

నారాయణ దర్శనము

(అదిభట్ట నారాయణ దాసు)

1071

~~140~~

ప్రబంధ

గుండవరపు లక్ష్మీ నారాయణ

అంధ్ర విశ్వ కళాపరిషత్తు

వి.ఎస్.ఐ. పట్టణము నిచ్చిన పరిశోధన నిబంధము.

сѣ

నారాయణ దర్శనము

(ఆదిభట్ట నారాయణ దాసు)

ప్రబంధ

గుండవరపు లక్ష్మీ నారాయణ

అంధ్ర విశ్వ కళా పరిషత్తు

వి.ఎన్.జి.పట్టణం నిచ్చిన పరిశోధన నిబంధము.

ప్రతులు 1000

ప్రథమ ముద్రణము - అగస్టు 1983

వెల - రూ, 22/- మాత్రమే

This book is published with the financial assistance of Tirumala Tirupati Devasthanams under their scheme aid to publish religious books.

ప్రతులకు :

గుండవరపు అక్ష్మీ నా రాయణ M. A., Ph. D.,

9వ లైను, అరండల్ పేట, గుంటూరు.

ముద్రణము :-

పద్మిని ప్రింట్స్

1వ లైను, బ్రాడీపేట, గుంటూరు.

పది మందిలోఁ బట్ట పవలైన నిలువెల్ల
 దోచి తోచని పచ్చి దొంగ వాడ!
 ఏరి కేనియుఁ దిరుక్షారమ్ము సేయించి
 పంగనామము పెట్టి పంపువాడ!
 వడ్డిలోఁ గాపైన వదల కంతకు సంత
 గుంజి గైకొను తాతి గుండెవాడ!
 అడగడ్డనకు మ్రొక్కి ముడుపు గట్టెడు భక్త
 కోటిఁ బ్రోచెడు లంచ గొండి వాడ!
 ఇన్నియును గల్గి పైన లేకున్న వాడ!
 పేరు గొప్పయె చూడఁగ నూరు తిప్ప
 యనెడు న్యాయంబునకు లక్ష్యమైన వాడ!
 మమ్ము దయఁజూడు మలమేలు మంగ తేడ!

దర్శన దిగ్దర్శనం

“ క రుణ శ్రీ ”

★ ★ ★ ★ ★

ఇది నారాయణ దర్శనం.

ఇది నారాయణ కళాప్రదర్శనం.

ఇది నారాయణ ప్రతిభా వైభవ నిదర్శనం.

“ఎవరీ ముగ్ధ మనోజ్ఞ దర్శనుడు ?

ఎవం డీశారదామూర్తి ?

ఈ నవ శృంగారరసావతారు డెవరన్నా ?

శ్రీ మదజ్ఞాడయే యవునా !

ఆ దరహాసము - ఆ నడక తీరు -

ఆ నీవి - ఆ దర్పము-

ఆ కవితాదీప్తి-

అనన్య సాధ్యములురా !

కైమోడ్పు లందింపరా !”

అంటూ ముక్కటి ఆంధ్రులూ ముగ్ధులై ఏ మహితాత్ముణ్ణి తిలకించి పులకించి
స్పందించి అభినందించారో ఆ శృంగార సర్వజ్ఞుడు - ఆ సంగీత సాహిత్యసార్వ
భౌముడు - ఆ హరికథా పితామహుడు అదిభట్ల నారాయణదాసు.

కాళికె గజై కట్టిన కథకు లందరికీ “ఒజ్జబంతి” అయిన అజ్ఞాడ వారి సమగ్ర
సారస్వత సర్వతోముఖ సందర్శన మిది.

సరసకవిశిరోమణి ఐన నారాయణదాసుగారి సంపూర్ణ సాహిత్యాన్ని సహృదయశిరోమణి అయిన డా॥ గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణగారు నిండు మనస్సుతో సావధానంగా సమీక్షించి తమ అనుభూతితో కూడిన సంప్రీతిని ఈ పుస్తకంలో విన్యస్తంచేసి మనందరికీ అందించారు. అందువల్లనే ఇది అక్షరాలా “నారాయణ దర్శనం”

అలంకారిక మూర్ధన్యుడైన రాజశేఖరుడు ‘కావ్యమీమాంస’ లో ‘ప్రతిభ’ ను రెండువిధాలుగా వింగడించాడు - ‘కారయిత్రీ’ ‘భావయిత్రీ’ అని. కారయిత్రీ ప్రతిభ కవులకు కావ్య నిర్మాణంలో ఉపకరిస్తుంది. భావయిత్రీ ప్రతిభ భావుకులయిన వారు ఆ కావ్యాన్ని చక్కగా చదివి అనందించటానికి ఉపయోగపడుతుంది. కవి - సహృదయుడు - ఈ ఇద్దరి సరససమ్మేళనంలోనే సరస్వతీదేవి సమగ్ర సౌందర్యం సాక్షాత్కరిస్తుంది. అందుకనే ఆచార్యపాదులు అభినవగుప్తులు “సరస్వత్యాస్తత్వం కవి సహృదయాఖ్యం విజయతే” అని అన్నారు.

బంగారానికి పరిమళంలాగా పాటకు పల్లవిలాగా పరమ పట్టభద్రమకుటానికి పరిశోధక పట్టం కలికితురాయి వంటిది. మన విశ్వవిద్యాలయాలలో ఎందరో ఎమ్. ఏ. పట్టభద్రులు ఎన్నెన్నో విషయాలపై వివిధ కోణాలలో పరిశోధనలు చేశారు, చేస్తున్నారు.

కొన్ని పరిశోధనలు పరిధి ఎక్కువ, లోతు తక్కువ. కొన్ని పరిశోధనలు పరిధి తక్కువ, లోతు ఎక్కువ. మరి కొన్ని పరిశోధనలు తగినంత విస్తృతమైన పరిధి కలిగి తగినంత లోతు కలిగి ఉంటాయి. ఇదిగో ఈ జాతికి చెందుతుంది గుండవరపు వారి ఈ పరిశోధన గ్రంథం.

డాక్టర్ గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణగారు గుంటూరు పట్టణంలోని జాగర్ల మూడి కుప్పుస్వామి చౌదరి కళాశాలలో ఆంధ్రోపన్యాసకులుగా పేరెన్నిక గన్నవారు. ఇంతకుముందు వీరు హంచి వక్తలుగా, కవులుగా, వ్యవహార పేర్లుగా, నాటక నిర్మాతలుగా, సరస్వతీ పుత్రులుగా, అభిమాన పాత్రులైన మిత్రులుగా మాత్రమే నాకు పరిచితులు.

ఇప్పుడు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారిని సౌందర్యదర్శకులైన సాహిత్య విమర్శకులుగా సైతం గుర్తించి ఎంతో సంతోషంతో ఈ ముందుమాటలు వ్రాస్తున్నాను.

శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు సంగీత సాహిత్య సార్యభాములైన అదిభట్ల నారాయణదాసుగారి “సమగ్ర సాహితీ సమీక్షకృతి” అయిన ఈ కృతిని 1) జీవిత రేఖలు 2) హరికథ కథ 3) హరికథాగ్రంథములు 4) హరికథేతరగ్రంథములు 5) సాహితీ కోణములు 6) సంస్కారభూమికలు 7) స్థానప్రతిష్ఠ అని ఏడు విభాగాలుగా వింగడించటం, ఆ సప్త విధ విభాగాలకూ “స, రి, గ, మ, ప, ద, ని” అనే సంగీతంలోని సప్తస్వర సంకేతాక్షరాలను మేళవించటం చాలా సరసంగా, సముచితంగా సందర్భకుద్దిగా ఉంది.

ఎందువల్లనంటే సంగీతసాహిత్యాలు రెండూ అవినాభావ సంబంధం కలవి. అవి రెండూ సరస్వతీదేవి నిందుగుండెలలోని అమృతధారలను అభివ్యక్తం చేసే అవ్యక్త మదుర రసకలశాలు. అవి ఒకదానికొకటి ఎంతదగ్గరగా అంటిపెట్టుకుని ఉంటే అంత అందం. అంత ఆనందం.

“ (స) జీవితరేఖలు” అనే మొదటి విభాగంలో శ్రీ నారాయణ దాసుగారి పుట్టుపూర్వోత్తరాలూ, ‘అజ్ఞాద’ ‘అదిభట్ల’ అనే గృహనామాలూ, బాల్యలీలలూ, చదువు సంధ్యలూ, హరికథాకథనాలూ, దేశసంచారాలూ, సత్కారాలూ, సాదువాదాలూ, రాజసన్మానాలూ, విజయయాత్రలూ, వీరవిహారాలూ, విచిత్రసన్నివేశాలూ ఎన్నో ఎన్నెన్నో కన్నులకు కట్టించారు పరిశోధకులు. ఈ విభాగంలో దాసుగారి ఎన్నై సంచిత్రాల అశేషజీవిత విశేషాలు చోటుచేసుకున్నాయి.

ఇక రెండవ విభాగమైన “ (రి) హరికథ కథ” లో హరికథ పుట్టు పూర్వోత్తరాలు, హరికథా శబ్ద నిర్వచనం, మహారాష్ట్ర తమిళ కర్ణాటక సాహిత్యాల లోని హరికథాలక్షణం, ఒక సరససాహితీ ప్రక్రియగా హరికథా స్వరూపనిరూపణం, హరికథలోని ప్రధానాంగాలు, యక్షగాన హరికథల భేదసాదృశ్యాలు, సమగ్రంగా చర్చింప బడినాయి. దాసుగారు “కథక కథనైక మాత్రాశ్రితమైన హరికథాప్రక్రియను” సర్వాంగసుందరంగా దీర్చి తీర్చిన తీరు వర్ణింపబడింది. ఉత్తమ హరిదాసులక్షణాలు వివరింపబడినాయి. దాసుగారి చేతిలో హరికథ ఒడుపులూ ఒయ్యారాలూ అలవర్చుకొని, అందచందాలు నేర్చుకొని ఒక విజ్ఞానపేడికగా ఒక సకలకళాసంస్థగా రూపందిన విధం నిరూపితమయింది,

మూడో విభాగం “ (గ) హరికథాగ్రంథములు”.

ఈ విభాగంలో శ్రీ నారాయణదాసుగారు రచించిన ద్రువచరిత్రం, అంబీ రీషచరిత్రం, సావిత్రి చరిత్రం, రుక్మిణీకల్యాణం, యథార్థరామాయణం, జానకీ శపథం, గౌరమ్మ పెండ్లి మొదలైన 14 హరికథలనూ, వాని స్వరూప స్వభావాలనూ ప్రోదాహరణంగా అభివర్ణించారు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు. అంతే కాకుండా ఈ హరికథలలోని రచనారామణీయకాన్నీ, వస్తుగ్రహణంలో వైవిధ్యాన్నీ కథలకు పేర్లు పెట్టటంలోని బాచిత్యాన్నీ, విహంగవీక్షణంతో పరామర్శించారు. రచనా లక్ష్యాన్ని ఉగ్గడించారు. ప్రేరకరచనలను పేర్కొన్నారు. అంతానుగూర్చి, కథనధోరణిని గూర్చి చర్చించారు. “అంతర్ విభజన” చేశారు. బాషావృష్టితో వింగడించిచూశారు. సంగీతం మేళవింపులను పేర్కొన్నారు. “అన్యథా మూలకములు-అమూలకములు” విభజించి చూపించారు.

“ (మ) హరికథేతర గ్రంథములు” అనేది నాలుగో విభాగం.

ఇందులో రచయిత నారాయణదాసుగారి హరికథలు గాక మిగిలిన పుష్పయి రెండు గ్రంథాలనూ “ స్వతంత్రములు - అస్వతంత్రములు - స్వతంత్రా స్వతంత్రములు” అని మూడువిభాలుగా విభజించారు.

కాశీశతకం, రామచంద్రశతకం, సూర్యనారాయణ శతకం, మొదలైన ఏడు శతకాలనూ, ‘బాటసారి’ మొదలైన నాలుగు ప్రబంధాలనూ, సారంగధర, దంభ పుర ప్రహసనం అనే రెండు నాటకాలనూ, ‘నాయెటుక’ మొదలైన ఐదు విదీకృతులనూ “స్వతంత్రగ్రంథాలలో” చేర్చారు.

‘నవరస తరంగిణి’ మొదలయిన అనువాదకృతులు ఆరింటినీ ‘అస్వతంత్ర గ్రంథాలలో’ చేర్చారు. ఇకపోతే ‘తర్కసంగ్రహం’ మొదలైన శాస్త్రగ్రంథాలు ఎనిమిదింటినీ ‘స్వతంత్రాస్వతంత్ర గ్రంథాలు’ గా పేర్కొన్నారు.

ఈ విధంగా ఈ విభాగంలో హరికథేతరాలయిన 32 గ్రంథాలలోని కవితా విశేషాలనూ, రచయిత ఎంతో స్పృహణీయంగా రమణీయంగా సవిమర్శంగా తల స్పర్శంగా ప్రవర్ణించారు.

ఇక ఐదో విభాగం “(ప) సాహితీ కోణములు”

ఈ విభాగంలో శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు నారాయణదాసుగారి గ్రంథాలను అద్భుతమైన పేరుపేరు సాహితీకోణాలతో నిశితంగా దర్శించి పరామర్శించారు, ఈ దర్శనంలో 1) వస్తుస్వీకరణం 2) రసనిర్వహణం 3) పాత్రపోషణం 4) వర్ణనా నైపుణ్యం 5) కల్పనా శిల్పం 6) అలంకారకోణం 7) భాషాపేషం 8) సూక్తిశుక్తి జములు 9) అనువాదవతారం అనే నవకోణాలూ నవనవభంగుల్లో ప్రధాన స్థానం వహించాయి. ఈ సందర్భంలో రచయిత లేఖని సుమనోమనోజ్ఞంగా నాట్యం చేసింది.

“(ద) సంస్కార భూమికలు” అనేది ఆరోవిభాగం.

ఇందులో భక్తిపథం, కళాకేళి, లోకాలోకనం, చమత్కారచారుత్వం, విమర్శన వాదర, ధిషణావిశ్లేషణం, అనే శీర్షికలు భూమికారూపంలో దాసుగారి కృతులలోని భక్తి వైభవాన్నీ, కళాసౌందర్యాన్నీ, లోకజ్ఞతనూ, చమత్కార సౌభాగ్యాన్నీ, విమర్శనా దృష్టిని, నిశితదర్శనాన్నీ పుష్కలంగా అవిష్కరించాయి.

“(వి) స్థానప్రతిష్ఠ” సప్తమ విభాగం.

ఆంధ్ర సాహిత్య రంగంలో అదిభట్ల వారి స్థానాన్ని, సప్రమాణంగా సంస్థాపించిన చిట్ట చివరి విభాగమిది.

ఈ విధంగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు మహావిద్వాంసులైన నారాయణదాసుగారి సమస్త సారస్వత సంపదను వివిధ విభాగాలుగా విభజించి, వివిధ కోణాలతో వీక్షించి, వివిధ భూమికలతో సమీక్షించి, శ్రీవారి “సంగీత సాహిత్య సార్వభౌమత్వాన్ని” సమర్థించారు.

లక్ష్మీనారాయణగారి కైలి ఆరవిచ్చిన విరజాజల పరిమళాన్ని మోసుకువచ్చే మలయమారుతం మాదిరిగా చల్లగా మెల్లగా సాగుతుంది.

గుండవరపు వారి వాక్యవిన్యాసాలు “బొండుమల్లె దండల” వలె పరితల గుండె లకు మెత్త మెత్తగా హత్తుకుంటాయి. చిత్తగించండి ఈ క్రింది పంక్తులు-

దాసుగారు భారద్వాజగోత్రజులు. అందుకనే వారి కృతులు రస ప్రేయ లకు “భరద్వాజుని విందులు”

సూర్యోపాసకుని కుమారుడగుటచేకాబోలు దాసుగారి గాత్రము జనులకు “కర్ణపర్వ” మైనది.

వీరు అగర్భ భక్తులయిన అపరవ్రహ్మదులు. అందులకే కాబోలు వీరి గ్రంథ కథలు ‘భాగవతములు’.

చీకటి యెరుగని సూర్యునివలె కపటమెరుగని హృదయముతో ప్రవర్తించుట సూరన్న (దాసుగారి) శైశవలక్షణము.

అకారణ వైరము, నిష్కారణ ప్రేమయు వీరికి వెన్నెముక ముదరక ముందే ముదిరిన గుణములు.

తొమ్మిదేండ్ల వయస్సులో సూరి శరీరమునకు మళాచికము ‘అతిథి’ యైనది. పదేండ్ల ప్రాయమునకు లాశపత్రములపై గంటముతో వ్రాయగల నైపుణ్యము “అభ్యాగత” మైనది.

విజయనగరము వచ్చువరకు సూరన్న కౌపీనవంతుడే. “కౌపీనవంతః ఖలు భాగ్యవంతః” అని కదా శంకరాచార్యసూక్తి.

అంగ్ల భాషాగురుత్వ మెట్లున్నను దాసుగారికి చుట్టనేర్పిన గురు వితడే.

అప్పటి విజయనగరమున విలువ వలువ కప్పించుకొన్నవాడే విద్వాంసుడని నాటి విశ్వాసము.

అప్పటికే సూరన్నను పద్యరచనాశక్తి ‘పాణిగ్రహణము’ చేసినది. ఇక అనుకరణము, అభినయము నడకతో నడిచివచ్చిన నమ్మిన బంట్లు.

ఈ అవధానముతో ప్రతిభాకాంత దాసుగారికి ‘సహధర్మచారిణి’ గా నున్నను, వారి యశః కాంత దిక్కులు చూచుట మొనలు పెట్టినది.

సభలో పండితు లెక్కువగా కనిపించుటచే దాసుగారి పాండిత్యవీరము విజృంభించి పరవళ్లు త్రొక్కినది.

మద్రాసు పత్రికలు దాసుగారి ప్రతిభకు ‘ప్రభకట్టినవి’.

బ్రహ్మ సృష్టిలో ముందు కాంతి దాని వెనుక శబ్దము వరుపు లెత్తును. కవిబ్రహ్మ సృష్టిలో ముందు శబ్దము, తరువాత శబ్దము ననుసరించి కాంతి వరుపు లెత్తును.

పతివ్రతకు గుణసౌందర్యముతోపాటు సౌందర్యగుణము కూడ నుండిన భర్త యెట్లు అధికతరముగా స్వాధీనమగునో, అట్లే భాషకూడ లక్షణానుకూలతతోపాటు రసిక హృదయాకర్షణ లక్షణముకూడ కల్గినచో పాఠకులు కవికి పాత్రల వలె వశులగుదురు.

వాగ్గేయకారుని యందు సంగీతజ్ఞానముండుట దృష్ట విషయము. గాత్ర మాదుర్యముండుట 'అదృష్ట' విషయము.

కథకు ఆనవసరమైన పట్టులందు కవి కల్పించు పాత్రలు కవి వ్యక్తిత్వము నకు ఆయువు పట్టులు.

ఆయన అసాధారణ చమత్కారశక్తిని కొలవజూనుట మిన్నందినవాని పొడ వును కొలవ బూనుటే. కడలిరాయని యొడినుండి బయల్పెడలు అలలను గణింప బూనుటే.

'నేల్పుమాట' తేటతెనుగులోగల దాసుగారి పేదారంతసారెవుట.

'మేలుబంతి' చాటుగ్రంథమేకాదు, చాటు గ్రంథములకు మేలుబంతి.

'భీష్మచరిత్ర' హరికథను నిర్వచనముగా వ్రాయుట దాసుగారి భీష్మప్రతిజ్ఞ.

కథాగానములు రెండును ఆలాపన ప్రధానములే. మానవునకు ఆనందభిక్ష పెట్టిన మొదటి జంటకవులు ఈ కథ గానములే.

ఈ విధంగా చెప్పుకుంటూపోతే గ్రంథమంతా ఉదాహరింపవలసి వస్తుంది. శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు స్వీకరించిన స, రి, గ, మ, వ, ద, న, అనే సప్తస్వర విధానము ప్రారంభంలో దాసుగారి అప్రతిమాన ప్రతిభా సంపదకు అద్దం పట్టే

ఒక చక్కని పద్యాన్ని చిత్రీకరిస్తూవచ్చారు. పద్యంలో ప్రకరణాన్ని ప్రారంభించటం చాలా హృద్యంగా ఉంది.

అక్కడక్కడ దాసుగారి సిద్ధాంతాలను కొన్నింటిని రచయిత ఎత్తిచూపటం చాలా సముచితంగా ఉంది.

‘రసము చెడనీక యమక పుష్టిగ చెప్పట, సందర్భశుద్ధిగల పదప్రయోగము, స్వతంత్రముగ కథను కల్పించి యపూర్వమగు నూహలందెల్పుట, అశుకులుంచక పద్యములల్లుట, పండితపామరరంజకముగ మృదుమదురోచిత శబ్దంబులం బొందు పర్చుటయుం గవిత్వమున ముఖ్యాంశములు’.

‘అస్తిక్యమును ధర్మాధర్మములను సర్వ జనమనోరంజకముగ నృత్యగీత వాద్యములతో నుపన్యసించుట హరికథ యనబడును. దైవభక్తియు, సత్యము, భూతదయయు హరికథ యందలి ముఖ్యాంశములు’.

‘సాత్త్వికాహారనిరతః సర్వభూతదయాపరః
సంసార విముఖో యోగీ హరిదాస ఇతి స్మృతః’

‘సంగీతము ముక్కుచెవులట్లు మేనితో పుట్టవలయును “ఈపు దంచుము-ప్రక్కలేనెగురవైతు” అనునట్లుండరాదు. పరిశ్రమ ప్రదర్శనముగా కాక ప్రకృతి సిద్ధముగా నుండవలెను.”

ఇదేవిధంగా దాసుగారి జీవిత లక్ష్యాలనూ, సిద్ధాంతాలనూ ఎన్నింటినో రచయిత వెల్లడించారు. బాల్యవివాహాలు, కన్యాశుల్కాలూ, జంతుబలులూ మొదలగు వాటిపై దాసుగారి అభిప్రాయాలను సోదాహరణంగా ప్రకటించారు.

దాసుగారి కవితా మాదుర్యాన్ని సంగీతసౌభాగ్యాన్ని సారస్వత సామ్రాజ్య వైభవాన్ని శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారి పలుకులలో తిలకించండి.

“పితాపురంరాజా దాసుగారి గానమాదుర్యమునకు పరవశులై “దాసుగారూ, మీ సంగీతము లడ్డుమీద పన్నీరు చల్లినట్లున్న” దని ప్రశంసించిరి.”

“రెంటాల సుబ్బారావుగారు దాసుగారి ‘బాటసారి’ కావ్యమును విని ‘మంచి గందపు చెక్క పై నునుపువలె’ మీ తెనుగు మెత్తగనున్నదని శ్లాఘించిరి.”

“విజయనగర పంస్తానం దివానీగారు దాసుగారి పొట్ట నవరింపుడు “ఇంత చిన్న బొజ్జలో ఇన్ని గొప్పకళలు ఎట్లు నిండియుండెనో” అని చమత్కరించిరి.”

“మహామహా పాద్యాయ కొక్కొండ పేంకటరత్నం పంతులుగారు దాసుగారి ‘బాటసారి’ కావ్యమును ‘క్షీరాన్నము’ వలెనున్నదని పొగడిరి.”

“విజయనగరాధీశ్వరులు ఆనందగజపతి నారాయణదాసుగారి సంగీతమువిని “నీ గాత్రము కోటపేట వట్టదు” అని కొనియాడిరి.

“విశ్వకవి రవీంద్రనాథుడు విజయనగరము వచ్చినపుడు దాసుగారిని గుర్తు పట్టి ‘అనాడు మీరు పాడిన బేహగరాగము ఇప్పటికిని నా చెవులలో మ్రోగుచునే యున్నదని ప్రశంసించెను.”

“కాకినాడలో జరిగిన కాంగ్రెస్ మహాసభలో దాసుగారి హరికథను విని సరోజినీదేవి వారి ప్రతిభను పరిపరి విధముల ప్రశంసించెను.”

“డా॥ సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణ పండితుడు దాసుగారి బహుభాషావేత్తత్వమును బహుధా ప్రశంసించెను.”

“నందిగ్రామములో దాసుగారి సరస్వతికి మహానందముతో బ్రహ్మరథము పట్టిరి.”

“చల్లపల్లి జమిందారు రాజా అంకినేడు మల్లికార్జున ప్రసాదరావు బంగారు గండ పెండెరమును దాసుగారి కాలికి స్వయముగా తొడిగి తమ రసికతను వెల్లడించు కొనెను.”

“రీవారాణి రుక్మిణీకల్యాణము దాసుగారిచే హరికథ చెప్పించుకొని అమందానందముతో నలుబది పెద్దకాసులు కానుకనిచ్చి తృప్తిచెందెను.”

“బర్రంపురం పురప్రముఖులు ముప్పది తులఘుల బంగారు కడియము బహూకరించిరి.”

“కాకినాడ పౌరులు దాసుగారి గానమునకు తన్మయులై ముత్యాలకర్ణ కుండలములిచ్చి పూజించిరి.”

“చెళ్ల పిళ్ల వేంకట శాస్త్రిగారు బందరు పట్టణములో విద్యల్పభాసమక్షమున ‘హరికథాపితామహ’ బిరుదము నిచ్చిరి.

“శ్రీ వీరేశలింగం వంతులుగారు ఆంధ్రసారస్వత పరిషత్పక్షమున నవరత్న ఖచిత భుజకీర్తిని దాసుగారికి సమర్పించిరి.”

“విశాఖపట్టణములో జరిగిన ఒక మహాసభలో పెద్దలు దాసుగారికి ‘శృంగార సర్వజ్ఞ’ బిరుదము నిచ్చిరి.”

“విజయనగరములో ‘భారతీతీర్థ’ సంస్థవారు ‘అటపాటలమేటి’ అను బిరుదమునిచ్చి గౌరవించిరి.”

“బెంగుళూరుగాయక మహాసభలో ‘లయబ్రహ్మ’ అను బిరుదముచ్చి గౌరవించిరి.”

“విజయనగరములో ఐదుతాళములతో పల్లవిపాడి దాసుగారు దాక్షిణాత్య పండితుని ఓడించిరి. అనాటి మహాసభ దాసుగారికి ‘పంచముఖీపరమేశ్వర’ అను బిరుదమునిచ్చి గౌరవించెను.”

“జయపురాధీశ్వరులు విక్రమదేవవర్మగారు దాసుగారిని “సంగీతసాహిత్య సార్వభౌమ” అను బిరుదముతో సత్కరించిరి.”

“‘నారాయణదాసు’ అనగానే హరికథ యనియు, ‘హరికథ’ యనగానే నారాయణదాసనియు వెంటనే స్ఫురించు విషయమైనది.”

ఈ విధంగా రచయిత దాసుగారి మహానుభావత్వాన్ని పెక్కువిధాల వక్కాణించి వారి వైదుష్యానికి కర్పూరనీరాజన మెత్తినారు.

“దాసుగారికి పూర్వము హరిదాసులు హరికథనాశ్రయించుకొని బ్రతికిరి. దాసుగారు చేపట్టిన తర్వాత హరికథయే దాసుగారిని ఆశ్రయించుకొని బ్రతినది.”

“హరికథాప్రక్రియకు పండితమండలిచేతకూడ ప్రణామములు చేయించిన ప్రజ్ఞా స్వరూపులు దాసుగారు.”

“దాసుగారి హరికథ పామరులకే కాదు, పండితులకుగూడ అనందప్రదము. విజ్ఞానప్రదము. విద్యా శూన్యులనేకాదు, విద్యామాన్యులనుకూడ సద్యః పరవశులను జేయు పరుసవేది.”

“దాసుగారి వేషము, భాష, వృత్తి, ప్రవృత్తి, అవి యివి అననేల, సర్వము భగవంతుని నమ్మిన భక్తుని లక్షణానుసారులే. దాసుగారు “పొట్టభక్తులు” గారు, “పుట్టభక్తులు”.

“ఈ సంగీత కళారహస్యనిధికి నామమాత్రముగానైనను గురువు అను స్వారమే (శూన్యమే) యైనను, ఈ సంగీతకళ అనుస్వారము (స్వరముననుసరించి వచ్చుట) అగుట దైవ కృప.”

“నాట్యకళను కూడ ఏ గురువు చెంత చిరతర దెబ్బలు తిని నేర్చుకొనలేదు. దేవదత్తమువంటి గాత్రముతోపాటు ఈ నాట్యకళకూడ దైవదత్తమే”

“త్యాగరాజు సంగీతమును, పోతరాజు సాహిత్యమును భగవదన్వేషణ కర దీపికలు చేసికొనగా, ఈ హరిదాసరాజు సంగీత సాహిత్యముల రెండింటిని రెండు నేత్రములుగా జేసికొని భగవంతుని అన్వేషించిన మహాభక్త శిఖామణి.”

శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు నారాయణదాసుగారి చమత్కారచారుత్వమును అనేక ఉదాహరణలతో అత్యంతమనోహరంగా అభివర్ణించారు.

అనందగజపతిగారు దాసుగారికి బహుమానమిచ్చి “అసంతుష్టో ద్విజోనష్టః” అన్నప్పుడు దాసుగారు వెంటనే అందుకొని “సంతుష్టః పార్థివః” అంటం వారి సద్యస్ఫూర్తికి నిదర్శనం.

చక్రభ్రమణకరత్వాత్ కుదృష్టిభిః దూరం వర్జ్యమానత్వాత్ శ్రుత్యంత ఖేలనత్వాత్ మశక! త్వమేవ మాధవం మన్యే.

అన్నమశక వర్ణనలో మాటలగారడీ దాసుగారిశ్లేషాలంకారప్రీతికి చమత్కార రీతికి మచ్చుతునక.

జలమహత్వానికి స్థలమహత్వానికి ఒకటి రెండు అక్షరాలు ముందుచేర్చి చెప్పిన పద్యం దాసుగారి కొంటెతనానికి ప్రతీక.

సూర్యనారాయణ శతకంలో నుంచి ఉదాహరించిన పద్యాలన్నీ రత్నమాణిక్యాలు. దాసుగారి శయ్యానంపాదకు వెయ్యార్లు చేసే రసగుళికలు.

దాసుగారి వర్ణనావైభవం భాషాప్రాళవం సాటిలేనివి. సహృదయసమ్మాన్యాలూ అనన్య సామాన్యాలూ. దాసుగారి అచ్చతెనుగుముచ్చట హద్దులు దాటినా అది అనితరసాధ్యం.

తమ పరిశోధన గ్రంథాన్ని ఇంత సమగ్రంగా, ఇంత సమర్థంగా, ఇంత సర్వాంగ సుందరంగా సిద్ధం చేసిన శ్రీ లక్ష్మీనారాయణగారు సంతకల్పసిద్ధులు.

పాల్మీకుల పారికి గోవిందరాజులు వలెనూ
వ్యాసులవారికి శ్రీధరాచార్యులవలెనూ
కాళిదాసుకు మల్లినాథసూరి వలెనూ
నారాయణదాసుకు లక్ష్మీనారాయణ లభించటం
సాహితీరసజ్ఞులు సంతోషింపదగిన విషయం.
శుభం భూయాత్

తిరుపతి

24-6-88

జంధ్యాల పాపయ్యశాస్త్రి
“కరుణశ్రీ”

విషయ వేదిక

అచ్చయియక్ష
హల్ సరిగములు

స జీవిత తేజలు.

1-32

గృహనామము - 2, పుట్టువు-పూర్వోత్తరములు - 3, విద్యావ్యాసం
గము - 4, మొదటి బహుమతి - 5, మొదటి హరికథ - 9, మొదటి దేశ
నంచారము - 10, కళాకారి చదువు - 12, దేశనంచారము - 15, తనంద
గజపతి సరిబంధము - 22, తిరుపతి పేంకటకపురితో మొదటి కలయిక - 24,
విచిత్ర సంఘటన - 24, సర్కారములు - సాదువాదములు - 25, నిర్యాణము - 31.

రి హరికథ కథ.

33-66

హరికథ-పుట్టు పూర్వోత్తరములు - 33, హరికథ - ఒకసాహితీ
ప్రక్రియ - 41, హరికథ - నిర్వచనము - 43, హరికథ-యక్షగానము - 49,
హరికథ-దాసుగారు - 53, దామగారి శిష్యసంసారము - 62.

గ హరికథా గ్రంథములు.

67-179

ద్రువ చరిత్రము - 68,
గణేంద్రమోక్షణము - 78,
ప్రహ్లాద చరిత్రము - 89,
గోవర్ధనోద్ధరణము - 104,
సావిత్రి చరిత్రము - 118,
జానకీశపథము - 146,
మార్కండేయ చరిత్రము - 161,
హరికథలు-ఫలశ్రుతి - 173,

అంబరీషచరిత్రము - 89,
రుక్మిణీ కల్యాణము - 93,
శ్రీ హరికథామృతమ్ - 94,
భీష్మచరిత్రము - 105,
యథార్థరామాయణము - 125,
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - 153,
గౌరమ్మ పెండ్లి - 169,

మ హారిక థేతర గ్రంథములు.

180-350

కాశీశతకమ్	- 182,
సూర్యనారాయణ శతకము	- 189.
ముకుందశతకము	- 197,
పేల్పువంద	- 202,
టావెలర్	- 218,
తారకము	- 231,
పారంగధర	- 244,
మృత్యుంజయాష్టకము	- 268,
పేల్పుమాట	- 269,
నవరసతరంగిణి	- 282,
నూలుగంటి	- 309,
మొక్కుబడి	- 317,
తర్కసంగ్రహము	- 325,
చాతుర్వర్గ్యసాధనమ్	- 325,
సీమపల్కవహి	- 332,
పురుషార్థసాధనమ్	- 339,

రామచంద్రశతకమ్	- 187,
మృత్యుంజయశివశతకము	- 194,
సత్యవ్రతశతకము	- 200,
బాటసారి	- 207,
మేలుబంతి	- 220,
దంభపుర ప్రహసనము	- 242,
నాయెలుక	- 252,
బాలరామాయణకీర్తన	- 266,
అచ్చతెలుగుపల్కుబడి	- 277,
రుద్రయెతు	- 305,
వెన్నుని వెయిపేర్ల విసకరి	- 313,
తల్లివిన్ని	- 320,
వ్యాకరణ సంగ్రహము	- 325,
మన్ని మిన్ను	- 326,
జగజ్జ్యోతి	- 335,
దశవిధరాగ నవతి కుసుమ	
మంజరి	- 344.

ప సాహితీ కోణములు.

351-486

వస్తు స్వీకరణము	- 351,
పాత్రపోషణము	- 400,
కల్పనా శిల్పము	- 443,
భాషావేషము	- 468,

రస నిర్వహణము	- 355,
వర్ణనావైభవము	- 416,
అలంకారశోభ	- 449,
అనువాదావతారము	- 482,

ద సంస్కార భూమికలు.

487 - 560

భక్తిపథము - 487,

లోకాలోకనము - 497,

విమర్శనవాదర - 520,

కళాకేళి - 491,

చమత్కార చారుత్వము - 501,

ధిషణా విశ్లేషణము - 540.

ని స్థాన ప్రతిష్ఠ.

561-565

లగము సహకార గ్రంథములు.

566-568

పుత్రము - సంబంధ సమాచారము

త. దాసుగారి జాతకము

ధి. దస్తూరి

కి. చెళ్ల పిళ్ల - అదిభట్ల

మి. పంచముఖి ప్రదర్శని.

ట. పద్యావృత్తులు

తోం. దాసుగారి గ్రంథములు

య య క్ష

1974 లో ఆచార్య యస్. వి. జోగరావుగారు శ్రీ కణ్ణా ఈశ్వరరావుగారి (దాసుగారి దోహతీభర్త) ప్రోత్సాహమున దాసుగారినిగూర్చి ఒక బృహద్గ్రంథమును (అదిభట్టనారాయణదాస సారస్వత నీరాజనము) వెలియింపదలచి, దేశములో గల ప్రముఖ పండితులకు వారివారి అభిరుచులను బట్టి, కర్మక్షేత్రములను బట్టి వ్రాయుటకు విషయముల నిచ్చుట జరిగినది. ఆ ప్రకాశికలో 'అపూర్వసాహిత్య స్రష్ట - అదిభట్ట', సంగీతము-దాసహృదయము' అను రెండుగ్రంథములను గూర్చి నన్నుగూడ వ్రాయుమనిరి. ఈ కారణముగా దాసుగారి సకల లభ్యకృతులను పైపైని తిరుగవేయు యోగము పట్టినది. అప్పటివరకు దాసుగారిని గూర్చి నేను విన్నది, అనుకొనుచున్నది సామాన్యహరిదాసు అని మాత్రమే. ఆ విహంగము విలోకనమునకే కలిగిన భావము 'ఈయన ఇంతటి ప్రతిభా వంతుడా?' అని. నా శక్తి పరిధిలో ఆ రెండు వ్యాసములను కూర్చి యిచ్చుచు, శ్రీ జోగరావుగారిలో "మాష్టారూ! 1980 లో ఎమ్. ఎ. అయిన దగ్గరనుంచి రీసర్చి చేద్దామనుకుంటూనే వున్నాను గాని ప్రతిటాపిక్ పాఠవాసనలతో సోఽయందేవదత్తః గా అనిపించి టాపిక్ నిర్ణయించుకోలేకపోయాను. నా కిప్పుడు దాసుగారిపై చెయ్యాల్సిన వుంది" అని యన, వారు కొన్నిరోజులు ఆలోచించి "మీకేదైనా లక్షణశాస్త్ర విషయం యిద్దామనుకున్నా, సరే" అని అనుమతించిరి. ఇది నేను దాసదాసుడనైన విధము.

నేను స్వస్తిశ్రీయని ప్రారంభింపగనే నేను గురియైన విమర్శలు రెండు. దాసుగారిలో ప్రత్యక్ష పరిచయభాగ్యమున్నవారు 'దాసుపై వ్రాసేది నువ్వా?' అన్న చిన్నచూపు. నా సాహిత్యపరిశ్రమపై కొంచెము సదభిప్రాయమున్నవారు, దాసుగారిని గూర్చి యెరుగనివారు, 'ఏదైనా మంచి టాపిక్ తీసుకోక ఈ నారాయణదాసు నీకెక్కడ దొరికాడు?' అని నన్ను నిరుత్సాహ పరచు విమర్శ. ఈ విమర్శలు వారివారి దృష్టులను బట్టి సూటిమాటలు కావచ్చునేమోకాని, నాకు మాత్రము సూటి పోటులైనవి. కాని నాకుదాసుగారి గ్రంథ దర్శనముల దర్శన మధికమగుచున్న కొలది దాస ప్రతిభారూపము త్రివిక్రమాకారముదాల్చుచు, నన్ను ఆకర్షించుచు, ఆ

రెండు రకాల విమర్శలు వామనాకారములైనవి. అల్పజ్ఞుడ నన్నది అధికారసూత్రమే యైనను, అప్పటికే పదునైదు వసంతాలనుండి నాతో వసంతమాడుచున్న వ్యాస రచనా వ్యాసంగ వాసవసజ్జిక అభయ మీయగా యథాశక్తి సామగ్రీ సమీకరణమునకు నడుముకట్టితిని. ఇది కృత్యాద్యవస్త.

ఈ పరిశోధన విబంధరచనకు తోడుపడినవి దాసభారతీ ప్రచురణములు. ప్రాణములు తోడినవి అచ్యుతప్పుల కుప్పలైన దాసుగారి ఘుద్రిత గ్రంథములు. ముద్రితములైన లభ్యగ్రంథముల పరిస్థితియే యిట్లుండగా, ఇక అలభ్యగ్రంథ గవేషణము ఒక విశ్వజిడ్యాగమైనది. ఈ గ్రంథాటనమున దాససామ్రాజ్యమునకు రాజధాని యైన విజయ నగరము కన్న సమాచారమిచ్చుటలో విజయవాడయే మిన్న అన్నది నా పరిశోధన సాధికి చిరాయువైన తొలిచూలు. ఇక లభ్యములై ముద్రితములైన గ్రంథములుకూడ నిప్పటికే అసూర్యంపశ్య లగుచున్నవి. అందులకే కావలెనని దాసుగారి గ్రంథకోశాగారమందలి పద్యప్రవాళములను, సూక్తికుక్తిజములను సాధ్యమైనంతవరకు సమయోచితముగా సంగ్రహించి, ఈ ప్రబంధమున బంధించి భద్రపరిచితిని. నా సాహితీ తీర్థయాత్రా ఫలములైన దాసుగారి 'దస్తూరి'తో లభించిన అంశములతోగూడ వదలక 'యనుబంధ' సంబంధము కల్పించు కొన్న దిందులకే. ఇది సేకరణసేవ.

విషయ స్పష్టత లాభముకొరకు వినంధిని చేరదీసితిని. అర్థానుస్వార శకట రేఫములు విషయస్పష్టతకు విరోధులు కాకున్నను, వినంధి రచనతో సంది సడలునని వదలి వైచితిని. ఇది భాషాయోషావేషము.

ఈ నా పరిశోధన యజ్ఞమునకు అనుమతించుటయేకాక, 'దక్షిణ' అవకాశ మును 'యు. జి. పి' కల్పింపగా, ఉత్తర దక్షిణలు (సెలవు, జీతము) ఇచ్చి నన్ను సంభావించిన జాగర్లమూడి కుప్పుస్వామి చౌదరి కళాశాల పాలక వర్గమునకు, ఈ పరిశోధన ప్రబంధమును సమర్పించుకొనుటకు అవకాశమిచ్చిన ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయాధినేతలకు, నేను వ్రాసిన ప్రత్యంశమును ఆదిక్షంతము పట్టిచూచి విలువైన సూచనలిచ్చిన గురువర్యులు, నా పరిశోధనకు పర్యవేక్షకులునైన ఆచార్య యస్. వి. జోగరావుగారికి, లభింపని అముద్రిత సమాచారమును అందజేసిన దాస భారతీ ప్రచార ప్రియులైన శ్రీ కణ్ణా ఈశ్వరరావుగారికి, ఇక అడుగడుగున నన్ను పీడించిన

శంకాశల్యములను పీకివైచిన ఎందరో మహానుభావులకు - నా మనః పూర్వక
నమః కారములు.

ఒక్క బిక్కమొగముతో నా ప్రక్క మూతి బిగించుకొని మూలుగుచున్న
ఈ గ్రంథ సుభాషిణికి సహస్రాధిక వాక్రస్సారావళాశ వరమును పంచ సహస్ర
రూప్య ప్రసాదముతో అనుగ్రహించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానాధిపతులకు, నామ
కరణముచేసి అక్షరాక్షతలు చల్లి ఆశీర్వాదించిన గురుకల్పలు క్రమ కనితా శిల్పులు
కరుణాశ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యకావ్రీగారికి కృతజ్ఞతాలంకృతానేకాంజలులు.

ఈ 'యియక్ష' కు గుణముల యెడల శతముఖులైన వారలు శతముఖులు.

స రి గ మ లు

సమము గగన సుమమని పం
దెమూని దినదిన మనంగ నిన్నున్ నీ గా
నము నీ నాదము నీ రూ
పమును గనిన జనమిగ సరిపన్నగఁ దగునే !

రిపు సారస మద నాగము
నృప మందిర సార సరము-ప్రేమాసన స
న్న పరముని - గురుపరంపర
నెపముగ నొందిన గురు సరి నింపఁగఁ దరమే !

గగనము మాఝోగఁగ నీ
దగు గానపు సద్ధును నెదిరదిరి, సదము మూ
గగు గగురుపారి ముదమున,
సిగ సాగసుం గందదేరు సేమ మొసగిరో !

మది సరసరాగ సదనము
పద సంపద రసన - సూరి పామర మోద
మ్మది నీ నామ మపర నా
రదమానీ! సూరదాస! రంగానందా!

చతురవచో విలాస విలసత్కథనమ్ముల - రాగ తాళ రం
జిత శుభ భావ కీర్తనల - చిత్త వశీకరణైక బుద్ధ్యలం
కృతుల-మహాన్మహాస్తుతి నిరీక్షణ చేష్టల-నీ సుగాత్ర సం
గతుల గతిన్ సృజించిన సుగాత్ర నిబంధమదయ్యే నేడిబుల్

(శ్రీ) యః శ్రీశ్వరీ కరుణచే బహుశప్రతిభా ప్రభావ వా
 గ్గేయములై స నీ కృతుల కీర్తనఁ జేసితి నిట్లు, లక్ష్మీచా
 రాయణుడన్ గళాధన ప్రయాత్ముడఁ, నైకకళాకళత్ర! నా
 రాయణ దాస! ఈకృతి త్వదాకృతికిన్ గరదీపికయ్యెడున్

నాదము నందు స్వరాదులున్న విధాన
 పద్యాన గణములు పరగు పగిది
 వర్ణాల భావ సర్వస్వ మొదిగినట్లు
 సత్కవిత్వమున రసమ్ము భాతి
 సౌఖ్యము నందు కష్టమ్ము డాగినరీతి
 జీవులన్ బ్రాణాలు చెలగు కరణి
 బుద్ధిలోఁ గర్మంబు మునిగి యుండిన పోల్కి
 కాంతిని కీరణ సంఘంబు భంగి

నరనరమ్మునందంతరాంతరములందు
 నక్కి నాలోనఁ బైకిఁ గన్నడక యుండి
 సరిగమల్ పలికెడి జగజ్జనని శక్తి
 సకల శుభము లీ కృతికి నొసంగుగాక.

స. జీ వి త రే ఖ లు

ఈ యఖలమ్మునందుఁ బరమేశ్వరుఁ డెట్టులు నిండియుండెనో
యా యఖలమ్ము పచ్చి తన యందున నుండెన యాదిభట్ట నా
నారాయణదాసులో హరికథాకృతి భారతి సర్వ శిల్ప ని
ద్యాయుతి సంస్కృతాంధ్రముల యాకృతియై పెరిమూర్తులై మఱిన్.¹

శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారు హరికథా పితామహులు. ఆట పాట మాట
మీటలు ఏకగ్రీవముగా నెన్నుకొన్న చతురాస్యులు. హరికథలను తెలుగుదేశములోని
ప్రతి వీధికి పరిచయము చేసిన కళాకళత్రులు. హరికథల మిషతో రాజాస్థానములను
శారదాఫీరములుగా మలచిన సరస్వతీ పురోహితులు. లయ యను సహజ
కవచముతో, పరిశీలన ప్రదర్శనములను సహజ కుండలములతో నుదయించిన
అవర కర్ణులు. అందులకే వీరి కృతులు భారతమునకు కర్ణపర్వములు. వీరు ఆగర్భ
భక్తులైన అవర ప్రహ్లాదులు. అందులకే వీరి గ్రంథకథలు భాగవతములు. వీరి
జీవితకథలు భాగవతులకు పరమ ప్రహ్లాద చరిత్రములు.

-
1. కళాప్రపూర్ణ శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ - ఆదిభట్ట నారాయణదాస
సారస్వత నీరాజనము-పుట-2

గృహనామము

నారాయణదాసుగారు వారి గృహ నామమగు 'ఆదిభట్ల' కు ముందు 'అజ్ఞాద' అని కలుపుట మనకు వారి నామములో కన్పడు ఒక విశేషణ విషయము. దానికొక కారణమున్నది. శ్రీకాకుళమండల మందలి జొబ్బిలి తాలూకాలోగల అజ్ఞాద గ్రామము వారి అభిజనము. 'ఆదిభట్ల' ఇంటిపేరుగల ద్రావిడ శాఖీయులైన వైదిక బ్రాహ్మణులు, ఈ అజ్ఞాద గ్రామమునందేకొక పలుతాపులందున్నారు. కాని అజ్ఞాదలోగల ఆదిభట్ల వారిదొక విశిష్ట స్థానము. పైగా 'జననీ జన్మభూమిశ్చ స్వర్గాదపి గరీయసీ' అనికదా పెద్దల సుద్ధి. అంతేకాక సువర్ణమునీ జీవద్వాహినీ తీరస్థమైన ఆ అజ్ఞాద గ్రామప్రకృతి రామజీయకము దాసుగారిని ఆజన్మాంతము మరువలేనట్లుగా ప్రభావితము చేసినది. ఆ విశిష్టత, ఆ జన్మస్థలానుబంధము, ఆ గ్రామప్రకృతి రామజీయాకర్షణము దాసుగారు 'ఆదిభట్ల' కు ముందు 'అజ్ఞాద' అని కలుపుకొనుటకు ప్రేరేపించిన కారణత్రయము.

ఇక 'ఆదిభట్ల' యను ఉపనామ మేర్పడుటకు కూడ నొక కారణ మున్నది.² రెండు వందల యేబది యేండ్ల పూర్వము జయపురాధీశుడైన కృష్ణచంద్ర దేవుని అహ్వనమును పురస్కరించుకొని 'పేరూరు' అను గ్రామమునుండి ఆదిభట్టు అను పేరు గల ఒక అఖిల పేదశాస్త్ర నిపుణుడు అజ్ఞాద గ్రామమునకు వచ్చి స్థిరపడెను. ఆతడెంత శాస్త్రనిష్ఠాతుడో అంత తపశ్శాలి. గురుతుల్యుడగు ఈ ఆదిభట్టు గురువు అనుటచే కృష్ణచంద్రదేవ రాజేంద్రుని రాజ్యము సురక్షితముగ నున్నది. కాని ప్రజా పతియైన ఈ కృష్ణచంద్రునకు ఎంతకాలమునకు సంతానము కలుగలేదు. తాను అనపత్యుడనను బాధ ఎక్కువై, కృష్ణచంద్రు డొకనాటి తన సంతాన వాంఛను గురువైన ఆదిభట్టునకు విన్నవించుకొని 'యేదైన శాస్త్ర మార్గమున్నదేమో యోజింపు' అని అర్థించెను. దానికి ఆదిభట్టు "తపము కావించి యొక్క వత్సరము లోన పుత్రు నీ కలరింతు గాయత్రి సాక్షి" అని ప్రతిపదేశము ప్రసరింపజేసెను. ఆదిభట్టు తపఃఫలితముగ ప్రభువునకు పుత్రు సంతాన భాగ్యము కలిగెను. ఆదిభట్టు తపశ్శక్తికి ప్రభువు ఆశ్చర్యమంది ఆనందముతో అర్ధరాజ్యమిచ్చెను. ఆదిభట్టు కుమారుడైన హయగ్రీవుడు కూడ కొంతకాలము పాలించి సద్బ్రాహ్మణులకు రాజ్య రక్షణ బాధ్యత అనవసరమైన శ్రమయని తలచి, ఆ రాజ్యమును కృష్ణచంద్రదేవుని

కుమారుడైన రామచంద్ర దేవునకు మరల తిరిగి యిచ్చెను. ఇట్లు సంసార వృక్షమును పండింపగల, రాజ్యమును గడింపగల తనశ్శక్తికి అటపట్టు అదిభట్టు. వంశములో పూర్వతరములందు ప్రసిద్ధికెక్కిన మహాపండితుల పేర గృహనామము లేర్పగుట పరిపాడియే కదా. భాస్కరుని, శ్రీనాథుని, పోతరాజు, మదునాపంతుల, అనంతపంతుల ఇంటిపేరు లిట్టినే కదా. అట్లే అదిభట్టు వంశీయుల ఇంటి పేరు 'అదిభట్టు' యైనది.³

దాసుగారు భారద్వాజ గోత్రజులు, అందుకే వారికృతులు రసప్రియులకు భరద్వాజుని విందులు.

పుట్టుపు-పూర్వోత్తరములు

నారాయణదాసుగారి తండ్రి పేంకటచయనులు. ఆజానుబాహుడు. 'కుండల మండిత గండ వికాసుడు, పండిత మండల మోచనివాసుడు'. అప్రతిగృహీత. మహా పౌరాణికుడు, సంస్కృతమున ధనంజయ విజయమను ప్రబంధమును వ్రాసిన కవి, వ్యాఖ్యాత, సత్యాయుదుడు, భాస్కర భక్తుడు. ఒకసారి 'ఏహ్యేహి గంగే చ దర్శనం హతాత్' అను చుకుట-శ్లోకాష్టకస్తుతిచే గంగాభవాని అనుగ్రహమును భొంది నీరు పడని నూతిని నుతచల పూరితముగా జేసిన మహా భక్తుడు. దాసుగారి తల్లి సరసమ్మ, ఐహుపురాంజ్ఞ, పురాణాల సరసమ్మ అనియు, చదువులవ్వ అనియు అజ్ఞాత ప్రాంతమున ప్రఖ్యాతి గాంచిన విద్యావతి.

ఈ దంపతులకు సంతానము తొమ్మిదిమంది. ఐదుగురు పుత్త్రులు, నలుగురు పుత్త్రీకలు, మొదటి కుమారుడు క్రమాంత స్వాధ్యాయపేత్తయు మహాబలాధ్యుడు నైన జగ్గవధాని.⁴ రెండవకుమారుడు స్యాంబాదియు పరతంత్ర పేత్తయు నైన సీతారామయ్య. మూడవకుమారుడు నాటకాలంకార రహస్యజ్ఞుడు, గోత్రపావనుడు నైన అగ్నిహోత్రావధాని, నాలుగవ కుమారుడు దాసుగారితో కలిసి పాడి అందరి మన్నన లందుకొన్న పేరన్న. ఐదవకుమారుడు సూర్యనారాయణ. ఈ సూర్య

3. దాసుగారు వారి గృహనామము 'అదిభట్టు' అనియు, 'అదిభట్టు' అనియు వ్రాయుదురు.

4. జగ్గవధాని బల విశేషములు 'నాయెటుక' సమీక్షలో గలవు.

నారాయణయే నారాయణదాసు. దాసుగారు నరసాంబా వేంకటచైతుల పుత్ర సంతానములో కడపటి వాడైనను సంతాన క్రమమునందు ఎనిమిదవవాడు⁵.

నారాయణదాసుగారికి తల్లివంతులు సూర్యనారాయణ అను పేరు పెట్టుట కొక బలమైన కారణమున్నది. దాసుగారు జన్మించుటకు కించిత్సూర్యము వారి తండ్రియైన చైతులుగారు క్షయ వ్యాధి పీడితులైరి. అప్పుడు మహాభక్తులైన వేంకట చైతులుగారు సూర్యోపాసనచే ఆ వ్యాధిని నిర్మూలము చేసికొనిరి. ఆ కారణముచే వెంటనే పుట్టిన బిడ్డకు సూర్యనారాయణ అని నామకరణము చేసిరి. కాని ఇంట బయట వారిని పిలిచెడి ముద్దుపేరులు సూరన్న, చిన్నసూరి. లోకము దాసుగారి సూర్యనారాయణ అను నామము నుండి నారాయణ అనునది మాత్రమే గ్రహించి దానికి దాసును జేర్చి, నారాయణదాసుగా చేసిసది.

పేరు పెరిగినకొలది పేరు తరుగుట పెద్దల యందు కనబడు వింత విషయము. సూర్యోపాసకుని కుమారుడగుటచే కాబోలు దాసుగారి గాత్రము జనులకు కర్ణపర్వమైనది.

దాసుగారు రక్తాక్షి సంవత్సర శ్రావణ కృష్ణ చతుర్దశీ బుధవాసరమున మఘా నక్షత్ర చతుర్థ చరణమునందు వృషభ లగ్నమున శ్రీకాకుళమండలమునగల సువర్ణముఖీనదీ ప్రాంతమైన అజ్ఞాద గ్రామమునందు జన్మించిరి. క్రైస్తవుల లెక్క ప్రకారము 31-8-1864⁶

విద్యావ్యాసంగము

దాసుగారి విద్యాశక్తులు ప్రధానముగా భగవద్దత్తులు. గురుకుశ్రాషాలఘ్నములు కావు. పరమేశ్వరుడే వీరికి పరమ గురువు. ప్రకృతి సరిశీలనమే వారి ప్రధానమైన సాధన. ప్రపంచమే వారి ప్రామాణిక సతన గ్రంథము. చెళ్ళపిళ్ల వేంకటశాస్త్రిగారు, ఒక సందర్భములో 'దాసుగారు పాణినీయంలో గూడా తగు మాత్రం ప్రవేశం సంపాదించారన్నది సర్వసూచకం కాదు. అయితే అందులో యెవరి శిష్యులు అంటే,

5. వేంకట చైతులుగారి సంతానక్రమము. 1. ఆచలక్ష్మమ్మ 2. జగ్గావధాని
3. సీతారామయ్య 4. పార్వతమ్మ 5. అగ్ని హోత్రావధాని
6. కామమ్మ 7. పేరన్న 8. సూరన్న 9. సుందరమ్మ.
6. బందరు ఉప్పెన వచ్చినది ఈ రక్తాక్షి సంవత్సరమునందే.

అందులోనేకాదు, ఎందులోను కూడా యెవరి శిష్యులుకాదు' అని పత్రికా ముఖమున పలికిన పలుకులు ప్రత్యక్ష సత్యములు.⁷

లాంచన ప్రాయముగా అజ్ఞాదలో నున్న శిష్టుకరచాల పాఠశాలకు పోపు చున్నను సూరన్నకు అక్షర జ్ఞాన భిక్ష పెట్టినది తనూ భిక్ష పెట్టిన తల్లిదండ్రులే. నాలుగేండ్ల ప్రాయము నందే చిన్న సూరికి భాగవత మందలి పద్యములు శ్రవణా నందముగా చదువుట, పదులకొలది పద్యములు కంఠస్థములగుట పూర్వజన్మ సంస్కార వశమున భవిష్యదుజ్జ్వల జీవితమునకు సూచనయో అన్నట్లు అభిప్రాయపడి. చదువులవ్వ నిరంతర సాన్నిధ్యము ఈ ప్రతిభకు ప్రధాన లోకిక కారణము. గడ గడ సంస్కృతాంధ్రభాషలను చదువుట అభిప్రాయము అప్పటికింకను సూరన్నకు లిపిని కలిపి వ్రాయుట చేతికి అలవాటుకాలేదు.⁸

మొదటి బహుమతి

ఐదవయేట చిన్నసూరికి ఉపనయనము జరిగినది. ఈ వయస్సునందే చిన్నసూరి ప్రతిభ ప్రథమ పారిశోషికమందుకున్నది.

పార్వతీపుర ప్రాంతమునందు గుంఫ అనునొక క్షేత్రమున్నది. నాగావళి జంఝావతీ నదులనడుమనున్న దీని ఈ గుంఫక్షేత్రము. అక్కడ మహాశివరాత్రి నాడు ప్రతి సంవత్సరము ఉత్సవము జరుగుచుండును. చిన్నసూరిని చంకనెత్తుకొని చదువలవ్వకూడ శివరాత్రి పర్వదినమున ఆ క్షేత్రస్వామిని సేవించుటకు వెళ్లెను. శివుని సేవించి ఆ రాత్రి జాగరణముచేసి మరునాడు ఉదయము బయలుదేరి కొండల నడుమ నడచి పార్వతీపురము చేరిరి. పార్వతీపురమునందు రామానుజుల రంగయ్య యనునొక పుస్తకవిక్రేత దగ్గరకు వెళ్లి, చదువలవ్వ 'భాగవత మున్నదా?' అని ప్రశ్నించెను. ఆ ప్రశ్నకు సాతావి రంగయ్య ఆశ్చర్యముతో 'అడుదానపు

7. కథలు—గాథలు—ద్వీ. భా. పుట-664

8. దాసుగారు వారి అక్షరాభ్యాస విషయమును గూర్చి వారి అక్కమనుమ డగు శంభర సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారితో 'ఒరే! తాత! మూడు మనువులు వెళ్లి నాల్గవ మనువుకు సిద్ధముగా నున్న అడుదానికి పెండ్లి చేయునట్లు నా కక్షరాభ్యాసము చేసినారురా' అని అనిరట.

నారాయణదాస శత జయంతుత్సవ సంచిక పుట-48

నీకెందుకమ్మా భాగవతము ? చదువురాదు గదా' అని యన, నతనమ్మగారు అభిమానముతో చంకనున్న చిన్నసూరిని చూపించి 'ఈ పిల్లవాడు చదువును నేనర్థము చెప్పెదను' అని అనెను. అట్లుచేసిన పుస్తకము సూరకయే నిచ్చెను అని రంగయ్య పలికి తెల్లనిగుడ్డ యట్లతో గూడిన భాగవత గ్రంథమును సూరన్న చేతిలో పెట్టెను. చిన్నసూరి వెంటనే గ్రంథమును తెరచి దశమస్కంధమునందలి వర్షర్తు వర్ణనమున గల వచనమును శరణేగముతో అప్పటికే అక్కడ చేరిన జనసమూహమునకు ఆశ్చర్యము కలుగునట్లుగా పఠింపెను. సూరన్న పఠింపినవెంటనే చదువులవ్వ మంచిదీళ్ళ ప్రియముగ వ్యాఖ్యానించెను. ఆ విచిత్రవృత్తమునకు వీధి యంతయు సదస్సుగా మారినది. రంగయ్య సంతోషముతో ఆ భాగవతగ్రంథమునకు తోలు అట్ట వేయించి వారికి బహుమానముగా నిచ్చెను. దానుగారి జీవితమునందు ఈ భాగవతగ్రంథము ప్రథమ ప్రజ్ఞా పరిపణము. దానిని దానుగారు తుదివరకు బహు భద్రముగ నదిల పరచుకొనిరి.

దానుగారి తండ్రి సంస్కృత విద్వాంసులు. కనుక తండ్రికడనే ఈ యైదేండ్ల యూడునందు దానుగారు రఘువంశమును చదువుకొనిరి. అప్పుడు గంటి నీలకంఠావధాని, న్యాయతీర్థ అదిభట్ల రామమూర్తికాశ్రమిగారు వీరి సహశ్రోతలు. తెలుగుపాఠము చెప్పట వేంకట చయినులుగారికి అలవాటు లేదు. ఆ కారణముచే దానుగారు వేంకట చయినులుగారి శిష్యుడైన తాతన్నగారి చెంత దాశరథీ శతకము, భూషణ వికాస శతకము, రుక్మిణీ కల్యాణము నేర్చుకొనిరి.

ఎనిమిదేండ్ల యూడునందు ఒకసారి నీటి గండమునుండి జ్యేష్ఠ సోదరుడైన జగ్గవధాని రక్షించుట జరిగినది. సూరన్న అల్లరికి విసుగెత్తి సూరన్నను వేంకట చయినులుగారు వేదపాఠమునకై పేరయ్య యొజ్జ యొద్దకు నెట్టిరి. పేరయ్య యొజ్జ అప్పటికి అరువదియేండ్ల వాడు. ముక్కుపై కోవము కలవాడు. బోధించినవానికన్న దర్బలతో చింత బరికలతో బాది బాధించినది అధికము.

చెట్లెక్కుట, నదిలో ఈతలు కొట్టుట, గేదెలపై నెక్కి తిరుగుట చిన్న సూరికి చిన్నవయసులోని సరదాలు. అటలు, అల్లరి చేష్టలు, చిక్కినదెల్ల మెక్కుట నాటి మక్కువలు. మనుష్యులనుతప్ప తక్కిన సర్వలోకమును చోద్యముగా పరిశీలించుట, సంకల్ప శరీరముతో ఊహాప్రసంగములో అతిమానుష చర్యలతో విహరించుట, చీకటి యెరుగని సూర్యునివలె కపటయెరుగని హృదయముతో

ప్రవర్తించుట సూరన్న కైశవ లక్షణములు. ఇక అకారణవైరము, నిష్కారణ ప్రేమయు వెన్నెముక ఘుదరకముందే ముదిరిన గణములు.

తొమ్మిదేండ్ల వయసులో సూరి శరీరమునకు మళాచికము అతిథియైనది. పదేండ్ల ప్రియమునకు తాళపత్రములపై గంటముతో వ్రాయగల నైపుణ్యము అభ్యాసితమైనది.

ఈ పదేండ్లవయస్సు సందోకసారి సూరి మాతామహ స్థలమైన వంశరాము వెళ్లుట తటస్థించినది. అప్పుడు భగవత్ప్రేరణమో యన్నట్లుగ ఆ గ్రామమునకు బొబ్బిలి సంస్థాన వైణకుడైన వాసా సాంబయ్యగారు వచ్చుట జరిగినది. ఆ సాంబయ్య గారు ఎక్కడకునైనను కావడిలో ఒకవైపు వీణను మరియొక వైపు గుడ్డలమూటను పెట్టుకొని స్వయముగా మోసికొని తిరుగు సంగీత ప్రియులు. ఆ గ్రామమునకు కూడ నల్లేవచ్చిరి. ఆ సంగీత కళారహస్యనిధి యెదుట అక్కడ చేరిన పెద్దలు మహాభారతములోని కొన్ని పద్యములును సూరన్నచే పాడించిరి. సంగీత శాస్త్ర జ్ఞానము లేకపోయినను యథేష్టరాగలయలతో కూడిన సూరన్న పర్జన్య గర్జాగంభీర గాత్రమునకు సంగీత సాగరము నాపోశనము పట్టిన అంతటి సాంబయ్యగారుకూడ దిగ్భ్రాంతులై 'ఈ అద్భుతయిరో అసాధారణ ప్రతిభ దాగుడుమూతలాడు చున్నది. నాతో పంపుడు. ఇతని ప్రతిభకు స్వరశాస్త్రమును చెలిమి చేసెదను. గొప్ప విద్వాంసుడగును' అని పలికెను. తల్లి నరసమ్మ సంతోషముతో సూరన్నను సాంబయ్య గారితో బొబ్బిలికి పంపెను. బొబ్బిలిలో వారములు చేసికొనుచు సూరన్న ఒక నెల రోజులు మాత్రమే యుండి అజ్ఞాడకు తిరిగి వచ్చెను. నారాయణదాసుగారు వారి జీవితములో గురు ముఖముగా సంగీత మభ్యసించినది ఈ నెల రోజులు మాత్రమే.

సూరన్న పదునాలుగేండ్లు దాటు వరకు ఏ ఆంగ్ల పాఠశాలలో ప్రవేశింప లేదు, తరువాత రెండవ కుమారుడైన సీతారామయ్య యొత్తిడి వలన పేంకట చైనులుగారు సూరన్నను ఆంగ్ల విద్యాభ్యాసమునకై విజయనగరము పంపిరి. ఇట్లు విజయనగరము వచ్చువరకు సూరన్న 'కొపీనవంతుడే.' పట్టణమునకు వచ్చిన తరువాత గోవి మంచిది కాదని యెంచి గావంబ ధరించుట కొత్తగా అలవాటు చేసి

9. ఇట్లు కొపీనముతో మాత్రమే యుండు అలవాటు దాసుగారికి జీవితాంతము వరకు వదల లేదు. కొపీనవంతః ఖలు భాగ్యవంతః అని కదా శంకరాచార్య సూక్తి.

కొనెను. సూరన్న విజయనగరములోని ఆంగ్లపాఠశాలలో మొదటి తరగతిలో చేరెను. అప్పుడు కడియాల వెట్టి కామయ్య లెక్కలకు, వంతుల నరసింహశాస్త్రి తెలుగునకు ఉపాధ్యాయులు. శీలము వెంకటాద్రి నాయుడుగారు మంచి పలుకుబడి గల ప్రథానోపాధ్యాయులు (హెడ్ మాస్టరు). ఇంగ్లీషు ఫస్టు రీడరులోని కొన్ని పాఠములను డేకుమళ్ళ గోవిందరావుగారు బోధించిరి. మధ్యమధ్యలో రెండవ అన్నగారైన సీతారామయ్యగారి భార్య సోదరుడగు గంటి లక్ష్మీనరసింహరావు కూడ కొంత ఆంగ్లము బోధించినాడు. ఈ లక్ష్మీనరసింగరావు యొక్క ఆంగ్ల బాషా గురుత్వ మెట్లున్నను దాసుగారికి చుట్టనేర్పిన గురువితడే.

సూరన్న ఆ తరగతి విద్యార్థులందరలోను వయస్సులో పెద్దవాడు, ఏక సంఘా గ్రాహి యగుటచే మొదటి తరగతి నుండి 'డబుల్ ప్రొమోషన్'లో మూడవ తరగతిలోనికి అధ్యాపకులు చేర్చిరి ఇట్లు సూరన్న ఆంగ్లవిద్యాభ్యాసము సాగు చుండగా 1880 లో దాసుగారి తండ్రియైన వేంకట చయనులుగారు క్షయవ్యాధిలో పరమపదించిరి. అప్పటికి వేంకట చయనులుగారి వయస్సు ఏబదియై మిడి. సూరన్న వయస్సు పదునారు.

ఆంగ్లవిద్యకై విజయనగరము ప్రవేశించుటతో చిన్నసూరి జీవితనాటకము నందొక క్రొత్త యంకము ప్రారంభమైనది. అప్పటి విజయనగరమునకు రాజయోగ ముండుటచే సర్వవిద్యల కక్కడ రాజయోగము పట్టినది. శాస్త్రములకు రెండవ కాళిగా ప్రకాశించినది. మహారాజ పోషణ ముండుటచే ఎందరెందరో సంగీత విద్వాంసులు, సాహిత్యస్నాతకులు, నటులు, నట్టువరాండ్లు ఆ పట్టణమును అంటి పెట్టికొని పీఠములు కట్టుకొనిరి. ఇక నెందరో ఆ పట్టణమున జరుగుచుండెడి ఉత్సవ సమయములందు వచ్చి శక్తిసామర్థ్యములను వెలరట్టించుకొని వెడలు చుండెడివారు. విజయనగరమందు విలువ వలువ కప్పించుకొన్నవాడే విద్వాంసు డని నాటి విశ్వాసము. అప్పటి విజయనగరము విద్యా విజిగీషువుల కొక పరీక్ష కేంద్రము.

సూరన్నలో వీజముగానున్న ప్రతిభ విజయనగర మందలి మహజిత్ ఖాన్, దుర్వాసుల సూర్యనారాయణ సోమయాజులు, వప్పు వెంకన్న, పీఠా వేంకటరమణ దాసు, కలిగొట్ల కామరాజు మొదలగు మహాసంగీత విద్వాంసుల పరిచయ దోహద క్రియలచే మహావృక్ష మగుటకు అవకాశమేర్పడినది. సూరన్నకు పీఠా వాదన

మందు అభిరుచి కల్గించినది వైణిక శ్రేష్ఠుడగు వీణా వేంకట రమణదాసు, కలిగొట్ల కామరాజు లయ యందు దీటు లేని మేటి. కామరాజు సాన్నిధ్యము సూరి లయ సాధనమునకు నిలయమైనది.

వాసా సాంబయ్యగారి మొద్ద ఒక మాస కాలము నేర్చుకొన్న ప్రాథమిక జ్ఞానము, విజయనగర మందలి ఈ విషయజ్ఞుల విద్యాసాంగత్యము దాసుగారి భవిష్య దుజ్జ్వల సంగీత జీవిత రూపకమునకు పూర్వరంగము నిర్దము చేసిన నాందీ ప్రస్తావనలు. సూరన్న ఈ విద్యార్థి దశ యందే ఈ స్వల్పావకాశ సంపాదిత సామగ్రితో సరికరువగు స్వప్రతిభను జోడించి సంగీతముచే కాలక్షేప కథా కథనములచే కంటికి కనపడిన వారినెల్ల కళా ప్రేయులుగా మలచెడివాడు. దీనితో విజయనగర మందే కాక పరిసర ప్రాంత గ్రామములందు కూడ సూరికి వంది మాగడుల బృంద మెక్కువైనది. అప్పటికే సూరన్నను పద్య రచనా శక్తి పాణిగ్రహణము చేసినది. ఇక అనుకరణము, అభినయము నడకతో నడచి వచ్చిన నమ్మిన బంటులు.

మొదటి హరికథ

సూరన్న స్వభాను సంవత్సరములో (1883) మెట్రిక్యులేషను చదువు చుండగ హరివాసగుటకు అంకుర మేర్పడినది. కుప్పస్వామినాయుడు అను భాగవతారు చెన్నపట్టణము నుండి విజయనగరమువచ్చి కానుకుర్తి హను మంతరావుగారి యింటియందు ఆడుచు పాడుచు ద్రువ చరిత్ర హరికథ చెప్పెను. అది చూచిన క్షణమే సంగీత నృత్య సాహిత్యములను ఒకచోట. అనుసంధించి ప్రదర్శించుటకు అనువైన ప్రజారంజకమైన ఏకైక సకలేంద్రియ సంతర్పణ ప్రక్రియ హరికథ అను భావము సూరన్న దహరాకాశమున మెరసినది. వెంటనే హరికథ వ్రాయవలెనని సంకల్పించి తాను కూడ నొక ద్రువ చరిత్రమును వ్రాసెను. ఈ ద్రువ చరిత్రము దాసుగారి మొదటి రచన. ఈ ద్రువ చరిత్రమునందు సొంత కీర్తనలతోపాటు విశాఖపట్టణ వాసుడైన ధూళిపాళ కృష్ణయ్య పద్యములు, అంధ భాగవత పద్యములు, పంచ తంత్రములోని కథలు కూడ సూరన్న చేర్చెను. అట్లు చేర్చి కూర్చిన హరికథను పోదరుడైన పేరన్నతో కలిసి రెండవయన్నయైన సీతారామయ్యగారింట మొదట 'రిహార్సలు' పేసెను. సీతారామయ్యగారు సూరన్న సామర్థ్యమును జూచి సంతోషముతో కాళ్లకు గజ్జెలు కట్టి సత్కరించిరి. సూరన్న

ఆ గజ్జలను కట్టుకొని వేణుగోపాలస్వామి మఠములో మిత్రుల యెదుట అడుచు పాడుచు హరికథ చెప్పెను. సూరన్న హరిదాసయిన శుభలగ్నమిది. సూరన్న ఇట్లు హరిదాసుగా నవతారమెత్తినపుడు వయసు పందొమ్మిదేండ్లు.

దాసుగారి ఈ ప్రథమ హరికథా ప్రదర్శనమును పరికించిన పండితులు 'ఈ కుట్టువాని బహుముఖ ప్రతిభకు సరియైన సాధనము హరికథయే' అని ప్రశంసించి ప్రోత్సహించిరి.

మొదటి దేశ సంచారము

విజయనగర పౌరుల ప్రోత్సాహముతో, అంతకుముందే కల్గిన పరిసర గ్రామ సంచారానుభవముతో, అత్య విశ్వాసధనముతో దాసుగారు పేరన్న యన్నతో దేశ సంచారమునకు బయలుదేరిరి. ఆ రోజులలో ఉర్లాము కళాపోషణ కేంద్రములలో నొకటి. ఆ ఉర్లాము జమీందారిణీయైన కందుకూరి మహాలక్ష్మమ్మగారికి కళా ప్రేయత్న మెక్కువ. దాసుగారు ఉర్లాము వెళ్లి ఆ జమీందారిణిని అక్కడ నున్న ఆస్థాన పండితులను ఆశు కవిత్వములతో, హరికథా ప్రదర్శనముతో మెప్పించిరి. అక్కడనున్న పండితులు దాసుగారి ఆశుకవితా ప్రతిభను జూచి అష్టావధానము చేయగలరా? యని ప్రశ్నింప, దానికి దాసుగారు నిస్సంశయముగ చేయగలనని చెప్పిరి. జమీందారిణి మరునాడే అవధానము నేర్పాటు చేయింపగా దాసుగారు తొలి సారిగా సాహిత్యావధానమును చేసి మెప్పించిరి. ఆ అవధాన విధాన సామర్థ్యము, ఆ హరికథా ప్రదర్శన నైపుణ్యమును జూచి జమీందారిణి వార్షిక మిచ్చి హర్షము తెలియజేసెను.

అక్కడినుండి పేరన్నతో గూడి దాసుగారు నరసన్నపేటకు వెళ్లి పుర ప్రముఖుల సమ్మతిమున ద్రువ చరిత్రను చెప్పిరి. ఆ సభలో శ్రీరాకుళ మండల ఉపమండలాధికారి (Sub-Collector) యైన H. D. Bardswell ఒకడు. ఆ హరికథకు ఆ అధికారి ఎంత ఆనందించెనన్న జీవితాంతము వరకు దాసుగారి హరికథ యన్నచో చెవికోసికొనెడివాడు. దాసుగారి ముఖ్య మిత్రులలో నొకడైనాడు.

నరసన్నపేటలో నుండి బరంపురమునకు బయలుదేరి త్రోవలో ఇచ్చాపురము నందొక కథ చెప్పిరి. బరంపురము నందు మరువాడ జగన్నాథమును నొక ప్రముఖ

న్యాయవాది కలడు. అతడు దాసుగారికి బిందువు. ఆయన ప్రముఖ వ్యాపారీయైన నాశము భీమరాజుంట దాసుగారి హరికథ నేర్పాటు చేయించెను. ఆ హరికథకు భీమరాజు పట్టు వస్త్రములు, నూటపదారులిచ్చి మెచ్చుకొనెను. ఆ హరికథను జూచిన ప్రేక్షకులలో కప్పుస్వామినాయుడు ఒకడు. నాయుడు హరికథానంతరము దాసుగారిని జూచి 'మీకు హరికథనేర్పిన గురువులెవరు?' అని యన, దాసుగారు 'మీరే' అని నవ్వుచు విజయనగరమున నాయుడుగారి హరికథ తమ్మెట్లు ప్రభావితము చేసెనో వివరించిరి. అప్పుడు నాయుడుగారు ఆనందమును అపుకొనలేక దాసుగారిని కౌగలించుకొన్న దృశ్యము బ్రహ్మానంద సదృశము.

ఈ బరంపుర పర్యటనము నందు దాసుగారికి పరిచయమైన మహామనీషి, జయంతి కామేశము పంతులు. ఈయన ప్రముఖ న్యాయపేది, రసికుడు, విద్యా పేత్త, దాత, జానకీవర శతకము వ్రాసినకవి. దాసుగారిని బరంపురము నందు అనేక విధముల సత్కరించిన 'త్యాగభోగరాయుడు'. దాసుగారిని బరంపురము నుండి సాగనంపుచు దాసుగారూ : 'మీ ప్రతిభను లోకము సరిగా గుర్తింప లేక మిమ్ముల నవమానించునేమో' యని పసిపిల్లవాని వలె రోదించిన ప్రతిభాభిమాని. ¹⁰

దాసుగారి ఈ యాత్రయందు చిత్రపురములో నొక చిత్రము జరిగినది. ఒక ధననంతుని యింటియందు ద్రువచరిత్ర చెప్పగా, సభ్యులలో నొకడైన ఒక అధికారి 'ఈ హరికథ మీరు వ్రాసినదే యగునా?' అని సందేహమును వెలిబుచ్చెను. దానికి దాసుగారు 'నేను వ్రాసినదే' యనిరి. అట్లయిన అంబరీషోపాఖ్యానమును వ్రాసి చెప్పుము' అని అధికారి యనగా దాసుగారు పట్టుదలతో ఆ రాత్రికి రాత్రియే అంబరీషోపాఖ్యానమును వ్రాసి ధారణచేసి మరునాడుదయమే గజ్జెకట్టి ఆ హరికథను ఆశ్చర్యజనకముగా చెప్పిరి. అంబరీషోపాఖ్యానము దాసుగారి రెండవ రచన (1884) ఇది వ్రాయువరకు దాసుగారు చెప్పిన హరికథ లన్నియు ఒక్క ద్రువ చరిత్రయే.

ఈ సంచారము నందే దాసుగారు 'లోకనాథము' అను గ్రామములో మొట్ట మొదటసారిగా సంగీత సాహిత్యాష్టావధానమును చేసిరి. అక్కడినుండి సుబ్బిమ్మ

10. జయంతి కామేశము పంతులుగారు చూపిన ప్రేమాభిమానములను మరువ లేక దాసుగారు కామేశముగారు మరణించిన తరువాత 'నా యెటుక' (స్వీయచరిత్ర) గ్రంథము అంకితమిచ్చిరి.

పేటలో, పల్లకిమిడిలో, శ్రీకాళహస్తిలో, అరసవిల్లిలో ఎన్నియో హరికథలు చెప్పి మహాపండితుల పొగడ్త తెన్నించిన ప్రోగుచేసికొని నారాయణదాసు అను నామముతో ప్రసిద్ధిచెంది విజయనగరము చేరిరి. దాసుగారి కప్పటికి ఇరువదేండ్లు.

దాసుగారికి నిరువది యొకటవ సంవత్సరము నందు వడ్లమాని అన్నప్పగారి పుత్రిక యగు లక్ష్మీనరసమ్మ నిచ్చి వివాహము చేసిరి.

కళాశాల చదువు

దాసుగారికి ఆటపాటలపై నున్న శ్రద్ధలో అపగింజతయైన ఐదీ చదువుపై లేదు. ఆ కారణముచే 'మట్రీక్యులేషను' పరీక్ష ఇంతకు ముందే తప్పిరి. ఈ పెండ్లియైన సంవత్సరముందే పీతాంబరము హనుమంతరావు, పూడిపెద్ది సోమనాథము అను సహపాఠులతో సొంతముగా జదివి 'మట్రీక్యులేషన్' పరీక్షలో నుత్తీర్ణులైరి. కాని పై చదువులు చదువుట దాసుగారికి ఇష్టము లేదు. హరికథలు చెప్పి జీవించ వలెనని వారి వాంఛ. వారి కిష్టము లేకపోయినను పై చదువులకు కళాశాలలో చేరిరి. దానికి కొన్ని కారణము లున్నవి. అప్పటి విజయనగర కళాశాల ప్రధానోపన్యాసకులు (ప్రిన్సిపల్) చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు. వారు సంగీత ప్రియులు. దాసుగారు ఒకసారి బొంబాయిదిబ్బపై హరికథ చెప్పుచుండగా విని అనందించి దాసుగారిని పై చదువులకు ప్రోత్సహించిరి. చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారి ప్రోత్సాహమునకు తోడు అన్నయైన సీతారామయ్య యొత్తిడి యెక్కువైనది. ఈ రెండింటిని మించిన బలవత్తర కారణము మరియొకటి యున్నది. అప్పటి విజయనగర సంస్థానమునకు దివాన్ శ్రీ పెనుమత్స జగన్నాథరాజు. ఈయన కూడ దాసుగారి హరికథను ఒకసారి వినుట తటస్థించినది. విని ముగ్ధుడై జగన్నాథరాజు దాసుగారి పొట్టను సవరించుచు 'ఇంత చిన్న బొజ్జలో ఇన్ని గొప్ప కళలు ఏట్లు నిండి యుండెనో' అని చమత్కరించెను. అంతేకాదు. కళాశాలలో ఉపకార భేతనము (స్కాలర్‌షిప్) ఇప్పించునని వాగ్దానము చేసెను. ఈ కారణ త్రయము దాసుగారు కళాశాలలో పై చదువులు చదువుటకు మూలములైనవి. 1886 లో విజయనగర కళాశాలలో ఎఫ్. ఏ. లో చేరిరి.

కళాశాలలో ప్రవేశించినను దాసుగారు హరికథలు చెప్పుట మానలేదు. ఈ సంవత్సరమునందే (1886) గజేంద్ర మోక్షణ మను హరికథను రచించిరి.

ఉపకార వేతనము ఇప్పించిన దివాన్లీ, పితాపురము రాజయిన గంగాధర రామా రావుగారిని దర్శింపుమని దాసుగారికి ఒక సిఫార్సు ఉత్తరము నిచ్చెను. దివాన్ సాహెబ్ చేసిన రెండవ యుపకారమిది. దాసుగారు పేరన్నతో కలిసి పితాపురము బయలుదేరిరి. త్రోవలో కాళింకోట జమీందారుగారిని హరికథ చెప్పి మెప్పించిరి. పితాపురము వెళ్లి అక్కడ దివాన్లీగారికి సిఫార్సు ఉత్తరము చూపింపగా, పితాపురము దివాన్లీ మాధవస్వామి ఆలయములో హరికథ నేర్పాటు చేసెను. ఇంతలో అనుకోకుండగ విజయనగరము దివాన్లీ పితాపురము వచ్చుట జరిగినది. అతడు కోటలో హరికథ నేర్పాటు చేసెను. గంగాధర రామారావు దాసుగారి హరికథకు ముగ్ధుడై మరల మరియొక హరికథను కోరిచెప్పించుకొనిరి. రెండవసారి దాసుగారు వారి సంగీత వైదుష్యముతో హరికథను శ్రవఃపర్వముగా జేసిరి. పితాపురము రాజా దాసుగారి గాన మాదుర్యమునకు పరవశము చెంది 'దాసుగారూ! మీ సంగీతము లద్దమీద పన్నీరు చల్లినట్లున్నది'. అని ప్రశంసించిరి, వారి సంప్రదాయానుసారము 'కై జారు' పైనుండి నూటపదారు లిచ్చి సత్కరించిరి. దాసుగారు పొందిన ఘన సత్కారములలో నిది యొకటి.

నారాయణదాసుగారు పితాపురము వెళ్లవచ్చిన కొలది దినములకే ప్రధానో పన్యాసకులైన చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు స్వగృహములైరి. అది యేమి దైవ దుర్విపాకమో కొన్నినాళ్ళకే దివాన్లీ జగన్నాథరాజుగారు కూడ తనువు చాలించిరి. శ్రేయోభిలాషులు ఇరువురిట్లు నామశేషులగుటతో దాసుగారు దుర్వాఖ్య చేయబడిన కవి వలె హతాశులైరి.

తరువాత కళాశాలకు ప్రధానోపన్యాసకులయిన వారు కిళాంబి రామానుజాచారి గారు. ఈయన సంస్కృతాంధ్రము లందు గట్టిదిట్ట. శతావధాని. కాని సంగీత ప్రేయత్నము లేదు. అందువలన చదువక హరికథలు చెప్పుచు తిరుగువానికి వేతన సహాయ మెందులకని దాసుగారి ఉపకార వేతనము తొలగించెను. దాసుగారప్పుడు విజయనగరము కళాశాల నుండి ద్రువ పత్రము (Evidence Certificate) తీసి కొని ఎఫ్. ఏ. రెండవ సంవత్సరము చదువుటకు విశాఖపట్టణము హిందూ కళాశాలకు వెళ్లవలసి వచ్చినది. అప్పుడు (1887-88) ఆ కళాశాలకు ప్రధానోపన్యాసకులు రామయ్యగారు, వారు లబ్ధి ప్రతిష్ఠలైన దాసుగారిని గూర్చి విని ఉపకార వేతనము ఇప్పించగా ఎఫ్. ఏ. రెండవ సంవత్సరము చదివిరి. మద్రాసు హైకోర్టు న్యాయాధి పతులైన శ్రీ వేపా రామేశముగారు, దాసుగారు అప్పుడక్కడ సహపాఠకులు.

విశాఖపట్టణమందు చదువుకొనునప్పుడు దాసుగారిని కాళింకోట జమీందారు పిలిపించుకొని రెండు హరికథలను చెప్పించుకొని నూటపదారులతో వారి అనందమును తెలియజేసిరి. ఆ రోజులలో సోమంచి భీమశంకర మను సాహిత్యాధిరుచి కల ప్రముఖ న్యాయవాది విశాఖపట్టణ మందున్నాడు. దాసుగారి ప్రతి హరికథకు మొదటి సభ్యుడు ఈ భీమశంకరము. దాసుగారు ఒక సంవత్సరములో నలువది హరికథలు చెప్పుటకు ప్రధానకారకుడు. అప్పుడు విశాఖపట్టణమందు అంకితము వెంకట నరసింగరావు అనునొక జమీందారు కలడు. అతడు విద్యా పోషకుడు.¹¹ దాసుగారి హరికథలను విని యానందించెడి నిత్యసభ్యులలో నొకడు. నరసింగరావు దాసుగారి అష్టావధానమును తన నివాసము నందేర్పాటు చేసెను. ఇది క్లిష్టాంశములతో కూడిన అష్టావధానము.¹² ఈ కష్టమైన అష్టావధానమును అనాయాసముగ నిర్వహించిన దాసుగారి ప్రతిభకు పరమానందముచెంది జమీందారు నూటపదారులు వార్షికమిచ్చుచుంటినని సభాముఖాన ప్రకటించెను. ఈ యవధానముతో ప్రతిభాకాంత దాసుగారికి సహధర్మచారిణిగా నున్నను యశఃకాంత దిక్కులుచూచుట మొదలు పెట్టినది. ప్రతిభాకాంత ఒక్కసారి బైట దర్శనమిచ్చిన చాలును. అదెక్కడి సాపత్యమో : యశఃకాంత తిరిగినచోట తిరుగక దేశమంతయు తిరిగి రావలసినదే.

ఇట్లు అష్టావధానముల నిర్వహణములతో. హరికథల వ్యాసంగములతో దాసుగారు కళాశాల చదువులపై శ్రద్ధచూపక ఎఫ్. ఏ. పరీక్షను లెక్కలలో తప్పిరి. ఎఫ్. ఏ. రెండవ సంవత్సరము చదువుచున్న ఇరువది నల్గేండ్ల ప్రాయమునందే కాళిదాసు పేక్సుపియరు రచనలను కొంత కొంత అనువదించుట జరిగినది. బాటసారి యను కల్పిత గ్రంథములను వ్రాసినదికూడ నిప్పుడే (1888). శ్రద్ధలేకపోవుట వలన దాసుగారు రెండవ పర్యాయముకూడ లెక్కలలో తప్పిరి. అంతే, దీనితో దాసుగారు కళాశాల చదువునకు స్వస్తి చెప్పిరి. దాసుగారు వారి విద్యార్థిజీవితమునందు ఒక్క అంగము తప్ప మిగిలి ఏ విద్య గురుముఖమున నేర్చుకొనలేదు.

11. విశాఖపట్టణమందలి నేటి A. V. N. College వీరిపేర వెలసినదే.

12. అంశములు :— 1. గ్రీకు భాషలో ఏబది మాటల వ్యస్తాక్షరి నేయుట
2. కోరిన పురాణఘట్టములను జదివి వానికి వెంటనే రాగములు కూర్చుట
3. పుస్తకము గిరగిర త్రిప్పుచుండగా చదువుట, 4. బీజగణితము నందిచ్చిన చిక్కులెక్కలను విష్ణుట. 5. విసరు పుష్పములను లెక్కించుట. 6. భందస్సంభాషణము. 7. తెనుగులో సంస్కృతములో అశుకవిత్వము. 8. నిషేధాక్షరి.

దేశ సంచారము

దాసుగారు చదువు మాని విశాఖపట్టణము నుండి విజయనగరము వచ్చిరి. వీలు దొరికినపుడెల్ల హరికథలను చెప్పించుండిరి. అప్పటికే దాసుగారిలో హరికథలు చెప్పుచు జీవితము గడుపవలెనను భావము వేరు ప్రాకి స్థిరపడినది. విద్యా వ్యాసంగ మను ఆటంకము తొలగుటచే అవకాశము కూడ పెచ్చైనది. దీనికి తోడు 'వీడు హరికథలు చెప్పకొని బ్రతుకగలడులే' అని సోదరుడైన సీతారామయ్య కూడ అడ్డము రాలేదు. ఇక మిత్రుల ప్రోత్సాహము సరేసరి. ఈ కారణముల బలముతో దాసుగారు తమ కథా కథనశక్తి తెలుగు నేలను నాలుగు చెరగులను చూపింపవలెనని సంచారమునకై బయలుదేరిరి. ఈ సంచారకాలము పదునాలుగు నెలలు (1888-89). ఈ సంచారములో పేరన్న తోడులేడు.

ఈ సంచారములో దాసుగారు మొదట కాలు మోపిన చోటు రాజమహేంద్ర వరము. అవి వీరేశలింగము పంతులుగారి సంఘసంస్కరణోద్యమములతో ఆంధ్రదేశమంతయు ఉడికిపోవుచున్న రోజులు. పంతులుగారి ప్రభకు పట్టపగ్గములు లేని రోజులు. ఆ సంస్కరణోద్యమములకు రాజమహేంద్రవరము రాజధాని. దాసుగారి హరికథా పద్ధతి క్రొత్తది యగుట వలన రాజమహేంద్రవర పురపౌరులు ఆకృష్టులైరి. వారు వీరనక కథ విన్న వారందరు దాసుగారిని నెత్తిపై పెట్టుకొనిరి. అట్టి అభిమానులలో ప్రథమ గణ్యులు ప్రముఖ న్యాయవాదులైన శ్రీ న్యాయపతి సుబ్బారావుగారు. ఇట్లు ప్రముఖు లందరు దాసుగారికి ఆరతి పట్టు చున్నను వీరేశలింగముగారు మాత్రము తగిన గౌరవమియలేదు. దీనికి కారణము పంతులుగారికి సంఘ సంస్కరణోద్యమములపై నున్న చూపు సంగీతముపై లేకుండుటయే. దాసుగారికి కూడ పంతులుగారి సంస్కరణోద్యమములపై మంచి చూపు లేదు. ఇట్లు ఈ మహావ్యక్తు లిరువురు భిన్న రుచులు కలవారగుటచే ఒకరిపై నొకరికి అంత సద్భావము లేక విమర్శించుకొనుచుండిరి.¹³

13. దాసుగారు వారి స్వీయ చరిత్రలో (పుట-154) పంతులుగారిపేరుకూడ ఉచ్చరించుట నచ్చక 'విచిత్ర వివాహకర్త' అని వ్రాసిరి. తొలిరోజులలో ఇట్లు విమర్శించు కొన్నను తరువాత ఒకరినొకరు గౌరవించుకొన్నట్లు ఆధారములున్నవి. పంతులుగారు దాసుగారి బాటసారి గ్రంథమును మెట్రిక్యులేషను పరీక్షకు పాఠ్యగ్రంథముగా నిర్ణయించుట (1902) : రాజమండ్రిలో సభాసమక్షమున (1912) దాసుగారికి నవరత్నఖచిత భుజకీర్తిని సమర్పించుట మంచి సాక్ష్యములు.

రాజమండ్రి నుండి న్యాయాధిపతి సుబ్బారావుగారు, సోమంచి భీమశంకరముగారు తోడు రాగా దాసుగారు పడవపై అమలాపురము వెళ్లిరి. సుబ్బారావుగారు అక్కడ గల న్యాయవాదులకు పరిచయము చేయగా వారు కొన్ని కథల నేర్పాటు చేసిరి. అప్పటికే రసికులను వశపరచు కొనుటలో గడితేరిన దాసుగారి హరికథా విలాసిని విలాసములకు అమలాపుర పౌరులు అటబొమ్మలైరి. అక్కడ కీర్తి ధ్వజము నాటి తిరిగి రాజమండ్రి చేరిరి.

రాజమండ్రిలో కొన్నినాళ్లుండి అక్కడనుండి కాకినాడకు వెళ్లిరి. హరికథల చెప్పటకు వెళ్లిన దాసుగారికి అనుకోకుండగ కాకినాడ నాటక సమాజము నిర్వహించుచున్న విక్రమోర్వశీయ నాటకమున రాజు పాత్ర కట్టవలసి వచ్చినది. చేష్ట దారణము లేకుండగనే అధినయము మాత్రము చేతనే పాత్రలను సాక్షాత్కరింప జేయుచున్న ఈ దాసునకు ఇది యొక లెక్కయా? దాసుగారు చేష్టదారణముతో పాత్ర పోషణము చేసిన సందర్భమిది యొక్కటియే. కాకినాడలో కొన్ని కథలను చెప్పి మరల రాజమండ్రి వచ్చిరి.

రాజమండ్రిలో కొన్ని కథలు చెప్పి భీమశంకరముగారితో ఏలూరు వచ్చిరి. అప్పుడు ఏలూరులో దాసుగారి హరికథ వినని న్యాయవాది యున్నాడన్న అంతకన్న అన్యాయవాదముండదు. సభలలో పండితులతోపాటు న్యాయవాదు లెక్కువగా నుండుటచే కాబోలు, ఏలూరు కథలలో కాళిదాసు. షేక్సుపియరు తెలుగు గొంతు లతో కన్నడుట ప్రారంభమైరి. ఈ లక్షణము బాగుగా ప్రారంభమైనది ఏలూరు నుండే.

ఏలూరు నుండి పండితమండలీమండితమైన బందరు చేరిరి. సభలలో పండితు లెక్కువగా కన్నడుటచే అక్కడ దాసుగారి పాండిత్య పీఠము విజృంభించి పరవళ్లు త్రొక్కినది. అక్కడ దాసుగారు చెప్పినవి చేపలము హరికథలు కావు. శాస్త్ర సభలు. కొన్ని స్వరశాస్త్ర సామర్థ్య ప్రదర్శన ప్రధానములు. కొన్ని సాహిత్య విద్యా విభవనిధానములు.

బందరు పట్టణములో హరికథలకన్న దాసుగారికి ఎక్కువ కీర్తి తెచ్చిపెట్టినది వారు పంతులుగారి మేడపై చేసిన అసాధ్యాష్టావధానము. అష్ట కిష్టాంశములలో గూడిన ఈ అసాధ్యాష్టావధానమును దాసుగారికి పూర్వమే అవధానియు చేసినట్లు

కన్నడదు. 'నావంటివాడు పేయి సంవత్సరాలకు ఒకడు కూడ పుట్టడు' అని దాసు గారు సన్నిహితులతో ననుచుండెడివారట. ఆ మాటకు నిదర్శనమైనది ఈ అసాధ్యా ప్తావధాన నిర్వహణము.¹⁴

కాని అప్పటికే బందరులో కొందరు సంగీత విద్వాంసులు దాసుగారి ప్రతిభపై అనూయ పడుచుండిరి. అట్టి పండితులకు అండగానున్న బుధవిధేయినీ పత్రికా సంపాదకుడైన పురుషోత్తమశాస్త్రి, ఈ యవధానమును 'చిన్న పనుల గుంపు' అని వెక్కిరించెను. ఆ విమర్శనమును జూచి దాసుగారు అగ్గిమీద గుగ్గిలమై 'కలుషహరిణి' పత్రికలో విరుచుకొనిపడిరి. అందులో విష్ణుస్తుతివలె నుండి విందాగర్భముగ పురుషోత్తమశాస్త్రిని విమర్శించిన పద్యము నాడు అతి ప్రసిద్ధము.¹⁵ దాసుగారి ప్రతివిమర్శాత్మక సమాధానముతో బందరు పట్టణము రెండు చీలికలై నది. నారాయణదాసునకు కృతులు కూడ రావని కొందరు, అంతటి ప్రతిభావంతు డింత వరకు పుట్టలేదని కొందరు వాదములు చేయసాగిరి. వాదోపవాదములు శ్రుతి మించినవి. పోటీ సభ తప్పనిసరి యైనది. గొప్ప పోటీ సభ నేర్పాటుచేసిరి. ఆ సభకు 'సప'లు వచ్చిన ప్రతి సంగీతప్రియుడు వచ్చెను. తగాదాలు లేకుండ సభ సక్రమముగ సాగుటకు 'పోలీసు బందోబస్తు' కూడ అవసరమైనది. సభ

14.

ఇరు హస్తములతోడఁ జెరియొక తాళంబు
చరణద్వయాన నేమరక రెండు
పవరించి, పల్లవిఁబాడుమఁ గోరిన
జాగాకు ముక్తాయి సరిగ నిడుట
నయమొప్ప న్యస్తాక్షరియును వ్యస్తాక్షరి
ఆంగ్లంబులో నుపన్యాస, మవల
నల్వరకున్ దెల్లనన్ నల్వరకు సంస్కృత
తంబున వలయు వృత్తాలఁగైత,
సంశయారంభము శ్రేముషీశక్తితోఁ బ
రిష్కరించుట, గంటలు లెక్కఁ గొంట
మఱియు చందస్సుతోడి సంభాషణంబు
వెలయ నష్టావధానంబు నలిపె నతఁడు'

నారాయణదాస జీవిత చరిత్ర (యక్షగానము) పు. 20

15. ఈ పద్యము "చమత్కారములు" అను నంశము చెంత వోటు చేసి కొన్నది.

ప్రారంభమైన తరువాత, దాసుగారి ప్రతిపక్షులకు సూత్రవాదమైన ఒక న్యాయవాది లేచి, “నారాయణదాసుగారు ఇచ్చట గల యీ యరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు విద్యయందు దనకు జాలరని పబ్లిక్ గా సుడివినుందున నీ సభ జరిగింపబడెను. కనుక ఈ విద్వాంసులు వేయు ప్రశ్నముల కతడు త్తరములు చెప్పవలసినది. వీరు చేయు శాస్త్ర పరీక్ష కాగినచో నిత డందరికన్న గొప్ప విద్వాంసుడని యంగీకరింప బడును. లేనిచో నితడు వీరి నందరిని క్షమాపణ కోరుకొనవలసినది” అని హర్షించెను. అంత దాసుగారు లేచి “సభికులారా : యీ విద్వాంసు లందరును సంగీతమున నాకు లోకువ యని వీరలు నన్ను దీరస్కరించునపుడెల్ల వాక్రుచ్చుట నిజము. సంగీత విద్వాంసుల మనుకొన్నవారిలోనే సంగీత తత్త్వము తెలిసిన వారుంట యరుదన దక్కిన వారిం జెప్పనేల? కావున మాకు మధ్యస్థులై వీరుంట యసాధ్యము కదా : ఇప్పుడు వీరు సంగీత శాస్త్రమున ప్రశ్నించి పరీక్షించుట కనర్హులు. కారుణమేమన సంగీత శాస్త్రము సంస్కృతమున వ్రాయబడినది. వీరి కందరికిని సంస్కృత భాష కొంచెమయినను దెలిసినట్లు కాన్పించదు. సంస్కృత భాషాజ్ఞాన మిసుమంతయు లేనివారికి సంస్కృతమున వ్రాయబడిన సంగీత శాస్త్ర మన్వయింపబడదు కదా : కావున సంగీత శాస్త్రము నందలి సూత్రములు కాని పద్యములు కాని నే జదువ వీరల కర్థమే కాదు గనుక శాస్త్ర చర్చ నాతో చేయుటకు వీరు తగరని స్పష్టము. ఇక శ్రోత్యరంజక స్వర సందర్భము సంగీతము. కనుక వీరందరు కాని వీరిలో కొందరు కాని యొక గంట పాడనిండు. ఏదప నేనొక గంట పాడెదను. ఎవ్వరి పాట మిక్కిలి రంజకముగా మీకు దోచునో వారధికులుగ నిర్ణయింపబడుదురు. ఇది నా మనవి”¹⁶ అని పరీక్ష పద్ధతి తెల్పిరి. ఆ మాటలకు వాదోపవాదములు జరిగినవి. కాని తుదకు ప్రతిపక్షులు పాడుటకు దైర్యములేక కుంటిసాకులతో నింటిమొగము పట్టిరి. దాసుగారికి విజయము లభించినది. ఈ పర్యటనమందే కాదు, దాసుగారి జీవితమునందే గణింపదగిన ఘనవిజయ మిది.

ఇట్లు ఆంధ్ర దేశములోని కొన్ని ప్రముఖ పట్టణములలో విజయభేరి మ్రోగించి దాసుగారు విజయనగరము చేరిరి. ఇప్పటికి దాసుగారి వయస్సు ఇరు వది యైదేండ్ల మాత్రమే. తరువాత మూడు సంవత్సరములు ఎక్కువగా దేశ సంచారము చేయక పరిసరప్రాంతములందు మాత్రము హరికథలు చెప్పుచు, విజయ నగరమందే యుండి తీరికను గ్రంథ రచన కప్పగించిరి. ఈ మూడేండ్లలో

(1880-91) వ్రాసిన గ్రంథములే. దంభపురప్రహసనము, సారంగధర నాటకము, మార్కండేయ చరిత్రము. ఈ యేడే రామేశ్వరయాత్రకు పోవుచున్న చోడవరపు మునసబుగారైన బుట్టా రామలింగశాస్త్రితో మద్రాసు చూచుటకు దాసుగారు, పేరన్న గారుగూడ వెళ్లిరి. మద్రాసులో అప్పుడు ప్రముఖ న్యాయవాదియైన రెంటాల సుబ్బారావుగారి పరిచయ మేర్పడినది. సుబ్బారావుగారు దాసుగారి బాటసారి కావ్యమును విని 'మంచిగంధపు చెక్కపై నునుపువలె మీ తెలుగు మెత్తగనున్నదని ప్రశంసించి, కపాలేశ్వరాలయము చెరిత అంబరీషోపాఖ్యానము చెప్పించిరి. దాసుగారు లెక్కలేనన్నిసాదలు అంత బాగుగ చెప్పినను, ఈ హరికథకు వచ్చిన కీర్తి మరి ఏ హరికథకు రాలేదు. మద్రాసు పత్రికలు దాసుగారి ప్రతిభకు ప్రభకట్టినవి.¹⁷

అప్పుడు మద్రాసులో పనప్పాకము ఆనందాచార్యులుగారిక ప్రముఖ న్యాయవాది. ఆయన ఆట రాజకీయ ప్రపంచమునందు, ఇటు సాహిత్య ప్రపంచమునందు అందె వేసిన చేయి.¹⁸ ఈయనను దాసుగారికి పరిచయము చేసినవాడు సోమంచి భీమశంకరము. ఆనందాచార్యులు దాసుగారి ప్రతిభను గ్రహించి సత్కరించుటయేకాక 'రెవిన్యూ బోర్డు మెంబరు' గ్రోలుదొర, మొదలగు పుర ప్రముఖులనేకులతో పరిచయము చేసెను. గ్రోలుదొర సతీసమేతుడై దాసుగారి పాట విని పొందిన ఆనందమునకు మేరలేదు. గ్రోలుదొర దాసుగారి పరిస్థితిని గమనించి 'రామనాథరాజుగారికి నిపాయు నిచ్చెదను. అక్కడికి పోయెదరా?' అని యన

17. 30-6-1891 తేదీనాటి హిందూపత్రిక చేసిన ప్రశంస -

..... an exquisite poet, a versatile genius conversant with English a profound scholar in Telugu and Sanskrit and an accomplished musician of the most enchanting type. While this pride of Vizianagaram was unfolding the story with his inimitable skill, the audience was beside itself with joy. Not only was he applauded time and again, but, at the close, there was a spontaneous outburst from every one present exclaiming that it was a rare and excellent treat. Of the gifted expounder, it may be well and truly said, that he is entitled to be spoken of in glowing terms by the best of Pundits, by the most skillful songsters, by the most ardent lovers of music and by the most reputed of elocutionists. The rhythmic cadences of his harmonious voice, the melodious intonations of his musical flight, and the snatches of vivid and picturesque representations of nature, conjured up by his lively and constructive faculty of imagination and his powerful command of the language appealed to the listeners' spiritual sensibilities.

18. దాసుగారు వారి బాటసారి కావ్యమును అంకిత మిచ్చినది వీరికే.

దాసుగా రంతదూరము ప్రయాణము చేయుట కిష్టపడలేదు. దాసుగారు అంగీకరింపకపోయినందులకు ఆచార్యులుగారు బాధపడి, 'సరే, మైసూరు పోయిరండు. నేను సిపార్సు నిచ్చెదను' అని దాసుగారి మెడలు వంచి ప్రయాణమునకు అంగీకరించుసట్లు చేసిరి.

బిల్వేశ్వరీయకర్త, మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీ కాలేజి అంధ్రోపాధ్యాయులు మహామహోపాధ్యాయ శ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగారు దాసుగారి బాటసారి కావ్యమును విని 'క్షీరాన్నము'వలె నున్నదని పొగడిరి. రెంటాల సుబ్బారావుగారి మిత్రుడైన ఆచంట వేంకటరాయ సాంఖ్యాయనశర్మ, దాసుగారి కవిత్యము విని అనందించినవారిలో ఒకడు. ఇట్లు దాసుగారు అనాడు మద్రాసులో గల అనేక ఫండిత ప్రశంసలను మూటకట్టుకొని మైసూరు ప్రయాణమునకు సిద్ధమైనారు.

అనందాచార్యులుగారి సోదరు డాక్టరు బెంగుళూరులో నున్నాడు. ఆయనకు ఆచార్యులుగారు లేఖ నిచ్చిరి. అది తీసికొని దాసుగారు బెంగుళూరు బయలుదేరి పొగబండిలో వెళ్లుచుండగా 'పోలీసు కమిషనరుగారింట గొప్ప సంగీత సభ కలదు. వెంటనే వెనుకకు రావలసినది' అని రెంటాల సుబ్బారావుగారు తంతి నిచ్చిరి. దానితో దాసుగారు మరల మద్రాసు వచ్చి సభలో పాల్గొని 'సంగీతమున దక్షిణాత్యులకన్న బౌద్ధరాహులు తక్కువ' అను అభిప్రాయమును వమ్ము చేసిరి. ఈ సభ జరిగిన మరునాడు మరల బెంగుళూరు వెళ్లిరి. అక్కడ ఆచార్యులుగారి సోదరుని పరపతితో దాసుగారు పేరన్నతో గూడి రాజభవనమునకు వెళ్లిరి. శ్రీ శ్యామ రాజేంద్ర వాడయారు రాజావారు దాసుగారి కంఠమును విని ఆ రాత్రి హరికథ విసుట రంగీకరించిరి. ఆ రాత్రి మహారాజావారి 'బంగళా'లో అంబరీష చరిత్రము చెప్పగా, దాసుగారి సంగీతమును, రాజావారు 'your music is very sweet' అని మెచ్చుకొని మరియొక కథను చెప్పమని కోరిరి. రెండవనాటి రాత్రి గజేంద్ర మోక్షము చెప్పిరి. అనాడు పేరన్నగారి పాటను 'it lulls me to sleep' అని రాజావారు ప్రశసించి, 'దసరాకు మైసూరు రండు. సింహాసనముపై కూర్చుండి మిమ్ములను సర్కరించును' అని నెలవిచ్చిరి.

దాసుగారు బెంగుళూరులో రెండు నెలలుండి అక్కడక్కడ మరెక్కొన్ని హరికథలు చెప్పి గుంటూరు వచ్చిరి. గుంటూరులో రెండు హరికథలు చెప్పి విజయ నగరము చేరుకొనిరి. దాసుగారు విజయనగరము రాకముందే వారిని మైసూరు

ప్రభువు గౌరవించినట్లు సత్రికలలో వచ్చినది. అ వార్తలను కళాశాల ప్రధానోపన్యాసకులైన రామానుజాచారిగారు విజయనగర ప్రభువునకు తెలిపిరి. పండితుల పట్టికలో దాసుగారి పేరుగూడ చేర్చి నెలకు పదేమ రూప్యముల పండిత వేతనము అనందగజపతి యేర్పాటు చేసెను. దాసుగారు విజయనగరము వచ్చిన తరువాత రామానుజాచారిగారు కళాశాలలో ఒక హరికథ నేర్పాటు చేసి, హరికథానంతరము సభా సమక్షమున పండిత వేతనము సంగతి ప్రకటించెను. దాసుగారు అప్పటివరకు అనందగజపతి దర్శనము చేయలేదు. దాసుగారి కప్పడు ముప్పదియేండ్లు.

‘దసరాకు మైసూరు రావలసిన’దని దాసుగారికి మైసూరునుండి తంతి రాగా మైసూరు వెళ్లిరి. మైసూరు మహారాజు మరల రెండు హరికథలు చెప్పించుకొని దాసుగారికి ‘గవర్నమెంటు డిజైనులో నున్న బంగారు మురుగులు, రెండు జతల సాలుపులు, ఒక వీణ, ఒక తుంబురా, పేయి నూటపదారులు, రెండవ క్లాసు రైలు టిక్కెట్లు’ ఇచ్చి సత్కరించి ‘మిస్టర్ నారాయణదాస్ : మీకు పస్తు క్లాసు బహుమతి నిచ్చితి’నని పల్కిరి. దాసుగారి అనందమునకు అవదులు లేవు. కల్గిన అనందము నోట మాటలేక చేతులెత్తినదా యన్నట్లుగ దాసుగారు కృతజ్ఞతతో మహారాజున కంజలించిరి. ‘మా దర్బారులో సర్వీసు చేసెదరా?’ యని ప్రభువన ‘మర్త్యులను గొల్వ నొల్లను’ అని స్వతంత్ర ప్రవృత్తిని నిరాతంకముగ వెల్లడి చేసిన స్వేచ్ఛా జీవిత ప్రేయలు దాసుగారు. దాసుగారు సెలవు తీసికొనబోవుచుండగ మహారాజు వారు ఒక పోనోగ్రాపు యంత్ర సహాయముచే దాసుగారి గాత్రమును కోరి మూడు పేటపై రికార్డు చేయించిరి. ఒక పేటు ఇంజాబీ రాగముతో పాడిన బెంగుళూరు పై వ్రాసిన “అలరు తేనియబారు” అను సీస సద్యము : ఒక పేటు కన్నడరాగము మరియొక పేటు ‘సయ్యా జావో నహి బోలుం’ అను టుమ్మి.

దాసుగారిట్లు మైసూరులో ఘన సన్మానమును బొంది, అక్కడనుండి బెంగుళూరులో, మద్రాసులో కొన్ని హరికథలు చెప్పి బళ్ళారి వెళ్లిరి. అక్కడ సుప్రసిద్ధ నాటక కర్తలు, సరస వినోదినీ సభాధ్యక్షులు, న్యాయవాదులు అయిన ధర్మవరము రామకృష్ణమాచార్యులుగారిని కలసికొనిరి. వారు నారాయణదాసుగారిని గౌరవించి ‘టిక్కెట్టు’ పెట్టి రెండు హరికథలు చెప్పించిరి. బళ్ళారినుండి బయలుదేరి త్రోవలో గుంటూరులో, అమలాపురములో, చోడవరములో కొన్ని హరికథలు చెప్పి విజయనగరమునకు చేరిరి.

నారాయణదాసుగారు మైసూరులో పొందిన ఘన సన్మాన విషయము పత్రికల వలన ఆంధ్ర దేశ మంతయు వాయువు వలె వ్యాపించినది. ఆంధ్ర దేశములో నారాయణ దాస నామము నెరుగని వ్యక్తి లేడు. నారాయణదాసు అనగానే హరికథ యనియు, హరికథ అనగానే నారాయణదాసనియు వెంటనే స్ఫురించు విషయమైనది. విజయనగరము వచ్చుటతోడనే దాసుగారిని చూచిపోవు మిత్రులచో వారి యిట్లు తీర్థముగా మారినది. ఇట్లు హరిదాసుగా సర్వాంధ్ర దేశ ప్రసిద్ధుడగు సప్పటికి దాసుగారికి ముప్పదేండ్లు.

ఆనంద గజపతి సంబంధము

విజయనగరము రాకముందే విజయనగర ప్రభువైన ఆనంద గజపతి యేర్పాటు చేసిన పండిత శేతన మందుచున్నను దాసుగారికి అస్థాన ప్రవేశ బాగ్యము కలుగలేదు. విజయనగర మంతయు దాసుగారి 'శంభో' నినాదముతో మాటమ్రోగు చున్నను అప్పటివరకు కోటలో హరికథ ఆరగలేదు. ఆనంద గజపతి దాసుగారి మాట నెపుడెత్తినను అక్కడనున్న విద్వాంసులు అతడు పొగరుపోతనియు, అతని గానము పవిత్రము కాదనియు, అతని గానము విని మైసూరు ప్రభువు అకాల మరణము నొందెననియు అనూయతో ప్రచారము చేయుచుండిరి. అట్టి దుష్ప్రచారము చేసినవారిలో వృద్ధుడైన అస్థానవైణికుడు ముఖ్యుడు. పండితుడు, రసికుడైన ఆనంద గజపతి కూడ ఆ ముదుసలి మాటకు నెదురు చెప్పలేక మౌనముగా నుండి అలస్యము చేసిన కళంకమునకు గురి యయ్యెను. కొంతకాలము గడచిన తరువాత ¹⁹ శ్రీ లింగం లక్ష్మణి 'సిఫార్సు'వలన దాసుగారికి రాజదర్శనబాగ్యము కల్గినది. దాసుగారు కొలువున కేగి దారిదేశఫలము సమర్పించి

‘ఆశ్రితులపాలి దాక్షిణ్య మునులయొద్ద
శౌర్యముం గోవిదులకడ సాత్త్వికతయు
నెరుగు నేలినవారి కభీష్ట జయము
నిచ్చుగావుతే సంతత మీశ్వరుండు’²⁰

19. శ్రీ లింగం లక్ష్మణి పంతులు గీత, లాటన్, జర్మన్, అంగ్లములందు మంచి పాండిత్యమున్నవాడు, గురువు. ఇతడు దాసుగారి హరికథను విని సదభిప్రాయము నేర్పరచుకొనియుండుటచే 'సిఫార్సు' చేసెను.

20. నా యెఱుక - పు - 272

అని అశువుగా నాశీర్వచనము చేసి కూర్చుండిరి. దాసుగారితో అనంద గజపతి గౌరవపూర్వకముగ ప్రసంగించుట అస్థాన వైణికునకు బాధ కల్గించి కొంత గడబిడ చేసెను. ఆ రోజు దాసుగారు వ్రాసిన కొన్ని పద్యములను, సంగీతమును అనంద గజపతి విని సంతసించెను. ఇది వారి ప్రథమ సమావేశము. దాసుగారిని అనంద గజపతి ప్రత్యక్షముగ జూచిన తరువాత కూడ అస్థాన విద్వాంసుడు కొండెములు చెప్పట మానలేదు. ముదునలిమైన అస్థాన వైణికుడు మరణించువరకు దాసుగారిని ఒక్కసారి తప్ప పిలిపింపనేలేదు. ఆ ఒక్కసారి కూడ ఒక కొండెమును విచారించుటకు మాత్రమే.

అస్థాన వైణికుని మరణానంతరము ప్రభువు దాసుగారిని వెంటనే పిల్పించెను. అది మొదలు అనందగజపతి బ్రతికియున్నంతవరకు వీలుచిక్కిన చాలు దాసుగారితో గడిపెడివాడు. ఒక పర్యాయము 'సతతము సంతస మెసంగు సత్య వ్రతికిన్' అను సమస్య నిచ్చి పూరింపుమని కోరగా, కోరుటయే ఆలస్యము, దాసుగారు ఆ సమస్యను మకుటముగా మార్చి నూరు విధాల అశువుగా పూరించి అనంద గజపతికి అనందగజారోహణము చేయించి, సూరవ పద్యమున

చతుర కళా విద్యా సం

గతికిన్ స్థిర ధృతికి ప్రకట కరుణామతి కీ

కృతి యానందగజపతికి

సతతము సంతసమెసంగు సత్యవ్రతికిన్

అని అనంద గజపతికి కృత్యంకితము కూడ ముడి పెట్టిరి. దాసుగారి సంగీతము విని 'మీ గాత్రము కోటా పేటా పట్టదు' అనియు, వారి ప్రసంగము వచ్చినపుడు 'మనందరి కొకకన్నే. దాసుగారికి సంగీత సాహిత్యము లను కన్నులు రెండు' అనియు చెప్పుచుండెడివారు. అనంద గజపతి దాసుగారికి ఎంత చనవు ఇచ్చిరన్న వారితో చదరంగము, పేకాట ఆడుచుండెడివాడు. దాసుగారు కూడ పేవకునివలె గాక స్నేహితునివలె ప్రవర్తించెడివారు. కాని వీరి యీ సాహిత్యానుబంధము రెండు సంవత్సరములకన్న సాగలేదు.²¹

1895-'98 సంవత్సరముల మధ్యకాలమునందు సూర్యనారాయణ శతకమును, రుక్మిణీ కల్యాణము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, ప్రహ్లాద చరిత్రమును వ్రాసిరి.

21. 1895 లో అనందగజపతిని దర్శించెను. 1897 లో అనందగజపతి మరణించెను.

తిరుపతి వేంకట కవులతో మొదటి కలయిక

వికారి సంవత్సరములో 1899 లో కాళింకోట జమీందారుగారి తోబుట్టువు వివాహము జరిగినది. ఆ వివాహమునకు దేశమందలి జమీందారు లందఱు వచ్చిరి. కిర్లంపూడి జమీందారుగారితో శతావధానులైన తిరుపతి వేంకటకవులు వచ్చిరి. హరి కథ చెప్పుటకు దాసుగారికి ఆహ్వానము వచ్చినది. తిరుపతి వేంకట కవులు అవధాన సరస్వతిని, నారాయణదాసు హరికథాసరస్వతిని ఆంధ్రదేశ మందలి ప్రతి వీణి యందును ఊరేగించిన శారదాభర్తలు ఈ మహామహాల కలయికతో ఆంధ్రసరస్వతి సంపూర్ణావతారముతో కాళింకోటలో సాక్షాత్కరించినట్లైనది. దాసుగారి నృత్యసంగీతములతో గూడిన హరికథలతో, తిరుపతివేంకటకవుల అశుకవిత్వములతో సరస్వతి అనంతముఖయై వీరవిహారము చేసినది. ఇది దాసుగారు తిరుపతి వేంకట కవులు కలసిన ప్రథమసన్నివేశము.²²

విచిత్ర సంఘటన

దాసుగారు తమ మున్నదియారవ యేట ఒక మూర్ఖి సాహాయ్యమున ఉర్దూ, పార్శీ, అరబ్బీ భాషల నభ్యసించు చుండిరి. అప్పుడు దాసుగారి జీవితము సందౌక విచిత్రసంఘటన జరిగినది.²³ ఒకనాడు తెల్లవారుజామున ఒక బ్రాహ్మణమిత్రునము వచ్చి దాసుగారికి నమస్కరించినది. 'మీరెవ్వరు? ఎందులకు వచ్చితిరి?' అని దాసుగారడుగగా, వారు, సంతానార్థమై వచ్చితిమనియు, క్రితము రాత్రి కలలో ఒక మహనీయుడు కన్నడి 'నారాయణదాసుగారి ప్రసాదమును పొందుడు. సంతానము కల్గును' అని చెప్పిననియు, అందులకై మీ యనుగ్రహమును పొందుటకై వచ్చితిమి అనియు చెప్పిరి. దాసుగారు అశ్చర్యపడి 'ఎంతోజా ఏకాదశి. మీరు పురు ఉపవసించి, పరమేశ్వరధ్యానము చేసి, లేపు ఉదయము స్నానము చేసి, రాగి చెంబుతో నీటిని పట్టుకొనిరండు' అని చెప్పగా, వారట్లే చేసిరి. వచ్చినవారిని జూచి దాసుగారు 'నీభార్య నీరుపోయుచుండ నాపాదములు నీవు కడుగుము' అని చెప్పగా, అచంపతులు అట్లేచేసిరి. పిదప దాసుగారు అచమనము చేసి వారి దోనిళ్లలో నీరు

22: 'కథలు - గాథలు' - ప్ర. భా. పు. 906

23: 'నారాయణదాసు జీవిత చరిత్రము' - శ్రీ మరువాడ వేంకటచయ్యములు, పు. 128

1071

పోసి త్రాగించి, 'మీకు సంతానము కలుగును. మరీ వెళ్లి రెండు' అని సాగనంపిరి. ఆ దంపతులకు కొంతకాలమునకు పుత్రప్రసాదము కల్గెను.

దాసుగారి కన్నటికి సంతానము లేదు. బ్రాహ్మణదంపతుల విషయము తెలిసికొని దాసుగారి భార్య తనకు గూడ వేదైన మంత్రముపదేశింపు మని గోరి చేసెను. దాసుగారు నవ్వుకొని, తనయొద్ద ఏ మంత్రము లేదనియు, వారికి విశ్వాసము చెడకుండమాత్రమే ప్రవర్తించితినినియు సమాధానము చెప్పిరి. దాసుగారి భార్య పరిస్థితి గ్రహించి చదువులవ్వ 'నాయన! సావిత్రి చరిత్రము వ్రాయుము, సంతానము కలుగును' అని చెప్పగా, దాసుగారు తరువాత భీష్మచరిత్రముతోపాటు సావిత్రిచరిత్రము గూడ వ్రాసిరి. ఇది జరిగినది 1902 లో. 1903 లో దాసుగారి కొక పుత్రుక కల్గినది. ఆ బిడ్డకు సావిత్రి అని నామకరణము చేసిరి.

సత్కారములు - సాధువాదములు

1904 లో బెంగుళూరులో గొప్ప గాయక మహాసభ జరిగినది. ఆ మహాసభకు భారతదేశమందలి గాయకులందరు వచ్చిరి. దాసుగారికి కూడ ఆహ్వానము రాగా పేరన్నతో గూడి వెళ్లిరి. రోజు కొక మహాగాయకుని కచ్చేరి. దాసుగారి వంతు వచ్చినది. దక్షిణ దేశములో ప్రసిద్ధి పొందిన దక్షిణామూర్తి పిల్లె నాటి దాసుగారి హరికథకు మార్దంగికుడు. నాడు దాసుగారు రుక్మిణీ కల్యాణ కథ చెప్పిరి. అంతటి మహావిద్వాంసుడైన మార్దంగికునకు కూడ 'జాగ' దొరకనీయక దాసుగారు సభలో తమ లయ ప్రతిభను ప్రదర్శించిరి. దక్షిణామూర్తి దాసుగారికి రెండు చేతులెత్తి నమస్కరించెను. దాసుగారికి ఆ మహాసభ 'లయ బ్రహ్మ' బిరుదముతో సత్కరించినది.

1905 లో దాసుగారి తల్లి పరమనదించినది. 1908లో పేరన్నకు గొప్ప జబ్బు చేసినది. వైద్యులు ఆశ వదలుకొనిరి. వైద్యులకు వశముకాని ఆవ్యాధి నిర్మూలనమునకై 'మృత్యుంజయ శివ' శతకము అశువుగా పేరన్న దగ్గర చూర్చుండి చెప్పిరి. దాసుగారి దృఢవిశ్వాస బలమో, దైవ బలమో పేరన్నకు మాత్రము ఆరోగ్య ముద్భవించి. పేరన్నలో మరునాటికి మార్పు కన్పడుట వైద్యులకు గూడ ఆశ్చర్యము కల్గించినది.

1910 లో దాసుగారు వ్రాసిన 'తారకము' అను సంస్కృత గ్రంథమును జూచి గీర్వాణ పండితలోకమెల్ల ప్రణమిల్లినది. 'గెర్బిర్' అను జర్మన్ పండితుడు ఆశ్చర్యపోయి శ్లోకద్యయరూపమున ప్రకంపించెను.

1911 లో బరంపురమునందు హరికథలు చెప్పగా శ్రీ బి. సవావయ్యగారు, మొదలగు పురప్రముఖులు దాసుగారి ప్రతిభకు ముప్పది తులముల బంగారుకడియము లను బహుమాన మిచ్చిరి.

1912 లో రాజమండ్రిలో అంధ్రభీష్ములై న న్యాయపతి సుబ్బారావుగారు, వడ్డూరి సుబ్బారాయకవి, గంటి లక్ష్మన్న మొదలగు మహామహాలు భుజనస్వాసము చేసిరి. శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు అంధ్ర సారస్వత పరిషత్ పక్షమున సవరత్నఖదిర భుజకీర్తిని దాసుగారికి సమర్పించిరి.

1913 లో ఆనంద గజపతి సోదరియైన అన్నలకాండయాంబ (రీవారాణి) దాసుగారి హరికథ విని 'దాసుగారు : ఏమాత్రము దుఃఖవాసనలేని హరికథ మరి యొకటి చెప్పుడు' అని యన, దాసుగారు రెండవసారి రుక్మిణీకల్యాణకథను జెప్పిరి. రాణి ఆకథ విని అమందానందముతో ఏమి కావలెనో కోరుకొనుచునెను. దానికి దాసుగారు 'సశ్వరకటాక్షముకన్న కోరదగిన వస్తువేమి యున్నది' అని చెప్పినను రాణి నలువది పెద్దకాసులు కానుక నిచ్చి తృప్తి చెందెను.

1913 లో కాకినాడలో గొప్ప గానసభ జరిగినది. ఆ ఉత్సవము లందు దాసుగారి గానమునకు కాకినాడ ప్రజలు తన్మయులై ముత్యాలకర్ణకుండలము లిచ్చి పూజించిరి.

1913 లో దాసుగారు తమ ఏకైక పుత్రిక పెండ్లి చేసి కాశీ వెళ్లి తిరుగు ప్రయాణములో అలహాబాదులో ప్రసిద్ధ గాయనీమణియైన జానకీదాయిని తమ రాగా లాప నైపుణ్యముచే జీవస్థాణువుగా జేసిరి. దాసుగారు జానకీదాయిని గొప్ప విద్వాంసురాలుగా స్థానీపులాకపరీక్ష చేతనే గుర్తుపట్టిరి. అట్టి అమె ప్రశంసలు దాసుగారికి అమితానందదాయకములై నవి.

అలహాబాద్ నుండి కలకత్తా వచ్చి, తెలుగురాని చేతమున హరికథ చెప్పిన పెట్టుంబునో చూడదలచి దాసుగారు కలకత్తాలో శ్రీకృష్ణజనన మను సంస్కృత హరికథను హిందీలో నుపన్యసించుచు చెప్పిరి. అనాటి సభాసభ్యులలో విశ్వకవి రవీంద్రు లొకరు. నాటి సభలో రవీంద్రు రవీంద్రు రెంత ఆనందించిరన్న, తమ వాత కొన్ని సంవత్సరములకు విజయనగరము వచ్చి దాసుగారిని చూడగనే గుర్తు

పట్టి నమస్కరించి 'అనాడు మీరు పాడిన బేహగు రాగ మిప్పటికిని నాచెవులలో మ్రోగుచునే యున్నది' అని ప్రశంసించిరి.

1914 లో కాశీయాత్ర చేసి వచ్చి కాశీకథకము వ్రాసిరి. అంతలో దాసు గారిని పల్లపల్లి జమీందారు శ్రీ రాజా అంకినీడు మల్లికార్జున ప్రసాదరావుగారు హరికథ చెప్పేటకు ఆహ్వానించిరి. రాజాగారు గొప్ప గొప్ప విద్వాంసుల నాహ్వానించిరి. ఆ పండితసభలో దాసుగారు పరవశించి హరికథ చెప్పిరి. కుడియెడమ చేతుల సమవిషమజాతుల వీణను వాయించిరి. ఆ అనన్యసాధారణ ప్రతిభకు పండిత మండలి పరవశము చెందినది. జమీందారుగారు ఇరువదినాలుగు నవరసుల బంగారముతో గూడిన గండపెందెరమును దాసుగారి కాలికి స్వయముగ తొడిగి తమ రసికతను వెల్లడించుకొనిరి.

1914 లో శ్రీ చెళ్లపిళ్ల వేంకటకృత్తిగారు బందరు పట్టణమునందు విద్య తృతీ సమక్షమున ప్రశంసించి దాసుగారికి 'హరికథా విరామహా' అను బిరుదము నిచ్చిరి.

ఈకాలమునందే వేంకటగిరి, హైదరాబాదు, విశాఖపట్టణము, భద్రాచలము మొదలగు పట్టణములందు దాసుగారికి ఘనసన్మానములు జరిగెను. నందిగ్రామము నందు దాసుగారికి 'మహాసంచంబుతో స్వస్తి వాత్సందోహంబులు మిన్నముట్టఁ గడు నోజన్ మంగళచ్ఛాసముల్ దిం దిం మ్రోయఁగ' బ్రహ్మరథము పట్టిరి. 'వర వేవండ నివిష్టుజేసి మరియుం దాచాచింత్రితో' నూజివీడులో దాసుగారిని ఊరేగించిరి.

ఈకాలమునందే శుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు అను నొక దాక్షిణాత్యుడు వచ్చెను. అతడు శువర్ణఘంటాకంఠణమును ధరించి విజయనగరమునకు రాగా, దాసుగారే వారికి గొప్ప సభ నేర్పాటు చేసిరి. సభానంతరము దాసుగారు దాక్షిణాత్యునితో 'మూడు గాని నాల్గు తాళములతో గాని పాడగలరా?' యని యడుగగా, 'నావలె రెండు తాళములతో పల్లవి పాడినవారిని ఎందును జూడలేదు. ఎక్కడనైన ఉన్న యెడల నావీరఘంటాకంఠణము తీసివేసెదను' అని గర్వముగా సమాధాన మిచ్చెను. అప్పుడు దాసుగారు వారికి గర్వభంగము చేయదలచి అయిదు తాళములతో పల్లవి పాడి చూపించెను. ఆ పండితు డాశ్చర్యపోయి తన వీరఘంటాకంఠణము విప్ప

దీని దాసుగారికి నమస్కరించెను. సభ దాసుగారికి 'పంచముఖి పరమేశ్వరుడు' అను బిరుదు నిచ్చి సత్కరించెను.

1915 లో దాసుగారికి భార్యవియోగము తటస్థమైనది. లక్ష్మీనరసమ్మ గారికి రామాయణకథపై చుక్కవ మొక్కువ. ఆమె ఆత్మశాంతికి దాసుగారు యథార్థ రామాయణమును వ్రాసి ఆమెకే అంకిత మిచ్చిరి.

1919 లో సంగీతప్రియుడు, భూస్వామియైన కాసుకుర్తి లక్ష్మీనరసింగరావు ప్రోత్సాహముతో విజయరామగజపతి విజయనగరమందు సంగీతకళాశాలను స్థాపించెను. (5-2-1919). ఆ విజయరామ గజపతిశాలకు దాసుగారిని ప్రెసిసిపల్ గా నెన్నుకొనిరి.²⁴

1921 లో దాసుగారు రామచంద్రకథకము వ్రాసిరి. ఈ సంవత్సరమునందు నందిగామలో హరికథాభివర్ధన సమాజము దాసుగారి దుక్కిణీకల్యాణ హరికథ 'పోటీ'లు నిర్వహించినది.²⁵ దాసు గారు తమకు జరిగిన సత్కారములలో నిది మరచిపోలేని సత్కారముగా నెంచిరి.

1922 లో బరంపురమందలి కల్లకోట కళాశాల పండితుడు, హరిదాసు, దాసుగారికి ఏకలవ్యశిష్యునిను అయిన పసుమర్తి కృష్ణమూర్తి పార్వతీపరిణయ మును యక్షగాన ప్రబంధమును వ్రాసి దాసు గారికి అంకిత మిచ్చెను.

1923 లో రాకెనాచలో కాంగ్రెస్ మహాసభ జరిగినది. గొప్ప గొప్ప చేత నాయకులు చేరిన ఆ మహాసభలో దాసు గారు హరికథ చెప్పిరి. సరోజినీదేవి ఆ హరికథను విని అనేక విధముల దాసుగారి ప్రతిభను ప్రశంసించెను. ఈ సంవత్సరమే దాసుగారికి ఇంగ్లండులోని 'వింపెర్ ఎగ్జిబిషన్' వ్యవహారము భారతీయ ప్రతినిధిగా అహ్వానించిరి. కాని వెళ్లేదు.

24. ఆ కళాశాలలో ఆరు శాఖ లుండెను — 1. వయొలిన్ + ద్వారం వేంకట స్వామి నాయుడు. 2. మృదంగము - లింగము లక్ష్మో, 3. వీణ - వాసా వేంకటరావు, కట్టు సూరన్న. 4. నాదస్వరము - మునుస్వామి. 5. గాత్రము - పేరి రామమూర్తి. వరహాలుదాసు. 6. హరికథ-నారాయణదాసు, ప్రెసిసిపలు.

25: మొదటి బహుమతి వాజపేయయాజుల సుబ్బయ్యకు వచ్చినది.

1924 లో విజయరామగజపతి కుమారుడైన అలకనారాయణగజపతి ఉపకమండలము వెళ్లెను. అప్పుడు బరోడా మహారాజు కూడ నక్కడకు వచ్చెను. వారిరువురి సంభాషణములో దాసుగారి ప్రస్తావన వచ్చి వెంటనే దాసుగారిని అక్కడకు రప్పించుకొనిరి. దాసుగారితో పేంకటరమణదాసు కూడ వెళ్లెను. వీరి స్రతిభను జూచి ఈ యిద్దరు జడదారులే కాక, అప్పుడక్కడనేయున్న మైసూరు మహారాజు మరొకొన్నిసార్లు వీరిని తమ వసతి గృహమునకు రప్పించుకొని, విని, అనందించి మనముగా సత్కరించిరి. ఆ పర్యటనమున దాసుగారు ఉదకమండలముపై చెప్పిన సీసములు మోదమోదకములు.²⁶

1924 లో దాసుగారి షష్టిపూర్తి మహోత్సవము సంప్రదాయబద్ధముగ మనముగ జరిగినది. విజయనగరమున నాటి (30-8-'24) ఉత్సవమునకు రాని పాటగాడు లేడు. దాసుగారి శిష్యప్రశిష్య ఏకలవ్య శిష్యులతో విజయనగరము త్రిక్కిరిసి ఉత్కిరిబిక్కిరి యైనది.

1928 లో బహుగ్రంతకర్త, కవిపండితపోషకుడు నైన రాజా మంత్రప్రెగ్గడ భుజంగరావు తన పుత్త్రిక వివాహసమయమున చేశములో గల విద్వాంసులనెల్ల ఆహ్వానించెను. దాసుగారిని హరికథ చెప్పటకు ఆహ్వానించెను. పండిత సభ యన్నచో ఉరుము విని పురివిప్పు మయూరము వలె పరవశించుట దాసుగారి లక్షణముకదా! నాడు దాసుగారు తమ హరికథామృతముచే రాజావారికి చరిత్రలో అమరత్వము ప్రసాదించిరి. భుజంగరావుగారు అందరను ఆచరించినది యొక యెత్తు. దాసుగారిని సత్కరించినది యొక యెత్తు. అదిభట్టు కదా!

1927 లో విష్ణుసహస్రనామ సంకీర్తనమును అప్పలెనుగున అనువదించిరి. ఈ సంవత్సరమే మద్రాసులో ఏర్పరచిన అఖిలభారతసంగీత పరిషత్తును ప్రారంభించుటకు దాసుగారిని ఆహ్వానించిరి. ఆ ప్రారంభోత్సవములో దాసుగారు కూర్చిన 'స్వరాక్షరకృతులను' పాడిరి ఆ గానమునకు సభ నిస్తరంగ వీరది యైనది.

1928 లో వీరి హరికథలను విని మద్రాసు విద్వాంసులు 'అంధదేశ భాష జను' అని ప్రశంసించిరి.

1929 లో అచ్చతెలుగు పలుకుబడి, పేల్పుమాట, మొక్కుబడి 1930 లో పేల్పువంద, గౌరమ్మ పెండ్లి, శ్రీ హరికథామృతము వ్రాసి జనస్థుతి పాత్రులైరి.

1931 లో గుంటూరులో ఆంధ్రగాయక మహాసభకు అధ్యక్షులైరి. ఆనాడు (27-6-1931) వారు చేసిన పద్యప్రసంగము అనవద్యహృద్యము.

1932 లో కొత్తపేటలో హరికథా భవనమును నిర్మింపదలచి, ఆ యారి పెద్దలు ఆ భవనశంకుస్థాపన హరికథావితామహునిజే చేయించిన దానిత్యముగా నుండునని దాసుగారిచే చేయించిరి (11-2-32).

1932 లోనే దాసుగారు రుదాయతును ప్రచురించిరి. దాసుగారి బహుభాషా వేత్సత్వమును దాక్టరు సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణ పండితుడు, మొదలగువాడు బహుభాషా ప్రశంసించిరి.

1933 లో విశాఖపట్టణ ప్రముఖన్యాయవాది, సాహితీసేత్త యగు ప్రభిల లక్ష్మీనరసింహము, దాసుగారిని సభాసమక్షమున సన్మానము చేసెను. జయపురా దీక్షుడైన విక్రమదేవవర్మ 'సంగీత సాహిత్య సార్వభౌమ' అను బిరుదును నిచ్చి సత్కరించెను.

విశాఖపట్టణమున మరియొకనాటి (8-2-1933) సభలో పెద్దలు 'శృంగార సర్వజ్ఞ' అను బిరుదును నిచ్చిరి. తునిలో ఉద్దండ పండితు లెందరెందరో కూడి 9-11-33 నాడు బ్రహ్మరథ సన్మానము చేసి దాసుగారి సరస్వతిని పూజించిరి.

1935 లో విజయనగరమున గొప్ప కవి పండిత సదస్సు జరిగినది. 'భారతీతీర్థ' వార్షికోత్సవములు జరిగినవి. శ్రీ విక్రమదేవవర్మగారు ఈ సభకు అధ్యక్షులు. 'భారతీతీర్థ' సంస్థ దాసుగారికి 'అటపాటల షేటి' యను బిరుదు మిచ్చినది.

1936 లో 'హైదరాబాద్ జులైటిన్' సంపాదకీయములో దాసుగారి రుదాయతును గొప్పగా ప్రశంసించినది. హైదరాబాదులోని ఆంధ్ర ఖిత్త మండలి దాసుగారిని ఆహ్వానించి సత్కరించినది. హైదరాబాదునుండి రాగానే గాన పాఠశాల ప్రిన్సిపాలు పదవినుండి విరమించిరి.

1937 లో ఇల్లెందులో గొప్ప సభ జరిపి పురప్రముఖులు దాసుగారిని సన్మానించిరి. దాసుగారు ఆ సభలో నాడు (19-5-1937) పాడగా, దెబ్బది

మూడవయేట గూడ వారి గాత్రము ఏమాత్రము తగ్గకుండుట జూచి ప్రజలు ఆశ్చర్యము చెందిరి.

1938 లో రామేశ్వరము పోవుచుండగా త్రోవలో పడుక్కోట మహారాజు ఆహ్వానించి 'పాటకచ్చేరి' చేయించుకొని సత్కరించిరి. తిరువాన్కూరు మహారాజు ఆహ్వానించి హరికథను చెప్పించుకొని గౌరవించిరి. నాడు (23-7-1938) మహారాజు దాసుగారి కిచ్చిన కాలము గంటయునర మాత్రమే. కాని దాసుగారు పాడుచుండగా తమకు తెలియకుండగనే మూడుగంటల కాలము కూర్చుండిరి. దాసుగారి కథానంతరము మహారాజు బహువిధముల ప్రశంసించి సత్కరించిరి.

రామేశ్వరమునుండి తిరిగివచ్చునపుడు మద్రాసులో చెన్నపురి అంధ్రమహాసభవారు దాసుగారిచే సీతాకల్యాణకథ చెప్పించుకొని సత్కరించిరి. నాటి సభ (28-8-'38) లో అంగ్లభాషా ప్రవీణులైన అధికారులు ఎక్కువగా నుండుటచే దాసుగారు 'షేక్స్పియర్' గ్రంథములపై తమకు గల ప్రభుత్వమును ప్రదర్శించి ప్రశంస లందుకొనిరి. దాసుగారు సంగీతసరస్వతికి అపూర్వహారమైన 'దశవిధ రాగ నవతి కుసుమ మంజరి' కూర్చి సమర్పించిన దిస్పడే.

1939 లో బార్డువెలు దొర దాసుగారిని నోవెలు బహుమతికి ప్రయత్నింపుమని చెప్పిరి. కాని దాసుగారి కప్పటికే సన్మానములతో, బిరుదములతో వినుగు పుట్టి ప్రయత్నింపలేదు.

1939-43 మధ్యకాలమునందు అనేక సత్కారములను పొందుచు, హరికథలు చెప్పుచు 'సీహపల్కు వహి, చున్ని మినుక్కు, జగజ్జ్యోతి' గ్రంథములను వ్రాసిరి.

1943 లో విజయనగరమునందు అంధ్రకళా పరిషత్తు ప్రారంభించిరి. అనాటి (7-5-1943) ప్రారంభోత్సవ సభకు అధ్యక్షులు దాసుగారే.

1943-45 మధ్యకాలములో లలితాసహస్రనామములను 'తల్లి విన్ని' అను పేరుతో అనువదించిరి.

నిర్యాణము

1945 లో దాసుగారి దౌహిత్రుడగు ఉపాధ్యాయుల సూర్యనారాయణాచార్యులకు మహాచికిత్స వచ్చెను. దాసుగారు మనుమని వ్యాధిని జూచి 'తాతా! ఈ వ్యాధి నిన్ను విడచి పాకు వచ్చిన బాగుండును కదా' అని అనిరట. వారి వాక్కుద్ధిబలమో,

దైవనిర్ణయమో కాని ఆ బాలునకు వ్యాధి తగ్గినది. దాసుగారికి జ్వరము వచ్చి సది. క్రమముగా జ్వరము తీవ్రహావము దాల్చి దాసుగారి బొత్తికాయమును పుష్క బహుళ పంచమినాడు (2-1-1945) ఈ లోకమునకు దూరము చేసినది.²⁷ దాసుగారి ఆయువు మాత్రము వారి బొత్తికాయముతో సంతరింపలేదు. వారి ఆయుఃప్రమాణము తెలుగు ప్రజలకు హరికథలపై అసక్తి యున్నంతకాలము. సరససారస్వతముపై అభిరుచి యున్నంతకాలము. అందులకే జాతిలో కణాప్రీతి యున్నంతకాలము చెరగని ఉత్తమ సందేశ లేఖలు దాసుగారి జీవిత రేఖలు.

‘అతని కతండె సాటియగు నాంధ్రుల భాగ్యపుఁ బంటయై బృహ
స్పతి సమబుద్ధిశాలి యయి వాఙ్మత సర్వకులాధినాథుఁడై
చతురత యక్షగాన కృతिसంచయమున్ రచియించి శిష్యులం
తతి కవి నేర్పి సర్వజనతా ఘనతోషణరీతిఁ దత్కృతి
ప్రతతిని బాడి యాడఁదగు పద్ధతిఁ దానొనరించి చూపి గ
ర్విత మతులైన పండిత కవీశ్వర గాయకరత్న గర్వ ప
ర్వత పవిత్రయై విదేశ కవి పండిత సన్నుతిఁగూడఁగాంచి సం
తత భగవత్పదాబ్జయుగదత్త మనస్కుఁడగుఁజెలంగి సం
స్కృత ముఖి నైక భాషల విశేషముగాఁ గృషిఁజేసి యన్నిటన్
గృతమతియై కృతార్థుఁడయి కీర్తిలతాంగి మనోహరుండునై
యతుల విగాగియై యతుల కందని బ్రహ్మపదార్థ శా
శ్వతముగ నుండు నాఘనుని చారుచరిత్రముఁ జెప్పశక్యమే’²⁸

27. దాసుగారి నిర్యాణవార్త విని ఆంధ్ర దేశములో గల ప్రసిద్ధు లందరు పద్య శ్లోక రూపములలో అశ్రుతర్పణము లిచ్చిరి. ఆ వందల సందేశము లలో కొన్ని ‘పూజా పుష్పములు’ అను పేర ‘వా యెటుక’ గ్రంథాను బంధముగా గలవు.

28. శ్రీ వాజపేయయాజుల వేంకటరమణయ్యగారు— ‘వా యెటుక’—‘పూజా’ పుష్పములు’ పు॥లు 55, 56

రి. హరికథ కథ

నాయది నాల్గు మోములవునా యెటు ముద్దిడె ? దంచు నల్వ యా
ప్యాయముగా హసంపఁగ, అనంతముఖన్ ననునెట్లు ముద్దిడె
బోయెదో ? యంచు వాణి నగ, ముద్దిడెదన్ గను మంచు నల్వ నా
రాయణదాసుడై హరికథాకృతిగా నొనరించె భారతిన్.¹

హరికథ - పుట్టుపూర్వోత్తరములు

సామాన్యమానవుని సాహిత్యాభిరుచికి కథాశ్రవణప్రవణత్వము తొలిబీజము. సామాన్య సాహిత్యజీవులను ఆకట్టుకొనువానిలో కథాపటత్వము కనిష్ఠికాధిష్ఠితవిషయము. ఈ కథాభిరుచితో కూర్చుండిన రసికులను కదలకుండగ మంత్రముగ్ధులను జేయు రెండవశక్తి ఆపాతమదురమైన గానము. సదస్యులను బొమ్మలవలె జేయు నై పుణ్యమునందు గానము కథకు సమప్రతిభ కలిగిన సహపాతి. ఈ కథాగానములు రెండును ఆలాపన ప్రధానములే. మానవునకు అనందభిక్ష పెట్టిన మొదటి జంటకవులు ఈ కథాగానములు.

1. కచ్చపీఠులు - ఆచార్య యస్వీజోగారావుగారు

మానవుడు ఏక్షణమునందు ఆనందాన్వేషణాత్పరుడైనాడో ఆ క్షణమే కళా దేవతకు పుట్టినరోజు. మానవునకు ఆనందాన్వేషణ పుట్టుకతో పుట్టెలో పుట్టె బుద్ధి. అటువంటి ఆనందప్రియుడైన మానవునకు ఈ కథాగానములు మొదటి చుట్టములగుటలో అశ్చర్యమేమున్నది? కనుకనే శ్రీనివాసాచార్యులు ఈ గానరూపమైన కథాకథన విధానము పుట్టినది. వాని నామములు భేదింపవచ్చును. ఆఖ్యానవిధానములు భేదింపవచ్చును. పుట్టుటమాత్రము అధికారసూత్రము.

ఈ గానరూపమైన ఆఖ్యానపద్ధతి వేదకాలమునందే వీజప్రాయముగా నుండి, ఐతిహాసికయుగము నందు బాగుగా ప్రస్తరించినదని విమర్శకుల విశ్వాసము. ఆచార్య శ్రీ తామర దొణప్పగారు వైదిక గ్రంథ ప్రపంచమును సరిశోధించి ఈ గానరూప ఆఖ్యానప్రసక్తి వచ్చిన కొన్ని సందర్భములను వివరించి, వారు సారాంశముగా చెప్పిన వాక్యమిది — 'మీది ఉద్భవణలనూ, వివరణలనూబట్టి యోజించినట్లయితే వేదకాలంనాడు ఒక రకమయిన గాథలూ, గాన సంప్రదాయాలూ, ప్రవచనపద్ధతులూ ఉన్నట్లు స్పష్టమవుతున్నదేతప్ప ఆయారీతులు మన హరికథల వంటివే అని నిర్ధారించడం తొందరపాటే అనిపిస్తున్నది. హరికథకు వీజప్రాయా లైన ప్రవచనాదులు వేదకాలంనాటికి వెలసిఉన్నట్లు సరిపెట్టుకొనడం శ్రేయం'²

శ్రీ పాతూరి ప్రసన్నంగారు హరికథ ప్రాచీనతను గూర్చి చేసిన వివరణ మిది — 'హరికథల స్వరూపం వేదకాలము నాటిదనీ, సర్వజ్ఞులయిన అగ్నివేదాది మహర్షులు హరికథాశీల్పాన్ని తొలుద్దొల్ల సృష్టించారనీ పండితులు నిర్ణయించారు. బ్రహ్మ మానసపుత్రుడయిన నారదుడు భక్తిసూత్రాలను ఉపదేశిస్తూ హరికథాగానం చేస్తూవుంటాడని ప్రతీతి. వేద విభజనచేసినా, అష్టాదశపురాణాలను లిఖించినా మనశ్శాంతి పొందనేరని శ్రీ వ్యాసునకు శ్రీమద్భాగవతమును విరచించి, హరికథామృతమును పంచిపెడుతూ మానవోద్ధరణ గావింపుమని నారదుడు ఆదేశించాడు. తర్వాత శుకదేవుడు, శౌనకాదిమహర్షులు, నూతుడు హరికథారూపకమైన భాగవతాన్ని భారతదేశం అంతటా ప్రచారం చేశారు'.³

2. తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - పు - 94

3. 'కథాగానము - జాతీయ ప్రయోజనాలు' - నాట్యకళ, ఫిబ్రవరి, 1965, పు. 21

సరస్వతీపుత్ర శ్రీ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులుగారి అభిప్రాయ మిది —
 ‘నారద హనుమదాదులు హరికథకులుగా పురాణయుగమున ప్రసిద్ధికి వచ్చిరనిపించును.
 శ్రీమద్భాగవతమునందు హరికథల విషయమున కొంత చర్చ యున్నది. కనుక
 హరికథా ప్రసంగము నాటిది నేటిది కాదు; అది చాల ప్రాచీనమైనది’.⁴

కుశలపుల రామాయణగానము విమర్శకులు చూపించు మరియొక పాిత్ర
 యుదాహరణము. ఇంతేకాక ప్రాచీనకాలమునందు సత్రయాగములలో హరికథా
 గానములు, సామూహిక భజనలు జరుగుచుండెడివని భాగవతాది గ్రంథముల వలన
 తెలియుచున్నది. పోతనగారి ఆంధ్రమహాభాగవతమునందు ‘హరికథ’ అను
 సమాసము అనేక పర్యాయములు దర్శన మిచ్చును.

‘కలిదోషనివారకమై
 యలఘుయశుల్ పొగడునట్టి హరికథనము ని
 ర్మలగతిఁగోరెడు పురుషుఁడు
 వెలయఁగ నెవ్వఁడు దగిలి వినఁడు మహాత్మా!’ 1-45

‘హరివార్త లెఱుఁగువారికి
 హరిపదములు దలఁచువారి కనవరతంబున్
 హరికథలు వినెడివారికి
 మరణాగత మోహసంభ్రమము లేదనఘా!’ 1-486

‘ఒప్పెడి హరికథ లెయ్యవి
 చెప్పెడినోయనుచు మాకుఁ జిత్తోత్కంఠల్
 గుప్పలుగొనుచున్నవి రుచు
 లుప్పతిలన్ నీ మనోహరోక్తులు వినఁగన్.’ 2-48

‘భూరి విజ్ఞానవిదులగు నారదాది
 నిర్మలాత్ములకైన వర్ణింపరాని

4. ‘భారతీయ సంస్కృతి-హరికథలు’ అను వ్యాసము

హరికథామృతపానంబు నందు విసివి
యొల్ల ననువాఁడెపో వెఱ్ఱిగొల్లఁడనఘ!' 8-187

'కరములు విష్ణుమందిర మార్జనము లంద
శ్రవములు హరికథాశ్రవణ మంద' 9-82

'నీ ముఖంబుజాత నిర్ముక్త హరికథా
మృతముద్రదావద్రదావ మేను వొదలె
వంతమానె నీరువట్టు నాకలియును
దూరమయ్యె మనము తొంగలించె' 10-11

'హరికథలు హరిచరిత్రము
హరి లీలావర్తనములు సంచితకీర్తిన్
బరువడి నెఱిగితి నంతయు
సురనుత! యనుమానమొకటి చొప్పఁజెడి మదిన్' 12-40

పోతన మహాకవి 'హరికథ' యను పదసంపుటిని మాటిమాటికి ప్రయోగించె నని ఈ కొన్ని యుదాహరణముల వలననే స్పష్టము. ఆయన ఎన్నిమారులు ఈ 'హరికథ' ప్రసక్తి తెచ్చినను విష్ణుని చరిత్రమును అర్థమునందే కాని ఒక సాహితీప్రక్రియయొక్క సంజ్ఞగా మాత్రము కాదని ఈ ప్రయోగముల సందర్భార్థములను బట్టియే సద్యఃస్ఫురణ మగు విషయము. అంతే కాదు, పోతనయే భాగవతమునందు హరికథ అను అర్థమున 'నరకేశరి కథనంబులు' (7-28), విష్ణు దేవ చరిత్రంబుల్' (7-6), 'విష్ణు కథనములు' (7-252); 'హరిచరితము' (10-487), 'మంగళ హరికీర్తి మహాగంగామృతము' (9-730) మొదలగు విధములుగా స్పష్టముగా వ్రాసినాడు. అంతేకాక—

'ఏ కథలయందుఁ బుణ్య
శ్లోకుఁడు హరి సెప్పఁబడును సూరిజనముచే

నా కథలు పుణ్యకథలని

యాకర్ణింపుదురు పెద్ద లలిహర్షమునన్'

8-21

అను పద్యమువలన 'హరికథ' అను సమాసము నేయర్థములో ఆయన వాడు చున్నాడో భింగ్యంతరముగా తెలియజేసినాడు. కనుక విష్ణుని చారిత్రము అను అర్థము తప్ప, ఒక ప్రక్రియయొక్క సంజ్ఞగా పోతన ప్రయోగింపలేదని సారాంశము.

ఆచార్య శ్రీ తూమాటి దొణప్పగారు ఈ 'హరికథ' అను పదసంపుటికి కొన్ని ప్రయోగములు ప్రోగుచేసినారు. వానిలో ఇద్దరి ప్రయోగములు—

'చేపట్టి వేదపు శ్రీ హరికథలు
యేప్రాద్దు వినని హీనులము.....'

'కొట్టిగొనకు మతి గోరిపాడితే
జట్టిగ హరికథ చవి గలుగు.....'

అనునవి తాళ్ల పాక అన్నమాచార్యులుగారి ప్రయోగములు.⁵

'జిన్హ హరికథా సునీ న హింకానా
శ్రవనరంధ్ర అహి భవన సమానా'

అనునది తులసీదాసుగారి ప్రయోగము.

ఇట్లు హరికథా ప్రసక్తి అతి ప్రాచీనకాలమునుండి కలదని తెలియుచున్నది. కాని యింతవరకు గల హరికథానామ ప్రసంగము ఒక ప్రక్రియా భేదముగా మాత్రము కాదు. హరికథ యనగా కేవలము విష్ణు సంబంధమైన కథ యని మాత్రమే.

హరికథను ఒక ప్రక్రియగా తీర్చిదిద్దిన భ్యాతి మధ్యయుగము నందలి మహా రాష్ట్రులది. శివాజీ ప్రభువునకు గురుతుల్యుడు, సమకాలికుడు నయిన సమర్థ

5. 'తాళ్లపాక - ఆధ్యాత్మ సంకీర్తనలు' - సం. 5, కీర్తన 174, పు. 95

సం. 9, కీర్తన 21, పు. 15

రామస్వామి హరికథలను చెప్పెడివాడు. ఈ సమర్థ రామస్వామి హరికథకుడు. ధనమునకు గాక భక్తికి ప్రాధాన్య మీయవలెనని ప్రచారము చేసిన భగవద్భక్తుడు. 'దాసబోధ' యను గ్రంథమునందు హరికథకునకు సులభముగ మోక్షము కల్గునని ప్రకటించి ఉత్తమోత్తమమైన స్థానమిచ్చినవాడు. పురాణము కంటె హరికథ భిన్నమని నిర్ణయించి హరికథకు ఒక ప్రత్యేకమైన స్థానమును కల్పించిన హరికథాప్రియుడు. ఈ సమర్థ రామస్వామియే కాక, ఈ కాలమునందే మోరో పంతు వామన పండితుడు, తుకారాము (రుకోబా) మొదలైన ప్రసిద్ధ హరికథకులు మహారాష్ట్ర దేశమున యెందరో కలరు. తుకారాము శక్తిసామర్థ్యములను గూర్చి హరికథలను గూర్చి లోకమునం దెన్నియో కథలు ప్రచారమునందున్నవి కదా :

ఈ విధముగ నిప్పటికి తెలిసినంతవరకు హరికథాప్రక్రియకు ఆద్యులు మహారాష్ట్రలే. కాని నేడు అంధ్రదేశమునందు ప్రక్రియగా స్థిరపడిన హరికథలకు మహారాష్ట్రుల హరికథకు కొంత భేదమున్నది. మహారాష్ట్రులు ఈ ప్రక్రియకు పెట్టిన పేరు 'కీర్తన'. ఈ కీర్తనలందు 'అభంగము'ల 'వోలీ' వృత్తముల ప్రాధాన్య మెక్కువ. అభంగముల అకర్షణవలననే కీర్తనకు అభంగము అను పర్యాయపదము వచ్చినది. కథాప్రారంభమునకు ముందు పాండిత్యప్రకర్షప్రద ర్శకములైన పెద్ద పెద్ద పీఠికలుండును. ప్రధాన కథకు ఈ పీఠికకు సంబంధము తక్కువ. భక్తి జ్ఞాన వైరాగ్య సంబంధములైన అనేక విషయములకు ఈ పీఠిక ఒక చర్చావేదిక. ఈ అభంగము లందు శాస్త్రీయ సంగీతమున కంత ప్రాధాన్యము లేదు. కనుక కథకుడు సర్వశాస్త్రనిష్ఠాతుడు కానక్కరలేదు. గాత్ర చూడుర్య మున్న చాలును. ఇక నృత్యప్రసక్తియే దీనిలో నుండదు. ఉండునది సమయోచితమైన అభినయము మాత్రమే. ఇవి పదునేడవ శతాబ్దిమునాటి మహారాష్ట్రుల అభంగముల లోని స్థూల లక్షణములు.

మహారాష్ట్ర దేశము నుండి సదునేడవ శతాబ్దిమున ఈ ప్రక్రియ దక్షిణ దేశమునకు దిగుమతియైనది. 'దక్షిణదేశమునకు హరికథా కాలక్షేపము దిగివచ్చుట 17 వ శతాబ్దిలో నటు కర్ణాటకము, నిటు తంజావూరాంధ్రనాయక రాజ్యమును మహారాష్ట్రుల వైవస్వతమైన తరువాతనే యని కోచును' అని ఆచార్య యస్వీ జోగరావు

గారు పరిశోధించి వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయము. కాని చిత్రమేమన, మహారాష్ట్ర ప్రభువులు ఆంధ్రదేశమునందు ఎక్కువగా ఆదరించిన ప్రక్రియ అభంగము కాదు, యక్షగానము. వారు అభంగములు తెనుగున వ్రాయించినట్లు సాక్ష్యములు లేవు. మహారాష్ట్రులు యక్షగాన ప్రక్రియను ఆదరించుటకు కొన్ని కారణములున్నవి. ఈ యక్షగానము వారి అభంగము వలె గానరూపమైన ఆభ్యాసమై యుండుట, అభంగమునందు లేని పేషధారణము యక్షగానము నందుండి రూపకలక్షణము కూడ జతపడుట, అభంగమునందు అన్ని పాత్రలను ఒక్కడే అభినయించు కష్టముండ యక్షగానమునందు ఒక్కొక్క పాత్రను ఒక్కొక్కడు గ్రహించి అభినయించు సుకరమైన అవకాశముండుట మొదలగునవి ప్రధాన కారణములు.

మహారాష్ట్రుల అభంగముల ప్రభావముచే తమిళ కన్నడ దేశములందు కూడ ఈ ప్రక్రియ పేరు మార్చుకొని అవతరించినది. తమిళమున 'కాలక్షేపము', కన్నడమున 'హరికథా కాలక్షేపము' అను నామములతో వెలసినది. తమిళులకు మహారాష్ట్రులకన్న సంగీతముపై 'మోజు' ఎక్కువ. ఆకారణముచే తమిళుల కాలక్షేపములందు మహారాష్ట్రుల అభంగములకంటె సంగీతపుపాలు ఎక్కువైనవి. తమిళుల కాలక్షేపము లందు కథచెప్పవానికి తోడుగా సహాయగాయకులు కూడ నుందురు. ఇది తమిళుల కాలక్షేపము నందలి కొత్త విశేషము. మహారాష్ట్రుల సంప్రదాయము నువ యోగించుకొని తన ప్రతిభతో కాలక్షేపప్రక్రియను తమిళులలో నెక్కువ ప్రచారము చేసినవాడు తంజావూరు కృష్ణభాగవతి. 'తంజావూరు కృష్ణ భాగవతిని (క్రి॥ ౪॥ 1841-1903) ఆధునిక కాలక్షేప సంప్రదాయమునకు పితామహుడుగా పేర్కొనవచ్చును. అతడు తమిళ సంప్రదాయమునకు మహారాష్ట్ర సంప్రదాయములను సమ్మేళనము చేసి అపూర్వమైన నూతన సృష్టి కావించి కాలక్షేప బ్రహ్మగా ప్రఖ్యాతి కెక్కినాడు'.⁷

ఈ తమిళ కాలక్షేప లక్షణములే దాదాపు కన్నడ 'హరికథాకాలక్షేపము'నందు చేరినవి. అంతేకాక ఈ కర్ణాటక హరికథకులపై మహారాష్ట్రుల ప్రభావము కూడ

7. దాక్షిణాత్య సాహిత్య సమీక్ష 'యక్షగానములు-దృశ్యరీతులు'

—డా॥ జి. నాగయ్య, పు. 243

నున్నది. 'గోపాలభాగవత్, నంజుండభాగవత్ మున్నగువారు హరికథాచరితలే కాక హరికథాప్రయోక్తలు కూడ. వీరందరిమీద మరాఠీ కీర్తనకారుల ప్రభావము అధికముగా కన్పట్టుచుండును. వీరు గానము చేసిన కథలలో అనేకము మహారాష్ట్ర కీర్తన తరంగిణికి అనువాదప్రాయములుగా కన్పట్టుచున్నవి. పరశురామ చరిత్ర, ప్రహ్లాద చరిత్ర, సముద్రమంథన, గజేంద్రమోక్ష, యక్షప్రశ్నాఖ్య మున్నగు ప్రసిద్ధితి వృత్తములే కాక గరుడగర్భధారణ, భద్రాయుచరిత్ర, సేవానాసి చరిత్ర, భీమమానసభక్తి, దత్తాత్రేయజన్మ మొదలగు మరాఠీకథలు సయితము కన్నడ హరికథా రంగములో చోటు చేసికొనినవి. గోరీమహిమ, పాండురాజు, విరాటపర్వ మొదలగు కథలను చెప్పిన తుముకూరు శేణుగోపాలదాసును ఆధునిక కర్ణాటక హరికథా పితామహునిగా పేర్కొనవచ్చును'.⁸ మహారాష్ట్రుల అభంగము నందు కాని, తమిళుల కాలక్షేపమునందుగాని, కర్ణాటకుల హరికథా కాలక్షేపమునందు గాని నృత్య ప్రాధాన్యము లేదు.

ఈ ప్రక్రియ 19 వ శతాబ్దపు ఉత్తరార్థమున తెలుగు నేలపై కాలు మోపినది. మహారాష్ట్ర ప్రభువులు ఈ ప్రక్రియను ఆదరింపకపోయినను ఈ ప్రభువులలో ఎందరో మహారాష్ట్ర విద్వాంసులు తెలుగు దేశమునకు వచ్చి స్థిరపడిరి. వారు క్రమముగా తెలుగు నేర్చుకొని తెలుగు పండితులుకూడ నయిరి. ఇట్లు తెలుగు నందు పాండిత్యము గడించిన ఆంధ్రేతరులు అక్కడక్కడ చెదురుమదురుగా ఆంధ్ర దేశములో తెలుగులో హరికథలను చెప్పట ప్రారంభించిరి. వీరి హరికథ లందు మహారాష్ట్రుల అభంగముల ప్రభావము, తమిళుల కాలక్షేప ప్రభావము కన్పడుచుండెడిది. అభంగములందు వలె 'వోలీ' వృత్తములు, సుదీర్ఘములైన పీఠికలు ఉండెడివి, కాలక్షేపములందు వలె సంగీత ప్రాధాన్యముండెడిది. వీరిని జూచి తెలుగువారు కూడ మొదలు పెట్టిరి.

ఇట్టివారిలో సుదర్శనదాసుగా తొకరు.⁹ వీరు 'కుచేలోపాఖ్యానము', 'కర్ణ చరిత్ర' లను హరికథలను చెప్పిరి. రాయలసీమ యందలి అనంతపుర మండలము

8. దాక్షిణాత్య సాహిత్య సమీక్ష - 'యక్షగానములు - దృశ్యరీతులు'
—డా॥ జి. నాగయ్య, పు. 244

9. మబుగాపు కృష్ణదాసుగారి 'మృదంగవాద్యబోధిని' - పు॥లు 25, 26

లోని హిందూపుర వాస్తవ్యులైన శ్రీ బాగేపల్లి అనంతరామాచార్యులుగారు మరియొకరు. వీరు చంద్రహాస చరిత్రము, కుచేలోపాఖ్యానము, అనసూయా చరిత్రము, సావిత్రి చరిత్రము, సుభద్రా పరిణయము, శశిరేఖ పరిణయము, మూడున్నర వజ్రము మొదలగు హరికథలను జెప్పిరి. వీరి హరికథలను యక్షగానములని పేర్కొనిరి. హరికథలను యక్షగానములని పేర్కొన్నవారిలో అనంతరామాచార్యులుగారు ఆద్యులు.

ఇట్లు తెలుగు దేశమున తెలుగువారు కూడ అక్కడక్కడ హరికథలు చెప్పుట ప్రారంభించినను, 19 వ శతాబ్దిపు ట్తర్థము వరకు తమిళ, కన్నడ దేశములనుండి హరికథకులు తెనుగుదేశమునకు వచ్చి హరికథలు చెప్పి వెళ్లుచుండెడి వారని, 'క్రీ॥ శ॥ 1883 (స్వభాను)లో విజయనగరమున నే మెట్రీక్యులేషన్ క్లాస్ లో మహారాజావారి కాలేజీలో చదువుచుండఁగా కుప్పుస్వామినాయుఁ డను నొక హరిదాసు చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చి విజయనగరములో నేనున్న వీధిలో కానుకుర్తివారి యింట ద్రువచరిత్రమును బాదుచు వినిపించిన చిన్న పెద్ద లెంతయో సంతోషించిరి.'¹⁰ అను శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారి వాక్యమువలన తెలియుచున్నది.

శ్రీ బాగేపల్లి అనంతరామాచార్యులుగారు, శ్రీ నారాయణదాసుగారు ఇంచుమించు సమకాలికులు. నారాయణదాసుగారు హరికథా రంగమున ప్రవేశించినది క్రీ.శ. 1883 లో. అప్పటినుండి హరికథాప్రక్రియ ఆంధ్రదేశమున బాగుగా ప్రచారమంది రాజసన్మానములను, గజారోహణ గౌరవములను, పండిత ప్రశంసలను అందుకొన్నది. ఒక సాహితీ ప్రక్రియగా స్థిరపడినది. సాటి సాహితీ ప్రక్రియలతో పోటీపడి అరు దశాబ్దములు ప్రభుత్వము చేసినది.

హరికథ - ఒక సాహితీప్రక్రియ

'హరికథ' అను ఏకపదము ఆంధ్ర సాహిత్యమునందు ప్రబంధాదుల వలె నేడు ఒక సాహితీప్రక్రియకు సంజ్ఞ.

సాహిత్యమునందు ఏప్రక్రియయైనను సంపూర్ణ లక్షణములతో హఠాత్సంభవము కానేరదు. కొన్ని అంశములతో ప్రారంభమై క్రమముగా మరికొన్ని

అంశములను సంతరించుకొని వికాసము చెంది స్థిరపడును. అప్పుడు ఆ ప్రక్రియకు కొన్ని స్థిర లక్షణము లేర్పడును. అది ఒక ప్రక్రియగా స్థిరపడు స్థితి వచ్చునన్న టేకే ఆ ప్రక్రియయొక్క ప్రధాన లక్షణములలో ఒకదానితో సంబంధమున్న నామము దానికి స్థిరపడును. అట్లు ప్రక్రియయొక్క జీవలక్షణముతో నామము స్థిర పడినను, కాలక్రమమున ఆ ప్రక్రియ ఆ జీవలక్షణ సంబంధ ప్రాచుఖ్యమును కోలుపోవచ్చును. అనగా ఆ జీవలక్షణ ముఖ్యార్థమును కోలుపోవచ్చును. ఉదా హరణమునకు 'ప్రబంధము' అంధ్ర సాహిత్యము నందు స్థిరపడిన ఒక ప్రక్రియ. అది సంపూర్ణ లక్షణములతో స్థిరపడుటకు కొన్ని వందల సంవత్సరములకు పూర్వమే ప్రబంధము అను నామ మున్నది. అనేక విధములైన గ్రంథములను ప్రబంధము లని యనుట జరిగినది. కాలానుగుణముగా ఎన్నో మార్పులు చెంది ఒక ప్రక్రియగా స్థిరపడినది. మొదట ప్రబంధము అను నామ మేర్పడుటకు గల కారణము, ప్రక్రియగ స్థిరపడినపుడు గల ప్రబంధ లక్షణములకు సంబంధము లేదు. అదిలో గల కారణము ఏ గ్రంథమునకైనను లక్షణముగా సరిపోవును. అది అప్పుడు సర్వ గ్రంథవాచి. కాని నేడు కొన్ని లక్షణములున్న సాహిత్య గ్రంథమును మాత్రమే ప్రబంధమనుట జరుగుచున్నది. సర్వగ్రంథములను ప్రబంధము లనుట లేదు. అట్లే శతక ప్రక్రియకు 'శతకము' అను నామము సంఖ్యానాధారము చేసికొని ఏర్పడి నది. ప్రారంభము నందలి సంఖ్యానియమము రాను రాను కొంత నడలినది. ప్రారంభమునం దంతగా పట్టించుకొనని మకుట నియమము కొంత గట్టిపడినది. ఏకచ్ఛందోభేదమును స్వీకరింపవలెను అను నియమము అటు ఇటు కాక ఊగులాడు చున్నది. ఏకచ్ఛందోభేదముకన్న మకుట నియమముపై కవులు ఎక్కువ శ్రద్ధ జూపుట కన్పడుచున్నది. ఉదాహరణమునకు 'శ్రీకాళహస్తిశ్వరాః' శతకములో మకుటము తప్పకుండగ పాటించబడినది. మత్తెభశార్దూలములో నేదో వృత్త భేదము వ్రాయుట జరిగినదికదా. అట్లే 'నాటకము' పూర్వము దశవిధ రూపకము లలో ఒక భేదమునకు నామము కాగా, నేడు దృశ్యకావ్య పర్యాయపదమైన రూప కమునకే మారుపేరుగా ప్రతి దిన వ్యవహారమునందు చెలామణి యగుచున్నది.

ఏ ప్రక్రియయైనను ప్రారంభము నందు ఆ ప్రక్రియయొక్క ఒక ప్రధాన లక్షణముతో సంబంధమున్న నామముతో బయలుదేరి కాలక్రమమున ఆ ప్రధానలక్షణ ప్రాచుఖ్యమును పరిత్యజించినను ఆశ్చర్యము లేదు అని సారాంశము. ఈ లక్షణమే హరికథా ప్రక్రియకు గూడ పట్టినది.

హరికథ అను సమాసమునకు హరియొక్క కథ అని గదా విగ్రహము. హరి యను శబ్దమునకు అర్థము లనేకమున్నను 'హరికథ' అను ఏకపదమునకు విష్ణువు యొక్క కథ యనియే యాధ్యర్థము. ఏ కోతి కథనో, ఏ కప్ప కథనో 'హరికథ' అను సమాసముతో ప్రాచీనార్వాచీన గ్రంథము లందెక్కడను వ్యవహరించినట్లు ఒక్క సాక్ష్యముకూడ లేదు. ఈ 'హరికథ' అను నామము విష్ణు చరిత్ర అను అర్థమున ప్రారంభమైనను కాలక్రమమున సాహిత్య ప్రపంచమున మెల్ల మెల్లగా ఏ దేవతామూర్తి చరిత్రయైనను 'హరికథ'గా చెలామణి కాజొచ్చినది. తరువాత దేవతామూర్తుల చరిత్రలకే కాక త్రివిక్రమావతారము ధరించి అనంత విశ్వమును ఈ హరికథానామము ఆక్రమించుకొని ఒక ప్రక్రియగా స్థిరపడినది. అది యెట్లు ఆక్రమించినదో ఆచార్య దోణప్పగారు వివరించుచు, అన్నమాట లివి - 'ఆ తరువాత హరి లీలా లక్షణాలకే గాక ఆయన పరివారానికి ఆయన భక్త పరంపరకు సంబంధించిన చరిత్రలకూ క్రమేణా విస్తరించింది. 'దేవానాం చ ఋషీణాం చ రాజ్ఞాంచోత్కృష్ట మేధసాం పూర్వవృత్తాను చరితం' అన్న రీతిలో, ఆ వెనుక బ్రహ్మరుద్రులకూ, ఇంద్రాది దేవతలకూ, ఇతర దేవతాగణాలకూ అసంఖ్యాక స్థానిక దేవతాకోటికీ, విష్ణుస్వరూపులుగా పరికీర్తులయిన విశ్వంభరాది పతులకూ, పురాణేతిహాస కావ్య రూపకాదులలో ఉపశ్లోకితులయిన మహాపురుషులకూ, దేశనాయకులకూ, జాతినేతలకూ, శాంతిమాతలకూ, ఇతర చారిత్రక వీరులకూ, సామాజికాది రంగాలలో సమధిక కృషిని సలిపిన కర్మ వీరులకూ, సతీమతల్లులకూ, రాజకీయ పక్షాలకూ, రాజకీయోద్యమాలకూ, మతప్రవక్తలకూ, మతాధిపతులకూ, మతాధిపతులకూ, స్వాములవార్లకూ, ఉత్తమ పదస్థులకూ, ఉదారగృహస్థులకూ, అమ్మలకూ, బాబాలకూ, బీబీలకూ, చిట్టచివరకు సాములకెల్ల బోనమిడు ఆసామియైన మామూలు రైతుకూ ఈ హరికథ వ్యాపించింది.¹¹

అంధ్రసాహిత్యమున శతక ప్రబంధాదుల వలె హరికథకూడ ప్రారంభ డకలో నామమేర్పరచ గల ప్రధానకారణమును ఉపసర్జనముచేసి మరికొన్ని ప్రత్యేక లక్షణములతో నొక సాహితీప్రక్రియగా స్థిరపడినదని సిద్ధాంతము.

హరికథ - నిర్వచనము

ఆనందమును అనుభవించుటకు అర్హత కల్గినవారు అనేకు లుండవచ్చును కాని ఆ ఆనందానుభూతిని అవతలివారికి అందునట్లు అభివ్యక్తముచేసెడి అధికారముమాత్రము

11. తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - పుటలు 82, 83.

అందరికి అందువాటులో నుండని అసామాన్యమైన అంశము. అనుభూతిని అభివ్యక్తము చేయుటే అంత కష్టమైనపుడు, ఇక అనుభూతికి అచారమైనదానిని అభివర్ణించుట ఎంత కష్టమో చెప్ప వనిలేదు. చెప్ప ప్రయత్నించినను అది సంపూర్ణముగా వస్తునిష్ఠము కాలేదు. కొంత వస్తు నిష్ఠము కొంత వ్యక్తినిష్ఠము అగును. ఎంత వస్తునిష్ఠతకువచ్చె ఎంత వ్యక్తినిష్ఠతకు దూరమైన అంత చక్కని అభివ్యక్తీకరణ మగును. అభివ్యక్తీకరణమే అంత కష్టసాధ్యమైన ఇక ఆ అనుభూతి సమస్తమును ఒక నిర్వచనముగా (సూత్రముగా) తెలుపుట ఎంత కష్టమో :

ప్రస్తుత విషయము హరికథ వలన కలిగెడి అనందమును నిర్వచించుట కాదు. ఆ అనందమునకు ఆకరమైన హరికథా ప్రక్రియయొక్క శరీరస్వరూప నిర్వచనము. కనుక అంత ఆసాధ్యమైన అంశము కాదు. కాని అంతమాత్రమున సులభసాధ్యమనుకొనరాదు. నిర్వచన మనగానే అల్పాక్షరమై, అసందిగ్ధమై, సారవంతమై, విశ్వరూపముఖమై, స్తోభరహితమై, అనవద్యమై యుండవలెనని గదా మహర్షి మాట.¹² అంతకష్టముకనుకనే వ్యాకర్తలు సూత్రరచనలో అర్థమాత్ర తగ్గినను పుట్ట్రుడు కలిగినంత సంరోషము పొందుదురట.

ఇక కొందరు పెద్దలు చేసిన హరికథా ప్రక్రియా నిర్వచనములు :-

‘అస్తిక్యమును ధర్మాధర్మములును సర్వజనమనోరంజనముగ నృత్యగీత వాద్యములలో నుపన్యసించుట హరికథ యనబరగు. అట్టి యౌపన్యాసకుడు కథకుడన బడును. దైవభక్తియు సత్యము ఛాతదయయు హరికథ యందలి ముఖ్యంశములు’ అని హరికథాపితామహులైన నారాయణదాసుగారు.¹³

‘భక్తి రస ప్రధాన పురాణగాథలలో ఏదైన నొకటి యెత్తుకొని దానిని శ్రోతల మనస్సుల నాకర్షించునట్లు గద్యములు, పద్యములు, గానములతో సమ్మేళనము చేసి ప్రపంచించుట హరికథా కాలక్షేప మందురు’ అని జయంతి రామయ్య పంతులుగారు¹⁴

12. అల్పాక్షర మసందిగ్ధం సారవద్విశ్వతో ముఖమ్

అస్తోక మనవద్యంబ సూత్రం సూత్రకృతో విదుః

వాయుపురాణమ్-59-142

స్తోభ మనగా అర్థశూన్యమైన అక్షరము లేక అక్షర సముదాయము. హుం, ఛట్ మొదలగునవి.

అర్థ మాత్రా లాఘవేన పుత్రోత్సవం మన్యంతే వైయాకరణాః.

13. ఆంధ్రపత్రిక - విరోధికృత్ సంవత్సరాది సంవిక, సం॥ 1911

14. ఆధునికాంధ్ర వాఙ్మయ వికాస వైఖరి - పు. 112

‘హృద్య పద్య గేయాత్మకమై అనవద్య వచన రచనాభాసురమై సంగీత నృత్య కలా సమ్మిళితమై ఉపకథావ్యాఖ్యానాదీక బృంహితమై పండిత పామర జన రంజకమైన విశిష్ట కలారూపమే హరికథ’ అని ఆచార్య శ్రీ దొణప్పగారు.¹⁵

‘హరికథాగానం యుగయుగాల నుండి తరతరాలుగా బ్రజానీకానికి భక్తి భావ ప్రబోధకంగా ప్రచారితమగుచున్న ఒక ఆధ్యాత్మిక లలితకళా సందేశము. అది యొక సారస్వత విజ్ఞాన సర్వస్వము. హావభావ ప్రదర్శనానుగుణంగా పాడి యాడుటకు వీలాదలించు నాట్యధర్మ సునిష్ఠిత పండిత సాహిత్య సమ్మేళనా స్వరూపము’ అని హరికథకాగ్రేసరులయిన శ్రీ పెద్దింటి సూర్యనారాయణ దీక్షితులు గారు.¹⁶

‘ఆపాత మదురమైన సంగీతము, ఆలోచనామృతమైన సాహిత్యముల ద్వైరాజ్య భారమును అధ్యక్షించు ఒక అపూర్వమైన ప్రక్రియ హరికథ. ఏకకాల మున కర్ణ రసాయనము, హృదయరసానందము కలిగించు ప్రదర్శనవిశేషము’ అని డా॥ కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తిగారు.¹⁷

‘గద్య పద్య గేయాత్మక సంగీత నృత్యకళావిశిష్టమగు నొక రూపకప్రక్రియ ‘హరికథాకాలక్షేపము’ అని నాట్యకళ సంపాదకులయిన శ్రీ పసలు సూర్యచంద్ర రావుగారు.¹⁸

‘సంగీతము, నాటకము, సందర్భోచిత హావభావ ప్రకటనాత్మకమైన యభినయము, కవిత్వము, పెనవేసికొన్న కళాస్వరూపమే హరికథ. శ్రావ్యమైన సంగీతము, లయానుగుణమైన నృత్యము, సందర్భోచితాభినయము, వాక్ వాక్యవిన్యాసమున గోచరించు నాటకీయత, ప్రసక్తానుప్రసక్తముగా చొరలు చాటూక్తులు, హాస్య ప్రసంగములు, పట్టకథలు, విమర్శలు, విసురులు, చెణుకులతో హరికథ శ్రోతల

15. తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - పు॥ లు - 73, 74.

16. ‘హరికథాపరిణామము’ - రేడియో ప్రసంగము - జనవరి, 1958.

17. అదిభట్ట నారాయణదాస సారస్వత నీరాజనము, పు॥ 450

18. ‘నాట్యకళ’ - సంపాదకీయము, ఫిబ్రవరి, 1965

నానందపరవశుల గావించును' అని దాసుగారి భీష్మచరిత్ర సమీక్షకులయిన శ్రీ ఎ. ఎస్. ఆర్. అంజనేయులుగారు.¹⁹

'కథకుని కళాత్మకమయిన కథనము భారతదేశమున బహుకౌలముగా భద్రమయితమైన నిధి. దేవకథా కథనము లోకమున 'హరికథ' నామమున ప్రసిద్ధముగా ఉన్నది' అని నాట్యపేదకారులైన శ్రీ జమ్మలమడక మాధవరామశర్మగారు.²⁰

'నృత్యగీతవాద్యాభినయములే చక్రములు. బోధనాభిరతి పెట్రోలు. మోబిలాయిలు వాఙ్మాదుర్యము. కథకుడు డ్రైవరు. గోవిందనామశ్రుతి హారసు. లయలైట్లు. ప్రేమలే పిట్లకథలు. గమ్యస్థానము మనశ్శాంతి నిలయము. సభ్యులే ప్రయాణీకులు. హరికథ మోటారు బండి' అని ఒకానొక హరికథకుని చమత్కార వ్యాఖ్యానము.²¹

ఈ నిర్వచనములు కొన్ని సూత్రాభాసములు. మరికొన్ని కాకతాళీయముగా చెప్పబడే కాబోలు, సూత్రవృత్తిప్రాయములు. ఈ నిర్వచనములలో ఏ యొక్కటియు హరికథా స్వరూప స్వభావముల నన్నింటిని ఇముడ్చుకొనలేదు. సరిగా నిర్వచింపవలసిన ముందుగా హరికథయొక్క స్వరూపస్వభావములను కూడ కట్టుకొనుట అవసరము.

హరికథ దృశ్యశావ్యముల శాఖకు చెందిన అర్వాచీన ప్రక్రియ. అర్వాచీన ప్రక్రియ యనుటకు కల కారణము దశవిధ రూపకములలో చెప్పకపోవుటయే. అంతేకాదు 'హరికథా' ప్రక్రియ యక్షగాన ప్రక్రియకన్న కూడ అర్వాచీనము.

హరికథ దృశ్యశాఖకు చెందిన దగుటచే దీని రచనము ప్రదర్శనలక్ష్యముతో చేయబడును. దృశ్యగ్రంథ సమర్థతను ప్రమాణీకరించునది, స్థావరకలసు సమీక్షించునది ప్రదర్శనము. సఫలమైన ప్రదర్శనమే దృశ్యగ్రంథమునకు సరియైన నిదర్శనము. కనుక హరికథాగ్రంథరచనము ప్రదర్శనానుకూలమోగ్యత దృష్టితో చేయవలెను.

19. 'అ॥ నా॥ దా॥ సారస్వత నీరాజనము' - పు॥ 343

20. 'నాట్యకళ' - కథాకథన కథ' అను వ్యాసము - ఫిబ్రవరి, 1965, పు॥ 25

21. 'భారతీయ సంస్కృతి - హరికథలు' అను వ్యాసము - పుట్టపర్తి

రూపకములందు ప్రతి పాత్రను ప్రత్యేకముగా ఒక్కొక్క నటుడు ధరించి పోషించును. హరికథలో అదినుండి అంతమువరకు ఉండునది ఒక్క కథకుడే. ఇతడే అన్ని పాత్రలను పోషించును. రూపకాదులలో ప్రతిభావంతులైన నటులు గొప్ప పాత్రలను ధరింతురు. సామాన్య నటులు సామాన్యపాత్రలు ధరింతురు. పైగా ఎవరి పాత్రను వారు పోషించుకొనుట మాత్రమే వారి బాధ్యత. హరికథలో అట్లు కాదు. హరికథా కథకునకు అన్ని పాత్రల పోషణబాధ్యత యుండును కాన ఇతనికి తప్పకుండగ నటనశక్తి యుండవలెను. శారీరకమైన ఈ నటన శక్తితోపాటు ఇతనికి రసికజనవశీకరణదక్షమగు కథనశక్తి కూడ నుండవలెను. కనుక హరికథాకథకునకు సంగీత సాహిత్య నృత్యాభినయములందు మంచి నైపుణ్యముండవలెను.

రూపకములలో అనేక పాత్రధారు లుండుటయే కాక, ఆ పాత్రధారులు ఆయా పాత్రలకు ఉచితమైన ఆహార్యములతో నటించురు. హరికథలో ఆహార్య ప్రసక్తియే యుండదు. రూపకాదులలో గల ఆహార్యము రసస్ఫూర్తికి మిక్కిలి ప్రయోజనకారియైన అంశము. ఆ ఆహార్యము లేకుండగనే హరికథలో రసస్ఫూర్తి కల్గింపవలసిన శ్రమ హరికథా కథకునిపై నుండును.

రూపకములలో సకల కథాంశములు రంగస్థలముపై ప్రదర్శింపవలసినదే. అనగా దృశ్యకావ్యములలో శ్రవ్యకావ్యలక్షణము లుండరాదు. కథాగమనమునకు అవసరమై ప్రదర్శనయోగ్యములు కాని కథాంశములను అర్థోపక్షేపకముల వలన సాధింతురు. హరికథలో అట్లు కాదు. శ్రవ్యకావ్యమైన ప్రబంధములో వలె సుదీర్ఘములైన ఆలంకారిక శైలితో గూడిన వచనములు, అనేక విధములైన వర్ణనము లుండును. అనగా హరికథలో దృశ్యరీతిసంబంధములైన వర్ణనలు కలిసి యుండును. హరికథను కొందరు యక్షగానప్రబంధమని యనుటకు దీనిలో దృశ్య శ్రవ్య గ్రంథముల లక్షణములు ఇట్లు చేరుటయే కారణము.

హరికథలలో సందర్భోచితముగ పిట్టకథలు, ప్రాస్తావిక శ్లోకములు, హాస్య ప్రసంగములు, 'శ్రీమద్రామాయణ గోవిందో హరి', మొదలగు హేచ్ఛరికలు ఉండును. ఈ అంశములేవియు గ్రంథములో నుండవు. రూపకములలో ఇట్లు గ్రంథము లందు లేనియంశము లేవియు రంగస్థలముపై జేరవు. అందువలననే హరికథ ప్రదర్శనవేళ సాంతముగా కథానిష్ఠము కాదు. కొంత కథకనిష్ఠముకూడ.

హరికథలలో రూపకములలో నుండు పద్య గద్య గేయము లుండుటయే కాక, రూపకములందుండని 'తొహరా' లనబడు ఆఖ్యానగేయములుగూడ నుండును.²²

రూపకములలో సన్నివేశమునకు తగిన దృశ్యములు రంగస్థలముపై ప్రదర్శింపబడును. సన్నివేశమునుబట్టి దృశ్యములు మారుచుండును. కథానుకూల వాతావరణ సృష్టికి ఈ దృశ్యములు చాల సహాయకారులు. హరికథలో ఈ దృశ్యములే యుండవు. కథాప్రారంభమునుండి కథాంతమువరకు నుండు దృశ్య మొకటియే. రసస్ఫూర్తికి దోహదము చేయు ఈ దృశ 'దృశ్యము'లు హరికథలో లేని రోపమును కథకుడు తన శక్తితో పూరింపవలెను.

దృశ్యరీతులలో హరికథ కేవలము కథక కథనైకమాత్రాశ్రిత ప్రక్రియ. అనగా హరికథలోని సర్వాంశములు కథాకథకుని కథనముపై నాధారపడియుండును. ఇతనికి తోడుగా ఫిడేలు. హార్మోనియము, మద్దెల వాద్యములను వాయింపుచు చుగ్గురుందురు. కొందరు హార్మోనియమును గూడ తోడుచేసికొందురు. కథకుడు చేతిలో చిరుతలుంచుకొని లాళము పేయుచుండును.

ఇవి హరికథయందలి ప్రధానాంశములు. ఈ అంశముల నన్నింటిని కలిపి పెనపేసి అల్లిన హరికథాసూత్రమిది :-

22. 'తొహరా' అను ఆఖ్యానగేయము ద్రుతకాలములో నడచు నొకవిధమైన భందస్సు. ఇది తెలుగు సంప్రదాయమునకు చెందినది కాదు. మరాఠీ భాషలో గల 'దోహరా' అను భందోవిశేషమునకు సంబంధించినది. ఇది 'ద్విధారా' శబ్దమునకు వికృతి. దీనికి 'డోరా' అనికూడ పర్యాయ వాచకమున్నది, దీనికి ప్రాసనియమము, అంత్యప్రాస నియమము, మొదట నిత్యముగా పాటించిరి, తరువాత అంత్యప్రాస నియమము కొంత సడలినది. 'లావణి' యని మరియొక మహారాష్ట్రీయ రచనకూడ కొంత కొంతగా తెలుగు హరికథలలో కలదు. లావణికూడ తొహరా వంటిదే. దాసుగారు ఈ 'తొహరా' లకు బదులుగా 'మంజరి' అను భందో విశేషమును వాడుకొనిరి. ఇది తెలుగునందలి మంజరీద్విపద కాదు.

సంగీత సాహిత్య సృత్వాభినయవేత్త యగు కథకు ఊకడె ఆహార్యశూన్యమై బహుపాత్రాపరిపోషకుడై దృశ్యాంతరరహిత రంగ స్థలముపై నైకవిధ చనుత్కారధోరణీయుత ఉపన్యాసైకమాత్ర సాధనముతో కల్గిందు రసస్ఫూర్తికి ఆకరమగు ప్రబంధసదృశ ఆఖ్యాన గేయాత్మక దృశ్యరీతి హరికథ.

హరికథ - యక్షగానము

హరికథ, యక్షగానము మొదటి నుండియు ఒకే శాఖకు చెందిన ప్రత్యేక ప్రక్రియలా? లేక ప్రారంభమునందు ఒకే ప్రక్రియయై కాలానుగుణముగా ప్రాంతీయాభిరుచులనుబట్టి రెండు ప్రత్యేక ప్రక్రియలుగా మారినవా? అను విషయమున సాహిత్య పరిశోధకులు కొంత చర్చ చేసిరి.

‘ఆరంభంలో యక్షగానమూ, హరికథ ఒకటే అయినట్లు చెప్పడానికి గూడ దృష్టాంతము లున్నవి సిద్ధేంద్రయోగి బాహుకలాపంలో హాస్యగాడైన మాధవీ, చివర ఎప్పుడో చేరుకొనే కృష్ణుడూ లేకపోతే యించుమించు అది కూడా ఏక వ్యక్తి ప్రదర్శనమే. దానికితోట అందులో కవిప్రకంస గల పద్యంలో ‘జనులార వినుడి హరికథ విన వేడుక గలిగె నేని’ అని ప్రారంభిస్తూ ఆ కలాపం హరికథ అని పేర్కొనబడింది యక్షగాన ప్రదర్శనానికి వేర్వేరు పాత్రలు, సందివచనాలు చెప్పే సూత్రదారుడూ అవసరము కదా. ఆ సందివచనాలు చెప్పే సూత్రదారుడే వేర్వేరు పాత్రలు నటించడానికి వేర్వేరు నటీనటు లక్కరలేకుండా ఆ పాత్రలన్నింటినీ తానే కథాకథనంతో కలుపుకొని నటిస్తే యక్షగానం నేటి హరి కథగా పరిణమించింది. అవే దరువులు, కందార్థాలు, సంవాదాలు, పద్యాలూ ఇందులోకి వచ్చాయి’ అని శ్రీ బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావుగారు.²³

‘వానిలో నేదో సాదృశ్యము లేదనలేము. కాని రెండును పూర్తిగా వానియుత్పత్తి పరిణామములనుబట్టి యభిన్నము లనలేము. జిక్కుల కథలు, జంగం కథలు, హరికథలు, బుర్రకథలు—ఇవి యన్నియు గానరూపమునఁ గథాభ్యాసమే స్రవానాశయముగాఁ బ్రారంభింపఁబడినవి. కావునఁ దత్తవచనాప్రక్రియ

లలోఁ గొంత సాదృశ్యము గోచరించినను, వాని వాని ప్రయోగభక్తికలు వేరు. ప్రయోజనములు వేరు' అని ఆచార్య శ్రీ యస్వీజోగారావుగారు.²⁴

'ఇప్పుడు హరికథాగానము చేయు కథకుడు కథాసందర్భమున వచ్చు పాత్రల మధ్య పరస్పర సంభాషణ స్థాయిభేదముచో సాగిస్తూ సంధిపదసములచో కథను కలుపుకుంటూ కథలోని భూమికలనన్నింటిని తానొకడై నటించుచున్నాడు. కనుక యక్షగానమునకు హరికథాగానమునకు వ్యత్యాసము లేదని ఋజువు చేయ వచ్చును.' అని 'కథరత్న' శ్రీ పెద్దింటి సూర్యనారాయణ దీక్షితులుగారు.²⁵

'యక్షగాన హరికథలు రెండింటికిని సామ్యములు కంటే వైషమ్యము లెక్కువగా నున్నవి. యక్షగానములలో నూత్రచారుడు చివరవరకు నుండును. బహుపాత్రలు చూడ నుండును. హరికథలలో ఒకడే కథ నుపన్యసించును. రూప ప్రదర్శనావశాసము లేనియెడ ఏకపాత్రాభినయమునకు పనికివచ్చునని హరి కథలను రచించి యుండురు. యక్షగానములు ప్రదర్శనయోగ్యములు. కాని హరికథలు ఉపన్యసించవలసిన ప్రక్రియలు. హరికథలు ఆధునికములు. యక్ష గానములు ప్రాచీనములు. యక్షగాన రచనాకాలములో హరికథా రచన చేయబడి నట్లు తెలియరాదు. కేవలము ఆధునిక యుగములో తెలుగులో అరంభించిన హరి కథకులు మాత్రమే తమ హరికథలను యక్షగానములుగా పేర్కొనిరి' అని డా॥ జి. నాగయ్యగారు.²⁶

‘స్వకృత మృదు యక్షగాన ప్రబంధసరణి
వివిధ దేశంబులం బిన్న పెద్దలు గల
పలు సభల హరిభక్తి నుపన్యసింప
లేని సంగీత కవితాభిమానమేల?’

హరికథా పితామహులైన శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారు.²⁷

24. 'ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర' - పు. 78

25. 'హరికథా పరిణామము' - రేడియో ప్రసంగము, జననరి 1958

26. 'దాక్షిణాత్య సాహిత్య సమీక్ష' - పు॥లు 248-249

27. దాసుగారు వ్రాసిన "హరికథ" అనువ్యాసము. ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంవిక (1911)

ఇంక ఎందరెందరో హరికథా గ్రంథరచయితలు తమ హరికథా గ్రంథములను యక్షగాన ప్రబంధములనియు, యక్షగానములనియు పేర్కొనిరి. హరికథను యక్షగానమన్న హరికథకుఁలలో శ్రీ దాగేవల్లి అనంతరామాచార్యులుగారు ఆద్యులు. హరికథను యక్షగానప్రబంధ మన్నవారిలో నారాయణదాసుగా రొకరు.

యక్షగాన ప్రక్రియకు, హరికథా ప్రక్రియకు కొంత సాదృశ్యమున్నదని పై అభిప్రాయములలో గల సమానాంశము. సాదృశ్యమున్నమాట సత్యమే. ఆ సాదృశ్యమే లేనిచో సంబంధచర్చకు అవకాశ మేమున్నది? కాని ఆ సంబంధ మెట్టిది? అను దానిదగ్గర మాత్రము పై అభిప్రాయములలో భేదము కనిపించుచున్నది. హరికథాప్రక్రియ పుట్టుపూర్వములను త్రవ్వినచో హరికథకు యక్షగానమునకు ఉన్న సంబంధ మేదో దియటపడును.

హరికథా ప్రక్రియ కీర్తన అను పేరుతో పుట్టినది మహారాష్ట్ర దేశమున అను అంశములో నెవనికి రెండవ అభిప్రాయము లేదు కదా, కనుక హరికథ పుట్టుకకు యక్షగానమునకు సంబంధము లేదనియే కదా అందరి భావము.

మహారాష్ట్ర ప్రభువులు ఎక్కువగా ఆదరించినది యక్షగానమునైనను, ఆ ప్రభువులతో తెలుగు దేశమునకు వచ్చిన మహారాష్ట్ర పండితులు తెనుగున పండితులై తెనుగున హరికథలు చెప్పిరనుట నిర్వివాదాంశముకదా. 19 వ శతాబ్దములో గూడ నిట్లు తెనుగున హరికథలు చెప్పిన మహారాష్ట్రీయులు కలరని సాక్ష్యములున్నవి కదా. రసస్ఫూర్తి కల్గించుటకు యక్షగానమార్గముకన్న హరికథామార్గము చాల శ్రమ యని తెలిసియు ఆ పండితులు హరికథలు చెప్పటకు కారణము మాత్ర దేశ ప్రక్రియపై గల అభిమానమే కదా. లేదా ఎన్నో తరాలనుండి వచ్చిన అనుబంధము. ఈ రెండును కాదన్నచో, సులభమార్గమున్నపుడు కష్టమైన విధానమును ఎంత తెలివితక్కువవాడు కూడ చేపట్టడు. జనుల నాకర్షింపదలచిన వాడెవడు అసలే చేపట్టడు. యక్షగానమునకు మహారాష్ట్ర ప్రభువుల కాలమున ఎంత రాజయోగము పట్టినను, హరికథకు రంగయోగము సొంతము లేకుండగ బోలేదు. కనుక హరికథగూడ యక్షగానముతోపాటు ఉన్నదే కదా.

19 వ శతాబ్ద మధ్యభాగమున చెప్పిన హరికథలలో గూడ మహారాష్ట్రీయము లయిన అభంగములు, వోలీ వృత్తములు, పాండిత్యప్రదర్శకములైన సుదీర్ఘోపోద్ఘాతములు కలవు కదా. నేటికిని 'తొహరా'లు కన్నడుచున్నవి కదా. ఇవి ఏ విధముగను యక్షగాన ప్రక్రియతో సంబంధములేని అంశములు కదా.

ఈ అంశము లన్నియు చూచినపుడు హరికథకు యక్షగానమునకు ఉన్నది జన్యజనక సంబంధము కావనియే యనిపించును. కాని శ్రీ రజనీకాంతరావు గారన్నట్లు యక్షగానము లందలి దరుపులు, కందార్పములు, సంవాదములు, పద్యములు హరికథలలో చేరినమాట యథార్థము. కాని యివి యిట్లు చేరుట హరికథ లపై యక్షగానముల ప్రభావమును సూచించును—అని ఎందులకు అనుకొనరాదు ? జన్యజనక సంబంధముని యేల యనుకొనవలెను ?

ఆ మాటకు వచ్చిన కన్నడదేశమునందు యక్షగానమును కూడ హరికథగా చెప్పు పద్ధతి ఒకటి ఆధునిక కాలమున బయలుదేరినదని శ్రీ ముట్నూరి సంగమేశం గారి—'అసలు వేషరచన కూడా మానుకొని మద్దెల, జేగంట, చుర్యోనియం, శ్రుతి అనేవి సహాయంగా తీసుకొని ఒకాయన యక్షగానరచన గానం చేస్తూవుంటే, మరో నలుగురు పేర్వేరు పాత్రలను పంచిపుచ్చుకొని, కులాసాగా నాటకీయపద్ధతిలో సంభాషణలు నెరవడం అనే మర్యాద కూడ దక్షిణ కన్నడ ప్రాంతంలో పాతిక ముప్పై యేళ్ల నుండి బయల్దేరింది. దీనిని 'తాళమద్దెల' అని పిలుస్తారు. ఇందులో అటగాని, అభినయంగాని, వేషంగాని ఏమీ లేవు. ఒకరు చెప్పే హరికథ నలుగురు సంచుకొని చెపుతూన్నట్లుంటుంది'²⁸ అన్న వాక్యములవలన తెలియుచున్నది. ఇది యక్షగాన ప్రక్రియపై హరికథాప్రక్రియ ప్రభావమును సూచించును. అంతే కాని ఆధునిక కాలమున బయలుదేరిన సంప్రదాయమగుటచే జన్యజనక సంబంధమును నిర్ధారించుటకు ఉపయోగపడదు.

కనుక పై అంశములలో నెక్కడను హరికథా యక్షగానములకు జన్యజనక సంబంధమును ద్రువపరచెడి అంశములు కన్నడవు. కన్నడునవి సదృశాంశములు.

28. 'బయలాట' అను వ్యాసము - ఆంధ్రప్రభ సచిత్ర వారపత్రిక -

సాదృశ్యము లెక్కువగానున్నను జన్యజనక సంబంధ మంటగట్టుట శాస్త్రీయము కాదు. కావ్యమునకు ప్రబంధమునకు ఎన్ని సాదృశ్యము లున్నవి ? దళవిధ రూపకములలో ఎన్ని సాదృశ్యము లున్నవి ? కావ్య ప్రబంధములకుగాని, దళవిధ రూపకములలో నొకదాని కొకటి గాని జన్యజనక సంబంధమును ఏ సాహితీవేత్త యైన తెలిపెనా ? ఇక యక్షగానములను గూర్చి పరిశోధన చేసిన ఆచార్య శ్రీ యస్వీజోగరావుగారు 'హరికథ నుండి యక్షగాన ముత్పత్తియైనదని యెవరైన సన్నచో నది ముఠావాద మగును. అదియుఁగాక యీ వాదము యక్షగాన నామోత్పత్తిని సమర్థింపదు గదా. ఇక యక్షగానమే హరికథగాఁ బరిణమించినదను వారును గొందఱు గలరు. కాని యిదియు నవిచారమూలకమగు నభిప్రాయమే. రెండింటి యుత్పత్తి సేర్వేరినియు, రెండును గొంత సవ్యశస్త్రక్రియ లగుటచే వానికిఁ జారిత్రక కారణముల పలన సాన్నిహిత్య మేర్పడఁగాఁ గొంతకుఁ గొంత సంబంధమును నేర్పడెనని తలంపవలసి యున్నది²⁹ అని నిగ్గు తేల్చిరి.

కనుక హరికథా యక్షగాన ప్రక్రియల కున్నది జన్యజనక సంబంధము కాదు, ఈ రెంటిగల సాదృశ్య సాక్ష్యములచే అనిపించునది, వీనికున్నది సాహచర్య సంబంధము.

హరికథ - దాసుగారు

నారాయణదాసుగారికి రసికలోక మిచ్చిన బిరుదము హరికథాపితామహాదు పితామహ శబ్దమున కర్థము బ్రహ్మ యని కదా : అనగా ఈ బిరుదము ప్రకారము నారాయణదాసుగారు హరికథా ప్రక్రియకు ఆద్యులు కావలెను. అంతే కాదు. ఈ బిరుదము ప్రకారము దాసుగారికి పూర్వము హరికథలు లేవా ? హరికథా కథ కులు లేరా ? అను ప్రశ్నల కవకాశము కలుగును. కాని నారాయణదాసుగారు హరికథారంగమున ప్రవేశించునాటికే ఆంధ్రదేశమున హరికథా ప్రక్రియ కలదనియు, హరిదాసులు కలరనియు, హరికథాగ్రంథకర్తలు కలరనియు తెలియుచున్నది. ఇక మరి నారాయణదాసుగారు హరికథా ప్రక్రియకు ఎట్లు ఆద్యులు ? వీరివల్ల హరికథాపితామహ బిరుద మెట్లు సార్థకము ?

దీని కొక్కచే సమాధానము — దాసుగారు హరికథా ప్రక్రియను అనేక విధముల అభివృద్ధిచేసి దాని బహుళ ప్రచారమునకు కారకులయిన మహాపురుషులు.

అంధ్రదేశ ఊణి యంతట హరికథా వీజాలు చల్లిన పెద్ద రైతు. అస్థిసంజరముగా నున్న హరికథాప్రక్రియను సమాంసలముగా తీర్చిదిద్ది ప్రాణప్రతిష్ఠ చేసి అంధ్రదేశ మంతటను ఉత్సవములు చేయించిన ఘనులు. కనుక ఈ ప్రక్రియకు ప్రధాన ప్రచారకుడుగా ఈ బిరుదు సార్థకము. పెద్దనకు పూర్వము తెలుగున కవిత పుష్కలముగ నున్నను పెద్దనను కవితాపితామహు డనుటలేదా ?

మరియొక విశేషము. దాసుగారు హరికథారంగమున ప్రవేశించువరకున్న హరికథాచరిత్ర దాసుగారికి పూర్వమునందున్న చారిత్రక పూర్వరంగమే కాని, దాసుగారి హరికథాకథక జీవితమునకు మాత్రము పూర్వరంగము కాదు. దాసుగారిపై పూర్వ హరికథల ప్రభావము వీసమంటైనను లేదు. దాసుగారు హరికథా కథకు లగుటకు కారణములు మూడు. వారి స్వభావలక్షణమైన సంగీతప్రియత్వము మొదటి కారణము. ఇది అంతరంగికమైన అజన్మసిద్ధమైన కారణము. దాసుగారు విద్యార్థిగా నున్నప్పుడు విజయనగరము నందు యక్షగాన ప్రదర్శనము లెక్కవగా జరుగుచుండెడివి. ఇవి చూచినపుడు అభినయముపై ఆసక్తి హెచ్చినది. ఇది రెండవ కారణము. విజయనగరమందే కుప్పుస్వామినాయుడు అను దాక్షిణాత్యుడు ద్రువచరిత్ర హరికథను ఆడుచు పాడుచు చెప్పుటను జూచి దాసుగారు, సంగీత సాహిత్య సృష్ట్యములకు హరికథ సరియైన ప్రక్రియ యని నిర్ణయము చేసికొని హరిదాసుగా మారిరి. ఇది మూడవ కారణము, ముఖ్యకారణము.

ఒక్కొక్క మహావ్యక్తి కరస్పర్శచే ఒక్కొక్క ప్రక్రియ అమృతత్వము సాధించును. తిరుపతి వేంకట కవుల వలన ఆదునిత యుగమున అవధానప్రక్రియ అట్టి గౌరవమును గడించుకొన్నది. అట్లే నారాయణదాసుగారి వలన హరికథా ప్రక్రియ ప్రజలను స్రవించినము వలకరించు దగ్గరి చుట్టజైనది.³⁰ దాసుగారు హరి కథను చేపట్టినది 1883 లో. అప్పటిదాక హరికథాప్రక్రియ ఎక్కడనో మారు మూలలందు ఏదో కొంతమందిచేత చెదురుమదురుగా నలుకరింపబడుచు నాజమాత్రముగ నున్నది. అట్లు ఎక్కడనో మారుమూలలందు అసూర్యంపశ్యగా, అనాథగా నక్కయిన్న హరికథాప్రక్రియ కళాకళత్రులయిన దాసుగారి కరగ్రహణముచేత

30. చిత్రముగా చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రిగారి, అదిభట్ల నారాయణదాసుగారి సాహిత్య జీవితములలో సమానాంశము లనేక మున్నవి. ఈ పోలికలు “చెళ్లపిళ్ల-అదిభట్ల” అను వ్యాసరూపమున అనుబంధముగా కలవు.

సాటి ప్రక్రియలతో పోటీపడి అరు దశాబ్దములు ప్రభుత్వము చేసినది. అంతింతని యసలేని యెనలేని ప్రకాశముతో జగజ్జ్యోతియైనది. సూర్యచంద్రుల నెరుగని అందులు వందలకొలది యుందురుకాని, దాసుగారు గ్రహించిన హరికథాజ్యోతి నెరుగని అందుడు ఒక్కడయినను ఆంధ్రదేశమున లేడు. దాసుగారు చేపట్టుటకు ముందు హరికథను ప్రత్యక్షముగా నెరిగినవారు అక్షరాస్యులలో కూడ తక్కువ. దాసుగారు చేపట్టిన తరువాత హరికథను ఎరుగని నిరక్షరాస్యుడు కూడ లేడు. దాసు గారి హరికథకు టిక్కెట్టు పెట్టినను దూరప్రాంతముల నుండి బండ్లమీద వచ్చిన ప్రజలు, అందఱ వెనుతిరిగి నిస్పృహతో వెళ్లిన సందర్భము లనేకము. దాని కొకటే కారణము. వారు కేవలము పుస్తకమును వల్లించెడి హరిదాసు కాదు. ఒకే హరికథ భిన్నభిన్న ప్రదేశములలో ప్రేక్షకుల అభిరుచినిబట్టి సంగీతసభగనో, సాహిత్యసభగనో, శాస్త్రసభగనో మారుచుండెడిది. సభాభిరుచినిబట్టి సంగీతవిద్వాంసు లకు మహాసంగీత విద్వాంసులుగ, నృత్యకళామర్మజ్ఞులకు మహానృత్యకళామర్మజ్ఞు లుగ, సాహితీపేత్తలకు మహాసాహితీపేత్తలుగ దర్శన మిచ్చిన సర్వకళాస్వారస్య స్వరూపులు, హరికథకు గజ్జెకట్టువరకు దాసుగారు కేవలము హరిదాసు. గజ్జె కట్టిన తరువాత కొంతసేపు మహానటుడు. కొంతసేపు మహాగాయకుడు. కొంత సేపు విద్యాస్నాతకులను గూడ తికమకలు పెట్టించు విద్యద్విద్వద్వద్వరుడు. కొంత సేపు కడుపుబ్బ నవ్వించు విదూషకుడు. అది యిది యననేల సభాభిరుచినిబట్టి యే యవతారమైన నెత్తగల మూర్తీభూత సకలకళాస్ఫూర్తి.

దాసుగారి హరికథను విన్నవా డెవడయినను, హరికథా ప్రారంభమునకు ముందు 'శంభో' అని పెద్దగ పెట్టు వారి కేకను బ్రతికియున్నంతవరకు మరువ లేడు. ఆ ధ్వనిని విని రచనలలో ప్రతిధ్వనించిన కవు లనేకులు.

దాసుగారి హరికథ పామరులకే కాదు. పండితులకు గూడ ఆనందప్రదము, విజ్ఞానప్రదము. విద్యాభూస్యులనే కాదు విద్యామాన్యులను గూడ సద్యఃపరవశు లను జేయు పరుసవేది. దాసుగారి హరికథను సమకాలిక పత్రికలన్నియు పనికట్టు కొని ప్రశంసించినవి. ఇక సునిశిత పరిశీలకులయిన కవు లారక యుందురా ? పైగా సద్రసాకృతులకు తమ కృతులలో అక్షరాకారములు కల్పించి తృప్తి చెందుట కవులకు స్వభావలక్షణము కదా. చంద్రుని జూచి సంద్రము పొంగుట, అంద మును జూచి యానందము చిందులు త్రొక్కుట సార్వకాలిక సత్యములు కావు,

పాక్షిక సత్యములు. కాని జగదానందకరుడయిన కవికి జగదానందకరమైన వస్తువు లభించిన కలుగు ఆనందము మారుతప్రసరణము వలె సార్వకాలికము. మంచి ముడిపదార్థము లభించిన వారు చిత్రించు అక్షరాకారములు అక్షరాకారములై నిత్యనూతనములై దర్శనీయము లగునని కవుల ఆశ. ఇక ఇట్టి ఆనందప్రదమైన వస్తువు లభించిన మౌనము వహింతురా? వారి కలములు కదను త్రొక్కినవి. కరుణశ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యశాస్త్రిగారి లేఖని నారాయణదాసుగారి మహస్సు స్వర్గ మండెట్లు తిరుగుచున్నదో ఊహించి వివరించుచున్న విధానము—

‘ఎవఁడురా ! యచట తెండిం కొక్క-గ్లా’సంచు
అమృత రక్షకులకు నాజ్ఞ యొసఁగి
‘సుధ కంటె మా హరికథ లెస్స’ యని బృహ
స్పతితోడ నర్మభాషణము నెఱపి
‘ఏమమ్మ వాణి! యేదీ వీణ! సరికొత్త
తీవలా’ యని గిరాందేవి నడిగి
‘ఆగవే రంభ! ఆ హస్తమట్టులు గాదు
త్రిప్పిపట్టు’ మటంచు తప్పు దిద్ది

‘ఏమయా! కొత్త సంగతులే’ మటంచు
బ్రహ్మ మానసపుత్త్రుని పలుకరించి
ఆదిభట్ల నారాయణాఖ్యము మహస్సు
తిరుగు నిందండు స్వర్గమందిరము లందు’³¹

ఇన్ని మాటలతో పని యేల? హరికథాప్రక్రియను సరలేంద్రియ సంత
ర్పణముగా, సాంద్రకళాకేంద్రముగా తీర్చిదిద్దిన హరికథాశిల్పసమాప్తు శ్రీ ఆదిభట్లు.

దాసుగారు హరికథాప్రక్రియకు ఒక ఉదాత్తస్థానము నిచ్చి ప్రచారము చేసిరి
గాని దాని నొక కాలక్షేపప్రక్రియగా, ఒక వినోదక్రీడగా దేశమునందు త్రిప్పలేదు.
తన జాతి యందు భగవద్భక్తి, నీతి నెలకొల్పు ఒక అమూల్యసాధనముగా భావించిరి.

31. ‘ఉదయశ్రీ’ - తృతీయభాగము - ఆదిభట్ల నారాయణదాసు.

ఈ ప్రక్రియ కల్గించు ఆనందమును ప్రధానమైన ఆ ఉపదేశబోషధమునకు ఒక అనుపానముగా మాత్రమే ఉపయోగించుకొనిరి. అందులకే వారి హరికథ లన్నియును భగవత్సంబంధములు, నీతిబోధకములు. హరికథపై, హరికథకునిపై దాసుగారు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయములు వారెంత భక్తిశ్రద్ధలతో హరికథను ఆరాధించిరో తెలుపును.

‘ఆ స్తిక్యమును ధర్మాధర్మములను సర్వజనమనోరంజకముగ నృత్య గీత వాద్యములతో నుపన్యసించుట హరికథయనఁ బరఁగు. అట్టి యాపన్యాసకుఁడు కథకుఁడనఁబడును. దైవభక్తియు, సత్యము, ఘాతదయయు హరికథ యందలి ముఖ్యాంశములు.’

‘హరికథాశ్రవణము వలన శ్రోత లకు విఖిలశ్రేయోభివృద్ధి యగును. కథకులకుఁ గూడ ధర్మార్థ కామ మోక్షములు లభించును. శ్రుతి స్మృతి విజ్ఞానము, శబ్దానుశాసనజ్ఞత, అభివాన ప్రవీణత, ఛన్దఃప్రభేదపేదిత్వము, అలంకార కౌశలము, రసభావ పరిజ్ఞానము, దేశస్థితి చాతురి, నానాభాషావైశద్యము, సర్వకాకు విశారదత్వము, కలాశాస్త్రనైపుణి, తూర్యత్రితయచాతుర్యము, హృద్యశారీరశాలిత, లయ కాల కలాజ్ఞానము, ప్రభూత, ప్రతిభోద్భూతభాక్త్యము, సుభగగీయత, దేశీయ రాగాభిజ్ఞత్వము, వాక్పటుత్వము, సభావిజయసామర్థ్యము, రాగద్వేష పరిత్యాగము, ఉచితజ్ఞత, సార్వత్రిత్వము, అనుచ్ఛిష్టోక్తి నిర్బంధము, నూత్నధాతు వినిర్మాణదక్షత, పరచి త్తపరజ్ఞానము, ప్రబంధప్రగల్భత, ద్రుతగీతవిరచనానైపుణి, పద్యాంతరవిధగ్ధత, త్రిస్థానగమనప్రౌఢి, వివిధాలప్తి నిపుణత, విశేష వధానశక్తి, రమ్యరూపము, స్వేచ్ఛాసంచారము, స్వతంత్ర జీవనము వాగ్గేయకారుఁడగు నుత్తమ కథకునిలక్షణములు,

‘ఘన శంఖమో యన గంఠంబు పూరించి

మేలుగ శ్రుతిలోన మేళనించి

నియమము తప్పక నయ ఘనంబులఁ బెక్కు

రాగ భేదంబుల రక్తి గొల్పి

బంతు లెగిర్చిన పగిది కాలజ్ఞతన్

జాతి మూర్ఛనలొప్ప సర్రము పాడి

చక్కని సృత్యము సర్వరసాను కూ
లంబుగాఁగ నభినయంబు చేసి

స్వకృత మృదు యక్షగాన ప్రబంధసరణి
వివిధదేశంబులం బిన్న నెల్లలు గల
పలు సభల హరిభక్తి నుపస్యసింప
లేని సంగీత కవితాభి మాన నేల ?³²

ఈ యథిప్రాయముల వలన దాసుగారు హరికథను ఎంత ప్రద్ధాభక్తులతో
ఉపాసించిరో, ఉత్తమ కథాకథకునకు ఏ యే లక్షణము లుండవలెనని బావించిరో
తెలియుచున్నది. ఇట్లే మరియొకచోట వావలెనని కల్పించుకొని చెప్పిన హరిదాస
లక్షణము—

సాత్వికాహార నిరతః సర్వభూతవనమాపరః
సంసార విముఖో యోగీ హరిదాస ఇతి స్మృతః³³

దాసుగారు చెప్పిన ఈ లక్షణము లన్నియు హరిదాసులలో నుండుట సాధ్య
మగునా ? అని వెంటనే కలుగు సంశయము. ఉండవలెనని వారి ఆశయము.

సరియైన హరిదాసు చాల గొప్పవాడనియు, సామాన్యులు హరిదాసు గొప్ప
తనమును గ్రహింప లేరనియు దాసుగారు అన్న మాట లివి—

నాగస్వరము పాట నాగుపామెలుఁగు
తొంగ దుబ్బనఁ దిగ్గ తొట్టేను యెలుఁగు ?
జ్ఞాని యెలుంగు సుజ్ఞానుల మెలుఁగు
సజ్ఞాని యేమెల్గు హరిదాసు వేఱఁగు ?³⁴

దాసుగారు హరిదాసులకు అంతకు ముందెన్నడును లేని అత్యున్నత స్థానము
కల్పించిరి. దాసుగారికి పూర్వము ఆంధ్ర దేశములో హరికథకులే తక్కువ.

32. దాసు గారు వ్రాసిన 'హరికథ' అను వ్యాసము —

ఆంధ్ర పత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, 1911

దాసుగారు చెప్పిన ఈ లక్షణములు సంగీత రత్నాకరము నందలివి.

33. శ్రీ హరికథామృతము - పు - 81

34. జగజ్జ్యోతి - ప్రథమ - పుట - 63

ఉన్నవారిలో కూడ హరికథను ఒక గొప్పకళగా ఆరాధించి, ఒక గొప్ప ప్రక్రియగా తీర్చిదిద్దగల ప్రతిభావంతు లంతకంటె తక్కువ. హరికథా ప్రక్రియను జీవనోపాధిగ నుపయోగించుకొనువారెక్కువ. హరిదాసుల శక్తి లోపము వలన గాని, దైన్యస్థితి కారణము వలన గాని ప్రజలకు హరికథలపై ఆసక్తి పెరుగలేదు. హరిదాసులు కూడ ఊరి పెద్దల చెంత 'చిత్తము చిత్తము' వల్లెపేయుచు వారి లౌకిక జీవితము గడపుచుండెడివారు. దానితో హరిదాసులన్న లౌకిక ప్రపంచము నందు గౌరవముండెడిది కాదు. ఇక గజారోహణములు కాని, రాజకర్తారములు కాని మానసిక దారిద్ర్యముతో నున్న ఈ హరిదాసుల ఊహపథములలో కూడ మెదలెడివి కావు. ఇట్టి దీనస్థితిలో నున్న హరికథకునకు అత్యున్నతస్థితి కల్పించిన మహనీయులు దాసుగారు. దాసుగారు హరికథకులుగా గండపెండెరములు గడించిరి. గజారోహణ గౌరవములను పొందిరి. రాజాస్థానములందు సత్కరింపబడిరి. ప్రముఖ పట్టణము లన్నింటి యందు సన్మానింపబడిరి. సంగీత కళాశాలలో ప్రిన్సిపాలు పదవి నలంకరించిరి. లెక్కలేనన్ని బిరుదములు పక్కజేరినవి. అవి యివి యన నేల? హరికథకులుగా దాసుగారు పొందని గౌరవమే లేదు.

హరికథాప్రక్రియకు పండితమండలి చేత కూడ ప్రణామములు చేయించిన ప్రజ్ఞాన్వరూపులు దాసుగారు. దాసుగారికి పూర్వము హరికథను పండితులు గౌరవదృష్టితో చూచెడివారు కారు. హరికథను సాహిత్య గంధములేని సామాన్య జనుల యందు భక్తి జ్ఞానములను నెలకొల్పుట కుపయోగపడు ప్రక్రియగా చూత్రమే వట్టించుకొనెడివారు. హరికథయన్నను, హరిదాసు అన్నను శాస్త్రనిష్ఠాచులయిన విద్వాంసులకు తేలికభావ ముండెడిది. దాసుగారు మహావిద్వాంసులై హరిదాసులపై గల ఆ చిన్నచూపును తొలగించిరి. దాసుగారు హరికథను విజ్ఞాన వేదికగా, సర్వకళా సంస్థగా చేసెడివారు. వారి హరికథలు శాస్త్రసభలయిన సందర్భము లనేకము. సభనుబట్టి వారి హరికథ అవతార మెత్తుట సాధారణ లక్షణము. దాసుగారు కథను పీడి యిట్లు సాముచేయుట హరిదాసు అసామాన్యుడు అని తెలుపుటకొరకే. తాము మహాపండితులమని తెలుపుటకొరకే, హరికథాప్రియులయిన దాసుగారు హరికథల తన్న ఇతర గ్రంథము లెక్కువగా వ్రాయుట ఇందులకే. దాసుగారి పాండిత్యమునకు పండిత ప్రసంహము ప్రణమిల్లినది. మచ్చునకు ఒక్క పండితుని ప్రశంస—

‘ఆపాటి యీపాటి యవధాని యధికారి

యగునె? నీఋక్సంగ్రహమ్ము కొరక

వట్టి ‘ఎం. ఏ.’ తలంబట్టునే నీ నవ

రసతరంగిణిలోని రసకణంబు

పాణినితో నెంతో పాతటికము లేక

తాచగలారె? నీ తారక కృతి

పారసితో నాల్గుబొసల ముద్ది నీ

యుమ్మర్కయామ్ చేత నూనపలయు

బ్రహ్మవా? మగరూపునఁ బరగువాని

రాణివా? కానిచో నిట్టి ప్రతిభ కలుగు

నృహర్షికై నాల్గుమూలల నెమటునుంటి

నేడనున్నాడో? సత్కవీ? నీవె తెలుపు³⁵

ఇట్లు దాసు గారు కష్టపడి హరిదాసులకు పాండిత్యముండదు అను అపవాదును తొలగించిరి.

దాసు గారు శుద్ధ సంగీతవిద్వాంసుల ‘పాటకచేరి’ల కంటె హరికథను మిన్న యైనదానిగా చిత్రించిరి. సంగీత విద్వాంసునికన్న హరికథకుడు గొప్ప యని చాటిరి. సంగీతవిద్వాంసుడు తన సంగీతవైదుష్యప్రదర్శనమునకు ప్రత్యేకముగా నొక సభ పెట్టుకొనవలెను. హరిదాసున కా దాధ రేదు. సంగీతము హరికథ లోని ఒక అంగము. అంతే కాదు హరిదాసు సంగీతము భగవత్కథాసంబంధము. సంగీతజ్ఞుని ‘పాటకచేరి’ కథాసంబంధ ముండదు. హరికథాసంబంధములేని సంగీతము వ్యర్థమని దాసు గారి స్థిరాభిప్రాయము.

ఉత్తముడయిన హరిదాసు వాగ్గేయకారుని కన్న మిన్న యని ప్రదర్శన రూపముగా ప్రచారము చేసిరి. వాగ్గేయకారుని యందు సంగీతజ్ఞాన ముండుట దృష్ట విషయము. గాత్రమాధుర్య ముండుట అదృష్టవిషయము. ఉత్తముడయిన హరి దాసు తాను చెప్పు కథలను, ఆ కథలలో గల కీర్తనలను చానే వ్రాసికొనును.

35. ‘నా యెటుక’—‘పూజాపుష్పాలు’ — శ్రీ ఈశ్వర సత్యనారాయణ, పు. 3

తనకి గాత్రమాదుర్య ముండి తీరవలెను. కనుక హరిదాసు వాగ్గేయకారునికన్న గొప్పవాడని వీరి నిర్ణయము. దాసుగారు వాగ్గేయకారులయిన హరిదాసులు.

సరియైన హరిదాసు తాను వ్రాసిన కథలనే అడి పాడి చెప్పనని దాసుగారి అభిప్రాయము.³⁶ అప్పుడే తన ప్రత్యేకత వెల్లడి యగునని వీరి మతము. దాసు గారు వారు వ్రాసిన కథలనే చెప్పిరి.

దాసుగారు తెలుగు హరికథ లందు కొన్ని క్రొత్త లక్షణములను ప్రవేశ పెట్టిరి. వానిలో నృత్యము ముఖ్యము. మహారాష్ట్రీల ప్రక్రియయైన హరికథకు సంగీతమును అధికముగా జోడించి నేర్పినవారు తమిళులు. నృత్యము నేర్పినవారు నారాయణదాసుగారు. దాసుగారికి పూర్వము హరికథ లందు నృత్యము లేదు. ఉన్నది అభినయము మాత్రమే. సంగీత నిషయమునందు కూడ దాసుగారు కొన్ని క్రొత్త సంగతులను చేర్చిరి. కనుక దాసుగారి హరికథలలో సాహిత్యము సొంతము వారి సొంతము. సంగీతము తమిళుల దొడ పాట³⁷ కాక క్రొత్త సంగతులతో కూడినది. ఇక నృత్యము వీరు చేర్చినదే. సంగీతమునకు నాదము, సాహిత్యము నకు పదము, నృత్యమునకు పాదము ముఖ్యములు. అనగా దాసుగారి హరికథ నాదము. పదము, పాదముల త్రివేణి సంగమము.

దాసుగారు వారి హరికథలలో 'మంజరి, నర్తకి' అనునవి క్రొత్తగా ప్రవేశ పెట్టిరి. మంజరులు యక్షగానము లందు కూడ కన్పడవు. 'మంజరి, నర్తకి' అను వానిని గూర్చి శ్రీ పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారిట్లు వివరించిరి.

'మంజరులలోనూ, ఈ నర్తకులలోనూ పల్లవీ, అనుపల్లవీ ఉండవు. అన్నీ చరణాలే ఉంటాయి. రెండేసి భాగాలు కల చరణాలు రెండుగాని, మూడు

36. 'స్వయముగా పూర్వరాజర్తి చరితమల్లి
పాడి యాడుచు వినిపించు భాగవతుడు
నిక్కమగు పండితుడు గాని తక్కువాడు
చదువరి వలె దంభముజూపు వదరుబోతు' — 'మేలుబంతి' - పు. 110

37. తమిళుల సంగీతమును 'దొడ పాట' యని దాసుగారు నిరసించిన విధానము.
తెలుగు కిట్టని యటవల వెలి యొనర్ప
వలయు నన్నిట నిగ్గున్న తెలుగువారు
అద్దె యిచ్చి యేడ్చింబెడు నటవకొయ్య
ద్రిప్పు దొడపాటకు(దేట తెనుగు పడదు

'దెబ్బకు దెబ్బ' - అడ్వర్టయిజర్, 1-4-1942

గాని, నాలుగుగాని, వీటిలో ఉంటాయి. రెండేసి భాగాలకు ప్రాస ఒకటే ఉంటుంది. ప్రతి భాగమునకు పేర్వేరుగా యతి ఉంటుంది'.³⁸

దాసుగారు ప్రవేశపెట్టిన చురియొక విశిష్ట సంగీత రచన 'మట్టు' ఈ 'మట్టు'లో సంగీత సాహిత్యములు సమశక్తులలో నుండును. అంతే కాదు, ఈ 'మట్టు' నృత్యమునకు అనుగుణముగా రూపొందించబడినవి. దాసుగారి 'మట్టు'ను సాధనచేయు విద్వాంసులు సంగీత రహస్యములతోపాటు నృత్య రహస్యములను కూడ తప్పక తెలిసికొనవలెను. దాసుగారి సంగీత రచనలకు జన సామాన్యములో అధిక ప్రచార మిచ్చినవి ఈ 'మట్టు'.

దాసుగారి హరికథ లందు 'తెలుగుబాణి' ఎక్కువ. పాట లందే కాదు, అట లందు కూడ ఈ ధోరణి ఎక్కువగా కన్పడును. తెలుగునాట ప్రసిద్ధికెక్కిన అట పాట తెన్నియో వీరి హరికథా భూమికపై అడి పాడినవి. రుక్మిణీకల్యాణ హరికథలో రుక్మిణీ బాల్యఘట్టమునందు వర్ణింపబడిన బొమ్మల పెండ్లిండ్లి, పెలడు లతో వియ్యపందుట, గుజ్జనగూళ్లు మొదలైనవన్నియు తెలుగుదేశము నందలివియే కదా. రుక్మిణీ కల్యాణ చుందలి రుక్మిణీ చునకు వైదర్భిగా కన్పింపదు. తెలుగు నేలపై పుట్టి పెరిగిన బాలిక యనిపించును. ఇక రచనా విషయమున గూడ సంతే. వీరి హరికథ లందు తెనుగు నుడికారపు పెత్తన మెక్కువ. తెనుగు పలుకుబడిపై దాసుగారికి గల పలుకుబడి క్రొత్త తెలుగు హరికథలకు బడిపలుకులయినవి.

దాసుగారు హరికథా సరస్వతికి ఆరు దశాబ్దములు అడి పాడి ఆనందముతో ఒడలు మరచి, అనేక విధముల సేవ చేసిరి. హరికథతో దాసుగా రెంత బిర్యమై రసిన హరికథ అని అనగనే వెంటనే గుర్తు వచ్చునది దాసు గారే.

దాసుగారి శిష్య సంసారము

దాసు గారికి పూర్వము హరిదాసులు హరికథ నాశ్రయించుకొని బ్రతికిరి. దాసుగారు చేసట్టిన తరువాత హరికథయే దాసుగారిని ఆశ్రయించుకొని బ్రతికినది. అంతకుముందు హరిదాసుల జీవితకు కరదీపికగా నున్న హరికథ, సాహిత్యకళ

ప్రపంచము నందొక మహాజ్యోతియైనది. భావి హరికథకులకు ఆదర్శజ్యోతి యైనది. హరికథా యుగమునకు మార్గవర్హతయైనది. దాసుగారి చేతిలో మహా జ్యోతిగా ప్రకాశించుచు రసికప్రవరుల ఆనంద చక్షువులను గూడ మిరుమిట్లు కొల్పు చున్న ఈ హరికథా స్రక్రియను జూచి ఎందరో ఆకర్షితు లయిరి. ఎందరిలోనో హరికథ చెప్పవలె ననెడి తహతహ బయలుదేరినది. దాసుగారిని ఊపిరి నలుపు కోనీకుండ నిత్యము వరించుచున్న రాజనన్యానములు, పండిత స్రశంసలు, జన సత్కారములు చూచి హరిదాసు అగుటకన్న ఈ లోకమున గొప్ప ఏమి యున్నది అను భావము సాహిత్యారాధకులలో బయలుదేరినది. అంతే. ఇక దాసుగారికి శిష్యసంసద ఎక్కువయినది. ఎందరో గజ్జె కట్టిరి తెనుగు దేశము హరిదాస మయమయినది. దాసుగారు ఎక్కడ హరికథ చెప్పుచున్నను చూచి ఆనందించు ప్రేక్షకులతోపాటు, అనుకరించు శిష్యకోటి కూడ ఎక్కువయినది. తెలుగునాట గజ్జె కట్టినవాడెల్ల నారాయణదాసుగారి శిష్యుడే. వీరికి సాక్షిచ్చిష్యులో, పరంపరా శిష్యులో, ఏకలవ్య శిష్యులో కానివారు ఏ యిద్దరో, ముగ్గురో తప్ప గజ్జె కట్టిన వారిలో ఆంధ్రదేశము నందు లేరన్న వాక్కునకు అసత్యదోషము పట్టదు. ఈ సరస్వతీ స్తనంధయునకు జన్మవంశమునకు సంబంధించిన జ్ఞాతుల కంటె విద్యా వంశమునకు సంబంధించిన జ్ఞాతు లెక్కువ. ఆ భారద్వాజున కొక్కడే ఏకలవ్య శిష్యుడు, ఈ భారద్వాజునకు అనేక ఏకలవ్య శిష్యులు. దేశవ్యాప్తమయిన దాసుగారి శిష్య సంసారము వారి హరికథక జీవితమునకు జీవనాడియగుట వారిని గూడ స్మరించుట సందర్భోచితము.

దాసుగారి శిష్యులలో వాఙ్మేయయాజుల సుబ్బయ్యగారొకరు. వీరి పప్పు అయ్యవారి కడ సంగీతము నేర్చుకొని, హరికథావిద్యకొరకు దాసుగారి యొద్దకు చేరిరి. వీరు దాసుగారి శుశ్రూషవలన హరికథావిద్యను బాగుగా జీర్ణము చేసికొని దాసుగారి కథా కథన విధాన నైపుణ్యమును ఒంటపట్టించుకొన్నవారు. 1921 లో నందిగామలో జరిగిన దాసుగారి హరికథలపోటీలలో వీరు చెప్పిన రుక్మిణీకల్యాణ హరికథకు ప్రథమ బహుమతి వచ్చినది. గుడిపాటి శ్రీరామమూర్తిగారు, పెంట పాడు వేంకటసుబ్బయ్యగారు, బవరదాసుగారు మొదలగు హరిదాసశేఖరు లందరు ఈ సుబ్బయ్యగారి శిష్యులే. బవరదాసు గారు దాసు గారి 'గౌరమ్మ పెండ్లి' హరికథను అచ్చొత్తించిన గురుభక్తులు.

మరియొక ఋఖ్యశిష్యులు శ్రీ నేమాని వరహాలుగారు. దాసుగారి కీర్తినిధిని బహుభద్రముగ కాపాడిన వారిలో వరహాలుదాసుగా చొకరు. నారాయణదాసుగారి గాత్రము వీరిలో కొంత స్రతిధ్వనించెడిదని జనవాక్యము. ఈ వరహాలు దాసుగారు విజయనగర మండలి సంగీతకళాశాలలోని గాత్రసంగీతకళాఖం ఆచార్యులుగా పని చేసిరి. దాసుగారికి వరహాలుగారి గాత్రముపై గల విశ్వాసమునకు చది మంచి నిదర్శనము. వరహాలుదాసుగారు చొప్పెల్ల సూర్యనారాయణగారి వంటి ప్రముఖ విద్వాంసులను తీర్చిదిద్దిన దేశికులు.

నేతి లక్ష్మీనారాయణగారు, వాజపేయయాజుల సుబ్బయ్యగారు ఒక విచిత్రమైన జంట. విజయనగరవీధులలో వీరు దాసుగారి వెంట నేర్చుకొనుచు నడచునపుడు ప్రజలకు దాసుగారు వాల్మీకి వలె, ఈ జంట కుశలపుల వలె గోచరించెడివట. వీరు దాసుగారి యథార్థరామాయణ హరికథ చెప్పుటలో ఆరితేరినవారు. వీరికి హరిదాస ప్రపంచమున 'రామాయణ సోదరులు' అని పేరు. దాసుగారిచెంత పండ్లెందు హరికథలను నేర్చుకొన్న అవృష్టవంతులు. దాసుగారి హరికథలలో జానకీశభము చాల కష్టమయినది. ఆ హరికథను దాసుగారు కూడ నొక్కసారియే చెప్పిరి. అనేక మేళ కర్తరాగములలో కూడిన ఆ హరికథను వీరుగూడ ఒకసారి చెప్పి వీరి ప్రజ్ఞను లోకమునకు ప్రకటించిరి. దాసుగారిపై వీరికి గల భక్తి అపారము. శ్రీ నేతి లక్ష్మీనారాయణగారు 'శ్రీ నారాయణదాస హరికథా గాన పరిషత్తు'ను విజయవాడలో స్థాపించిరి. శ్రీ నేతి వారి దృష్టిలో దాసుగారు దైవస్వరూపులు. విజయవాడ పట్టణమందలి సత్యనారాయణపుర శివాలయములో దాసుగారి శిలావిగ్రహమును మంత్రపూర్వకముగా ప్రతిష్ఠించి (20-2-1951). నిత్యారాధనము వేదమంత్రములతో సలుపుచున్న నారాయణదాస దాసులు. దాసుగారి పాడుకలు, చిటితాళములు, కాలి గజ్జెలు, చేతికట్ట వీరి పూజాపీఠములోని దేవతలు. దాసుగారి సభానము ప్రియ శిష్యులపై ఎంత గలదో తెల్పుటకు ఈ పూజావిషయము చాలును. హరికథాభేరిని స్రతి పట్టణ మందును మ్రోగించుచున్న శ్రీ ములుకుట్ల సదాశివశాస్త్రి గారు, శ్రీ వెంపటి సుబ్బనారాయణగారు, శ్రీ కుప్పా పీఠరాఘవయ్య గారు మొదలగు ప్రముఖ హరికథకు లందరు నేతి వారి శిష్యులే.

దాసుగారి శిష్యవర్గములో మరియొక అఖండులు శ్రీ వేదనభట్ల వేంకట రమణయ్య గారు. దాసుగారి ప్రాణ శిష్యులలో వీరొకరు. భీష్మ చరిత్రము,

యథార్థ రామాయణము, రుక్మిణీ కల్యాణమును వీరు ప్రత్యేకముగా సాధనచేసి అనేక పర్యాయములు చెప్పి ప్రజల ప్రశంస లందుకొన్నవారు.

శ్రీ వేరి నరసింహముగారు దాసు గారి అప్తశిష్యులలో ఒకరు. దాసుగారి హరికథకు వజ్రోత్సవము చేయ సంకల్పించిన సచ్చాత్రులు.

శ్రీ కరూరు కృష్ణదాసుగారు దాసుగారి మరియొక కీర్తిర్థ్వజము. దాసుగారి నాట్యకళకు ఔరసులు. పదునాలుగేండ్లు గురువుగారి పోషణ భాగ్యము నోచుకొన్న వారని యెంతోవాసిగన్న ప్రియాంతేవాసులు. శ్రీ శనగల వేంకట సుబ్బయ్యగారు ఈ కృష్ణదాసుగారి శిష్యగణమునందు ప్రథమగణ్యులు.

శ్రీ పిల్లలమజ్జి రామదాన భాగవతులుగారు మరియొక ముఖ్యశిష్యులు. వీరు హరికథ చెప్పటయందేకాక కవిశైల్యులు కూడ. ఒక్క యథార్థ రామాయణమును దాదాపు రెండు వందల సారులు చెప్పిన హరిదాసులు.

దాసుగారి శిష్యప్రేమను ప్రతిభతో గుంజుకొన్న మరియొక మహనీయులు శ్రీ కొండపల్లి కల్యాణదాసుగారు. దాసుగారి చెంత గౌరమ్మ పెండ్లి నేర్చుకొన్న వారు. అంతే కాదు. దాసుగారిచెంత 'షణ్ముఖి, ద్విముఖి' తాళ ప్రదర్శనములు నేర్చుకొన్న ఏకైక అచ్యుతవంతులు. కల్యాణదాసు గారి అసలు పేరు అసిరయ్య. 'కల్యాణదాసు' అని బిరుదప్రదానము చేసినది దాసుగారే.

దాసుగారి శిష్యకోటిలో మరియొక ఉద్దండ పిండము శ్రీ చిట్టిమళ్ల రంగయ్య దాసుగారు. దాసుగారిని అనుకరించుటలో వీరు అతిసమర్థులు. దాసుగారి హరికథలను నాలుగు దశాబ్దములపాటు ఆంధ్ర దేశ మంతటను ప్రచారము చేసిన ప్రసిద్ధ హరి దాసులు. నూజివీడులో జరిగిన హరికథల పోటీలలో స్వర్ణ పతకమును బహువతిగా పొందిన ప్రతిభాశాలి.

మరియొక ముఖ్యశిష్యులు శ్రీ వడ్లమూని నరసింహదాసు గారు. వీరు బహుభాషాపండితులయిన హరిదాసులు. వీరు ఆంధ్రరాష్ట్రమునందే కాక, ఇతర రాష్ట్రములందుకూడ అనేక సన్మానము లందిన జనరంజక విద్వాంసులు.

ఇంకను శ్రీ పాద లింగమూర్తి గారు, శ్రీ చెరుకుపల్లి కనకదుర్గాదాసు గారు, శ్రీ మల్లికార్జునదాసు గారు, శ్రీ టేకి రామమూర్తి గారు, శ్రీ పరిమి సుబ్రహ్మణ్య

దాసు గారు, శ్రీ అనుసుమిల్లి నారాయణదాసు గారు, శ్రీ జగన్నాథదాసు గారు, శ్రీ బంక చలకృష్ణదాసు గారు ఇంతను ఎందరెందరో దాసుగారి శుశ్రూషవలన విద్య నేర్చుకొన్న ప్రత్యక్షశిష్యులున్నారు.

ఇక దాసుగారి శుశ్రూష లేకయే దాసుగారిపై గురు భావ ఘోరమైన పరోక్ష శిష్యుల సంఖ్య అసంఖ్యాకము. దానికి కారణము దాసుగారి శిష్యుల మనిషిమించుకొనుటయే తెలుగునాట యొక గొప్ప. అదియొక యెదురులేని కలసత్తము.

అట్టి పరోక్ష శిష్యులలో శ్రీ వసుమత్తి కృష్ణమూర్తిగా రొకడు. వీరు బరం పురపు కల్లికోట రాజాధారి కళాశాలలో ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులు. ఉత్తమశ్రేణికి చెందిన హరికథకులు. వాగ్గేయకారులు కూడ. శ్రీ కృష్ణమూర్తి గారు 'పార్వతీ కల్యాణము' అను యక్షగానమును రచించి దాసుగారికి అంకిత మిచ్చిరి.

పరోక్ష శిష్యులలో మరచిపోలేని మరియొకరు శ్రీ పెద్దింటి సూర్యనారాయణ వీక్షితదాసుగారు. వీరు బహుగ్రంథకర్తలు. అనేక దిబ్బములు వీరిని ఆశ్రయించినవి. వీరు హరికథాకారులలే కాదు, హరిదాసపోషకులు కూడ. వీరికి నారాయణదాసు గారిపై భక్తి అపారము అని తెలుసుట వీరు వ్రాసిన 'శ్రీమదత్థానాదిభట్ట నారాయణదాస జీవిత చరిత్రము' అను యక్షగానము అక్షరసాక్ష్యము. నారాయణదాసు గారి విగ్రహా ప్రతిష్ఠకు వీరు శ్రీ నేతి లక్ష్మీనారాయణగారికి అండగా నుం'ట కూడా సాక్ష్యము.

శ్రీ హరి సోమయాజుల సుబ్రహ్మణ్యము గారు, శ్రీ మల్లాది చంద్రశేఖర శాస్త్రి గారు, శ్రీ భట్టిపాటి అయ్యప్పశాస్త్రి గారు మొదలగు హరికథార్చకులెందరెందరో దాసు గారికి నవ్యప్రసూనాంజలులు సమర్పించిన పరోక్ష శిష్యులే. శ్రీ అమ్మల విద్యనాథదాసవారీగారు, శ్రీ కందిభట్ల కోటేశ్వరరావుగారు, శ్రీ మోక్ష బండి తారాపు గారు, శ్రీ చోర చినదాసు గారు, శ్రీ బుర్రా శివరామకృష్ణశర్మ గారు, శ్రీ అక్కిపెద్ది శ్రీరామశర్మగారు, మొదలగు హరిదాసు లందరు దాసు గారి పరోక్ష శిష్యులే. శ్రీ దాసుగారు ఇంతటి హరిదాస గురుకులమునకు కులవతులు, ఇంతటి హరిదాస వంశమునకు మూలపురుషులు.

తెలుగు దేశములో హరికథలకు నారాయణదాస నామము ఉష్ణవేవతా ఘండ్రము.

గ. హరికథా గ్రంథములు

సిగ్గోబూన్లు పెట్టి, అత్తనుప్రవాసించూసి, మైపుతగా
నొగి గంధమ్ము నలుది, మీగముల నోహో పుట్టగాడిప్పి, శీ
విగదాశమ్ములు చేత బూనుచును, బూవిల్కానాదో సోయగం
బగపించన్, కతసెప్పు నీ హాయిలు మే మాసింతు మీనాటికిన్.

అదిబట్టి నారాయణదాసుగా రచనగనే వారిని గూర్చి శ్రవణ పరిచయము
మాత్రమే యున్నవారికి గూడ, వెంటనే అంటుకొను విషయము హరికథ. దానికి
ప్రధానకారణము దాసుగారు అరువది సంవత్సరములు కొన్ని పేలసారులు హరి
కథలు చెప్పటయే. అన్నిసారులు చెప్పిన హరికథలనే మరల మరల చెప్పుచుండ
చినువారికి చినుగు పుట్టలేదా? అను సందేయము కలుగును. చినుగు పుట్టలేదు
సరికదా, డిక్కట్లు పెట్టినను, వచ్చుటకు డిక్కట్లు చెన్ని ఎదురయినను వచ్చి, చూచు
టకు చోటు వినుటకు పీలుదొరకక ప్రజలు తిరిగి వెళ్లిన సందర్భము లనేకము.
అయస్కాంతప్రతిభులయిన దాసుగారి అర్హణ చుటవంటిది. కాని దాసు గారి
ప్రతిభ ప్రధానముగ వ్యక్తినిష్ఠము. హరికథా గ్రంథనిష్ఠము కాదు. అనంతముఖ
ప్రజ్ఞా ప్రభావితమైన దాసుగారి కథారథనశక్తిని లిపిమాత్రాధారములయిన వారి హరి

కథా గ్రంథములలో ఊహించుట అనుభూతిని నిర్వచించుచోవుటవలె సులభ విషయము కాదు. అట్లని వ్యర్థప్రయత్నము కాదు. హరి కథలను హరికథా గ్రంథ దర్పణములలో కనబడునది ఏదేశతేశము మాత్రమనియే.

దాసుగారు వ్రాసిన నలువదియారు గ్రంథాలలో హరికథలు పదునాలుగు—

1. ద్రువ చరిత్రము 2. అంబరీష చరిత్రము 3. గజేంద్ర మోక్షణము
4. ట్యూట్ కల్యాణము 5. ప్రహ్లాద చరిత్రము 6. శ్రీ హరికథామృతము
7. గోవర్ధనోద్ధరణము 8. భీష్మ చరిత్రము 9. సావిత్రి చరిత్రము 10. యథార్థ రామాయణము
11. జానకీశనథము 12. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము 13. మార్కం దేయ చరిత్రము 14. గౌరమ్మ పెండ్లి.

ఈ హరికథల నామములన్నిటియే ఈ కథ లన్నియు భాగవత, భారత, రామాయణముల నుండియు, ఇతర పురాణముల నుండియు గ్రహించిన కథలు అని స్పష్టము.

ద్రు వ చ రి త్ర ము

ద్రువ చరిత్రము హరికథలలోనే కాదు దాసు గారి సకల రచనములందే ప్రప్రథమ రచనము.

దాసుగారు విజయనగరములో మెట్రిక్యులేషను చదువుచున్న రోజులలో చెన్నసట్టణమునుండి కుష్టుస్వామి నాయుడు అను భాగవతార్ విజయనగరము వచ్చి శ్రీ కానుకుర్తి హనుమంతరావుగారి యింట అడుచు పాడుచు ద్రువచరిత్ర హరికథ చెప్పెను. దానిని జూచి అకర్షితులై హరికథ చెప్పవలెనని నిర్ణయించుకొని దాసు గారు కూడ ద్రువచరిత్ర హరికథ వ్రాసిరి. ఇది జరిగినది 1883 లో.

ఈ ద్రువచరిత్ర గ్రంథమంతయు దాసుగారి సొంతరచనము కాదు. దీనిలో విశాఖసట్టణ నివాసియైన శ్రీ భూతిపాళ కృష్ణయ్యగారి పద్యములు, పోతనగారి భాగవత పద్యములు కూడ నున్నవట. ఇట్లు దాసుగారు కూర్చిన హరికథను సోచుబడయిన పేరన్నలో కలిసి రెండవ అన్నయైన సీతారామయ్య గారింట 'రిహార్సులు' వేసికొని మొదటిసారిగ వేణుగోపాలస్వామి మఠములో చెప్పిరి.

దాసుగారు అంబరీష చరిత్రము వ్రాయు వరకు చెప్పిన హరికథ లన్నియు ఈ ద్రువచరిత్రమే.

ఈ ద్రువచరిత్రను దాసు గారు అచ్చొత్తించ లేదు. వ్రాతప్రతిపై కూడ వారు శ్రద్ధ జూపినట్లు అనిపింపదు. బహుశః ప్రథమగ్రంథము అగుట కావచ్చును. అంతేకాదు వారి శిష్యులు కూడ దీనిని నేర్చుకొనలేదు. ఏమైన నేమి అది నేడు అలభ్యము.

దాసు గారు సామాన్య హరిదాసులవలె కొన్నినాళ్లు ఇతరులు వ్రాసిన హరికథలు చెప్పి తరువాత హరికథలు వ్రాయలేదు. హరికథలు చెప్పవలెనని ఆయన మనస్సులో ఆలోచన మెరిసిన క్షణమునందే హరికథను వ్రాసిరి. వారి హరికథనే మొదటినుండియు ప్రచురించిరి. కనుక దాసుగారి హరికథక జీవితము ఈ ద్రువ చరిత్ర హరికథా ప్రచురణముతో ప్రారంభమైనది. ఈ ద్రువ చరిత్రము దాసు గారి హరికథక జీవితసాధ నిర్మాణమునకు శంకపు.

అంబరీష చరిత్రము

అంబరీష చరిత్రము దాసుగారి హరికథాగ్రంథములలో రెండవది. లభించు హరికథలలో మొదటిది. ఈ హరికథా గ్రంథ రచనమునకు ఒక విచిత్ర సన్నివేశము కారణము. దాసు గారు చిత్రపురములో ఒక ధనవంతుని యింటిముందు ద్రువచరిత్రము చెప్పగా, విన్న ఒక అధికారి ఈ హరికథ మీరు వ్రాసినదే యగునా? అని సందేహము వెలిబుచ్చి, దాసుగారు 'నేను వ్రాసినదే' యని యనును. అంత ఆ అధికారి 'అట్లయిన అంబరీషోపాఖ్యానమును వ్రాసి చెప్పుము' అని యన, దాసు గారు పట్టుదలతో ఆ రాత్రికి రాత్రియే అంబరీష చరిత్రము వ్రాసి ధారణచేసి మరునాడు ఆ సభ్యు డాశ్చర్యము చెందునట్లు చెప్పిరి. ఇది జరిగినది 1884 లో.

ఈ అంబరీష చరిత్ర హరికథ శ్రీ విజయనగర పేణుగోపాలస్వామికి అంకితము. దాసు గారు ప్రప్రథమముగా హరికథ చెప్పినది ఈ పేణుగోపాలస్వామి మఠమునందే.

ఈ కృతి పేణుగోపాల స్తుతిలో ప్రారంభమగును. తరువాత గణపతి స్తుతి నల్వరాణి ప్రార్థన వచ్చును. తరువాత సర్వమతములసారము, జీవహింసానిరసనము, భక్తమత్యమునుగూర్చి కొంత చర్చ యుండును. ఈ యంశములను వివరించుచు—

‘ఒకట గొప్పజూచి యోర్వలేకుండిన
వాఁడు తప్పకుండాఁ గీడుబొందు
అంబరీషవ్రతము నారసి యుల్కు ను
ర్వాసుఁడెట్టి యిడుమబడెనొ వినుఁడు’

(పు-4)

అని చమత్కారముగా ముడిపెట్టి కథాప్రారంభము చేసినారు.

కథా శరీరము : కృతయుగమున అంబరీషుని సకల భూమండలము నేలు చక్రవర్తి. అతడు సర్వసుగుణములతో బాగవతాగ్రగణ్యుడయి, సత్యము, ధర్మము తప్పక రాజ్యపాలన చేయుచుండును. అతని రాజ్యమున ప్రజలు సకల విభవము లతో నుండురు. సాదులొనన రాజ్యము పాలించియు అంబరీషుని విరక్తి చెంది తన కొడుకునకు పట్టును గట్టి అడవికిగ దలచినట్లు భార్యతో ననును. భార్య గూడ వత్తునని యన అంగీకరించి, అంబరీషుడు ద్వాదశీవ్రతము ఆచరించును. అంతలో స్రూరబుద్ధితో దుర్వాసుడు వచ్చి ‘ఏకాదశి నుపవసించి యెంతయు నేనెట్లునుల సగుడు వచ్చితిని, అరటిచే పొగులు చుంటిని. అన్నంబిడవే’ అని కోరును. జనవల్లభుడగు అంబరీషుడు వల్లె యనును. దుర్వాసుడు యమునానదిలో స్నానము చేయుటకు వెళ్లును. అంబరీషునకు పారణసేయు సమయము సమీపించినను దుర్వాసుడు రాదు. అంబరీషున కేమియు తోచక బ్రాహ్మణశ్రేణికి కేల్కోడ్చి—

‘కుడిచితి నా కోపగించుఁ గుడువకున్న ఫలంబు నశించు
తడబడకుండ నాదరించుఁ దొడయుండనే మీ కాద్యులార
పారణసేయువేళ మిగిలె బొప్పెట్లు గీటుఁదగిలె
ధీరవద్యులార మిగుల విచారిండుఁడీ నాకే దారో’ (పు-8)

అని దారి కోరగా, నాట ‘కుడువకుంట కాదు కుడుచుటయును గాదు. సలిల భక్షణంబు సస్మృతంబు’ అని చెప్పి అంబరీషు డట్లే చేయును. అంత దుర్వాసుడు వచ్చి కోపముతో ‘ఓరీ : దురాత్మ : నన్ను అవమానించితివి. నాదు భున కోపమహగ్నిని కాల్తును’ అని జడను తెగదీసి అంబరీషుని సంహరింపుమని వినరును. అది ఘోర శక్తియై తన్ను మ్రింగుటకు విజృంభించి వచ్చుచుండ అంబరీషుడు భీతిల్లి శ్రీహరిని రక్షింపుమని వేడుకొనును. ఇట్లు భక్తుడు వేడ “శ్రీకృష్ణ చక్రము గడు వేగమె

కృత్తినిఁ దగులబెట్టి, దుర్వాసు వెన్నంటి మంట దొల్పి, మునియు నిండ్రుచరిఁజేరి
మొట్ట పెట్టె". దానికి ఇంద్రుడు—

‘సకల శక్తి ముతుఁడు సర్వేశ్వరుఁడు జగ
త్కారణంబు పనుఁడు గలఁ డటంచుఁ
గానలేని వాని గర్వమాడ్చును హరి
దానికేను విను నిదర్శనంబు’

(పు-12)

అని తన పూర్వపరాశర చరిత్ర నిట్లు తెలుపును — మును నన్ను నందాది యాచ
పులు పూజ సేయుచుండ, కృష్ణుడు వారలను గని ‘పాలిచ్చి పెంచు గోవులను, ఫలి
యించు వనాగములను అగ్రంపక మూఢులయి యితర దైవమతములను పూజ సేయ
నేలఁ సర్వము నిర్మాచీనము. కర్మవశమున స్వర్గాధికారియైన ఇంద్రుని పూజిం
చుట వ్యర్థము. వాని కిటు లంచ మిచ్చుట వట్టి పెట్టి. మనకు ప్యాధీనమై చుంచి
చేయునట్టి వానిని గొల్చుట స్థావకము’ అని బోధ చేసి, వారు నాకు చేయు యాగము
మాన్పించి గోవనరాజి పూజ చేయించెను. అట్లు చేసిన ఆ గోపాలార్చకునిపై,
ఆ యాదవులపై నాకు కోపము వచ్చి మేఘరాజములను బిల్చి—

భళిర యా డింభనా స్తికు పల్కు- నన్ని
యాదవులు నన్ను మఱచిరి యవనిలోనఁ
గావ్రన స్మీరు దబ్బునఁ గడు వ్రళయముఁ
బెంచి వారల కొంపలు ముంచి రందు

(పు-13)

అని యాజ్ఞాపింప, ఆ మేఘరాజములు ఆ యాదవు లుండిన ఘోషముపై పెను
వ్రళయముగాగ కురిసెను. యాదవు లందరు భయముతో ప్రాణములపై నాన
వలకుకొని కృష్ణుని చెంతకు రాగా, కృష్ణుడు వారిని కరుణించి నాడు గర్వ మణగింప
దలచి గోవర్ధనగిరిని కేలనెత్తి దానిక్రింద వారిని ఏడు అహారాత్రములు నిలిపి
రక్షించెను. అట్లు కొండ గొడుగు పట్టిన బాలుడు పరమాత్ముడని బావించి నేను
అహంకారమును ఉడిగి మేఘములను మరలించుకొంటిని. కనుక మునీంద్రా! నీవు
ఆ నగధర భక్తుని బాధ పెట్టితివి. నేను నీ బాధ తొలగించుటకు శక్తుడను కాను,
అని ఇంద్రుడు చెప్ప దుర్వాసుడు చేయునదిలేక బ్రహ్మను జేరి ప్రార్థింప, దానికి

బ్రహ్మ 'ఓయయ్య! శ్రీవల్లభుడు గర్వపడెడువాని దర్శమడంచును. దానికి నేనే నిదర్శనము' అని తన రథ నిట్లు చెప్పును—

శ్రీకృష్ణుడు బృందావనములో మహిమలు చూపుచున్న కాలమున, లోక స్రష్టను అను గర్వముచే హరిని వంచింపదలచి గోప బాలురను, పశువులను మాయతో దాచినాడను. అఖిలజ్ఞుడగు ఆ నారాయణుడు నా కొంటెతనమును గ్రహించి దానికి మారుగ 'నేను మాయ మొనరించిన గోవులు గోపబాలకుల్ సరిగ జురారి తానె యయి' సంజేశ గండ్లకు నురలితెచ్చెను. తిరిగి వచ్చిన గోపబాలురు ఉపనిషద్ధర్మములు పలుకుచు బాలకృష్ణుల వలె దివ్యవర్చస్సుతో నుండుట, పశువులు మూడ భావములు లేకుండ నుండుట బలరామునకు ఆశ్చర్యము కలిగించెను. ఇట్లు ఒక సంవత్సర కాలము నేను అసహించిన గోపశశువుల, పశువుల హాసములను ధరించి శ్రీకృష్ణు డుండ నాకు అహంకారము తొలగి కృష్ణుని చెంత కేగి శరణము వేడితిని. కనుక 'నాయబ్బి శక్తి మాన్ప నా తరమా! చురియొక చోటునకు పొమ్ము' అని చెప్పును.

దుర్వాసుడు చేయునదిలేక కైలాస మరిగి యశ్వరుని ప్రార్థించి కాపాడుమన, యశ్వరుడు 'గర్వ మెంతవానికైన వలదు' అని చెప్పి తనకు గర్వభంగమయిన వృత్తాంతము నిట్లు చెప్పును. తొల్లి నాకడకు ఒకనాడు శ్రీవిభుడు రాగా, గర్వముతో నా స్థైర్యపీఠవము ప్రకటించుచు—

'అడుదానవై యల్లనాడు నీవసుకుల వలపించు గతి

నేడు సీప్రజ్ఞచూపి నన్ భ్రమన్ బెట్టగలవె శ్రీపతి' (పు-19)

అని నేను హాస్యముగా బిల్కి, పనజాక్షుడు చిరునవ్వాల్కు 'నిర్జిత పంచబాణుడవు. నిన్ను ఒక ఆడుది భ్రమింపజేయు తెట్లు? నిన్ను భ్రమింపజేయ నేనెంతవాడను?' అని పలికి సెలవు గైకొని వెడలెను. అతనితో నేను పలికిన విషయము మరచి పరాకుగా నుండ, ఒకచోట ఒకనాడు 'అనుసమయిన వినూతన గానసుధామదు స్వనము వినబడ, ఆ స్వర మెవ్వరిదో యటంచు గనుగొన గోరి' వెడలి ఒక పుష్ప రోటలో పుదనుని కటారి వంటి యొక కులుకు మిటారిని చూచి, అమె సౌందర్య విలాసములకు లోనయి మూఢుడనయి వెంబడిపడితిని. అది నన్ను అటు ఇటు తన విలాసములను జూపుచు సరువురైత్తించి యెత్తించి తుదకు 'వేల్పుసానులు

కొల్వొన్న పార్వతీ సమీపంబు డాసి, యోసోదరీ! పరికించు మెంతవా డెట్లు భ్రమ పడెనో యవి నిలుచున్న తఱి, నేను కామాండుడనయి యొరులుంట యెఱుంగక అప్పువోడిని కౌగిట నదిమితిని. ' అప్పుడు జయవిజయీభవ యనుచు గోవిందుడు స్వస్వరూప మొందెను. నేను చేయునదిలేక సిగ్గుతో తలవంచుకొంటిని. కనుక 'దునినాయక : నీవు గర్వమును మానుము' అని తన అశక్తతను తెల్పును.

దుర్వాసుడు అక్కడనుండి వైకుంఠమునకు వెళ్లి —

తుచ్చబుద్ధి నీ భక్తుని దూఱి వెంటఁ
దెచ్చుకొంటిని పెంజిచ్చు దేవ దేవ !
చచ్చిపోవుచునున్నాడ జక్రమునను
మచ్చికన్ బ్రోవ రావే రమాహృదీశ ! (పు-26)

అని నేలను బొరలుచు విష్ణువును ప్రార్థించును. దానికి విష్ణుడు చిరునవ్వుతో 'దుర్వాసా : నీరు పల్లమందుండు తీరున నేను భక్తుల మనములం దుందును. నేనె భక్తులు, భక్తులే నేను. విమలుడగు సంబరీషుని పదకమలములను బట్టుము. ఆతడు నిముసమున చక్రాన్ని మాన్పుచు విమల బుద్ధితో నిను గాచును ' అని బుద్ధి గరపును.

అంత దుర్వాసుడు ఘట్టకుట్టికప్రభాతస్యాయమున మరల అంబరీషునిచెంతకు వచ్చి శరణు వేడ, అంబరీషుడు చక్రమును స్తుతింప, ఆ చక్రము ఉపశమించి అరు గును. సంషతోముతో దుర్వాసుడు ద్వాదశపారణము చేసి అంబరీషుని మహిమను మెచ్చుకొని చనును. 'అంబరీష భూపతి వనజాక్షుని గొలిచి మిగుల వన్నెయు వాసిని గొని తుదకు వైకుంఠమునకు జాయాయుతుడై చనును.'

చ: హరికథ యందలి ప్రధాన కథ భాగవత నవమస్కంధాంతర్గతమే యైనను దాను గారు కొన్ని మార్పులు చేర్పులు చేసిరి.

భాగవతకథలో అంబరీషుని భక్తికి సంతసించి విష్ణువు 'ప్రతిభటశిక్షణంబును, నిజజన రక్షణంబును, నిఖిల జగ దవక్రంబును నగు చక్రం విచ్చే' (9-89) పని యుండగా, దాను గారి కథలో చక్ర మిచ్చెడి ప్రసక్తియే యుండదు. దుర్వాసుని

కోపమువలన జనించిన కృత్తి తామిత్తి పగిది విజృంభించి తన్ను మ్రింగుటకు వచ్చు సందర్భమున అంబరీషుడు భీతిల్లి ప్రార్థన చేయగా 'శ్రీకృష్ణ చక్రము కనుపేగమే వచ్చి కృత్తిని తగులదెట్టి దుర్వాసుని వెంబడించినట్లు మాత్రమే కలదు.

అంబరీషుడు రాజ్యభోగములపై విరక్తి చెంది, పుత్రునకు రాజ్యభార మొసగి తపము చేసికొనుటకై వెడలబోవుట, అతని సతీమణి కూడ వత్తు ననుట భాగవతాంశములు కావు. దాసుగారి హరికథాంశములు మాత్రమే. భాగవతము నందలి—

అతని కీహమానె హరు లందుఁ గరులందు

ధనములందుఁ గేళివనము లందుఁ

బుత్తు లందు బంధుమిత్రుల యందును

బురము నందు నంతిపురము నందు

(9-88)

అను పద్యభావమును అనుసరించిన పరిచారికలు.

దుర్వాసుడు చక్రానలజ్వాలలకు తట్టుకొనలేక శరణము వేడినపుడు తమ తమ అశక్తతలను తెలియజేయుచు ఇంద్రుడు చెప్పిన గోవర్ధనోద్ధారణ వృత్తాంతము, నలిన సంభవుడు చెప్పిన గోగోపాలహరణ వృత్తాంతము, శివుడు చెప్పిన మాయా మోహిని వృత్తాంతము భాగవతమున కలవుకాని, అంబరీషోపాఖ్యానముతో సంబంధ మున్న వృత్తాంతములు కావు. ఈ వృత్తాంత త్రయమును అంబరీషుని చరిత్ర ముతో ముడిపెట్టినది దాసుగారి లేఖనియే. భాగవతము నందలి 'సుదర్శన నివారణంబునకు నోపను' (9-111) అను విరించి పలుకులకు, 'అట్టి నిఖిలనాథు నాయుధశ్రేష్ఠంబుఁ దొలఁగఁజేయ మాకు దుర్లభంబు' (9-112) అను నీశ్వరుని పలుకులకు పెరిగిన ఉపాఖ్యానములు.

అంబరీషుని ప్రార్థన వలన సుదర్శన చక్రము ఉపశమించినపుడు అనంద ముతో దుర్వాసుడు పలికిన—

'పోల్చుకొనుము నాకున్నె యహంకృతి పుట్టినన్యాసినిగనుక

'వెల్చిన నీయశమును ముజ్జగముల వెల్లడింప నీలీలఁ బన్నితిని'

(పు - 29)

అను పలుకులు భాగవతానుసారులు కావు. దుర్వాసుని పాత్రపోషణకై దాసుగారు అనిపించినవి మాత్రమే. కాని పరీక్షలో పరీక్షితుడు బాధలకు లోనగును కాని

పరీక్షకు దెవుడును బాధలకు లోనుగాను. ఈ కథలో బాధలకు గురియైనది పరీక్షకు డయిన దుర్వాసుడు కదా : కాన దాసు గారి ఈ కల్పితాంశము పాత్రపోషణకు అతుకని అంశము.

ఇక సందర్భోచిత రచనకు ఒకటి రెండు ఉదాహరణములు—

దుర్వాసుని కోపకారణమున జనించిన కృత్తియొక్క భయంకరాకారము—

అభ్రం లిహద్రభ విభ్రమాభ్రభ్రమ
కృన్నీల దీర్ఘశరీర మమరః
బ్రళయకాలానలప్రభను జక్రీకృతే
క్షణముల రౌద్రమక్షయము గాఁగఁ
దైర్ఘ్యోక్య కబళనోత్పాహ సూచక ఘన
వక్త్రిత్రయోగ్రత వాసికెక్క
బర్బు బర్బర కేశపాశాయణ ప్రభ
కాల సంధ్యారాగకాంతిఁ దనరఁ

గ్రకచ కఠిన కరాశదంష్ట్రలు వెలుంగఁ
బదయుగోద్ధూత పాంశువుల్ చదలుగప్ప
నేలఁబదముల నింగిని నిడ్డ తలల
నత్తి కొనివచ్చి గృత్తి తామిత్తి పగిది.

ఈ సీస పద్యము నందలి ప్రథమ పాదము పోతనగారిది (భాగ. 4-108) అ పాదపీఠికపై నిలచిన భయంకర రూపము తక్కిన పద్యభాగము.

మదన విరోధిని వంచించుటకై వచ్చిన మాయాసుందరి (విష్ణువు) విహరించుచున్న ఉద్యాన వన శోభా చిత్రణము నందలి దొక పద్యము—

చెఱుసగ మెలమావి చివురు నోళ్లంబట్టి
కొఱుకుదుం గూసెడి కోయిల జత

పగిలిన దానిమ్మ పండు గింజల ముచ్చ
టలు పల్కుచుండిను చిలుకల కవ

పూదేన నొండొరు పుక్కిళ్లఁ ద్రాపుచు
జంటగా నెగిరెడు తేంట్లజోడు

తీగె యుయ్యెల మీఁద నూగుచు ముద్దులు
గునియుచుండెడు పాలగువ్వల దుగ

డెంద మలరింప నత్తోట యందుఁ జేరి
యచటి పింతల కెంతయు సబ్రమంది
చెన్నుమీరఁగఁ బాల రాతిన్నమీఁద
బంతియాడెడు నొక్క జవ్వనినెఁగంటి

(పు-20)

ఇక ఈ హయానుందరీ కృంగార కళా విలాసములు తన్నెట్లు వెఱ్ఱు తెత్తిం
చినవో నిర్జిత పంచబాణుడయిన స్థాణుడు దుర్వాసునకు విన్నవించుకొన్న ఘట్టము
కథన ప్రతిభ కత్తిసాము చేసిన ఒక మంచి ఘట్టము.

“నీ జడన్ జూచినన్ జలువతేడెడు స్ఫురించె
రంగ దుత్తంగ సారంగ గమన !

నీ నెన్నెదురు గన్న నెలవంక తలఁపయ్యె
రాజిత భీత సారంగ నయన !

నీవఱు లరయ గంగా పీచికలు దోచె
రమ్య విలోల సారంగ చికుర !

నీ కౌనుఁగాంచినన్ మిన్న జ్ఞప్తికి వచ్చె
రమణీయ బాల సారంగ పాణి !

చెలువములఁ గొంత పోలిక గలదు మనకుఁ
గాని యిసుమంతయైన నా మాససంబు
మాడ్కి నీ మనసున్న మన్మథుని పీఠ
నన్ను సోకుట లెట్టులో సన్నతాంగి !

అనుచు నేఁ బల్కుచుండఁ గ్రొవ్వాడి వచ్చాపు గారిమునం దగులుకొన్న నా మనో
 మీనంబున్ జప్పునం బైకి లాగి తన మిటారపుం గబ్బిగుబ్బ జక్కవలకున్ విందొ
 నర్చి, జారిపోనీయన బ్లొయారంబుగఁ బయ్యెద సర్ది, శ్రీయాశుష్యుండఁ చాలు చాలు
 నీ మాటల సరసమని యెగతాసేయు గమనికన్ కీల్బడ కుచ్చుద్దాఁగడ, నీ వా మన్మ
 థుని జయించినావని యీసడించుగతిఁ జిటునవ్వునన్ మూతి విరిచి, సరిసరి జగద్గు
 రుండ విదియా నీ యాత్మజ్ఞానమని నిరసించు లాగునం జట్టలం జరిచి, బాగు బాగు
 నిక్కముగ నిండు మగవాడవైనం జిక్కించుకొమ్మనట్లు చెంగున కురంగము వలెఁ
 దాటి పర్వినుచు, నిగ్గుడక మానవుని బీరంపుఁ బల్కుల వెంటఁ దరము నన్మాటికి
 మాటికి బెదురు చూపుల వెద్దిరిగి చూచుచుఁ బంతంబున పేగంబు రెట్టించి, యిదె
 దొరికితివి దొంగ యని నమీపించు నా చేతి కందీ యందని లాగున నక్కచిక్కులం
 బర్విడుచు నాదాని పాటి పర్వలేకందెనే యను చిన్నతనంబును దొల్లింటి పగ
 రెట్టించి సమూలంబుగ మద్దెర్యమున్ గబళించి మదించి మించి భూతపతినయ్యు
 ననీడించు మారగ్రహగ్రహోగ్రతం దలంచి మిక్కిలి భయంబును రాల్పవులు
 గట్టు పుట్టులు మిట్టుపల్లంబులనక యిట్టి కుసుమకోమలి యెట్లు నన్నతిక్రమించి పరు
 గెత్తుచున్న దేమాయయో యని యాశ్చర్యంబును ముప్పిరిగొను దెందంబున
 నేతెంచు నన్నని, చెక్కుటద్దంబుల ముత్తైపుం జెమ్మటలు వార గాలి వినరునం బైయెద
 జార నోరోరి నెఱజాణ దావా యని ముద్దుబార నన్నిలుచుచుం బొదల చాటునం బలు
 మరు దోబూచు లిడుచు మేల్మి బంగరు నెమ్మేనం జీరె సవరించుకొను నెపంబున
 నవయవంబు లొక కొంత వెలిపుచ్చి నా మన సప్పుడప్పుడు బెల్లించుచు మిగుల
 డస్సి యలసియుం బరుపునకై దేవులాడి వచ్చు నాకుం గొన్ని యడుంగు లెదుర్వచ్చి
 యార నేఁగోరిన వన్నెకాడ యింక నీ కోడితి యేదీ నీ ప్రేమ, యా యగపడు
 నేటి యావలి యొడ్డు పటకు వన్నెత్తుకొనుము, విదప నా యిసుక తిన్నెమీద నని
 యేమో చెప్పఁబోవుచున్నంతలో సిగ్గుపడి ముమ్మరంపు మోహంబునం గనులు తేల
 బైచి నా కౌగిటబడునంత దగ్గర యైనం దత్తరంబునం గ్రుచ్చి కౌగలింపఁజను
 నన్యంచించి చేతి కందక చప్పున దాటి పోపోర సామి నీ కంత యాసరా యని
 పక్కున నవ్వి నీకతాతలంబుజేరి యింక దబ్బున రమ్మిది యెంత మెత్తని పానో
 చూడు మనుచు నేఁదారసిల్లిన కొలఁదిదా దూర మగుచుఁ దుదకు పేల్పుసానులు
 కొల్వ నిండు కొల్వున్న పార్వతి పమిపంబుదాసి యో సోదరీ పరికించు మెంత
 వాడెట్లు భ్రమంబుదెనో యని నిలుచున్న తటి నేఁగామాండుడనై యొరులుంట
 యెటుంగ రప్పుఁబోడిన్ గొగిట నదిమినంత".

(పు॥లు. 21 - 23)

పురుష వశీకరణ ధ్యానాన క్తలయిన వన్నెలాడు లాడు పంచాస్త్ర బాగవతము నకు ఇరువది యేండ్ల బాగవతుని పరమాద్భుత వ్యాఖ్యానము ఈ వచనము.

దుర్వాస మహర్షి అంబరీషుని భక్తి శక్తిచే చక్రానల బాధనుండి విముక్తు డయి సంతసించి పల్కిన—

ఎలమి భాగవత శేఖర నిన్గని తృప్తి చెందె నా మనసు
కలుగుఁగాత నీ కిష్టసంసిద్ధి కమలనాభు ముద్దుపట్టివై తివి
భళి భళి భళి భళిరా నీ మహిమము భళి భళి భళి భళిరా. (పు-29)

అన్న పల్కులు, ఒక్క రాత్రికి రాత్రియే ఈ అంబరీష చరిత్రమును ఇంత చిన్న వయసులో ఇంత చక్కగా వ్రాసి దారణచేసి మరునాడు పరమాద్భుతముగా ప్రదర్శించిన దాసుగారిని చూచి మురిసిపోయి అన్న అనాటి చక్రపురపు అచికారి పల్కులగునేమో :

గ జేం ద్ర మోక్షణము :

గజేంద్ర మోక్షణ హరికథ దాసుగారి భాగవత హరికథలలో మూడవది. ఈ గజేంద్ర మోక్షణము వ్రాసినది 1886 లో. అనగా దాసుగారికి అప్పటికి ఇరువది రెండేండ్లు. ఈ హరికథ వ్రాయునాటికి దాసుగా రెన్నియో ప్రశంస లందుకొనుచున్నను ' అపరితోషాద్విదుషాం నసాదుమన్యే ప్రయోగవిజ్ఞానమ్ ' అను స్థితిలో నున్నట్లు—

ఓహో యెంతటి పుణ్యమబ్బెను సదుద్యోగస్థులై మీరలు
త్సాహంబొప్పుగ నున్నవారు మిము శాస్త్రప్రేక్షి రంజింప నా
యూహల్ చాలునె కాని బాలకుని యద్ధోక్తిన్ ప్రపూర్ణంబుగా
నూహింపంగలవారు పెద్దలని నేనుత్సాహి నై పల్కెదన్. (పు - 3)

అను పీఠికలోని ఈ పద్యము సూచించుచున్నది. ఈ హరికథ విజయనగర వేణుగోపాలస్వామికి అంకితము.

ఈ కృతి కృష్ణుని ప్రార్థనతో ప్రారంభమగును. తరువాత నిర్గుణ స్తుతి, గణపతి స్తుతి, సరస్వతీ స్తుతి, సభాస్తుతి వచ్చును. మరల 'జగచ్చక్రవర్తి' యా సర్వేశ్వరుని స్తుతి, అజ్ఞానమయమయిన సంసార వర్జన, దశావతార వర్ణన, భక్తి ముఖ్యమను బోధన, విజయనగర వర్ణన, అనంత గజసతి స్మరణ వచ్చును. ఇది యంతయు సుదీర్ఘమయిన భక్తిప్రేరకమగు ఉపోద్ఘాతము.

కథ పురాణధోరణిలో ప్రారంభమగును. పరీక్షన్యహారాజు శుకముని నాథునితో 'నీరాటమునకు వనాటమునకు పోరాటము ఘోరాటవిలో నెటుల కలిగె? పుణ్యమయిన ఈ గాథను చెప్పవే' యని యన శుకమహర్షి 'వినుమయ్య రాజేంద్ర, పేదండ రాజరక్షణమ్ము' అని ఈ కథను ప్రారంభించును.

ఒక గజరాజు త్రికూట పర్వత ప్రాంతారణ్యములో సంచరించుచు తన భార్యలతో దారిత్రప్పుట—దాహముచేయ ఒక సరోవరము చెంతకు చేరి భార్యలతో జలక్రీడ సలుపుట—గజేంద్రుని ఒక మొసలి పట్టుకొనుట—నేయి సంవత్సరములు మొసలితో పోరాడి గజేంద్రుడు శక్తి నశింప దైవమును కాపాడుమని ప్రార్థించుట—వైకుంఠమునుండి విష్ణువు వచ్చి చక్రముతో నక్రమును చేదించి గజేంద్రుని రక్షించుట—గజేంద్రుడు విష్ణుని స్తుతించుట—విష్ణువు గజేంద్రునకు మోక్ష మొసగుట—అనునవి ఈ హరికథలోని కథాంశములు.

ఈ హరికథ యంతయు భాగవతాష్టమస్కంధము నందలిదే. దాను గారు ఈ కథలో చెప్పకొనదగిన మార్పులేమియు చేయలేదు. 'హూ హూ' అను పేరు గల గంధర్వుడు శాపకారణమున మొసలిగా జన్మించినట్లు, 'ఇంద్రద్యుమ్నుడను రాజు కలశజుని శాపకారణమున గజరాజుగా జన్మించినట్లు భాగవతమున కలదు. ఈ కరిమకరముల పూర్వవృత్తాంతములను దాను గారు కథాంతమున వివరింపలేదు, గజరాజు ప్రార్థనలో మాత్రము వచ్చును. కథాకథనవిధానమే కాక కథాశరీరము కూడ పోతన గారి గజేంద్ర మోక్షణ కథకు అనుకరణమే. మచ్చునకు కొన్ని ఉదాహరణములు—

'నీరాటమునకు వనాటమునకుం బోరాటమెటు కలిగె

ఘోరాటవిలో కుంజరోత్తమున కారాటం బెటు దొలగె' (పు-8)

అనునది పోతనగారి కథలోని —

‘నీరాట వనాటములకుఁ

బోరాటం బెట్టుగలిగెఁ బురుషోత్తముచే

నారాట మెట్లు మానెను

ఘోరాటవిలోని భద్రకుంజరమునకున్’ (8-19)

అను పద్యమునకు ప్రతిబింబమే కదా.

‘కరి మకరి దిగుచు దరికి మకరియును గరిని దిగుచు లోపలికిన్
దిరదిర దిగుచు బిరబిర నెడయును నరిమురి గలయుచు నలుకన్’

(పు - 14)

అను చరణములు పోతన గారి—

కరిదిగుచు మకరి సరసికిఁ

గరి దరికిని మకరిఁ దిగుచుఁ గరికరి బెరయన్

కరిమకరి మకరికిఁ గరి

భరమన నిట్లతలకుతలభటు లదరిపడన్’ (8 - 54)

అను చరణములకు అనుసరణములే కదా. ఇట్లే ‘నర్తకుని భంగి చెక్కుమూర్తులఁ బరగు నెవ్వఁడు’; ‘అతని వెన్క సిరి యాయను తోడుత నవరోద్రవాతంబున్, జతురుడే పక్షింద్రుడు’; ‘విహ్వల నాగేంద్రము పాహి పాహి’ మొదలగున వెన్నియో పోతనగారి పదసంపద యందలివే.

దాసుగారు ఈ హరికథలో వారి చందశ్శాస్త్ర వైదిష్యమును వృత్త వైవిధ్య రూపమున ప్రదర్శించినారు. సామాన్యముగ చ్రాయ అటవెలివి, తేటగీతి, కందము, సీసము, చంపకోత్పలమాలలు, మత్తేభశార్దూలములు గాక తోటకము, స్రగ్ధర, పాదపము, కందుకము, మదనము, తరువోజ, హయరగతి రగడ, కవి రాజ విరాజితము, పంచచామరము, పుష్పాక్కర, మత్తకోకిల, స్రగ్వీణ, తరలము, ఉత్సాహ, మంగళమహాశ్రీ, మానిని, ఉత్సాహ, లయగ్రాహి, ద్విపద, మంజరి మొదలగువానిని గ్రహించిరి. అంతేకాదు గడ్యము, చండకముచు గూడ గ్రహించిరి.

గ్రంథాదిని వాణిని గీర్వాణభాషలో నుతించిన—

మాతః కృపాతరంగిణి వికసన్నయనామృతోర్మి శీకరిణి
సకలజనమోదకారిణి శ్రుతిసంఘారిణి నమోస్తుతే వాణి (పు - 2)

అను శ్లోకము దాసుగారికి ఇరువది రెండవ యేటనే సంస్కృతశ్లోక రచనా సామర్థ్య మేర్పడినదనుట కొక సాక్ష్యము. అంతే కాదు, గ్రంథ ప్రారంభమందలి—

తొల్లి గజపతిఃబ్రోచుట తెల్ల మనుచు
నెల్ల జనములు నెఱుంగంగ నిచట వెలసి
కరుణతోడుత నానంద గజపతీంద్రుఁ
బాలనము సేయు వేణుగోపాలమూర్తి

మొసలిచే బట్టువడి నీటమునిగియున్న
గజమును సుదర్శనంబునఁ గాచు శౌరి
మోహమునఁ బట్టువడి భవమున మునుంగు
మనలఁగూడ సుదర్శనముననె కాచు (పు - 3)

అను పద్యము లందలి 'గజపతి, సుదర్శన' శబ్దముల చమత్కారము కథాసంబంధము కలిగి బొచిత్యవంతములై నవి.² ఈ హరికథా పీఠికలో భగవచ్చక్తిని వివరించుచు చెప్పిన నొక చక్కని పద్యము—

ఒకటి సున్నతోడ నుండి యెంతయుఁ దన
విలువ దానియందు విస్తరించు
కరణి నెవ్వఁడీజగంబునఁ బెంపంది
దీని నడచి తుదకుఁదానె మిగులు (పు - 6)

పురాణప్రసిద్ధములయిన దశావతారములను సృష్టి క్రమపరిణామానుసారముగా ('ఇవల్యాషన్ ఫీరీ') అన్వయించి చెప్పుట ఈ పీఠికలో కన్నడు మరియొక విశేషము. (పు - 6)

2. దాసుగారు గజేంద్రమోక్షణ హరికథను వ్రాయునాటికి విజయనగర ప్రభువైన ఆనంద గజపతిని దర్శింపలేదు. కనుక రెండవ పద్యము సంగతి యెట్లున్నను 'గజపతి' శబ్ద చమత్కారమున్న పద్యము అచ్చువేయించు కాలమున వ్రాసి గ్రంథమున చొప్పించి యుందురు.

ఈ హరికథ చిన్నవయసులో వ్రాసినదైనను చేయి తిరిగిన కవి గ్రంథములో వలె రచన సాగినది.

గజరాజును చక్షించుటకై ఐయలు దేరిన శ్రీహరిని అనుసరించిన లక్ష్మీదేవి విధము :-

అంసభాగంబున నాడెడు గొప్ప కొ

ప్పున సన్నజాజులు పుడమిరాలఁ

జిన్నికెంజాయ వాల్లన్నులు కమ్మల

దివిటీల మును నటుల విధ మొప్పు

హరికరాకృష్ట చేలాంచలంబున నీవి

యందునఁబొణిద్వయంబు మెలయ

మోము వేకువ చందమామ పోల్కిని వెల్ల

నధరంబు పైఁగెంపు లలరుచుండఁ

గాలి పాపడ జీరాడ కాంచి పీడ

కొను జవ్వాడ నారద మాని పాడ

మేచకముతోడఁ దొల్కరి మెరుపుజాడ

నేఁగుడెంచెను లక్ష్మి సర్వేశునీడ

(పు - 26)

కరిమకరముల పెనుగులాటకు ఆకరమైన సరోవరాకారము--

చటుల వాత ధూత శైవాల జలద భీత రాజ మరాళ క్షిప్త పక్షంబులు సిత పటచ్ఛాదితోరుతాశవృంతంబులై చెలంగ, సిత రక్త నీరోత్పలంబులు విదిత్ర దీప ముల భంగి వెలుంగ, పద్మాంకురంబులన్ జెందువుల ద్రుంచి నమలు రాజ చక్రం బులు తాంబూల చర్వణానంద కందులైన రాజ చక్రంబులుగ విలసిల్ల, దలదరవింద మరంద బిందు సందోహస్వాదన తుందిలేందిందిర నిస్వనంబు వీణాగానంబయ రాజిల హరి నీలమంటపంబుపై భాసిల్లెడు దివ్యగాన సభగా నద్దాని బ్రమసి డగ్గర విమానం బులు డిగ్గి నురికి వడివడి దడబడి యందు జొచ్చి యయారే మోసపోయితి మని తడి సిన పుట్టంబులు పిడచుకొనుదు మరల విమానంబుల కేగు కిన్నర కింపురుష వియ చ్చరుల కలకల ధ్వనులును, కలధ్వనుల మింటికెగసి యల్లాడుదు పాతీనంబుల నొడిసి పట్టి తిను నీటి పెట్టులును, పెట్టులకై మట్టుమీరి నెట్టన జగదంబుల నెట్టుకొను పొట్టి

బాతుల మొత్తంబులును, మొత్తంబులయి పైకి డేలి మిట్టిపడు మిట్టలం బట్టి మ్రింగుచు
దోబూచి చూపుచు మునింగితేలు కారండవంబులును గలిగి, రామాయణ భారత భాగ
వతామ్నాయంబుల తెరంగున సుగ్రీవ పాండవ బృందావన మహిమాభిరామంబై,
హరిభంగి హరిభంగి నింబారంభాయుతంబై, రాము గరిమ రాము గరిమ తాళ
భూజాంకితంబై, సుకవి భాషణంబు తెరంగున శ్రోత్రోత్సవంబై, సుందరీ
రత్నంబు బాతి నేత్రపర్వంబై, చిత్రణీజాతి స్త్రీ విధంబున చంచల రసయుతంబై,
యోగి హృదయంబు పోలిక గభీరమయ్యును ప్రసన్నంబై, రాజ ముఖంబు వలె
రమణీయంబయ్యును భయంకరంబై, నలుచదరంబై, అతుల విస్తీర్ణంబై వెలయు
నప్పంకజాకరంబు....”

(పు - 11, 12)

పోతన గారి గజేంద్రమోక్షణ కథలో శ్రీకృష్ణుని ప్రసక్తి యుండదు. దాసు
గారి కథలో విజయనగర పేణుగోపాలుని ప్రసక్తి యెక్కువ. పోతన గారి గజేం
ద్రుని స్తుతి యంతయు పోతనగారిదే యైనట్లు, దాసు గారి గజేంద్రుని స్తుతి
యంతయు దాసు గారిదే.

రు క్మి ణీ క ల్యా ణ ము :

దాసు గారు ఎక్కువగా చెప్పిన హరికథలలో ఈ రుక్మిణీ కల్యాణ మొకటి.
ఈ రుక్మిణీ కల్యాణ కథతో దాసు గారి కొక అనుబంధ మున్నది. బాల్యములో,
తండ్రియైన పేంకట చయనులు గారి శిష్యులలో నొకరయిన తాతన్నగారి చెంత భాగ
వతము నందలి రుక్మిణీ కల్యాణ కథను చదువుకొనినారు. భాగవతములో దాసు
గారి కంఠముతో చెలిమి చేసిన తొలి కథ రుక్మిణీ కల్యాణ కథ.

నీలోత్పలదళశ్యామం రామం రాజీవలోచనమ్

దుష్టరాక్షస దృశ్యమం నౌమి పాపవిమోచనమ్ (పు - ౧)

అను శ్లోక రూప శ్రీరామస్తుతితో ఈ హరికథ ప్రారంభ మగును. తరువాత తెలు
గులో శ్రీరామ స్తుతి, జానకీ స్తుతి, సరస్వతీ స్తుతి, సభా సంబోధనము వచ్చును

తరువాత పరీక్షిత్సూరరుడు శుకమునినాథుని రుక్మిణీ పరిణయమును అనతిచ్చి
దయ చిల్కుమన—

అప్పుడు శుకయోగి మోక్ష తత్వార్థభోగి

శిష్టవర్తనుడౌ పరీక్షిత్తులొడ

శౌరి రుక్మిణిః బెండిలి సల్పికొనుట

వీనులకు విందు గాఁగ విన్పించె నిట్లు

(పు - 5)

అనుచు కథా ప్రారంభము పురాణధోరణిలో చేయుదురు.

సామాన్యముగా దాసు గారు ప్రతి కథలో చేయు వినాయకస్తుతి దీనిలో లేక పోవుట, ఏ యితర కథాదిలో కన్పడని జానకీరాముల స్తుతి ఈ కథలో కన్పడుట ఒక విశేషము. కథా ప్రారంభమునకు ముందు దాసు గారు వ్రాయు సుదీర్ఘోపోద్ఘాతము కూడ దీనిలో కన్పడదు.

భీష్మకుడను రాజు విచర్చ నేలుచుండుట - అతనికి ఐదుగురు పుత్రులు, ఒక పుత్రిక యుండుట - వారిలో తొలిపట్టి రుక్మి, కడచూలు రుక్మిణి యగుట - తల్లి దండ్రులు రుక్మిణిని కృష్ణున కీవలచినను, రుక్మి రుక్మిణిని శిశుపాలున కీయదలచుట - కృష్ణుని వరించిన రుక్మిణి మంచి ముసలి బ్రాహ్మణుని ముఖమున కృష్ణునకు సందేశ మంపుట - ఉత్తరముతో గూడిన సందేశమును బ్రాహ్మణుడు శౌరికి విన్పించుట - రుక్మిణికి వివాహాలగ్నము సమీపించుట - బ్రాహ్మణుడు శుభవార్త చెప్పుట - కృష్ణుడు వచ్చి రుక్మిణిని తీసికొనిపోవుచుండ సాశ్వజరాసంధచైద్యాది రథికులు యుద్ధము చేయుట - రుక్మికి మీసంబులు గొరుగుట - రుక్మిణిని ద్వారకలో శాస్త్ర పద్ధతిని వివాహము చేసికొనుట - గదిలో శ్రీహరి రుక్మిణికి విశ్వరూపముతో కనబడుట - రుక్మిణి స్తుతించుట - కృష్ణుడు విరసము లాడుట - రుక్మిణి తన్ను నిరసింపవలదని ప్రార్థింప, కృష్ణుడు రుక్మిణిని ఓదార్చుట అన్నవి ఈ కథలోని అంశములు.

ఈ కథ యంతయు భాగవత దశమ స్కంధ పూర్వభాగము నందలిదే. దాసు గారు దీనిలో చెప్పుకోవగిన మాధుర్యము ఏమియు చేయలేదు కాని ఒకటి రెండు చిన్న కల్పనలు చేసిరి.

రుక్మిణి కృష్ణుని చెంతకు పంపిన 'మంచి ముసలి బ్రాహ్మణునకు' సందేశమే కాక ఒక లేఖ కూడ వ్రాసి యిచ్చినట్లు దాసు గారి కథలో కలదు. ఆ వెళ్లిన ముసలి బ్రాహ్మణుడు కృష్ణునకు రుక్మిణి సందేశమును తెలిపి 'ఆనవాలుగా నింతి యుత్తరము'ను జూపును. ఈ లేఖ దాసు గారి కల్పన. భాగవత కథలో రుక్మిణి 'కొన్ని రహస్య వచనములు' మాత్రమే చెప్పి పంపినట్లున్నది.

రుక్మిణిని కృష్ణుని గదిలోనికి పంపు సరసఘట్టమును దాసుగా రొకటి సొంతముగా వ్రాసిరి. అది సుగుణసముద్ర యగు సుభద్ర రుక్మిణిని 'కీలు పట్టెడు మాటతో గేలి చేయుట' అను సరస సంభాషణ ఘట్టము. (పు - 40)

ఇట్లే గదిలోనికి వెళ్ళిన తరువాత రుక్మిణికి—

‘అప్పుడబ్రముగ రుక్మిణీకాంత యక్షులు మిర్మిట్లద్రువన్
జప్పున మెరయగ కృష్ణునకున్ విశ్వరూప మెంతయు నొదువన్
వేలకొలది శిరస్సు లక్షులున్ వింతకరములున్ బదముల్’ (పు-41)

కన్నడును. ‘ఆశ్చర్య భీతి సమ్మదములు ముప్పిరి కొనగా మై పుల్కరింప’
రుక్మిణి సాష్టాంగపడి నుతించును. హరి విశ్వరూపమును ఉపసంహరించి యథా
రూపమును దాల్చును. ఆ తరువాత గోపాలుడు—

‘నేలైన క్షత్రియోత్తము డాశిశుపాలుడు నీకు తగిన వరుడుండ
నీలెరుంగకేల వెఱిపడితివి పేద నల్లగొల్లవాడ నాపై’ (పు - 48)

అనుచు ‘విరసము’ లాడును. అ మాటలకు రుక్మిణి ‘నన్ను నిరసింప దగవేనా?’
అని ప్రార్థింప, కృష్ణుడు ‘నీ మననెరుగంగ వంటి, నను మన్నన సేయు ఘటంచు
కొగిటంగొని రతి దేర్చె’ను.

ఈ ఘట్టమంతయు దాసు గారి కల్పనమే. ఇట్లు కృష్ణుడు విరసముగా
మాటలాడుట భాగవతము నందలి రుక్మిణి కల్యాణ ఘట్టమునందు లేదు. కాని
ఇటువంటి విరస సంభాషణము భాగవత దశమస్కంధోత్తర భాగమునందు గలదు.
ఆ భాగవత ఘట్టము నందలి మూడు పద్యములు—

సిరియును వంశము రూపును
సరియైన వివాహసఖ్య సంబంధంబుల్
జరుగును, సరిగాకున్నను
జరుగవు లోలాక్షి ! యెట్టి సంసారులకున్

తగదని యెఱుంగవు మమ్మున్
దగిలితివి మృగాక్షి ! దీనదప్పదు నీకుం
దగిన మనుజేంద్రు నొక్కని
దగులుము గుణహీన జనులదగునే తగులన్

సాశ్వ జరాసంధ వై ద్యాదిరాజులు

చెలగి నిన్ వీక్షింప మలయుచుందు

రదిగాక రుక్మి నీ యన్నయు గర్వించి

వీర్యమదాంధుడై వెలయుచున్న

వారి గర్వంబులు వారింపఁగా గోరి

చెలువ ! నిన్నొడిసి తెచ్చితిని గాని

కాంతా తనూజార్థ కాముకులము గాము

కామమోహాదులఁ గ్రందుకొనము

విను ముదాసీనులము క్రియావిరహితులము

పూర్ణులము మేము నిత్యాత్మబుద్ధితోడ

వెలుగుచుందుము గృహదీప విధము మెఱసి

నవలతాతన్ని ! మాతోడ నవయవలదు³

ఈ హరికథలో దాసు గారు వారి శ్రద్ధాశక్తు లన్నియు రుక్మిణీ పాత్రపోషణ మందు వినియోగించినారు. రుక్మిణీ బాల్యము దశ, లేజవ్వనంపు పసందు. ఔచిత్య వంతమయిన సందేశము, గుణ సౌందర్యము, సౌందర్యగుణము, మొగము మొత్తని విరహము, వధూనేషాలంకరణము, కృష్ణునిపై గల భయభక్తులతో గూడిన ప్రేమ.... అవి యివి యన నేల, రుక్మిణీ పాత్ర పోషణకు కథ యిచ్చిన సర్వావకాశములను వినియోగించుకొనిరి.

జగము ముద్దు కన్నె యగు రుక్మిణీ జవ్వనపు వన్నెను దాసు గారు పన్నిన విధము—

లేజవ్వనంపు పసందు నాల్గొజాము క్రొంబొద్దు వేగిన సందు |లే|

గాజుల నేర్పు జాజులకూర్పు

తొగరు వాతెరదొండ నగు నగు రేయెండ

ముగుద పల్చులు ముత్యాలు నమ్మగువచూపు మగమీలు

పల్కగనె రాలు రవరాలు పసిముద్దరాలు

|లే|

3. శ్రీ మదాంధ్ర మహాభాగవతము - దశ., ఉత్తర., ప||లు 233-35

నీలపుటుంగరాల్చాల్గు ముంగురు లే
 లేలుర చెక్కిల్ల తక్కు వేవేలుర యక్కల్కి బెక్కు
 పెక్కేలా నవరసము లొల్కు నడ కుల్కు

|లే|

కాయజు కటారి కలికి మిటారి హా
 హాయిర నెమ్మొముతీరు నో ర్మాయుర చందురుసోరు
 నారాయణదాస నుతిమిారు వయసు ముద్దుగారు

|లే|

(పు - 7)

మరహరుడు వచ్చి తన మెడలో పుస్తై కట్టినను సంతోషముతో నున్న
 రుక్మిణీ కన్య హాయిలు—

దూర్వాంకురమ్ములతో సన్నజాజులు
 మొగిలిచేకులు జారు సిగనుజుట్టి
 తక్కుచెక్కు గులాబి దంతపు నిగ నిగ
 రవల కమ్మలజోడు చెవులబెట్టి
 లేత్రపానుపు బిగి చేతి గాజులు రైక
 యొడ్డాణమున్వోలియుడుపుగట్టి
 ముద్దు మొగంబున ముత్తైదు చిన్నెల
 నంబపేరిట నోగిరంబు పట్టి

వెన్నెలలు చీకటులు బర్పు కన్నుదోయి
 ముత్తైము ల్లెంపులాల్కెడు ముద్దునాయి
 నందమగు రుక్మిణీకన్య కలరుహాయి

చాటి చెప్పగ వేయినోళ్ళు చాలవోయి (పు - 22)

వధూ వేషాలంకరణములతో దుర్గ గుడికి బయలుదేరి వెళ్ళిన రుక్మిణీ విధము -

అంబకై పేరోగిరంబు పల్లెరములఁ

బట్టి చెలుల్ దన చుట్టు కొల్వఁ

బెండ్లి కూతురయంచుఁ బ్రియమునఁ బలుమారు
 నేలుగఁజుట్టపక్కలు బిల్వ
 వెన్నెలపోక మర్పించెను దనుకాంతి
 యెన్ని యుగంబు లూహించె నల్వ
 మందస్మితము తేట మా క్తి కములపేట
 తోటి చిత్తకుల కందోయి నిల్వ
 దెసలు మెరయించి కోట యతిక్రమించి
 ముత్తైపుం జెన్ముటల దూర ముత్తరించి
 దుర్గగుడిఁగాంచి రుక్మిణి స్తుతులమించి
 యాశ్వరిని భక్తితోడఁ బ్రార్థించె నిట్లు (పు - 29)

పైదర్శిగా గాక తెలుగు బాలగా కనబడు రుక్మిణి బాల్య చీష్టలు -

శ్రీ రుక్మిణీ గాల్యముదశ చెప్పెద సాకల్యము వినుము | శ్రీ రు
 మేరుధైర్య! సచ్చర్య నరవర్య!
 పేరు పేర బామ్మ పెండ్లిండ్లు గావించి
 వెలదులతో వియ్యమందు చిన్నారి తలపేమనందు
 విను మారా గుజ్జనగూళ్ళు వండించి తోనాడు చెలులకుం బెట్టు
 బెంపారు చెల్మి చేపట్టు ముద్దారబువుదీగముట్టు మినుమిట్టు | శ్రీ రు
 రతనపు మేడల రాగిలు బంగారతికిన తూగు
 టుయ్యాలలో నూగు మైనతోడ మోగు
 నెమలితో మురిపెములరేగు నంచలకు
 చతురత నడకలు జూపు సమరత ముచ్చట మదిజోపు
 కోక్కొన్నతండె దేవుడగు కృష్ణుడని సమ్మించి మది తెలుప కోపు

(పు - 6) | శ్రీ రు

రుక్మిణీ పంపిన ముసలి బ్రాహ్మణుడు ఒక గొప్ప అడవిని దాటి ద్వారకా నగరము చేరినట్లు దాసు గారు వ్రాసినారు. ఆ అడవి అచ్చ తెనుగు పదముల అడవి. (పు - 12)

రుక్మిణీ కల్యాణ హరికథను దాసు గారు 1923 లో కాకినాడలో చెప్పచు చెప్పిన అంతర్గత మిది ⁴ -

‘రుక్మిణీ యనెడు బుద్ధి బ్రాహ్మణుడను పేదశాస్త్ర సాహాయ్యమున శ్రీ కృష్ణుడను పరబ్రహ్మము నెఱింగి యందు లీనమగుటయే రుక్మిణీ కల్యాణాంతర్గతము.’

ప్ర హ్లా ద చ రి త్ర ము :

విజయనగర నివాసులలోని దాసు గారి నేస్తులలో శ్రీ బొడ్డు పేంకపేశము ఒకడు. ‘విదురుని బోలిన ఆ నేస్తు డొకనాడు’ దాసు గారితో వినయముగా నిట్లు పలికినాడు—

‘సంస్కృతంబున గృష్ణ జననము తెనుగున
నంబరీష చరిత్ర మల గజేంద్ర
మోక్షణమున్ ధ్రువ భూపతి చరితము
మార్కండు చరితము మనసుదీర
సత్యహరిశ్చంద్ర చారితమున్ రుక్మి
ణీపరిణయముల నేర్పు మెరయ
గాన ప్రబంధముల్ గావించి హరికథా
రూపకోపన్యాస రూఢిమీరి
భళిర ! నీవలె బండిత పామరులను
బెక్కు దేశంబులన్ రక్తిజొక్కజేసి
గానకవితా ప్రతిభజూపు ఘనుడు గలఁడె
తథ్య ధుర్య ! నారాయణదాస వర్య !’

పద్యకావ్య మనందగు బాటసారి

గరిమ సారంగధర నాటకంబు మొదలు

గాఁగ నెన్నియో చెప్పితో గ్రంథములను

మఱియుఁ బ్రహ్లాదచరితము మఱువనేల ? . (పు - 6)

ఈ చెలికాని మాటల వలన దాని గారు ప్రహ్లాద చరిత్రము వ్రాయుటకు ముందే కృష్ణ జననము అను సంస్కృత హరికథను, అంబరీష చరిత్రము, గజేంద్ర మోక్షణము. ద్రువ చరిత్రము, మార్కండేయ చరిత్రము, హరిశ్చంద్ర చరిత్రము, రుక్మిణీ పరిణయము అను తెనుగు హరికథలను, బాటసారి అను పద్య కావ్యమును. సారంగధర నాటకమును వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది. అంతే కాక శ్రీకృష్ణ జన, మను హరికథను మొదట ప్రత్యేకముగా వ్రాసినట్లు కూడ వెల్లడి యగుచున్నది నేడు శ్రీకృష్ణ జనన మను కథ శ్రీహరి కథామృతములోని ఒక బిందువు కదా.

ఈ ప్రహ్లాదచరిత్ర హరికథ అరసవల్లి సూర్యనారాయణస్వామికి అంకితము. సూర్యభగవానుని స్తుతిలో ఈ హరికథ ప్రారంభ మగును. తరువాత గణనాయక స్తుతి, నల్వరాణి ప్రార్థన వచ్చును. తరువాత ఏ హరికథలో కన్నడని ఇష్టకవుల స్తుతి, దుష్టకవుల తిరస్కృతి కన్నడను (పు - 4). హరికథను ' యక్షగాన ప్రబంధ ' మనుచు, హరికథను సభలో ఎట్లు ఆడుచు పాడుచు నుపన్యసింపవలెనో, అంతకు ముందెన్నడో వ్రాసిన ' ఘన శంఖమో యన.... ' అను సీస పద్యమును ఈ పీఠికలో దూర్చినారు (పు - 5). ఈ గ్రంథ పీఠిక యందే వారి హరికథా గ్రంథములను ' గానప్రబంధము ' లనియు, ' హరికథా రూపకోపన్యాసము ' లనియు యనుట కూడ జరిగినది. (పు - 6).

హిరణ్యకశిపుడు తన తమ్ముడయిన హిరణ్యాక్షుని విష్ణువు వరాహరూపములో సంహరించెనని తెలిసికొని విష్ణువుపై పగబూని తపమున కేగుట - హిరణ్యకశిపుడు నగరము విడిచిన సందు చూచుకొని ఇంద్రుడు హిరణ్యకశిపుని ఆలిని చెఱబట్టి స్వర్గమునకు కొనిపోవుచుండ నారదుడు వారిని ఆమెను తన ఆశ్రమమునకు తీసి కొని వెళ్లుట - హిరణ్యకశిపుడు నేయి సంవత్సరములు తపమాచరించి నగరమునకు వచ్చి భార్య లేకపోవుటను జూచి బాధపడుట - నారదమహర్షి వలన విషయమంతయు నెరిగి స్వర్గముపై దండెత్తి వారిని లోబరచుకొనుట - నేయేడులు గర్భము మోసి స్వర్గకశిపుని భార్య పుత్రుని గనుట - శుక్రాచార్యుడు ఆ బాలునకు ప్రహ్లాదుడని

పేరు పెట్టుట - ప్రహ్లాదుని గుణ గణ వర్ణనము - కనక కళిపుడు ప్రహ్లాదుని గురువు
 లకు నన్నగించుట - ప్రహ్లాదుని చదువును హిరణ్యకళిపుడు పరీక్షింపదలచి రప్పిం
 చుట - ప్రహ్లాదుడు విష్ణువును ప్రశంసించుట - ఇతనిని సరియైన త్రోవలో నుంచెద
 మని గురువులు మరల తీసికొనివెళ్లి కొంతకాలమైన తరువాత మరల తండ్రియొద్దకు
 ప్రహ్లాదుని తీసికొని వచ్చుట - మరల తండ్రితో ప్రహ్లాదుడు హరిభక్తిని గూర్చి
 ఉపన్యసించుట - హిరణ్యకళిపుడు గురువులపై అగ్రహించి తరువాత వారి తప్పు
 లేదని తెలిసికొనుట - ప్రహ్లాదుని చంపుటకై హిరణ్యకళిపుడు అనేక ప్రయత్నములు
 చేసి విఫలపడుట - ప్రహ్లాదుడు అసురార్చకులకు హరిభక్తి వివరించు చుండుట -
 హిరణ్యకళిపుడు ఆ చక్రిని స్తంభమునందు చూపగలవా? యని స్తంభమును విరుగ
 గొట్టుట - స్తంభమునుండి నారాయణుడు నరకేశరి రూపముతో వచ్చి హిరణ్యకళిపుని
 సంహరించుట - మహారౌద్రముతో నున్న నృసింహుని శాంతింపజేయుటకు దేవతలు
 భయపడ ప్రహ్లాదుడు స్తుతించి శాంతింప జేయుట - నృసింహుడు ప్రహ్లాదునకు
 వరము లిచ్చి పోవ, బ్రహ్మ ప్రహ్లాదునకు సట్టాభిషేకము చేయుట అనునవి
 ఈ హరికథలోని కథాంశములు.

ఈ హరికథలోని కథ చుంతయు పోతన గారి భాగవత సప్తమ స్కంధము
 నందలిదే. దాను గారు అందలి కథాసారమునేకాక కథా శరీరమును గూడ బాగుగా
 గ్రహించినారు.

వై కుంఠచింతా వివర్జిత చేష్టుడై

యొక్కఁడు నేడుచు నొక్కచోట (7-124)

అను పద్యమునకు అనుసరణ మిది—

హరికథాచింతాపరవశుడై యతడేడ్చు నొకచోట హరి భావనా
 రూఢచిత్తుడై పాడునొకచోట హరికి ధక్క వేరు లే
 దని నగు నొకచోట హరి యను నిధానమును గంటి నని
 యుబ్బు నొకచోట హరి హరి యను నొకచోట నానందాశ్రు
 పులొల్క నురుపుల్కలు గన్నుమూసి యూరకుండు నొక్కచో

(పు - 13)

“ అంధేందూదయముల్ మహాబధిర శంఖారవముల్ ” (7 - 168) అను పద్యమునకు ప్రతిబింబము—

చెలగు వెన్నెల గ్రుడ్డివానికి చెవిటివానికి శంఖారావము
వెలయు చదువులు మూగివానికి వెలదులన్ రతి నవ్వంసకునకు
చెలిమి కృతఘ్నునియెడ హవ్యంబులు భస్మగాశి యందుచ
వలె వ్యర్థంబయ్యెడు శ్రీహరి భక్తిలేని వారల బ్రతుకులవి (పు - 18)

“ సురలం దోలుటయో ! సురాధిపతులన్ స్రుక్కించుటో! ” (7 - 146) అను పద్యమునకు ప్రతిరూపము—

సుర కిన్నర నాగ భేచరులను నిర్జించుటయో గరుడ యక్ష
విద్యాధర గంధర్వుల గూల్చుటయో మరి సిద్ధుల గెల్చుటయో
మానుల బాధించుటయో హరి గిరి యంచున్ గడు మో
హంధుడనై చెడనేలర... (పు - 15)

ఇట్లు దాసుగారు ఈ హరికథలో పోతనగారి భావభాండాగారమును యథాశక్తి స్వాధీనము చేసికొన్నను, సందర్భానుసారముగా సొంత రచన కొంత చేర్చక పోలేడు. కాఖా చంద్ర న్యాయముగా ఉదాహరణములు ఒకటి రెండు....

తన భార్యను దేవేంద్రుడు చెరచిట్ట దలచెనని నారదముని వలన తెలిసికొన్న సందర్భమునందు హిరణ్యకశిపుని ధోరణి—

శాలిసెలే యా మోసకారి దేవేంద్రుడు చేసినపని యిదా |తె|
నెలతగను కొమరునిన్ జంపగ నెట్టుకొనియె నదెంత ద్రోహియో
పులిమీసములు బెరుకునట్లు శలభమగ్గిలో బనునట్లు బలుతాచు
న్ముద్దిడునట్లు సలిపెగీడు నాకా యధముండు |తె|
నేటితో స్వర్గము పని సరి, నిఖిల దేవతల పని సరి, మీటి
దిక్కుల నేల గల్పెద, మేరువకు తలక్రిందు సల్పెద
సాటి యెవరు నాకీ జగముల నేటి కిక జాలముసేసెద
చాటించుడు నా జయభేరి మేటి బ్రహ్మాండమెల్ల పగులగా |తె|

(పు - 11)

తన భార్యను చెరబట్టి తీసికొనిపోవు ఇంద్రుని బారినుండి ఆమెను రక్షించి
తన ఆశ్రమ మందుంచుకొని తనకు అప్పచెప్పనపుడు కృతజ్ఞతతో హిరణ్యకశిపుడు
నారదునితో పలికిన విధము—

భళిరా ! యెంతటి గుండెదీసినపనిన్ బాకారి పాపాత్ముడై
సలిపెన్ నారద ! యాత్మబంధుడవు నాచర్మంబు నీ పాదర
క్షలు గావించినయైన నీ ఋణము నాశక్యంబె తీర్పంగ నం
చొలయన్ మ్రొక్కిన సంతసిల్లి చనియెన్ యుద్ధాశనుం డంతటన్.
(పు - 12)

ఈ హరికథలో మెఱపులవలె కొన్ని చక్కని భావములు కలవు.

విద్యను గూర్చి—

‘గాజుపోలికి రెట్టి గావించెడిన్ నై జ
మగు తెల్వి దీపంబు నంటి విద్య’ (పు-14)

భగవంతుని గూర్చి—

‘ఆకాశమట్టుల నంతట నిండియు
దానెద్దియుంగాక తనరు చుండు’ (పు-23)

భగవద్భక్తిని గూర్చి—

‘కల్లను నిక్కంబు గావించు నాతండు
సున్నకు విలువను బన్నునట్లు’ (పు-23)

పేదాంతసారమును గూర్చి—

‘ఎద్ది కలదొ యదియె ఈశ్వరతత్త్వంబు
ఎద్ది లేదొ యదియె యీ జగంబు’ (పు-23)

దాసు గారి భాగవత హరికథలలో పోతన మహాకవి ప్రభావము అధికముగా
గల హరికథ ప్రహ్లాద చరిత్ర.

శ్రీ హరి కథామృతము :

శ్రీహరి కథామృతము సంస్కృత భాషలో వ్రాసిన ఏకైక హరికథ. ఈ గ్రంథ మెవరికి అంకితమో దాసు గారు స్పష్టముగా వాచ్యము చేయలేదు. కాని ప్రతి విభాగ ప్రారంభమునందు గల స్తుతుల వలనను, ప్రతి విభాగాంతము నందలి మంగళాచరణముల వలనను ఈ హరికథా సంపుటిని శ్రీహరికి అంకిత మిచ్చినట్లు భావింపవచ్చును.

ఇది మూడు విభాగముల గ్రంథము. విభాగమునకు వారు పెట్టిన పేరు బిందువు. అనగా శ్రీహరికథామృత హరికథ మూడు బిందువుల గ్రంథము. శ్రీహరి యొక్క కథ అమృతమనియు, అందులో గల ఒక్కొక్క భాగము ఒక్కొక్క అమృత బిందువు అనియు దాసు గారి అభిప్రాయము. ప్రథమ బిందువు శ్రీకృష్ణ జననము. ద్వితీయ బిందువు పితృబంధ విమోచనము. తృతీయ బిందువు ధర్మ సంస్థాపనము. ఈ మూడు కథలు భాగవత దశమ స్కంధము నందలివి. కథలే కాదు ఈ 'శ్రీహరికథామృతము' అను నామము గూడ భాగవత దశమ స్కంధము నందలిదే. (భాగ. - దశ. - పూర్వ. 11).

ఈ మూడు కథలను దాసు గారు ఒక్కసారిగ వ్రాయలేదు. మొదట 'శ్రీకృష్ణ జననము' అను నొక్క కథనే వ్రాసిరి. తరువాత పితృబంధ విమోచన కథ, ధర్మసంస్థాపనకథను వ్రాసి, ఈ మూడిటిని గుడి గ్రుచ్చి 'శ్రీహరికథామృతము' అను గ్రంథముగా రూపొందించిరి. దీనికి ప్రహ్లాద చరిత్ర హరికథలో వారు వ్రాసిన గ్రంథములను వివరించుచు, 'సంస్కృతంబున గృష్ణజననము....' (ప్రహ్లాద-పు. 5) అని పలికిన పలుకులే ప్రమాణములు.

శ్రీ కృష్ణ జననము :

శ్రీ కృష్ణ జననము శ్రీ హరికథామృత గ్రంథము నందలి ప్రథమ బిందువు.
ఇది—

వందే సంశ్రిత కల్పం
సుందర గోపాంగనా హృదయతల్పమ్
బృందావన సంచారం
నంద యశోదాత్యజం దయాపూరమ్

(పు - 1)

అను ప్రాస గల గీతితో ప్రారంభ మగును. శ్రీహరి స్తుతి పదప విఘ్నేశ్వర స్తుతి, అందా స్తుతి, విద్యత్ సంసది స్తుతి వచ్చును. తరువాత కొంత వేదాంత చర్చ, కొంత కలికాల లక్షణముల చర్చ వచ్చును. తరువాత ముహూరానంద భరిత మైన మురళీధరచరిత మాహాత్యమును, శ్రీకృష్ణభక్తిని గూర్చి సుదీర్ఘప్రసంగము వచ్చును. తరువాత మోక్షతత్త్వామృత భోగియైన శుకయోగిని శుగ్రుజాలపూరిత నేత్రములతో పరీక్షిన్నరసతి సంసారసాగర తారణ కారణమైన సాగర శయను కథా సారమును వివరింపుమని అర్థించును. శుకయోగి మరల సుదీర్ఘముగా భగవన్నుతి, భాగవతస్తుతి చేసి కథలోనికి అడుగుపెట్టును.

కథాప్రారంభమునకు చుండుగా సుదీర్ఘములయిన ఉపోద్ఘాతములు వ్రాయుట దాసు గారి హరికథలలో కన్నడు సామాన్యంశమే. కాని పదునెనిమిది పుటలు గల ఇంత పెద్ద ఉపోద్ఘాతము గల హరికథ మరియొకటి కన్నడదు.

మదురానగరమునకు ఉగ్రసేనుడు ప్రభువు. అతనికి కంసుడను పుత్రుడు, దేవకి యను పుత్రిక యుందురు. దేవకికి శూరసేనుని కుమారుడయిన వసుదేవునితో వివాహము జరుగును. ఆ నూతన దంపతులను ప్రేమతో కంసుడు రథముపై మదురకు తీసికొనివచ్చుచు మార్గమధ్యమున ఒక వనమున విశ్రమించును. అప్పుడు అశరీరవాణి 'ఓరీ : కంసా : ఈమె కనిష్ఠ సుతుడు నిన్ను సంహరించును' అని యన, కంసుడు కోపముతో తన సోదరిని బిడ్డముతో సంహరింపబోగా, వసుదేవుడు అస్థు వచ్చి 'దావా : నీ సోదరికి పుట్టిన సంతానము నంతయు నీకు స్వాధీనము చేసెదను. ఈమెను చంపకుము' అని వేడుకొన కంసు డంగీకరించి యథాపూర్వప్రేమతో వారిని మదురకు తీసికొని వెళ్లును. కొంతకాలమునకు దేవకి గర్భవతి యగును. అది తెలిసికొని కంసుడు దేవకివసుదేవులను కారాగారమున బంధించును. కొంత కాలమునకు దేవకి ఒక పుత్రుని ప్రసవించును. మాట ప్రకారము వసుదేవుడు ఆ బిడ్డను కంసున కొనిపెను. కంసుడు నిర్దాక్షిణ్యముగ ఆ పసిగుడ్డును సంహరించును. ఈ విధముగ దేవకికి పుట్టిన ఏడుగురు బిడ్డలను వసుదేవుడు కంసున కప్పగించగా కంసుడు సంహరించుట జరుగును. కొంతకాలమునకు దేవకిదేవి శ్రావణ బహుళాష్టమీ నిశీధసమయమున అష్టమపుత్రుని ప్రసవించును. ఈ అష్టమ గర్భమున ఉదయించిన పుత్రుడు సామాన్యదాసుని వలె నుండడు. శంఖ, చక్రాది వెడ్డవ లాంఛనములతో నుండును. ఆ బాలుని బ్రహ్మది దివిజులు స్తుతింతురు.

దేవకి వసుదేవులు గూడ అనందముతో భక్తితో స్తుతించురు. తల్లిదండ్రుల స్తుతికి సంతసించి వారి బాధను గమనించి, ఆ భగవత్స్వరూపుడు 'తల్లిదండ్రులారా : నేను కంసుని సంహరించెదను. మిమ్ములను బంధ విముక్తులను చేసెదను. నందుని యింట నున్న అమ్మాయిని మీరు తీసికొనినచ్చి, ఆ బాలిక స్థానములో నన్ను నిల్పి రండు. మీకు అన్నియు సమకూడును' అని చెప్పి, సామాన్య అర్చకుని వలె మారిన తన పుత్రునకు తల్లి యగు దేవకి మంగళము పాడును. ఇది శ్రీకృష్ణ జనన బిందువు నందలి ప్రధాన కథ.

ఈ విభాగమునందు దాసు గారు ఈ శ్రీకృష్ణ జననముతో సంబంధములేని ఒక కథను అవాంతరకథగా చొప్పించినారు. ఆ అవాంతరకథ యిది — 'శతయోజన విస్తారమయిన ఒక అడవిలో ఒక వ్యాధుడు భయంకరమగు వర్షమునకు చిక్కి ఒక చెట్టుక్రింద కూర్చుండి వణకుచు ప్రాణముపై ఆశ వదలుకొని దారాపుత్ర బిందు మిత్రులను స్మరించుచు వీతచేష్టితుడయి యుండును. అప్పుడు ఆ నృక్షముపై గల ఒక మగ కపోతము తన భార్యకు ఆతని పరిస్థితిని జూపి—

నిరర్థకం తస్యజన్మ దీనాన్నోపకరోతియః

తస్మాత్ సంజీవయిష్యామి గం దత్వాపి సుందరి (పు - 31)

అని చెప్పి సమీపగ్రామమునకు వెళ్లి నిప్పును తెచ్చి దాని గూడును ఆ నిప్పుతో రగిల్చి రెక్కతో చెట్టుపైనుండి ఆ బోయవాని చెంత పడచేసి ఆతని చలి బాధను పోగొట్టును. ఇది యంతయు చూచి వ్యాధుడు ఆశ్చర్యపడి తన హింసా మార్గమును వీడి సత్యమే పలుకుటకు నిర్ణయించుకొనును.

దాసు గారు 'అహింసా పరమోధర్మః' అనుదానికి వ్యాఖ్యానముగా వ్రాసిన ఈ లుబ్ధక కపోతోపాఖ్యానము భాగవతము నందలిది కాదు. భారతము నందలిది. 'ఈ యుపాఖ్యానము తప్ప తక్కిన కథ యంతయు భాగవత దశమ స్కంధము నందలిదే. కథన విధానము మాత్రము దాసు గారిది. ఆ కథన విధానమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు....

కథాప్రారంభము నందున్న ముక్తపదగ్రస్తాలంకార భూషితమైన మదురా నగరము—

'.... రథాంగ సారస హంస మదుపప్రలుబ్ధ పరిమళ మిలితోత్పుల్ల పద్మకైరవ ప్రసన్న మదుర జలాంచత్కాసార విరాజితా — జితాశేష నందన

ప్రసూన ఫల సంభరిత వివిధ వృక్ష లతోద్యాన విభాసురా — సురేశ్వరానందకరై
 రావణోచ్చైశ్రవో దర్పాతిశయ మనోహర చరన్మదద్విపాశ్వపద సముద్ధాత ధూళి
 దూసరిత దశ దిశావకాశా — కాశాభాశ్మ వినిర్మిత ఘనాఘన మండలాభ్రంలిహ
 దభ్ర విభ్రమ కృత్సాధ గవాక్ష నిర్గత ధూమ పటలాంబుద విలోకన కుతూహల
 నృత్యన్మయార సముదయా — దయా సత్య శౌచ శుభగుణాస్పద విహితాచారాను
 వర్తన పరబ్రహ్మ క్షత్రవైశ్యకూద్ర పంచజన విభాసితా — సీతాచల ఇవ శంకరసతీ
 పదచిహ్న ప్రపూతా — పూతక్రతు ధనురివ వివిధ వర్ణ మదురా — మదురా పురారాజ
 తెస్మ సంశ్రిత కల్పవల్లి నగరీమతల్లి' (పు. - 19)

కంసుడు దేవకీ వసుదేవులను రథముపై నిడుకొని మదురా నగరమును సమీ
 పించుసరికి సాయంకాల మగును. దాసు గారి లేఖని ప్రసవించిన ఆ సాయంకాల
 రూపము—

జపాపుష్పచ్ఛాచ్ఛాయామయ మఖిల వస్తుషుకిరన్
 ప్రతీచీ దిగ్భాగే విగళతి రవిర్మందకిరణః
 అహోసంధ్యావాతః ప్రసవమధుగంధ ప్రసవితా
 తనూతాపం హరితి ప్రకటిత భుజంగోత్సవకరః
 భూగోళస్యే కాద్ధే
 వార్ధక్యమయం పరే స్వతాదుణ్యమ్
 దర్శయతి లోకబంధుః
 వ్యసనోదయ యోస్సమానురాగేణ
 ప్రవృద్ధాఝేందుకిరణైః పరిపూర్ణం దిగంతరమ్
 శోకానందాశ్రు సంపాతైః ప్రసూతాక్షి తలం యథా
 చండపుత్రైః భీతి వశాచ్ఛలంతం
 పశ్చాన్మృగీశాబ కుటుంబమేషః
 ధీర స్వనే నాభయ మ్మాబువన్నః
 పశ్యత్యహో వల్లిత కృష్ణసారః

కారాగారమునందు వైష్ణవ లాంఛనములతో పుట్టిన బాలుని దేవకీ వసుదేవులు స్తుతింతురు. దాసు గారు ఆ స్తుతిని దండకముగా వ్రాసిరి. ఆ దండకమునందు మీన, కూర్మ, వరాహ, నృసింహ, కుబ్జ, పరశురామ, రామావతారము లెత్తిన 'ప్రభో కృష్ణ గోవింద మాంపాహి తుభ్యం నమః' అని కలదు. కృష్ణావతారము ఎనిమిదవ అవతారము గదా. తరువాత వచ్చిన బుద్ధ కల్కావతారముల ప్రసక్తి లేకపోవుట, కృష్ణావతారమునకు పూర్వములయిన అవతారములను చెప్పట చాల ఔచిత్యముగా నున్నది. కృష్ణుడు అష్టమావతారమేకాక దేవకి అష్టమ గర్భ మగుట కూడ విశేషమే.⁶

ఇవి శ్రీహరికథామృత హరికథ యందలి ప్రథమ బిందువయిన శ్రీకృష్ణ జనన మందలి విశేషములు.

పి తృ బంధ వి మోచ న ము :

పితృబంధ విమోచనము శ్రీహరికథామృతము నందలి ద్వితీయ బిందువు. ప్రథమ బిందువయిన శ్రీకృష్ణజననములోని కథయే దీనిలో కొనసాగుచున్నను దాసు గారు దీనిని ప్రత్యేక హరికథగా వ్రాసినారు. ఇష్టదేవతా స్తుతిలో ఈ బిందువు ప్రారంభమై అఖండ భవాద్ధివహితమయిన అండజవాహ చరిత్ర గానములో కథా ప్రారంభ మగును.

పుట్టిన సుందర శ్యామల విగ్రహాడయిన బాలుని సౌందర్యమును చూచి, ఈ పసికందును గూడ దక్కించుకొనలేమో యని దేవకీ వసుదేవులు విలపించుట - విష్ణు మహిమవలన కారాగార బంధనములు తొలగుట - కావలివాండ్లు నిద్రావళు లగుట - రాజహర్షములు జనసంచారవిరహితములయి నిశ్శబ్దముగా నుండుట - యమునా కూలంకష అనుకూలమై త్రోవ నిచ్చుట - వసుదేవుడు ఆ బాలుని మదుర

6. పురాణ ప్రసిద్ధములైన దశావతారము లివి—

మత్స్యః కూర్మవరాహశ్చ నారసింహశ్చ వామనః

రామో రామశ్చ రామశ్చ బౌద్ధో కల్కి మేవచ.

ఈ దశావతారములలో కృష్ణావతారము లేదు. కాని భాగవతము నందు గల ఏకవింశత్యవతారములలో శ్రీకృష్ణుడు వింశత్యవతారము.

“ఏకోన వింశతి వింశతి తమంబులైన రామకృష్ణావతారంబులచే
యదు వంశంబున సంభవించి విశ్వంభరా భరంబునివారింబె ”

(అం. భాగ. 1 - 61)

నుండి నిమేష కాలములో షోడశయోజనదూరములో గల నంద్రవజమును అద్భుత శీఘ్రగమన శక్తియుక్తుడయి చేర్చుట - యశోద యింటిలో బాలుని ఉంచి, అక్కడ నున్న బాలికను తీసికొని మరల కారాగారమును చేరుట - శిశువోదనము కావలివాండ్ర వలన విని కంసుడు కారాగారమును చేరుట - స్త్రీ హత్య వలదని దేవకి ప్రార్థించు చున్నను కంసుడు ఆ బాలికను చంపుటకై పైకి నెగుర వేయుట - ఆ బాలిక దుర్గా రూపము ధరించి 'ఓరీ ! కంసా ! నిన్ను చంపువాడు ఒకచోట పెరుగు చున్నాడు' అని అంతర్హిత యగుట - కంసుడు కొంత పశ్చాత్తాపము చెంది దేవకి వసుదేవులను బంధవిముక్తులను చేయుట - కంసుడు సకల మాయావిశారదులైన రాక్షసులను రప్పించి దేశములో పెరుగుచున్న బాలకు లందరను చంపుడని ఆజ్ఞాపించుట - వ్రజ ములో సర్వగోపగోపీప్రేమాస్పదుడయిన శ్రీకృష్ణుడు యశోద ప్రేమతో పెంచు చుండుట - పూతనా ప్రాణ హరణము - తృణావర్త సంహారము - బాలకృష్ణుని బాల్య చేష్టలకు తట్టుకొనలేక సకల గోపీ సంఘము యశోదతో మొరపెట్టుకొనుట - కృష్ణుని యశోద రోటికి కట్టుట, ఆ రోటితో తరుయుగ్మమును కృష్ణుడు కూల ద్రోయుట - కాళీయమర్దనము, గోవర్ధనోద్ధరణాచ్యనేక అమానుష చేష్టలను, గోపికా వస్త్రాపహరణాద్యనేక చమత్కార లీలలను కృష్ణుడు చేసినట్లు సూచించుట - అన్నార్తులై వచ్చిన బ్రాహ్మణ్యమును కృష్ణుడు సంతోషపెట్టుట - బలరామకృష్ణులను ధను ర్యాగవీక్షణ నిమిత్తమై తీసికొని రమ్మని కంసుడు అక్రూరుని పంపుట - అక్రూరుడు వ్రజమునకు వచ్చి వారిని ఆహ్వానించుట - గోపీ బృందపు కన్నీటి వీడ్కోలుతో బయలుదేరి, బలభద్ర గోపాల సహితుడై మాధవుడు మదురాపురము ప్రవేశించుట - పౌర సుందరీ బృందము రకరకములుగా భావించుకొనుచు ఆసక్తితో నందనందన సందర్శనము చేయుట - కృష్ణుడు సుదాఘ్నుని ఇంటికేగుట - మదురలో విజృంభించి నంచరించుట - కువలయాపీడమను మద గజమును వశపరచుకొనుట - చాణూరుని ముష్టియుద్ధమున సంహరించుట - కంసుని నిర్జీవుని చేయుట - దేవకి వసుదేవులను బంధవిముక్తులను చేయుట — అనునవి ఈ భాగమునందలి కథాంశములు.

ఈ కథాంశము లన్నియు భాగవతానుకరణములే. ఈ విభాగము నందు భాగవత కథానుకరణము మాత్రమేకాక పోతన గారి పద్యభావానుకరణము కూడ మాటిమాటికి కన్పడుచున్నది.

కాళీయ సర్పదర్శనమును బాలకృష్ణుడు మర్దనము చేయు సందర్భమున దాసు గారు వ్రాసిన—

కాలియ ఫణిఫణామంట పే పంకజలోచనో ననాట
 కాలిందీ కల్లోలఘోషే ఘన మృదంగ నాదోపమేవ నాట
 సలిలితాబ్జచర చంచరీక నిస్వన ఇవగాయక తానే
 విలసతి మంజుల హంసకూజితే వితతకాంశ్యతాశరవ సమానే

—పు. - 56

అను చరణములు బమ్మెర పోతన గారి

“ఘన యమునానది కల్లోల ఘోషంబు

సరస మృదంగ ఘోషంబుగాఁగ”

(దశమ - పూర్వ - 662)

అను సీసపద్య భాగమునకు అనుకరణములు.

బరిరామకృష్ణులు అక్రూరునితో మధురాపురమును ప్రవేశించునపుడు శ్రీకృష్ణుని
 జూచి పురకాంతలు భావించుకొను సందర్భమున దాసు గారు వ్రాసిన—

సై షకిం స్తన్యం నిపీయ పూతనాం జఘాన బాలః

సై షకిం జగదలూలక న్మాత్రే శ్రితానుకూలః

సై షకిం నవనీతచోరః క్రూరదైత్య మదవిదారః

సై షకిం నందకుమారః కోటి మన్మథాకారః

ఆద్యజాతా సహస్మాభిః సంపూతా మధురాపురీ

సాక్షాదీక్షామహీ కృష్ణం లీలామానుష విగ్రహమ్. —పు. 70

అను చరణములు పోతనగారి భాగవతము నందలి—

వీడఁచే ! రక్కసి విగతజీవఁగఁ జన్ముఁ

బాలుత్రావిన మేటి బాలకుండు

(దశమ - పూర్వ - 1248)

అను సీసమునకు అనుసరణములు.

శ్రీకృష్ణుడు మధురలో సుదాముని ఇంటికి వెళ్లిన సందర్భములో దాసుగారు
 వ్రాసిన—

త్వత్పాదకమలసేవాం
 తవభక్తైః సహసదాపి దృఢసఖ్యమ్
 భూత దయా మత్యంతం
 తాపస మందార దేహిమే సతతమ్

—పు. 71

అను గీతి పోతన గారి భాగవతము నందలి—

నీ పాదకమలసేవయు
 నీ పాదార్చకులతోడి నెయ్యమును నితాం
 తాపార భూతదయయును
 దాపసమందార ! నాకు దయసేయఁగదే !

(దశమ - పూర్వ., ప. 1268)

అను కందమునకు సంస్కృతీకరణము.

ఇట్లు ఈ పితృబంధ విమోచనమునందు దాసు గారి పోతన గారిని అనుకరించిన సందర్భము లనేకము.

ధ ర్మ స ం స్థా ప న ము :

ధర్మసంస్థాపనము శ్రీహరికథామృతము నందలి మూడవ బిందువు. దీనిలోని కథ రెండవ బిందువులోని కథకు అనుసరణము కాదు. దీనిలో శ్రీకృష్ణుని చరిత్రతో సంబంధమున్న శమంతకమణి కథ, నరకాసురవధ, కుచేలోపాఖ్యానము సంగ్రహముగా చెప్పబడినవి. ఈ మూడు కథలలో మూడు విధములైన ధర్మములను శ్రీకృష్ణుడు స్థాపించినాడు. మొదటికథ యగు శమంతకోపాఖ్యానములో నిర్మిమిత్తముగ వచ్చిన అపవాదమును తొలగించుకొని లోకమునకు సత్యమును వెల్లడి

7, సంస్కృతమున గీతిభేదమైన (గీత్యార్య) ఆర్యాగీతియే తెనుగున కందమైన దనుమాట ప్రసిద్ధమే కదా, భండశాస్త్రరహస్యవిదులైన దాసుగారు ఇది గమనించియే ఆర్యాగీతిని కందముగా మలచినారు, కందము అను పేరు కూడ ప్రాకృతము నందలి 'ఖందఆ' శబ్ద భవ మని పింగళచ్ఛందము నందలి (పు - 67) లక్షణములనుబట్టి రూఢి యగుచున్నది.

చేయుట యన్నది ధర్మము. రెండవకథ యైన నరాకాసురవధలో నజ్జనులను నైక విధ హింసలతో బాధించు దుర్బనుడగు నరకుని సంహరించి లోకమునకు క్షేమమును జేకూర్చుట యన్నది ధర్మము. మూడవకథ యైన కుచేలోపాఖ్యానములో భక్తుడు, బాల్యసఖుడు, పరమ దరిద్రుడు అయిన కుచేలుని లోకోత్తరముగా పూజించి, వానికి పారలౌకికానందముతోపాటు ఐహిక సౌఖ్యములనుగూడ నిచ్చుట యన్నది ధర్మము. ఈ మూడు కథలలో ఇట్లు ధర్మము శ్రీకృష్ణునిచే స్థాపనము చేయుట జరిగినది. అదియే దాసు గారు ఈ బిందువునకు ధర్మసంస్థాపనము అని నామకరణము చేయుటకు కారణము.

ఈ విభాగము సదానందుడయిన గోవిందుని, సంతోషితసాంబుడయిన హేరంబుని, మాణిక్యవీణాపాణియైన వాణిని ప్రార్థించుటతో ప్రారంభమగును. తరువాత సుదీర్ఘముగా తత్త్వబోధ వచ్చును. ఈ సుదీర్ఘపీఠికలో హరికథామాహాత్మ్యము, నామ సంకీర్తనమాహాత్మ్యము, భక్తిజ్ఞాన సంబంధులయిన విశేషములు వచ్చును.

ఈ పీఠికానంతరము దాసు గారు రాజధానిని మదురాపురము నుండి ద్వారకకు మార్చిన అంశమును, బలరామకృష్ణుల వివాహములను సూచించి, తరువాత మొదటి కథను ప్రారంభించును.

మొదటికథ యైన శమంతకమణికథ సారాంశమిది—

ద్వారకకు సత్రాజిత్తు ఒకసారి వెళ్లును. అతని చెంతనున్న శమంతకమును కృష్ణు డడుగును. సత్రాజిత్తు ఇచ్చుట కంగీకరింపక వెడలును. శమంతకమును ధరించి అడవిలోనికి వెళ్లిన సత్రాజిత్తు సోదరుని ఒక సింహము చంపును. ఆ సింహమును చంపి జాంబవంతుడు ఆ మణిని తీసికొని వెళ్లును. సత్రాజిత్తు కృష్ణుడే తన తమ్ముని సంహరించి శమంతకమును హరించెనని అపవాదము నేయును. సర్వజ్ఞుడయిన కృష్ణుడు సర్వము తెలిసికొనియు, అపవాదమును తొలగించుకొనుటకై అడవి కేగి చచ్చిన ప్రసేనుని, అతని గుఱ్ఱమును, సింహమును చూచి అడుగుజాడలనుబట్టి జాంబవంతుని గుహను చేరును. జాంబవంతుని మణి నిమ్మనును. జాంబవంతు డంగీకరింపక శ్రీ కృష్ణుని తూలనాడును. వారిరువురకు యుద్ధము జరుగును. యుద్ధములో శ్రీ కృష్ణుని జయింపలేక అతనిని శ్రీరాముడని గ్రహించి స్తుతించి రత్నముతోపాటు తన కన్యకారత్న

మును గూడ జాంబవంతుడు సమర్పించుకొనును. సత్రాజిత్తు గూడ బాధపడి అతని నుండి మణిని గ్రహింపక తన కన్యకామణిని గూడ కృష్ణున కొనగును. శ్రీకృష్ణునిపై వచ్చిన అపవాదము తొలగును.

రెండవకథ యైన నరకాసురవధ కథాసారాంశ మిది—

ఒకసారి మహేంద్రుడు ద్వారకలో నున్న కృష్ణుని చెంతకు చేరి దీనాననముతో అంజలించుచు, తాను నరకుడను రాక్షసుని దుశ్చేష్టితములకు ఎట్లు బాధపడుచుండెనో వివరింపగా, శ్రీకృష్ణుడు నరకుని వధించుటకు సన్నద్ధమగును. సత్యభామకూడ కృష్ణునితో యుద్ధమునకు వత్తునని ప్రార్థించును. కృష్ణు డంగీకరించి సత్యను గూడ గరుడవాహనముపై తీసికొని వెళ్లును. కృష్ణునకు నరకునకు భయంకరముగా యుద్ధము జరుగును. కృష్ణుని ప్రార్థించి సత్యకూడ యుద్ధము చేయును. నరకుడు కృష్ణుని తూలనాడుచు యుద్ధము చేయుచుండ, శ్రీకృష్ణుడు నరకుని శిరమును చక్రముచే ఖండించును. గీర్వాణౌషము పుష్పవృష్టి కురియుదురు. శ్రీకృష్ణుడు శరణార్థియైన నరకనందునునకు రాజ్యాభిషేకము చేసి, నరకుడు చెరపట్టిన షోడశ సహస్రకన్యలను కారాగార విముక్తలను చేసి, నరకుని కుండలవ్యయమును గ్రహించి, సత్యభామతో గరుడవాహనముపై స్వకీయావాసమును జేరును.

మూడవకథ యైన కుచేలోపాఖ్యాన సారాంశ మిది—

కాశీనగరమున శ్రీకృష్ణునకు సతీర్థ్యుడయిన కుచేలుడను ఒక భాగవతోత్తముడుండును. ఆ వైష్ణవాగ్రణి నవభక్తి విధానముతో నిత్యము హరిని సేవించుచుండును. అతనికి అనుకూలవతియైన భార్య కలదు. ఆమె ఏకాదశ పుత్రవతి. ఒకనాడు ఆమె పుత్రపోషణభారముగా నున్నదని చెప్పి, ఈ దారిద్ర్యబాధ కృష్ణునితో చెప్పుమనును. యదృచ్ఛలాభ సంతుష్టుడయిన కుచేలుడు—

వాసుదేవాదన్యవస్తు మిథై వ్యవవోమనైల్యవత్
మాశోచీస్త్యం వృథా ముగ్ధే కర్తా భోక్తా జనార్దనః
అహం మమేతి విభ్రాన్త్యా దేహీ సంతుభ్యతే భృశమ్
జీపన్ముక్తో భవత్యేవ విష్ణుభాగవతః ప్రియే
తృష్ణోపశమనార్థం త్వం కృష్ణనామామృతం పిబ

అని సమాధాన మొసగి హరిభజనలో నిమగ్నుడగును. అంతలో కృష్ణుని రథ సారథి వచ్చి, 'వాసుదేవుడు మిమ్ము వెంటనే చూడదలచినాడు' అని చెప్పును. భార్య యిచ్చిన గుప్పెడు పాత అటుకులను మూటకట్టుకొని కుచేలుడు రథ మెక్కి ద్వారకకు వెళ్లును. శ్రీకృష్ణుడు కుచేలుని రత్నసింహాసనముపై కూర్చుండ చేసి, పాదప్రక్షాళనము చేసి, పూజించి, యోగక్షేమములు విచారించును. కుచేలుడు ఆనందాశ్రువులతో కృష్ణ కీర్తనము చేయును. శ్రీకృష్ణుడు కుచేలుని చెంత గల అటుకులను తిని కుచేలునకు సకల సంపద లనుగ్రహించును. కుచేలుడు ఇంటికి వచ్చి సుఖముగా నుండును.

దాసు గారు ఈ మూడు కథలను చెప్పిన తరువాత—

పత్రం పుష్పం ఫలం తోయమపి చేద్విష్ణవేఽర్చితమ్
భవత్యభీష్ట సంపత్యై కుచేల పృథుకం యథా
పరమాత్మా వాసుదేవః సచ్చిదానంద విగ్రహః
జగన్మయ స్తస్యలీలాం శివోజానాతి వానవా

—పు. 101

అని రెండు సారాంశ శ్లోకములను వ్రాసి, తృప్తి చెందక మరియొక చిన్న ఉదంత మెత్తుకొనిరి. అది శ్రీకృష్ణ మహిమా జిజ్ఞాసువై నారదు దొకసారి ద్వారకకువెళ్లి కామరూపిణియైన ద్వారకా నగరమును చూచి సాక్షదైవకుంతమని భావించి కృష్ణ మహిమను కీర్తనము చేయుట. ఇంతటితో తృప్తి చెంది మంగళము పాడిరి.

శ్రీహరికథామృతమును ఎంత గ్రోలినను తనివి చెందని దాసు గారి తాపత్రయమును పట్టించి చూపెడి గీర్వాణ హరికథ శ్రీహరికథామృత హరికథ.

గో వ ర్ధ నో ధ రణ ము :

'నిందయం దాప్రేషితంబు నాద్యక్షరములకు హ్రస్వ దీర్ఘములకు గిగీలగు' అని చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణ సూత్రము (బాల - ప్రకీర్ణ. 22) అనగా నిందించు నపుడు ఆప్రేషితము యొక్క ఆద్యక్షరమైన హ్రస్వమునకు గి, ఆద్యక్షరమైన దీర్ఘమునకు గీ వచ్చును. కుంభకర్ణుడు - గింభకర్ణుడు; రావణుడు - గీవణుడు,

మొదలగునవి. 8 లోకవ్యవహారములో గల లక్ష్యములకు లక్షణ మేర్పరుచుటయే కదా వ్యాకరణ ప్రధాన లక్ష్యము. కాని రెండవ పదముగా పలుకు గింభకర్ణుడు, గీవణుడు అను మొదలగువానికి స్రత్యేకార్థములు లేవు.

అట్లే హరికథలను గూర్చి నిర్లక్ష్యముగా నిందించునపుడు హరికథలు గిరి కథలు అని లోకములో అనుట కద్దు. కాని చిత్రమేమన నిర్లక్ష్యముగా నన్న 'గిరి కథలు' అన్న పదమునకు కూడ కాకతాళీయముగా అర్థమున్నది. ఈ కాకతాళీయ ముగా గల అర్థమును ఆధారము చేసికొని దాను గారు, టిక్కెట్టు పెట్టినందులకు కొందరి ఆక్షేపణకు సమాధానముగా ఒకసారి హరికథా ప్రారంభములో 'హరికథ చెప్పుమందురా? గిరికథ చెప్పుమందురా? అని చమత్కారముగా ననిరట. ఆమాటకు సభలో నొకడు 'గిరికథయే చెప్పుడు' అనెనట. దాను గారు అప్పుడు ఆశువుగా ఈ గోవర్ధనోద్ధరణ కథను (గిరికథను) చెప్పిరట. ఈ సంఘటనము దాను గారి జీవితములో ఒక ఛలోక్తిగా నిలిచినది. ఈ సంఘటనము జరిగినది గుంటూరు జిల్లాలోని చేబ్రోలు గ్రామములో.

ఈ గోవర్ధనోద్ధరణ కథ ఆశువుగా చెప్పినదగుటచే కాబోలు, దాను గారు దీనిపై అంత శ్రద్ధజూపినట్లు కన్పడదు. ఆ కారణముచేతనే ఈ కథ ముద్రింప బడలేదు. ముద్రణ భాగ్యము నోచుకొనకపోయినను, దాను గారి హరికథ జీవిత ములో చెరగని ముద్రణ భాగ్యము నోచుకొన్న కథ, ఈ గోవర్ధనోద్ధరణ హరికథ.

భీష్మ చ రి త్ర ము :

ఈ భీష్మచరిత్ర హరికథ నీలకైలము నందు గల జగన్నాథస్వామికి అంకి తము — గ్రంథము కృతిపతి యగు జగన్నాథస్తుతితో ప్రారంభమగును. తరువాత గణపతి స్తుతి, సరస్వతీ స్తుతి, ఇష్టదేవతా స్తుతి. దీని తరువాత ప్రేక్షకుల నుద్దేశించి సుదీర్ఘమైన నీతిబోధ కన్పడును. ఇది యంతయు ఉపోద్ఘాతమే.

భీష్ముని జీవితములో గల మూడు ఘట్టములను తీసికొని వ్రాసిన హరికథ ఇది. మొదటి ఘట్టము భీష్ముడు తండ్రి వివాహముకొరకై స్రతిజ్ఞ చేయుట; రెండవ ఘట్టము అంబ వృత్తాంతము, భీష్మ పరశురాముల యుద్ధము; మూడవ

8. లోకవ్యవహారములో గిన్నె-బొన్నె; పిల్ల-జల్ల అనికూడ కలదు. ఇవి వ్యాకరణ గ్రంథములకు ఎక్కలేదు.

ఘట్టము మహాభారతసంగ్రహమును నందలి భీష్ముని యుద్ధము. ఈ మూడు ఘట్టములు ఒకదానితో నొకటి సంబంధములేని అంశములు. ఈ మూడు ఘట్టములు భీష్ముని జీవితమునకు సంబంధించిన వగవలయే ప్రధాన సంబంధ సూత్రము. ఆ కారణముచేతనే ఘట్టము మాటనప్పుడు దాని గారు కృతికతి స్తుతి మిషన్ విరామము సూచించినారు. అనగా భీష్మచరిత్రము మూడు ఘట్టముల కథ.

మొదటి ఘట్టము:

శంతనుడును భూమిశతి సామజ్యపురుషు నేలుచుండెను. ఆ కృపశతికి గంగ యెరుచి దివ్యాంగిని బలగదెల్లించిన గాంగేయజనుల కడనట్టి. శంతనుడు తన బ్రహ్మరుని యువరాజుగా జేసి కరుణ మోనమున వసరుచు నొకనాడు కేడ్కలో కేటకు వెడలి ఓడను కొయ్యకు గట్టి యొడ్డిన తీయని పాట పాడుచు 'ఏరు దాటింతు రమ్మ ప్రొద్దేగకుండ ఇంతమేమియు నంగనంచుఁ జిలుపు ముక్కలెత్తగఁ దనుఁ బిల్చు' ముద్దుగుమ్మ నొకదానిని జూచును. సంచదాముని యెఱిగియైన ఆ పల్లెచోటిని జూచి మన్మథపరవశుడయి, 'కొమ్మా! నీ కెమ్మోది రాచనుంకమ్మగా నిమ్మ. నీ కటాక్ష మ్మున ముమ్మరంపు మోహంబుధి దాటంగోరెదను' అని యన, దానితో పల్లెకన్నియ 'సామీ! తల్లిదండ్రుల చాటుదాన. మనసిచ్చితి నిదె రాచనుంకము. మా పెద్దల నొడబర్చుకొనుము' అని సమాధాన మొసగి యోడపై నెక్కి చనును - శంతనుడు తన పురమున కేగి అలలియు, నిదురయు నెరుగర చీకాటగా నుండ, పుత్రుడయిన గాంగేయుడు ఏకతమున కారము మిడుగును. శంతనుడు తనయునితో 'అనపయ్య నేకపుత్రుని సమానం బంబ్రు. కనుక నీకుం దోరుగా సుతులను బడయుఁ గోరెదను. ఒక్క పల్లెకన్నియ మొన్నజనున చెంగట మానసంబుఁ గొనియెను' అని యన, అదెంత పని యని భీష్ముడు బయలుదేరును. ఇక్కడ పల్లెకన్నియ కూడ విరహముతో 'ఇంత తడవయ్యెను. ఆ దొర చెంతనుండి రాయబార మదేమొకో రాక యుండెను. ఏమి నేయుదును, ఈ వంత నిస్సందేహురొడఁ జెప్పుదును. ఇస్సరో! ఆడబ్రతుకు' అని చింతించుచుండును. అంతలో గంగా తనయుడు స్లతేని కడకు వచ్చి తన తండ్రి కతని కూతు నిమ్మని యడుగును. అంత నోడదొర 'నా మనుమ లకు రాజ్యమొసగిన నా పుత్రిక విచ్చెదను, కాని నీవు యువరాజువైతివి గదా! నీ సుతులకు రాజ్యము రావలయును. కాన ఈ కార్యము జతపడదు' అని భీష్మునితో ననును. అంత శాంతనవుడు దాశవిభునితో—

నేనొల్లనిక రాజ్యభోగము నీ మనుమలే యేలనీ
భూనాథుండు నీకొమాతైయు మోద వార్నిధిదేలనీ
బ్రతుకు వరకున్ బ్రహ్మచర్యవ్రతము నేగావించెదన్
హితముగా నాకన్నతండ్రికి ఋణము తీర్చి తరించెదన్. —పు 9.

అని ప్రతిజ్ఞ చేయును. అతని ప్రతిజ్ఞకు జననివహము పొంగి దేవప్రతుడనియు, భీష్ముడనియు నుపాఖ్య లతని కొనంగును. పల్లెతేడు తన కొమార్తెను పలుభంగుల శృంగారించి పల్లకి నెక్కించి భీష్ముని వెంట పంప, శంతనుడు కోరిక తీరగ సత్యవతిని పెండ్లాడి సుఖముగా నుండును. శంతనుడు పుత్రుని పితృభక్తికి మెచ్చి 'నీవు వలసిన యన్నాళ్లు వ్రుతుకుము' అని వర మిచ్చును. 'ధరణిలోపల సమాప్త జనులకుం బితృభక్తి రసాయనంబు' అను సూక్తితో ఈ ఘట్టము సమాప్తమగును.

ఈ ఘట్టము నందలి కథ భారతకథయే యైనను దాసు గారు చేసిన కొన్ని మార్పులు కలవు.

భారతము నందు శంతనుడు యోజనగంధియొక్క 'అపూర్వ సురభిగంధం బాఘ్రాణించి దాని వచ్చిన వలను నొరయుచు నరిగి' యమునాతీరము నందు సత్యవతిని జూచినట్లుండగా, దాసు గారి కథలో 'నప్పింగొని యమునా నది తియ్యని నీటింగ్రోలి యిసుకత్పిమ్మివ నొక్క జవరాలిని' జూచినట్లున్నది. అనగా దాసు గారి కథలో పరాశరమహర్షి వర ప్రభావమున సత్యవతికి చేకూరిన యోజన గంధి లక్షణము లేదు.

సత్యవతిని జూచిన శంతనుడు దాశరాజు చెంతకేగి పుత్రిక నర్థించుట, దానికి దాశరాజు తన పుత్రికకు జనించెడి పుత్రునకే రాజ్యము కట్టబెట్టవలయునని కోరు కొనుట, దానికి శంతనుం డంగీకరింపక తిరిగి వచ్చుట భారత విషయము. దాసు గారి కథలో శంతనుడు దాశరాజు చెంతకు వెళ్లుట, పైగా దాసు గారి కథలో సత్యవతి కూడ 'మనసిచ్చితిని. మా పెద్దల నొడవచ్చుకొనుము' అని స్పష్టముగా చెప్పును. అప్పటికిని శంతనుడు దాశరాజు నొద్దకు నేగక ఇంటికి వచ్చి విచార పడుటకు కారణము కన్పడదు. అటంకమున్నపుడు కదా అర్థికి అవకాశము.

ఈ చిన్న ఘట్టమునందు కూడ కొన్నిచోట్ల పాత్రస్వభావానుగుణముగ కథను నడిపించిరి. సత్యవతిని జూచినపుడు శంతనునకు సత్యవతిలో తన పూర్వ భార్య యైన గంగాదేవి లక్షణములు కన్పడుట సుంవరమగు భావనము.

వశులను దరంగముల్ సాధి వలన సుశ్శి
 పిలువలను సై కతంబులు తురుముచేత
 నాచు నచ్చన నురగలున్ గనులు మీలు
 వన్నె నీర్లంగ తన స్వభావ మీలు వెల్పు. —పు. 5

ఈ పూర్వ భార్యాసౌందర్య స్మరణము వలన శంతనునకు గంగపై గల
 ప్రేమ సూచితమగుటయేకాక, పల్లెసమీపమైన మనసు పడుటకు హేతువుగా గూడ
 నగుటవలన శంతనుని పాత్రకు మెరుగు పెరిగినది.

శంతనునిపై మరులుగొన్న సత్యవతి తనలో తాను తర్కించుకొనుచున్న
 విధానము—

ప|| అందరాని మ్రానిపండు దాని నరసిన మాతా)నగడు పెట్టునిండు ?

అ||ప|| అందగాడు రాచగంకు చాచగునే నోములపంబు నాకు మగండు!

1. నమ్మబోరు కన్నవారు గాజు నన్నుఁ గోరెనంచుఁజెప్పిన తీరు
 నెమ్మనమున కాసమీరు వాని నేస్తము తోడ నాపేరుపెంపారు
2. మరచెనేమొ నామాట వాని మరపించి నేనేల వడితి నట్టేట ?
 మరలి వచ్చునె నాటేపూట కోటమాటున నున్నాడదినవ్వులాట!

ఆ సంజపూట యేకాంతము గానేల

నోడ యూవల గట్టియున్నదాన ?

కానిమ్ము, రాజేల కనబడి నన్నట్లు

మరులు కొల్పెను ? పోని, మంచిమాట.

అనవ్వాలె న నే నందుటకు స్వీలుఁ

జిక్కించుకొన్ననైతిఁ జెల్మిఁ జూపి

చెల్లెబో, పడవపైఁ జెలిమికానిని దెచ్చి

వేడుక దీర మాటాడ నైతి

నింతతడవయ్యె, నా నొర చెంతనుండి
 రాయబార మదే మొకో రాక యుండె
 నేమి సేయుదు ? నీ వంత నిప్పు డెవరి
 తోడఁజెప్పుదు ? నిస్సిరో ! యాడబ్రతుకు ! —పు. 8

గాంగేయుడు వల్లెతేని చెంత తండ్రికొరకు చేసిన భీష్మ ప్రతిజ్ఞా పద్యమును స్థిరసంకల్పసూచకముగా, కథాకథనమయమున సంగీతాత్మకముగా పాడుటకు వీలుగా, 'రాలనీ, కాలనీ, క్రుంకనీ,' మొదలగు అభినయానుసార దీర్ఘస్వరములతో కూర్చిరి. (పు-9) భీష్మునితోపాటు అతని తల్లి పావనత్వమునే కాక, అతని తండ్రియైన శంతనుడు కూడ ధర్మమార్గము తప్పలేదని వ్యంగ్యముగా ఈ పద్యమున సూచించినారు.

రెండవ ఘట్టము :

శంతనుడు అఖిలైహిక సుఖముల ననుభవించి సత్యవతి పొందున ఇరువుర కొడుకులను గాంచి దివి కేగ, భీష్ముడు తండ్రికి అపరకర్మ మొనరించి పెద్ద తమ్మునకు సకల రాజ్య మర్పించును. రాజైన పెద్ద తమ్ముడు సంగరమున మృతి చెంద పినతమ్ముడు పట్టాభిషిక్తు డగును. పిన్న తమ్మునికి పెండ్లి చేయుటకు భీష్ముడు కాశీరాజపుత్రికలకు జరుగు స్వయంవరమున కేగి అక్కడ రాజుల నందర నోడించి, కాశీకాపురీకు కన్యకలను మువ్వురిని రథముపై నిడుకొని స్వకీయపురికి వచ్చును. ఆ మువ్వురు కన్యకలతో నొకతె యగు అంబ భీష్మునితో 'ఓ యయ్య ! సాశ్వనిఁ బతిగఁ గోరి యున్నదానను. నా తండ్రి యొప్పుకొనియె. తిరిగి నన్ను బంపుము' అని యన ఆపగానందనుడు అంగీకరించి ఆమెను తిరిగి పంపును. అంబ సాశ్వ పతి యొద్దకేగ అతడు ఆమెను తిరస్కరించును. తన కాపురమును పాడుచేసినది గంగనందనుడని అంబ అతనిని సాధింపదలచి తపముచేయ వనమున కేగును. ఆమె చరితమును విని ఒక తపసి పరశురామునితో చెప్ప, పరశురాము డామెకు అభయమిచ్చి ఆమెతో కరినగరికి వచ్చును. గురుని రాకను భీష్ముడు తెలిసికొని వెళ్లి భక్తితో మ్రొక్కును. పరశురాముడు 'ఈ అంబను నీ పిన్నతమ్మునకు పెండ్లి సేయుము. నాకది ప్రీయము' అని యన, దానికి భీష్మ దంగీకరింపక పోవుటచే వారిరువురకు యుద్ధము జరుగును. ఒకనాటి యుద్ధమున గంగాసుతుని దెబ్బకు పరశురాముడు మూర్ఛ కూడ పోవును. ఆ రాత్రి అంబకు పరశురాముని

శక్తిపై సందేహము కూడ వచ్చును. మరునాడు జామదగ్ని శక్తికి గాంగేయుడు సోలి రథముపై బడ తల్లియైన దివ్యగంగ వచ్చి రక్షించును. ఆ రాత్రి భీష్ముడు ఈ పరశురాముని గెల్చుట యెట్లులా? యని అలోచించుచు నిద్రింపగా, కలలో నొక మహాత్ముడు కన్పించి, 'ఇదిగో సమోహనాస్త్రము. దీని వేసి భార్గవు జయింపు' మని చెప్పి, ధైర్యమున మరునాడు యుద్ధమునకు వచ్చి గురునిపై సమోహనాస్త్రము వేయబోవ నారడు డేతెంచి వారింది గురునకు నమస్కరింపు మనును. భీష్ముడు భార్గవునకు నమస్కరింప, భార్గవుడు సంతసించి తానోడితి నని యొప్పుకొని వరమును కోరుకొమ్మనును, దానికి భీష్ముడు 'బహ్మచారినయిన నాకు గోర్కు లేమియును లేవు. అయినను ధర్మానక్తి, గురుభక్తిని ప్రసాదింపుము' అని యనును. అంబ ఈ విషయమంతయు జూచి 'అనఘుడయిన భార్గవరాముని తెగడి గంగానుతుమీది పగ వేరు తనువెత్తియైన తీర్చుకొనకుండునే' యని సట్టుదలతో వీర్చుచు నేగును. శాంతనవుడు భార్గవుని పూజించి వాని యనుజ్ఞతో వింటి కేగి, ఈ వృత్తాంతమంతయు సత్యవతికి చెప్పి ఆమెచే దీవనలు గొని ధర్మమార్గమున జనులు నుతింపగ చరించుచుండును.

భారతకథలో గల రసత్తర ఘట్టములలో భీష్మపరశురామ యుద్ధఘట్ట మొకటి. ఒకడు తపసిరాజు మరియొకడు రాచతపసి. ఒకడు తండ్రికొరకు తల్లిని గూడ లేకుండగ జేయుటకు వెనుకాడని వాడు. మరియొకడు తండ్రికొరకై పత్ని లేకుండగ నుండుటకు వెనుకాడని వాడు. ఇరువురు మాట మరువని మహానుభావులే. పైగా వీరిరువురు మార్గదర్శకులయిన గురుశిష్యులు. ఇట్టి ఈ పుణ్యచరిత్రలకు ఒక అబల కారణముగా యుద్ధము వచ్చినది. యుద్ధము వచ్చినను మర్యాద లతిక్రమింపని ధర్మస్వరూపులు. అందులకే ఈ ఘట్టము ఎందరినో ఆకర్షించినది. దాసు గారిని ఆకర్షించుటలో ఆశ్చర్యమేమి యున్నది?

ఈ ఘట్టము నందు దాసు గారు తమ కథాకథన విధానానుగుణముగా కథ చెప్పిరే కాని భారతకథను పెద్దగా మార్చినది లేదు. చిన్నమార్పు మాత్రము ఒకటి కన్నుచున్నది. భారతమున అష్టవసువులు స్వస్వమున సాక్షాత్కరించినట్లుండగా దాసు గారు తమ కథలో 'ఒక మహాత్ముడు కాన్పించి'నట్లు చెప్పినాడు.

కథనవిధానము సూచించుటకై దాసు గారు పరశురాముని యుద్ధహాసకు సన్నద్ధము చేసిన విధము—

కెంజడల్ ముడివై చి మంజులముగ మాళి
 పైని రుద్రాక్షల వరుసజుట్టి
 వీరకాచనుగట్టి బెబ్బలి తోలు పై
 దాల్చి మూపున జన్నిదంబులమర
 మొలఁజెట్టి ఖట్వంగమును విల్లు చేబట్టి
 చండభాస్కరుని తేజమున మీత
 సింహగర్జలు చెవుల్ చెవుడు పర్చుగఁ బ్రళ
 యాగ్ని కణంబుల నక్షులుమయ
 భృగుకులాగ్రణి రాముండు వీరమాని
 శాంతనన్దఁ బిల్చి గద్దింప సంభ్రమించి
 టంకృతలొనర్చి గిరులు వడంకునటులఁ
 బల్కె నిటు నేఘు గంభీర భాషణముల.

పు॥లు 14 - 15

ఈ పద్యము అక్షర రూపముగా పరశురాముని రూపమును పాఠకులకు ప్రత్యక్షము చేయుచున్నది.

భీష్ముని శరపాతముచే మూర్ఛ చెంది తేరుకొని సూర్యాస్తమయ మగుటచే భార్గవుడు నాటికి యుద్ధము చాలించును. ఆ సమయమున అంబ భృగురాముని చెంతకేగి పలికిన ములుకులవంటి పలుకులలో, దాసు గారు ప్రదర్శించిన పలుకుల కులుకులు—

అంత నంబ భృగురాముని చెంగటి కరిగి సేవలొనరించి
 యెంతయు నడలుచు నిట్టుల వాకొనియెం గన్నీళ్లుల నించి
 నమ్ముకొంటి నీపరాక్రమంబున నాపగ దీటునటంచు
 వమ్మయ్యె నీదుశౌర్య మాభీష్ముపట్ల నాపల్కు లెంచు
 మునుపటి వీరము వెన్కబెట్టుమో ముదురలి తాపసి నీవు
 దినసు లిర్వది యయ్యెఁగాన నిక నాధీరుని జయించలేవు

పాపము నాకొంతై నీవీగతి బడ దెబ్బలు తిన్నావా ?

ఓపిక తప్పినవాడను మునివృత్తి నుండుటయే మంచి దేవా !

—పు. 17

సమయమా మానభంగమయిన పిదప — పలుకులకు గురియగుచున్నవాడా మహాకోపిస్తుడయిన జామదగ్ని — అనుచున్న పలుకులా పరమావమానకరములు — పలుకుల విధానమా హేళనాత్మకము — పలుకుచున్నదా ఒక అనాథయైన కలికి.

ఇటువంటి సమయములో ఈ విధముగ మాటలు బడిన సామాన్య మానవు నకే ఆవేశము వచ్చును. ఇక పరశురాముని విషయములో నతడెంత యుగ్రుడగునో ఊహింపగలదా ? దాసుగా రిట్లు పరశురామునిచేత సమాధాన మిప్పించు చున్నారు—

అను నంబంగని పిన్న నవ్వొలయఁగా నాభార్గవుండిట్లు వా
కొనియెం గామిని ! రేపు చూడు మతనిం గూల్తున్నిజంబేనె య
ల్లినచో బాలుఁడు భీష్ముఁడెంత ? వినుమా ! కీలన్మదస్త్రాళి తా
కిన జీవించునె బ్రహ్మయైన ? నిక శంకింపంగ నీకేటికిన్. —పు. 17

ఈ పద్యము నందలి ప్రతి పదము అర్థవంతమే. సాభిప్రాయమే.

అను అంబన్ కని — ఆ విధముగా పలుకుల ములుకులతో పొడుచుచున్న అంబను చూచినాడట. ఆ చూపులో అవమానము చేసిన భీష్మునిపై కోపము ; ఇట్లు ఒక అబలచే మాట పడవలసివచ్చెకదా అను బాధ ; తన శక్తి నెరుగలేని స్త్రీ యను లెక్కలేనితనము స్ఫురించును. పిన్ననవ్వొలయగా — పెక్కు దుఃఖము వచ్చిన పక్కున నవ్వు వచ్చును అన్నట్లు ఒక భావము, నాశక్తి నీ కేమి తెలియునులే అన్న భావము స్ఫురించును. ఆ భార్గవుండు — అంతటి పూర్వచరిత్ర గలవాడు అన్న సూచన, భార్గవుడు అని యపత్యార్థక ప్రత్యయముతో చేరిన నామము వాడుటవలన గూడ అతని శక్తి సూచన చేయబడినది. ఇట్లు వాకొనియె — ఇట్లు — అనగా ఈ విధముగా అనగా అంబకు విశ్వాసము కలుగునట్లుగా మాటాడినాడని అర్థము. కామిని— ఈ సంబోధనవలన నీవు కామముతో నుండుట వలన నన్ను నీకే గురింప

లేకున్నావను సూచన. రేపు చూడు - ఇది యెంతయో శక్తి గల మాట. నిత్య వ్యవహారములో గూడ 'రేపు చూడు నాసంగతి' అని యందురు గదా. అతనిన్ గూర్చి - ఈ మాట అంబకు కావలసిన మాట. అది అనినాడు. నిజంబేనె యల్లినచో - నా మాట సమ్మతము. నిజముగా నాకు కోపము వచ్చిన అనగా ఈ రోజు వరకు నాకు నిజముగా కోపము రాలేదు. నా శక్తి సంతయు చూసలేదని భావము. 'నిజముగా' అనునది వ్యవహారములో చాల దలమున్న మాట. బాలుడు భీష్ము దెంత - నాచగ్గర చదువుకొన్న పిల్లవాడు అతడు నాముందెంత అని భావము. వినుమా - నాశక్తిని గూర్చి చెప్పుచున్నాను, వినుము. నీకు తెలియదు అని అర్థము. లీలన్ మదస్త్రాశి తాకిన - లీలన్ అనుటవలన నేను పెద్దగా కష్టపడ నక్కరలేదనియు, మదస్త్రాశి అని సంయుక్తాక్షరముల వలన ఎదుటివానికి తాను బెట్ట గల కష్టత సూచింపబడినది. తాకిన అనుటవలన స్పృశించిన కూడ చాలునని ఒక చమత్కారము. జీవించునె బ్రహ్మయైన - చావు లేని సృష్టికర్త కూడ బ్రతుకగలడా ఇక భీష్ముడన నెంత అను సూచన, ఇక శంకింపంగ నీకేటికిన్ - ఇంత నాగూర్చి తెలిసికొనియు నీకింక శంకింపంగ పని యేల! అన్న సూచన. ఇట్లు ఈ పద్యము నందు స్రతి పదము సార్థకము.

భీష్మసరళురాముల యుద్ధఘట్టము నందు దాసు గారు అత్రప్రత్యత్ర వర్జనము కన్న మాటలపోటు లెక్కువ చేసిరి. ఈ సంభాషణములు ఈ ఈఘట్టమున తప్పని నరి. స్రతి కవి ఇట్లే చేసినాడు. అట్లే దాసు గారు కూడ క్లుప్తముగా చక్కగా చేసినారు. క్లుప్తముగా చేయుటవలన కాబోలు భీష్ముని మాటలలో గురు భక్తి వెల్లడి యైనట్లు భార్గవుని మాటలలో శిష్య ప్రేమ వెల్లడి కాలేదు. భీష్ముడు కూడ—

‘మున్ను రాజుల నీవు బొలియింప గాంగేయుఁ

డున్నచోఁ జెల్లునే యుల్లవుం బండువు’

—పు. 14

అని గురువుతో అనుట అంత సమంజసముగా లేదు. పూజ్య పూజక భావమును పూజ్యము చేసినట్లే కదా.

మూడవ ఘట్టము :

ధృతరాష్ట్రతనూజులు సూర్యురు, పాండుతనయులు ఏవురు దాయముకై యుద్ధమునకు దిగుదురు. కౌరవులుం బాండవులు తన కొక్కగతియైన భీష్ముడును

‘పోషింపబడిన’ కారణమున దార్తరాష్ట్ర పక్షమున పోరాడును. కౌరవసేనాపతియై గాంగేయుడు పాండవ భటవనములను పది దినములు కారుచిచ్చువలె దహింపజేయును. ఒకనాటి యుద్ధమున భీష్ముడు విలయకాలభైరవుని మాడ్కి నతి రుద్రుడయి సకలారి సైన్యమును నేలకు కీలకు తెచ్చును. భీష్ముని విక్రమము జూచి భీరమెడలియున్న అర్జునుని పరికించి వెన్నును ‘దేవదానవులకైన అసాద్యుడు ఈ దేవప్రతుడు. ఈ పీరుని నేను ఈ చక్రమున తునుమాడెదను’ అని భీష్ముని పైకి పోదోవును. అర్జునుడు అడ్డగించుచున్నను ఆగక ప్రళయాగ్నివలె తనమీదకు వచ్చు హరిని భీష్ముడు స్తుతించును. పార్థుడు వాసుదేవుని శాంతు జేసి మరలించును. నాటిరేయి కౌంతేయులు కృష్ణసహితులయి చాటుగ భీష్ముని కడ రేగి తమకు జయము కల్గినట్టి మార్గము చెప్పుమన, భీష్ముడు—

‘ఇప్పుడు నన్ను జయించు నుపాయము
 నీర లెఱుంగుట కిట్లు వచ్చి
 నారు గావునఁ బాలుపార మీ యిష్టము
 తప్పక సమకూర్తు దైవ మాన
 చేత విల్లున్నంతసేపు నన్నోర్పుట
 వశమానె యెటువంటివారికైన
 శరణన్నవాని సమర పరాజ్ఞుఱుని ని
 రాయుధు న్బేడి నేనేయ గాన

మీశిఖండిని రేపు నామీదఁ బంపుఁ
 డంగనా పూర్వుడౌట నేనతని దిక్కు
 శరము తొడుగను బాంధుడాచాటునుండి
 నన్నుం గెలువఁగ వచ్చు నో యన్నలార!’ (పు-27)

అని తన వధోపాయము చెప్పును. మహాత్ముడు, పితామహుడు అయిన భీష్ముని అట్లు మోస పుచ్చి చంపుటకు అర్జునుడు బాధపడి వెనుకాడుచుండ, కృష్ణుడు ‘గీతా సారము’ జ్ఞాన బోధ చేయును. భీష్మోపదేశము ప్రకారమే శిఖండి నడ్డుపెట్టుకొని బాణములతో కొట్టగా ‘శరము లూతగా తూర్పు మొగముతో శాంతనవుడు ధర నొర

గును'. అర్జునుడు తన తాతకు అలుగులు తలగడగా చేసి, పాతాళగంగతో దప్పి తీర్చి, శయ్యచుట్టు కోట కట్టును. భీష్ముడు ఉత్తరాయణ పుణ్యకాలము వరకు ప్రాణములను చిక్కబట్టి మునులు చుట్టు చేరి వేదాంత చర్చలు నలుపుచుండ విష్ణు నుతితో కాలము పుచ్చుచుండును. వికల మవస్కూడయిన ధర్మజుని భీష్ముని చెంతకు కృష్ణుడు తీసికొనివెళ్లి వరధర్మసారము వివరింపుమన, భీష్ము డంగీకరించి ధర్మ జునకు ధర్మ సూక్ష్మముల నెరింగించును. పిదప భగవన్నుతి చేయుచు తనువు త్యజించును.

ఈ కథ యంతయు భారత మందలిదే. దాసు గారు ఈ ఘట్టము నందు నందర్బాసుసారముగా భారత భాగవతము లందలి కొన్ని ప్రసిద్ధ పద్యములను అనుకరించినారు.

శ్రీకృష్ణుడు పాఠుని రథమునుండి దిగి భీష్ముని వధించుటకై సిద్ధమగునపుడు దాసు గారు వ్రాసిన పద్య మిది—

ఘన లీల దేహమందున మెప్పు చెల్లున

వలెవాటు పసిడి దుప్పటి చెలంగ

కుంభిని యదరంగ గుప్పించి యురికిన

గుండలకాంతి దిక్కులకుబర్వ

కరశాఖనమరు చక్రప్రచండార్కుని

కలరు కెందమ్మలై యక్షులొప్ప

కోపంబు వ్రజమై కొనసాగ నట్టిహా

సమ్మ గంభీర గర్జనము గాగ

దేవదేవుడు కృష్ణుడు దీనబంధు

డర్జునుని గావజనులెల్ల నబ్రమంద

పోవుచున్దనుబట్టి యాపుటకు వెంట

బడిన వాక్రుచ్చె నిట్టుల బౌద్ధగాంచి.

—పు. 25

ఈ పద్యము పోతన గారి కుప్పించి యెగసిన కుండలంబుల కాంతి గగన భాగంబెల్ల కప్పికొనగ' (భాగ. - ప్రథ. - 221) అను పద్యమున కనుకరణమే కదా.

భీష్ముడు ధర్మరాజునకు ధర్మసారము వివరించు ఘట్టములో గల—

‘... .. సకల

ధర్మసారము వినుమ యితరులు దనకు
నెద్ది యొనరింప నుంతయు నిష్టపడఁజూ
యన్యులకు నట్టి కార్యము నాచరింపఁ
దగదు తాను నిజంబుగ ధర్మరాజ !’

—పు. 34

అను పద్యము తిక్కనామాత్యుని—

ఒకటే యని యొనరించిన

సరవర ! యప్రియంబు తన మనంబునకగుఁ గా

నొకులకు నవి సేయకునికి

పరాయము పరమధర్మపథముల కెల్లన్.

—శాంతి - పంచ - 220

అను భారత ప్రసిద్ధ పద్యమునకు రూపాంతరీకరణమే కదా! ఇట్లే భీష్ముని చంపుటకు వెనుకాడుచున్న అర్జునునకు శ్రీకృష్ణుడు చేసిన బోధ యంతయు గీతాసారమే.

ఈ భీష్మ చరిత్ర హరికథను నిర్వచనముగా వ్రాయుట దాను గారి భీష్మ ప్రతిజ్ఞ.

సావిత్రి చరిత్రము :

దాను గారి రామాయణ హరికథలలో యథార్థ రామాయణము, భాగవత హరికథలలో రుక్మిణీ కల్యాణము మంచి పేరు ప్రఖ్యాతులకు నోచుకొనగా, భారత కథలలో అట్టి భాగ్యము నోచుకున్న హరికథ సావిత్రి చరిత్రము. ఈ హరికథ రచనమునకు ఒక కారణము కలవట. దాను గారి తల్లియైన సరసమ్మగారు దాను గారికి ఎంతకాలమునకు సంతానము లేకపోవుటను జూచి ఒకనాడు ‘నాయనా, సావిత్రి చరిత్రము వ్రాయుము. నీకు సంతానము కలుగును’ అని చెప్పినట. తల్లిమాటపై గౌరవముచే దాను గారు ఈ సావిత్రి చరిత్రమును వ్రాసినారట. ఈ హరికథ వ్రాసిన సంవత్సరమునకే దాను గారికి ఒక ఆడపిల్ల కలిగినది. ఆ విశ్వాస కారణముచేతనే దాను గారు ఆ పుట్టిన పిల్లకు సావిత్రి అని నామకరణము చేసిరి.

సావిత్రి చరిత్రమునకు 'పన్నగేంద్రభూష పట్టంపురాణియైన శార్వాణి కృతి నాయక'. ఈ కృతి ఆదిశక్తి స్తుతితో ప్రారంభ మగును. తరువాత కృతికాయక స్తుతి, గణపతి నుతి, శారదాస్తుతి, సభాస్తుతి వరుసగా వచ్చును. తరువాత సత్యము భూతదయల ప్రాశస్త్యమును గూర్చి సుదీర్ఘమయిన చర్చ చేయుదురు. ఆ చర్చలో పశువిశసనమును అంగీకరించు సమకాలీన పండితమానులను దాసు గారు తీవ్రముగా విమర్శింతురు ఇది యంతయు ఉపోద్ఘాతము.

ఈ యుపోద్ఘాతమయిన తరువాత సావిత్రిచరిత్ర చెప్పటకు చక్కని పూర్వరంగమును సిద్ధము చేసినారు.

‘ధాత్రిః భర్త కున్నరియు దక్కిన బంధులకున్నహా యశః
పాత్రిత గల్గజేసి యిరువంకల వంశజనంబులం దిహా
ముత్యసుఖంబులన్నిటిని మోదము గాంచిన పుణ్యసాధ్వీ సా
విత్రి తలంపు వచ్చె సరవిన్నుజనావళి నెన్ను నామదిన’

పున్నెపుం దంపతులలోన వన్నె కెక్కి
పుడమి పావిత్రి సత్యవంతుడను మిగుల
నిఖిల సాధుజన స్తవనీయు లగుట
వారి చరితంబు పల్కెద వాసి మీర.

—పు. 9, 10

కథా శరీరము :

తొల్లి మద్రదేశమునకు అశ్వపతి యను దొడ్డ నృపతి విభుడు. ఆ మహామహాని రాజ్య ప్రజలు సత్యప్రీతి, సకల భూతములందు సమత కలవారు. సదాచార సంపన్నులు. అశ్వపతికి ఎంత విభవము కల్గినను, కాంతామణితోడ చిరము కాపురమున సంరోషించినను, అతనికి సంతానము లేదు. దానికై యతడెంతయో చింతించి యనశనవ్రతుడయి తమ కులదేవత యగు సావిత్రిని గూర్చి తప మొనర్చును. అతని భక్తికి మెచ్చి పాలితాశ్రిత వర్గ యగు దుర్గ విశ్వరూపంబుతో ప్రత్యక్షమయి అతనిచే అనేక స్తుతులను బడసి, అతడు అడుగకుండగనే—

‘... .. ఓయి వత్స! నీ

యనఘ తపంబు మెచ్చితి మదంశమువం జనియించు నీకుడి

న్నని యొక కూతు రాజేవలనం దరియిం త్రిరువంక వారలెం
దున జయమబ్బు నీకు’ పు. 14

అని తిరోహిత యగును. కొన్నాళ్ల కతని యిల్లాలు నెలతప్పి మంచి ముహూ
ర్తమునందు ఒక పుత్రికను గాంచును. సావిత్రిదేవి వరమున పుట్టెను గాన ఆ పిల్ల
సావిత్రి యను పేర పిల్వబడును. సావిత్రి యుక్తవయస్సు వచ్చునాటికే—

దానమున వేల్పుటాపు, సత్యమ్ము పోవు

మోటుఁగు మరుదంతి, కల్కుల మెలుబంతి

శీలపుం గొట్టు, ఖలులకు చెంప పెట్టు

ఎలమి సావిత్రి కెనగలదే ధరిత్రి

—పు. 15

అని అందరిచేత ప్రశంస లందుకొనును. ఈ పొలితికి తగు వరునికై అశ్వపతి
భూవిభుల నెందరినో పరీక్షించి, వచ్చిన చిత్రపటములను జూచి, కలహాపవయశ్శీల
ముల నాపెకు సరియైనవాడు లేడని అలోచించు చుండును. అంత తనకు అనుహాల
పతి యెట్టు లబ్బునచుచు చింతించుచు నొక రాత్రి సావిత్రి యొక కల కనును. ఆ
కలలో — మూపున గండ్రగొడ్డలి గల ఒక రాచకోడెగారు — అతని నెత్తిపై నొక
గంప — ఆ గంపలో ముసలి ముద్దలయిన తల్లిదండ్రులు — చారిని నేల దించి
జలకమాడించి చలువనీడలో వారికి తీయని పండులను తినిపించుచు ఆ యువకుడు
తన్ను (సావిత్రిని) జూచి—

‘.... పాణనాయకా

మంచి మరందపానమిడి మామకు న త్తకుఁదృష్టి చేసి క

ల్పించుము పూలపాన్పు మఱి వీచుము చల్లనిగాలి నేను గా

వించెద పాదసేవ’

—పు. 16

యని పలుకును. తానుగూడ నతని ప్రాణేశ్వరునిగా తలంచి భయభక్తులతో బూని
తదాజ్ఞ సలిపినటుల కలలో కన్పడును. ఆ కల కాంచినప్పటినుండి ‘బాను, నీవె
నా నాథుండవయితి వింతనుండి’ అని నిర్ణయించుకొని, అతని రూప గుణ సంపదల
కారణముగా సావిత్రి అనంగుని పువ్వుకోలల వాడికి గురి యగును. సావిత్రి సకల
కలాపేత్రి యాట కలలో గాంచిన ఆ యందకాని చిత్రపటమును వ్రాసి చెలికత్తెకు
చూపి, తన మనసులో గల అభిప్రాయమును తన చెలికత్తెతో తెలిపి, అంతతో ఆగక

ఈ పటము నా తండ్రికి కన్నర్పి నీవు పేగముగా నావిధము తెలుపుము' అని చెలి కత్తె ముఖమున తండ్రికి కబురు పెట్టును. అశ్వపతి అచ్చెరువునందు చుండును. 'అంతలో దైవవశమున నారదముని అటకు రాగా అశ్వపతి తన పుత్రిక విచిత్రవిధ మంతయు చెప్పును. దానికి నారదుడు 'ఇతడు కలడు. సాశ్వాదిపుని పుత్రుడు కాని అప్పటివి. పేరు సత్యవంతుడు. ఇతనికి ఆయువు ఇర్వదేండ్లు. అందు పదెన్నిది చకెను. ఇంక నీ యిష్టము' అని చెప్పి వెడలును. ఆ యువకుడు లోకములో నిక్కముగా నుండుటకు అశ్వపతి అద్భుతపడి, అంతఃపురములో చెలులు నుతించు నట్లుగా గౌరీవివాహము చదువుచున్న పుత్రీరత్నముతో నారదుడు చెప్పినవిషయ మంతయు చెప్పి, 'తల్లీ ! యితనిన్ భావింపక చిరము బ్రతుకు వరునింకొకనిన్ సేవించుము' అని కోరును. దానికి సావిత్రి, 'తండ్రి ! మన వంశమున మారు మనువు లేడు. అతనితో కాపురము ఒక క్షణమయిన చాలును.

కనకదుర్గయు మనపాల గల్గెనేని
యరయ సాధ్యికి మాహాత్మ్య మలరునేని
యితడు చిరజీవి యగుచు నన్నేలగలడు
వేనుడువులేల తండ్రి ! నన్ నీనికిమ్ము "

—పు||లు. 21, 22

అని పట్టు పట్ట, అశ్వపతి వేదమాతపై భరము పెట్టి, మంచి ముహూర్తము పెట్టించి అరణ్యములో గల సత్యవంతుని కడకు పుత్రికతో గూడి బయలుదేరును.

అరణ్యములో సత్యవంతుడు 'అనిమిషులు మెచ్చునటుల నెనుబడేడు లంత సామ్రాజ్య సంపద ననుభవించి తుద కిట్టి యిడుమలు' పడుచున్న తల్లిదండ్రులను గూర్చి చింతించుచు, చతురంగ బలముతో శంఖకాహళధ్వనులతో తన దెసకు వచ్చు చున్న అశ్వపతిని చూచి తమ రాజ్యము నాక్రమించుకొన్న వైరులని తలంచి యొంటిగా యుద్ధమునకు సిద్ధమగును. అతని ధైర్య గాంభీర్య శౌర్యాది పీర్యము లకు అశ్వపతి అద్భుతమంది చిరునవ్వుతో, 'తాను శత్రువును కాననియు, తన కన్య నొసంగుటకు వచ్చిననియు' నని యన; వినయానంద త్రపాయక్తుడయి సత్య వంతుడు అత్యుత్సాహముతో జననీజనకులకు అశ్వవిభుని రాకను గూర్చి చెప్పును. సాశ్వన్యపతి అశ్వపతి కోరిక ప్రకారము ఆ యింతిని కొనుమని పుత్రునకు అనుజ్ఞ యిచ్చును. ఆ అడవిలో వారి కల్యాణము జరుగును. అశ్వపతి వివాహానంతరము

సత్యవంతునితో 'నాయనా : బలు తపంబున సావిత్రిదేవి వరప్రభావమున ఈ అర్హత
యిని కాంచినాము. ముద్దుగా బెంచినారము, జాగ్రత్తగా ఏలుకొనవలసినది. అంతే
కాదు మరియొక మనవి యేమనగా మా రాజ్యమునకు వచ్చి ఏలుకొనుము. కారడవిలో
ఈ ముదితల్లిదండ్రుల నెట్లు పెంచెదవు?' అని కోరగా, దానికి సత్యవంతుడు అర
ణము నొల్లనని చెప్పి అంగీకరింపడు. తన్ను అడవిలో వదలి పెళ్లుటకు బాధపడు
చున్న తండ్రిని జూచి సావిత్రి 'మగువ యెదిగినంత మగని గొప్పే యగును.
లోకమర్యాద యిది' అని ఓదార్చి పంపును. సావిత్రి వనములో సగల నవలదెట్టి,
వల్కలములు పెనిమిటి వలె గట్టి, వరుని కసికందనీయక, అత్తజూమలను కేల్పుల
భంగి జూచుచు, పర్ణశాలలో ముదమున కాపురము చేయుచుండును.

నారదుడు తన విభునకుంచిన ఆయుః పరిమితి రేపు వచ్చుననగ, నేటి నుండి
సావిత్రి యనశనవ్రత మాచరించి ఉదయము రేయి గూడ దేవిని సహస్రనామము
లతో పూజించును. మరునాడు భర్త యెంత వలదనుచున్నను భర్తతో అడవికి
బయలుదేరును. భర్తతో సాయంసమయము వరకు అరణ్యములో ప్రక్కనే యుండి
'ప్రౌద్ధ గ్రుంకపోవుచున్నది. ఇంటికి పోదము చాల మేల' అని చెప్పి, సత్య
వంతుడు బయలుదేరదోవును. ఇంతలో విధివశమున సత్యవంతునకు తల నొప్పి
ప్రారంభమై, అధికమై ప్రాణము విడుచును. సావిత్రి తన కాంతును అటులొకను
గనుగొని బండలు కరుగగ నేడ్చుచుండును. అంతలో ఘన కాలపాశధరుడయి
జముదు సత్యవంతుని సూక్ష్మదేహము నాకర్షించి కొనిపోవుచుండ సావిత్రి వెంబ
డించును. తన్ను అప్రతిహత గమనమున వెంబడించు ఆ సాధ్వీమణి మూహాత్మ్యము
నకు ప్రేతపతి అచ్చెరువంది 'వరుని దప్ప వరమేదయిన నేడుము' అనును. దానికి
సావిత్రి 'కాంతునితో నుంటకన్న బలివ్రతకే కోర్కె యుండును? అది యటుండ
నిమ్ము. ఏదయిన వరము కటాక్షింప నీకీష్టమయ్యేనేని—

అకట ! జాత్యంధులైన నా యత్తమామ
లకు గనుంగవలిమ్ము నీదు కృపచేత
కొడుకునుం గోడలిం జూచుకొందు వారు
తపిలి ముచ్చట దీరంగ ధర్మరాజ !

—పు. 48

అని చిత్రమయిన వరమడుగును. కొడుకును జూచుకొనుటకు కన్ను లిమ్మునుట
చిత్రము కదా ! అనగా సత్యవంతుని బ్రతికించుమని కోరుటయే గదా ! ఆ వర

మును జముడు ప్రసాదించి ఆమెను తిరిగి వెళ్లుమును. ఇట్లు పలుకు జముని వీక్షించి 'ఇతని ప్రశ్నల పరంపరలతో ఆపవలయును' అని నిశ్చయించుకొని, 'పాప పుణ్య మన నెట్లుండును? దాని కేఫలము ప్రాప్తించునో వివరింపుము' అన, దండధరుడు ఆమెకు సవిస్తరముగా వివరించును. తరువాత ఆమె భక్తికి సంతసించి మరల యముడు 'ఓ మంచి చిన్నదాన! నీయందు ప్రీతి చెందితిని. పతిని దక్క పీవరమయిన అంగుము' అనును. దానికి చేతులు మొగిడ్చి సావిత్రి సావిత్రీయునెతో—

'వేయేల క్షణంబయిన నా మగని విడిచి మరి యుండలేను

దీనికేమిగాని వరము మరియొక దాని గోచమన్నావు

గాన నా తండ్రి కారసపుత్రుల గన గటాక్షింపు మీవు' పు.47

అని మరల చిత్రమయిన వరమును గడసుతనముతో నడుగును. భారసులు సత్యవంతుడు జీవించినపుడేకదా కలుగుట కవకాశము. అదే ఈ వరము నందలి గడుసుదనము. అంతలో యముని వదలిక 'నాకు పతి భిక్ష పెట్టు'మని నేడుచుండ, ఈమె ప్రార్థనమునకు దేవతలు సవయహృదయులై సుమావళి కరియింతురు. అప్పుడు యముడు ఆమె శక్తి సామర్థ్యములకు సంతసించి—

'అమ్మా! నీతండ్రి కారసపుత్రులు హాయిగా నూర్పు రలరెదరు

సమ్మాదముతో నీ భర్త మరల సజీవుడై నిన్ను గూడు

నెమ్మి నీమగడు నీవు చిరకాలమ్ము సామ్రాజ్య మనుభవించి యా

పిమ్మట శివసాయుజ్య మందెదరు.... —పు. 48

అని వరములు ప్రసాదించి, తిరోహితు డగును. సావిత్రి అంత భూమిపైకి వచ్చి నాథుని తల తన యంకదేశమున బెట్టికొని నిద్ర లెమ్మని పిల్వగా నొడలు కదిల్చి నిద్రలేచినవానివలె సత్యవంతుడు జీవించును. తరువాత సత్యవంతుడు సావిత్రి వలన జరిగిన విషయమంతయు తెలిసికొనును. సత్యవంతుని తల్లిదండ్రులు శత్రువుల నోడించి రాజ్యమును గైకొనివత్తురు. అందరు సావిత్రిని నుతింతురు. ఇట్లు సర్వసంపదల నొసగిన సర్వమంగళము మంగళము పాడుటలో కృతి సమాప్తమగును

ఈ సావిత్రి చరిత్ర హరికథ యందలి ప్రధాన కథ భారతము నందలిదే కాని దాను గారు చిన్నచిన్న మార్పులు చాల చేసినారు. భారతము నందు అశ్వపతి మద్రదేశాధిపతి యని సూచనమాత్రముగా నుండ, దాను గారి కథలో వాని గుణ సంపద, వాని రాజ్య ప్రజల పదాచారములు కూడ వివరింపబడినవి. ఆ ప్రజల ఆచారము లన్నియు దాను గారికి నచ్చిన ఆచారములు. ఇట్లే అశ్వపతికి సంతానము లేదని మాత్రమే భారత విషయము కాగా దానుగారి కథలో సంతానములేని అశ్వపతి మానసికబాధ కూడ వర్ణింపబడినది. ఈ కథ వ్రాయునాటికి దాను గారు కూడ సంతాన రహితు లగుటచే ఆ బాధావర్ణనము వారి అనుభవము లెల్లినదే. అశ్వపతి సంతానార్థియై పదియురెన్మిది వర్షములు సావిత్రిని కొలువ ఆ దేవి ప్రత్యక్షమైనట్లు భారత కథ. దాను గారి కథలో తపము చేసిన కాలప్రసక్తియే లేదు. ఆ దేవి ఏ రూపముతో ప్రత్యక్షమైనదో వివరణాత్మకముగా కలదు. 'మదంశమున' నీకు పుత్రిక జన్మించును అని సావిత్రిదేవి అశ్వపతితో ననుట భారత కథాంశము కాదు. దాను గారు కల్పించినదే. ఈ మాటవలన సావిత్రి పాత్రకు ఒక ఉదాత్తత కూడ చేకూరినది. అట్లు జగన్మాత అంశమున పుట్టినట్లు కల్పించుటవలననే, దాను గారు కథానాయికయైన సావిత్రిని ఒక సామాన్య ప్రబంధ నాయికవలె గాక దైవాంశ సంభూతగా తీర్చిదిద్దినారు. ఇరువంశములను పవిత్ర మొనరించు నీ పుత్రిక యను దేవి మాట రెండింటను గల అంశమే. సావిత్రి వినుకలి వలన సత్యవంతుని ప్రేమించినట్లు దాను గారి కథాంశము. లోకోత్తరమయిన జన్మవృత్తాంతము కల సావిత్రికి లోకోత్తరమయిన ప్రణయ వృత్తాంతముండిన కాని సరిపోదని ఈ దాను గారు ఈ స్వప్నప్రణయమును కల్పించిరి. నారదుని ఆదేశానుసారము అశ్వపతి సావిత్రిని సత్యవంతునకు ఈయదలచినట్లు భారతకథ. వేదమాతపై గల విశ్వాస ముచే నొసగినట్లు దాను గారి కథ. అత్తమామలకు నమస్కరించి సావిత్రి భర్తతో అడవి కేగినట్లు భారత మందుండ సరమేశ్వరిని కొలిచి వెళ్లినట్లు దానుగారి కథలో నున్నది. భారతాంశములను జూచి వీలయినంతవరకు జగన్మాతతో హరికథలో ముడిపెట్టినారు. దానికి కారణము 'మదంశమున' అని సావిత్రిదేవి చెప్పినదానికి కొంత సంబంధము కుదుర్చుటకొరకే. కట్టెను కొట్టుచున్నపుడు సత్యవంతునకు శిరోవేదన కలుగుట భారతకథ. సరసులో మృతాశములను ప్రోగుచేసి యొడ్డునకు వచ్చినపుడు శిరోవేదన కలుగుట దాను గారి కథ. ఇక సావిత్రి వరముల నడుగు టలో గల గడుసుదనము భారతమునం దుండదు. సావిత్రి యముని ఆపి, పుణ్య

పాప విశేషములను వివరింపుమని కోరుట, యముడు విపులముగా వివరించుట దాసు గారి స్వీయసిద్ధాంత ప్రచారమునకు చేసిన కల్పనయే. భారతాంశము కాదు. ఈ ఘట్టము నందలి వివరించిన పాపము లన్నియు దాసు గారు నిత్యము చూచుచున్న సమాజము నందలివే. ఇవి ఈ హరికథలో గల మాచ్చులు.

ఇక కథన విధానమునకు ఒకటి రెండు ఉదాహరణములు :—

స్విగ్ధగాత్రమైన సావిత్రికి ఒక రాత్రి కలలో కన్పించిన సత్యవంతుని స్వరూపము—

బిరుసు నీలంపు టుంగరముల వలెను ముం
 గురులు పెన్నొసటిపై గునిసియాడ
 ఆలచిప్పలబోలు వాలు కన్నంగవ
 కొనల వెంబడి మంచి నెనరు జింద
 ముప్పిరిగొన్న మేల్పుత్తడి మాపున
 బలితంపు గండ్రగొడ్డలి వెలుంగ
 మోము చందురు నందు మొల్క మీసలు గప్పు
 చిరునవ్వు వెన్నెల చెలగు చుండ

తల్లి దండ్రులు ముసలి ముద్దలు గలిగిన
నెత్తల న్మోయు గంపను నేలడించి
జలక మాడించి తేయ పండులను జలువ
నీడఁ దినిపించు నొక రాచ కోడెకాని. (పు-16)

కాంతారమున ఒక్క కమలాతీరము చెంత సత్యవంతుడు తన కాంత
యైన సావిత్రితో నుల్లాసముతో నల్లాపము లాడుచున్న విధము—

ప॥ కాంతా కనుగొనవే యిక్కాంతారము సొగసు
ఎంతో బలు సంతోషము నెనయించెనే మనసు ॥కా॥

అ॥ ఇంతే హొంతకారి నడచొదంతీ మరుని చేమల్లెపూ
బంతీ యందములకు నేటి భవంతి సుగుణాల దొంతీ

మి॥ సంతతంబు జంబూ బదరిపనన ఖర్జూర నారికేళ రంభా
సంతాన స్వాదు ఫలభోగ్యమున్ ।

సకల తపోధన వాస యోగ్యమున్

॥ కా ॥

1. ఆ చెయ్యన నీర్దాగిన నారోగ్యము హెచ్చున్
ఈచోఁ దపమొనరింప నభీష్టారము వచ్చున్
వీచుజ్జలగాలి యెంఁ న్నాచున్ సూర్యుడు నెన్నెలవలె
వాచామగోచర మహిమాస్పదము

ప్రకట సత్వరాజిత శ్వాపదము

నీ చరిత్రబోలి విరహితాగము

నిదత నిశ్చేయస శ్రీరాగము.

(పు-38)

అశ్వపతి తన పుత్రిక యగు సావిత్రిని సత్యవంతున కిచ్చుటకు చతురంగ
బలముతో నరణ్యమునకు వచ్చుచుండ, ఆ వచ్చువారు తమ రాజ్యము నాక్రమించిన
శత్రువులని భావించి సత్యవంతుడు యుద్ధమునకు సిద్ధమగును. ఆ సందర్భమున
యుద్ధరంగమును విజయలక్ష్మీ వివాహముగా చిత్రించిని పద్యము అద్భుతము.

(పు - 25)

ఈ హరికథలో దాసు గారు సంగీత శాస్త్ర సంబంధమయిన ఉపత్యారమును
జేసిరి. ప్రతి కృతియొక్క రాగమును ఆకృతిలో చివరి పదముగా నిరికించినారు.

ఈ కథ ఆదిశక్తి స్తుతితో ప్రారంభమై సర్వమంగళ మంగళముతో పరి
సమాప్త మగును. కథలో గల ప్రతి ముఖ్యాంశము జగజ్జననతో ముడిపెట్టబడినది.
అంతేకాక శ్యామలా యను మకుటముతో నెనిమిది పద్యములు (శ్యామలాష్టకము),
వేదమాతపై దండకము కావనని ద్రాసిన అంశములు. ఆ దృష్టితోనే దాసు గారు
అశ్వపతికి ప్రత్యక్షమయిన వేదమును విశ్వస్వరూపిణిగా శ్రద్ధతో వర్ణించినారు.

(పు - 12)

డాక్టరు కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తి గారు రన్నెట్లు — 'స్వతంత్రమైన ప్రపంచీ
కరణము, సకృస్మాత్రమైన సరిష్కారము, సమచితమయిన ఆత్మీయతా ప్రతిఫల
నము రాశీభూతమయిన రచనము నారాయణదాసు గారి సావిత్రి చరిత్రము'. ⁷

9. 'సావిత్రి చరిత్రము-సాహిత్యామృతము'-సారస్వత నీరాజనము - పు.455

యథార్థ రామాయణము :

దాసు గారి హరికథ లన్నింటిలో యథార్థరామాయణము హరికథ పెద్దది. ఈ హరికథ దాసు గారి ధర్మపత్నియైన లక్ష్మీనరసమ్మగారికి అంకితము. లక్ష్మీనరసమ్మగారికి రామాయణమన్న మక్కువ యెక్కువ యని 'ప్రియంతే రామచరితం పిబ రామాయణామృతమ్' (పు. 196) అను శ్లోకమున దాసు గారే వెల్లడించినారు. ఆ కారణమువలననే లక్ష్మీనరసమ్మగారి మరణానంతరము దాసు గారు ఆమె ఆత్మ శాంతికై చేసిన రచన యిది. లక్ష్మీనరసమ్మ గారు మరణించినది, దాసు గారు ఈ హరికథను వ్రాసినది 1915 లో.

'యథార్థరామాయణము' అని దాసు గారు తమ రామాయణకథకు పేరు పెట్టుటలో వీరి యుద్దేశ మేమయి యుండునని ప్రతి పాఠకునకు వెంటనే కొంత ఉత్సుకత కలుగును. ఈ ఉత్సుకతను గ్రహించియే ఆచార్య శ్రీ గంటిజోగి సోమయాజి గారు చేసిన వ్యాఖ్యాన మిది:-

'మొదటి రామాయణము వాల్మీకి కృతము గదా : ఆ తరువాత రాముని గూర్చిన అనేక కల్పనలు ఉపాదేయము లయినవి. మహాకవుల రచనల నుండి, పురాణముల నుండి బయలు వెడలినవి అవి యథార్థములు కావా? అను ప్రశ్న ఉదయింసక తప్పదు దాని నంటిని మనసు నందుంచుకొని ఒక సమన్వయమును మనము చేసికొనవలయును. శ్రీరాముని స్వరూప స్వభావములను బయట పెట్టుటలో వాల్మీకి యుద్దేశము ప్రథమమైన అర్థము. తులసీదాసు, త్యాగరాజు మొదలయిన భక్తులు నిరూపించిన అర్థము రెండవ అర్థము. అష్టాదశ పురాణములలో నిరూపింపబడినది ఇంకొక అర్థము. ఆధ్యాత్మ రామాయణము, సీతారామాంజనేయము నిరూపించిన శ్రీరామ స్వరూపము ఆత్మారామస్వరూపము ఇంకొకటి. ఇతరులయిన కావ్యకర్తలు, బ్రబంధ నిర్మాతలు. రూపకరచయితలు, శతకకర్తలు నిరూపించినది జగదాధిరాముడయిన పరంధాముని స్వరూపము ఇంకొకటి. వాని నన్నింటిని గ్రహించుటయు సమన్వయసరచుటయు నేటి యథార్థమని చెప్పక తప్పదు. ఈ యుద్దేశమే, ఇట్టి సమన్వయప్రయత్నమే, ఇటువంటి వర్ణనాదక్షతయే యథార్థరామాయణమున దాసు గారు నిరూపించినారని నా యుద్దేశము'¹⁰

ఇక దాసుగారు ఒక శిష్యునితో 'అనుకొనునట్లు అర్థ మిచ్చు (అర్థము = ధనము) రామాయణము కావున ఇది యథార్థరామాయణము' అని ఒకసారి యథార్థరామాయణమునకు చెప్పిన చమత్కారమైన అర్థము.

సీతారాముల చరితమును అదిభిక్ష పెట్టిన మహర్షి వాల్మీకి. అ భిక్షను చాల వాల్మీకిలు యథాశక్తి రకరకములుగా ఆరగించిరి. ఎవరెన్ని పంటలు పండించి నను పొలము వాల్మీకిదే. అ వాల్మీకి పడవ్యాయకి వెసుకటి వారినలె దాసు గారు కూడ వీరి భాష్యము వీరు చెప్పిరి. కాని వీరి భాష్యము యథార్థమయిన వాల్మీకి హృదయమని వీరి విశ్వాసము. అనగా ఇప్పుడు మన యెదుటనున్న వాల్మీకి రామాయణము నందెన్నియో ప్రక్షిప్తము లున్నవనియు, వాల్మీకి మహర్షి యథార్థముగా నిట్లు వ్రాసియుండునని భావించి, దాసుగారు వ్రాసిన కథ ఈ యథార్థ రామాయణ హరికథ.

ప్రస్తుతము మనకు లభించుచున్న వాల్మీకి కథలో వారి కెన్ని సందేహములు వచ్చినవో ఈ యథార్థరామాయణ పీఠికలోని వారి మాటలనుబట్టి మన కర్థమగును.

‘దైవము మనుష్యులచేత నతిక్రమింప శక్యము కాదు, మీచేతనయిన కొల దిన్నాకు మీరుపచరించినారు, కాని లక్ష్మణుడు గతజీవుడయినవాడు కనుక సీతతోగాని యుద్ధముతోగాని మరి నాకవసరము లేదు, మీరు మీ యిచ్చానుసారముగా బొంతు. వానర పుంగవులారా : యిక్కడనే నేను దేహమున్విడిచెద నిక బ్రతుకు నొల్లను. దుష్కృతకర్ముడ ననార్యుడన్నే నిస్సీ విభీషణుని రాజు న్గావించెదనను నా మిథ్యా ప్రలాపనము నన్దహింపగలదని యమోమ సంకల్పుడు దృఢవ్రతుడు ధైర్యసుంద రుడు సర్వజ్ఞుడు నగు రాముడు దీనాలాపము లాడునా ?

అయోనిజ తపస్విని యార్యయు నగు సీత ధర్మమూర్తియో రామునకు దక్క నితరున కెట్లయిన జిక్కునా ?

పరమ భాగవతోత్తముడు, బ్రహ్మజ్ఞాన సంపన్నుడు, జీవన్ముక్తుడు నగు విభీషణుడు పామరుని వలె గూడయుద్ధమున నింద్రజిత్తుచేత జీకటిచే నాదిత్యుల వలె రామలక్ష్మణులు నిహతులయిరి, మఱి నాకు రాజ్య మెట్లు దొరకునని పగచునా ?

ఇంద్రజిత్తు సీతను వధించెనని సర్వజ్ఞుడగు హనుమ రామునితో చెప్పునా ?

అయోనిజకు మృతి లేదని తెలిసియు సాక్షెన్నారాయణావతారమూర్తి యగు రాముడు దుఃఖించునా ?

పరమ భాగవతోత్తమును విభీషణుడు నవవిధ భక్తిమార్గములచే బరమపురుషుని నారాధించుటతప్ప నింత్రజిత్రు న్రావణు న్నూడ నశింపజేయుటకై రణరంగమున గదతో వారి యిరువుర రథముల న్నడ గూల్చునా ?

ఇంద్రజిత్వధానంతరమున రావణుడు తన్జంప వచ్చుచున్నాడని తెలిసికొని హనుమని యుపదేశము విని యతని మూ పెక్కి రామునియొద్ద కేల పోనయితి నని యయోనిజ యగు సీత నొచ్చుకొనునా ?

లక్ష్మణుడు పునర్జీవితుడయి యుద్ధవిముఖుడయి రాముడున్నట్లు తెలిసికొని రామునితో నీ ప్రతిజ్ఞ న్మానుకొనుట నీకు దగదని యీసడించి పల్కినాడనుట యుచితమా ?

అంతర్గత క్రోధాగ్ని పైకి ప్రజ్వలింపజేసి సర్వజ్ఞుడు స్థర్మమూర్తియు నయిన రాము డయోనిజ యగు వైదేహి పాతివ్రత్యము న్సుంకించి యున్మత్తుని వలె విభీషణునితో గాని సుగ్రీవునితో గాని భరతునితో గాని పొందు సల్పు మిక రావణునిచే జెఱుపబడిన నీవు నాకు బనికిరావని కారులాడునా ? యగ్ని సంఘాత యగు సీతతో రోతప్రవాదము మాన్పుట కీయెత్తు పన్నినాడ నని సత్యసంధుడగు రాముడు కపట నాటకము ప్రదర్శించునా ?

రావణ వధానంతరమున సీతకు రామవిజయ మెఱిగింప నేగిన హనుమడు సీతన్గాచు రాక్షసస్త్రీల న్స్పృక్యతుని వలె జంప నుంకించునా ?

రాముడు సీత న్సెండ్లాడినపుడు ద్వాదశవర్ష వయస్కుడనియు నూన షోడశ వర్ష వయస్కుడనియు న్ముని తబ్బిబ్బాడునా ?

సీత లక్ష్మణునితో రాముడు నశింపగా నన్గవయ గోరితివా యని నిష్ఠూరము లాడునా ?

లక్ష్మణుడు సాధ్వీమతల్లి యగు సీతను విముక్తధర్మ, చపల, తీక్షణేదకర యని సంబోధించునా ? నన్యంకించుచున్నావు కనుక దుష్టురాలవు నశించుమని శపించునా ? జటావల్కలదారియై పదునాలుగేండ్ల వనవాస మొనరించునపుడు మాంసము న్దిననని ప్రతినపూనిన రామునిచే మాంస భోజనము చేయించునా ? లక్ష్మణు న్గవ గూడ నని దుర్మార్గముగా సీత కడుపు బాదుకొను చేడ్చునా ?

రావణునిచేత సీత గుప్తావయవ వర్ధనము చేయించునా ?

లక్ష్మణుడు విభ్రాంతుడయి పామరుని వలె భరత శ్రతుఘ్నుల గైకేయి స్నాద సపరివారముగా వధించెదనని రామునితో పల్కునా?

విరాడుడు సీత న్నొడపై గూర్చుండబెట్టుకొన్నాడని రాముడు వగచుచు లక్ష్మణునితో బల్కునా?

రామలక్ష్మణులు విరాడునిచే గొంపోచిటుట చూచి సీత యేడ్వచొడగునా?

త్రిదశు లిరువదై దేండ్ల వయసు గలవారని నిర్దేశించునా? శూర్పణఖతో రాముడు పరిహాసోక్తులు ఛలోక్తులుం బల్కునా? విశాలాక్షి మెఱపులాగున స్రకాశించుచున్నావని యెకసక్కెమొనరించునా? లక్ష్మణుడు శూర్పణఖ న్బరిహాసించునా? చుప్పనాకను విరూప స్థావింపుమని రాముడు లక్ష్మణున కాజ్ఞ యిడునా?

వరిష్ఠుడగు హనుమంతుడు రావణునిగలింపుకొని నిదురించుచున్న మందోదరిం జూచి సీత యని భ్రమించునా?

హనుమంతుడు సీత స్నాదజాలనైతి నను దిగులున నాత్మ హత్య చేసికొన నెంచునా? సర్వజ్ఞుడగు హనుమంతుడు తాగాల్చిన లంకలో సీత దహింపబడెనని యనుకొనునా?

తన వలె భార్య నెడసి బ్రహ్మచర్య వ్రతనిష్ఠుడయిన లక్ష్మణునితో దృఢ వ్రతుడగు రాముడు సీత నిగూఢావయవ వర్జనము సల్పుచు గామోద్దీపకముగా దన మన్మథోన్మాదమును వెల్లడించునా?

వినాథను, వివశ, ననీశను గనుక బలాత్కారముగా రావణ గాత్ర స్పర్శము నాకు గలిగెనని రామునితో లోకమాత యగు సీత యనునా?

రావణుడు రాముని శిరము నటికి తెచ్చితిన్నాడు మన నమ్మాయ శిరస్సుస్థాంచి ప్రాకృతశ్రీ వలె నయోనిజ యగు సీత విలపించునా?

రాక్షసున్జంపుటకు సాహాయ్యమును లంకాప్రధర్షణము న్జేయుటకు బ్రాణమున్నవటకు ప్రయత్నించెదనని రామునితో విష్ణుభాగవతుడగు విభీషణుడు పల్కి రావణ పైన్యము న్నులుమాడునా?

మాటిటి రుద్రుడగు హనుమంతుడు రాక్షసాధముడగు రావణ ప్రాభవమున కద్భుతపడునా?

సత్యసరాక్రమణగు రాముడు నటుని వరే శేషము వేసి తా నవరాజితుడు పరాభవ మెఱుగనివాడయ్యు నింత్రజిత్తుని శరపాతమున క్షతగాత్రుడయి నేల కొరగి ప్రాణమాత్రావశిష్టుడైనట్లుండునా ?

శరతల్పగతులయిన రామలక్ష్మణుల న్రావణుని మాట నమ్ముకొని విమాన మెక్కి రణ రంగమునకు వచ్చి సరికించి వైదేహి యేడ్చి యేడ్చి తిరిగి లంకకు మళ్లునా ?

మునికాంత యగు సహల్య యింద్రునితో వ్యభిచరించి యీ సంగతి వెల్లడింప కుమా యని యింద్రుని జతిమాలుకొనునా ?

సత్యసరాక్రమ డగు రాముడు పొంచుండి వారికి దొంగ దెబ్బ కొట్టునా ?

శివ భాగవతోత్తముడు బ్రహ్మణ్య డగు రావణు డయోనిజ యగు వైదేహి స్థామ్యధర్మమున గవయ నెంచునా ?

ఇంతకును నీరు పల్లమెఱుగును, నిజము దేవు డెఱుగును. పేదము లందు మంత్రమేదో బ్రాహ్మణ మేదియో నిర్దేశింప వీలువడనట్లు శ్రుతి స్మృతి పురాణేతి హాస రామాయణాది శాస్త్రము లందు మునిప్రోక్తము లెవ్వియో ప్రక్షిప్తము లెవ్వియో మాద్యశాల్పజ్ఞులు నిరూపింపదగునా ?¹¹

ఇవి యన్నియు ప్రక్షిప్తము లయినచో నిక మిగిలిన రామాయణ మేమి యున్నది ? దీనికి సమాధానము దాసుగా రన్న 'నీరు పల్లమెఱుగును, నిజము దేవు డెఱుగును' అన్నదే.

యథార్థ రామాయణమును ఏక దిన ప్రదర్శన యోగ్యముగా దాసు గారు వ్రాయలేదు. ఆరు విభాగములు చేసి ఆరు దినములు చెప్పనట్లుగా వ్రాసిరి. ఆ ఆరు విభాగములు ఆరు ప్రత్యేక హరికథలుగా గూడ చెప్పకొనవచ్చును. సమర్థు డగు కథకునకు ఈ యథార్థరామాయణము మాసగ్రాసము. ఆ ఆరు విభాగములు —

1. శ్రీరామ జననము, 2. సీతాకల్యాణము, 3. శ్రీరామ పాదుకాపట్టాభిషేకము,
4. శ్రీరామ సుగ్రీవ మైత్రి, 5. హనుమత్సందేశము, 6. సామ్రాజ్యసిద్ధి.

11. యథార్థరామాయణ పీఠిక - శ్రీరామాయణము నందలి ప్రక్షిప్తములు.

పు॥లు 29-32

(శ్రీ)రామ జననము :

సామాన్యముగా దాసు గారి హరికథలలో కన్నకు ఇష్టదేవతా స్తుతి, సామాజిక కుల నుద్దేశించి చేయు చర్యలు ఈ యథార్థ రామాయణ హరికథా ప్రారంభములో కన్పడవు. అట్లే ఏ యితర హరికథా గ్రంథమునకు కూడ ఈ హరికథకు ముందు న్నట్లుగా ముప్పది రెండు పుటల సుదీర్ఘరచన 'పీఠిక' లేదు. ఏ యితర హరికథలో కన్పడని ఆశ్వాసాంత గద్య ఈ హరికథయొక్క ప్రతి విభాగాంతమున కన్పడుచున్నది. ఈ ఆశ్వాసాంతగద్యలో '....సహజ పాండిత్య విలాస బ్రహ్మశ్రీ మద జ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస' అని యుండుట ఒక క్రొత్త అంశము.¹²

ఉన్మిషత్కదళీపత్ర భవళాంగా వృక్షేక్షణా
చాంపేయసాసికా సుభ్రూః ప్రియామే నాయితా. —పు. 1

అను కృత్యంకిత శ్లోకముతో గ్రంథమును సూటిగా ప్రారంభించి—

పాపనము రామచరితము
కేవలమున్ బుణ్యకాంత కృతినాయికయున్
శ్రీవిష్ణు భాగవతులు స
భావర్తులు నా కవిత్వభాగ్యము పండెన్. పు-1

అని లాంఛనప్రాయముగా నొక కందము వ్రాసి నేరుగా కథరోనికి దూకిరి.

దశరథుడు అయోధ్యా నగరమునకు రాజుగా నుండుట — అతనికి మువ్వురు భార్య లుండియు సంతానము లేకుండుట — దశరథుడు వేట కేగి శాపగ్రస్తుడగుట — వసిష్ఠుడు పుత్రకామేష్టి చేయు మనుట — దేవతలు రావణుని బాధలు విష్ణువుతో మొరపెట్టుకొనుట — దశరథుడు తనకు సంతానము కల్గినా యని సందేహించుట — వసిష్ఠుడు దేవరహస్యమును దెలుపుట—రావణజన్మవృత్తాంతము — సీతా సౌందర్య వర్ణనము — నారద గర్వభంగము — నారదుడు విష్ణుని శపిం

12. దాసుగారి ప్రతిభ లోకమునందెన్నెన్నో బిరుదములు సంపాదించుకున్నను, దాసుగారి కిష్టములై పెట్టుకొన్న బిరుదము లివి- సహజ పాండిత్య విలాసుడు. మహాకవి గాయక శిరోమణి, కవితాగావళి.

చుట — కరవు వర్జన — ఋష్యశృంగుని యాగము చేయించుటకు తీసికొనివచ్చుట —
శ్రీరామాదుల జననము — శ్రీరామ జనన భాగమునందలి కథాశములు.

ఈ కథ యంతయు వాల్మీకి బాలకాండము నందలి శ్రీరామాదుల జననము వరకు గల కథకినుసరణమే. కామవిజయు డనుకొనుచున్న నారదునకు విష్ణు మాయవలన గర్వభంగము అగుట, నారదుడు విష్ణుని శపించుట అనునవి వాల్మీకి రామాయణ కథాంశములు కావు. తులసీదాస రామాయణాంశములు. వసిష్ఠ మహర్షి ఋష్యశృంగుని మహిమను వివరించు సందర్భములో వర్ణించిన కరవు వర్జన కూడ వాల్మీకియము కాదు. మిగిలిన కథ యంతయు వాల్మీకిదే కాని కథన విధానము మాత్రము దాసు గారిదే.

కథాకథన కౌశలమునకు ఒకటి రెండు ఉదాహరణములు :—

దశరథుని బాణమువలన మరణించిన మునికుమారుని ముదుసలి తల్లిదండ్రుల శోకమును దాసు గారు తీర్చిన తీరు—

ఎట్లుంటి వమ్మ నీ కేమి కావలెనయ్య
యని యింక మమ్మెవ్వ రడుగువారు

ముసలి ముద్దలము మమ్ముం దానమాడించి
బువ్వ దిన్నించు వారెవ్వ రింక

వాన కెండకు గొడ్డు వలె మమ్ము లోబడ
నీక కాపాడు వారెవ్వ రింక

వేదవేదాంగము ల్వినిచి మా వీనుల
కింపు గావించు వారెవ్వరింక

వీడు రానేల నిట వీని వేట గూల

నెఱుంగ లేమైతి మింతలో నిటులగునని

యేమి సేయుదుమింక మా కేదిదారి

యకట విధి చేత నెవరై న నడ్డ దరమే? (పు-కే)

పుత్ర సుఖ భాగ్యము నోచుకొనని వారి శోకము ప్రాగభావ బాధాజన్యము.
ఆ సుఖ మనుభవించి పోగొట్టుకొన్న వారి శోకము ప్రధ్వంసాభావబాధాజన్యము.

లేని సుఖమునకై పొందు దాదాపు పూరణావకాశముండును. ఉన్న సుఖము మార మైనచో ఆ దాదాపు పూరణావకాశములేని గ్రతి క్షణ మరణ సదృశము, ప్రస్తుత పద్యము పుత్ర సుఖ భాగ్యమును కోలుపోయిన ముసలి తలిదండ్రుల దాదాపు భాష్యము.

తన మువ్వురు పత్నులు అంతర్వత్నులయిన సంపర్కమున దశరథుని ఆనందపు చిందులు—

చూలాండ్రో తన భార్యల మృగుర నాత్మోదేశుడెంతోదయన్
లాలించుం, బలునూలు ముద్దులిడెనున్, వాకొండు మీకోర్కెలన్
వై శం బీచ్చెననందు బల్కు, భగవన్మాహాత్మ్యమునైచ్చు, మీ
సాలన్దువ్వను బొంగుదుండు బడులెల్లన్ ఋష్యశృంగాంఘులన్.

పుట - 57

వసిష్ఠుడంతటి బ్రహ్మర్షి పుత్రకామేష్టి చేయుచున 'ముసలివారికి బిల్లులు పుట్టు పెట్టు? ఆఱు నూరైన స్వామి మాటుపెట్టు?' అని సందేహించినవాడు దశరథుడు. అట్టివానికి తన మువ్వురు పత్నులు అంతర్వత్నులయినపుడు కలుగు ఆనందపు చిందులు ఇక మాటల కందునా? చూలాండ్రగు భార్యలను లాలించుచున్నాడు: ముద్దాడు చున్నాడు. కోర్కులను కోరుకొనుచునుచున్నాడు. తనకే ఆశ్చర్యమగుట వలన భగవన్మాహాత్మ్యమును చెప్పుచున్నాడు. తాను కూడ తండ్రిని కాబోవు చున్నానని మీసాలను దువ్వుచున్నాడు. కృతజ్ఞతతో ఋష్యశృంగుని పాదాలపై బడు చున్నాడు. ఇట్లు అందరనుకొన్నది అందినపుడు దేవము పొందు ఆనందమును ఈ పద్యము అందముగా చూపొందించినది.

సీతా కల్యాణము :

దశరథుని కడకు విశ్వామిత్రుడు వచ్చి తాను జేయు యజ్ఞమునకు రక్షకుడుగా రాముని కోరుట — వసిష్ఠుని ఆదేశానుసారము రామలక్ష్మణులను బంపుట — తాటక వధ — సీతాస్వయంవరమునకు బయలుదేరుట — అహల్యాశాపవిమోచనము — విశ్వామిత్రునిచే అహల్యావృత్తాంతకథనము — మిథిలా నగర ప్రవేశము — సీత రాముని చిత్రపటమును జూచి ప్రేమించుట — ఉద్యానవనములో సీతారాములు చూచుకొనుట — ప్రకృతి వర్ణనము — శివధనుర్భంగము — వైవాహిక వర్ణనలు — పరశురామఘట్టము — విభాగము నందలి ప్రధాన కథాంశములు

ప్రధాన కథ వాల్మీకి రామాయణ బాలకాండము నందలిదే అయినను, ఈ విభాగము నందెన్నియో అవాల్మీకీయములయిన కథాంశము లున్నవి.

అహల్య పాషాణరూపమున నున్నట్లు దాను గారు చెప్పిరి. ఇది అవాల్మీకీయమైన అంశము. పాషాణరూపమున నున్నట్లు వర్ణించిన గ్రంథములు ఆధ్యాత్మ రామాయణ సదృశరాణములు. దాను గారి గ్రంథమున అహల్య రాయిగా మారుట కూడ గౌరవ మహర్షి శాసము వలన గాదు. తన సతీత్వ మహిమచే ఆమెయే రాయి యగును. అంతేకాక శాపావధి కూడ తానే నిర్దేశించుకొనును.

సీతాస్వయంవరమునకు రాజులు చిత్రపటములు సంపుట, రాముని చిత్రపటమును జూచుచు సీత ప్రేమాలాపము లాడుట, సీతారాములు ఉద్యానవనమున బరస్పరము చూపుల తలబ్రాలు పోసికొనుట అనేడి అంశములు అవాల్మీకీయములయిన కల్పనలు. ఉద్యానవనమున సీతారాములు గలిసికొన్నట్లు కల్పించిన గ్రంథములు యజ్ఞఫల నాటకము, తులసీదాసు రామాయణము.

ఈ విభాగము నందిలి కథన విధానమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు....

ముత్యాల కంటెతో, బంగారు దుప్పటి వల్లెవాటుతో, ఎడమ కాలిని పెండెరముతో ఖండసరకుకోదండ ఖండనమునకు పూనుకొన్న శ్రీరాముని సాహసమును గూర్చి పలురకాలుగా పలుకుచున్న రాజమండలి—

ఏది యెల్లుండనీ యీ బాలకుని తెగు

వన్నెచ్చెదగు నంచుఁ బల్కు-వారు

పోల్చంగవసమె యేపుట్టెనో నెట్టి పా

మున్నదో యని తలలూచువారు

నిజముగ విల్లెత్తెనీ మాననీ కాని

తగు సీతఁ కితఁడంచుఁ దలఁచువారు

దేవుఁడు నేఁడు క్షుత్రియగౌరవము నిల్ప

నితఁడయ్యెనో యంచు నెంచువారు

జనము లిట్లుల సంశయూశ్చర్యములను

బొందుచుండఁగ శ్రీరామచంద్రుఁడంత

భూమిసుత వైపు శృంగారమున్ మహేశు

విలుదెసన్ వీరరసము రాజిలఁగఁ జూచె.

పు-90

బాల్యము నుండి పోటీలలో పాల్గొన్న దాసు గారికి ప్రేక్షకుల భావములు సుపరిచితములు. ఆ యనుభవము నేర్పిన పాఠము లివి.

శివధనుర్బంగ దినమునకు పూర్వపు రాత్రిని వర్ణించిన వచనము దాసు గారి లోకపరిశీలనమునకు చక్కని తార్కాణము. ఆ సుదీర్ఘ వచనము నుండి పండు ముసళ్లను గూర్చిన అంశము :-

‘చూపిని విడచుటకుఁదప్ప మతెందుకున్ బనికీరాక తమ వెనుకటి బీరంబులు చెప్పుకొనుచుఁ బూర్వులం గొనియాడుచు నవీనుల నిరసించుచుఁ బిచ్చియొడుచుం, జెప్పినమాటయే చెప్పుచుఁ, బెద్దతనము నెపంబునఁ దమ యభిప్రాయములే సరియైన వని నిశ్చయించుచుఁ బిలువని పేరంటముగ నుపదేశించుచుఁ జేతకాని పనులం బూను కొనుచుఁ దలంపులచేత మాత్రమే కొంత సంతృప్తిఁగొనుచుఁ దాము తిసలేకొరులఁ దిన నీక గదుముచు, మిక్కిలి పిసినారితనంబున యాచకులఁ దెగడుచుఁ దమ వ్యర్థ జీవ నముం బొడిగింపఁగోరి యెల్లపు డడ్డమైన మందులు తిని కఠిన పథ్యంబు సేయుచు, నందని పండ్లు పులుపు ననునట్లు తమకు లభించని భోగంబులు తుచ్చంబులని వద రుచుఁ దమ్ము లక్ష్యమ్ము సేయనివారలకు మిట్టకాపంబులిడుచు, బిసఁగొని చాపల్యం బునఁ జేసిన పనినే చేయుచు, దేనియందయిన నిలకడ పొందలేక సంశయంబునం దగిలి, యెద్దియున్ విశ్వసింపనేర కెవ్వరి యెడనైన మైత్రిఁగొనఁజాల కాకాశ పంచాంగములు విప్పుచు నాసమాత్రమే మిగుల నందఱికంటె నెక్కువగ మిత్తికై వెఱచు జీవన్మృతులగు ముదుసళ్ల నవిసేకులని యీసడించుచుఁ గొందఱు ; వారి బోధలు విసీవిననట్లు కొందఱప్పటికి మాత్రము వారి యెడ భక్తివిశ్వాసము న్మోహా టము నగపర్చుచుఁ గొందఱు ; వారినోసపుచ్చుచుఁ గొందఱు ; ఇకనైన వైరాగ్య మంది యెచటనో ముక్కుమూసికొని ముందుసంగతి కనిపెట్టుకొన కెందుకట్లు పామ రత్వమునఁ బ్రాకులాదుచర్థచింత చేసెదరు ; చాలు నీపాటి తాళపుచెవులు మాపైఁ బాటపేయుఁ డక్కఱమాలిన సంసార జాధ మీకెందుకని చీవాట్లిడుచుఁ గొందఱు ;

కనపడదు వినబడదు కాళ్లు లేవు చేతులులేవు మతిలేదు సుతిలేదు కాని యన్ని వ్యవహారములున్ వీరికే కావలయు నాహా ! దేవుడా ! యెంత బుద్ధిమాలినవాడవు ? చెట్లను నటికి మొదళ్ళనుమి గుల్చునట్లు పనికి వచ్చు పడచువారిం దెగటార్చి యిమ్ము సలిముద్దలకెంత యాయువిచ్చుచున్నావురా ? యని విధిం దిట్లుచుఁ గొందఱు ;

ఓహో : యా పండు తొండ రూపేమి, బోసినోటి తీరేమి, డెబ్బదవపడి యేమి, బారసాలపీటపై వడకుచుఁ గూర్చున్నసొంపేమి, ముసలికాలమునకు ముచ్చట్లని యెగతా? చేయుచుఁ గొందలు :

కాలము గడపిన పెద్దలు మనలఁ గని పెంచి మనకొట కెన్నియో పాట్లు పడి నారు, గౌరవపాత్రులు, వారి తప్పుకాదు, బాల్యమునకు వలె వార్ధక్యమునకుఁ జాపల్యమున్ మౌఢ్యమున్ స్వభావము. ముసలతీకమునకుం బడుచుతనమున కెంత మాత్రమున్ గిట్టదు. వారటచుచుంట మనము మన యిచ్చవచ్చినట్లు తిరుగుచుంట, రండంచుఁ గొందరు :....' (పు॥లు 85-87).

ఈ వచనము దాసు గారికి సమకాల సమాజములో సాక్షాత్కరించిన జన మనఃప్రవృత్తులు. మిథిలానగర ప్రజల మనఃప్రవృత్తులు కావు.

ఇట్లే శ్రీరామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్ర మహర్షి తో సరయానది దాటి అరణ్యమున ప్రవేశించునపుడు చేసిన అటపీవర్ణనము (పు. 65-68), మిథిలానగర వర్ణనము (పు. 76-78) దాసు గారి నిశిత పరిశీలనమునకు నిదర్శనములు.

ఇక ఈ విభాగము నందలి సీతారామ కల్యాణ ఘట్టము ఒక శృంగారరసోప నిషత్తు. ఈ ఘట్టమున మైథిలీ దాశరథుల పెండ్లిని మిథిలానగర వైవాహిక సంప్రదాయములతో జరుపక, తెలుగుగడ్డపై మొలిచి నిలిచిన ఆచారములతో జరిపినారు. ఈ ఘట్టమున ఎదురుబడిన ఈ ఆచారము లన్నియు (పు. 93-94) తెలుగువారి పెండ్లిండ్లకు వందల యేండ్లనుండి వదలక వచ్చుచున్న పెండ్లి పెద్దలే.

శ్రీరామ పాదుకాపట్టాభిషేకము :

దాశరథుడు శ్రీరామునకు పట్టాభిషేకము చేయ సంకల్పించుట - మంథర దుర్బోధ - కైక వరములు గోరుట - సీతారామలక్ష్మణులు అరణ్యమునకు బయలుదేరుట - గుహాడు భక్తితో సేవించుట - శ్రీరాముడు బ్రహ్మచర్య వ్రతమును బూనుటకు, లక్ష్మణుడు నిద్రను మానుటకు ప్రతిజ్ఞలు చేయుట - భరతుడు అరణ్యమునకు బయలుదేరుట - భరతుడు రామునిపై యుద్ధము చేయ వచ్చుచున్నాడనుకొని గుహాడు యుద్ధమునకు సన్నద్ధ మగుట - భరతశత్రుఘ్నులు కూడ శ్రీరామ పట్టాభిషేకము జరుగువరకు జటలు ధరించి బ్రహ్మచర్యమున నుండుటకు నిర్ణ

యించుకొనుట - కైక పశ్చాత్తాపము చెంది రాముని రాజ్యమేలుకొను మనుట - భద్రుడు పాదుకలు గ్రహించి సింహాసనముపై తీసికొనివచ్చుట ఈ విభాగమునందలి అంశములు.

ఈ విభాగము నందలి కథ యంతయు వాల్మీకి అయోధ్యాకాండము నందలిదే. కైక పశ్చాత్తాపవృత్తాంతము వాల్మీకీయము కాదు. ఆధ్యాత్మరామాయణము నందలి అంశము. కథన విధానములో స్వప్రతిభ చొప్పించినను తక్కిన కథాంశములన్నియు వాల్మీకి రామాయణాంశములే.

కథన విధానమునకు రెండు ఉదాహరణములు :-

‘ఒడ్డున వైచిన చేపవలె, జిగురుకందెన్దగిలిన పక్షి కరణి, బంగిడిం జిక్కిన యేనుంగు మాడ్కి దశరథుడు తల్లడిల్లుచుండ ; తన లేగన్దానని గోవు తెన్నున కొసల్య వాపోవుచుండ ; ఇక నిష్కంటకముగ భరతుని రాజ్యము సేయ వైభవంబున బిర్రవీగుచు దన సతుల నుడికింపవచ్చునని కైక యబ్బుచుండ ; శ్రీరాము చంద్రుని భూభార ముడువ సమయమదైనని వసిష్ఠుండుల్లసలుచుండ’ శ్రీరాముని సీతాలక్ష్మణ సహితుడయి అయోధ్యా నగరమును వీడి అరణ్యమునకు బయలు దేరెనట. (పు. 113).

శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణ సహితుడయి తన తల్లివలన అడవి కేగె నని అయోధ్యకు వచ్చినపుడు తెలిసికొని బాధపడుచున్న భరతుని మాటలు....

అడిగిన దిచ్చెద ననుమాట తప్పని
జనకుని పల్ల దోషంబు లేదు
తాఁ గన్న కొడుకుచే ధరణి నేలింప వాం
ఛించిన నా తల్లి సేగి లేదు
అనపాయ భక్తితో నన్న వెంబడి గొల్చు
లక్ష్మణు నెడలఁ గల్మషము లేదు
పితృ వచనము నిలపెట్టుటకై కాన
కేఁగిన రామున కెగ్గులేదు

కాని, జగదేక వీరు డగ్గజుడ నాకు
రామచంద్రుడు సర్వ ధర్మ స్వరూపుఁ
డడవిఁ దపమొనరింపఁ దదంఘిరజము
నైనఁ బోలని నేనె రాశెట తప్పు,

(పు - 122)

కల్పనానిధీశుడయిన బాసుడు కూడ తన ప్రతిమా నాటకమున భరతునిచే
కై కను తిట్టించినాడు అట్లు తిట్టించుటకంటె కన్నతల్లి లోపమునకు కారణము
కిట్టించిన దాసుగారి విధానము పైమెట్టు.

సీతారామలక్ష్మణులు అడవిలో నడచుచు వడిన బాధలను వర్ణించిన వచనము
(పు. 119-121) దాసు గారి బహువిషయజ్ఞతకు ప్రమాణము.

(శ్రీరామ సుగ్రీవ మైత్రి) :

సీతారామలక్ష్మణులు అత్రిమున్యాశ్రమమున కరుగుట - అనసూయ సీతకు
వస్త్రములు - కుంకుమ నొసగి పతివ్రతా ధర్మములు వివరించుట - విరాధ రాక్షసవధ -
శరభంగమునిని దర్శించుట - అగస్త్యమున్యాశ్రమమున కేగుట - అగస్త్యుడు రాము
నకు అక్షయతూణీరము, అమోఘమైన విల్లు నిచ్చి గోదావరి యొడ్డున గల పంచవటి
యందు వసింపుమని చెప్పుట - లక్ష్మణుడు నిర్మించిన పర్వతాల పర్వతము - శూర్ప
ణఖ శ్రీరాముని మోహించుట - లక్ష్మణుడు శూర్పణఖ ముక్కు చెవులు కోయుట -
ఖరదూషణాదుల వధ - శూర్పణఖ ప్రేరణమున రావణుడు మారీచునితో అరణ్యము
నకు వచ్చుట - మాయలేడి వృత్తాంతము - రావణుడు అతిథిరూపమున వచ్చి సీతను
మట్టిపెళ్లతో సహా అపహరించుట - జటాయు యుద్ధము - శ్రీరాముడు జటాయువు
వలన రావణు డపహరించినట్లు తెలిసికొనుట - కబంధరాక్షసవధ - శబరికి మోక్షము
నిచ్చుట - హనుమంతుడు రామలక్ష్మణులను సుగ్రీవుని యొద్దకు తీసికొనివెళ్లి మైత్రి
చేయుట అన్నవి ఈ విభాగములోని కథాంశములు.

దాసుగారు వాల్మీకి రామాయణములోని అరణ్యకాండ చివరిభాగము, కిష్కింధా
కాండలోని కొంతభాగము కలిపి ఈ భాగమును కూర్చినారు.

ఈ విభాగము నందు కూడ దాసు గారు అవాల్మీకియములయిన అంశములను
కొన్నింటిని చొప్పించినారు. విరాధ వధ ఘట్టము నందు చెప్పిన తుంబురు శాప

విమోచన విషయము, రావణుడు నేలను పెళ్లగించి పెళ్లతోసహా నీరను రథముపై నిడుకొని తీసికొనిపోవుట వాల్మీకి కథాంశములు కావు. ఈ రెండంశములు ఆధ్యాత్మ రామాయణము నుండి గ్రహింపబడినవి. భూర్భువః రామలక్ష్మణులతో సంభాషించు ఘట్టమున వాల్మీకి చేసిన హాస్యప్రసంగములు దాసు గారు చేయక విడిచిరి. అట్లే మాయలేడి హా: లక్ష్మణా: అని అరచినపుడు నీర లక్ష్మణుని చూపించుట వాల్మీకి కథావిషయము. ఈ చూపించుటను గూడ దాసు గారు వదిలిరి. రాముడు ఖరునితో చేయు యుద్ధము నీతాలక్ష్మణులు చూచుచు నాటకీయముగా సంభాషించుకొనుట దాసు గారి కల్పనము. హనుమంతుడు రాముని చెంతకు వానర రూపముతో వచ్చి మాటాడుట దాసు గారు చేసిన మరియొక కల్పన. హనుమ వాల్మీకీయమున వానర రూపమున రాడు. దిక్షకుడుగా వచ్చును.

ఈ విభాగము నందలి కథాకథనమునకు ఉదాహరణములు ఒకటి రెండు—

అగ్నికేణాంగని యల్లెండ గాలి హా

నలకు లోబడని చందమునఁ గారు

మొకముల కలవిగాని కరణి బాములు

సుంతైనఁ జొరసందు చూపని యటు

పిడుగుపాట్లకు నేలవడఁకులకుం దొంగ

లకు బగతురకు నీల్కాని పగిది

వలసిన తేమ్మెర వెలుతురు మంచి నీ

రిచ్చ జంత్రమ్ము లింపెనగు నటుల

నెల్ల చదువుల కీటుకులు నెఱుఁగుజాణ

యాఱు పూటలలో వేల్పు లబ్రపడఁగ

హాయిగాఁ దన వదనియ యన్నయును మె

లంగుటకుబెన్నె నొకయిల్లు లచ్చనుండు (పు. 148)

కడువేగమే పూచి కాచు నట్టెల చా

యల ఫలవృక్షము లంట్లు గట్టి

నడిమి కరుగ పేరుపడనటు గోరంట

వరుసఁబద్ధవ్యాహము రచియించి

జోడుగఁ బెట్టెగిన సోమిదపుం జెట్లు

యందు దట్టముగ నుయ్యాలవేసి

పిల్లనఁగ్రోవితో పిలిచి నానావిధ

ఖగమృగములు మచ్చిక వడఁజేసి

పంచవటమును భూతల స్వర్గమువలె

గలిపి యెంతయు నఖిలోపచారములను

త్మాసుతాగాముల నహర్నిశంబుఁగొలిచె

సూక్ష్మతమ బుద్ధిశేషుండు లక్ష్మణుండు. (పు. 149)

ఇది లక్ష్మణుడు నిర్మించిన పర్వతాల విధానము. ఈ పర్వతాల నిర్మాణ మర్థము లన్నియు లక్ష్మణునకు నేర్పినది దాసు గారే. లక్ష్మణుని 'సూక్ష్మతమ బుద్ధిశేషుడు' అని అనుట చాల నొచిత్యము. లక్ష్మణుడు అదిశేషుని అంశావతార మని కదా సంప్రదాయము.

జానకి కోర్కె తీర్చుటకై శ్రీరాముడు మాయలేడిని వెంబడింపగా, చేతికి అందియు నందనటులు ఆ లేడి చిక్కులు పెక్కు పెట్టుచున్నదను పట్టున దాసు గారి ముక్కలు—

బారెడెలన్నిల్వఁబడి చేతికిం జిక్కి

నట్టుల బ్రమపెట్టి యందకుండు

నెచ్చటస్థనరాక యెట్టులో మాయమై

పజ్జనే కొంతసేపటికి నిల్చుఁ

బాదలోపల నూతి పోలేనటుల దోచి

యేమటుపాటున నెగురుచుండుఁ

జేరువ న్నాల్జాతి బోరగిలంబడి

దొరికియు దొరకక త్రుళ్లిపాటు

నల్లు గుడుగుడు గుంచములాడి దవ్వు
నెలుగ నీకేడుకోసుల వఱకుఁ దెచ్చి
తికమక న్జల్పి యలయించి తిరుగులేడి

.... —పు॥లు 165-66

రావణుని సీత నపహరించి రథముపై ఓసికొనిపోవునపుడు సీత రోదించిన విధానము (పు. 169) బాస్కర రామాయణము ననుసరించి (యుద్ధ - ప - 41).

‘ ఏ జనకాత్మజన్ దశరథేశ్వరు కోడల రాము భార్యఁ జం
గో జనులార ! యడ్డపఱిగో సురలార’

అను పద్యభావమునకు ప్రపంచీకరణము.

ఇక ‘ కబిందుని వధియించి యాస్రక్క శబరికి మోక్షము సమకూర్చి ’ అని కబింధరాక్షసవధ, శబరీమోక్ష ఘట్టములను చూపించినారు. కబింధవధాఘట్టము రసవత్తర ఘట్టము కాకపోయినను, శబరీమోక్షఘట్టము రసవత్తర ఘట్టమే కదా, ఎందుకు త్యజించినారో :

అట్లే ఈ విభాగమునకు ‘ శ్రీరామ సుగ్రీవమైత్రీ ’ అను పేరు పెట్టినను, ఈ ఘట్టమును విశదీకరించలేదు. ‘ హనుమ సుగ్రీవుని యనుమతిన్వచ్చి ’ అని మాత్రమే చెప్పను. తరువాత కూడ ‘ సా యేలిక సుగ్రీవుడాదిగా నీ నాతి వార్త విన్నించు ’ అని అంజనేయునిచేత నన్నించి, ‘ అనలము సాక్షిగా హనుమంతు డప్పుడా యుభయు లకు మైత్రీ గావించి ’ అని యీ మైత్రీ ఘట్టమును పూర్తిగా కుదించును.

అంజనేయుడు రాముని దర్శించినపుడు సంభాషణ ప్రారంభమును సంస్కృత భాషలో, సంగీతమయముగా వ్రాయుట చాల దౌచిత్యవంతమైన విషయము, అంజనేయుడు నవవ్యాకరణశేత్త యని, సంగీతశాస్త్రపారంగతుడని కదా మాన్యుల మాట.

హనుమత్సందేశము :

వారి భయము బాపుమని సుగ్రీవుడు రాముని అర్థించుట - రాముని చెంతకు కాపుమనుచు పోయెడు సుగ్రీవుని వెంటతరుము వారిని శరమేసి రాముడు కూల్చుట - వారి శరీరము నుండి ఒక వెలుగు వచ్చి రామునిలో కలయుట - శరదృతువర్ణనము -

రాముని బాధ జూచి లక్ష్మణుడు హనుమతో అనుట - సీతను రామునకు గూర్చువరకు సుగ్రీవుడు బ్రహ్మచర్యవ్రతము పూనుట - శ్రీరాముడు హనుమకు అంగుళీయక మిచ్చుట - కవులు సీతను వెదకుట - స్వయంప్రభ కథ - సంపాతి దర్శనము - కవులు స్తుతింప హనుమ లంకకు బయలుదేరుట - లంకిణి శాపవిమోచనము - సీతా రావణుల సంభాషణము - సీత ఆత్మహత్య చేసికొనబోగా హనుమంతుడు వారించి అంగుళీయక మిచ్చుట - సీత చూడామణి యిచ్చుట - జంబుమాలి, అక్షయులను హనుమ చంపుట - బ్రహ్మత్రమునకు లొంగినట్లు నటించి హనుమ రావణుని సభకు ఇంద్రజిత్తుతో వెళ్లుట - సభలో తోకపీటపై గూర్చుండి మాటాడుట - లంకా దహనము - రామునకు శుభసందేశ మందించుట అనునవి దీనిలోని అంశములు.

ఈ హనుమత్సందేశ విభాగము కిష్కింధాకాండలోని చివరి కథ, సుందర కాండ కథతో గూడియున్నది. ప్రధాన కథ వాల్మీకి కథానుసారమే యైనను, దాను గారు కొన్ని మార్పులను చేసిరి. వాల్మీకి కథలో రాముడు వాలిని చెట్టుచాటు నుండి కొట్టగా దాను గారి కథలో 'కావుమని పేడు సుగ్రీవుని వెంటబడి తరుముచున్న వాలిని' రాముడు కొట్టును. ఇది రామ పాత్ర పోషకాంశము. వాలి శరీరము నుండి వెలుగు వచ్చి రామునిలో ఐక్య మగుట దాను గారి కల్పనమే. వాల్మీకి కథాంశము కాదు. సుగ్రీవుడు ప్రమత్తుడై యుండ లక్ష్మణునకు కోపము వచ్చుట వాల్మీకియము. దానిలో సీతను రామునకు గూర్చువరకు సుగ్రీవుడు బ్రహ్మచర్యమును బూనినట్లు దాను గారి కల్పనము. ఇది సుగ్రీవ పాత్ర పోషకాంశము. లంకిణి హనుమను జూడగనే ప్రసన్నురాలగుట దాను గారి కల్పనమే. వాల్మీకి కథలో లంకిణి యుద్ధము చేయును. ఇది హనుమ శక్తికి నిదర్శనము. బ్రహ్మత్రమునకు కూడ దానుగారి గ్రంథమునందు హనుమ లొంగకపోవుట ఒక విశేషము. హనుమంతుని ఇంద్రజిత్తు రావణుని సింహాసనమునకు కట్టుట, అంజనేయుడు తోక పీటపై కూర్చుండుట అవాల్మీకియాంశములే. సీత ఖడ్గముతో తల ఖండించుకొన బోవుట, హనుమ రక్షించుట కూడ దాను గారి కల్పనలే. ఈ విభాగము నందు ఇట్లు రామ సుగ్రీవాంజనేయుల పాత్రలు చక్కగా పోషింప బడినవి. ఎక్కువగా మెలుగులు దిద్దబడిన పాత్ర హనుమ.

ఈ విభాగము నందలి కథన సామర్థ్యమునకు ఒక్క ఉదాహరణము—

జాంబవంతుడు లంకకు వెళ్లి తిరిగి రాగల వీరు దొక్క అంజనేయుడే యని
గ్రహించి తన శక్తుల నెరుగని సామీరిని ప్రశంసించిన తెరగు—

ఉబికితివేని సప్తార్థలోకంబులు

గిర గిర సుడివడి తిరుగకున్నె

తొక్కితివేని యథోభవనములెల్ల

దట్టముగా నట్ట గట్టకున్నె

యూదితినేని మహాదధులన్నియుం

జిటుతుంపురై మింటఁజెదరకున్నె

గుడ్డితివేని మేరు ధరాధరంబై న

మఱి తుమురై మచ్చమాయకున్నె

సత్యసంకల్పఁడవు మనోజవుఁడ వీవు

కామరూపి వప్రతిహతగతిని నీవు

నీ మహత్త్వ మొకింతయు నీవెఱుఁగవు

గాని హనుమన్న ! నీవు సాక్షాచ్ఛివుఁడవు. పు. 200

ఇవి యన్నియు సామాన్యనకు సాధ్యముకాని అద్భుత చర్యలు. అంబుధిని
దాటుట కూడ అద్భుత చర్యయే కదా;

ఈ విభాగమున వారి వధానంతరము చేసిన యితరవర్ణనయు అంధ్ర సాహితీ
సరస్వతికే ఒక అమూల్యాభరణము. (పు. 182, 184). దాను గారి భావుక శక్తికి
ఒక బావుటా.

ఇట్లే సీతాన్వేషణముచేయు కపి వీరులను వర్ణించిన పదనము (పు. 192, 193)
దాను గారి బహువిషయజ్ఞతకు ఒక మంచి యుదాహరణము.

సామ్రాజ్యసిద్ధి :

శ్రీరాముడు కపి సేనతో సముద్రతీరము చేరుట - రావణునకు విభీషణుడు
హితము చెప్పి, విభీషణుని రావణుడు తన్ని తల నరక బోవుట - విభీషణుడు శ్రీరా

ముని శరణు వేడుట - శ్రీరాముడు రావణుని బలమును గూర్చి విభీషణుని ప్రశ్నించుట - అంగదుని రాయబారిగా పంపుట - రావణుడు కుంభకర్ణుని నిద్రనుండి లేపుట - కుంభకర్ణుని రాముడు చంపుట - రామలక్ష్మణుల మాయాశరములను రావణుడు సీతకు చూపించి తనకు వశము కమ్మని బెదిరించుట - రావణుని చింత - ఇంద్రజిత్తు రావణుని ఓదార్పుట - ఇంద్రజిత్తు మాయచే వానరసైన్య మంతయు నిశ్శబ్దముగ రూపు మాయుట - హనుమ తెచ్చిన సంజీవివలన వానరసైన్య మంతయు తేరుకొనుట - ఇంద్రజిత్తు మాయాసీతను వానరసేనామధ్యమున పరిమార్పుట - ఇంద్రజిత్తు వానరులచే విఘ్నేతహోముడయి లక్ష్మణునిచే చచ్చుట - రావణుడు భీతిలి యుద్ధరంగము నుండి పారిపోవుట - పదునెన్నిది దినములు పోరాడి శ్రీరాముడు రావణుని సంహరించుట - ఇంద్రజిత్తుని పెద్దకొడుకును విభీషణుడు యువరాజుగా చేయుట - మందోదరి రావణునితో అనుగమించుట - పుష్పక విమానముపై శ్రీరామాదులు నందిగ్రామము చేరి భరతాదులను తీసికొని, భరద్వాజ మహర్షిని దర్శించి అయోధ్యకు చేరుట - శ్రీరామ పట్టాభిషేకము అనునవి ఈ విభాగము నందలి కథాంశములు,

ఈ సామ్రాజ్యసిద్ధి విభాగ మంతయు వాల్మీకి యుద్ధకాండ కథయే. ఈ విభాగము నందు కూడ కొన్ని మార్పులు చేర్పులు కలవు. వాల్మీకి కథలో సముద్రునిపై శ్రీరాముడు కోపించును. దాసు గారి గ్రంథ కథలో శ్రీరామునకు కోపము వచ్చుటకు అవకాశము లేకుండగ—

‘రామచంద్రునిజూచి వాగాళి పొంగి

నుకుంగు చిలునవ్వునన్ లేచి కరడములను

భాహువులజూచి నులివు కైవారముల నొ

నరుచు నట్లుండె దండప్రణామములను’ —పు. 225

అని సముద్రుడు తనంతట తానే స్వాధీనమైనట్లున్నది. ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మాత్తముచే రామలక్ష్మణులు కూడ మూర్ఛ చెందినట్లు వాల్మీకీయము నందుండ, దాసు గారి కథలో కపి సేన మాత్రమే మూర్ఛ చెందినట్లున్నది. మందోదరి సహగమనము చేయుట, విభీషణుడు ఇంద్రజిత్తు పెద్దకొడుకును యువరాజుగా చేయుట, సీతారామ లక్ష్మణులు యుద్ధానంతరము ముందు నందిగ్రామము వెళ్లుట అను అంశములు అవాల్మీకీయము లయినవి. సీతాదేవి రావణ వధానంతరము సలిపిన అగ్నిప్రవేశ ఘట్టము దాసు గారు గ్రహింపలేదు.

కథన విధానమునకు ఒకటి రెండు ఉదాహరణములు—

రాయబారిగా వచ్చిన అంగదుడు శ్రీరాముని ప్రశంసించి, ఆ శ్రీరాముని శరణు పేడుకొనుమని రావణునకు ఉపదేశము చేయగా, 'రాని నవ్వు తెచ్చుకొని' రావణు డన్న మాటలు—

ప॥ నామ రూపములు లేకుండిన యా నారాయణుడా మానిసి

అ॥ ఏమిర మూఢ! యెటుగక ప్రేలెద వింత పితృద్రోహివాయిసీ ॥ నా ॥

1. దొంగ దెబ్బ నీ తండ్రికి గొట్టిన తుచ్చునిఁ బొగడెద పేలరా
కంగారున నిను జంపనొల్ల నీ కన్నతల్లి యేమనుకొనునో యని ॥నా॥

2. శరణు జొచ్చునా రావణుడిక నిస్సారమర్త్యకీటకమునకహహ
కరుణించితినినుఁదిన్నఁగఁబోపో, కలఁడెనాకన్న దేవుఁడింకొకఁడు ॥నా॥

—పు. 235

శ్రీరాముడు వారిని 'దొంగ దెబ్బ' కొట్టినట్లు దీనిలో దాసు గారు వ్రాసిరి. పూర్వకథలో దొంగదెబ్బ కొట్టినట్లుగా దాసు గారు వ్రాయలేదు కదా.

రావణ వధానంతరము అంజనేయాదులు సీతను రాముని చెంతకు చేర్చిన సందర్భమున, జానకీరాముల పరిస్థితిని దాసుగారు చెప్పిన విధానము—

మోద భేదము లొక్క మొగి నెండయు న్వాస

కలసిన యట్టు త మ్మలము చుండ

ప్రాణవల్లభ యను పల్కు మాత్రమె సిద్ధి

తి వగ సై పమి గద్గనిక నెలువడ

తమ తోడ నెల్లభూతములు నివ్వెఱఁగునఁ

జిత్రింపఁ బడినట్లు చేష్టలుడుగ

వ్రత వత్సరంబులు పదునాల్గు గడవ సం

దడివడి కాముఁడు దుడుకుసేయఁ

జప్పునఁ దమంత నిలువారు ట్రప్ప లెగయ

నింద్రియంబులకెల్ల దామే ప్రతి నిధు

లగుచు నొండొంటఁదాని సహజపుఁబ్రేమ

నదికె జానకీ రామ కటాక్ష రుచులు.

—పు. 250

ఈ సందర్భమున శ్రీరాముడు తనకు సహాయము చేసిన హితులకు కృతజ్ఞత తెలిపి, హనుమన్నను గూర్చి మిన్నగా నన్న—

దారవియోగ సంతప్తుడౌ నాకు షే
చైలిమి సుగ్రీవుతో సలిపినాడ

యంబుధిన్ లంఘించి యప్రతిహతగతిన్
సీతసేమము వడిం జెప్పినాడ

కఠినాహవములొనఁ గనుగందనీక మ
మ్ముం దనపీపున మోసినాడ
పలములో సంజీవి పర్వతముం దెచ్చి
మనల నందఱ నిట్లు మన్నినాడ

తనదు సౌఖ్యమొకింతయుం దలఁపబోక
కష్టపడినాడ లోకోపకారముకయి
యన్నివిధముల నా హనుమన్నకన్న !
గలఁడె నిక్కపు వేల్పు జగమ్ము నందు. —పు. 251

అను ఈ పలుకులు 'రామాయణ మహామాలారత్నమ్' అన్న ఆంజనేయస్తుతి శ్లోక పాదమునకు శరీరనిర్మాణము.

నిద్రలేపబడిన కుంభకర్ణుడు యుద్ధరంగమునకు ప్రవేశించునపుడు చేసిన రచన (పు. 238) దాసుగారి కథన శక్తికి ఒక మంచి సూచన.

ఇక రావణ వధానంతరము శ్రీరాముడు సీతతో 'ప్రియురాలి : యింత పర్యంతము నిన్ను రక్కసి పరంబుగ నొంచి న శౌర్య హీను నైరింతువు గాక నన్ననుచుం బ్రేముడి నాపెగవుంగలించి యత్యంత కృతజ్ఞత వృత్తికె' (పు. 250) అన్న రాముని పలుకులు వాల్మీకి రాముని పలుకులు కావు. దాసుగారి శ్రీరాముని పలుకులు.

ఇట్లు ఈ యథార్థరామాయణము అనేకములయిన అవాల్మీకీయాంశములతో బహువిధకవిత్వాలనలతో నైకవిధ కథాకథన ధోరణులతో, సమకాల సమాజ వాతావరణములతో దర్శన మిచ్చు గ్రంథము.

ఈ గ్రంథము నందు దాసు గారు 'భక్తమందారభవదూర పరమపురుష' అను మకుటముతో ఇరువది సీస పద్యములను అక్కడక్కడ సందర్భానుసారముగా చొప్పించినారు. అందులో కొన్ని సంపూర్ణముగ సంస్కృతభాషలోకూడ నున్నవి. (పు॥బి. 174, 220). ఇక సూక్తులకు, నుడికారములకు, ఉపమానములకు ఈ యథార్థరామాయణము ఒక గని.

యథార్థరామాయణ హరికథ దాసుగారి బహువిధ ప్రతిభారామాయణ మనుట యథార్థము.

జానకీ శపథము :

జానకీ శపథము దాసుగారి రామాయణ హరికథలలో రెండవది. యథార్థ రామాయణము శ్రీరామ పట్టాభిషేకము వరకు కథ కాగా, జానకీ శపథము ఉత్తర కాండలోని కథ.

ఈ కృతి ఆంజనేయస్వామి కంకితము. సంగీత విద్వాంసుడయిన నారాయణదాసుని సంగీతమయమైన ఈ కృతి సంగీత విద్వాంసుడయిన నారాయణదాసున కంకిత మగుట సముచితమే.

ఈ కృతి కృతిపతియైన ఆంజనేయ స్తుతితో ప్రారంభమగును. తరువాత (గణనాథ స్తుతి, శారదా స్తుతి) ఇష్టదేవతా స్తుతి. తరువాత సభా సంబోధనము, ధర్మబోధ వచ్చును. ఈ ధర్మబోధలో సత్యప్రాశస్త్యమును ప్రశంసించును—

దుష్ట సంపర్కమున దురదృష్టమునను
గల్గనించెను బొంది యిక్కట్లువడియు
సత్యవంతులు తుదకుఁ బ్రశస్తకీర్తి
జనుగుదురు గర్భవతియగు జానకివలె.

—పు. 6

అని ప్రేక్షకుల మనస్సులను మెల్లగా కథవైపు లాగుదురు.

శ థా సా ర ము :

సీతతో పట్టాభిషేక్తుడయిన శ్రీరాముడు చక్కగా రాజ్యపాలనము చేయుచు పూర్ణగర్భవతియైన సీతతో ఒకనాటి రేయి ఏకాంతముగా మంతనము లాడుచుండును. ఆ సమయమున శ్రీరాముడు సంతోషముతో 'నిండు గర్భిణివి, నీ కోర్కె యెద్దియైన

దాచక చెప్పు మిచ్చెదను' అని సీతతో అనును. దానికి సీత 'కాననమున ముని భార్యల గాంచు వేడ్క చెల్లింపుము' అని కోరును. దానికి రాము డంగీకరించి కొంత వడి నిద్రించి తరువాత యథావిధి పురపీఠులలో జనుల వార్తలను చెలిసికొనుటకు రహస్యవేషమున బోవును. అట్లు తిరుగుచు చాకలిపేటలో ఒక చాకివాడు తన భార్యను ఇంటినుండి వెడలగొట్టబోవుచుండ, శ్రీరాముడు ఊరికాపు వలె నగ్గు పడి భార్యను వదలుట పాపమని యనును. దానికి చాకివాడు 'రావణుం దొడ్దనుంచు కొన్న సీతను బిల్పించి నిందమోసి యేలు వెజ్జిరాముని బంటువా?' అని యన, రాముడు సిగ్గుతో కోటకు వచ్చి 'భూమిజాత యగ్ని సంపూత యయు్య మచ్చ పోదె' యని బాధపడి, సీతను బరిత్యజించుటకు నిశ్చయించుకొని, లక్ష్మణుని పిలిచి సీతను వనములో దిగవిడిచి రమ్మనును. లక్ష్మణుడు రామాజ్ఞ ప్రకారము సీతను తీసికొని వెళ్లి అక్కడ ఆమె నిద్రించుచుండగా రామాజ్ఞను పత్రముపై వ్రాసి ఆమెను ఒంటిగా విడిచి అయోధ్యకు వచ్చును. సీత నిద్ర లేచి లక్ష్మణుడు వ్రాసిన పత్రమును చదువుకొని విలపించుచుండగా వాల్మీకి మౌని వచ్చి ఆమెను ఓదార్చి వివరములు తెలిసికొని, ఆమె గోరినట్లు మారుపేరుతో ఆశ్రమమునకు తీసికొని వెళ్లి మౌని సతుల కప్పగించును. సీత ఆ యాశ్రమమునందు ప్రసవవేదన మనుభవించి శుభముహూర్తమున ఇరువురు మగశిశువులను ప్రసవించును. వాల్మీకి ఆ కుఱ్ఱులకు కుశలవులని పేరిడెను.

అయోధ్యలో ఒకనాడు శ్రీరాముడు సీతకొరకై విరహముతో విలపించుచు నిద్రపోయి స్వప్నములో సీతను గాంచును. ఆమె వెంటనే మాయమై మహిమతో గూడిన శివలింగము కన్నడి జ్ఞానోపదేశము చేయును. వనమున సీత రాముని వియోగమునకై బాధపడుచుండును. కుశలవులు తల్లి యేడ్పుటను జూచి 'మాతండ్రి ఎవరు?' అని ప్రశ్నింప, సీత వారిని వాల్మీకి కడకు తీసికొనివెళ్లి వీరిని నాపుట్టింటికి తీసికొనివెళ్లుమని ప్రార్థించును. దానికి వాల్మీకి 'సీతా! శోకింపవలదు. నీ అత్త జులతోడ నేను అయోధ్యకు వెళ్లెదను. సైరించి యుండుము' అని చెప్పి అయోధ్య కేగును. అయోధ్యలో వాల్మీకి కుశలవులం జూచి 'అన్నలారా! మీరు కిన్నరులు. సరిగ్గ శ్రుతి చేసికొని నేజెప్పిన రామాయణంబు సార్థకంబుగ నిష్పరంబున బ్రతి వీధియందు దాహశాంతికై యావుపాలు మాత్ర మడిగి గోళుచుం బౌరుల వీనులకు విందొనర్చి సంజప్రౌద్ధున నిటకు మళ్లి రండు' అని అజ్ఞాపింప, కుశలవులట్లే చేయుచు కొంతతడవునకు కోటగుమ్మము చేరి గాన మోహితులయి మత్తు మందు జల్లినట్లు

మైమరచియున్న ద్వారపాలకులను గడచి రాజసభను సమీపింతురు. రాము డత్య ద్యుతంబున నద్బాలకుల కెదురేగి యుచితాసనంబులం గూర్చుండబెట్టి వారి వివరము లను అడిగి తెలిసికొని, వారిని అంతఃపురములోనికి తీసికొని వెళ్లును. ఆ స్త్రీలు వీరిని గానము చేయుమనిన కుశలపులు సీతారావణ సంభాషణ ఘట్టమునం గానము నేయుదురు. శాంత ఈ బాలుర రూపురేఖలనుబట్టి వీరు రాముని కొడుకులని భావించి సీత బ్రతికి యున్నదని యెంచును. ఇంతలో పౌరులు రామునకు 'ఒడ లెరుగని చాకి నుడి నమ్మి సరమసాధ్వియు పూర్ణగర్భవతి మైన జానకిని నీవు విడిచి నది మొవలు నువ్వచ్చి లేదు. కనుక నీవు ఆమెను ఏలుకొనవలసినది' అని పత్రము వ్రాసి విన్నవించుకొందురు. రాముని సీతను తీసికొనిరమ్మని అజ్ఞాపింప, లక్ష్మణుడు వనమున కేగి 'స్నానముయి నారచీరెను సగియు కట్టి మిగిలిన సగంబు నొక పొదమీద నారవైచి నిలుచున్న' సీతను జూచి రామాజ్ఞను దెలుప, ఆమె సంతస ముతో మునిపత్నులయ్యె సెలవు తీసికొని అయోధ్యకు వచ్చును. లక్ష్మణునితో వచ్చిన సీతను జూచి 'ప్రాణేశ్వరీ! ఇన్నాళ్లకు దైవ మనుకూలించెను. కాని నిందె మును కల్గిన కతమున నేను నీయింపఁ జెరిగియు విడిచితిని. నాడు నీవు అస లము చొచ్చి నీ సతీత్వము కన్నర్చినట్లు, వాసను కురియించి ఇప్పుడు కూడ ప్రజ లకు నీ సతీత్వమును స్పష్టము చేయుము' అని అనును. అపుడు రామాజ్ఞచొప్పున అవనిజాత 'నేను సాధ్వియై నచో నిపుడొక్క గడియలోన పర్జన్యుడు వాన కరువు తీరగా కురియించు గాక' అని శపథము చేయును. జానకీ పాతివ్రత్యమహిమంబు ముల్లోకములకు తెలుపు శాసనపత్రిక విధమున వర్షము కురిసెను. సీతామహాత్మ్య మును ఎల్లజనులు పొగడిరి. అయోధ్యాపురమునకు వైచేహి తనయులె పట్టభద్రు లని జను లుల్లసిల్ల ప్రాణేశ్వరుడు రామానుమతితో ననును. బాంధవకోటి సంత సంబంధగ జానకీరాముడు సౌఖ్యమును బొందిరి.

ఈ జానకీశపథము నందలి ప్రధానకథ రామాయణ ఉత్తరాకాండము నంద లిదే. కాని ఈ గ్రంథము నందు అవార్మికీయములయిన అంశము లెన్నియో చోటు చేసికొన్నవి.

సీతనై వచ్చిన అపవాదు వార్మికమున భద్రుడను వాని వలన రాముడు తెలిసి కొనును. దాను గారి కథలో రహస్య వేషముతో రాత్రినే శ సంచరించు శ్రీరాముడే స్వయముగా తెలిసికొనును. అపవాదు విషయము రాముడు రామాయణమున సోదరు

లందరతో చర్చించినట్లుండగా, దాసు గారి కథలో శ్రీరాముడు ఒక లక్ష్మణునితో మాత్రమే చెప్పినట్లున్నది. రామాయణమున లక్ష్మణుడు సీతను గంగాతీరమున వదలినట్లుండ, దాసు గారి కథలో లక్ష్మణుడు సీతను ఏటి యవ్వలి యొద్దన వదలినట్లున్నది. రామాజ్ఞను లక్ష్మణుడు ఒక పత్రముపై వ్రాసి నిదురపోవు సీత చెంత పడవేసిపోవుట దాసు గారి కథ. శోకించుచున్న సీతను గూర్చి ఆశ్రమవాసులు వాల్మీకికి చెప్పగా వాల్మీకి వచ్చి సీతను తీసికొని వెళ్లుట రామాయణాంశము. వాల్మీకియే చూచి తీసికొని వెళ్లి నట్లు దాసు గారి కథాంశము. వాల్మీకి సీతాదేవి కథ రహస్యము లేకుండగ మునిపత్నులకు చెప్పుట రామాయణ కథ. సీత మారుపేరు పెట్టుమని కోరుట హరికథలోని మార్పు. కుశలవులని నామకరణము చేయుట రెండింటిలో సమానాంశమే యైనను నామకరణములు చేసిన విధానములో భేదమున్నది. దర్పకాసలతో మంత్రింపబడిన కుట్టవానికి కుశుడనియు, దర్పల మొదళ్ళతో మంత్రింపబడిన కుట్టనికి లవుడనియు రామాయణము నందు నామకరణము చేయబడగా 'బాలకుశలవాస్తరణ నుద్యవిల్లుకతన' కుశలవులని పేరులు దాసు గారి కథలో పెట్టబడినవి జానకీశపథ హరికథలో గల స్వప్నవృత్తాంతము రామాయణమున లేదు. రామాయణ మందున్న అశ్వమేధయాగ ప్రసక్తి హరికథలో లేదు. ఇక జానకీ శపథము చేయుట దాసు గారి హరికథలో రామాయణములో గల సమానాంశమే. కాని వాల్మీకియమున గల శపథమునకు హరికథలో గల శపథమునకు సంబంధ మేమియు లేదు. రామాయణమున 'నేను రామునిదక్క మరొక్కని దలంపని దాననేని నామాత యగు భూదేవి మార్గమొసగు గాక' యని జానకి చేసిన శపథము. హరికథలో 'నేను సాధ్వినై నచో నిపుడొక్క గడియలోన పర్జన్యుడు వాన కరవు తీరగా కురియించుగాక' అని జానకి చేసిన శపథము. ఈ శపథ కల్పనము ఈ హరికథలో చాల ప్రధానమైన కల్పనము. వాల్మీకియమున సీత భూదేవితో వెడలిపోవుటచే సీతారాముల పునస్సమాగమమునకు అవకాశములేదు. దాసుగారి కథలో సీత శపథము చేసి వర్షము కురియించునే కాని రసాతలమున కేగలేదు. కనుక సీతారాముల పునస్సమాగమావకాశ మేర్పడినది. కథ సుఖాంతము, శుభాంతమైనది.

జానకీశపథమందలి సర్వకాత్రవైవిధ్య ప్రదర్శనము వారి పాండిత్యమునకు నిదర్శనము కాగా, వారి ప్రతిభాచక్షువీక్షణమునకు సాక్ష్యమొసగు ఉదాహరణము లెన్నియో యున్నవి. వారికి దర్శన మిచ్చిన ప్రకృతియొక్క ప్రకృతికి ఒక్క యుదాహరణము—

సీత మున్యాశ్రమమున ప్రసవింపబోవుటకు ముందుగా నున్న ప్రకృతి—

ఎప్పటికిం దొల్కరించునో యని వాన
 కోయిల తీయని కూతవేసె
 చీకటివలె నింక సీతకు నపవాదు
 వీడునంచున్ మలికోడి కూసె
 వరుసగా జక్కలు మరి చందురుండు ది
 వ్వెలు గల్వలుం దమ వెలుగు బాసె
 వై దేహి హాయిగ బ్రసవించు శకునమ్ము
 కొమ్మకెగిరి కాకి గుర్తుచేసె
 విచ్చితమ్ముల దుమ్మెదల్ వేడ్కమోసె
 త్రుళ్లి జక్కవ కవలు కాగిళ్ళడాసె
 తెమ్మెరల్ చల్వకప్రంబు దెసలాసె
 ప్రొద్దు జేగురురంగు తూర్పునకు బూసె. — పు. 28

కథ తోవ కథదిగా వర్ణనలతోవ వర్ణనలదిగా గ్రంథము వ్రాయుట సామాన్య కవి లక్షణము. పనికట్టుకొని వర్ణనములు చేసి ఏదో విధముగ కథకు తగిలించుట సమర్థుడయిన కవి లక్షణము కాదు. ఆ రహస్యము తెలిసిన వారగుటచే దానుగారు ఈ పద్యమునందు కథను వర్ణనములను ఓతప్రోతముగ కలిపియే ప్రయాణము చేయించినారు. కథాసంబంధమున్న ఈ వర్ణనము గూడ శాస్త్ర వాసనతో గుఱా శించుట విశేషము.

నిండు గర్భిణియైన జానకిని అడవులపాలు చేసి పూవుతోటలో నేకాంతముగ జానకీజాని పలవించుచున్న చిన్నఘట్టమునందలి రెండు అశ్రుకణములు—

హరు విల్లు విరచి నా యురమనఁ బూదండ
 నెగ్గించు నపుడు నున్నిగ్గు గొల్పు
 పితౄజ్ఞ నడవితై వెడలెడు నావెంటఁ
 దోతెంచునపుడు సంతుష్టి నిల్పు

బంగరు లేడికై బ్రమసి చనువున నన్
 బుత్తెంచు తరి వింత ముద్దు వెల్పు
 దశకంఠుడీల్లిన తరువాత సగ్నిసా
 క్ష్యమ్ముగ వరసతీత్వమ్ము దెల్పు

నవరసమ్ముల కాపు మన్మథుని తూపు
 విట్ట మీలను కేపు క్రొమ్మించు దాపు
 నిర్మల వినీతికిం బ్రాపు నెనరు చేపు
 నట్టి నీచూపు గన కెద యెట్టు లోపు (పు-32)

చెలులకు ననుజూపి చిరునవ్వునం దల
 యూచి గర్వించెద వొక్క మారు
 నిరుపమ సుందర నిఖిల జగద్వీర
 యోనాథ యని పిల్లు వొక్క మారు
 ప్రాణ నాయక నిన్నుఁ బొసిన క్షణమైన
 యుగమని చెప్పెద వొక్కమారు
 ఎడద లొక్కటి గదా యొడలుల వేరేల
 నో యంచుఁ శౌఁగలిం తొక్కమారు

సర్వ సద్గుణ పుంజమా-చక్కదనము
 ప్రోవ-నా పూర్వపుణ్య స్వరూపమా-మ
 దీయ హృదీపమా-యో విదేహ తనయ-
 నాదు జీవంబ-సీత-నిన్బాసినాన. (పు-33)

దాసుగారికి సీతాదేవి శపథము చేసి కురియింపజేసిన వర్ణము వ్యాకరణమయ
 ముగా గోచరించినది, (పల్లమువంక....పు - 33). ఈ పద్యమునందలి వ్యాకరణ
 శాస్త్ర పాఠశాలపదముల కూర్పు దాసుగారి కథన చమత్కార ప్రతిభకు పద్యరూప
 మైన మార్పు.

దాసు గారు వారి ప్రతిహారికథా గ్రంథమునందు సమకాలీన వాతావరణమును సందర్భము కుదిరినపుడెల్ల సామాన్యముగా చొప్పించు చుందురు. దీనికి కారణ మేమన హారికథా ప్రదర్శనవేళ ప్రేక్షకులుగా నున్న సమకాలికులకు కథను సమీపము చేయుటయే. ఈ లక్షణము తక్కిన కథలలో వలె ఈ జానకీశపథము నందు గూడ నున్నది.

ఒక భటుడు మాత్రము వెంబడింప సకల జనాభిరాముడయిన శ్రీరాముడు రాత్రి సమయములందు పురప్రజలు ఏమనుకొనుచున్నారో యని రహస్యముగా సంచరించును. అట్లు సంచరించుచు నొకనాటి రాత్రి పురములో గౌరీశంకర విగ్రహంబుల దివ్యవివాహమహోత్సవములలో శ్రీరాముడు చూచిన విశేషములలో కొన్ని— '....వెంట చార్జామాలతో రచ్చిరు బంతులవలె, ద్రుళ్లుచు నబ్బురపు నడలను డాండాజీలు సేయు తురుపు గుట్టంబు—లాపిమ్మట నొకచో మహతాబు లొక్కెడ జిచ్చుబుద్ధొకట దారాజువ్వా లొకప్రక్క యీతచెట్టొక్కతావున నెగురు కాగితపు బుట్ట లొక చెంత వెన్నముద్ద లొకవైపున నొట్లొకమూల జర్రంబులు మొదలగు పలురకంబుల బాణాసంచా—లాతరువాత పటాచెడీదమ్ ఖసరత్తు దొట్టి గరిడీసాము—లాసయి రందోలు పీరణము, తాషా, టకోరా, నన్నాయి, తూతూ బాకా మొదలగు పెక్కురకంబుల బాజాబజంత్రీ వాద్యములు....' (పు. 10).

మహతాబులు, చిచ్చుబుద్ధులు, తారాజువ్వాలు, కాగితపు బుట్టలు, వెన్నముద్దలు, టొట్లు, చక్రములు మొదలయిన బాణాసంచాలు దాసుగారి కాలములోనివే కదా. అట్లే ఆ గరిడీసాములు, ఆ బాజాబజంత్రీవాద్యములుగూడ శ్రీరాముని కాలమునాటివి కావు గదా.

దాసు గారి హారికథా కృతు లన్నియు స్వరసరస్వతికి ప్రయోలంకృతులే అయినను, జానకీశపథము వారి హారికథ లన్నింటిలో సంపూర్ణముగ స్వరశాస్త్రమయమయిన హారికథ. దాసుగారే వారి షష్టిపూర్వ్యుత్సవ సందర్భమున విజయనగరమున అయ్యకోనేరు గట్టున ఒక్కసారి చెప్పి, ఇక చెప్పటకు శ్రమింపలేదన్న, ఈ గ్రంథ వైదుష్య ప్రదర్శన కష్టమును గూర్చి మరేమి చెప్పవలెను? దాసు గారి శిష్యశ్రేణిలో 'రామాయణ సోదరులు' అని ప్రఖ్యాతి గాంచిన శ్రీ నేతి లక్ష్మీనారాయణగారు, సుబ్బయ్యగారు మాత్రమే అనేక మేళకర్తరాగములతో కూడిన ఈ హారికథను ఒక్కసారి చెప్పి గురుప్రశంసల నందుకొనినారు.

గానకళావిశారద శ్రీ అరిపిరాల సత్యనారాయణమూర్తిగారు, జానకీ శపథ ములో దాసు గారు ప్రదర్శించిన స్వరపాండిత్యము నిట్లు వివరించినారు:—

'ఈ కవిగాయక శిరోమణి రచించిన వివిధ గ్రంథములలో, ముఖ్యంగా పేర్కొన దగినది 1929 వ సంవత్సరములో ప్రకటించిన 'జానకీశపథము' అను గ్రంథమగును. ఈ గ్రంథము శ్రీ దాసుగారికి కర్ణాటక సంగీతశాస్త్రములో గల కూలంకష విజ్ఞానాన్ని ఋజువు చేయుచున్నది. ఎటులనగా, కర్ణాటక సంగీత శాస్త్రములో అతిప్రధానమైన భాగాలుగా నెంచబడుచున్న 72 మేళకర్త (జనక) రాగములలో పూర్వ (శుద్ధ మధ్యమ) మేళకర్తలగు 36 రాగములలో 16 మేళకర్తలను, ఉత్తర (ప్రతిమధ్యమ) మేళకర్తలగు 36 రాగములలో 19 మేళకర్తలను, మొత్తం $16 + 19 = 35$ మేళకర్త రాగములలో కీర్తనలు రచియించి ప్రకటించటం శ్రీవారి సంగీతవిజ్ఞానానికి చక్కని నిదర్శనం కాకమానదు. అంతేకాక యీ 35 మేళకర్తరాగములలో రచించిన కీర్తనలలో 1. హరిహరి (హరికాంధోజి 28 వ మేళకర్త), 2. ఎందుకీమాయ (రూరవరాళి-39 వ మేళకర్త) వంటి రెండు కీర్తనలకు తప్ప మిగత 33 కీర్తనలకు గల ముఖ్యాంగములగు పల్లవి, అనుపల్లవి, మిత్రములను స్వరపరచి ప్రకటించడం శ్రీ దాసు గారికి ప్రసిద్ధమయిన 72 మేళకర్త రాగలక్షణ మందు గల విజ్ఞానానికి తార్కాణ మగును.'¹³

దాసు గారి హరికథ లన్నింటిలో యథార్థరామాయణము మహాగ్రంథము కాగా, జానకీ శపథము సంగీతశాస్త్ర వైదుష్యమున అగాధమయిన మహాత్ గ్రంథము.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము :

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథ దాసు గారు పురాణ కథావస్తువుతో వ్రాసిన హరికథ. ఈ హరిశ్చంద్రుని కథ దేవీభాగవతమునందు, మార్కండేయపురాణము నందు, స్కాందపురాణము నందు వచ్చును. అంధ్రసాహిత్యమునకు మొదటగా ఈ కథను పరిచయము చేసినవాడు మారన. అయినను గౌరన కరస్పర్శచే హరిశ్చంద్రుడు తెలుగులకు సత్యపు వెలుగులు చూపింప గల ఆదర్శపురుషుడయినాడు, గౌరన కృతి తెలుగులో తరువాత వచ్చిన ఎన్నో రకముల కృతులకు మాతృక యైనది. అట్టి కథానుకరణ కృతులలో దాసు గారి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథ యొకటి.

ఈ హరికథా ప్రారంభము నందలి 'భూసురపుంగవున్' (పు - 1) పద్యము వలనను, కథావిరామము లందలి 'పౌరాణికావతంసా' (పు - 27) మొదలగు పద్యము లందలి సంబోధనముల వలనను ఈ హరికథను దాసు గారు వారి తండ్రికి మాత్రమే అంకిత మిచ్చినట్లు అనుమానము కలుగుచుండగా, గ్రంథప్రారంభము నందలి 'ఆయు రాచోగ్య సంసిద్ధి నలదినారు' (పు - 1) అను పద్యము వలనను, గ్రంథాంతము నందలి — 'ఎన్నఁగఁ దల్లిదండ్రులకు నెక్కుడు పేల్పులు లేరు' (—పు. 55) అను పద్యము వలనను ఈ కృతిని దాసు గారు తమవు నొసంగినట్టి తలిదండ్రుల కిద్వర కంకిత మిచ్చినట్లు నిశ్చితమగుచున్నది.

కథకు పూర్వరంగముగా గల పీఠికలో జష్టదేవతాస్తుతి, సభాస్తుతి, దాసు గారి వ్యక్తిత్వ ప్రచర్యకమైన రచన, భరత ఖండపు పూర్వనైభవ వర్ణన, కలికాలకలుష ముల చర్చ వచ్చును. తరువాత పరమార్థమును గూర్చి, దానధర్మములను గూర్చి కొంత ఉపన్యసించి—

బహుశ సామ్రాజ్య విభవముల్బాఘుగాక

మిగులఁ బడరాని కష్టము ల్దగులుగాక

యేదియైయైన నగుఁగాక యిచ్చుకైన

సత్యముందప్పెనే హరిశ్చంద్ర విభుఁడు.

—పు. 7

అని సత్యపథానువర్తి యైన హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తి చరిత్రమును ప్రారంభము చేయుదురు.

క థా శ రీ ర ము :

స్వర్గ సభలో ఒకనాడు ఇంద్రుడు 'చొంకనట్టి తేఁడు పుడమి గలదె? ' అని బ్రహ్మఋషులతో పలుకును. వసిష్ఠుడు సూర్యప్రభతో పెలుగు త్రిశంకు పుత్రుడున్నాడు' అని యనును. ■ చూటలకు సర్వసుపర్వులు, ఋషులు సంత సింప, విశ్వామిత్రుడు మాత్రము 'మహాప్రళయాంబుడ నిస్వనంబుతో'—

'తెలిసెలే నీ యాత్మ స్తుతి తేటతెల్లముగ వసిష్ఠ

తలుపు ద్వారబంధములేక తాడించెదవా నీనాల్క.

బలు సత్య మెంతమాట ప్రమదులౌ రాజు లెచ్చోట
 చెలగి నీ శిష్యు డతడౌట చెప్పితివా యింత ఝూట
 బూతుపిల్లి కి సింగంబు పుట్టినన నబ్బెట్టులు
 నీతిదొరగు త్రిశంకునకు సూన్యతుడు గలుగుట యట్టులు'

—పు. - 9

అని యీసడించును. దానికి వసిష్ఠుడు 'ఎద్దు మంభమెక్కినట్లు బ్రహ్మ ఋషిత్వ మెనసి పండువంటి హరిశ్చంద్రుని పల్చన జేసెదవా? సూర్యుపై బుగ్గిజల్ల దన్నో కకున్నె? చాలు నిందించకుము హరిశ్చంద్ర విభుని' అని మందలించి హరిశ్చంద్ర చక్రవర్తిని ప్రశంసించును. అంత విశ్వామిత్రుడు కోపముతో 'మనకీ అజాయుద్ధమేల? అతనిచేత అసత్యము పలికింతును' అని శపథము చేయును. వసిష్ఠుడు కూడ 'నీవు అసత్య మతనిచేత పలికించిన కునకంబునై విన్ను గొలిచెదను' అని ప్రతి శపథము చేయును.

తరువాత విశ్వామిత్రుడు అయోధ్యలో గల హరిశ్చంద్రుని కడ కేగగా, హరి శ్చంద్రుడు ఆ ఋషికి అర్ఘ్యపాద్యము లిచ్చి పూజించి వినయముతో 'మీ సేవకు డను. ఏవిధమైన సేవ మీకు చేయగలను?' అని యన, విశ్వామిత్రుడు 'యాగము తలపెట్టితిని. ముఖ్యరముల సొమ్ము కావలెను' అని యనును. హరిశ్చంద్రు డంత సొమ్మీయ బోవును. విశ్వామిత్రుడు 'నేను...కోరినపుడు పంపించుము. దాచుము' అని వెడలును. ఇంతలో చెంచువాండ్రు వనమృగములు బాగుగా చెల రేగినవనియు వచ్చి రక్షింపవలెననియు ప్రార్థింప, హరిశ్చంద్రుడు వచ్చి రక్షింతు నని చెంచువాండ్రును పంపును. హరిశ్చంద్రునితో పుత్రసహితయై చంద్రమతి కూడ అడవికి బయలుదేరును. హరిశ్చంద్రుడు అడవిలో పలురకంబులగు క్రూర మృగంబుల వేటాడి ఆలుబిడ్డలతో ముచ్చటించుచు నింటికి మర్లలు సమయమున నొక పసిడి యిట్టి కన్నడును. ఆ అబ్బురంపు లేడికై హరిశ్చంద్రుడు వెనుదగిలి కుశి కాత్మజుని తపోవనము చేరి, అది ఆశ్రమ మృగమని పట్టుట కిచ్చమాని వేట బడ లికతో నట విశ్రమించి నిద్రించును. అప్పు డతనికి 'ఒక మౌని కోపముతో తన తలను తన్ని కిరీటమును నేలగూల్చినట్లు. తాను రాజ్యభ్రష్టుడయి వనమున పడినట్లు, దావానలమున గ్రాగినట్లు, పెనుకష్టమున కాళికిపోయి దారాపుత్రులతో తాను అమ్ముడు పోయినట్లు, చండాలదాసుడయి కాటికాపున్నట్లు, పుత్రుని కోల్పోయిన భార్యను గని

నట్లు, భార్యను చంపబోవునట్లు' ఒక కల వచ్చును. ఈ కల వివరములను భార్యతో హరిశ్చంద్రుడు చెప్పగా నామె యోదార్చును. అంతలో పదియారేండ్ల మాలెత లిరువురు హరిశ్చంద్రుని చెంతకు చేరి తన మాటమిని కోర, చంద్రమతి కూడ వారిపై జాలిపడి అనుగ్రహింపు మనును. హరిశ్చంద్రుడు చంద్రమతితో 'నన్ను ఏకపత్నివ్రతుండని యెరుగవొక్కొ' అని సమాధాన పరిచి, మాలెతలను గని 'నను గలయుట కొప్పను. కావలసిన నా రాజ్యమయిన గొనుడి' యని యన, వారు మదనబాధతో హరిశ్చంద్రుని అంటుకొన ప్రయత్నింతురు. దానికి రాజు 'మించి రావద్దు. మిమ్ము శిక్షించవలయు' అని కోపింప, వారు ఏడ్చుచుందురు. అంతలో తటాలున విశ్వామిత్రుడు అక్కడ ప్రళయాగ్నివిధమున కనుకెట్టచేసి రాద్ర మూర్తయై రాగా భూవిభుడు తాను నిరపరాధిసని జరిగిన విషయ మంతయు వినయ ముతో కడుదీదయై చెప్ప, విశ్వామిత్రుడు—

భళిరా ! రాజవరేణ్య ! సత్యమును గాపాడం దలంఁజేని యీ
యలనుంబోండ్ల గ్రహింపఁబోనియెడ నీ వన్నట్లై నీ ఖేయగా
వలె సీరాజ్యము వీరికిన్ మఱి యిటుల్ బల్కంగ లేదంచు బొం
కులకుం జొచ్చెదవేని నీపయిని నేఁగోపింప సుమ్మొంతయున్.

—పు. 24

అని యన, రాజు ఆ రాజతపస్వీ పెట్టిన విషమసంధికి వెల్లవోయి కల నిజమగుట మొదలయ్యెనని చింతించుచుండ, చంద్రమతి 'పుట్టించినవాడు పూరి మేపునా ? మునికీ రాజ్య మిచ్చి పోవుదము' అని దైర్యము చెప్ప, హరిశ్చంద్రుడు తన అఖిల రాజ్యము విశ్వామిత్రున కప్పగించును. కాళికుడు రాజ్యమును గైకొని—

'ముందియ్యఁ దలఁచిన ముగ్ధులువులును
జెందంగవలె మాకుఁ జెల్లింపవలయు
నెప్పుడిచ్చెదవొ ? నాకెఱిగించు వేగ
నిప్పారునకు నప్పగించుము సోమ్ము'

—పు. 25

అని యేమాత్రము అక్కటికములేక మాటాడ, మూన్నాళ్లలో చెల్లెంటునని హరి శ్చంద్రుడు ఒప్పుకొని పోవును. విశ్వామిత్రుడు కూడ ఆ రాజచంద్రుని అద్భు

తపు సత్యకాంక్షకు ఎదలోన మెచ్చి నిష్కారణముగ నిరపరాధికి నాపదలెరుప వలసె
నని కుందుచు ఆశ్రమమునకు వసును.

తరువాత హరిశ్చంద్రుడు దుఃఖించుచున్న పరివారము నోదార్చి కౌశికుని
ఆజ్ఞానువర్తయి మెలగుడని చెప్పి పంపి, తన సతిని పుట్టింటికి పొమ్మన, చంద్ర
మతి 'పురుషు విదనాడి పుట్టింట నుండిన పొలితి పరువుండునా?' అని యన, ఆమె
మాట కాదనలేక వారిని కూడ తీసికొని అడవికి బయలు దేరును. విశ్వామిత్రునిచే
కల్పింపబడిన కార్చిచ్చు, మొదలగు పెక్కు మాయలను తప్పించుకొని కాశీకి చేరె
దరు. కాశీలో విశ్వేశ్వర దేవాలయము చెంత విడిసి హరిశ్చంద్రుడు కౌశికు ఋణ
మెట్లు దీర్తు నని చింతాక్రాంతుడు కాగా, చంద్రమతి 'తన్నమ్మి ఋణవిముక్తుండ
వగుము' అని చెప్పును. రాజు బాధపడుచునే నక్షత్రకుని బాధకు తట్టుకొనలేక
'కపటవచోనిపుణుడు వృద్ధమర్కట వికారరూపుడు' అయిన ఒక విప్రునకు చంద్ర
మతిని అమ్మును. తరువాత హరిశ్చంద్రుడు కూడ నొక మాలవానికి అమ్ముడు
పోయి ఋణవిముక్తు డగును. చంద్రమతిని కౌశికు డనేక విధముల బాధపెట్టుచు—

'తరిపి దూడవలె నీతనయుడు సుతయైనం బనికిరాడా'

సరి బాలురవలె దోటలకుంబోయి సమిధలైన దేలేడా' —పు. 37

అని యొకనాడు గద్దింప చంద్రమతి రోహితాశ్యుని గూడ అడవికి పంపును.
అక్కడ వీరబాహుని సేవకుడుగా నుండి హరిశ్చంద్రుడు దారాపుత్రుల కష్టములను
తలచుకొని మూర్ఛ చెందును. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు వీరబాహుని పోలికతో వచ్చి
హరిశ్చంద్రుని పరిస్థితి జూచి లోలోన బాధ పడి, పైకి మాత్రము కోపము ప్రక
టించుచు, అతనిచే నీతిని తప్పింపవలయునని—

'నీ దారిద్ర్యము నాకు గూడ నంటించబోకు మీద

నే దయతో నీకు మేలు చెప్పెద నీవు వినుమోరి పేద

వస్తు పడెదేల నీజాతి పాడుగాను

కూడి మాతోడ హాయిగ గూడు దినుము

మల్లె మొగ్గట్లు నాయొద్ద బిల్ల గలదు

కొల్లలాడుచు నీవుండు మిల్లటికము'

—పు. 42

అని కపట ప్రేమను ప్రదర్శింప, హరిశ్చంద్రుడు 'పండిన సంపదల నెడయు వానికి వేరె పెండ్రేల?' యని యన ఇతని సత్యనిష్ఠ కాశ్చర్యము చెంది విశ్వామిత్రుడు వెడలును.

అక్కడ చంద్రమతి తన పుత్రుడు అడవిలో సర్పదష్టుడయి పడినాడని తెలిసికొని, పగలంతయు పని చేసి, రాత్రి యందు అడవి కేగి కుమారుని శరీరమును గాంచి రోదించి రోదించి, ఆ పుత్రగాత్రమును రుద్రభూమికి తీసికొని వెళ్లి పెను కాష్ఠముపై పరుండ బెట్టును. అట్లు కాటి సుంకము నొసగకుండ చితిపై శరీరమును బెట్టిన చంద్రమతిని కాటికాపైన హరిశ్చంద్రుడు అడ్డగించి, ఆమెను పరికించి భార్య యనియు, మరణించిన బాలుడు తన పుత్రుడనియు గ్రహించి యెంతయో చాధ పడును. అయినను హరిశ్చంద్రుడు కాటిసుంకము తప్పదనును. అంతలో వీర బాహుడు వచ్చి నగదు తెమ్మన చంద్రమతి యేగును. ఇంతలో రాజశాసనమువలన రాజార్చకుని భూషణముల నపహరించిన ఒక స్త్రీ వధకై హరిశ్చంద్రుడు భైరవా లయమునకు బయలుదేరును. ఆ వచ్చిన స్త్రీ తన కాంత యని గ్రహించి చేతు లాడక సదాశివుని ప్రార్థించుచుండ, వీరబాహుడు వచ్చి సేగముగా చంపుమని సంజ్ఞ చేయ, హరిశ్చంద్రుడు నరుకపోవును.

అతని సత్యదీక్షకు ఇంద్రుడు ప్రత్యక్షమై అడ్డుపడును. కౌళికుడు సహజ రూపముతో ప్రత్యక్షమగును. సువర్వులు, వసిష్ఠాదులు ప్రత్యక్షమై హరిశ్చంద్రుని ప్రశంసించుదురు. పునర్జీవితుడయిన పుత్రునితో సంతోషమతి యైన చంద్రమతితో హరిశ్చంద్రుడు దేవవిమాన మధిష్ఠించి యయోధ్యకు చేరును.

ఈ కథ యంతయు గౌరన ద్విపద కథకు రూపాంతరీకరణమే. కథన విధా నము మాత్రము దాసు గారిది. ఆ కథాకథన పద్ధతులు కొన్ని—
హరిశ్చంద్రుని చెంతకు చేరిన మాలెతల రూపము—

తెలుపు గేదంగి చెక్కుల పయి మకరికా

పత్రముల్ కృష్ణ సర్పముల బోల

పొలుపగు వంక కొప్పుల జుట్టు నడవి పూ

వుల తావులకుఁ దేంట్లు వలచి రాగ

గురివెంద పేరుల గొమరారి రై క క

ప్వలులేని చస్తట్టు పోటు జూప

తలిరుల యొడ్డాణముల సందునన్ దొడల్

బిరుదులు దోబూచి మెరుపు లీన

నందమా చూపులుం జెవులంటుకొనగ

కిన్నెరల మీటి పాడుచు వెన్నెలలకు

నవ్వుచుం బదియారేండ్ల పువ్వు బోండ్లు

మాలెత లిరువు రధివుని మ్రోలజేరి.

(పు - 19)

మోహముతో ఈ మాలెతలు హరిశ్చంద్రుని మరుకేరికి ఉసిగొల్పుచున్న
సంభాషణ విధానము—

మెలవున నిచటి వారలనెల్ల మరపించి

మా వెంట సన్నగ నీవు రమ్మ

చలువ వూ పొదరింట సందిట బిగియించి

చొక్కి నీకెమ్మావి నొక్కనిమ్మ

మగసేదలం దమి మల్లి నీ రొమ్మున

వాలుగన్నుల దేల్చి సోల నిమ్మ

అంత గుట్టెరుగక యట్టిటు జూచు మా

శువతితో నెగతాళి సల్ప నిమ్మ

కోరి వచ్చిన మావంటి వారి తోడ

మలయునప్పుడు గల్గు తమాష జూడ

కేల క్రొవ్వాడి వయసున నిట్టు లాడ ?

కులము వలపునకుం దవ్వు చెలిమికాడ !

(పు-21)

ప్రాచీనాధికరణై లి ప్రతిబింబించుచున్న కాళికానగర చండాలవాటిక రూపము—
 '.... యజ్ఞశాలంబోలి పశుహింస కాకరంబై,
 వంటపుట్టి భోజనంబుమాడ్కి సంతతా పవిత్రంబై, జారిణిపోల్కి యరమ నీచంబై,
 కృతఘ్నుకరణి హేయంబై, నాస్తికునిరీతి వేదదాహ్యంబై, నవనాగరిక మతంబు
 తీరునహాస్యాస్పందంబై, శత్రుని కైవడి మార్గమారంబై, గర్వితవృష్టి తెన్నున
 నిమ్నోన్నతంబై, సేవకు తెఱంగున కష్టజీవనంబై, శుష్కవైయాకరణు పొలు
 పున యుక్తివిరహితంబై, శక్తిహీను సొబగున బరుషభాషణంబై, సత్యమట్లు బహు
 జనవిరుద్ధంబై, పతివ్రత చెన్నున బరాస్పృష్టంబై, దేవుని వైఖరి స్వర్వ సంత
 తంబై, పెద్దింటి గుట్టువలె బట్టబయలై న చండాలవాటిక....' (పు. 34).

వసిష్ఠుడు స్వర్గసభలో హరిశ్చంద్రుని సత్యనిష్ఠను స్తతింప, కోపముతో విశ్వామిత్రుడు రాచపుట్టులందు సత్తైము పుట్టుట వట్టిదని గట్టిగా వాదించు సందర్భములో చెప్పిన రాజుల వ్యసనము లన్నియు ప్రతి అధికారిని పట్టి వదిలిపెట్టని దయ్యములే (పు. 9).

ఈ హరికథలో అడవిని దాను గారు ముక్తపదగ్రస్తాలంకారముతో అలంకరించినారు. చంద్రమతిని కొన్నిచోట్ల 'తారామతి' అని గూడ పిలిచినారు. మూర్కట్టు, బ్రాంది, బీపు, యేబీసీలు, ప్రౌఢెసరు, ప్లీడరు మొదలగు అంగ్ల పదములను కూడ రచనలో చొప్పించుట ఈ హరికథలో కన్నడు ఒక విచిత్రాంశము. విశ్వామిత్రుని పాత్రలో క్రూరత్వముతోపాటు జాలిని గూడ రంగరించినారు. ఇక సందర్శించితములైన సూక్తులు, ఉపమానములు తక్కిన హరికథలలో వలె దీనిలో గూడ మాటిమాటికి నెదురగు నంశములు.

'సప్తద్వీపము లేలునప్పుడు నమస్తప్రపౌఢ సామంతరాట్
 దృప్తవ్యూహము దోలునప్పుడు పురంధ్రీ రత్న మిల్లాలితో
 గుప్తకీడలఁ దేలునప్పుడును....' (పు. 40)

భార్యాపుత్రులకు దూరమయి అనేక బాధలకు గురియగునప్పుడును సత్యనిష్ఠునకు సత్యవ్రతభంగము కల్గనిచో అతని తృప్తిలో గోరంత కూడ వాని యుండదను సారాంశము నమ్మిన వేంకట చైనులుగారి సత్యప్రీతిపై గౌరవముతో వ్రాసి అంతిమ మిచ్చిన హరికథ ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథ.

మార్కండేయ చరిత్ర :

శంభో నినాదము కైలాసవిలాసమునకు చేరునట్లుగా హరికథాప్రారంభము నందు కేక పెట్టెడి నారాయణ దాసుగారి ప్రప్రథమ శైవ హరికథ మార్కండేయ చరిత్ర. దాసు గారి శతజయంత్యుత్సవ సందర్భమున ఆంధ్ర స్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడమీ వారు దాసు గారి పదునాలుగు హరికథలలో ఈ కథ నెన్నుకొని నాట్యకళలో (1965 ఫిబ్రవరి) పునర్ముద్రించుట ఈ హరికథపై గల పండిత గౌరవ దృష్టికి పుష్టి గల దృష్టాంతము.

కథాంతము నందలి 'దీని రచియించి యీశాచీనంబుగఁ గృతి నొసంగితిన్మోక్షేచ్ఛన్' అను పద్యపాదముల వలన ఈ హరికథ 'సర్వేశు' నకు అంకితమని స్పష్టమగుచున్నది.

ఎవ్వఁడు జగముల నేలుచు నెలుఁగొందు

దేహంబు శాసించు తెలివి వోలె

(పు. 1)

అను సీసముతో గ్రంథము ప్రారంభమగును. ఈ పద్య మొక్కటితక్క, దాసు గారు సామాన్యముగా వారి హరికథలలో కన్నడు సుదీర్ఘమగు ఇష్టదేవతాస్తూతి దీనిలో కన్నడదు. ఈ ప్రార్థన పద్యము పిదప సభా సంబోధనము, అత్మవినయము, బాల్యవేష్టలు, కాలుని వింతల వలన కలుగు వంతలు, శుష్కశాస్త్రవాదుల దూషణ, సంఘవిమర్శ కథాపీఠికగా వచ్చును. పదిపుటల ఈ సుదీర్ఘ కథాపీఠిక తరువాత కథాపేటిక నిట్లు తెరచిరి—

వనితాధనముల నొల్లక

యనవరతం బీశ్వరార్చనాసక్తి బొం

దిన మనుజుఁడు మార్కండే

యుని వలె మృత్యువు జయించునో జనులారా !

—పు. 10

కథా సారము :

కృతయుగమున మృకండుడను ముని యొకండుండును. మృగములు అతని యొడలికి రాచుకొని కండకాయమును దీర్చుకొనుటవలన అతనికి మృకండుడను పేరు

వచ్చినది. అతని సతి సుగుణవతి యైన మరుద్వతి. వారు పెక్కెంట్ల అన్యోన్యముగా కాపురము చేసినను సంతతి కలుగదు. ఆ బాధను ఒకనాడు మునివతి సతితో వెలుబుచ్చ, అమె కూడ—

బుడుత లేకున్నచో నాడబుట్టువేల ?

వియ్యమందఁగ నోచని విభవమేల ?

బ్రతికి కొరగానిచో సతి బ్రతుకనేల ?

నా మనోనాథ ! యింక నేనేమి సేతు ? పు॥లు 12, 13

నని బాధబడును. అంత ముని, భార్య నోచార్చి యభీష్టసుఖదంబగు కాశికి పోయిన సంతతి కలుగునని పలికి, భార్యతో వారణాసికి వెళ్లును. వారణాసిలో వారు 'దుండి' వినాయకుని గాంచి దండములు పేపేలు పెట్టి, మణికర్ణికలో స్నానము చేసి, లింగ స్రవతిష్ఠ చేసి, విశ్వేశ్వరుని పూజించి, అక్కడ నుండి స్రయాగ కేగి త్రివేణి సంగమములో స్నానమాడి, పితృతర్పణము నిచ్చి, గోమతీతటము చెంత సంతతి కొరకై మహాభయంకర తపమారంభించును. అతని కఠిననిష్కాతపమునకు సలైసలు తపోగ్నితో క్రాగుచుండగా, సంతోషముతో ఘన వృషభతురంగుడయి గోరీనాథుడు సాక్షాత్కరింప, మునినాథుడు స్తుతించి ఒక్క తనయుని ప్రసాదింపుమని అర్థించును. దానికి పురహరుడు—'గుణహీనుడయి చిరకాలము మనెడి కొడుకు కావలయునా ? సతిమంతుడయి పదార్థములు మను సుతుడు కావలయునా ?' అని యన, వెంటనే యెద్దియు తోచక యెంతయు చింతిల్లి యెట్టకేలకు—

'ఓ మ హేశ్వర ! సందియ మొందె జెంద

మైన గానిండు గుణహీనుఁడై చిరాయు

వైన పుత్రునికన్నఁ బదాను వత్స

రములు మను సద్గుణుండె నిక్కముగ వలయు'

—పు. 19

అని కోరుకొనును. జటాధారి ఘనవిజ్ఞానమునకు గంగాధరుడు అలరి 'అట్లేకాని మ్మిచ్చితి' నని అనును. అంత మరుద్వతి 'కనుల యందు కాన్పు తొలగుట కొంతకు మరణము కన్న బాధ. కొడుకులు కలుగని కొరత కన్న కడుపు శోకమే కడు నధికము' అని నీ నాథునిలో తెలుపుమని గౌరితో ననును. గౌరీదేవి 'నారు

పోయు నతందె తా నీరుపోయును. ఈశ్వరుడేమి తలచునో యెఱుగతరమె ? ' అని ధైర్యము చెప్పి అంతర్ధాన మగును.

వారు సంతోషముతో స్వగృహమునకు వచ్చి సంతర్పణములు సలిపి, ఒక శుభ లగ్నమున పార్వతీశుల పదధ్యానము చేయుచు ఉత్పలాస్తుని కేళి యందోల లాడుదురు. భగవదనుగ్రహము వలన మరుద్వతి అంతర్వత్నియై నవమాసానంతరము ఒక శుభలగ్నమున ఒక పుత్రుని గనును. ఘనసిద్ధాంతులు ఆ బాలునకు జాతకము వ్రాసి చిరాయువని పలికి, మార్కండేయుడు అని నామకరణము చేసిరి. సర్వ సుగుణశోభితుడయి బాలుడు పెరుగుచుండ, ఒకనాడు మృకండుని ఇంటికి స్థిర హర్షులయిన సప్తర్షులు వేంచేయి మృకండమహర్షి తన పుత్రునిచే వారికి మ్రొక్కించును. వారు 'చిరంజీవ' యని దీవింతురు. అపారామోదముతో మృకండుడు 'ఓ రక్షమణులారా ! మీరాదిన యట్టి మాట మృషకాదుకదా ?' యని యన, వారు 'భూసురుల దీవనలు బొల్లులు కావు. నీ సుతుని మాతో పంపుము. బ్రహ్మచే వీని కాయువు పరగనేతుము' అని ఆబాలుని తీసికొని సత్యనగర మేగుదురు. సత్య లోకమున నారదుడు త్రిపురసంహార కథను గానము చేయుచుండును. వాడేళుడు ఆ బాల మార్కండేయుని దగ్గరకు రమ్మని పిలువ, మార్కండేయుడు సమీపించి స్తుతింప, బ్రహ్మ 'చిరాయుర్పవ' అని దీవింతును. బ్రహ్మ దీవనకు ఋషులు హాసము చేయుదురు. బ్రహ్మ 'నవ్య కారణ మేమి ?' యని కోపముతో ప్రశ్నింప, వసిష్ఠుడు 'శంభు దితనికి పదారు వత్సరము లాయువీయగా, మీ దీవన విధమునకు నవ్వితిమి' అని చెప్పును. పితామహు డబ్బురపడి 'నే శివుని కడ కేగి యీ బాలుని కరుణంపు మని యనెదను. మీరు ఈ బాలుని గౌతమీతటమున తపమున నిలుపుడు' అని మహర్షులతో ననును. ఋషులు ఆ బాలుని మృకండుని నెలపునకు గొనిపోయి మృత్యుంజయ మహిమను వర్ణించి ఈశ్వర పూజావిధానమును తెలిపి ఏగుదురు.

మార్కండేయునకు పదార్ద్రములు వచ్చును. తల్లిదండ్రులు మిక్కిలి బాధచెందుచుండ, బాలుడు—

అరవిందసూతి యానతిచ్చినట్ల సహాయుడనై చనెదన్

గిరిజేశుఁ బ్రసన్ను చేసి జమునిం గెలిచి చిరాయువు గొనెదన్ .

అని పలికి జనని పాదములకు మ్రొక్క, తల్లియైన మరుచ్చతి—

అయ్య! మీయయ్య వేల్పుని యందునేని

యన్న! నీయన్న నుడి కెదురాడనేని

తండ్రి! నీ తండ్రిపాదముల్ తప్పనేని

గరళకంఠుడు నినుబోచుగాత కుట్ట!

—పు. 32

అని దీవించును. తండ్రికి నమస్కరించి దీవనలు గొని, మార్కండేయుడు గౌతమీనదీతటమున లింగమును ప్రతిష్ఠించి తపము ప్రారంభించును.

బ్రహ్మ ప్రమథవిలాసమయిన కైలాసమున కేగి, జంభారి వినుత పదాంభోరుహుడయిన శంఖుని భజింప, పురారి ఛాతను 'అభీష్టము కోరుకొమ్మ'న విధాత 'అల్పజీవితమైన మృకండు నూనుని కల్పజీవిగా మనునట్లు కరుణింపుడు' అన, కింకర హృదయవశంకరుడయిన శంకరుడు 'అట్లే యాను' అని యనును.

అది విని కలహాకళావిశారదుడయిన నారదుడు జముని రాయగ నందు దొరికెనని జముని ఉసికొల్పి యమనగరము వెడలి 'అరవిందసూతి యల్పాయుష్కు డగు ధరణీసుర బాలునొకని దీర్ఘాయువుగ దీవించి తన మాట నిలుపుకొనుటకు ఆ బాలుని గౌతమీతటమున తపమున నిలిపినాడు. కనుక నీవు త్వరగ అక్కడకు పోయి నీ మనపాశముతో నీ శాసనమునకు లోబడజేయుము. బ్రహ్మ యెట్లు తప్పించునో' అని రెచ్చగొట్టి, దురితచయదముడయిన జముడు అహంకారముతో 'నా శాసనమున కడ్డాచరింప శక్తులు గలరే? వనజభవుడే కాదు, ఆ నిటలనయనునకు గూడ దుస్తరము' అని పలుకును. నారదు డామాటలకు పైన నవ్వుచు, లోన వీనికి శీఘ్రముగా శాస్త్రీ కావలెనని తలంచుచు మార్కండేయుని జూడ నేగును. అక్కడ మార్కండేయుని నిష్ఠ కబ్బురపటి నారదుడు 'గౌరీశుడు నిన్ను ద్రోచును. నదుమశూరత్వమును జూపు కాలానికి శంకక బుద్ధి చెప్పుము. హరుడు వానిని శిక్షించును' అని యన, మార్కండేయుడు 'నారదా! నా తల్లిదండ్రుల నోదార్చి పోరాదా' యని యనును. నారదుడు వల్లెయని మృకండుని కడకేగి మార్కండేయుడు చిరంజీవితమై వచ్చును అని చెప్పును. ముని దంపతులు అనుమానము విడచి అనందముగా నుందురు.

మార్కండేయుడు తన అయుఃపరిమితికి ఒక్క దినమే మిగిలియుండ ఇందు మౌళిని గూర్చి తపము అధికము చేయును. ఇంతలో భయపెట్టుచు దండధర కింకరులు వత్తురు. కాని పెనుదవానలమును జేర వెరచినట్లు అతనిని డాయుటకు భయపడుచుందురు. వారు సమీపింపలేకపోవుటకు కారణము గరళకంఠుని కరుణ యని గనునించి వారలను జూచి 'మరలుడు. నా దరిజేర మీతరము గాదు' యని యన, వారు యముని చేరి వారి అశక్తతను విన్నవించుదురు. వారి మాటలకు యముడు రౌద్రాకారుడయి గోదావరీతటము చేరి రుద్రభక్తుని నిందించును. బాలముని 'వేడి నీళ్ల కిండ్లు కాలునా? నీ వింక తిన్నగ పొమ్ము' అని మృత్యుంజయ ఛానములో నిమగ్నుడగును. శమనుడు పాశము వైచును. కాని అది కంఠమును పట్టదు. అంతలో పద్మభవాండంబంతయు బ్రద్దలగునట్లు, జముని యెద తల్లడిల్ల అతి భయచంబయిన వింత ధ్వని పుట్టి లింగము బీటలగును. అందుండి సపరి వారుడయి చంద్రమౌళి సాక్షాత్కరించును. శూలమున దండధరుని ఇలపై గూల వైచి బాలకుని మస్తకముపై అభయహస్త ముంచును. సర్వసుపర్వాపూర్వ దృక్పర్వమయిన ఈ దృశ్యమును గని మరల మార్కండేయుడు పరమేశుని స్తుతించును. శంకరుడు బాలుని 'శాశ్వతాయువు పొందుము' అని దీవించును. తరువాత దేవతలు కాలుని బ్రతికింపు మందురు. శివుడు బ్రతికించును. యముడు అహంకారము తొలగి పరమేశ్వరుని పాదములపై బడి తరువాత బాలుని చూచి సిగ్గుండి 'కొంటె నారదుడు నా కొంప తీసెను. ఇక నుండి నీ దాసుడను' అని యనును. శివుడు కాలునకు బుద్ధి చెప్పును. మార్కండేయుడు తల్లిదండ్రుల కడ కేగి జరిగిన చంతయు చెప్పి, వారు అపరిమితానంద మందుదురు. వారందరు కలిసి అభిలేశుని కీర్తించుటతో ఈ హరికథ ముగియును.

ఈ కథ మాఘపురాణము నందలి మార్కండేయుని కథకు అనుసరణము. కథాసారము మాఘపురాణము నందలిదైనను, కథా శరీర మంతయు దాసప్రతిభా ప్రసూతమే.

దాసు గారి తెలుగు హరికథలలో గీర్వాణవాణీ గీర్వాణము ఈ మార్కండేయ చరిత్ర హరికథలో కన్నడినంతగా మరియొక హరికథలో కన్నడదు. దీనికి కారణము గీర్వాణవాణీ ఏడాక్షి పై కన్న అచ్చతెలుగు పలుకుల వెలదిపై కన్ను దాసు గారికి బాగుగా పడకముందు వ్రాసిన హరికథ ఈ మార్కండేయ చరిత్రము.

దీనిలో సంస్కృత పదాడంబరమే కాదు, సంపూర్ణముగా సంస్కృత మయములయిన స్తోత్రములు కూడ కలవు. మచ్చున కొకటి—

నౌమిషే చరణసరసిజయుగళే తామరసోద్భవ పాతక నిగళే ||నౌ||

కామితజన చయకల్పక తుల్యే యామినీచర హృదయ కఠినశల్యే ||నౌ||

భూమీసురపాల వేదనోల సుగుణజాల

వాణీ మనోనుకూల సత్యశీల నిఖిలాశ్రిత జన దయావాల ||నౌ||

—పు||లు. 26, 27

సందర్భానుసారముగ 'మృత్యుంజయా' అను మకుటముతో విడివిడిగా నెనిమిది పద్యములను వ్రాసి చొప్పించినారు. మచ్చునకు కూడ ఒక్క అచ్చ తెనుగు తొన లేని ఆ మృత్యుంజయాష్టక ఫలము లివి....

గౌరీ చి త్తసరోజభృంగ! త్రిజగత్క-ళ్యాణదాపాంగ! సం
సారధ్వాంత పతంగ! మూర్ధవిచలత్ స్వర్గాపగా భంగ! కే
యూర ప్రాప్త భుజంగ! మర్దిత బలోగోద్గ్రంథ మాతంగ! తా
రాటప్రిజ్వలితో త్తమాంగ! లలితార్థస్వాంగ! మృత్యుంజయా

—పు. 38

చటులాంభోధి గభీరభాష! విచలత్ స్వర్వాహినీ భాష! సం
కట సంసారవిశోష! దృష్టివిలసత్ కారుణ్యపీయూష! దు
ర్ఘట రక్షోజనభీష! భక్తజన హృద్రాజీవ సంతోష! సో
త్కట గౌరీ రమణీయవేష! దురితాంధః పూష! మృత్యుంజయా

—పు. 40

రవిచంద్రానలనేత్ర! దుర్ఘట మహారక్షః పురోజైత్ర! సం
స్తవనీయోదుచరిత్ర! భక్తజన హృద్రాజీవ సన్నిత్ర! దు
ర్భవ షడ్వర్గలతాలవిత్ర! గిరిజారామావనీచైత్ర! భ
స్మ విలిప్తాంచితగాత్ర! భూరి వియదంభః పాత్ర! మృత్యుంజయా

—పు. 41

కడుగాలోకనజాల! రాత్రిచరమేఘస్తోమ వాతూల! సిం
 ధుర చర్మాంచితచేల! మూర్ధవిలసత్ ద్యోవాహినీకూల! స
 ద్గిరిజాచి త్తవిహోల! భక్తజనహృద్విధి నటచ్ఛీల! భా
 స్వరదక్షిణ యశో విశాల! శశిరాజత్ఫల! మృత్యుంజయా

—పు. 44

నిరతశ్వేతగిరింద్రగేహ! ప్రముదోన్నిద్రాశితవ్యూహ! బం
 ధుర గోనాయక వాహ! దుష్టదనుసూనుస్ఫోటనోత్సాహ! దు
 స్తరరక్షః పురదాహ! పర్వతతనూజాబద్ధ సమ్మోహ సిం
 ధుర చర్మాంచితదేహ! భక్తజన బంధు సేవ! మృత్యుంజయా

—పు. 44

అరుణాంభోదుహవీక్ష దైత్యకులరాక్షస్తీంద్రహర్యక్ష! దు
 ర్ధర హాలాహలభక్ష! సంచకిత భక్తప్రాణసంరక్ష! దు
 ర్భర సంసారవిపక్ష! సర్వసుమనః ప్రస్థాపనాధ్యక్ష! సిం
 ధుర దేహించితకక్ష భూమిధరరాత్తుకృక్ష! మృత్యుంజయా

—పు. 45

నత బృందాభయదాన! ఫాలతల విన్యస్తోదురాటూసన సం
 తత సామాగమగాన! యోగిజన హృద్యనోక్షసంధాన! ప్రో
 ధత హాలాహలపాన! రక్షిత కనద్దాక్షాయణీమాన! సం
 గతకారుణ్యనదీన! శశ్వదపరోక్షజ్ఞాన! మృత్యుంజయా —పు. 45

పరిపుష్టాబ్జభవాండ! శిక్షితసురప్రత్యర్థివేదండ! సం
 సరణచ్ఛేదనశౌండ! కల్మషతిమిశ్రస్తోమ మార్తాండ! దు
 ర్భరరక్షోజనదండ! దారిత మదోగ్రక్రూర పాషండ! బం
 ధుర వేదాళికరండ! శూలవిలసద్దోర్దండ! మృత్యుంజయా —పు. 46

మృకండమహర్షి తన సతితో పరమశివుని వరమును పొంది తన యారికి
వచ్చినపుడు, దాసుగారు చేసిన —

చుట్టు తోటలుం బొలములు మఱియొక తట్టు సెలయేటి తోడన్
చిట్టడివితోడ మఱియొకవైపున చెలువైన కొండతోడన్
పచ్చికబయలుతోడం గల్వలు బలిసిన చెర్వులతోడన్
ముచ్చటలూరెడు తన యారింగని ... —పు. 21

అనెడు గ్రామ వర్ణనము—

కంటివే తొలి మన వారంపకంబుపెట్టిన కన్నెరావి
మింటినొరయుచు నిప్పుడెంతటి నేలిమానయ్యెనో చెలియ
అల్లదే మన మేగుదెంచిన పల్లెవారల యోడరేవు
నల్లదే వెన్నట్టు కొబ్బరులల్లుకొను మన మిద్దెటిల్లు —పు. 21

అనెడు గృహవర్ణనమును దాసు గారి స్వగ్రామ స్వగృహ వర్ణనములే.

మార్కండేయుడు మృత్యుంజయుని గూర్చి తపము చేయుచు—

ననుగని గర్వించు నాయమ్మ లాలింత
సంతుష్టిబొందిన జనకు ముద్దు
పెన్నిధివలె నన్నుఁ గన్నారజూచిన
యగ్రజన్ములు పొంగు న్నాడతోడు
జాలితోజూచిన జట్టుదారులు ముద
మందిన కోవిదు లలరు కులము
ముట్టుపాల్సేపుచు మొదవునాకెడు లేగ
మేటి చదువు కొల్వు మిద్దెటిల్లు

పొలములుం దోటలుం జేతి పుస్తకమ్ము¹⁴

నిన్నుఁబాడెడు వీణియ నీలకంఠ !

యనవరతమును నాకుంచి కనికరించి

కాలపాశంబు విడిపించి కావుమయ్య ! పు॥లు. 46, 47

అనెడి ప్రార్థనము మార్కండేయుని గొంతు నుండి వెలువడిన దాసు గారి ప్రార్థనమే. తన తన్మయత్వములో దాసు గారు మార్కండేయునకు లేని 'అగ్ర జన్ములను, ఆడతోడులను, జట్టుదారులను' గూర్చి పొరపాటు చేసినారు.

దాసు గారి మనస్తత్వ ప్రతిబింబమునకు మార్కండేయుని ఆయువును ప్రసాదించిన హరికథ మార్కండేయచరిత్ర హరికథ.

గౌరమ్మ పెండ్లి :

గౌరమ్మ పెండ్లి హరికథ దాసు గారు సీమ పల్కలలో పన్నిన ఏకైక హరికథ. దీనిని దాసు గారు తమ ఎనుదవయేట వ్రాసి ఏకదంతున కంకిత మిచ్చి నట్లు కథాంతము నందలి 'ఎన్నదవపడి న్నానక్క మొదటివేల్పున కిడినాడ' అను చరణముల వలన స్పష్టమగుచున్న విషయము.

దాసు గారు వారి హరికథల ప్రారంభము లందు చేయు ఇష్టదేవతా స్తుతులలో నలుగురై దుగురను స్తుతించుట సామాన్య సమాచారము. ఈ గౌరమ్మ పెండ్లి హరికథలో ఒక్క ముక్కంటి మొదటి పట్టినే పట్టుకొని జేగొట్టుట విశేష విషయము.

దాసు గారు ఈ కథను తేట సీమపల్కలలో పన్నుచుండుటచే కాబోలు, గ్రంథ ప్రారంభము నందు లొలినాటి మేటి చదువరులు చేసిన కొన్ని పొరపాట్లను

14. చేతి పుస్తక మన పోతనగారి భాగవతము. దాసుగారికి వీణ అన్నను, భాగవత మన్నను పరమ ప్రీతి. సారంగధర నాటకమున కూడ-- (పు-95)

అడ్డు పల్కని వీణియ ! యనుఁగు పారు
వంబ ! నా మాట వినినంత వంగు విల్ల !
తత్త్వమెఱిఁగించు భాగవతంబ ! మిమ్ముఁ
బట్ట నా కరముల కిక్కఁ బ్రాప్తి లేద ?

అని వారి భావము దాచుకొనలేక చెప్పిరి.

నూచించుచు, అంతటితో నాగక, 'నేటి చొప్పండకుఁ దమ సీమ పలుకురాదు' అని సమకాలికులను తీవ్రముగ విమర్శించినారు. సమకాలికులను ఇట్లు భాషా విషయము నందేకాక, వీరికి నచ్చని వారి ఆచార వ్యవహారములను గూడ ఖండించినారు. తరువాత—

కొలుపుకూటములన్నది బళి బళి యన
బాడి యాడుచు నాసీమ పలుకు కూర్పు
ముచ్చటను గాన్క-గా ముడుపిచ్చుకొందుఁ
బ్రోవుమా కనికరమున బొజ్జవేల్పు !

—పు. 4

అనుచు కథాప్రారంభమును జేయుదురు.

క థా సా ర ము :

హిమవంతుడు అమరలోకప్రాప్తి యెట్లు కల్గునని కశ్యపుని ప్రశ్నించును. సంతానవంతుడవయిన తప్ప మోక్షము కలుగదని కశ్యపుడు సమాధానము చెప్పును. హిమవంతుడు సంతానార్థియై విష్ణువును గూర్చి తపము చేయును. విష్ణు ప్రసాదమున ఒక పుత్రిక కలుగును. ఆమెయే గౌరి. ఆ గౌరి ముక్కంటిని పెండ్లాడ గోరి 'నూత్వేల యేండ్లు బువ్వను, తడి నానుటకు మాని' శివుని గూర్చి భయంకర తపము చేయును. ఆ కాకకు చదువుల ముదుకడు (బ్రహ్మ) స్రత్యక్షమై 'నీవు కోరుకొన్న మగండగు గుబ్బలి విలుకాడు నీయొద్దకు వచ్చి నిన్ను బతిమాలుకొని నిన్ను గలియును. కాన కాక మానుము' అని చెప్పి తపము మాన్పించును. తరువాత శివుడు అసహ్యమైన వృద్ధుని పేషముతో గౌరిని జేరి—

'వెంబర బోడి బొల్లి ముదివెక్క-సి యెగ్గడి పాఱుడంచు నీ
కమ్మని మూతి త్రిప్పక యెగాదిగఁ గన్గొను నన్ను దిష్నఁగా
నెంబెటికంబు మానుకొనవే నిను నమ్ముక వచ్చినాడె నే
నిమ్ముగఁ గొంగిలించుకొని యేలుము దబ్బున వాఁగఁగంటిరో. '

—పు. 8

అని యన, గౌరి యాతడు ముక్కంటి యని గ్రహించి 'నా తండ్రిని ఒప్పించి నన్ను నీ కాగిట జేర్చుకొనుము' అని యనును. అతడు అంగీకరింపక వాదించు

చుండ, మెట్టుతేడు ఇంటియాపెతో అటకు వచ్చి వివాహమునకు అంగీకరించును. శివుడు వెడలిపోవును. మరికొంతకాలముపకు శివుడు 'మునుపటి వాలకముతోడ' వచ్చి 'నీవును, నీ తల్లిదండ్రులు నన్ను బెల్లింపు మాటలతో మోసము చేసిరి. ఇక నా త్రోవను నేనేగెదను' అని యన, దానికి గౌరి—

నీకన్న మగవాని నెందు నేనిఁగానను
నాకన్నులతోడు నిన్నె నమ్ముదానను
గొప్ప కాఁకలతో నిన్నేఁ గొన్నదానను
తప్పులెన్నకు జాబిల్లి తాల్పు! యెఱైనను
నామగఁడా! నాయిలవేల్పా! నా నోముపంట!
నీమేనే నామేనయ్యె నింకేమి తంట. పు॥లు 18, 19

అని అనుచు క్రొవ్విరుల దండ బేసికంటి మెడలో వైచును. వృద్ధదూపములో నున్న శివుడు కొంత శాంతించి వెడలును.

తరువాత ఒకసారి మొసలి నోట బడి ఆక్రందించుచున్న ఒక విప్రబాలకుని తన తపము దారపోసి గౌరి బ్రతికించును. తపశ్శక్తి క్షీణించుటచే గౌరి మరల తపముచేయ ప్రారంభించును. అప్పుడు శివుడు తన 'నిక్కపు చెలువముతో' ప్రత్యక్షమై తపము మాన్పించి తల్లిదండ్రుల కడకు పంపును. తరువాత హిమవంతుడు వైభవోపేతముగ పెండ్లి యేర్పాట్లు చేయించును. పెండ్లికి సర్వగీర్వాణులు వత్తురు. వివాహ సమయమున గౌరి యొడిలో ఒక కుఱ్ఱవాడు నిద్రించుచుండును. దేవతలు ఆ పిల్లవానిపై ఆయుధములు పేయబోవ వారి చేతులు కొయ్యబారును. వారు ఆ పిల్లవాడు పరమశివుడని గ్రహించి ఉమాభిషేకపేడుచురు. తరువాత గౌరి మహేశుల కల్యాణము వైభవముగా జరుగును.

ఈ కథ పురాణప్రసిద్ధమైన గౌరీకల్యాణ కథ కాదు. దాను గారు వారి ఇచ్చ వచ్చినట్లు వ్రాయ ముచ్చటపడి కల్పించి వ్రాసిన కథ. ఈ సరిదర్శమున వారన్న మాట లివి—

'నిన్నటి యాపిరే నేడు ప్రేపు తీసికొన తప్పనట్లు వ్రాసినదే పలు తెలుగుల మార్పుచు వ్రాయక తీరని నానేరమి న్నాయిలవేల్పు మన్నించు గాక!'
(కుదురు - 10).

ఈ గ్రంథము నందలి కథ, కథాశరీరము దాసు గారి విలక్షణపీక్షణమును వివరించునట్టివే. సీమ పలుకుల ముసుగుతో మిసమిన రాడుచున్న ఆ కథాశరీరము నందలి కొన్ని అంగములు—

గారి మహేశునికొరకై చెందిన విరహ ఘట్టము నందలి యొక పద్యము—

నిప్పుల కుప్పయ్యెనే యలకుల పాన్పు
మేనుడి కించెఁ దెమ్మెర చెలంగి

పట్టదు కూరుకు కిట్టదు బువ్వ, యే
పని సల్పుటకునై నఁ బాలుబోవ

దుల్లము మఱిపింప నుగ్మలుల్ కావించు
నిమ్ము కిడుముడి యిన్నడించె

నేవైపు గాంచిన నీవె కన్నులఁ గట్టి
నల్లుంటి విందొక నాఁగె నుసులు

మాటి కచ్చిక బుచ్చిక మాటలాడి
మరులు పుట్టించి తగులము మప్పి మఱలఁ
జెచ్చెరన్వచ్చెదనటంచు నచ్చఁజెప్పి
యేల రావైతి వింగ వీడ్కోలు గొంగ.

పు. 16

దాసు గారు హిమవంతునిచే చేయించిన అచ్చ తెనుగు దండకము:-

‘గెలుపు గెలువొహో గట్టుపిల్కాడ - ముక్కంటి - యో విత్తనేల్పా -
యిరున్నూడు నోక్లొప్పు విన్దిమ్మరీ - దెత్తులన్నోచునేల్కా - తగుల్లని యిట్టేడ -
ఐదారకంటి - కడున్వేర్మి నుగ్గాడు మేల్వేటకాడా - లలిన్గొంతు కందున్నవాడా -
బళాసావుగొంగా - నినున్మెచ్చదొల్పుల్కులే చాల - నీ బండతాగుండె యేవటి -
యే కోర్కులున్నీకు లేవైన నిన్గొల్పు నవ్వారికేలోటరానీవు - నీకన్న వేతేదియు
నేల్లదు - నీలోన నీవిట్టు లీయెల్ల దిన్నులైలంగించి యాటాడు కొండద్దిరా - మమ్ముఁ
గాపాడఁగాఁగూర్మితో నిట్టు లేతెంచి నావార - మా పట్టి గారమ్మ నిన్గోరి పెండ్లాడ
నే తిండియున్మాని యిన్నాళ్లు తాఁగఁకలో నున్న దన్నన్న యా యన్నవన్నాడు నీ

యాయిగానేలు నీవంటి యల్లుండు మాకెట్టుల వ్విక్కునో - లేతజాబిల్లి తల్పా -
జొహర్నీకు జోహరు నీకు న్జోహర్ (పు. 14).

ఈ హరికథ రచనాకాలమునాటికి దాసు గారు సీమ పలుకుల చిలుకుల
కాలికి కులుకులకు ఎంతగా లొంగిరన్న, ప్రసిద్ధములయిన సంగీత సాహిత్య సంజ్ఞ
లకు గూడ సీమ తెలుగులో క్రొత్తగా నామకరణములు చేసినారు.

హరికథలు - ఫలశ్రుతి:-

నారాయణదాసు గారు వ్రాసిన హరికథలు పడునాలుగు. ఆ పడునాలుగు
హరికథలలో రెండు అలభ్యములు. లభించునవి పండ్రెండు. విహంగదృష్టితో
వీక్షించినపుడు వీనిలో సాక్షాత్కరించు పేషవిశేషము లివి—

వస్తుగ్రహణము :

వీరి హరికథలలోని కథావస్తువంతయు రామాయణ భారత భాగవతముల
నుండి, ప్రసిద్ధములయిన ఇతర గ్రంథముల నుండి గ్రహించినదే. యథార్థరామా
యణము, జానకీశపథము రామాయణ హరికథలు. యథార్థరామాయణము వాల్మీకి
బాలకాండము నుండి యుద్ధకాండము వరకు గల ఆరు కాండముల కథ. అనగా
వాల్మీకి షడధ్యాయానికి దాసు గారి షడ్వ్యము యథార్థరామాయణము. జానకీ శపథము
రామాయణము నందలి ఉత్తరకాండ కథ. దీనివలన రామాయణము నంతటిని
దాసు గారు హరికథలుగా వ్రాసినట్లైనది. ఇక భీష్మచరిత్రము, సావిత్రీచరిత్రము
భావత హరికథలు. ద్రువచరిత్రము, అంబరీషచరిత్రము, గజేంద్రమోక్షణము,
ప్రహ్లాదచరిత్రము, రుక్మిణీకల్యాణము, గోవర్ధనోద్ధరణము, శ్రీహరి కథామృతము
భాగవత కథలు. మార్కండేయచరిత్రము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రసిద్ధ
గ్రంథముల నుండి గ్రహించిన కథలు. మార్కండేయచరిత్రము మాఘపురాణాను
సరణమైన కథ. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గౌరన ద్విపదగ్రంథ కథను రూపాంతరీ
కరణము. ఇక ఏమాత్రము మూలములేని హరికథ గౌరమ్మ పెండ్లి. ఇది
దాసు గారు తమ ఇచ్చవచ్చినట్లు కల్పించి వ్రాసిన కథ. తేలినదేమన రామాయణ
కథలు రెండు. భారత కథలు రెండు. భాగవత కథలు ఏడు. ఇతర కథలు
మూడు. కనుక కథావస్తువునుబట్టి దాసు గారి హరికథలలో భాగవత కథా వస్తు
వెక్కువ.

గ్రంథ నామములు :

దాసు గారు వారి హరికథలకు పెట్టిన నామము లన్నియు ప్రధాన కథా సూచకములై సట్టివే. కాని యథార్థరామాయణ నామము, జానకీశపథనామము కావలెనని కొంత చమత్కారముగా పెట్టిన నామములు. వీరు వీరి రామాయణ హరికథకు యథార్థరామాయణ మని నామకరణము చేయుట వలన, వాల్మీకి రామాయణము కాదు అని అసవలసి వచ్చును. కాని దాసు గారి దృష్టి అది కాదు. ప్రస్తుతము మనకు లభించు వాల్మీకి రామాయణములో అనేక ప్రక్షిప్తము లున్నవనియు వాల్మీకి యథార్థముగా నిట్లు వ్రాసి యుండుననియు భావించి, వ్రాసిన కథ యథార్థ రామాయణ హరికథ.

ఇక జానకీశపథనామ విషయము. ఈ హరికథలో జానకి చేసిన శపథము దాసు గారి కల్పనము. రామాయణములో జానకి చేసిన శపథము కాదు. అందు వలన వీరి కల్పన స్ఫురించుటకు భాసాదుల వలె ఈ నామము పెట్టిరి. అంతేకాక వాల్మీకి 'రామాయణము' అను నామము నాయికానాయకు లిరువురకు అన్వయించునట్లు పెట్టగా, దాసు గారు కూడ 'జానకీశపథము' అను నామము అట్లే నాయికానాయకు లిరువురకు అన్వయించునట్లు పెట్టిరి. రామాయణ నామమును రామ + అయనము రామా + అయనము అని విభజించుటకు అవకాశమున్నట్లే, జానకీశపథము అను నామమును జానకీ + శపథము ; జానకీశ + పథము అని విభజించుటకు అవకాశమున్నది కదా.

రచనా లక్ష్యము :

దాసు గారు ఈ హరికథలను పాండిత్య ప్రదర్శన దృష్టితో వ్రాయలేదు. వ్రాసినది ప్రజలకు అస్తికబుద్ధి కల్గించుటకు, ధర్మబోధ చేయుటకు. ఆటపాటలతో ఆనందము కల్గించుచు తన జాతికి ఉత్తమసందేశము నందించుట వీరి హరికథా రచన ప్రధానద్వేషము. ఆ కారణముచేతనే వీరి హరికథలలో నీయ్యపదేశములతో గూడిన సుదీర్ఘపాద్యములు కన్పడును. కనుకనే దాసు గారి హరికథలు కళాను రక్షలకు మనోహరములు. భక్తులకు ఏనోహరములు.

ప్రేరక రచనలు :

ప్రతి కవి చేయు ప్రతి రచనయు అంతరాత్మ ప్రేరణమువలన పుట్టునదే. కాని కొన్ని రచనలకు లౌకిక కారణములు కూడ ప్రేరకము లగుచుండును. అట్లు లౌకికకారణములు ప్రేరకములు కాగా చేసిన రచనలను ప్రేరకరచనలని అనుకొన్న పుడు, దాసుగారి హరికథలలో ప్రేరకరచనలు ఏడు. అవి—1. ద్రువచరిత్రము, 2. అంబరీషచరిత్రము, 3. శ్రీకృష్ణజననము, 4. సప్తహచరిత్రము, 5. సావిత్రి చరిత్రము, 6. యథార్థరామాయణము, 7. గోవర్ధనోద్ధరణము.

ద్రువచరిత్ర హరికథ దాసు గారి లేఖనీ ప్రథమ ప్రసవము. దాసు గారు మెట్రీక్యులేషను చదువుచున్న రోజులలో చెన్నపట్టణవాసి యగు కుప్పుస్వామి నాయుడు అను నొక హరికథకుడు విజయనగరమున శ్రీ కానుకుర్తి హనుమంతరావు గారి యింటి ముందు ఆడుచు పాడుచు ద్రువచరిత్ర హరికథను చెప్పుట జరిగినది. అది చూచిన ఊణమే సంగీత సాహిత్య నృత్యముల కైకమత్యము కల్గించు సక లేంద్రియ సంతర్పణ ప్రక్రియ హరికథయే యని భావించి, వారు కూడ ద్రువచరిత్రమును వ్రాసిరి. ఈ అంశము దాసు గారి ద్రువచరిత్ర రచనమునకే కాదు, దాసు గారి హరికథా జీవిత ప్రవేశమునకు కూడ ప్రేరణము.

అంబరీషచరిత్ర విషయము — దాసు గారు హరికథా జీవిత ప్రారంభ దినము లలో ఛత్రపురములో ఒక ధనవంతుని యింట ద్రువచరిత్రము చెప్పగా అది విన్న ఒక ప్రభుత్వోద్యోగి 'ఈ కథ మీరు వ్రాసినదగునా ? అని ప్రశ్నింప, దాసు గారు 'నేను వ్రాసినదే' యని యనిరి. వెంటనే ఆ ఉద్యోగి 'అట్లయిన అంబరీషోపాఖ్యానమును వ్రాసి చెప్పుడు' అని యన, దాసు గారు పట్టుదలతో ఆ రాత్రికి రాత్రి మరునాడు చెప్పిన కథ అంబరీషచరిత్రము.

శ్రీకృష్ణ జననము విషయము — విజయనగర ప్రభులయిన అనంద గజపతి ఆస్థానపండితులలో ఒకపండితుడు 'యువకుడైన ఈ నారాయణదాసునకు సంస్కృత భాషాజ్ఞానము, శాస్త్రపాండిత్యము శూన్యము' అని దాసు గారిని గూర్చి చులకన చేసి పలికెనట. అది తెలిసి దాసు గారు వీరావేశముతో శ్రీకృష్ణజననము అను హరికథను సంస్కృత భాషలో చెప్పి మెప్పుల కుప్పులను పొందిరట.

ప్రహ్లాద చరిత్రము దాసు గారి ప్రేయసిచరిత్రతో నొకడయిన దొడ్డు వేంకటేశము అను నేస్తము వ్రాయుమని ప్రేరేపించగా వ్రాసిన హరికథ.

సావిత్రిచరిత్రము వ్రాయవలకు దాసు గారికి సంతతి లేదు. దాసు గారి తల్లి ఒకనాడు 'నాయనా : సావిత్రి కథ వ్రాయుము. నీకు సంతానము కలుగును' అని ప్రేరేపించగా, దాసు గారు వ్రాసిన కథ సావిత్రి చరిత్రము. ఇది వ్రాసిన సంవత్సరమునకు దాసు గారి కొక పుత్రిక జన్మించినది. దాసు గారు ఆ పిల్లకు పెట్టిన పేరు సావిత్రి.

దాసు గారి భార్య యగు లక్ష్మీనరసమ్మ గారికి రామాయణ మన్న మక్కువ యెక్కువ. ఆమె మరదానంతరము ఆమెపై గల ప్రేమతో ఆమె అభిరుచిని అదరించుటకై వ్రాసి ఆమెకే అంకితముచ్చిన రచనము యథార్థరామాయణము.

గోవర్ధనోద్ధరణ హరికథా జనన విషయ మిక లోక ప్రసిద్ధ విషయము. ఒకనాడు దాసు గారు హరికథా ప్రారంభము నందు 'హరికథ చెప్పుమందురా? గిరి కథ చెప్పుమందురా?' అని చమత్కారముగా ననగా, ఒక సభ్యుడు 'గిరి కథను చెప్పుడు' అని యన అశువుగా చెప్పిన కథ గోవర్ధనోద్ధరణ హరికథ.

అంకితములు :

వీరి పదునాలుగు హరికథలలో ద్రువచరిత్రము, గోవర్ధనోద్ధరణము అను రెండు హరికథలు అముద్రితములు, అలభ్యములు. మిగిలిన పదిరెండు కథలలో యథార్థ రామాయణము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము తప్ప తక్కినవన్నియు భగవదంకితములు. యథార్థ రామాయణము భార్యకు, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము తల్లిదండ్రులకు అంకితములు. అనగా తన తనువును గన్న తల్లిదండ్రులకు, తన తనువును గన్న ధర్మపత్నికి తప్ప తక్కిన హరికథ లన్నియు భగవదంకితములే.

కథన ధోరణి :

వీరి హరికథల కథలలో గౌరవ్య పెండ్లి కథ తప్ప తక్కిన కథ లన్నియు పూర్వగ్రంథ సంపదనుండి గ్రహించినవే. పురాణ పారాయణ సరాయణతా సంస్కార పరిణామములే. అందువలననే కథన విధానములో పురాణధోరణి

ప్రవేశించినది. సంస్కృత హరికథ యగు శ్రీహరి కథామృతము, తెనుగు హరి కథ యగు గజేంద్ర మోక్షణము శుకమహర్షి పరీక్షిత్తునకు చెప్పినట్లుగా ప్రారంభించుట ఈ పురాణధోరణియే.

వీరి హరికథలలో పూర్వకపుట ధోరణులు ఎక్కువ. ముఖ్యముగా భాగవత కథలలో 'పోతనత' యెక్కువ. వీరి హరికథలలో ముఖ్యముగా వచనములలో అధికాధికముగా అధికారము చెలాయించినది అర్థాలంకారమైన ఉపమ. ఇందలి ఉపమానము లన్నియు అస్పృష్ట పూర్వములు. ఇక పద్యరచనలో ఉపమాలంకార ముతోపాటు బాగుగా అవసించుకొన్నది శబ్దాలంకారమైన అంత్యప్రాసము. ఇక పీఠికలలో, గ్రంథ వర్ణనలో సమకాలీన సమాజాంశములు పరిగెల గింజలు కావు, కుప్ప నూర్చిన ధాన్యరాశులే.

అంబరీషచరిత్రము నందు, గజేంద్రమోక్షణము నందు విజయనగర వేణు గోపాలస్వామి ప్రసక్తి వచ్చుట ఆసక్తిదాయకమైన అంశము.

ఒకే మకుటముతో నున్న పద్యములు సందర్భానుసారముగ వీరి కథలలో కన్పడుచుండును. గజేంద్ర మోక్షణమున 'కృష్ణా : పేగ నన్ బ్రోవరా :'; యథార్థరామాయణమున 'భక్తమందార : భవదూర : పరమపురుష :'; సావిత్రి చరిత్రమున 'శ్యామలా :; మార్కండేయ చరిత్రమున 'మృత్యుంజయా :'; అను మకుటములతో పద్యరాజములు మాటిమాటికి ఎదురగుచుండును.

వీరి కథలలో ప్రహ్లాద చరిత్రము, భీష్మ చరిత్రము, సావిత్రి చరిత్రము, మార్కండేయ చరిత్రము నిర్వచన హరికథలు.

అంతర్విభజనము :

సామాన్యముగ హరికథలను ఒక్కదినమున చెప్పటకు పీలుగా వ్రాయుచుండురు. అందువలన హరికథలలో అశ్వాసము, అధ్యాసము మొదలగు అంతర్విభజనముల అవసరముండదు. దాసు గారు కూడ సావిత్రి చరిత్రము, గజేంద్ర మోక్షణము, అంబరీష చరిత్రము, మార్కండేయ చరిత్రములను విభాగరహితములు గనే వ్రాసిరి. కాని కొన్ని కథలలో వీరు అంతర్విభజనము కూడ చేసిరి. వీరి అంతర్విభజన విధానము మరల రెండు రకములు. యథార్థరామాయణమును ఆరు ప్రత్యేక కథలుగ, శ్రీహరికథామృతమును మూడు ప్రత్యేక కథలుగ వారే నామకరణములు చేసి స్పష్టముగా విభజించిరి. ఇది యొక రకము. రుక్మిణీ కల్యాణము,

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, జానకీశపథము, ప్రహ్లాదచరిత్ర, వీష్ణుచరిత్రలలో సాగునది ఒకే కథయైనను విరామములను సూచించిరి. ఇది ఇంకొక రకము. కథామధ్యము నందు కృతిపతిని స్తుతించుట, ఆ స్తుత్యనంతరము 'అవధరింపుము' అని వ్రాయుట వీరి కథావిరామసూచన విధానము.

భాష :

వీరి హరికథలలో శ్రీహరికథామృతము సంస్కృత హరికథ. గౌరమ్మ పెండ్లి సీమ పలుకులలో వ్రాసిన హరికథ. సీమ పలుకులు అనగా తదృవముల వాసన కూడ లేని అచ్చమైన పచ్చి దేశ్యభాష. మిగిలిన హరికథ లన్నియు మిశ్ర భాషలో వ్రాసినవి. మిశ్రభాష యన తత్సమ తదృవములతో గూడిన భాష. దాసు గారు వ్రాసిన మొదటి హరికథ ద్రువచరిత్రము లభింపలేదు. లభించు హరికథలలో మొదటి హరికథ అంబరీష చరిత్రము. ఎనుబదివయేట వ్రాసిన చివరి హరికథ గౌరమ్మ పెండ్లి. కాలానుగుణముగా వ్రాసిన హరికథలనుబట్టి దాసు గారికి మొదటి రోజులలో మిశ్రభాషపై, మధ్య వయసులో గీర్వాణభాషపై, చివరి రోజులలో నాటు తెలుగుపై వ్యామోహము కల్గినదని అనిపించును. మధ్యవయసులో వారు అంద్రదేశర భాషలపై బాగుగా శ్రద్ధ జూపినారు. అనేక హరికథేతర కృతులనుగూడ వ్రాసినది ఆ మధ్యవయసులోనే.

సంగీతము :

దాసు గారికి 'లయబ్రహ్మ, పంచముఖీ పరమేశ్వర', మొదలగు బిరుదముల నెన్నింటినో సంగీతసరస్వతి లోకముచే ఇప్పించినది. వీరి హరికథ లన్నియు స్వర సరస్వతీ స్వరూప సాక్షాత్కారములు. వారి స్వరశాస్త్ర సర్వజ్ఞత్వము తరువాతి వారు సరిగా గ్రహించుటకు వారే ప్రతి హరికథలో వారి కీర్తనలకు రాగతాళగతులను తెలిపినారు. ఈ సూచనవలన క్రొత్తవారికి శ్రమ తప్పును. దాసు గారి పరిశ్రమ అర్థమగును. దాసు గారు సావిత్రి చరిత్రములో ప్రతి కీర్తన రాగమును ఆ కీర్తన చివరి పదముగా వచ్చునట్లు వ్రాసి చమత్కరించినారు. సంగీత శాస్త్ర దృష్టితో చూచినపుడు దాసు గారి హరికథ లన్నియు నొక యెత్తు. జానకీశపథ మొక యెత్తు. జానకీశపథము దాసు గారి స్వర సరస్వతి సంపూర్ణముగ సాక్షాత్కరించు కథ.

అన్యధామూలకములు — అమూలకములు :

అన్యధామూలకములన ఇంకొకరి రచనమును గ్రహించి వ్రాసినవి. అమూలకములన ఏ మూలాధారమును లేనివి. ప్రథమ లక్షణము కవికి ప్రాథమిక లక్షణము. ద్వితీయ లక్షణము ప్రతిభ. ప్రాథమిక స్థితినుండి అద్వితీయస్థితికి నడిపించు లక్షణము. ప్రథమకథ యైన ద్రువచరిత్రము నందు వీరి రచనతోపాటు విశాఖపట్టణ నివాసి యగు శ్రీ దూళిపాళ కృష్ణయ్య గారి పద్యములు, పోతన భాగవత పద్యములు కలవు. తరువాత వారి హరికథలలో పోను పోను కల్పన లెక్కువైనవి. చివరగా వ్రాసిన గౌరమ్మ పెండ్లిలో కథ, కథన విధానము, కథాశరీరము అంతయు దాసు గారి సొంతమే.

విహంగవీక్షణమునకు దానభారతీ జాతకచక్రములో కన్నడు ద్వాదశ హరి కథా భావముల ప్రధాన ఫలితాంశము లివి.

మ. హరికథేతర గ్రంథములు

సాహస వాక్కుతో, భరత శాస్త్ర తరంగ మృదంగ నాహినీ
మోహినికుల్కుతో, భువనమోహనమూర్తి ఛలోక్తి గాన స
న్నాహముతో, ధనంధన ఘనంఘన నిన్వన కింకిణీ కళా
వ్యాహముతో సభా జగతి నూపిన ధట్టును ఆదిభట్టురా !

రమణీయమైన వాక్యమునకు ధ్వను లెన్ని యున్నను గ్రహణ సమయ
సందర్భమునుబట్టి యేవిధముగా శ్రోత ఒక్క అర్థాంతరమును మాత్రమే గ్రహిం
చునో, అదే విధముగ మహాపురుషులలో ఎన్ని ప్రతిభాస్ఫూర్తు లున్నను ఏకాంశ
మందే లోకము సామాన్యముగ స్థాన మిచ్చు చుండును. సర్వమంత్ర వ్యాపక
మైన సరమపురుషునకు ఒక్కొక్క మంత్రమునుబట్టి ఒక్కొక్క రూప కల్పన
చేసినట్లు, నైకముఖ ప్రతిభావంతులగు పురుషులకు గూడ ప్రధాన కర్మక్షేత్రమును
బట్టి ఏకాంశమునందే స్థాన కల్పన చేయుట లోక లక్షణము. ఇట్లే బహుముఖ
ప్రతిభాసంభారభారులైనను, దాని గారికి చూడ రేవల మొక హరిదాసపంక్తిలో
మాత్రమే లోకము పీటవైచినది.

దాసు గారు అసాధారణ ప్రజ్ఞాసమన్వితులైన హరికథకులని ప్రత్యక్ష దర్శన భాగ్యము నోచుకొన్న సమకాలిక మహాజనశ్రుతి. మహాకవులు, మహాపండితులు, మహావిమర్శకులు అని వారి ప్రతిభా సముద్రములో కొన్ని ఉదబిందువులైన లభ్య కృతుల ఫల శ్రుతి.

దాసు గారి లేఖని ప్రసవించిన గ్రంథసంతానము నలువది యారు. అందు హరికథలు పదునాలుగు. హరికథేతర కృతులు ముప్పదిరెండు. అనగా హరికథల కన్న ఇతర కృతులు చాల ఎక్కువ. ఈ హరికథేతర కృతులు ఒకే ప్రక్రియకు సంబంధించినవి కావు. అనేక ప్రక్రియలకు ప్రతినిధులు. దాసు గారి అనంత ముఖ శక్తికి స్రవీకలు.

ఈ హరికథేతర కృతులను వియద్విహరద్గండభేరుండ వీక్షణముచో వీక్షించిన కన్నడు విభాగములు మూడు — (1) స్వతంత్ర గ్రంథములు; (2) అస్వతంత్రములైన అనువాద గ్రంథములు; (3) స్వతంత్రతాస్వతంత్రములైన శాస్త్ర గ్రంథములు. ఈ ముప్పదిరెండు హరికథేతర కృతులలో స్వతంత్ర గ్రంథములు పదునెనిమిది. అనువాద గ్రంథములు ఆరు. శాస్త్ర గ్రంథములు ఎనిమిది. గచ్చత్ విపీలిరాద్యష్టిచో జూచిన వీనిలో నింక అనేకాంతర్భేద ప్రక్రియలు ప్రత్యక్షము లగును.

స్వతంత్ర గ్రంథములు :

పదునెనిమిది స్వతంత్ర గ్రంథములలో శతకములు ఏడు; ప్రబంధములు నాలుగు; రూపకములు రెండు; స్వీయచరిత్ర, మృత్యుంజయాష్టకము, బాలరామాయణకీర్తన, వేల్పుమాట, అచ్చతెనుగు పలుకుబడి అను గ్రంథములు అయిదు.

దాసు గారు వ్రాసిన ఏడు శతకములు—1. 'కాశీశతకము, 2. రామచంద్ర శతకము, 3. సూర్యనారాయణ శతకము, 4. మృత్యుంజయ శతకము, 5. ముకుంద శతకము, 6. సత్యవ్రత శతకము, 7. వేల్పువంద. వీనిలో కాశీ శతకము, రామచంద్ర శతకము సంస్కృత భాషా శతకములు. వేల్పువంద అచ్చతెనుగు శతకము. మిగిలిన నాలుగు శతకములు మిశ్రభాషలో వ్రాసిన తెనుగు శతకములు.

కాశీ శతకమ్ :

దాసు గారు సతీసమేతముగా 1914 లో కాశీ కేగిరి. ఆ ప్రత్యక్షానుభవముతో వ్రాసిన సంస్కృత శతకము ఈ 'కాశీశతకమ్'. ఇది కచ్చితముగా నూరు శ్లోకముల శతకము. ఈ శ్లోకములు వ్రాసినది అనుష్టుప్ ఛందమున. స్ఫూర్తిశ్రీ భాస్కరరావుగారు ఈ శతక శ్లోక రచనలో దాసు గారు లక్షణకర్తలు చెప్పిన అనుష్టుప్ లక్షణముతోపాటు, భిగవద్గీతలో గల 'అనుష్టుప్' లక్షణములను గూడ గ్రహించినారని కనుగొనినారు. అనుష్టుప్ లక్షణము—

శ్లోకే షష్టం గురు జ్ఞేయం
సర్వత్ర లఘు పంచమం
ద్విచతుష్పాదయోర్హస్త్యం
సప్తమం దీర్ఘ మన్యయోః²

అనగా ప్రతి పాదమున ఆరవ అక్షరము గురువు, ఐదవ అక్షరము లఘువు. రెండు నాలుగు పాదాలలో ఏడవ అక్షరము లఘువు. ఒకటి మూడు పాదాలలో ఏడవ అక్షరము గురువు అనుష్టుప్ శ్లోకములో నుండవలెను.

శ్రీ భాస్కరరావుగారు ఈ లక్షణముతో భేదించుచున్నవని దాసుగారి శ్లోకము లలో మూడు పాదములను పట్టుకొనినారు.

నానాభాషా భాష మాణ

(శ్లో. 7, పా. 1)

2. అనుష్టుప్యొక్క ఈ లక్షణము కాశీదాసు వ్రాసిన 'సుబోధాభిదానము' అను గ్రంథము నందలి దనియు ; అనుష్టుప్ను 'వృత్తశ్లోకము' అని యందు రనియు పొత్తపి వేంకటరమణకవి తన లక్షణగ్రంథమైన 'లక్షణ శిరోమణి'లో తెలిపినాడు. (3-177, 178)

ఛందశాస్త్ర సర్వజ్ఞులైన శ్రీ రావూరి దొరసామిశర్మగారు, 'శ్రుతబోధము' అను గ్రంథమునందు కలదని చెప్పిన అనుష్టుప్ లక్షణ మిది—

పంచమం లఘు సర్వత్ర, సప్తమం ద్వి చతుర్థయోః
షష్టం గురు విజానేయా. దేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమ్.

తెలుగు భాషలో ఛందోరీతులు -- పు - 128

ఇక్కడ ఐదింటి లఘువు ఉండవలసినది గురువున్నది. అరింటి గురువు ఉండ లఘువు ఉన్నది. దీనికి వారు చూపిన భగవద్గీతా శ్లోక ప్రమాణము. ధృష్టకేతు శ్చేకితానః (ప్రథమ - శ్లో. 5).

ఇతి సంతృప్తమనసా

(శ్లో. 9, పా. 3)

ఇక్కడ ఆరవ, ఏడవ అక్షరములు రెండు లఘువులే. ఆరవ ఏడవ అక్షరములు గురువులు కావలెను. దీనికి వారు చూపిన ప్రమాణము 'నానాశాస్త్రప్రహరణా : ' (ప్రథమ - శ్లో. 9).

ఆస్తిక్యం విస్తారయితుమ్

(శ్లో. 20, పా. 1)

ఇక్కడ ఐదవ అక్షరము లఘువు కావలసినది గురువైనది. ఆరవ ఏడవ అక్షర ములు గురువులు కావసినవి లఘువులైనవి. దీనికి వారు చెప్పిన ప్రమాణము 'అవాచ్య వాదాంశ్చ బహూన్' (ద్వితీయ - శ్లో. 36)

ఇట్లు శ్రీ భాస్కరరావుగారు దాసు గారి అనుష్టుప్పులలో కన్నడు మూడు వ్యత్యయములను కనుగొనుటయే కాక, వానికి భగవద్గీతలో ప్రమాణములను కూడ చూపించినారు. ³

కాశీక్షేత్ర ప్రాశస్త్యము, గంగామహిమము, నానాశిల్పకరసౌధశ్రేణీ, పంచ క్రోశప్రమాణ వాహనాసీ వర్ణనము, కాశీనగర ప్రజల వేషభాషలు, ఘంటా పథ ములు, చతుష్షష్టి ఘట్టముల ప్రసక్తి, విశాలారామములు, దీర్ఘికలు, దేవాలయ ములు, దేవతలు, పాఠశాలలు, షట్పాత్రపారగులైన పండితులు, శివరాత్రి హోలి కామదహనాద్యుత్సవములు, నానా నరేశ స్థాపిత సత్రములు, సాదువులు, తింతిరి ణ్యాది వృక్షములు, ఫలములు, కళాకౌశలము గల వేశ్యలు అవి యివి యన నేల ? యాత్రికునకు కాశీ నగరము నందు దర్శన మిచ్చు సర్వాంశములు దాసు గారి శతకములో దర్శన మిచ్చును.

ఈ శతకములో అతిశయోక్త్యాత్మక స్తవము లుండవు. ఉన్నవన్నియు చర్మచక్షువునకు గోచరించు వాస్తవములే. అన్నియు భౌగోళిక భౌతిక సత్యములే. కాని దాసు గారి లేఖని ఆ సత్యములను ఉక్తివైచిత్ర్యో చిత్రచిత్రములుగ అలంక రించినది—

న్యూన్ కైలాసం నయ స్తీవ యాతి జాహ్నువ్యదబ్బుఖమ్
అనుగంగం వారణాసీ సాధ శ్రేణ్యర్థ చంద్రవత్ — శ్లో॥ 2

జాహ్నువి నరులను కైలాసమునకు చేర్చునట్లుగా ఉత్తరముఖమై ప్రవహించు చున్నదట. గంగ యొడ్డున గల వారణాసీ సాధశ్రేణి అర్థచంద్రుని వలె నున్నదట. గంగ ఉత్తర ముఖముగా ప్రవహించుట, గంగానదీతీరమున సాధపంక్తి వంకరగా నుండుట భౌగోళిక సత్యములు. గంగ నరులను కైలాసమునకు చేర్చుటకు ఉత్తర ముఖముగా పారుచున్నదట, సాధపంక్తి అర్థచంద్రాకారముగా నున్నవనుట దాసు గారి ఉక్తివైచిత్రి. ఈ రెండు కల్పనలు శివపరము లగుట పరమౌచిత్యాంశములు.

విశ్వేశ్వరాభిషేకాయ సతిగాగీరఫీ జలే
కాశ్యాం కో మాం వాంఛతీతి నారికేళో న జాయతే — శ్లో॥ 34

విశ్వేశ్వరాభిషేకమునకు ధాగీరఫీజల ముండగా, కాశిలో నన్నెవడు వాంఛించును అని నారికేళము కాశిలో పుట్టలేదట. వారణాసీ సాగరతీరము కాదు. నారికేళము సాగరతీరమునందే పుట్టును. కనుక కాశిలో కొబ్బరిచెట్టు పుట్టదు. ఇది భౌగోళిక సత్యము. విశ్వేశ్వరాభిషేకమునకు పవిత్రమైన గంగాజల ముండగా నన్నెవడు కోరును? అను నిరాశతో కొబ్బరిచెట్టు కాశిలో పుట్టలేదని దాసు గారు, కాని కారణమును కారణముగా చెప్పుటకు కారణము వారి ఉక్తివైచిత్రియే. ఈ కల్పనము శివసంబంధ మగుటచే ఔచిత్యకోభితమైనది.

యమునా ప్రముఖానద్యో గంగయాం సంప్రవేశనాత్
తస్యా నామై వాపువన్తి పత్యుర్గోత్రం యథాస్త్రియః
— శ్లో॥ 92

యమున మొదలైన ప్రముఖ నదులు గంగానదిలో కలిసి గంగ యను నామమును పొందుట, వివాహానంతరము స్త్రీలు వారి గోత్రములను త్యజించి పతి గోత్రమును పొందినట్లున్నదట. యమున, మొదలగు నదులు గంగలో కలిసి గంగానదిగా వ్యవహరింపబడుట భౌగోళిక సత్యము. ఈ సత్యము మఱియొక సంప్రదాయ సత్యముచే ఉపమింపబడినది.

ఆరోగ్య ప్రతికూలాపి కాశీ సంసేవ్యతే సదా
ముముక్షుణా తిదుప్త్యో పి భర్తే వోత్తమ భార్యయా — శ్లో॥ 91

కాశి ఆరోగ్యమునకు ప్రతిహాలమైనదైనను, దుష్టుడైనను భర్తను ఉత్తమ భార్య సేవించునట్లు, ముముక్షువు సేవించునట. కాశీ పట్టణము పరిశుభముగా నుండక, ఆరోగ్యమునకు ప్రతిహాలముగా నుండుట భౌతిక సత్యము. అయిన ముముక్షువు వదలక కాశిని సేవించుట అంతకంటె భౌతిక సత్యము. ఈ భౌతిక సత్యమును మరియొక లోక సత్యముతో ముడిపెట్టినది దాసు గారి ఉక్తివైచిత్రి.

త్రిగుణై రేవ సంసార చక్రం భ్రమతి తత్త్వతః

బ్రువన్నితీవానడుద్భిశ్శకటో గచ్ఛతి త్రిభిః — శ్లో॥ 85

'తత్త్వతః' సంసారచక్రము త్రిగుణములచే మాత్రమే భ్రమించుచుండును అని పలుకుచు మూడెద్దులు తన్ను లాగుచుండ శకటము నడచు చుండునట. కాశిలో బండిని మూడెద్దులతో నడపుట భౌతికసత్యము. ఈ భౌతికసత్యము మరియొక తత్త్వసత్యమును వివరించుచున్నదని యన్నది దాసు గారి ఉక్తివైచిత్రి.

యేనకీనా ప్యుపాయేన బహ్వాన్నం ప్రాపు యాదితి.

పునస్సమ్మృషితం వస్త్రం దదాత్యన్నాయ వానరః — శ్లో॥ 86

ఏ ఉపాయముచేతనైనను అన్నమును బాగుగా పొందవలెనని ఒక వానరము తాను దొంగిలించిన వస్త్రమును మరల అన్నముకొరకు ఇచ్చునట. కాశిలో కోతులు యాత్రికుల అన్నపు మూటలను దొంగిలించి, అన్నమును తిని వస్త్రమును పార పేయుట కనపడు భౌతికసత్యము. ఈ భౌతికసత్యమును ప్రసిద్ధమయిన—

ఘటం భిద్యాత్ పటం ఛిన్ద్యాత్ కుర్యాద్వాగార్థభస్వనమ్

యేనకేనా ప్యుపాయేన ప్రసిద్ధః పురుషోభవేత్

లోకోక్తితో గల సంబంధమును 'యేనకేనా ప్యుపాయేన' అను పాదస్పర్శ వలన స్ఫురింపజేసినది దాసు గారి ఉక్తివైచిత్రి.

మద్రూపేణై వ గంగాయాం త్వత్కృతం స్నానముద్భవేత్

తారయేత్వాం భవాభే ర్నార్వద స్తి వేతిరాజతే

— శ్లో॥ 13

నా రూపము వలననే గంగలో నీ స్నానము మహిమాన్విత మగును. అదియే భవాబ్ధిని తరింపజేయును అని యన్నట్లు నావ విరాజిల్లుచున్నదట. గంగాజలమును తాకుచు నదిలో నావ యుండును. కనుక నావ గంగా స్నానము చేసినట్లే. నావ గంగను దాటుచుండును. ఈ తరణశక్తి గంగా స్నాన ఫలము వలన తనకు వచ్చిన దనియు, నరులకు గూడ గంగా స్నాన ఫలము వలన సంసారసాగర తరణశక్తి కల్గినని అది చెప్పుచున్నట్లుండెనని చమత్కారము. గంగానదిలో నావ లుండుట, ఆ నావలు ప్రయాణీకులను నదిని దాటించుచుండుట అను భౌతిక సత్యములను ముముక్షువులను భవాబ్ధి తరింపజేయుటకు సామ్యములుగ చెప్పుట ఇటు గల ఉక్తి వైచిత్రి.

దండపాణి భయం నా స్తి మదంతిక నివాసినామ్

ఇతి బ్రువన్నివాత్రాస్తే దండపాణి స్సదాశివః — శ్లో॥ 74

తన సన్నిధానములో నివసించు జనులకు దండపాణి యగు యముని భయము కలుగదు అని యనునట్లు కాశీలో సదాశివుడు దండపాణియై యుండునట. విశ్వేశ్వరుని ఆయుధములలో దండ మొకటి. అ వాస్తవమైన అంశమునకు ఉక్తివైచిత్రితో కారణమును కల్పించుట జరిగినది.

ఇట్లు దాసు గారు కాశీనగరములో కన్నడు అనేక భౌగోళిక, భౌతికసత్యములను ఉక్తివైచిత్రితో చమత్కారముగా ఈ శతకమున వర్ణించినారు.

సర్వ శ్చేతోత్తమా కాశీ సర్వ సంపత్సమన్వితా

ప్రత్యక్షైకై లాసపురీ ముముక్షునాణాం నికేతనమ్ — శ్లో॥ 21

అని దాసు గారి సంపూర్ణవిశ్వాసము. ఈ కాశీ నగర వర్ణనము చేసిన కవియే కృతార్థుడు. దీని వర్ణన చేయనివాడు కృతార్థుడు కాడు అని 'తద్వర్ణనేనైవ కవిః కృతీభవతి నాన్యథా' అని నిర్ద్వంద్వముగ చెప్పినారు. ఆ విశ్వాసముతోడనే ఈ శతకమును వ్రాసినారు.

దాసు గారి ఈ కాశీశతకమును కేవల స్తుత్యాత్మక శతకము గాదు. కాశీ నగర యథార్థ దృశ్యములను కవితాకరదీపికతో చూపించిన శతకము.⁴

ఈ కాశీ శతకము మకుటములేని శతకరాజము.

రామచంద్ర శతకమ్ :

రామచంద్ర శతకము దాసు గారి సంస్కృత శతకములలో రెండవది. దీని లోని 'సమారబ్ధి వార్ధక' అను మాటల వలన ఈ శతక రచన వార్ధక్యము నందు చేసినట్లు స్పష్టపడుచున్నది. దాసు గారు భక్తి జ్ఞాన వైరాగ్యములతో, తానొక అల్పదనని తెల్పుకొనుచు, రామచంద్రుని రక్షింపు మనుచు, తన ఆపేదనను నివేదించుకొన్న తాత్పర్యము గల శతక మిది

ఈ రామచంద్రశతకమునకు పీఠిక వ్రాయుచు బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వర శర్మ గారు 'ఇందు రెండవ పద్యము నుండి పదమూడవ పద్యము వరకును భక్తుని అల్పత్వమును, శ్రీరామచంద్రుని మహిమయు, మనసుయొక్క చాంచల్యమును, మానవుని భ్రమ ప్రమాదాదులను, శ్రీరామచంద్రుని సర్వశరణ్యత్వమును ప్రస్తావనారూపమున విశదము లగును. పదవ అద్వైతతత్త్వమును, భక్తితత్త్వమును పడుగుపేకల వలె అల్లుకుపోయి చివరకు 'శ్రీరామాద్వైతము' నవనీతసారముగ ప్రకాశించును.' అన్న వాక్యములు ఆష్టోత్తరశత భుజంగప్రయాత శ్లోక శోభిత మైన రామచంద్రశతక సారాంశములు.

సమస్తామర ప్రాంచిత స్తోత్ర పాత్ర

ప్రమత్తాసుర ప్రాణ వల్లీలవిత్ర

దయాసాంద్ర రాజేంద్ర సీతాకళత్ర

ప్రసీద ప్రసీద ప్రభో రామచంద్ర

—శ్లో॥ 1

అను అంత్యప్రాస సూత్రముతో 'రామచంద్ర' అను మకుటముతో ఈ శతక రూప స్తోత్ర మారంభమగును.

4. సంస్కృత కాశీశతక, రామచంద్రశతకములు బ్రాహ్మభూషణ శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి గారిచే పద్యములుగా తెనుగు భాషలోనికి ; డాక్టర్ పిశిపాటి సూర్యనారాయణ 'భాను' గారిచే హిందీభాషలోనికి అనువదింప బడినవి. ఈ రెండు అనువాదములు మూలము లందలి వాసిని వీస మంతైనను తొలగకుండ చేయుటవే బహుజన ప్రీతిపాత్రములైనవి.

బలం రోదనం బాలకానా మితి త్వం
విదన్మాం సమాశ్వాస యాతీవ మూఢమ్
విజానాసి మే తప్త చేత స్త్వమేవ
ప్రసీద ప్రసీద ప్రభో రామచంద్ర)

—శ్లో॥ 4

ప్రమత్తారిషడ్వర్గ నిఘ్నం కృతఘ్నం
ప్రభూతావలేపం తతానేక పాపమ్
వృథా జీవితం యాపయంతం నితాంతం
దయామోఘనిధే పాహి మాం రామచంద్ర)

—శ్లో॥ 8

ప్రమత్తములైన అరిషడ్వర్గములకు లొంగి, కృతఘ్నుడనై, గర్వమును పెంచు
కొని, అనేక పాపములను చేసి, ఎల్లప్పుడు వృథాజీవితమున చరించుచున్న నన్ను
దయాసాగరా : రామచంద్రా : కావుము.

అహం సర్వదా న్యాజ్ఞ నాసక్తదృష్టి
ర్నమే విద్యతే ధార్జనే కాపి తుష్టిః
మమాతీవ సద్వృజ్ఞనాయాం ప్రహృష్టిః
ఖిలో మత్సముః కః ప్రభో రామచంద్ర)

—శ్లో॥ 9

ప్రభూ : రామచంద్రా : చూపు లేపుడు అన్యంగనాసక్తములు. అర్థ మెంత ఆర్జించి
నను తుష్టి లేదు. మంచివారిని వంచించిన మనసునకు ఆనందము. మత్సము
డయిన ఖలు డెవడున్నాడు ?

మొదలగు విధములుగా తన అల్పత్వమును రామచంద్రునకు విన్నవించు
కొనుచు రక్షింపుమని పేడుకొను రచన సాగును.

ఈ శతకమునందు దాసుగారు జ్ఞానమార్గముకన్న భక్తిమార్గమునకే ప్రాధాన్య
మిచ్చిరి.

భవద్భక్తి సూత్రాణి శౌణ్డిల్యమాని
హితాయైవ సమ్ప్రాక్తవాన్ మానుషాణామ్
మతం తస్య లోకోత్తరం విశ్వసంస్త్వాం
భజే హం శరణ్యం ప్రభో రామచంద్ర)

—శ్లో॥ 102

రామచంద్రా : మానవ హితము గోరి శాండిల్యముని నిన్ను గూర్చి భక్తిసూత్రములు చెప్పినాడు. ఆ మతము లోకోత్తరమని విశ్వసించును. విన్నే నేమ శరణని భజించును.

దాసు గారికి శాండిల్యముని వ్రాసిన భక్తిసూత్రములపై గల భక్తికి ఈ మాటలు నిదర్శనములు.

పుష్కలమగు భక్తి ముందు శుష్క-తర్కము వ్యర్థమను భావమును 'అలం శుష్క-పేదాంతశాస్త్ర ప్రలాపైః' : 'అలం శుష్క-తర్కేణ' అని మాటిమాటికి వెలిబుచ్చుచుందురు. ఈ శుష్క-తర్కమును నిరసించుచు వ్రాసిన స్లోక మొకటి—

నభః ఖండశో ముద్గరేణేవ భేత్తుం
పదార్థస్థితిం తర్క-తోవేత్తు మీ హే
అలం తత్త్వజిజ్ఞాసయా శూన్యదృష్ట్యై
భవద్భక్తిరేవాస్తు మే రామచంద్రా

—శ్లో॥ 37

ముద్గరముతో నభమును ఖండించునట్లు, పదార్థ స్థితిని తర్కముతో నరయుట కష్టము. తత్త్వ మెరుగుటకు ఈ శూన్య తర్క-దృష్టి అనవసరము. రామచంద్రా : నీ భక్తియే నాకు చాలును.

ఈ విధముగా దాసు గారు భక్తిమార్గమునకు ప్రాధాన్య మిచ్చి రామనామ స్మరణ చేయుచు ఈ క్రింది స్లోకముతో ఈ శతకమును పూర్తి చేయుదురు.

ప్రభో రామచంద్రా ప్రభోరామచంద్రా
ప్రసీద ప్రసీద ప్రభోరామచంద్రా
ప్రభో రామచంద్రా ప్రభోరామచంద్రా
ప్రసీద ప్రసీద ప్రభోరామచంద్రా

—శ్లో॥ 108

సూర్యనారాయణ శతకము :

'సూర్యనారాయణా' అను మకుటముతో నూటయొక్క మత్తేభ శార్దూలములతో భక్తి ప్రధాన పదువలెత్తిన తెనుగు శతక మిది. సూర్యనారాయణ దేవునకు

దాసు గారికి ఒక విచిత్రమైన అనుబంధ మున్నది. దాసు గారికి తల్లిదండ్రులు పెట్టిన పేరు సూర్యనారాయణ. ఈ నామకరణమున కొక బలవత్తర కారణ మున్నది. దాసు గారి తండ్రి యగు వేంకట చయనులు గారు భాస్కరోపాసకులు. దాసు గారు పుట్టుటకు కించిత్పూర్వము వేంకటచయనులు గారు షయవ్యాధిగ్రస్తులై, సూర్యోపాసనచే ఆ వ్యాధిని పోగొట్టుకొనిరి. ఈ సంఘటన జరిగిన తరువాత పుట్టిన బిడ్డ దాసు గారు. అందువలన దాసు గారికి సూర్యనారాయణ యను పేరు వేంకటచయనులు గారు పెట్టుట జరిగినది. దాసు గారు కూడ వారి ప్రహ్లాదచరిత్ర హరికథను అరసవల్లి సూర్యనారాయణస్వామికి అంకిత మిచ్చినారు.

ఈ శతకము 1895-98 సంవత్సరముల మధ్యకాలము నందు చేసిన రచన. దాసు గారు ఈ శతక రచనాకాలమునాటికే మేటి హరికథకులుగా లోకప్రసిద్ధి వచ్చినట్లు—

నా నేరంబులుసైచి నీదు భజనానందంబజస్రంబునన్
బూనంజేసి సమ స్తలోకులను సంతోషాంబుధిన్ ముంచు స
ద్దానోద్యత్కవితాప్రభావ మిడి నన్ గాపాడుచున్నావుగా
యే నీయప్పిక నెట్లు తీర్చగల నోరీ! సూర్యనారాయణా! —ప. 96
అను పద్యము వెల్లడించుచున్నది.

‘ ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛేత్ ’ అను విశ్వాసము వలన సామాన్యముగా కవులు వ్యాధిగ్రస్తులైనపుడు రోగనివారణకై సూర్యస్తుతి చేయుదుండుట మయూరాది కవుల వల్ల వెల్లడి యగు నంశము. దాసు గారు ఈ శతకము వ్రాయునాడు సంపూర్ణారోగ్య భాగ్యవంతులైనను దీనిని వ్రాసినది, అది వారి భక్తికి నిదర్శనము.

ఈ శతకము నందు ప్రధానముగా కన్నడు నంశములు రెండు. స్వీయ లోపములను విన్నవించుకొని భగవంతుని శరణు పేడుకొనుట ; ‘ మోక్షసాధన సామగ్ర్యాం భక్తిరేవ గరీయసీ ’ అను పెద్దల సుద్దిని స్వీయ శాస్త్రావలోకనానుభవముచే సత్యమని నమ్మి చాటుట.

ఈ మాటలకు గీటురాళ్లుగా నున్న ఈ శతకము నందలి దాసు గారి ఛందపు మూటలు గొన్ని—

కట్టా మూర్ఖుడఁ దామసుండ దురహంకారుండ నజ్జుండ నే
నిట్టులేచునునబడ్డ గుడ్డి పశువ ట్లిద్దాని నాడెంబుఁగ
నెప్పింజాలక దేహయాత్ర గొనుచుంటిన్ మోహశోకంబులన్
బిట్టలాడుచు నెట్లు ప్రోచెదవా తండ్రీ ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 31

గుడ్డి యెద్దు చేలో పడ్డట్లు యోగ్యమైన దేదో తెలిసికోలేక అజ్ఞానముతో
దేహయాత్ర చేయుచు మోహశోకాలతో బిట్టలాడుట—

ఇమ్మాడ్కిన్ భవదీయ నామసుధఁ గ్రోలింపన్ సదాతుచ్చ భో
గమ్ముం జిత్తముగోరు, మోచకము వేహ్కన్ మేప శ్వానం బభా
ద్యమ్ముం దబ్బున మొక్కనేఁగు నటు లిద్దాత్రిం భళీ ! నైజ ధ
ర్మమ్మున్ మానుపనేరిశక్యము మహాత్మా ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 54

కుక్కకు లడ్డు పెట్ట అది అశుద్ధము తినుటకు పోవునట్లు, భగవన్నామా
మృతమును గ్రోలక తుచ్చభోగమును చిత్తము కోరి సహజస్వభావము మార్చుకొన
దనుట—

యుక్తాయుక్త మెఱింగియున్ విహితు లెన్నోమార్లు బోధించినన్
నక్తంబుం దినమున్ గృతాఘములకున్ సంతాపముంబొందియున్
భక్తిన్ నిన్భజించుచుండియును మానంజాల దుస్సంగ మా
సక్తిన్ నన్నిఁకనై నఁ బోవు శ్రితరక్షా ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 41

మంచి చెడ్డ లేవియో తెలిసియు, హితులు బోధించుచున్నను రేయింబవళ్లు
చేసిన పాపాలకు సంతాప మందుచు, పూజలు భక్తితో చేయుచు కూడ పాప విషయ
ములపై ఆసక్తి వదలకుండుట—

నిష్కాపట్యము చెల్లబోదకట యీ నిర్భాగ్య చిత్తంబునన్
దుష్కార్యంబులలో నడంచి పయికెంతో నక్క నైచ్యంబులన్

శుష్కప్రేమయు శూన్యహస్తములు నెందున్ జూపకుండన్ మహా
నిష్కాధ్యక్షతఁ బొందరాదు గద తండ్రి ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 60

పాడు పనులు చేయుచు పైకి నక్కవినయాలు, శుష్కప్రియాలు శూన్య
హస్తాలు చూపు చుండుట—

మొదలగు భావము లన్నియు దాసు గారి మనోజములైనను, సర్వమనుజ
సహజ స్వభావ స్వరూపములే.

ఇక భగవంతుని గూర్చి, భక్తి మార్గ ప్రాధాన్యమును గూర్చి దాసు గారు
వెలిబుచ్చిన కొన్ని అభిప్రాయములు—

త్వద్వివ్యాంఘ్రి సరోజ భక్తియెడఁ దప్పన్ సర్వవేదంబులన్
ముద్దల్ నూత్ర గ్రసించినన్ జనుఁడు తన్నుం దానెఱుంగఁ డహో
యద్దంబందునఁ దక్క గన్నఁగవ స్వీయాకారముం జూచు టె
ఁబ్బెదేశంబుననై న నారయఁగఁదండ్రీ! సూర్యనారాయణా! —ప. 65

అద్దములో తప్ప తన ఆకారము ఇంకెక్కడను కన్పడనట్లు, భగవ
త్పాద భక్తితో తప్ప వేదము లన్నింటిని నూరి మ్రింగినను జనుడు తన్ను
తానెఱుగలేడట—

సరిగా వేదములెల్ల రువ్వీయును శాస్త్రంబుల్ గడున్ గ్రోలియున్
గురుబోధల్ వినియున్ నిజానుభవమున్ శోధించియున్ మర్త్యుడె
ఁబ్బెఱుఁగున్ నీదగు నిత్యతత్త్వమహాహ యెండన్ గనంజాలునే
ధర నెందైనను గుడ్లగూబ పరమాత్మా ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 70

గుడ్లగూబ యెండను చూడలేనట్లు, వేదశాస్త్రాలు చదివినను, గురుబోధలు
విన్నను, స్వీయానుభవమును శోధించినను పరమాత్ముని నిత్యతత్త్వము బోధ
పడదట—

స్థిరతన్ సాత్వికభక్తిమార్గమున నిన్ సేవింపఁగాలేని యా
నరుడెంతో జడుడైన శాస్త్రచణుడైనన్ లేదు కార్యం బహు
ధర నూహింపఁగ గ్రుడ్డికన్దెరచినన్ దా మూసికొన్నన్ సరే
చరితార్థం బిసుమంతయుం గలుగదీశా ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 77

గ్రుడ్డికన్ను తెరచినను మూసినను ఒకచేయైనట్లు, భక్తి లేనపుడు జడుడైనను,
శాస్త్రచణుడైనను ఒకచే రీతిగ వ్యర్థులు —

ఇక దాసు గారి కైలి ఈ శతకము నందెట్లు తాండవించెనో అను సంశయముపై
దృష్టి మరలించినచో, ఈ శతకము నందలి ప్రతి పద్యము దాసు గారి కైలికి ఒక
నిదర్శన ప్రదర్శనమే. ఇప్పటివరకు ఉదాహృతములైన పద్యములు భావవ్యక్తి
కరణమునకు ఎంత ప్రాముఖ్యములో, కైలికి కూడ నంత ప్రాముఖ్యములే. ప్రతి
పద్యము తెనుగు నుడికారము పొంగిపొరలుచున్న పాత్రయే, అయినను కైలి యను
మిషన్ రెండు మత్తేభవిక్రీడితములు—

వనజంబుల్కను విచ్చి చూడఁ గలువల్ వాడన్ దమంబూడ జె
ల్మిని జక్రంబులుగూడఁ దెమ్మెరకున్ లేదీగెల్లూడ వే
డకను నానావిధ పక్షి సంఘములు పాడ న్దాపసుల్ వేడ నీ
వనురాగంబునఁ దూర్పునం బొడమితయ్యా ! సూర్యనారాయణా !

—ప. 4

ధనమా రాదు దురాశ పోదు పరతత్త్వజ్ఞానమా లేదు యశా
వనమా నిత్యము కాదు వార్ధకమునన్ వామాక్షి యశాఁజేదు జీ
వనమా యెన్నఁగఁబొదు దుఃఖములకున్ బల్మాటటుల్ గావునన్
నిను నేఁగొల్తు నిఁకేల వాదు దయఁగన్మీ సూర్యనారాయణా !

—ప. 50

సూర్యభగవానుని దాసు గారు బాల్యము నుండి ఆరాధించుచున్నారని—

చిన్నప్పటి నును నమ్ముకొంటి నీక నీచిత్తంబు నా భాగ్యమో
యన్నా ! వేల్పులమిన్న ! లోకములకన్నా ! సూర్యనారాయణా !
—ప. 58

అను పద్యము వలన విద్యమాన మగుచున్న విషయము. దాసు గారికి సూర్యదేవుడు
స్వప్నమున సాక్షాత్కరించినట్లు “కలలో నీదగు దర్శనంబిడి మహాకారుణ్యముం
జూపి నా కలర న్నీదు ప్రసాద మిచ్చితివి..... ..” (ప - 39)
అను పంక్తుల వలన తెలియుచున్న అంశము.

దాసు గారి శతక సప్తకములో రసిక జనుల రసనకు పరమాప్తమైన శతకము
ఈ సూర్యనారాయణ శతకము.

మృత్యుంజయ శివశతకము :

దాసు గారితో హరికథలలో వంతపాట పాడి అందరిమన్ననలను అందుకొన్న
అన్న పేరన్న. పేరన్న దాసు గారి నాలుగవ అన్న. పేరన్న దాసు గారి చెంత
వంత పాట పాడినను సొంతగొంతుక లేనివాడు కాదు. పర్జన్యగర్హగంభీరకంతు
లైన దాసు గారి గొంతుకతో వంత కలపకల్గుటయే పేరన్నగారి కంఠమాదుర్యము
నకు కతపత్రము. దాసు గారు గజేంద్రమోక్షణ హరికథ బెంగుళూరులో రాజా
వారి బంగళాలో చెప్పుచుండ తోడుపాట పాడిన ఈ పేరన్నగారి పాటను విని
మైసూరు ప్రభువులు ‘ It lulls me to sleep ’ అని ప్రశంసించిరి. దాసు గారి
సోదరులైన పేరన్నగారి గాత్ర సౌందర్యము కూడ దాసు గారి గాత్రసౌందర్యమునకు
సౌందర్యమే.

ఈ పేరన్న అన్నగారికి 1908 లో ప్రిణాసంకటమయిన జబ్బు చేయ,
దాసు గారు కలవరము చెంది అన్నను బ్రతికింపుమని మృత్యుంజయుని ప్రార్థించుచు
స్తుతించిన శతకము ఈ మృత్యుంజయ శివశతకము. ఇది ‘ శివా ’ అను మకుట
లాంఛితము. దాసు గారి విశ్వాసబలమో లేక దైవసంకల్పబలమో కాని వైద్యులకు
కూడ వశముకాక ఆశ వదలుకొన్న ఆ భయంకర రోగము తగ్గి పేరన్న గారికి
ఆరోగ్యము చేకూరినది. ఇది శతక జనన కారణము.

ప్రాణ ప్రయాణ ప్రమాద పరిస్థితిలో నున్న సోదరుని బ్రతికింపుమని
మృత్యుంజయుని ప్రార్థించు దాస ధోరణి యిది—

మృత్యుంజయుండవని నిఁ
నిత్యము శ్రుతి చాటుచుంట నిక్కంబేనిఁ
అత్యనుకూల చిరాయువు
సత్యంబుగ నీదు భక్తు జంట కిడు శివా! —ప. 18

శ్రుతిమతి గతి నేనెఱుంగను
గతి నీవేయంచు నెటులా కాన్పించెను నా
బ్రతుకున జంటం దోడు ని
రతముం గాపాడి మీఁది రక్తిగను శివా! —ప. 19

జోడుగఁ దోడుగ నీడగ
వేడుకతో శ్రుతుల మేళవించుచు నిన్నుం
బాడి కసిఁదీర్చుకొందుము
వేడెద మా జంటఁ బెంచు పెక్కిండ్లు శివా! —ప. 20

కట్లు ప్రార్థించుచు మధ్య పసిపిల్లవాని వలె 'మారాము' చేయుచు భగవంతు
నిట్లు బెదిరించినారు—

నాకోర్కెదీర్చని యెడన్
నాకుండిన వెట్టితెంపు నన్నున్ విను నే
వాకుం దెలువను మూఁగటు
నీకీర్తనసొంపు లొరులు నేర్చుదురె? శివా! —ప. 21

మొదట సోదరునకు చిరాయువు నీయుమని కోరిన దాసు గారు, తరువాత
'రాజీపడి'—

నీ వెఱుగుదై న మూఁగుడ
నే వెరపునఁ దెలుపుకొందు నీశుడవగుటన్
గావుము తోడలరన్ నే
జీవించిన వఱకుఁ జంటఁ జేపట్టు శివా! — పు. 22

అని వారు బ్రతికినంతకాలమైనను సోదరుని బ్రతికింపుమనిరి. తరువాత భగవంతుని నిర్బంధనము చేయుట తప్పదనుచున్నారు.

నీప్రాపు చవి యెరింగిన
నే పామరుడై నఁగాని యెట్టిల మఱచున్
గాపాడఁగ నిర్బంధనఁ
జేపట్టి నినుం జిరాకు సేయకయె శివా ! — ప. 36

అన్నకు ఆయువు నొసగినచో నీచసుఖములను వీడి తన్నే పాడుచు జీవయాత్ర సాగింతుమని యనుచున్నారు.

ముజ్జగములఁ గల సంపద
గజ్జవలెం దలఁచి నీచ కామసుఖములన్
బొజ్జలదర నిన్ బాడెద
మజ్జరై మాయన్నఁ గావుమా యన్న శివా ! — ప. 43

ఇట్లు ప్రార్థించుచు ఒక రాత్రిలో వ్రాసి ముగించిన శతకము యొక్క ముగింపు పద్య మిది—

శివ శివ శివ మృత్యుంజయ
భవ భవ భవ పాపదూర భక్తాధారా
కవగా మముఁ గాపాడుము
భువిలోఁ బెక్కిండ్లు మమ్ముఁ బోషించు శివా ! — ప. 100

మానసిక శాంతి లేక ఒక్క రాత్రి వ్రాసిన శతక మగుటచేతనో యేమో కాని రెండు పద్యములలో (4, 81) 'వ, బ్ర' లకు ప్రాసవేయుట సంభవించినది.

మృత్యువును జయించిన మహత్తర శివశంకర శతకము ఈ మృత్యుంజయ శివ శతకము.

ముకుంద శతకము :

దాసు గారి తెనుగు శతకములలో ఈ ముకుంద శతకము ఒకటి. మృత్యుంజయ శివశతకము వలె ఈ శతకము కూడ కచ్చితముగా వంద కందముల శతకము. ఈ ముకుందశతకమున దాసుగా రుంచిన మకుటము 'నారాయణ : కందళితానంద మూలకంద ముకుందా'. ఈ శతకమున గ్రహించిన పద్యము చిన్నదయిన కందము. ఇక మకుటమా 'ఒకటియునర' పాదము లాక్రమించుకొన్నటువంటిది. మిగిలిన రెండునర పాదాలలో చెప్పదలచుకొన్న భావము పట్టించవలెను. ఇంత శ్రమతో దాసు గారు వంద పద్యములను వ్రాసిరి.

ఇక ఈ శతకమునందున్న విషయము ప్రతి భగవత్సంబంధమైన శతకములో ప్రత్యక్షమగు భక్తుని శరణాగతియే.

రచనా విధాన సాక్షాత్కారమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు—

కందము లర్పించెద మా

కంద రసానూన మధుర కవితాసుధ నీ

కందముగా నారాయణ !

కందళితానంద మూలకంద ! ముకుందా ! —ప. 1

అన్న పద్యము శతక ప్రారంభ పద్యము.

ముందెరుగని మందుడ నా

చందముడలపోసి కష్టసమయములను గే

లందిమ్మా నారాయణ !

కందళితానంద మూలకంద ! ముకుందా ! —ప. 9

పందెము వేసెద భక్తుల

కుందప్ప మఱెట్టి యొరలకున్ నిన్ దెలియం

గం దరమా నారాయణ

కందళితానంద మూలకంద ! ముకుందా ! —ప. 10

అనుచు రెండునరపాదాలలో భావమును బంధించి బాధింపక ఎంత చక్కగా
వ్యక్తీకరించినారో :

డెందముకు తర్క-తత్త్వము
జెందింపక నిన్ను విశ్వసించు మతము నా
కందించుము....

—న. 58

అని తర్క-తత్త్వమును నిరసించి విశ్వాసము కల్గు తత్త్వమును అనుగ్రహింపుమని
అభ్యర్థించినారు.

అందియు నందని యటు న
న్నెందుకు మోసంబుజేసె దీశ్వర : సరిగా
ముందగపడు....

—ప. 67

అని భగవంతుని నిలబెట్టి అడిగినారు.

ఎందుకు మముఁ గల్పించెద
వెందుకు మూఢత్వ మిచ్చి యేఁచెద వీవె
ట్రొందుకురా....

—ప. 70

అని మొగమోటమిరేక ప్రశ్నించినారు.

నందెలియ కిట్లు నా మది
కందించెద వెద్దువుండు కాకికి నొగులా
యెందై నన్....

—ప. 78

అని నీకేమియు పట్టదని భగవంతుని దెప్పినారు.

డెందమ్మున దుర్గర్వము
పొందించకు భూతదయను బొదలించుము నీ
ముందుంచుము....

—ప. 93

పొందుగ నిన్నుం బాడుట

కుందప్ప మఱెట్టి వృత్తిఁ గొల్పించకు న

నన్నుం దయతో... ..

—ప. 94

అని వరములను కోరుకొనినారు. ఈ విధముగా వారు వారి భావములను ఈ చిన్న పద్యములందు కూడ చక్కగా వెలిబుచ్చి—

అందరు ధరియించుట కీ

కందము లాచంద్రతారకంబుగ మహిమ

నం దెలుపుము నారాయణ :

కందళితానంద మూలకంద : ముకుందా :

—ప. 100

అను పద్యముతో శతకమును సమాప్తము చేసినారు.

ఈ శతక ప్రారంభము నందు—

(శ్రీ)రామాంచిత పీనవక్ష సిత రాజీవాక్ష నిశ్శేయసా

ధారా పాపవిదూర వేదమయ దైత్యధ్వాంత సూర్యోదయా

కారుణ్యాన్మృత పూర చక్రధర భక్తప్రాణ సంరక్షణ :

పారావార గభీర భూతకర దేవా : సత్యనారాయణ :

అను నొక శార్దూల విక్రీడిత వృత్తముండుట, సత్యనారాయణస్వామి సంబోధక మగుట వింత విషయము.

దాసు గారి భావవ్యక్తీకరణాధికారమునకు ముందు ఛందము దాసీఛందము అని తెలుపు శతకము ఈ ముకుంద శతకము.

సత్యవ్రత శతకము :

దాసు గారి తెనుగు శతకములలో ఈ సత్యవ్రత శతక మొకటి. మృత్యుంజయ శివశతకము, ముకుందశతకముల వలె నిది కూడ వందకందముల శతకము.

విజయనగర ప్రభువైన అనందగజపతి ఒకనాటి ఇష్టాగోష్ఠిలో దాసు గారికి ' సతతము సంతసమెసంగు సత్యవ్రతికిన్ ' అను సమస్య నిచ్చి పూరింపుమన, అసాధారణాశుదారతో దాసు గారు నూరువిధాల పూర్తిచేసిరట. ఆ నూరువిధాల పూరణములే యీ సత్యవ్రత శతకము.

అశువుగా నూరు పద్యములు చెప్పుటే చోద్యవిద్య. ఇక ఒక సమస్యను, పైగా పాదమాక్రమించుకొన్న సమస్యను, నూరువిధాల అశువుగా, భావావృత్తి లేకుండగ, పదావృత్తి లేకుండగ, పండితుని యెదుట రంజించునటుల చెప్పట యెంతటి అసామాన్య మాన్యకార్యమో పేరుగా చెప్పబనిలేదు.

హితమిత వాక్సంతతికిన్

దతభూత దయానురతికి ధైర్యోన్నతికిన్

జతుర మనీషాగతికిన్

సతతము సంతసమెసంగు సత్యవ్రతికిన్

—ప. 1

అనునది దాసు గారి ప్రథమ పూరణము.

అతుల ధనాద్యునికన్నన్

శ్రుతిస్మృతి విచారచతుర సూరులకన్నన్

బ్రతుకు మతౌప్వనికన్నన్

సతతము సంతసమెసంగు సత్యవ్రతికిన్

— ప. 2

బ్రతుకున సుంకం బెరుగక

స్వతంత్రరాజ్యంబుచేయు ప్రభువలెను బతి

ప్రతవలె సహజకవివలెన్

సతతము....

— ప. 15

బ్రతికిన వఱకున్ సర్పము
గతి విషమటు కల్ల వెడల్గగక్కుచు నిజమన్
రతనముదాచు కుమతి చెడ
సతతము....

—ప. 19

అతికిన బూడిద పట్టెలు
నుతికిన మడిపొత్తు పంచె లురవడిమున్నుల్
క్షితి సూన్యతమున రావన
సతతము....

—ప. 79

మతదంభముతోఁ జ్రకాం
కేతముల కాల్పులను హోమకృత పశుకోటుల్
క్షితి సూన్యతఫల మొసఁగవు
సతతము....

—ప. 97

క్షితిపతులయొద్దఁ గొండెము
లతకుచుఁ దన యోర్వలేమి నన్యత మనెడు దు
ర్మతి నిందెంబడి చెడునన
సతతము....

—ప. 77

అను పూరణ పద్యములు దాసు గారి నూరు పూరణముల నుండి వెతుకకుండ తీసి
వ్రాసినవి. వీనిలో నెక్కడను పదావృత్తి గాని, భావావృత్తి గాని మచ్చునకు
పొడ కన్నడదు కదా. అంతేకాక ఈ పూరణములలో ఎన్ని రకముల విమర్శలు
చోటు చేసికొన్నవో :

నూరవ పూరణ మందు, ఈ సమస్య నిచ్చిన ఆనందగజపతికి వమత్కార
ముగా అంకితము ముడివేయబడినది. ఆ పద్య మిది—

చతురకళా నిద్యా సం
గతికిన్ స్థిరధృతికిఁ బ్రకట కరుణామతికి

క్ష్మత్తి యానందగజపతికి

సతతము సంతసమెసంగు సత్యవతికిన్

—ప. 100

ఏకసమస్యాపూరణములు శతవిధాలుగా నున్న ఏకైకాంధ్ర శతకము ఈ సత్యవత శతకము.

వేల్పువంద :

వేల్పువంద దాసు గారు వ్రాసిన ఒకే ఒక నాట తెనుగు శతకము. వేల్పు వంద యన స్వామి శతకము. ఈ శతకము నందలి స్వామి సింహచలముపై నున్న నృసింహస్వామి. ఈ సీసపద్యముల శతకమునకు మకుటము 'రెంట త్రాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు : '.

రెంటత్రాగుడు — ద్విపము (ఏనుగు) ; రెంటత్రాగుడు తిండి — ఏనుగును తిను సింహము ; మెట్ట — కొండ (అచలము) ; అంటువేల్పు — ఉన్నస్వామి. రెంట త్రాగుడు తిండి మెట్టంటువేల్పు — సింహచలస్వామి.

ఈ వేల్పువంద యందు ప్రసరించున వన్నియు తెలుగు వెలుగులే. బాస — తెలుగుసీమపలుకులు ; వేల్పు — తెలుగునేలపై మొలిచి నిలిచిన అప్పాలసామి ; ఛందము — తెలుగు కలాలు మూస పోసిన సీసము ; కవి — తెలుగు పుడమి కడుపున పొడమిన కొడుకు.

'తొలి చదువులె నిమ్మఁ దెలియక మళ్లిన నాటమాటల నిను న్నాటచరమ' (ప. 2) అని వినయముతో ఈ వేల్పును సుతించుట ప్రారంభించినారు.

ఎలనాఁగమీఁదనే యెప్పట్ల నాకన్ను

పైవారి యిడుమ నాబ్రతుకు జున్ను

కొంకక తిని త్రాగి కొవ్వొట నాపని

యేల్కలతోడ నాకెందున నని

నను నేబాగడుకొంట నాపుట్టువు తెగులు

లాఠి గొప్పకు నాతలంపు రగులు

ఎల్లరికన్న నేనే యెక్కువనుకొందు

నే నిగ్గెడని తెగ నీల్గుచుందు

ముదిసిన కొలంది గొడవలన్ మున్లుచుంటి

నెందుకుస్వన్నికరాక యేనిట్టు లుంటి

తెమల నీ తగులమీక వలమురి తాల్పు!

రెంట్రతాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు!

—ప. 8

పరకాంతలపై మనసుపడుట, పైవారి కష్టములకు నంబరపడుట, తిని త్రాగి
చుదించి తిరుగుట, లౌకిక ప్రభువులను వదలకుండుట, తన్ను తాను పొగడుకొనుట,
ఇతరుల గొప్పలకు వెతచెందుట, అందరికన్న తానే గొప్పయనుకొనుట, సిగ్గులేక
నీలుగుచుండుట—

మంగలిచీలితలంగొల్లు నశ్లేల

నుబుసుపోవని పని కుబుకుచుంటి

గొతిగానివాడ నం చెఱిగియు నెఱుగక

గొంతెమకోరికల్ గొనుచు నుంటి

నోరువలేక పైవారిగొప్పకుఁ బెద

వులు విర్చి పెంకెమాట లనుచుంటి

గొలువులన్ దగవరి వలె వాలకమువేసి

వడిగాని కూళ్లెల్ల గుడుచుచుంటి

లాతి మెప్పులకిటు వ్రాతెల దొరకొంటి

సెబ్బరన్ వాచి నామంచి చెప్పుకొంటి

నన్న యెటులేదో నన్నుఁ దిన్నబఱిచి

రెంట్రతాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు!

—ప. 97

పనిలేని మంగలి పిల్లి తల గొరిగినట్లు పనికిమాలిన పనులు చేయుచుండుట,
చనికొని వాడనని తెలిసికూడ గొంతెమ్మ కోరికలు కోరుచుండుట, ఇతరుల గొప్ప
సహింపలేక పెంకెమాట లనుట, సభలలో పెద్ద న్యాయపేత్త వలె వాలకము వేసి

అడ్డమైన గడ్డిని తనుచుండుట, ఇతరుల మెప్పులకొరకు వ్రాయుచుండుట, చెడు చెప్పక, తన మంచినే చెప్పుకొనుచుండుట అను భావములను దాసు గారు మాట వరుసకు తమ కాపాడించుకొనిరి గాని అందు సర్వమానవ మానసిక దౌర్బల్యము లనే సూచించినారు.

ఎవరికిని లొంగక హాయిగా బ్రతుక గలిగిన, ఈ సృష్టిని తోచినట్లు వర్తింప గలిగిన, కూడు కూటమి కూరుకుల విషయమున స్వేచ్ఛగా నడువగలిగిన, కష్ట సుఖములందు ధైర్యముగా నుండకలిగిన, అన్నిటను నిండి విహరింపకలిగిన తనకు భగవంతునకు భేదము లేదని చెప్పుచున్న పద్య మిది—

ఏరికిన్ లొంగక కోరినట్లుల హా

యిగ ననయము నే మనఁగలనేని

యీ నింగి నేలల నీపగ లీమాపు

నా తోచినట్లు పన్నఁగలనేని

కూడు కూటమి కూరుకులపట్ల నాకుఁ గా

వలసినట్లుల నడువఁగలనేని

కలిమిలేముల వేడుకల నిడుములఁగూడ

నే పాలివోవక నిల్తునేని

ఎందునన్ నిండి నేనాడుకొందునేనిఁ

గ్రిందుమీఁదులఁ గ్రిక్కిర్చియుందునేని

నీవె నేనయి యలరనా ? నిక్కువముగ

రెంట్రతాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు!

—ప. 41

ఇన్ని కోరికలతో తానున్నను, భగవంతుడు తన కేమియు నీయలేదని పడుచున్న బాధను తెలుపు పద్యము—

ఏడుపుతప్ప నాకేదియు నోజగా
 నామేనితోడుత న్గలలేదు
 నా యొడ లద్దిగా నాకదై కొంప యీ
 యెటుకువ గూడ నా కెరవు తొడుపు
 నా మొదలున్ దుద నాకూర్కు ముచ్చట
 నే నెల్లఁజెప్పలేరెవ్వరై నఁ
 జిమ్మచీకటిలోనఁ జిందురాడుచు నుంటఁ
 దెలిసిన యటు తలన్ ద్రిప్పుచుంటి

అకట యీ తెల్వి తెలివికాదిక నికముగ
 నమ్మికన్ నన్ను నిన్మోల్వనిమ్ము తండ్రి !
 కలవరంబుల నిల్ప ! చుట్టలుఁగుదాల్ప !
 రెంట్రతాగుడు తిండి మెట్టంటువేల్ప ! —ప. 44

ఏడుపుతప్ప యొడలితో నింకేమియు నీయలేదట, ఆ యొడలు కూడ అద్దె కొంప
 యట, జనన మరణాది విషయములను గూర్చి స్పష్టముగ నెవరును జెప్పలేదట,
 చీకటిలో చిందులు త్రొక్కుచు అన్నియు తెలిసినట్లు తల త్రిప్పుచుండెనట, కనుక
 ఈ తెల్వి తెల్వి కాదు. అని భగవంతునిపై విశ్వాసము నిమ్మని కోరుకొనినారు.

వండి యెదిరికి నన్వడ్డించు మన్నాడ
 వంగదన్వేగు నా కుంగడీవు
 జోలలన్ గంటులన్ జోగొట్టు మన్నాడ
 వేయెడ నన్ గను మూయనీవు
 లాతి డప్పిస్తీర్చు మేతటి నన్నాడ
 వుడికెడు నా నోరు తడుపనీవు
 దుస్తు సూడులకు నన్మోడిగించు మన్నాడ
 పెప్పట్ల గుడ్డ నన్ గప్పనీవు

పులుసులోని గంటెవలెనన్ సలిపినావు
బ్రతుకు చవి తోలెమైన నన్బడయనీవు
నన్ను నేడ్చింప నిటు పన్నినాడ వేల ?
రెంట్రతాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు ! —ప. 54

ఓ భగవంతుడా ! వండి యితరులకు వడ్డించుమన్నావు. ఆకలితో నున్న నాకు ఉంగడి కూడ నీయవు. జోలలతో పగలతో జోగొట్టుమన్నావు. నన్ను కన్ను మూయనీవు. ఇతరుల డప్పిని ఏ సమయములోనైనను దీర్చుమన్నావు. ఉడికెదు నీరు మాత్రము తడుపనీవు. శత్రువులకు దుస్తులు తొడిగించుమన్నావు. నాకు కప్పుకొనుటకు కూడ గుడ్డ నీయవు. పులుసులోని గంటెవలె బ్రతుకు రుచి కొంచెము కూడ నన్ను పొందనీయవు. నన్ను ఇట్లు ఏడ్చింపుటకు పుట్టించినావా ! అను భావములు దాసు గారు వారేమాత్రము సుఖపడకుండ వారి జీవిత మతయు లోకా నందమున కెట్లు వినియోగించిరో వివరించుచున్నవి.

ఎది నాకు లెస్సయో యేనెఱుంగన్లొనఁ

గోరని కోర్కొసంగుము నెనరున —ప. 100

అని అన్నది దాసు గారు శతకాంతమున అప్పాలసామిని కోరుకొన్న వరము.

ఈ ముది యీడున నీ నాటుమాటలఁ

బల్కించినాడవు బళిర ! —ప. 52

అను చరణము వలన దాసు గారు ఈ శతక రచన చేసినది పండిన వయస్సులో.

ఇది సంహృదీ అప్పన్నకు నై వేద్యమైన ' పల్కు పానకపు శతకము '.

శతకములు కవుల ఆదర్శములను ప్రతిబింబించు ఆదర్శకములు, ఆత్మ శ్రయ కవిత్వమునకు ఆశ్రయములు. ఈ లక్షణము దాసు గారి శతక సప్తకము నకు కూడ శతశాతసమగ్రముగ సమన్వయమగు లక్షణము.

ప్రబంధములు :

దాసు గారు వ్రాసిన ప్రబంధములు నాలుగు—1. బాటసారి 2. Traveller 3. మేలుబంతి, 4. తారకమ్. ఈ నాలుగు ప్రబంధములు నాలుగు విధముల ప్రబంధములు. బాటసారి పద్యప్రబంధము. Traveller బాటసారి ప్రబంధమునకు అంగ్లానువాదమైన ప్రబంధము. మేలుబంతి చాటుపద్య సంకలన ప్రబంధము. తారకమ్ సంస్కృత ప్రబంధము. మేలుబంతి సంకలనగ్రంథ మగుటచేత ఇతివృత్త ప్రసక్తి యుండదు. బాటసారి ప్రబంధమునకు అంగ్లాపరివర్తన మగుటచే, Traveller గ్రంథములో స్వతంత్రీతివృత్త ప్రసక్తి యుండదు. ఇక మిగిలిన ప్రబంధములు బాటసారి, తారకమ్. ఈ రెంటి యందలి ఇతివృత్తము దాసు గారి సొంతమే. అనగా దాసు గారు ప్రబంధ కథలను ఇతరులనుండి గ్రహింపలేదు. అందువలననే ఈ ప్రబంధములు స్వతంత్ర గ్రంథములైనవి.

బాటసారి :

బాటసారి నూటతొంబదియైదు పద్యముల నిర్వచన ప్రబంధము. 'ఈ బాటసారిజ్ఞేసి యాడుచుఁబాడుచు నైలుగువారలకు నే వినిపింప మొదలిడినపుడు నా యీ డిరువదినాలుగేఁడ్లు' అను వాక్యము వలన ఈ గ్రంథమును దాసు గారు తమ ఇరువదినాలుగవ యేట వ్రాసినట్లు స్పష్టము. అనగా దాసు గారు దీనిని రచించినది 1888 లో. ఈ పద్య ప్రబంధము మద్రాసు నగరమున ప్రముఖ న్యాయవాది అయిన శ్రీ పనప్పాకము ఆనందాచార్యులుగారికి అంకితము. ఈ ఆనందాచార్యులు గారు National Congress President, Fellow of the Madras University Member of the Legislative Council, మొదలగు గొప్ప గొప్ప పదవులను అలంకరించిన ప్రసిద్ధులు. ఆచార్యులుగారు అట్లు లోకీక ప్రపంచవ్యవహారములలో మునిగి తేలుచు గూడ సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల భాషలలో మంచి వైదుష్యమును గడించినారు. లోకము వారి కిచ్చిన 'విద్యావినోది' అను బిరుదము వారి సాహిత్య ప్రీతికి నిదర్శనము. దాసు గారి హరికథను విని పరవశించి వీరు అంగ్లాపత్రికలో ప్రశంసించుచు నొక మంచి వ్యాసమును వ్రాసిరి. ⁵ దాసు గారి ప్రతిభకు దాసోఽహమని, దాసు గారి పాదములను బట్టుకొని 'మీ వంటి పండితుని నే జూడలేదు.

5. బాటసారికి గూఢార్థము — బాటసారి

6. జీవిత రేఖలు. పు. - 19

నాయొద్ద మీరున్నయెడ నెలకొక వంద చొప్పున నిచ్చెదను. ఒక సంవత్సరము జీతము ముందుగ మీకిచ్చెదను. నా కోర్కె తీర్చి నా చెంగట మీరుండునట్లుగ ఖరారు చేసిన దప్ప మీపాదములు విడువను ' ? అని పట్టుపట్టిన ప్రతిభా పక్ష పాతులు.

కథాసారము :

ఒక బాటసారి భార్యాపుత్రులతో ఓడమీద ప్రయాణము చేయుచుండగా, ఓడ కొండకు తగిలి భిన్నమగును. వారు చిన్నాభిన్నమై ఎవరికి వారు ఎటో సముద్ర ములో కొట్టుకు పోవుదురు. బాటసారి యెట్లో యొక యొడ్డును పట్టి యొంటరియై, భార్యాపుత్రులను గూర్చి కొంతతడవు శోకించి, ఒక కొండప్రక్క గల సెలయేటి యొడ్డున రేయి వడుదాక నిద్రించును. చంద్రోదయముకాగానే లేచి భార్యాపుత్రుల కొరకు యేటియొడ్డున పులుగు మూల్గులు, బెబ్బులి బొబ్బరింతలు వినుచు అడవిలో నడిరేయిదాక నడిచి ఒక సూదికొండను చేరుకొనును. అక్కడ ప్రాద్దుపొడుచు వరకు సొమ్మసిలి లేచి, కొండకవతలికి చేరు ఒక లోయ వెంట పోయి ఒక చెరు వును చేరి, ఆ తటాకమున స్నానము చేసి, సూర్యున కర్పక మిచ్చి, అక్కడ దొరికిన దుంపలను నమలి, తీయని నీరు త్రాగి ఒక గాన్లుచెట్టు నీడను కూర్చుండును. అంతలో అక్కడకు నీరు త్రాగుటకు వచ్చిన ఏనుగుల గుంపును జూచి ఒక మట్టిచెట్టు కొన నెక్కును. ఆ చెట్టుపెనుండి ఒక ఉన్నతాలయము జూచి సంతోషముతో క్రిందికి దిగి ఒక మేటి పూదోటను జూచి ఆనందించి రేయివడిన వేళకు ఏడంతరపుల ఇరువది యెనిమిది గదులు గల ఆ దివ్యభవన సమీపమునకు చేరి లోనికి ప్రవేశించి అచటి వింతలకు అచ్చెరువందు చుండును. ఇంతలో ఒక గంట కంగుమని మ్రోగును. మేడలో వింత వెలుగులు తోచును. అంతలో నొక పాదుసాహి చెలువలు కొలువగ స్నానమాడి, దైవప్రార్థన చేసి, ఉన్నట్లుండి—

పలుకులెప్పయు లేక మ్రాన్పడినవాని

నార్తి మూర్తి భవించిన యట్టులున్న

దిస్సమొలవాని మిక్కిలి డస్సియాన్న

—ప. 48

ఈ బాటసారిని చూచి అశ్వరథము చెంది ' ఓరీ ! నీ వెవ్వడవు ? ఏ తీరున ఈ మిద్దెను చొర గల్గినాడవు ? కంట తడి పెట్టెదవేల ? నీ యారు పేరు విన వేడుకగు

చున్నది. తెల్పుము ' అని దువ్వలువ నొసగగ, బాటసారి తన విషాదగాథను వివరించును. ఇతని గాథకు ప్రభువు జాలిపడి ' నీవలే నీవారు కూడ బ్రతికిరేమొ. ముందు మేలు జరుగవచ్చును ' అని యోదార్చి బాటసారికి వసతుల నేర్పాటు చేసి వెడలును. బాటసారి వెన్నెలలో పేడ్క నోలలాడు స్త్రీలను జూచి అనందించియు భార్యపుత్రులు గుర్తుకురాగా బాధ పడును. మరునాడు వాడుసాహి గుట్టముపై పేటకు బయలుదేరి, బాటసారికి గూడ నొక గుట్టము చూపించి పేటకు రమ్మని తీసికొని వెళ్లును. వారు ఈటె, బల్లెము, తుపాకి, బాకులతో, జాగిలము సహాయముతో కొమ్ము పందిని, పులిని పేటాడుదురు. బాటసారి పేట నైపుణ్యమునకు ప్రభువు పరవశమై అతనిని తనయొద్దనే యుండుమని యనును. తరువాత ప్రభువు బాటసారికి తన పట్టణమును పరికింపుమని యనును. బాటసారి ఆ నగరవైభవమును చూచియు భార్యపుత్రులపై దిగులు వలన సంతసింపలేక, ఒకనాడు రాజు చెంతకేగి

అకటా! రోగికి విందొనర్చునట్లులే వండించు భాగ్యంబు రి
త్తకదా చెల్వనుబాసి నేటి వలవంతన్లుందు నీ సంగడి
నికి రాజోత్తమ! యార్త బాంధవుడెవో నీ ప్రాపు పోనాడి నే
నిక నెందేగుదు? నాలుబిడ్డల మతేనే తీరునన్ జూచెదన్ ?

—ప. 87

అని తన బాధను చెప్పుకొనును. అంత ప్రభువు ' నీవింక బాధపడ పనిలేదు. నీ కొక మేలుమాట చెప్పెదను. నీవారిని వెదకుటకు నేను పంపిన బంట్లు ఇప్పుడే తిరిగి వచ్చి, నీ పడతియు నీ పిల్లవాడు బ్రతికియున్నారని చెప్పినారు. ' అని యన, బాటసారి వ్యాఖ్య కసాధ్యమైన మహానంద మొరదును. అంతతో నాగక రాజు ' నీ మగువ గంటకంబముపై యెద్దియో వ్రాసినట్లు పాడ తెలిసివది. ' అని చెప్పి బాటసారిని ఆ ప్రదేశమునకు తీసికొని వెళ్లును. ఆ వ్రాతలను చదివి, అక్కడి వారు చెప్పిన గుర్తులనుబట్టి, వ్రాసిన స్త్రీ తన భార్యయే యని నిర్ణయించుకొని కొండ తెరగున పొంగియు, తన క్షేమవార్త తన భార్యకు తెలియదు గదా అని మరల దుఃఖించును.

ప్రభువు అతనిని బుజ్జగించి కొంతతడవు పేడుకలతో గడిపి యొంటిగా నొక పూవుతోటలోనికి తీసికొని వెళ్లి ఇట్లు అనును.

‘ కనదగిన వింతశాస్త్రము జతపడినపుడు తత్త్వజ్ఞుడు పొంగునట్లు నిన్ను గన్నది మొదలు నేను గూడ నట్లు పొంగుచున్నాను. మా వంగడపు విషయములు నీకు కొన్ని చెప్పెదను. ఆ యెదురుగా వచ్చెడువాడు నా అన్నకొడుకు. నన్ను తండ్రికన్న ఎక్కువగా జూచును. మా అన్న రాజ్యమును కొంతకాల మేలి నాకిచ్చెను. నేను ఈ అన్న కొడుకున కిచ్చెదను. ఇతడు నా కొడుకున కిచ్చును. ఇది మా వంగడపు పాడి. మఱియొక విషయమేమన, నీ భార్య యున్న నగరము నకు రాజు ఈ కుట్టవాని మేనమామ. కాని మా పద్ధతులు అతనికి నచ్చక చూతో జగడము పెట్టుకొనినాడు. అతనికి ఒక పుత్రిక యున్నది. ఈ కుట్టవానికి ఆ అమ్మ యికి జత గూర్చుటకు మా మనస్పర్థతె అడ్డుగోడలైనవి. వీరిరువురు ఒకరినొకరు గాఢముగా ప్రేమించుచున్నారు. ఈ కుట్టవాడు నిద్రాహారములు మాని తన మర దలను గూర్చి ఆలోచించుచున్నాడు. ఆ మరదలు కూడ బావను తప్ప మరెవ్వరిని కట్టుకొననని పట్టుపట్టినది. మా అన్న కొడుకు ఆ నగరమునకు ఒంటిగా నరుగ దలచుచున్నాడు. మా అన్న వీనిని నాకప్పగించినాడు. నేను నీ కప్పగించుచున్నాను. మీ రిరువురు ఆ నగరమును చేరి మీ స్త్రీలను గూడి సుఖముగా రండు. మీరు వచ్చినవెంటనే నారాజ్యము నా అన్నకొడుకున కిచ్చెదను. మనము ఆత్మారాము లమై వనమున కేగుదము. ’

అని బాటసారిని, రాకుమారుని రాజు ఓడ రేవు వరకు వచ్చి సాగనంపును. రాకుమారి వ్రాసిన వలపుజాబును రాకుమారుడు బాటసారికి చదివి వినిపించి చింతించు చుండును. బాటసారి రాకుమారుని ఓదార్చి గడియారము పన్నెండు వేసెనని అతనిని నిద్రపుచ్చి, తాను భార్యపుత్రులను గూర్చి ఆలోచించుచుండును. తెల్లవారుసరికి ఓడ నగరము చేరును. వారు ఒడ్డునకు రాగానే, నురదలైన రాకుమారి చెలికత్తెలచే ఉంగరమును గుర్తుగా పంపి తన బావను పూవోట మేడలో దిగుమని కబురు పెట్టును. చెలికత్తెలు రాకుమారికి ఇతనిపై గల ప్రేమను వివరించి, రాకుమారునకు పేడకలన్నియు జరుపుచుందురు. రాకుమారునకు వసతు లన్నియు చక్కగా జరుగు చున్నందులకు బాటసారి సంతసించుచునే భార్యపుత్రులు గుర్తుకు వచ్చి బాధపడు చుండ రాకుమారు డోదార్చును. ఇంతలో ఆకసమున మబ్బులు క్రమ్మి వాన కురి యును. ఇంతలో వారున్న మేడదరికి ఒక్క బాలుని రామ్మున గదించి యొకతె వచ్చును. ఆ స్త్రీని తన దాదిగా, ఆ బాలుని కొడుకుగా బాటసారి గుర్తుపట్టి ఆమె చెంత కేగును. ఆ స్త్రీ గూడ బాటసారిని గుర్తుపట్టి ‘అయ్యా ! ఇభటి రాచ

కూతురు మా మొఱ విని మమ్ము పెంచుచున్నది. నీ పడతి నిన్ను వెదకి వెదకి విసిగి చితిలో పడి చత్తునని నేడు గట్టిపట్టు పట్టినది. నీ యింతి వంత యెంతని చెప్పగలను? నేను ఈ పిల్లవానికి చల్లి యిడుచు ఇచట తిరుగుచుండగా నింతలో వాన రాగా బిరబిర ఈ మేడ చెంతకు వచ్చినాను. మా నోము పంటవలె నీవు కనపడినావు' అని చెప్పును. బాటసారి ఆశ్చర్యానందములతో తన మేలును తన భార్యకు తెలుపుమని కుఱ్ఱవాని నెత్తుకుని ముద్దాడి తన బాలుని రావకుమారుని కిచ్చి—

మునుపు నీటిలోన మున్ని యూపిరి యూడ

కున్న మాడ్కి నిడుమ లొందుచుంటి

ఇప్పుడు పైకిఁదేలిన పగిది మీఁప్రాపు

వలన మించి మంచి బ్రతుకు గంటి

— ప. 176

అని సంతసించుచుండగా, బాటసారి భార్య వచ్చుచుండుట గమనించి రాకుమారుడు ప్రక్కకు వెళ్లును. వెళ్లును వెన్నోను చందమామ చందమున తన యిల్లాలు దాదిన ముందిడుకొని రాగా బాటసారికి కనుల పండువయ్యెను. అనందముతో ఆ యాలుమగలు కౌగలించుకొని ముచ్చటించుకొని, వెనుకటి వంతల గోల యేల? మనకు హాయి నందించిన రాకొడుకిడుగో అని చూపించి వానిని చేరుదురు. రాకుమారుడు కూడ పరమానందముతో 'మామను చూచితిని. తన కూతును నా కిచ్చుటకు నొడబడినాడు. అంతేకాక పెండ్లి మన నగరములో చేసికొనుటకు కూడ సంగీకరించినాడు' అని శుభవార్త చెప్పును. ఇంతలో రాకుమారి 'దివ్వెల యందునఁ దనరు మేటి తెలి మతాబు వలె' పెండ్లి కూతురు హాయిలతో వచ్చును. ఇట్లు బాటసారి భార్యపుత్రులతో, రాకుమారుడు ప్రేయసితో సంతోషసాగరములో నోలలాడుచు సాగరమును తరించి స్వనగరము చేరుదురు. ప్రభువు నవదంపతులను, పునర్నవదంపతులను జూచి సంతసించును. ఇది కథాసారము.

దాసు గారే ఈ గ్రంథ రచనా లక్ష్యమును పీఠికలో ఆంగ్లము నందు వివరించినారు—

'The story embodied in this book is an allegory of human life which begins in sheer ignorance and ends in perfect knowledge. In writing this small poetical work my main object had been to present to the Telugu reading public an attempt at some

thing original as to plot, coupled with vividness of natural descriptions told in easy Telugu devoid of all the artificialities of the usual ornate style. This system, I venture to hope, would be acceptable to cultured readers whose tastes have been mellowed by the ever-advancing modern literature of the West.' 8

ఈ వాక్యములు తెలుపు బాటసారి గ్రంథ రచనలో గల దాను గారి ప్రధానాశయము లివి—

1. ఇది పాశ్చాత్య ప్రపంచములో ప్రసిద్ధి చెందిన Allegory అను ప్రక్రియకు చెందిన రచన.
2. దీనిలో నున్నది మూలచ్ఛాయలేని క్రొత్త ఇతివృత్తము.
3. కృత్రిమత్వములేని సరళ సుందరమైన తెనుగు భాషలో ప్రకృతిదృశ్యముల వర్ణనము.

పైకి కన్నడు సామాన్యార్థముతోపాటు మఱియొక గూఢార్థమును గూడ అందించకల రచన Allegory. ఇది ద్వ్యర్థికావ్య జాతికి చెందదు. ద్వ్యర్థికావ్యములో ప్రతి పదము రెండవ అర్థమును బోధించి తీరవలెను. Allegory లో ప్రతి పదము బోధింప నవసరము లేదు. కాని ప్రతి సన్నివేశము, ప్రతి ప్రధాన కథాంశము, ప్రతి పాత్ర, ప్రతి దృశ్యము సామాన్యార్థముతోపాటు గూఢార్థ బోధక సమర్థకము కావలెను. ఈ గూఢార్థము ద్వ్యర్థికావ్యములో ద్వితీయార్థమైన వాచ్యార్థము వంటిది కాదు. రసవత్కావ్యాలలో దర్శనమిచ్చు అర్థాంతరము వంటిది అంతకంటె కాదు. రసవత్కావ్యాలలో అర్థాంతరము గ్రంథాదినుండి గ్రంథాంతము వరకు వ్యాపింపదు. Allegory లో కథాది నుండి కథాంతము దాక అర్థాంతరము వ్యాపించి తీరవలెను. ప్రతిపదార్థములతో బోధించు సామాన్యకథతోపాటు మఱియొక పరమార్థమును గూడ సాధించు రచన Allegory అని తాత్పర్యము.

గూఢార్థము ప్రతి పాఠకునకు నందుబాటులో నుండు నంశము కాదు. కవి శక్తి సామర్థ్యములను కొలవగల పాఠకునకు మాత్రమే కాలుకుడుపడు నంశము. ఈ కష్టము పడలేక పాఠకులు తమ శక్తిని గ్రహింపలేరేమో యను భయముచేత

దాసు గారే ఈ బాటసారి గ్రంథములో వారు నిక్షిప్తము చేసిన గూఢార్థమును ఇట్లు బహిరంగ పఠించిరి.

‘బాటసారి మాయాగర్భనరక విముక్తుఁ డగుచుఁ బూర్వజన్మవాసనన్జింతింపఁ దొడగిన యాత్ముఁడు. దారసుతులు విద్యావివేకములు. మహోదధి సంసారము. ఓడన్బిగిల్చిన కొండ పాపము. సూది కొండ ప్రకృతి. సరోనదీ పక్కణసీమలు జాగ్రత స్వప్న సుషుప్తులు, ఏడంతరపు లేడురంగు లిరువదెనుమిది గదులు గల యొంటికంబము మేడ సప్తధాతువులును సప్తోపాయములు, అరిషడ్వర్గములు, పంచ కోశములు, నాలుగు పురుషార్థములు, త్రిగుణ వికారములు, ప్రవృత్తి నివృత్తులు, బ్రహ్మపదవి. కంబ ముపాధి. రాజదంపతులు జ్ఞానవైరాగ్యములు. చెలికత్తె లష్టాంగములు. తొలి రాజధాని యైహికము. రెండవ రాజధాని యాముష్మికము. గంటకంబము కర్మము. వ్రాత శాస్త్రము. నూత్న వదూవరులు భక్తిశ్రద్ధలు. వలపుజాబుపనిషత్తు. బాటసారికి స్వదార సుత పునస్సమావేశము కైవల్యప్రాప్తి. గుఱ్ఱము బుద్ధి. బాకుఁ దుపాకి బల్లెమీఁదెలు సాధన చతుష్టయ సంపత్తులు. పులి పండులు రాగద్వేషములు. జాగిలములు వ్రతములు. అసవము దీక్ష. దాది సంప్రదాయము. గడియార మాయువు. ఉంగరము ప్రత్యభిజ్ఞానము. వాన దేవతా ప్రసాదము. మామ గురుఁడు. బావ పఖుడు. విభ్రాంతుఁడై బద్ధుఁడగుచుఁ బ్రబద్ధుఁడై ముక్తుఁడగుచుంట యాత్ముని సహజక్రీడలని బాటసారి కథ కంతకును వేదాంతపరముగా నర్థమిట్లుహ్యము.’

దాసుగా రిట్లు ఈ బాటసారి గ్రంథము నందు వారు నిక్షిప్తము చేసిన గూఢార్థములను వారై బహిరంగము చేయకున్నచో, ఆ గూఢార్థములు గూఢార్థములుగనే యుండెడిపేమో. వారు వివరించుటవలన గూఢార్థములైనవి.

ఈ గ్రంథ రచనలో దాసు గారి గూఢార్థము పైనున్నదే కాని పైకి కన్నడు కథార్థముపై లేదనియు, ఆ కథాసారము నంతయు నొక్క పద్యములో నైనను జెప్పవచ్చునని వారు భావించి రనుటకు—

ఒక్క మహానుభావుఁడు మహోదధి యానము చేసి ముప్పునన్
దక్కి తొలంగిపోవు నిజ దారసుతార్థమునై సరోనదీ
పక్కణసీమలన్ వెదకి వారలు సుస్థితి నుంట గాంచి పెం
పెక్కిను బాటసారి యయి యిక్కడపేర యశో విహరియై

అను గ్రంథ ప్రథమ పద్యమే ప్రత్యక్షాక్షర సాక్ష్యము. ఇక ద్వితీయ పద్యము నందలి—

ఎచ్చటి నుండి నేనిచటి కెట్టుల వచ్చితి ? గన్ను లెంతయున్
విచ్చినఁ గానరాదిదియు నిక్కమ ? యేమిటి పెద్దమ్మాత నా
కచ్చెరువై వినంబడుఁగటా ? —ప. 2

అను శంకలు బాటసారి గ్రంథ కథానాయకుడైన బాటసారిని మాత్రమే కావు. ధరణిపై పుట్టి జీవితయాత్ర సాగించెడు బాటసారు లందరకు తరాలనుండి తీరని శంకలు.

ఈ బాటసారి కృతి నిర్వచన మగుట మానవుడు తరతరాలనుండి కలుగు శంకలకు తాను నిర్వచను డగుటయే. ఈ కృతి నిర్విరామముగా సాగుట మానవుడు సాగించు నిర్విరామ జీవితయాత్రకు సూచనమే. ఈ గ్రంథములో వచ్చు బాటసారి, అతని దారాపుత్రులు, పాదుసాహి, అతని అన్న కుమారుడు, అన్నకుమారుని మామ, మఱిదలు, దాది మొదలగు పాత్ర లన్నియు నామరహితములే. ఇట్లు ఒక్క పాత్రకు కూడ నామము పెట్టకపోవుట సర్వము బ్రహ్మము అను అద్వైత తత్త్వదృష్టికి సూచనము.

ఇక రెండవ అంశము. ఈ గ్రంథము నందలి కథ యంతయు కల్పితము. దాను గారే పీఠికలో ‘ఈ బాటసారి కథ స్వకల్పితము గాని యింకొక భాషా కావ్యమున కనువాద మెంతమాత్రమునైనను.’⁹ అని వ్రాసినారు. కథాసారమునుబట్టి ఈ బాటసారి పద్యప్రబంధము ఏ భాషాగ్రంథమునకు అనువాదము కాని స్వతంత్ర కథాగ్రంథమని నిస్సంశయాంశము, అంగ్లభాషలో గోల్డుస్మిత్ వ్రాసిన ‘ట్రావెలరు’ అనువానికి దీనికి నామసాదృశ్యసంబంధముతప్ప మతేవిధమైన సంబంధములేదు.

ఆంధ్రాంగ్ల వంగభాషా విశేషవిదులైన శ్రీ అమరేంద్ర గారు, ఈ బాటసారి గ్రంథ మందున్న—

‘ఔర గారడి సూర్యుండ ! యబ్బరంబు
గద బ్రతుకువలె నీ కర కౌశలంబు

అల్పభౌమంబులన్జూపి యధిక దివ్య
ములను గన్పట్టినీయక మోసపుచ్చు'

—ప. 21

అని తన కక్షల నిచ్చిన లోకభాంధవుడని గూడ గమనింపక బాటసారి పలికిన
నిష్ఠురపు పలుకులు, ఆంగ్లభాషలో Rev. బ్లాంకోవైట్ (1775—1841) వ్రాసిన
Death and Night అను సానెట్‌లోని—

Who could have thought such darkness lay concealed
Within thy beams, O Sun! or who could find
While fly, and leaf, and insect stood revealed
That to such countless orbs thou madst us blind?
If light can thus deceive, wherefore not life?

అను చరణముల పారణము వలన చేసిన పరవశానుకరణ మని పరిశోధించి పట్టు
కొనినారు. ¹⁰

ఇది అనుకరణ మన్న, దాసు గారి మాటలను శంకించిన పాపము తగులు
నని యనుకొన్న, ఇక ఈ సంవాదమునకు ఆనందవర్ధనుని 'సంవాదిన్య ఏవ మేధా
వినాం బుద్ధయః' ¹¹ అను వాక్యమే శరణ్యము.

ఇక మూడవ అంశమైన క్రత్రిమత్వములేని సరళసుందరమగు తేట తెనుగు
భాషలో ప్రకృతిదృశ్యముల వర్ణనము.

గ్రంథాది నుండి గ్రంథాంతము దాక తేట తెనుగు బాస మూసలో ప్రకృతి
దృశ్యములు మాటి మాటికి దర్శన మిచ్చును. పేసవి యెండ (ప - 12), సూర్య
కిరణ చిత్రములు (ప - 21), వెన్నెల (ప - 14), వెన్నెలలో ఆటలు (ప - 56),
ప్రభాతకాలము (ప - 61), నడికిరేయి (ప - 135), తొలకరి (ప - 163) మొదలగు
ప్రకృతి బయటపెట్టు వన్నె చిన్నె రెన్నియో ఈ చిన్న గ్రంథములో మిన్నగా
నున్నవి. ¹²

ఒకటి రెండు ఉదాహరణములు—

పించియంబుల విప్పి పెండ్లియాటల గొప్పి

యాడు నట్టువపిట్ట జోడుజూచి

10. సారస్వత నీరాజనము - పు - 715

11. ధ్వన్యలోకః — చతుర్థ ఉద్ద్యోతః — 10 - 11 కారికలనడుమ

12. ఈ పద్యములు వర్ణనావైభవము అను అంశము చెంత చేరినవి

తన మిటారికి డంబు తలిరుబాకు విడెంబు

వాడుకోయినమిన్న దాడిజూచి

పడతి తోడుత నచ్చ పండుగుజరు ముచ్చ

టోడుచుఁ దిను చిల్కప్రోడజూచి

కమ్మతేనెల మెక్కి కొమ్మకొఁగిటజొక్కి

పాడు లేదుమ్మెద కోడెజూచి

అంత గంతుల హెచ్చి రవంత నొచ్చి

నేర్పరి యనుచు మెచ్చి నిట్టూర్పుపుచ్చి

బయలు కొఁగిఱులకుజొచ్చి హొయలు విచ్చి

నచ్చి పొగలుచునుంటిజాన యిటువచ్చి

—ప. 85

దాసు గారి కై లీకై లూషీహసమైన ఈ సీసము నందలి అంశములు, ప్రకృతి రూపాల శోభకు అక్షరరూపాంతరీకరణాలేకాక, భార్యవియోగముతో బాధపడుచున్న బాటసారికి ఆనందముతోపాటు విరహోద్దీపకములైన ఉపకరణములు కూడ.

చిలుకబూఁచులకుల్కి జలిబిలిగా బల్కి

సాబాలుగాఁ దిన్న చల్లిబువ్వ

చిలుజగడముగోని బిఱబిఱఁ బొత్తూని

తనివితీరక యాడు దాగురింత

పట్టు పంతములాడి బాగుగాఁ గవఁగూడి

మెలపునఁబాడిన మేలుకొల్పు

అంటు జంటగఁగట్టి దంటగా నీర్వెట్టి

నిలుపు సంపఁగిగున్న తొలిసమర్త

ఆసవాళ్ల ని నన్నుఁ గన్నారఁ జూప

నేఁగుదెంచిన యీ గాలి ప్రోగు బొమ్మ

మనసు పచ్చిన యట్ల నిన్మరులుకొల్పు

బొగలుచున్నది నిక్కంపు బొంది యిచట

—ప. 118

నిను తెప్పపాటైనఁ గనకున్న నోర్వని

కన్నులు కాయలు కాయ వలసె

నీ మాటలన్ గసితే విన నేరని

ములుచ చెవులు చెట్లు మొలువ వలసె

నీదు పేర్చవి గొంట నిముస మేనియు మాన

నట్టి నాలుక గడ్డి కట్ట వలసె

గడియ సేపయిన నిన్నెడసి నీరగుచుండు

గుండె బల్బండయై యుండ వలసె

కటకటా నాదు మేల్మి బంగారు బొమ్మ,

నా బ్రతుకు పట్ట, యెచట నున్నావో, వాలు

కన్నుఁగవ నీరు వరదలు కార్చు చెట్లు

కుందుచున్నావో, యిపుడు నన్నుందలంచి —వ. 160

ఈ పద్యాలలోని ప్రతిపదమే కాదు, ప్రతి పాద భావము కూడ అచ్చమైన తెనుగు దేశీయమే. తెనుగుదనమే కాదు, పాతపొత్తాలలో అరుదైన భౌతిక శృంగారము, వైయక్తికానుబంధస్మరణము ఈ రెండు పద్యాలలో కన్నడు క్రొత్త దనము.

ఇట్లు కృత్రిమ వాతావరణములేని వర్ణనములతో ఆదిసుండి అంతముదాక దాసు గారి లేఖని దాసు గారి మాటకు కట్టుబడి దాస్యము చేసినది. వారి అనుమతితో లాస్యము చేసినది.

దాసు గారు ఈ బాటసారి గ్రంథ రచనకు పెట్టుకొన్న నియమములు మూడు కదా. గూఢార్థకావ్యముగా చెప్పవలెననుకొన్న మొదటి నియమము గ్రంథ ప్రక్రియకు, స్వతంత్రతీవృత్తముతో నడిపింపవలెననుకొన్న రెండవ నియమము గ్రంథకథకు, కృత్రిమత్వరహితమైన సులభసుందరముగ వ్రాయవలెననుకొన్న

మూడవ నియమము గ్రంథభాషకు సంబంధించిన అంశములు. మొదటి లక్షణము వారి పాశ్చాత్యప్రపంచ సాహిత్య పరిచయమునకు, రెండవ లక్షణము వారి స్వతంత్ర ప్రవృత్తి, మూడవ లక్షణము వారి అభిరుచికి నిదర్శనములు.

స్వభావోక్తులు ఎంత సహజసుందరములైనను, ప్రతిభాసుందరీదరహాసముల యెదుట పరిహాసపాత్రము లగును కదా. అందులకే దాసుగా రెంత నిసర్గమనోజ్ఞతా ప్రీయులైనను, వారి భావపేటిక నుండి కొన్నింటిని తీసి, అక్కడక్కడ ఈ గ్రంథము నలంకరించిరి. (పద్యములు - 56, 135, 169)

ప్రక్రియయందు, కథయందు, భాషయందు స్వతంత్రప్రవృత్తిని ప్రదర్శించిన దాసు గారు, ఈ గ్రంథములో 'చక్కెర, నట్టువు' అను రెండు క్రొత్త వృత్తాలను సృష్టించి చందోవిషయమున గూడ వారి స్వతంత్రతను ప్రదర్శించినారు. వీరు సృష్టించిన 'చక్కెర'కు (95) గుణములు — సజతరంగల. అట్లే వీరి 'నట్టువు' నకు (191) గణములు — నాలుగు భగణములు, నాలుగు నగణములు తరువాత ఒక గురువు.

మహామహోపాధ్యాయ శ్రీ కొక్కండ వేంకటరత్నము పంటలు గారితే 'క్షీరాన్నము వలె నున్నది' అని ప్రశంస లందుకొనిన ఈ బాటసారి గ్రంథము దాసు గారి నైక విధ స్వతంత్ర ధోరణి ఘంటాపథమున పయనించు బాటసారి.

ట్రావెలరు :

ఇది బాటసారి నిర్వచన పద్యగ్రంథమునకు దాసు గారు చేసిన వచనరూప మయిన ఆంగ్లానువాదము. ఇది కేవలము బాటసారి గ్రంథమునకు భాషాంతరీకరణ మగుటచే బాటసారికి వర్తించు సర్వలక్షణములు ఈ ట్రావెలరు గ్రంథమునకు కూడ వర్తించును. కనుక ఈ గ్రంథమును దాసుగా రెట్లు ఆంగ్లానువాదము చేసిరో అను దృష్టితో తప్ప మరియొక దృష్టితో చూడనవసరము లేదు.

వారి ఆంగ్లానువాద సామర్థ్య పరీక్షలనమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు—

వెల్లబాటిన జాబిల్లి వేగుచుక్క

యును దివంబున వెలయుచున్న యల్లు

చిన్ని కొమరునితో ముద్దుచెలియ తేలు

చుండెఁగాబోలు మున్నీట నిండు దొరిగి

—ప. 18

Just like the fading moon and the morning star on the firmament my lady with the child might be perchance tossed over the sea surface devoid of their beauty.

తమ్ము మాలిన ధర్మంబు తగదటంచు
దలల నలరించు తమ మొదఱులను గావఁ
బూని చాచిన నీడల ముడుచుకొనియె
బొదపంబులు నడిమింట భానుడొప్పె

—ప. 29

The trees retracted their stretched shadows as if saying that one's own property should not be used in charity elsewhere at the cost of self; and the sun shone in the middle of heavens.

నీకొంగిటబడు నాదట
చేకూడు ననుకొనలేదు చీకటిగా నిం
చాక నగపట్టె సంతయు
నాకలి నిద్దురలు దప్పులయ్యెన్దమి

—ప. 181

I deemed not myself the good fortune would happen that I could enjoy in your embrace. Everything appears as dark hither. Look at, hunger and sleep became afar.

నింగికిజెలంగి తుదలం గలిపి పందిరి వ
లెం గడగి నీడల నొసంగు బలు పోకల్
సంగడి నెసంగి నల వంగముల కొమ్మలఁ బె
నంగి కొనసాగు విడెముంగాలు ప్పటాకుల్
రంగు మెయి పండు గెలలం గలిగి నిచ్చెనలఁ
వంగిన యనంటుల బెహంగయిన మోకల్
ముంగలఁబొసంగఁజలువం గొనుచు నంటు లెన
యంగఁ బరవౌపలు తెఱంగులగు మ్రాకుల్

—ప. 77

A large area palm groves reaching the sky with their joined heads for using a frame and giving shadows, accompanied the

betel leaf creepers increasing coupled with the boughs of the elobe plants improving tops, the grovers of the plantains bowing down with ripened bunches beautifully leaning over the ladders, and shining in front the various huge trees enhancing with their grafts grown by the assistance of cool associations.

కడలి నవ్వుచుఁ బొంగి సందడులొనర్చెఁ
గప్పురపు దివ్యవలెఁ జంద్రుఁ డొప్పుమీఱె
కొండ యంతయు మెండుగ వెండి వాఱు
బండువెన్నెల కన్నుల పండువయ్యె

—ప. 14

The sea roared with jolly laughter, the moon shone like camphor fagot the mountain became silverised, and the full moon light was an eye feast.

ఇట్లు అంగ్లానువాదము సాగినది. ఈ అంగ్లానువాదము దాసు గారి అంగ్లా భాషావైద్యమునకు, అనువాద సామర్థ్యమునకు పరిశీలన పరికరము.

మేలుబంతి :

ఇది దాసు గారు అప్పుడప్పుడు చెప్పిన చాటుపద్యముల సంకలన గ్రంథము. ఈ సంకలన గ్రంథమును దాసు గారి జీవితకాలములో అచ్చొంతిపకయన్నను, దాసు గారే దీనికి మేలుబంతి యని నామకరణము చేయుట వలన ఒక గ్రంథముగా కూర్చి ముద్రింపవలయు ననెడి ఉద్దేశ్యమున్నట్లు వెల్లడియగుచున్నది.

మేలుబంతి యను పేరునకు అర్థములు 'ఒజ్జబంతి, ఒరవడి, మేలైన పంక్తి, ఈ చాటు గ్రంథము మొన్నమొన్నటిదాక (13-1-1974) ముద్రింపబడక చాటుగా నుండుట మహాత్ గ్రంథములపై కూడ అంధమహాజనులకు గల అలక్ష్యదృష్టికి దృష్టాంతము.

ఈ సంకలన గ్రంథమునకు సంపాదకులైన ఆచార్య యస్వీ జోగరావుగారు సంపాదకీయములో :-

‘హరికథాపితామహులైన శ్రీ దాసు గారు హరికథలనే కాక నైక కృతులను సంస్కృతాంధ్రము లందు గద్యపద్య గేయాత్మకములుగా రచించిరి. అందీ ‘మేలు బంతి’ యొకటి. ఇది యొక చాటు ప్రబంధము వంటిది. ఇదమితముగా ఒక విషయముపై ఒకనాడు సావధానముగా రచింపబడినది కాదు. ఇందలి పద్యము లనేకము అప్పుడప్పు డనేక జీవిత సన్నివేశములలో సందర్భములలో అలవోకగా చెప్పినవే. అంబాశువుపాలే అధికము. అందు కొన్నిమాత్రమే పత్రికలలో ప్రకటితములైనవి. అసలు కొద్దిమాత్రమే యుపలబ్ధములు. అంటి పెట్టుకొనియుండు అల్లుడు కీ. శే. ఉపాధ్యాయుల అప్పలనరసయ్య గారు, హరికథలకై పేంచేయునప్పుడు హంగుదార్లుగా వెంట నుండిన శిష్యులు గణపతులును గురునాథులునైరి గనుక ఈ చాటు భారతము మన కీపాటి యైన దక్కినది.

అసలిది యీనాటి కీట్లచ్చుమొగము చూచుటకు మరియొక మహత్తర నిమిత్తము గలదు. అసూర్యంపశ్యలయ్య బహుధా కీటక విటాధముల నితాంత దంత ష్టములకు గురియై ఎక్కడెక్కడో విడివిడిగా పడియున్న పత్రసుందరులను హరి నరకాసుర కార నుండి నానారాజ సరోజాక్షులను విడిపించినట్లు పట్టుకొని వచ్చి నాచేత పాణిగ్రహణము చేయించినవారు శ్రీ కర్తా ఈశ్వరరావుగారు.¹³

అను చమత్కార గర్భితములైన ఈవాక్యపదీయ భావముల వలన ఈ గ్రంథ చరిత్ర విదితమగుచున్నది.

ఈ గ్రంథమునకు ‘మేలుబంతి’ యను నామకరణము చేసినది దాసు గారే. కాని గజిబిజిగా నున్న ఆ చాటు పద్యములను విషయముల జిగిబిగులను బట్టి పండ్రెండు విభాగములుగ విభజించి, ఆ విభాగములకు ‘స్తబకము’లను నామకరణము చేసినది సంపాదకులైన ఆచార్య యస్వీ జోగారావు గారు.

దీనిలో నున్న స్తబకము లివి - 1. దై వస్తుతి స్తబకము, 2. ప్రభుప్రశంసా స్తబకము, 3. మహావ్యక్తి ప్రశంసా స్తబకము, 4. విద్యవ్రత్తప్రశంసా స్తబకము, 5. దేశప్రశంసా స్తబకము, 6. సంగీత సాహిత్య స్తబకము, 7. వర్ణన స్తబకము, 8. హితోపదేశ స్తబకము, 9. అనువాద స్తబకము, 12. మణిప్రవాళ స్తబకము.

దైపస్తుతి స్తబకము నందు గజముఖ, సూర్య, బాలాత్రిపురసుందరి, పెను
గొండ కన్యకాపరమేశ్వరి మొదలగు దైవతములను గూర్చి చెప్పిన పద్యము
లున్నవి.

ప్రభువుప్రశంసా స్తబకము నందు దాసు గారి ప్రతిభకు ప్రణమిల్లిన విజయ
నగర, మైసూరు, సేతూరు పుదుక్కోట, జయపురము, పితాపురము, సంగమవలస,
చల్లపల్లి, ఉర్లాం, బొబ్బిలి, తుని, మొదలగు నానాప్రభువుల ప్రశంసలున్నవి.
శ్రీ అలక నారాయణ గజపతి మహారాజులపై చెప్పిన పద్యములలో నొకటి -

సకల కలా పాఠశాలా దివానిశం

తావకీన రసికతాం స్తువన్తి

నియతవేశాదత్త నిత్యసత్రాన్న స

స్తర్పితాస్తే భవంతం నువన్తి

జాగరూకా స్త్వదుద్యోగినో భక్తి వి

శ్వాస విభాసురాస్త్యాం భజన్తి

పరమ సుహృత్ప్రాణ బాంధవాః కింకరాః

సర్వేపి యుష్మద్వశాశ్చరన్తి

దాతృ వర్య! ప్రవిమల స్వతంత్రచర్య!

రసిక శేఖర! దివ్య సూర్యకుల నృపర!

త్వం చిరంజీవ సజ్జనతాం సదాప

అలక నారాయణాఖ్య! విద్యాత్మసఖ్య!

పు. 24

మైసూరు మహారాజా శ్రీశ్రీశ్రీ చామరాజ ఒడయర్ వారి దర్బారులో 1894వ
సంవత్సరము డిసెంబరు నెలలో పోనోగ్రాపుమీద రికార్డు చేసిన పద్యములలో రెండు-

విద్యజ్ఞనే సవినయం

స్వజనే దాక్షిణ్యమార్ద్ర మార్తజనే

శత్రుజనే చాత్యుగం

ప్రసరతి భో చామభూప! తే దృష్టిః.

పు 33

వాణీవిలాసాక్షి చకోర చంద్రం
 సౌజన్య సంతాన విభూతి సాంద్రం
 స్వచ్ఛంద కాశ్యేషు సదాప్యతంద్రం
 పాయాచ్చివశ్చామధరాధిపేంద్రం.

పు. 38

మహావ్యక్తి ప్రశంసా స్తబకములో అంబరీషుడు, ఏను, జేకబు, మహమ్మదు మొదలగు పూర్వ మహావ్యక్తుల ప్రశంసలతోపాటు, సమకాలీనులైన విక్టోరియా మహారాణి, సోమంచి భీమశంకరము, జయంతి కామేశముపంతులు, రాజగోపాలాచారి, టంగుటూరి ప్రకాశము పంతులు, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు, న్యాపతి సుబ్బారావు, దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్య, బ్రహ్మర్షి రఘుపతి పేంకటరత్నము మొదలగు నలువదిమంది మహావ్యక్తుల స్వభావచిత్రీకరణములైన ప్రశంస లున్నవి.

ఏను ప్రభువును ప్రశంసించుచు, బుద్ధుడు మొదలైన మహావ్యక్తుల లోపములను వెలిబుచ్చిన ఒక పద్యము—

బుద్ధుఁడాల్పిష్టల న్మోస వుచ్చినాఁడు
 కృష్ణుఁడు న్యవనునకు వెన్నిచ్చినాఁడు
 ఇద్దరాండ్ర మహమ్మదుఁ డిటీకినాఁడు
 శంకరుఁడు పశుహింస కాజ్ఞ యిడినాడు.

పు. 40

ఆంధ్ర భీష్ములని ప్రసిద్ధి గాంచిన శ్రీ న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారి జీవిత సారాంశమునకు దర్పణముగా నున్న ఒక పద్యము —

ఏలోపములు గానకెన్నదై దేండ్లును
 హాయిగా బ్రతికిన న్యాయవాది
 ఇహపరంబులు రెండు నెంతయు న్నుభవగాఁ
 చరియింపగల్గిన ధర్మమూర్తి
 మేని చమ్మట నూడ్చి వేలవేలు గడించి
 సద్వినియోగము సల్పు ఘనుఁడు

తెనుగు దేశంబున నెనలేని పేరు ప్ర
తిష్ఠలు గొన్న యదృష్టశాలి

భవ్యవర్తనమున్గన్న బహుకుటుంబి
యఖిల జన సమ్మతుండు విద్యారసికుడు
రాజమాహేంద్రవర నరగము ననలరు
సుగుణములప్రోవు న్యాపతి సుబ్బరావు. పు. 54, 55

విద్యార్చనసా స్తబకము నందు సమకాలములో వివిధ విద్యారంగములలో
ప్రసిద్ధులైన శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి, ఆకొండి వ్యాసమూర్తి, బుట్టా శేషగిరిరావు.
వావిళ్ళ వేంకటేశ్వరశాస్త్రి, ముడుంబ నరసింహాచార్యులు, పరవస్తు రంగాచార్యులు,
తిరుపతి వేంకటకవులు, తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రి, కొక్కండ వెంకటరత్నము మొద
లగువారిని గూర్చి చెప్పి పద్యములున్నవి.

తిరువళ్ళూరు రాజాయి పాటను కట్టి అందించు మాటల మూట ఒకటి -

జలుగు రతనాలపేట పూచెందులాట
క్రొంజపులయూట అమృతంబు కొలనుమోట
వలపు ముద్దులయూట పువ్విల్లు వేట
హాయి నొడపోయు తేట రాజాయి పాట. పు. 74

ఇక వ్యాకరణధీరులైన మహామహోపద్యాయ శ్రీతాతా సుబ్బరాయశాస్త్రి గారి
షష్టిపూర్తి సమ్మానసభలో ప్రశంసాత్మకమైన ఆశీర్వాచనములతో అల్ల అందించిన
మంజరి-

తెరిగంట నుడితీరు తెలిసి తెల్పుటకు
దగువాడవీవె తాతా సుబ్బరాయ !
హాయిగా నిక నెన్నిదై దేండ్లు మనుము
పేరూరి యరవల పెంపు నిలుపుము
నీవంటి చదువరి నేల యందరుదు
పాటుల కన్నాక ! వహితోడునీడ !

దొరల మెప్పించు పంతుల మేటి వీవు
 వేలుపు నుడి బడి వెన్నెలగాయ
 నెలనవ్వున నైప్పెడే చదువైన
 కన్నెట్టెదవు పైకే గలకుగాఁగాని
 జాలిగుండెవు నీకు సాటి యెవండు !
 చిన్నలకున్నంచి స్నెబలెటింగి
 వెరపు మప్పుటకు నీవే యాటపట్టు
 నాకన్న చిన్నవన్నా! నిన్నుబాగడి
 నాటుమాటలు మతే నానోట నూర
 నాటపాటలమేటి నగుచు దీవెంటు

పు॥ లు 78, 79

ఐదవదియైన దేశప్రళంసా స్తబకము నందు తెలుగుసీమపై, తెలుగుభాషపై
 తెలుగుదేశములో గల వివిధ నగరములపై చాసుగారు చెప్పిన పద్యములు చేరినవి.
 సికిందరాబాదు, విజయనగరము, కాకినాడ, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళము,
 బందరు, నందిగామ, విశాఖపట్టణము, గుంటూరు, పీఠికాపురము, సింహాచలము,
 తుని, పార్వతీపురము, పాలకొండ, ఏలూరు, సింగరేణి, పెద్దాపురము, పాలకొల్లు,
 మూలపేట, గొల్లలమామిడాడ, ఎలమంచిలి, నెల్లూరు, బొబ్బిలి, ఉప్పాడ, క్రొత్త
 పేట, ఆకివీడు, మొదలగు ఆంధ్రదేశస్థ పట్టణములేకాక, చెన్నపట్టణము, నీలగిరి,
 బెంగుళూరు, మైసూరు, పుదుక్కోట, లవణసముద్రము, బిళ్లారి, మొదలగు ఆంధ్ర
 దేశేతరములైన పట్టణములపై చెప్పిన పద్యములు గూడ కలవు. ఈ పట్టణముల
 వర్ణనములు అతిశయోక్తులుగాక, ఆయా పట్టణముల భౌగోళికచిత్రములై సత్యసమీప
 వర్ణనములగుట విశేషము.

కాకినాడపై చెప్పిన ఒక పద్యము :-

ఒకవైపు తన సంపదున్నతిఁ దెల్పుచు
 రత్నాకరంబు పరగుచు నుండ
 తక్కిన దెసల గోదావరి కాల్యలు
 సర్వ సస్య సమృద్ధి సలుపుచుండ

తనదు వైభవ మిరుతట్టుల ధూమ నౌ

కలు పొగబండి లోకమునఁ జాలు

నున్నని వెడలుపు తిన్నని వీధులు

నిరంతరార్థము నెఱపుచుండ

(శ్రీ) నిరంతరమున్ విహరించుచుండ

సకల విద్వాంసులకుఁ గల్పశాఖనీడ

అలరు చుండెడు నిఖిలసౌఖ్యములతోడ

నాకపురికి సమానమై కాకినాడ

- పు॥ లు 93, 94

తునిపై చెప్పిన పద్యము -

జనవందితోత్తమ శ్మశ్రియప్రభు పరి

పాలనంబునఁ గీర్తిప్రబలుచుండ

ప్రథిత గోదావరి వైశాఖ మండలం

బుల మొదలు తుదయై యలరుచుండ

ఎడమవైపునఁ గొండ కుడితట్టు మున్నేరు

తన సంపదన్గావఁదనరుచుండ

బహుసమృద్ధిగఁ బాడిపంటల న్బంపారఁ

జేయు తాండవనది న్జలగుచుండ

బహుళ ధనధాన్య సకల సంపదలకు గని

నలువ సృష్టిలో నెల్ల నెన్నఁదగిన పని

మంది కింపైన పండ్లకు నందనవని

చెలువుగా విని కని తీరవలయును దుని

- పు॥ 98

ఇట్లు ప్రతిపట్టణ వర్ణనము భాగోళికమైన వాస్తవ వర్ణనములతో దాసుగారు నింపివేసిరి. ఇక భాగోళిక వర్ణనముతోపాటు నిరుపమానములైన ఉపమానములతో కవిత్వమయము చేసిన నీలగిరి రమణీయాతి రమణీయ వర్ణనములోని అద్వితీయ మైన పద్య ద్వితయము -

వేసవియెండై నఁ బ్రിയమగుచుండు ని
ల్లాలి చూపుల పోలయల్కమాడ్కి

హీతమయ్యెడు నకాల హిమపాతమయ్యు వి
వాహమందలి యుపవాసమట్లు

పరుష ప్రకృతియయ్యు బహుఫలదంబగు
ననవరతంబు పితృతాజ్ఞ కరణి

అభ్యున్నతంబయ్యు నతి సులభంబగు
సాధులన్ భగవత్ప్రసాదము వలె

చెమట పట్టనితావు సౌఖ్యములప్రోవు
అలసటలగొట్టు దొరలకు నాటపట్టు
క్రూరజంతుల వేర్వీర్తు క్షోణినత్తు
కనుక నీ నీలగిరియె స్వర్గంబు తునుక

మూఁడువంతులు మిన్నముట్టితి మంచు మ
బ్బల నెగదన్న కప్పరపుచెట్లు

మా యన్నిరకములు మఱి యెట్లనేవని
వేడ్కఁబూచిన వింత వింతపూలు

శ్రమకరంబయ్యు నూర్ధ్వగతియె స్వర్గము
గొను నను నెక్కుడు నునుపు త్రోవ

పున్నమి వెన్నెల కన్న నింపయి తుద
మొదలు జూపని నడుప్రొద్దుటెండ

మలయుచుం బొగవెల్పు కంబములగములు

తెఱపి మఱపించి రేబవల్ గురియవాస

పంక మెఱుంగని పంటలం బండు నేల

వేసవిన్ నీలగిరివాసమే సుఖంబు

- పు॥ లు 105, 106

అరవదియైన సంగీతసాహిత్య స్తబకమునందు సంగీత సాహిత్య సృత్యము
లను గూర్చి దాసుగారికి ఉన్న అభిప్రాయములు చందోరూపము ధరించి చేరివవి.

అటపాటలను గూర్చి వారు వ్రాసిన పద్యములలో నొకటి -

తేట తీయని మంచి తెలుగల్గజెల్లని
కట్టడి కలగూరగంప పన్ను
గొంతెత్తి యందముల్ గురియింపజాలని
మోట యరప దాడపాటపాడు
మువ్వడి నొయ్యారముగ గుల్కనేరని
దేబ కక్కుర్తి తెక్కలాడు
తనవుట్టు తెల్వి చందము చూపలేని తా
టో టెక్కు తెక్కల గోటుచూపు
మీట పాటాట మాటల మెలవుతోడ
గలుగవలయు నొరులు నేర్పవలనుగాదు
అరుదు లయకాండు నాడెకాండుంతకన్న
మిగుల నబ్రము వేలుపెలుగు నిజంబు

- పు|| 112

ఈ స్తబకము నందు వచ్చెడి 'కావ్యనక్షత్రమాల, చదువులు .. కవితలు,
కవిత్యము - కవులు' అను శీర్షికలతో వారు వ్రాసిన పద్యములనుబట్టి దాసుగారు
కవి యగుటయే కాక, కవిత్య పరమార్థమును గూడ సూత్రీకరింపగల ఆలంకారికు
లనిపించును.

కావ్య నక్షత్రమాల నుండి పంచరత్నములు -

కవిస్సాక్షాత్త్రయీమా ర్తిః కావ్యమేతచ్ఛరాచరమ్
న కశ్చిత్ పస్తుతోభేదః కార్యకారణ యోస్తయో
దివ్యమర్త్యవిభేదేన ద్విధాకావ్యం నిగద్యతే
దివ్యం ప్రకృతి సంసిద్ధం మర్త్యం భవతి కృతిమమ్

సంగీతహీనస్సాహిత్యం యఃప్రయోక్తుం యతేతచేత్
 హాస్యాస్పదో భవేదన్ధవన్నేత్రాభినయోత్సుకః
 సమస్త విద్యానిపుణః కులీన స్సుందరశ్శుచిః
 ఘన గంభీర మధుర స్నిగ్ధకంఠ కవిర్భవేత్
 ధర్మార్థకామమోక్షాణాం కావ్యమేకైకసాధనమ్
 ప్రత్యక్షదేవతామూర్తిః కవిరేవ న సంశయః - పు॥ లు 137-38

కవిత్వమెట్లు ఆవిర్భవించవలెనో వారు 'కవిత్వము-కవులు' అను శీర్షికలో కవిత్వ మయముచేసి లక్ష్యలక్షణ నిర్దేశకముగా చెప్పిన పద్యములనేకము.

ఏడవదియైన వర్ణన స్తబకము నందు శృంగార చాటుపులు, ఖర సంవత్సరపు కలుపు, నందన వత్సరపు సువృష్టి, కృష్ణాగోదావరీనదులు, కల్వలు, నూతులు, మైదానములు, మొదలగు అనేకాంశములపై దాసుగారు అప్పుడప్పుడు చెప్పిన పద్యములు చేరినవి.

దాసుగారి ప్రియమత్రులైన శ్రీ సోమంచి భీమశంకరముగారు నారాయణదాసు గారికి శృంగారరస సమస్యల విచ్చి పూరించుమనుట ప్రతిదినచర్య. శ్రీ భీమశంకరముగారి, శ్రీ నారాయణదాసుగారి శృంగారరస సంబంధము ఆచార్య యస్వీ తోగా రావుగారన్నట్లు 'అదంతయు నొక శంకరనారాయణ డిక్షనరీ.'¹⁴ ఆ భీమశంకరము గారొకసారి 'అమిత విజృంభణమ్ము లబలా! తగునా? సుజనాళి కెప్పుడున్' అను శృంగారసమస్య నీయగా దానికి దాసుగారు చేసిన పూరణ మిది -

క్రమమెఱుంగంగలేని విధివ్రాత బలంబునఁదమ్ము మోయు మ
 ధ్యముపయి నీదు చన్ను లీసుమంతయు నక్కటికంబుమాని యు
 బ్బి మదకఠోరభావమున విస్తరమంది చలింపఁజేసి జృం
 భము నటుజూపకున్న ఊతమర్దన బాధలపాలుగావు గా
 అమిత విజృంభణమ్ము లబలా! తగునా? సుజనాళి కెప్పుడున్-పు॥ 157

ఎనిమిదవదియైన హిరోపదేశ స్తబకమున విజ్ఞాపనమ్, దుఃస్వభావః, దేశా
రిష్టమ్, వేదపాఠకః, మొదలగు నంశములపై సంస్కృతమున కొన్ని శ్లోకములు,
విద్య, భాగవతుడు, పెండ్లిగోడు, శిశుసంరక్షణము, చదువరి బాపడు, కోమటి
గొప్ప, కాపుగొప్ప, మొదలగు నంశములపై తెలుగు పద్యములు గలవు. ఈ
స్తబకమున శిశుసంరక్షణము నుండి వేదపాఠకుని వఱకు గలవి విధాంశములపై
వారు వ్రాయుట వారి లోకపరిజ్ఞానమునకు నిదర్శనము.

తొమ్మిదవదియైన అనువాద స్తబకమున మిస్ రాబిన్సన్ వ్రాసిన 'ఇండియాస్
గ్లోరి' అనుదానికి సంస్కృతమున, అచ్చతెనుగున అనువాదము, భర్తృహరి శృం
గార శతకశ్లోకమైన 'ఉరసి నిపతితానాం స్రస్త ధమ్మిల్లకానాం' అనుదానికి అను
వాదములును, కాళిదాస శ్లోకానువాదములును గలవు.¹⁵

పదియవది యైన ఆశాసన స్తబకమున ఆనందగజపతి, పప్పు పోమసుంద
రము, కోట సన్యాసయ్య, మొదలగు వారిని ఆశీర్వాదించుచు చెప్పిన పద్యములు
గలవు.

పదునొకండవదియైన స్వవిషయ స్తబకమున 'చెండు' అను ఛందమున
(మంజరీ ద్విపద) వారి పుట్టుక నుండి స్వవిషయము వ్రాయబడినది. దానితోపాటు
నందిగామ సభాప్రసంగము, భంగుపాట, ముకుందవందనము, వింతకల, మొద
లగు నంశములపై చెప్పిన పద్యములు కూడ కలవు.

పన్నెండవదియైన మణీప్రవాళ స్తబకము రాధాకృష్ణసంవాదము, బాలరామా
యణ కీర్తన, పసిపాప, వేసవి, పప్పు వెంకన్నగారి పాట, లోకము పోకడ,
కాళింగాంగన, మొదలగు నంశములపై నే కాక మహావ్యక్తి ప్రశంసా స్తబకములో
వచ్చిన కొందరిపై గూడ వ్రాసిన పద్యములు చేరినవి. ఇది యొక ప్రకీర్తన స్తబ
కము. దాసుగారు తొలుత చాటువులుగా చెప్పి ఈ గ్రంథములో చేర్చిన పద్యము

15. కాళిదాసుని, షేక్సుపియరును దాసుగారు ఇట్లు అప్పుడప్పుడు కొంచెము
కొంచెముగా అనువదించుచు వివరకు 'నవరస తరంగిణి' అను నొక
పెద్ద గ్రంథముగా నిర్మించిరి, కాళిదాసుని, షేక్సుపియరుని దాసుగా
రెట్లు అనువదించిరో ఉదాహరణములు 'నవరస తరంగిణి' గ్రంథసమీ
క్షలో గలవు.

లలో వారికి నచ్చిన వానిని సందర్శనుసారముగా తరువాత వారి గ్రంథములలో చాలి చొప్పించినారు. 16.

మేలుబంతి గ్రంథము దాసుగారి సమకాలీన సమాజాంశములకు సందర్శన సూచి. దాసుగారి జీవిత సర్వస్వమునకు సంగ్రహమైన పద్యసూచి. మేలుబంతి చాటుగ్రంథమేకాదు, చాటుగ్రంథములకు మేలుబంతి.

తారకమ్ : 17.

‘తారకమ్’ దాసుగారు వ్రాసిన ఏకైక సంస్కృత ప్రబంధము. ఇది ఐదుసర్గల నిర్వచన గ్రంథము. మొదటిసర్గలో 59, రెండవ సర్గలో 59, మూడవసర్గలో 58, నాల్గవ సర్గలో 63, ఐదవ సర్గలో 59 శ్లోకములున్నవి. ఐదు సర్గలలో నున్న శ్లోకములు మొత్తము 298. ఈ తారకము దాసుగారు ప్రౌఢ నిర్భరవయః పరిపాకమున వ్రాసి ప్రచురించిన ప్రౌఢప్రబంధము. (క్రీ. శ. 1910. వయస్సు 46 సం॥).

‘ప్రసాదయామ్యద్యతయా మదూహమ్’ అను ఈ గ్రంథ ప్రారంభ ప్రథమ శ్లోకమునందే చెప్పిన నారాయణదాసుగారి మాటల వలన, ఈ తారక ప్రబంధము ఏ గ్రంథమునకు అనువాదము కాని స్వతంత్రగ్రంథమని తెలియుచున్నది. స్వతంత్ర గ్రంథ మగుటచే దీనిలోని ఇతివృత్తము ప్రఖ్యాతమైనది కాదు. కల్పితము. కనుక ముందు కథాపరిచయము అవసరము.

కథాసంగ్రహము :

వింధ్యపర్వతప్రాంతమున చంచన్నదీతటమున సంశ్రిత కల్పము అను గ్రామ మున్నది. ఆ గ్రామమున మహేశ్వరుడను నొక బ్రాహ్మణుడున్నాడు. అతడు

16. మొదట బాటువులుగా చెప్పి తరువాత గ్రంథములలో చొప్పించిన పద్యముల వివరములు ‘పద్యావృత్తులు’ అను అనుబంధమున నున్నవి.
17. వ్యాకరణ పాండిత్య వీరముతో విట్టవీగుచున్న ఈ ‘తారకము’ నకు అనేక విధాల సహాయముచేసి నన్ను తట్టుకొనునట్లుగా తారక మంత్రోపదేశము చేసిన వైయాకరణ వీరహంవీరులు బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మ గారు. బాలునివేత సోమేశ్వరుడు తారకశక్తిని ఎదిరింపజేయుట విదిత విషయమేకదా.

తపోధనుడు, యథార్థవచనుడు, పౌరాణికుడు, పూతయశుడు, దేవభాషా నిపుణుడు, కవీంద్రుడు, అతని భార్య 'సుదతి'. ఆమె మహాకులీన, కమనీయనేత్ర, భర్తచెప్పిన పురాణమును విని యథాతథముగా మరల వెంటనే చెప్పగల్గిన ప్రతిభావంతురాలు. ఆ ఆదర్శదంపతుల సంతాన మందు కడగొట్టుకొడుకుగా పరమేశ్వరుడు పుట్టినాడు. దేవతలు ఆ బాలుడు శివాంశసంజాతుడని తెలిసికొని, స్తుతించి 'ఈ యవతార కారణ మేమిటికి?' అని ప్రశ్నింతురు. వారి ప్రశ్నకు దేవదేవుడు -

“ఈ కలియుగమున మనుజులందరు సత్యదయాదూరులై, శ్రద్ధావిహీనులై, నిద్రాభోజనరతులై, నారీలంపటులై, రేయింబవళ్లును క్షణిక విభవ ముదాందులై ఉన్నారు. అటువంటి మూఢచిత్తులను అద్భుత చర్యలతో ఆశ్చర్యపరచి సంసార ఘోరార్థవము నుండి ఉద్ధరించెదను.” అని సమాధాన మీయగా విని దేవతలు వారి లోకమున కేగుదురు. పరమేశ్వరాంశతో పుట్టిన ఈ బాలుడు బాల్యచేష్టలతో భగవత్ స్త్రీలలు ప్రదర్శించుచుండును. తల్లిదండ్రులీ బాలునకు తారకుడు అని నామ కరణము చేయుదురు. ఉచిత వయస్సులో తండ్రి ఉపనయనము చేయించును. బాలుడు క్రమముగా గురువుల వలన సకలశాస్త్ర రహస్యములను అవలీలగా గ్రహించును. తరువాత కొంతకాలమునకు విద్వాంసుడైన ఈ తారకుడు పరదేశములను చూడవలెనని బయలుదేరి తిరుగుచు 'విబుధనగరము' వెళ్లును. తారకుడు ఆ నగరప్రజల దురాచారములను గూర్చి ఆలోచించుచు 'ప్రమదవనము' చెంత చేరి, అక్కడ చల్లని గాలిని పీల్చుచు ఇట్లు కవితాగానము చేయును -

“తల్లీ! కర్మభూమీ! నీ జనులు వేదోపదేశమును పాటింపక స్వచ్ఛంద చారువు లగుట చూచి హతాశవగుటచే కాదోలు, నీవు ప్రతిదినము ప్రాతస్సాయం సంధ్య లందు పక్షికలకలమను మిషతో విలపించుచున్నావు.

పూర్వము క్షత్రియుడు నా యోగక్షేమముల భారమును వహించెడివాడు. ఇప్పుడు ఏకులజుడైనను ఆ పనికి సిద్ధమగుచున్నాడని, నీవు కన్నీరు విడుచుచున్నావా యన్నట్లు ఈ కొండ నుండి ప్రపహించు నెలయేరు అనిపించుచున్నది”.

‘గంభీర్థవంత’మైన ఈ గేయమును, ఉద్యానవన విహార్థమై వచ్చిన రాజకుమారుడు విని, దూతను బంపి తారకుని తన భవనమునకు ఆహ్వానించి, గౌరవించి, సభలో తన తండ్రికి పరిచయము చేయును. దేదీప్యమానుడైన తారకుని

జూచి మహారాజు స్వసుతునివలె ప్రేమించుచు తనచెంతనే యుంచుకొనును. అ ద్విజకుమారు లిరువురు మంచిస్నేహితులగుదురు. అనేకభాషలను, అనేక దేశ చారములను తెలిసికొందురు. తమ దేశక్షేమమునకై ఏదో కొంతచేయవలెనని ఆ మిత్రు లిద్దరు చక్రవర్తి దేశమునకు నొకలో బయలుదేరుదురు. నొకాయానములో చిత్రవిచిత్రములను చూచుకొనుచు ఒకనాటి యుదయవేళ వారు తమపాలకుని ప్రాంతము అయిన 'చంద్రద్వీపము' ను చేరి, రాజధానియైన 'చంద్రమతి' అను నగరమును ప్రవేశించి, అక్కడి పరిస్థితులను గ్రహించుచుందురు. ఆ నగర ప్రజలను వశపరచుకొనుటకై ఈ మిత్రద్వయము ఆ దేశభాషలో గానము చేయుచు వీధులలో విహరింతురు. ఆ దేశములోని అన్నిరకాల పండితులను జయింతురు. వీరి శక్తి సామర్థ్యములను విని చక్రవర్తి వీరిని చూడగోరగా నముచితాలంకారులై సాయుధులై గుఱ్ఱములపై రాజప్రాసాదమున కేగి రాజును దర్శింతురు. చక్రవర్తి వీరికి ప్రత్యుత్థానము కావించి, వారు భక్తితో నొసగిన బహుమానములను గ్రహించి, ఆసనములపై కూర్చుండజేసి, వారి చరిత్రను అడుగును. అంత వారు 'మాది కర్మభూమి'. ప్రస్తుతము మీ పాలనలో నున్నది. మేము బ్రహ్మక్షత్రియులము. మీ పాలన చాల చక్కగా నున్నది. రవి అస్తమించని సామ్రాజ్యము మీది. మే మిరువురము మిత్రులము. మిమ్ములను చూడగల్గితిమి. మీ దయయున్న ప్రభావ తులము కాగలము'. అని సమాధానము చెప్పగా చక్రవర్తి సంతోషించి వారిని ఆస్తమిత్రులుగా స్వీకరించి సేనాధ్యక్షులుగా నియమించినాడు. కొన్నిరోజుల తరువాత శత్రువులు చక్రవర్తి సోదరుని బంధింపగా, ఈ మిత్రు లిద్దరు సేనాధిపతులై ఓడలనెక్కి సముద్రముదాటి, శత్రువును ముట్టడించి, ఓడించి, చక్రవర్తి సోదరుని బంధవిముక్తుని చేసి, ప్రాణాపాయస్థితిలోనున్న అతనికి శస్త్రచికిత్సచేసి రక్షించి విజయోత్సాహముతో చక్రవర్తిని చేరుదురు. చక్రవర్తికి ప్రజలకు కల్గిన ఆనందమునకు అవధి లేకుండెను. చక్రవర్తి తారకుని ధర్మాధికారిగా, రాజకుమారుని ఆశ్రయిండువుగా ప్రకటించి, తనపుత్రులను రాజకుమారునకిచ్చి వివాహము చేయును. ఈ మిత్రుల దేశమునకు స్వాతంత్ర్య మిచ్చును. ఈ మిత్ర ద్వయము చక్రవర్తి సోదరునితోగూడి యంత్రపక్షిపై (తారకుడు నిర్మించిన విమానముపై) విబుధనగరము చేరుదురు. వీరికి విబుధనగరములో ఘన స్వాగతము లభించును. చక్రవర్తి సోదరుడు రాజకుమారుని సింహాసనముపై కూర్చుండబెట్టి 'భారతవర్షపాలకుడు' గా చేయును. చక్రవర్తి సోదరుడు తన దేశము వెళ్లును. తారకుడు తన యింటికి వెళ్లి ఒక కన్యను పెండ్లాడి సర్వసౌఖ్యములు అనుభవించును.

ఈ గ్రంథము నందలి ఇతివృత్తము, పాత్రలు, పాత్రల భావములు.... అవి యివి యననేల? ఈ గ్రంథము నందలి ప్రత్యంశము నారాయణదాసుగారి ఊహజన్యమే. ఈ తారక గ్రంథమునుచదివి మార్బర్గు విశ్వవిద్యాలయ సంస్కృత శాఖాధ్యక్షుడైన గెర్డనరు పండితుడు ప్రశంసించుచు వ్రాసిన శ్లోకము లివి -

జానాతే యన్న చంద్రాంశో జానతే యన్న యోగినః
జానీతే యన్న భర్గోపి తజ్జానాతి కవిః స్వయమ్
వచస్సుధామయం కావ్యం పీత్వాహం తృప్తమానసః
కృతజ్ఞోభిప్రశంసామి భవంతం కవిశేఖరమ్¹⁸

జర్మను పండితుడిట్లు ఈ కావ్యమును వచస్సుధామయమని యనుటకు, దాని గారిని కవిశేఖరుడుగా భావించుటకు ఆధారములైన ఈ గ్రంథ కవితా నిశేషములను పరిశీలించెదము.

ఈ గ్రంథములో చక్కని ఊహలు మాటిమాటికీ కన్పడుచున్నను తారకుని బాల్యచేష్టల వర్ణనము నందు, పౌకాయాన వర్ణన మందు గుంపులు గుంపులుగా ముసురుకొన్నవి.

బాల్యచేష్టలు :

ముదన్వితః సస్తతసాక్షి తత్త్వ
మద్వైతమాత్మీయ మథాతినిష
స్తనన్ధయో మంజుల నిర్వికార
దృష్ట్యాస ఆన్దోలన రమ్యమంచే - 1-34

ఆ బాలుడు (తారకుడు) ఊయేరిలో నూగుడు సంతత నిర్వికార దృష్టితో తన సాక్షిత్వమును, అద్వైతతత్త్వమును లోకమునకు బోధించినాడు.

18. సూర్యచంద్రులు దేని నెరుగరో, యోగులు దేని నెరుగరో, శివుడు కూడ దేని నెరుగడో దానిని కవి స్వయముగా నెరుగును. వచస్సుధామయ మైన కావ్యమును నేను అస్వాదించి, తృప్తమానసుడనై, కృతజ్ఞత కల పాడనై, కవిశేఖరుడవగు నీన్ను ప్రశంసించు చున్నాను.

వ్యోమైకలత్యాం స్వదృశం నివర్త్య
భూమింసకృత్యైర్బహుదుర్జనానామ్
ఘన్నామలోకిష్ట దయార్ద్రచిత్తో
మా దేవిభైః పీరితి దీనబన్ధుః -

1-36

క్రూరకర్మల వలన బాధపడుచున్న భూదేవిని 'తల్లీ! భయపడవలదు. నేను
రక్షించెదను' అని బోధించుచు, అతడు (బాలుడైన తాతకుడు) తన ఊర్ధ్వదృష్టిని
దిగువకు (భూమిపైకి) ప్రసరింపజేసినాడు.

త్రాతారమేవా ర్దయతి ప్రకృత్యా
కృతోపకారం నవిచార్యమూఢః
సందృష్టమాత్రాంచితచూచుకేవా
బుబోధ్యభీక్షం శిశునేతి లోకః -

1-46

పాలుత్రాగుచు తల్లి స్తనచూచుకములను కొడుకుచు ఆ బాలుడు 'ఉపకారము
చేసినవానికే లోకము అపకారము చేయును' అన్న భావమును సూచించినాడు.

స్యాత్ స్వాపనిఘ్నః సకలశ్చరాణాం
ప్రాయోబుభుక్షౌ పరతస్త్రజీవః
ఆసోషుపిష్టేత్యురపి స్వమాతు
రసావతన్తోఽపి పయాంసిపీత్వా -

1-51

'ఆకలిదప్పికలు గల ప్రాణి నిద్రకు అదీనుడగును' అని సూచించుచు ఆ
బాలుడు పాలుత్రాగి తల్లిగుండెలపై నిద్రించుచు నుండెడివాడు.

చక్కని ఊహలు కల మరియొక ఘట్టము నొకాయానఘట్టము, అందులోని
కొన్ని ఊహలు.

వాతప్రకోపం శమయందీపయన్తరరానలమ్

నౌ తనోరూర్జయన్ధాతూన్వైద్యామాస స నావీకైః-

8-8

వాయుప్రకోపమును తగ్గించుచు, జఠరాగ్నిని (ఇంజను నిప్పును) రగుల్చుచు, దాతువులను సమవరచుచు నావికులు ఓడను వైద్యునివలె చేసిరి.

దిక్కుచియ న్త్రమనసా కర్ణధారాత్మనాన్వితా
సర్వభూతమయీ నౌకేవాబభౌ జలదేవతా - 3-7

దిక్కుచి మనస్సుగా, కర్ణధారుడు అత్మగా సర్వభూతమయమైన ఓడ జలదేవతవలె నున్నది.

అంతస్సముద్రే భూమీధాస్తస్థుర్నౌకాపకారిణః
సజ్జనో వద్రవకరారాడ్వాన ఇవ సూచకాః - 3-12

రాజభవనములలో సూచకులవలె (చెవి కొరుకుడుగాళ్లు) సముద్రాంతర్భాగమున అక్కడక్కడ ఓడకు అపాయము తలిగించెడు కొండలున్నవి.

చకాపామాసనీశేవ తోయరేఖాతరీకృతా
పోతాధానోద్భామో బీజవాపేన సదృశో బహు - 3-15

ఓడ వలన నేర్పడిన నీటిరేఖ నాగేటిచాలువలెను, చేపపిల్లలు విత్తనాలవలెను శోభించినవి.

ఇట్లు తారకుని చాల్యక్షేప్తల వర్ణనమున, నౌకాయానవర్ణనమున దాసుగారు చక్కని ఊహల నెన్నింటినో చొప్పించినారు.

ఇంక, ఈ గ్రంథము నందలి విబుధనగర వర్ణనమున, చంద్రదీప్తివమునకు ముఖ్యపట్టణమైన చంద్రమతీనగర ప్రజల వర్ణనమున, యుద్ధవర్ణనమున, దాసుగారి నిశితపరిశీలనము బాగుగా కన్పడును. చంద్రమతీనగర ప్రజల వర్ణనము దాసుగారి కిష్టమైన ఆచర్యరాజ్యమే. విబుధనగర వర్ణనము నందు దాసుగారి కాలపునాదీ సమాజ పరిస్థితులన్నియో చోటుచేసికొన్నవి. మచ్చునకు ఒకటి రెండు -

బహుధనపరధూరైః పూరితే ధర్మగోపే
ముహూరిహ నిరచయ్యానర్థకం కుటసాక్ష్యమ్
అవిదితనిగమార్థో జస్రమేషోగ్రజాతిః
సమచరదురుమూల్య క్రీతవాదాధికారః - 2-28

కూటసాక్ష్యములు చెప్పుట, 'లావాదేవీ' లు నడపుట, డబ్బుకు అమ్ముడు పోవుట మొదలైనవి అగ్రజాతి లక్షణాలు.

ఉదవహదిహవృద్ధో సిర్ఘుణః క్షీరకంఠా
మవృణతకులబాహ్యాః సమ్పదస్తః కులీనామ్
హతమతిరభిశస్తః ప్రావజద్ధూఢభాగో
బహులధనతిర్ధిగ్ బ్రాహ్మణం నామశిష్టమ్ - 2-30

ముసలివాడు ముక్కుపచ్చలారని ఆడపిల్లను పెండ్లాడుటకు సిద్ధము. డబ్బున్నవాడు గుణహీనుడైనను గుణవతిని చేపట్టుటకు సిద్ధము. పైకి విరాగి, లోపల బహురాగి. అన్నిభోగములను అనుభవించును. చీ! శిష్టుడైన బ్రాహ్మణుడన్నచో అసహ్యము.

ఈ కూటసాక్ష్యమును, వృద్ధుల వివాహమును దాసుగారు సందర్భము వచ్చినపుడెల్ల వారి గ్రంథములందు విమర్శించినారు. అట్లు మాటిమాటికి వానిని విమర్శించుటకు కారణమేమన, ఈ అంశములు నాడు దాసుగారికి ప్రతిదినము కనుల ఎదుట జరుగుటయే.

ఇటువంటి కావ్యవిశేషములేవో కొన్ని కలము పట్టుకొనగలిగిన ప్రతి కవి కావ్యములో కన్పడునవే. ఇక దాసుగారి కావ్యములో నుండవా?

దాసుగారి ఈ తారకగ్రంథమును జూచి ఏకవ్యాకరణాధీరులు, మహామహోపాధ్యాయులు అయిన బ్రహ్మశ్రీ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిగారి వంటి మహాభాష్య పరిపాలకులు గూడ ఆశ్చర్యపడి ముక్కుమీద ప్రేలు పేసికొన్నది, ఇటువంటి చిన్న చిన్న కావ్యవిశేషములను గూర్చి కాదు. ఈ గ్రంథము నందలి దాసుగారి పాణినీయ ప్రభుత్వమును పరికించి.

దాసుగారు కూడ ఈ తారకమును వ్రాసినది వారి పాండిత్య పీఠమును ప్రదర్శించుటకే. ఈ గ్రంథరచనను గూర్చి గ్రంథారంభమున వారు కఠిన నియమములతో చేసిన ప్రతిజ్ఞ -

'అస్మిన్గ్రంథే శ్లోకేషు పాదపూరణమాత్ర ఫలక పద ముపసర్గస్య వోపసర్గ సమానాకారస్య పునరుక్తి రప్రసిద్ధోపసర్గ ఉతప్రసిద్ధోపసర్గ సమానాకారో భిన్న

లింగవచన సాదృశ్యం లోకాతీత పదార్థ వాచకశబ్దోపనా దివ్ ధాతుఘటితం నాస్తి. లుజ్ లజ్ లిట్ ద్రిక్రియన్తే క్రమశః ప్రథమద్వితీయ తృతీయ సర్గేషు ద్వితీయ తృతీయ సర్గయోర్భూతేతర క్రియావాచకతిజన్తరూపం న విద్యతే. పాణినీయ సూత్రాణామవైదికానా ముదాహరణమేతత్కావ్యమ్.

(ఈ గ్రంథశ్లోకములలో పాదపూరణమాత్రఫలకపదము కాని, ఉపసర్గకాని, ఉపసర్గ సమానాకారముకాని, పునరుక్తి కాని, అప్రసిద్ధోపసర్గ కాని, అప్రసిద్ధోప సర్గ సమానాకారము కాని, భిన్నలింగవచన సాదృశ్యము కాని, లోకాతీత పదార్థ వాచక శబ్దము లేకుండగ దివ్ ధాతు ఘటితము కాని లేదు. లుజ్, లజ్, లిట్టులు క్రమముగా ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ సర్గలలో వాడబడినవి. ద్వితీయ తృతీయ సర్గలలో భూతేతరక్రియావాచక తిజంతరూపము లేదు. అవైదికములైన పాణినీయ సూత్రములకు ఉదాహరణము ఈ కావ్యము)

ఈ గ్రంథము నందలి వ్యాకరణ విశేషములను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారి వివరణము-

“మొదటి మూడు సర్గలలోను వరుసగా లుజ్, లజ్. లిట్ అను లకారాలు మాత్రము వాడబడ్డాయి. ఇవి మూడున్ను భూతకాలాన్నే సూచిస్తాయి. అయితే కాంచెం లేదామాత్రం శాస్త్రీయంగా ఉంది. లుజ్ అన్నది భూతసామాన్యాన్ని చెపుతుంది. అనద్యతనభూతాన్ని లజ్ అనే లకారం సూచిస్తుంది. లిట్టు అనద్యతన పరోక్షభూతకాలాన్ని బోధిస్తుంది. ఏతదంతరూపాలు క్రియాపదాలన్నది విజ్ఞులకు విదితమే. వీనిలోని వింత ప్రయోగాలు మూడు సర్గల్లోను కనిపిస్తాయి. అభాషీత్ = సేవించెను. అవవర్జత్ = గట్టిగా వర్జించెను, ఉపాకర్ణిస్తా = పోరంబించెను, అబూబుధతామ్ = బాగుగా తెలిసికొన్నవి, ఆలులోకత్ = చూచెను, న్యభాస్తిత్ = కట్టెను, అశిశత్ = తినిపించెను, అపీవిదత్ = తెలియగోరెను, అపూర్ణచంద్రీత్ = నిండుచంద్రునివలె బాసించెను, అనులోభాయాంబభూసే = అనుభవించబడెను, మొదలయినవి. కర్తృర్థంలో, కర్మార్థంలోను. ధాతువులకు వికరణ ప్రత్యయాలనే కాకుండా అనేక విశేషార్థాలను తెలిపే ణిచ్ఛ, సన్ను, యజ్జ, యజ్జక్కు-, క్యజ్, క్విప్పు, మొదలయిన ప్రత్యయాలు చేర్చిన రూపాలు కొల్లులుగా ఉన్నాయి.

నాలుగయిదు సర్గల్లో లకారాల నియమం లేదు. వింత వింత ప్రయోగాలు మాత్రం చాలాచోట్ల కనిపిస్తాయి. మౌక్తికంతి = ముత్యాలవలె ఉన్నాయి, తుహి

నంతి = మంచులాగ ఉన్నాయి, పిపురతి = పాలిస్తున్నారు, వ్యచ్చైత్సీత్ = చేదించెను, అభాషిషి = మాటాడితిని, దిధక్షతి = కాల్యగోరుచున్నది, మొదలగు నవి. ఇటువంటి క్రియాపదాలను కవులు సామాన్యంగా ఒకటి రెండు స్థలాల్లోనే వాడుతూ ఉంటారు. తత్ప్రాపి యజ్ఞగంత రూపాలను వాడడం కనబడనే కనబడదు. వానిని లౌకికభాషలో వాడకూడదని కొందరు వ్యాఖ్యానించారు కూడ. అటువంటి సమయ నియమాలను తారక కవి లక్ష్యపెట్టలేదు. ఆయన నిజంగా నిరంకుశుడు.

సౌగంధ్యసమాసాలు, భాషీయపదాలు గ్రంథం అంతటా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి -

విశ్వవారః = ప్రపంచసముదాయం, దేవసభమ్ = దేవతలసమూహం, జానుచరః = ప్రాకేవాడు, తీర్థద్వాంక్షః = చదువులేకుండా పది పాఠశాలలకు తిరిగేవాడు, కింపచానః = లోభి, ఖట్వారూఢః = మూర్ఖుడు, కద్వదః = చెడు మాటాడువాడు, అశ్నేతపిబతా = తినడం, త్రాగడం, కేళాకేళి, ముష్టిముష్టి, బాహా బాహి, మొదలయినవి.

కలాచణ, జాంఘిక, అప్రపదీన, అనుపదిన, సాప్తపదీన, కౌంతిక, కావచి, శాక్తిక, మహాకులీన, మొదలైన రమ్యమైన తద్దితాంతశబ్దాలు పదిమందిగా అంతటా కనిపిస్తాయి.

ఇలాగే - భేదం భేదం, దారం దారమ్ = బాగా చీల్చి, లవణంకారమ్ = బాగులేనిదానిని బాగుండనుకుంటూ తినడం, సర్పిర్నిదాయమ్ = నేతివలె ఉంచుకొని, ప్రియాకృత్య = మంచిచేసుకొని, దుఃఖాకృత్య = ఏడిపించి, సమూలఘాతం = అందరను చంపి, మొదలయిన చిత్రమైన కృదంతాలు, భాషీయ సమాసాలున్న చాల ఉన్నాయి.

అప్రయుక్తాలు, అప్రసిద్ధాలున్న అయిన పదాలు కూడా క్వాచిత్కంగా కనబడతాయి. మంక్ష = శీఘ్రంగా, పంచజనః = మనుష్యుడు, పృథుకః = బాలుడు, అహంయుః = అహంకారం గలవాడు, యాయజూకః = యాగాలను చేయువాడు, వక్తః = చెపుతున్నాడు, మహాబ్రహ్మః = గొప్ప బ్రాహ్మణుడు, మొదలయినవి.

ఈ విధంగా సుచింత, తిజంత, తద్దితాంత, కృదంతావ్యయాదులన్నీ పాణి నీయానుసారం ఉదాహరించ బడ్డాయి¹⁹.

ఈ గ్రంథము క్రీ. శ. ఏడవశతాబ్దపువాడైన భట్టికవి వ్రాసిన 'రావణవధమ్' (భట్టికావ్యము) వంటిది.

అన్యోపదేశధోరణి :

ఈ గ్రంథనాయకుడైన తారకుడు నారాయణదాసుగారే. ఈ మాట అనుటకు ఎన్నో సూచనలు కలవు.

తారకుని తండ్రి సత్యవచనుడు, శివభక్తుడు, దాత, పౌరాణికుడు, సంస్కృత పండితుడు, శిష్యులకు స్వధర్మోపదేశముచేసెడి గురువు. ఈ లక్షణములన్నియు దాసుగారి తండ్రియైన పేంకటచయనులు గారిపే.

తారకుని తల్లి, భర్త చెప్పెడు పురాణమును విని వెంటనే యథాతథముగా తానుగూడ నితరులకు చెప్పకలిగెడిది. గొప్పయింటి బిడ్డ. ప్రియంవద. సజ్జన కీర్తనీయ. ఇవి యన్నియు దాసుగారి తల్లియైన నరసమ్మగారిపే. ఆమెకు పురాణాల నరసమ్మగా రనియు, చదువులవ్వ యనియు ప్రసిద్ధ వ్యవహారము గలను.

తారకుని తల్లిదండ్రులకు తారకుడు కడగొట్టు కొడుకు. దాసుగారుకూడ వారి తల్లిదండ్రులకు కడగొట్టు కొడుకేగదా.

తారకుడు దైవాంశసంభూతుడు. దాసుగారు కూడ దైవాంశసంభూతులని సమకాలీన జనశ్రుతి యున్నది. వారు ప్రదర్శించిన అనేకములైన అతిమానుష చర్యలే ఆ జనశ్రుతికి కారణము. విజయనగరప్రజలు వర్షములేక బాధపడుచుండ ప్రతిజ్ఞచేసి హరికథచెప్పి వర్షములో తడిసి యింటికి వచ్చుట, వైద్యులు ఆశవదులు కొన్నప్పుడు మృత్యుంజయశతకము చెప్పి ఓక్కరాత్రిలో సోదరుడైన పేరన్న జబ్బును వైద్యులు కూడ ఆశ్చర్యము చెందునట్లు పోగొట్టుట, మనుషునికి వచ్చిన మశూచికవ్యాధిని పోగొట్టి వారిపై ఆవాహన చేసికొనుట, ఏ గురుబోధలేకయే సంగీతము, నాట్యము, బహుభాషలు కూరింకషముగా స్వాధీనము చేసికొనుట,

19. శ్రీ అదిభట్ట నారాయణదాస సారస్వత నీరాజనము, పు|| లు 570-72

ఆశీర్వాదమాత్రమున సంతతి లేనివారికి సంతానమును కల్గించుట, అవసానసమయమున విష్ణుదూతలతో మాటాడుట, మొదలగు ఆతిమానుషచర్యల నెన్నింటినో దాసుగారు చేసినట్లుగా విజయనగరమున జనశ్రుతులు కలవు.

తారకుడు నవరసరుచివేది, లలితచరణచారి, సాధ్వలంకారధారి, పరవశసుఖయోగి, చిత్రనంకల్పభోగి, కవిరాజు, వాగ్గేయకారుడు - ఈ లక్షణములన్నియు దాసుగారివే.

తారకుడు దేశసంచారప్రియుడు. దాసుగారు దేశసంచారప్రియులే కదా; ఇక తారకుని అభిప్రాయములన్నియు దాసుగారివే.

ఇక చంద్రద్వీపము బ్రిటిషుదీవులు. ముఖ్యపట్టణమైన చంద్రమతీనగరము లండను. చంద్రమతీనగరము ప్రక్కన ప్రవహించు 'చంద్రకాంత' అనునది లండను ప్రక్కనగల డేమ్సు నది. చంద్రమతీనగర ప్రజల వర్ణన మంతయు లండనునగర ప్రజల వర్ణనము. 'చంద్ర' అనునది 'శ్వేత' అనువానికి సాంకేతికము విబుధనగర మనగా దాసుగారి విజయనగరమే.

ఇక ఈ తారక సందేశమును గూర్చి బ్రహ్మకీర్తి అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారు చెప్పినమాట లివి -

'ప్రబంధరచనాకాలం క్రీస్తుశకం 1908-1910 ప్రాంతం. బ్రిటిషువారు భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించాలన్న విషయంలో నెమ్మది నెమ్మదిగా ఉద్యమాలు సాగుతున్న రోజులవి. మితవాదం, అమితవాదమున్ను ప్రక్కప్రక్కన వినిపిస్తూ ఉండేవి. అందులో మితవాదమే మంచిదని ఈ గ్రంథం సూచిస్తుంది.'²⁰

దాసుగారి స్వీయాభిప్రాయములకు ఒక సంకలన గ్రంథము తారకము. దాసుగారికి పాణినీయముపై గల ప్రభుత్వము తారస్థాయియని తెలుపుగ్రంథము తారకము.

రూపకములు :

దాసుగారు వ్రాసిన రూపకములు రెండు. 1. దంభపుర ప్రహసనము, 2. సారంగధర నాటకము.

20. ఆదిభట్ట నారాయణదాస సారస్వత నీరాజనము, పు॥లు 574-75

దంభపురప్రహసనమును నామమునుబట్టి, గ్రంథకథను గూర్చి గల జనశ్రుతిని బట్టి స్వతంత్రగ్రంథమని నిస్సంశయాంశము. ఇక సారంగధరనాటకము పూర్వమందుగల సారంగధరకథకు ప్రతిబింబము కాదని 'An original drama in 5 acts' అను దాసుగారి సారంగధర నాటక ముఖపత్రముపై నున్న అంశము కొట్టవచ్చినట్లు కన్పడుచున్న అంశము. అందువలన ఈ రెండు రూపకములు స్వతంత్రగ్రంథములు.

దంభపుర ప్రహసనము :

దాసుగారు వ్రాసిన ఏకైక ప్రహసనమిది. ఇది అనుపలబ్ధకృతి. దీనిని గూర్చి వినుకలియే కాని కనుకలి భాగ్యము కలుగలేదు. అశతో చేసిన ఈ ప్రహసన ప్రతిగవేశణము ఒక ప్రహసనమయ్యేనేకాని ప్రతిమాత్రము లభింపలేదు.²¹

దాసుగారు ఈ ప్రహసనమును వ్రాసినది 1890 లో. అప్పటికే వీరేశలింగముగారి బ్రాహ్మవివాహము అను మొదటి ప్రహసనము వచ్చినది.

సాహిత్యము నందలి ప్రతి ప్రక్రియకు విశ్వశ్రేయమే ప్రధానలక్ష్యమైనను, ప్రహసన ప్రక్రియలో సాగినట్లుగా సూటిగా, స్పష్టముగా, ఈ లక్ష్యము తక్కిన ప్రక్రియలలో సాగదు. అంతేకాక ఈ ప్రహసనప్రక్రియ సరిమాణములో చిన్నది. అకర్షణశక్తిలో మిన్నది. అందువలననే ప్రజలను బాగుగా ఆకర్షించుచున్న వీరేశలింగముగారి ప్రహసనములను జూచి చిలకమర్తి, సానుగంటి, మొదలగువారు కూడ ప్రహసనములను వ్రాసిరి. దాసుగారుకూడ ఈ ప్రక్రియను స్వీకరించుటకిదేకారణము. హాస్యరసముతో రంగరించి సమాజవ్యాదులను నిర్మూలించు ఉత్తమ పథము ప్రహసనము.

ఇక దాసుగారు వ్రాసిన ప్రహసనమును గూర్చి :-

'అకాలమునందే (1890) రచింపబడిన దంభపురప్రహసనము ఇప్పటికి (జూలై, 1958) అచ్చుపడలేదు. థిలమయ్యేనో లేక మిగిలియున్నదో తెలియదు.

21. దాసుగారి సమకాలికులు, విజయనగరనివాసులు అయిన శ్రీ కర్తా సూర్యనారాయణగారు (వకీలు), శ్రీ పేరి నరసింహశాస్త్రిగారు (అధ్యాపకులు, సంగీతవిద్వాంసులు) వ్రాతప్రతిని చూచితిమనుచున్నారేకాని, ప్రతిని గూర్చి సరియైన సమాచార మియలేకపోయినారు.

ఇందలి పాత్ర లానాడు విజయనగరమున పురజనులలో గుర్తింపబడెనట. పాత్ర సంభాషణలతో గూడ ప్రహసన మంతయు పద్యములలోనే విరచించబడెను' అను దాసుగారికి దగ్గరబందువులైన శ్రీ మరువాడ పేంకటచయనులుగారి మాటలవలనను ²²

'Later on he produced a satire called Dambhapura Prahasa. nam. It contained caricatures of several of his contemporaries. Unfortunately the book was not printed and the original itself is missing' అను ఆదిభట్ల నారాయణదాస అముద్రితగ్రంథ ప్రచురణసంఘ కార్య దర్శియైన శ్రీ వసంతరావు బ్రహ్మజీరావుగారి (1958) మాటల వలనను ²³

ఈ దంభపురప్రహసనము నిర్వచన పద్యప్రహసన మనియు, ఇందలి పాత్రలు దాసుగారి కాలమునాటి విజయనగర పురవాసులలో కొందరికి ప్రతీక లనియు, 1959 నాటికి ముద్రితము కాలేదనియు, అముద్రితప్రతికూడ చేతికి దక్క లేదనియు తెలియచున్నది ²⁴.

శ్రీ మరువాడ పేంకటచయనులుగారు, వారికి జ్ఞాపకమున్నవనుచు, ఆ ప్రహసనము నందలి పేసవి వర్ణనములోని ఒక ఉత్పలమాల వృత్తమును, ఒక సీసపద్యపాదమును వారి గ్రంథమున వ్రాసిరి.

'కాలువకంపు లన్నరగు గాడుపుల్లెల్లడఁ దేలుకుట్ట గ
గ్గోలుగ నేడ్చు నేడుపులు - కుక్కలవేటలు దోమకాటులున్
బ్రేలెడి సోదె బూచులును - కేగు విశూచులు పొక్కుపుండ్లునున్
గాలెడి నిండ్లుకల్లి నరకంబయి వేసవచెచ్చ నిచ్చటన్'

వేడినెత్తురుత్రాగి వింత మత్తునజోగి

పరుగు పగ్గున పాటఁబాడె దోమ' ²⁵

22. శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ల నారాయణదాస జీవితచరిత్రము, పు. 262

23. 'Adibhatla Narayana Das', P. 35

24. కాని విజయవాడ యందలి నరస్వతీ బుక్ డిపో యజమాని దంభపుర ప్రహసనము ముద్రితమైనదనియు, తాను కొన్ని కాపీలను అమ్మితినినియు నాతో గట్టిగా చెప్పినాడు. ఒకసారి శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావుగారు, ఆచార్య యస్వీజోగారావుగారు వెళ్లగా వారితోకూడ నిట్లే యన్నాడట.

25. శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ల నారాయణదాస జీవిత చరిత్రము, పు. 262

శ్రీ వేంకటచయనులుగారికి గుర్తున్న ఈ సపాదపద్యమే దాసుగారి దంభపుర ప్రహసనమును గూర్చి ఆంధ్రప్రజల కిప్పటికి మిగిలిన గుర్తు.

సారంగధర :

‘ సారంగధర ’ దాసు గారు వ్రాసిన ఏకైక నాటకము. ఇది యైదంకముల గద్యపద్యాత్మక నాటకము. అంకములు మరల రంగములుగా విభక్తములు. ఈ నాటకముఖపత్రముపై నున్న ‘An original drama in 5 acts’ అనుదాని వలన, దాసుగారు ఈ నాటకమును స్వతంత్రనాటకముగా భావించినట్లు స్పష్టము. కాని కథానాయకుడైన సారంగధరుని కాని, చిత్రాంగి, రత్నాంగి, సుబుద్ధి, మొదలగు ప్రధానపాత్రలను గాని ఆంధ్రసాహిత్య రంగస్థలమునకు మొదటగా పరిచయము చేసినది దాసుగారు కాదుకదా! కనుక ఈ నాటక మెట్లు స్వతంత్రనాటక మగును? అన్నది వెంటనే కలుగుశంక. ఈ శంకాశల్యమును పీకినై చుటకు దాసుగారి నాటకాంశముల వంక తీరికగా చూడకతప్పదు.

ఈ నాటకమునకు కథాస్థలము రాజమహేంద్రవరము. దీనికి రాజు రాజరాజ నరేంద్రుడు. ఇతని కిరువురు భార్యలు. ‘శారదాపరావతారము, పతిప్రతాపిమణి, కనికరముకన్నకడుపు’ అగు రత్నాంగి పెద్దభార్య. పాపాత్మురాలు, దుర్మార్గురాలు అయిన చిత్రాంగి చిన్నభార్య. సారంగధరుడు రత్నాంగి రాజరాజనరేంద్రులకు ‘పరమేశ్వరు కరుణచే’ కలిగిన వుత్తము. ‘సంగీతసాహిత్య సంపద’ కలవాడు. పదునెనిమిదేండ్ల వయస్సుగల అవివాహితుడు, సాగసరి. చిత్రాంగి సారంగధరులకు ‘పెండ్లికై మొదట నేర్పాటు జరుగును. తరువాత ముసలిరాజు ఆమెను వలచి కట్టుకొనును’. ‘మనసున్నవాడు కట్టుకొనకపోయె - కట్టుకొన్నవానిపై మనసు కుదరదాయె, అను స్థితిలో నుండి, సారంగధరునిపై ‘ప్రేమము’ పెట్టుకొన్న చిన్నది చిత్రాంగి. ఇది నాటకప్రారంభమునకు ముందున్న పూర్వరంగము.

చెంచునాయకుని ప్రార్థనచే రాజరాజనరేంద్రుడు పంటలను పాడుచేయుచున్న మృగములను వేటాడుటకు అడవికి వెళ్లును. సారంగధరుడు సుబుద్ధితో (మంత్రి పుత్రుడు, ప్రియమిత్రుడు), గిరిగింతతో (విదూషకుడు) ఉద్యానవనాంతర్గత సాధ ప్రాంతమున పావురములు ఎగురవేయుచుండ, సారంగధరుని పావురము చిత్రాంగి మేడపై వ్రాలును. పావురము కొరకు సారంగధరుడు గిరిగింతను పంప, చిత్రాంగి మనస్సు తెలిసిన అంటింత (చిత్రాంగి దాసి) ‘దేవిగా రిదివరకే యా పావురమునుబట్టి తమయొద్ద నుంచుకొన్నాట. చిన్నప్రభువుగారితో తల్లి యొద్దకు

కొడుకు వచ్చుటకేమి యభ్యంతరము అని నెలవిచ్చినారుగనుక నీవేగి చిన్నప్రభువు వారిం దోడ్చుకొనిరా' అని గిలిగింతను వెనుకకు పంపును. గిలిగింత తెచ్చిన వర్త మానము విని సారంగధరుడు బయలుదేర, 'పూర్వము సారథి యడ్డపడినపుడు మీ ముత్తాత యభిమన్యుడు సాహసించినట్లు మీరును జనుచున్నారు' అని సుబుద్ధి అడ్డ గించినను వినిపించుకొనక సారంగధరుడు చిత్రాంగి సౌధమును జేరును. చిత్రాంగి యిదే సమయమని చిత్రచిత్ర సంభాషణములతో రాజపుత్రుని వశపరచుకొన ప్రయ త్నించి విఫలయై, చివరకు సిగ్గును బుగ్గిజేసి -

రక్తికన్పర్చఁ బిగిలిన రయికఁ జూడు

కోరి మొలపయిజాతీన కోకఁజూడు

గడగడవడంకు మైమారు కాకఁజూడు

మాటుపల్కక నన్నొక్కమాటు కూడు - పు. 45

అని పోకు పోకుమని అడ్డుపడ, సారంగధరుడు -

నిను ననుంగూర్చి విభుని కన్నీరు చూడు

మీటి చాటుడు నపకీర్తి నోరు చూడు

సైపజాలని నాడు కైజాటు చూడు

బుద్ధిగొని తుచ్చమా మోహము విడనాడు - పు. 45

అని అడ్డకు తొలగు తొలగుమని తిరస్కరింప, 'రేపు నీరక్తము చొట్టుపెట్టు కొనక నాపగదీరునా?' అని బెదరించును. 'సత్యహృదయముతో హాయిగా చచ్చెదను' అని సారంగధరుడు అమె సౌధమును వీడి వచ్చును. అక్కడనుండి సారంగధరుడు, వలవంతతో (రత్నాంగి దాసి) మాటాడుచున్న తన తల్లియైన రత్నాంగి దగ్గరకువచ్చి జరిగిన ఘోరమంతయు చెప్పి, నీవు సత్యమును గాపాడినావు సత్యము నిన్ను గాపాడదా?' అని సారంగధరుని యోదార్పి తాను బాధపడును.

ఆరాత్రి అంటింత ఈ ఘోరమును మనసులో దాచుకొనలేక తన భర్తయైన గిజిగన్నతో చెప్పును. గిజిగన్న నేస్తుడు, హంతకనాయకుడు అయిన జబ్బిన్న వీధి యరుగుమీద నుండి ఈ వృత్తాంత మంతయు వినును. అతడు అంత 'చిన్న ప్రభువు వారిపై నేరము మోపబడినయెడల వారు నాచేతికి కదా యొప్పగించ బడు

దురు. దేవుడు నాకీ నిజమును ముందుగా తెలియనిచ్చుట మేలే. 'ఓహో! చిన్న ప్రభువువారెంత మంచివారు' అని యనుకొనుచు వెడలును.

రాజు వేటాడి యడవి నుండి వచ్చును- 'దుస్స్వప్నహేతువు'న వెడవెడ నిద్రతో రాత్రి గడిపి, బడలికతో కోట చేరి, విదూషకుని చమత్కారగర్భిత సత్య వాక్యముల సారమును తెలిసికొనలేక, కోపగృహములోనున్న తన 'ప్రాణధనమైన' చిత్రాంగిని చేరి సరసము లాడును. చిత్రాంగి లేనిదుఃఖమును నటించుచు మెల్ల మెల్లగా అసత్యము లాడుచు, చివరకు - 'అంటింతా నాకు నోరాడదు. నీవు దెలుపుము. పోనీ నేనే చెప్పెదను. ఆ పాపాత్ముడు (సారంగధరుడు) పావురము మిషతో నిక్కడకు వచ్చి నన్ను బలిమి చెరపట్టినాడు. నేనెంత ముక్కించినను విన్నాఁడుకా! దాఁడుదానిని నేనేమి చేయఁగలను? తమతోఁ జెప్పుటకు ప్రతికీయున్నా నిక నేదో తెలుపు చూచుకొని యీ ప్రాణముం బోఁగొట్టుకొనెద సపకీర్తి బ్రతుకు నాకెందుకు?' అని తన పగ ఫలించునట్లు నాటకమాడును. రాజు కామోన్మత్తుడై సారంగధరుని బ్రతుకనీయరాదు అని నిశ్చయించుకొనును.

కలత చెందిన సారంగధరుడు సుబుద్ధి 'తత్త్వవాక్యముల' వలన 'మరణ చింతలేక' వైరాగ్యమనస్కు డగును. ఇంతలో గిలిగింత వచ్చి చిత్రాంగి రాజుతో అడిగిన కపటనాటకము చెప్పును. దానికి సారంగధరుడు 'దీనికేమి! చావున కిన్ని చావులు లేవుగదా! ఈ పాపిష్టలోకమున్విడచుటయే మేలు' అని వైరాగ్యముతో పలికి, సుబుద్ధితో గూడి సర్వేశ్వరుని కీర్తనలో నిమగ్న మగును.

రాజు 'ధర్మస్థానమున' విచారణ పెట్టును. అంటింత, అంటింతచే అస పెట్టబడిన పురోహితుడు చిత్రాంగి పక్షమున అసత్యసాక్ష్యము చెప్పుదురు. విచారణ పూర్తయైన పిదప మంత్రి, మహాకవి గాయకశిరోమణి సారంగధరుడు నిర్దోషి యని యన్నను, రాజు కోపముతో 'అరిస్యముసేయక యీ పితృద్రోహికిఁ గాలుపేతులు నటికి పేగ మిటురండు' అని యాజ్ఞాపించును.

ఇంతలో చిత్రాంగి సారంగధరునకు వ్రాసిన ప్రేమలేఖను అంటింత మ్రింగ బోవుచుండ, గిలిగింత చూచి అరచును. మంత్రి అంటింత చెంతనుండి ఆ పత్రమును లాగికొని వచ్చి చదివి విన్నింప రాజు అశ్చర్యపడి, అంటింతను నిలదీసి, నిజము చెప్పుమన అది వాస్తవకథ యంతయు చెప్పును. జరిగిన మోసమును

తెలిసికొని, రాజు భటునితో 'ఎవడురా! రాణివాసము లేదు, గీణివాసము లేదు. చిత్రాంగిని గొప్పుపట్టి నలుగురీడ్చుకొని రండు' అని యరచును. భటులు తిరిగి వచ్చి 'అమె విషముత్రాగి మృతి నొందినది' అని చెప్పుదురు.

రాజు దుఃఖముతో రత్నాంగి యంతఃపురమున కేగి, రోదించి, రోదించి, మూర్ఛచెందిన రత్నాంగిని చూచును మూర్ఛదేరి తాను బాధపడుచునే, ఎదుట దుఃఖించుచున్న భర్తనుచూచి రత్నాంగి 'అయ్యో! నా ప్రాణనాథ! దెంత దుఃఖించుచున్నాడు. నేనింక నీతని నోదార్పనియెడలఁ గీడుమూడును. నా కొడుకుకన్నను మఱియు నీ మూఁడులోకములకన్నను నా భర్తయే కదా నా కెక్కుడు' అని తలంచి భర్తనోదార్చును. అత్యహత్య చేసికొనదలచిన భర్తను వారించును. ఇంతలో హంతకులు వచ్చి 'నజీవులై చిన్నప్రభువువారున్నా రతనికే యపాయమును లేదు' అని చెప్ప, సారంగధరుడు నజీవుడన్న వార్తకు రత్నాంగి రాజరాజనరేంద్రులు సారంగధరుని గన్న రత్నాకరేంద్రుని వలె నుప్పొంగి, పుత్రుని చెంతకు వెళ్లుదురు వీరు వెళ్లు లోపలే సారంగధరుడు సిద్ధుడై వనముల చరించుటకు ప్రతిజ్ఞ పూనును. అతనిని సుబుద్ధిగూడ అనుసరింపదలచెను. తల్లిరాగా సారంగధరుడు తన నిర్ణయమును చెప్పును. తరువాత తండ్రి వచ్చి తన తప్పు మన్నింపుమని, రాజ్యము స్వీకరింపుమన, సారంగధరుడు తల్లికి చెప్పినట్లే తండ్రికి కూడ తన నిర్ణయమును చెప్పును. అంత రాజు, సారంగధరుడు పుట్టకమున్ను దత్తత తీసికొన్న చంద్ర చూడునకు రాజ్యము నొసగును. రాజు కూడ వానప్రస్థుడగును. వైరాగ్యసంపద నందర కిచ్చిన ఆ పరమేశ్వరుని అందరు ప్రార్థింతురు.

సారంగధరుని తన నవనాథచరిత్రలో వ్రాసి ప్రప్రథమముగా అంద్ర సాహిత్యమునకు పరిచయము చేసినవాడు గౌరన. గౌరన 'హస్తవాసి' యెటువంటిదో కాని, అతని హరిశ్చంద్రునికథ వలెనే, ఈ సారంగధరుని కథ కూడ నెందరినో ఆకర్షించినది. గౌరనకథను ఎవరిచిత్తము వచ్చినట్లు వారు మార్చి వ్రాసినారు.

గౌరన కథలోని సారంగధరుడు మాళవదేశములోని మాంధాత పురాధిపతి యైన రాజమహేంద్రుని కొడుకు. అంద్రుడుకాడు. సారంగధరుని పేంగీదేశ ప్రభువైన రాజరాజనరేంద్రుని కొడుకుగా మార్చి అంద్రుడుగా చేసినది బాలభాగవత ద్వీపద గ్రంథకర్త యైన దోనేరు కోనేరునాథుడు. చేమకూర వెంకన్న తన సారంగధర చరిత్ర ప్రబంధములో, కథ మాళవదేశములో జరిగినట్లు చెప్పుచు, ఆ రాజ

నరేంద్రునకు రాజమహేంద్రపుర మను ఒక క్రొత్త పట్టణమును నిర్మించినాడు. అప్పకవి తన అప్పకవీయములో సారంగధరుని నన్నయభట్టునకు శిష్యుని చేసినాడు. నన్నయభట్టు భారతావతారికలో రాజరాజనరేంద్రుని పాండవవంశజు డన్నాడు. బాణాల శంభుదాసుడు తన ద్వీపద సారంగధర చరిత్రలో ఆ పట్టణమును రాజమహేంద్రవరముగా చేసినాడు. ఇక కూచిమంచి తిమ్మకవి తన ద్వీపదకృతియైన సారంగధరచరిత్రలో చిత్రాంగిని రాజపుత్రికను చేసి, సారంగధరుడు చూచిన పదుపులలో నొకతెగా మార్చినాడు.

నారాయణదాసు గారి నాటకకథలో - కథాస్థలము, మాళవదేశముకాక ఆంధ్రదేశ మగుట బాణాల శంభుదాసుని కథాంశము. సారంగధరుని తండ్రి పాండవ వంశజుడైన రాజరాజనరేంద్రు డనుట నన్నయ ఆంధ్రమహాభారతావతారికాంశము. గౌరన కథలోవలె 'వేశ్య కాక చిత్రాంగిని రాజపుత్రికగా, రాజరాజ నరేంద్రుని చిన్నభార్యగా చిత్రించుట కూచిమంచి తిమ్మకవి గ్రంథాంశము. సారంగధరుడు రత్నాంగీరాజరాజనరేంద్రులకు పరమేశ్వరుని కరుణ వలన పుట్టిన వాడనుట గౌరన కథాంశము. చిత్రాంగి సారంగధరులకు మొదట వివాహప్రయత్నము జరిగిన దనియు, పిదప రాజరాజనరేంద్రుడు చిత్రాంగిని వివాహమాడె ననియు చెప్పుట కూచిమంచి తిమ్మకవి కథాంశము. గౌరన కథలో వలె సారంగధరునకు కరచరణ ముల ఖండనము జరుగక, సత్య మెరిగిన జబ్బిన్న యను హంతక నాయకునిచే కాపాడబడి రహస్యముగా నుంచబడుట దాసుగారి క్రొత్తకల్పనము. దీనివలన దాసుగారి కథలో గౌరనకథలో వలె సిద్ధుడు వచ్చి కరచరణ రహితుడై పడియున్న సారంగధరుని రక్షింపవలసిన అతిమానుషచర్యకు అవసరము లేకపోయినది. ఇట్లే దాసుగారి కథలో చిత్రాంగి నిజస్వరూపము అంటింతయొద్దగల 'చిత్రాంగి సారంగధరునకు వ్రాసిన ప్రేమలేఖ' వలన రాజరాజ నరేంద్రునకు తెలియును. గౌరన కథలో వలె ఆకాశవాణి వలన కాదు. రాజరాజ నరేంద్రుడు తన రాజ్యమును దత్తపుత్రుడైన చంద్రచూడున కిచ్చుట గౌరనకథ కాదు. ఇదికూడ దాసుగారి కల్పనమే.

ఇట్లు దాసుగారి నాటకములోని ప్రధాన కథాంశము లన్నియు పూర్వకవుల గ్రంథములలో నున్నవే. ఆ కథలలో దాసుగారు తమకు నచ్చిన అంశములను ఏరుకొని కూర్చిన కథ, దాసుగారి ఈ సారంగధర నాటక కథ. కనుక దాసుగారి

సారంగధర నటకకథ ఏయొక్క పూర్వసారంగధర కథకు యథాతథానుకరణము కాదు. ఇట్లు ఏ యొక్క పూర్వగ్రంథకథకు యథాతథానుకరణము కాకపోవుటయే. దాసుగారు వారిసారంగధరనాటకమును స్వతంత్రనాటకముగా భావించుటకు కారణము.

ఈ నాటకకథలోని రత్నాంగి, చిత్రాంగి, రాజు, సారంగధరుడు, సుబుద్ధి మొదలైన ప్రధానపాత్ర లన్నియు గౌరవ గ్రంథము నందలివే. అంటింత (చిత్రాంగి దాసి), వలవంత (రత్నాంగిదాసి), గిలిగింత (విమాషకుడు), గజి గన్న (రంగులుపేయు చాకలి), జబ్బన్న (హంతక నాయకుడు), మహాకవి గాయకశిరోమణి (సారంగధరుని గురువు), పురోహితుడు (లంచము తీసికొని చిత్రాంగివైపు వాదించినవాడు) అను పాత్రలు దాసుగారు కల్పించిన పాత్రలు. ఆ పాత్రల వృత్తులనుబట్టి, మనఃప్రవృత్తులనుబట్టి, దాసుగారు అర్థవంతములుగా నామకరణములు చేసిరి. దాసుగారు ఇట్లు పాత్రలకు సార్థక నామములను పెట్టుటకు, గౌరవ ఘంత్రికుమారునకు పెట్టిన 'సుబుద్ధి' యను నామము మార్గదర్శకము.

ఈ నాటకము నందలి 'సారంగధరుడు, సుబుద్ధి, మహాకవి గాయకశిరోమణి, గిలిగింత' అను పాత్రలు తలకొక చరణముగా ఆశుకవిత్వము చెప్పుట ఒక విశేషము. సారంగధరుడు, సుబుద్ధి ఈ నాటకమున సంగీతకవిత్వము లందు మంచి ప్రజ్ఞ కలివారు.

సారంగధరకథ అనగనే, సహృదయ పాఠకుని కన్ను వెదకు అంశములు కథన చమత్కారములు. ప్రతి హరికథలో ప్రేక్షకుల నాడిని ప్రత్యక్షముగా పసి కట్టి, వారి యభిరుచులకనురూపములైన కథనముతో మెప్పించు సమయోచితసామర్థ్య ప్రదగ్ధున ప్రజ్ఞ గల దాసుగారు, అవకాశమున్న ఈ సారంగధర కథలో వారి కథన చమత్కారశక్తిని ప్రదర్శింపకుందురా? అనేకవిధాల ప్రదర్శించిరి.²⁶

ఇక సందర్భోచిత రచనకు మచ్చుతునకలు ఒకటి రెండు -

చిత్రాంగి మేడచిత్రములు :

ఇరుదట్ల కీర్త్యమ్మ లింపుంగు భాడంగ

స్వర్గంబు నెక్కింపఁ జాలు మెట్లు

26. ఈ నాటకమందలి చమత్కారములు 'చమత్కార చారుత్వము' అను విభాగమున చేరినవి.

అద్దంబువలె మేని నంతయుఁ గస్పర్చుఁ

జాలిన మన్నని పాలగచ్చు

జీవకళల తోడఁ జెలఁగి నవరసములో

చెలువారఁ జూపెడి చిత్తరవులు

మాటి మాటికి విరత మాటలాడుచుఁ బంజ

రము లలరించు గోరలు చిలుకలు

కలుగు నీ మేడపై నుండి కారచునపుడు

క్రింది జనములు చీమల చండముగను

తోటలుం బూరి బయళ్లు వాటముగను

గానఁ బడుచుండెఁ దిరిగెడి కన్నుఁగవకు -

పు- 55

ఈ హర్మ్య వర్ణనము అతిశయోక్తులతో ఆకాశహర్మ్యములు గట్టక స్వభావోక్తులకు సమీపబిందువుగా నున్నది.

గిలిగింత శ్లోవాదుజామున పాడిన మేలుకొలుపు పాట :

ప॥ మేలుకో యనుడ - మేలుకో ఘనుడ

అ॥ మేలుకో యనుడ - మేలుకో ఘనుడ

మేలుకో చీకటి జాలు ముసుగు దీసి

మే॥

జారులు చోరులు సల్పిన ఘోరము

జనుల కెఱుకపర్చ మేలుకో

... ..

పు. 56

ఈ పాటను వేటనుండి వచ్చుచున్న పెద్దరాజు వినును. ఇనుడు అను శబ్దమునకు సూర్యుడు, ప్రభువు అని రెండర్థము లున్నవిగదా. ఒక అర్థము ఆంధ్రకొరమును తొలగించి కన్నులు తెరపించు జగచ్చజువునకు మేలుకొలుపుకాగా, మరియొక అర్థము కామాంధకారముతో కన్నులు కానని చారచజువునకు మేలుకొలుపు.

చంద్రవర్ణనము :

ప్రొద్దుజాడల గసిగంది హద్దుమించి
జుణిగిపోయిరి నాదగు చుక్కబంట్లు
ఇడుమపాటున బలగము లేడసియుంట
తెల్లమని రిక్కరాయఁడు వెల్లబొత్తె పు. 57

తానొనర్చిన చీకటితప్పెఱిగియు
మగని విధిలేక కనిపెట్టు మగువబోలే
వెలితివడి ప్రొద్దుముంగల నిలిచె చంద్రుఁ
డాకసపు పెనమందు మాడట్టు వలెను పు. 58

ఈ రెండు పద్యములలో చంద్రవర్ణనముతోపాటు కథాపరములైన ఆర్థములు కూడ సూచితము లగుచున్నవి. మొదటి పద్యమున 'సారంగధరుని పోయగము చూచి విరహముతో హద్దుమించి చక్కని చుక్కయైన చిత్రాంగి లొంగిపోయినది. తన ముద్దులభార్యయే యిట్లు చేసినదని తెలిసికొని రాజు తెల్లబోయెను; అనియు, రెండవ పద్యములో 'తాను చేసిన తప్పు తెలిసియుండియు, గతిలేక చిత్రాంగి మగని చూడినముఖముతో కనిపెట్టుకొని యున్నది' అనియు కథాపరములైన అర్థాంతరములు.

చిత్రాంగి సారంగధరుల సంభాషణ ఘట్టములో. చిత్రాంగికి కొంతసేపు సమాధానము చెప్పి, ఇక లాభములేదని గ్రహించి 'ఈ ఘోరపాపమునకు నే నంగీకరింపకున్న నన్నీమె బ్రతుకనీ దెల్లైన సరియే' అని నిశ్చయించుకొని, 'అమ్మా! నీకిట్టి పాపపుబుద్ధి తగదు. మనసు మళ్లించుకొనుము' అని పలికి సారంగధరుడు-

జగదేక వీరమూర్తి క ..

నుగురాణివి మేటి చదువునుం జదివిన నీ

వనుచిత భాషణముల నీ

తనయునితో నిట్లు లాడదగు నేతల్లీ!

పు. 44

అను పద్యము ననును. ఈ పద్యమున మొదటి రెండుపాదాలలో నున్న ప్రాస, తుది రెండుపాదాలలో చెడినది. చెడినది ప్రాసకాదు. చిత్రాంగీసారంగధరుల 'ధ్యాన'. వారి మనస్సులు మారుట ఈ ప్రాస మారుటలో దాసుగారు సూచించినారు.

ఈ నాటకము నందు దాసుగారు ఇతఃపూర్వమే వ్రాసిన పద్యములను కొన్నింటిని చేర్చినారు. ఇది భవభూతి, తిక్కనాద్యనేక పూర్వకపుల పరిపాటియే.

ఈ నాటకము నందు దాసుగారు కల్పించిన మరువలేని పాత్ర మహాకవి గాయకశిరోమణి. ఈ పాత్ర లేకపోయినను కథ కంటుపడదు. కథకు అనవసరము లైన పట్టులందు కవి కల్పించు పాత్రలు కవి వ్యక్తిత్వమునకు అయువుపట్టులు. ఈ నాటకము నందలి మహాకవి గాయకశిరోమణి భావము లన్నియు దాసుగారివే. ఈ నాటకము నందలి మహాకవి గాయకశిరోమణి. ఎవరోకాదు, మహాకవిగాయక శిరోమణి యైన నారాయణదాసుగారే.

నాయెఱుక :

'నా యెఱుక' నారాయణదాసు గారి స్వీయచరిత్ర ²⁷ ఇది న్యాయవాదియైన శ్రీ జయంతి కామేశముపంతులుగారి కంకితము. ఈ వచన గ్రంథమునకు నామ మైన 'నాయెఱుక' కొంత ఆసక్తి కలిగించు నామము. దాసుగారు ఉద్దేశ పూర్వకము గనే ఈ నామకరణము చేసిరి. వారి ఉద్దేశ మిది యని జనశ్రుతి.

నాయెఱుక అన నేనెరిగినది. అనగా నన్ను గూర్చి లోకమెఱుగనిది, నేను మాత్రమే యెఱుగునది. నేనెంత ప్రసిద్ధుడనైనను నా బాల్యదులను, నేను ఈ స్థితికి వచ్చుటకు కారణములు ఉద్బోధకములునైన అంశములను లోక మెఱుగలేదు. కాని తెలిసికొనవలెనను ఆసక్తి చూపును. అందులకే లోకమెఱుగలేనిది, నేను మాత్రమే యెఱిగినది అయిన నా యీ లోకప్రసిద్ధికి గల పూర్వరంగ మంతయు వివరించినాను. ఈ గ్రంథమునకు 'నా యెఱుక' అని పేరు పెట్టుటకీదే కారణము.

27. Auto biography అను దానికి సమానార్థకముగా వీరేశలింగముగారు వాడిన 'స్వీయచరిత్రము' అప్రప్రయోగమని బ్రహ్మశ్రీ కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు అభిక్షేపించినారు. స్వకీయ చరిత్ర అనికాని, సౌవ చరిత్ర అనికాని, స్వచరిత్ర అనికాని అనవలెనని శాస్త్రిగారి వాదము. (సరస్వతి-1911 మార్చి).

దాసుగారు ఈ స్వీయచరిత్రను వారిముప్పదియేండ్ల వయసువరకు మాత్రమే వ్రాయగా, దానికి శిష్యుడొక డొకసారి 'మీరు ముప్పదియేండ్ల వరకు మాత్రమే వ్రాసి అపితిరేమి?' అని అడిగెనట. దానికి దాసుగారు - 'స్వీయచరిత్ర ప్రతివ్యక్తి వ్రాయునది కాదు. లోకప్రసిద్ధి పొందినవాడు మాత్రమే వ్రాయవలసినది. అట్టివాని చరిత్ర కొఱకే లోక మెదురుచూచుచుండును. కాని ఎంత ప్రసిద్ధుడైనను తన చరిత్ర తానే సంపూర్ణముగా వ్రాయుట సరికాదు. లోకప్రసిద్ధి పొందిన తరువాత వాని జీవితమునకు ప్రమాణము లోకము. కనుక ప్రసిద్ధి వచ్చిన తరువాతి జీవితమును వ్రాయుట స్వీయచరిత్రకారుని పని కాదు. అది జీవితచరిత్రకారుని పని- నేను ముప్పదియేండ్లకు లోకప్రసిద్ధుడనైనాను. నేను ముప్పదియేండ్ల వరకు వ్రాయుట కిదే హేతువు' అని సమాధాన మిచ్చిరని పరంపరాగత సమాచారము.

శిష్యుడడిగిన ఈ ప్రశ్నకు దాసుగారు చెప్పిన సమాధాన మని మఱియొక హాస్య సమాధానమును శ్రీ మరువాడ పేంకటచయనులు గారిట్లు గ్రంథస్థము చేసినారు.

'ఎవ్వని చరిత్రయైనను ముప్పదియేండ్లు వఱకే లోకమెఱుగవలయును. ఆ పైని అనవసరము. ముప్పదియేండ్ల వరకే సుగుణముండును. ఆపైన పేరాసయు, అసంతుష్టియు పెచ్చురేగిపోవును. దైవత్వము నశించును. దేవతల నందుకే త్రిదళు లనినారు. ముప్పదియేండ్లదాటిన నందరు రాక్షసులే.'²⁸

దాసుగారు చెప్పిన ఈ సమాధానము నందలి సత్యాసత్యములజోలికి పోక 'నాయెరుక'కు అమూల్యమైన పీఠిక వ్రాయుచు కుమార దూర్జటి శ్రీ వావిలాల సోమయాజులుగారు దాసుగారు ముప్పదియేండ్ల వరకు వ్రాసిన దానికి చక్కగా సమన్వయము చేసిరి. వారు చేసిన సమన్వయమిది -

'సర్వత్ర పూజ్యత, స్వస్థలవిజయపరితృప్తి లభించినదశ శ్రీ దాసుగారి ముప్పదియేండ్ల వయసుతో ముగిసినది. శిష్యశిష్యార్థము ప్రదర్శింపవలసిన సమస్త ముఖ్యలక్షణములను గల వారి ప్రౌఢవ్యక్తిత్వము ఈ వయసునకు పూర్ణముగ రూపొందినది. లోకమునకు మార్గదర్శకములుగ వెల్లడింపదగిన జీవితానుభవము లన్నియు వారికీకాలమునకే చేకూరినవి. ఈ సమస్త విశేషమును 'నాయెరుక'

రచనకు పూనుకొనుటకుముందే సింహావలోకన మొనర్చి యుండుటవలననే శ్రీ దాసు గారు తమ స్వీయచరిత్రకు ముప్పది సంవత్సరముల జీవితకథనే వస్తువుగా పరిమిత మొనర్చి స్వీకరించియుండుదు' ²⁹ .

ఇకనారాయణదాసుగారి ఈ 'నాయెటుక' తెలుగుభాషలో వెలసిన స్వీయ చరిత్రలలో కాలానుగుణముగా ఏస్థానము నాక్రమించును? అని అవలోడనము చేసినచో -

'తెలుగులో స్వీయచరిత్రలు లేవనియు అట్టిదానిని తాను వ్రాయవలయు ననియు దాసుగారికి తోచెను. అంతట తన చరిత్ర వచనమున ముప్పదియేండ్ల వరకు దాసుగారు వ్రాసెను. ఇంతలో శ్రీ వీరేశలింగంపంతులుగారి స్వీయచరిత్ర ప్రథమ భాగము బయల్పడెను. దాసుగారు తాము వ్రాయుచుండిన స్వీయచరిత్రము నాపివేసిరి' ³⁰ అను వేంకటచయనులుగారి వాక్యముల వలన దాసుగారి 'నాయెటుక' ప్రథమాంధ్ర స్వీయచరిత్ర మని యనుకొనవలయును.

కాని శ్రీ వీరేశలింగంపంతులుగారు 'తెలుగుభాషలో స్వీయచరిత్రమును వ్రాయఁబూనుట కిదియే ప్రథమ ప్రయత్నము' ³¹ అని వ్రాసికొనిరి. ఈ వాక్యము వలన శ్రీ వీరేశలింగం గారి స్వీయచరిత్రము ప్రథమాంధ్ర స్వీయచరిత్రమని యనుకొనవలయును.

ఇది ఇట్లుండగా శ్రీ కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు 'తెలుగులో ఆత్మ చరిత్రమును రచించుటకు శ్రీ వేంకటశాస్త్రిల వారే ప్రథములని చెప్పవలయును. ఇప్పటికి 30 సంవత్సరముల క్రితము అనగా శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులు గారి స్వీయచరిత్ర రచనమున కించుక పూర్వమే యీ గ్రంథ రచన యారంభింప బడినను ఉత్తరార్ధ రచనము మాత్రము మొన్న మొన్ననే జరిగినది' ³²

అని 20-9-1934 వ తేదీనాడు వ్రాసిరి. ఇట్లే ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటాచ థానిగారు పల్కిరి.

29. నా యెటుక, పీఠిక, పు. 3

30. శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాస జీవితచరిత్రము - పు. 537

31. స్వీయచరిత్రము - అవతారిక, పు. 12

32. జాతకచర్య - ఉపోద్ఘాతము

‘తేలుగున వేంకటశాస్త్రిగారు కందుకూరివారి స్వీయచరిత్ర రచించుట కించుక పూర్వమే పద్యరూపమున జాతకచర్య యను స్వీయ చరిత్రను రచించుట కారంభించిరి’³³

వీరిరువురి వాక్యములవలన చెల్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రిగారి ‘జాతకచర్య’ ప్రథమాంధ్ర స్వీయ చరిత్రమని యనుకొనవలయును.

పై అభిప్రాయములను ఒకచోట గుది గుచ్చినచో తేలు సారాంశమిది-

దాసుగారి ‘నాయెటుక’, పంతులుగారి ‘స్వీయచరిత్రము’, శాస్త్రిగారి జాతకచర్య, ప్రథమాంధ్ర ఆత్మచరిత్రములను వాదములున్నవి. కనుక వీనిని బట్టి ఈ మూటిలో ఏది ప్రథమాంధ్ర స్వీయచరిత్రయో తేల్చుట కష్టము.

ముద్రణ దృష్టితో చూచిన, పంతులుగారి స్వీయ చరిత్రములో కొంత భాగము చింతామణి ముద్రాక్షరశాలలో తొలిసారిగా ముద్రితమైనది 1903లో. శాస్త్రిగారి జాతకచర్య మొదటగా ముద్రితమైనది 1934లో. దాసుగారి నాయెటుక ముద్రితమైనది 1976లో. కనుక ప్రకటన క్రమప్రకారము మొదటగా ముద్రితమైనది పంతులుగారి స్వీయ చరిత్రము, తరువాత శాస్త్రిగారి జాతకచర్య, తరువాత దాసుగారి నాయెటుక.

ఇక ఈ గ్రంథములు వ్రాసిన కాలములను పరిశీలించినచో, కాటూరివారి వాక్యములవలన జాతక చర్య వ్రాసినది ప్రకటనకు 35 సంవత్సరముల పూర్వము అనగా (1934-35) 1899లో.

ఇక్కడ మరియొక విషయము. శాస్త్రిగారి జాతకచర్య పద్యాత్మక మగుటచే స్వీయచరిత్రము కావచ్చునుగాని, స్వీయచరిత్ర ప్రక్రియకు చెందదు. పద్యాత్మకములైన స్వీయ చరిత్రములను స్వీయచరిత్రల ప్రక్రియల కోవలోనికి తీసికొనినచో, వీరందరికంటె ముందుగా పద్యములలో వ్రాసిన శ్రీ కొక్కాండ వేంకటరత్నముగారి, శ్రీ మండపాక పార్వతీశ్వరకవిగారి ఆత్మచరిత్రములను ముందుగా లెక్క

33. తిరువతి వేంకట కవులు - ఆం॥ ప్ర॥ సంగీత నాటక అకాడమీ ప్రచురణ
పు॥ 42

లోనికి తీసికొనవలెను. ఏ భాషయైనను ఇబ్బంది లేదనుకొన్నచో శ్రీ వెన్నెలకంటి సుబ్బారావుగారు ఆంగ్లవచనములో వ్రాసిన స్వీయ చరితము వీసన్నిటికంటె ముందే ముద్రితము (1873).

కనుక శాస్త్రీగారి పద్యాత్మకమైన జాతకచర్య స్వీయచరిత్ర ప్రక్రియకు చెందదనుకొన్న ఇక మిగిలిన పంతులుగారి, దాసుగారి గ్రంథములలో ఏది తొలి రచనయో నిగ్గు తేల్చవలెను.

పంతులుగారి రచనాకాలమునకు ప్రకటనకాలమునకు పెద్ద వ్యవధిలేదు. కనుక వారి రచనకూడ 1903లోనే, ఇక దాసుగారి నా యెటుక ఎప్పుడు వ్రాసినదో సరిగా తెలియదు. కాని పేంకట చై నులుగారి మాటలవలన, పంతులుగారి స్వీయ చరితముకన్న ముందుగా ప్రారంభింపబడినదని తెలియుచున్నది. చై నులుగారు దాసుగారికి దగ్గరబండువు. పైగా దాసుగారి సాహిత్య కన్యకల జాతక సమాచార ములను బాగుగా నెరిగినవారు. కావున వీరి మాట కొట్టిపేయుటకు వీలు లేదు. కనుక దాసుగారు నాయెటుక ప్రారంభించినది 1903నకు పూర్వము.

ఇది యిట్లుండగా దాసుగారు 'నాయెటుక' ఎప్పుడు వ్రాసినదో తెలిసికొనుటకు 'నాయెటుక' యందే ఒక ఆధారమున్నది.

'అవ్వించిత్ర వివాహకర్త కాలేజీలో తెనుగు పండితుడును సంఘసంస్కరణ కర్తయు నగుటచే గ్రమముగ యూనివర్సిటీ ఫెలో యై తన పుస్తకములు ఇంగ్లీషు పాఠశాలలో పాఠ్యగ్రంథములుగ బెట్టించుకొని యా మూలమున ధన మార్జించుకొనుచుండును.'³⁴

అని పంతులుగారిని తమ గ్రంథములో దాసుగారు విమర్శించినారు. పంతులుగారు Fellow of Madras University అయినది 1898 లో. ఈ అంశము నా యెటుకలో నున్నది కనుక, నా యెటుక పుట్టినది 1898 కి తరువాత. కనుక దాసుగారి నా యెటుక పుట్టినది 1898-1903 కి మధ్యకాలమున.

కనుక ఫలితాంశమేమనగా, రచనా ప్రారంభ దృష్టితో చూచిన నారాయణ దాసుగారి 'నాయెటుక', ప్రకటన దృష్టితో చూచిన వీరేశలింగము పంతులుగారి 'స్వీయ చరిత్రము' ప్రథమాంధ్రస్వీయ చరిత్రలు.

ఇక ఈ గ్రంథ విషయముపై దృష్టి మరల్చినచో -

‘లోకులచే నేనెఱింగినదియు నాస్వయముగా తెలిసినదియు మదీయానుభూతి దెలుపగోరి యిద్దాని వివరించెద. బాల్యయౌవన దశలను గల యసుభవము నన్ను గూర్చియు లోకము గూర్చియు నే దెలిసినమట్టుకు వ్రాసెద’ అని గ్రంథప్రారంభ వాక్యమే నాటకము నందలి నాందివలె కావ్యార్థ సూచకమై వారి గ్రంథవిషయమును సూచించుచున్నది.

ఈ స్వీయచరిత్ర యందలి వస్తువు - జననవిషయము నుండి (1864 విజయనగరప్రభువైన ఆనందగజపతిచే తొనుహలులో ప్రశంస లందుకొన్నవరకు (1897) గల ముఖ్యములైన ఘట్టములతో గూడిన నారాయణదాసుగారి జీవితము.

ఈ విషయమును చక్కని సన్నివేశముల సమావేశములతో, జీవకళలతో నుట్టిపడు పాత్రలతో, ప్రబంధసంబంధులైన వర్ణనములతో, స్వీయములైన గుణ లోపముల నిర్మీక నివేదనములతో, సమకాలీన సాంఘికవాతావరణ వివరణములతో, ఉపమానములతో, సూక్తులతో, అన్యదేశ్యములైన పదములతో, వ్యవహారబలముతో సాదుసమాసములను ప్రక్కకు నెట్టిన వైరిసమాసములతో, సందర్భోచితములైన పద్యములతో, చమత్కారములతో శుష్కమైన స్వీయచరిత్రము కానీయక పుష్కలమైన కావ్యత్వములో ముంచి దీనినొక మంచి గద్యకావ్యముగా నావిష్కరించినారు.

జయంతి కామేశము గారితో, భీముడి గారితో గల సంబంధము, మాటతప్పిన వేశ్య, వెలయాలిపరీక్ష, బందరులో గానమున పోటీలు, నరసన్నపేట వేశ్య, మైసూరులో ‘బందే బందే’ మొదలగునవి రసవత్తర సన్నివేశములు.

దాసుగారు, వేంకటచైనులు, జగ్గావదాని, పేరన్న, జయంతి కామేశముగారు భీముడుగారు, మాటతప్పినవేశ్య, నరసన్నపేటవేశ్య, విచిత్రవివాహకర్త, మదరాసు కాలేజీ ఆంధ్రోపాధ్యాయుడు, డిప్యూటీ కలెక్టరు, తప్పుపట్టిన వైణికుడు, మైసూరు మహారాజు, ఆనందగజపతి, మొదలగునవి చక్కగా పోషింపబడిన పాత్రలు.

బరంపుర వర్ణనము, సింహాద్రిఅప్పన్న దర్శనము, పడవప్రయాణము, బాల్యదశావర్ణనము, బెంగుళూరు ప్రయాణము, రాజమండ్రి తొనుహలు వర్ణనము మొదలగునవి ప్రబంధవాసనలు గుఱాళించు వర్ణనలు.

‘నేను మర్త్యులను గొల్వను’ అని తన్నాచరింపదలచిన మైసూరు ప్రభువుతో ననుట, ‘మీకేమి కావలెను?’ అని అడిగిన రేవారాణితో ‘పరమేశ్వర కటాక్షము కంటె కోరదగినది యేమియును లేదు’ అని యనుట, తనకున్న పెద్దగురుని, చిన్న గురుని సేవలను, వేశ్యాసంపర్కములను దాచకుండ చెప్పుట, మొదలగునవి స్వీయ లోపముల నిర్మీకనిపేదనములు.

నీటికొరకై గంగాస్తుతి చేసి బావి త్రవ్వించుట, పండుగలు, అచారములు, ఆటపాటలు, వేశ్యల వ్యవహారములు, మద్యములు, ఉద్యోగభేదమునుబట్టి సంఘ గౌరవభేదము, పండితులకుట్రలు. ప్రభువుల కొలువుకూటములు, రాజమండ్రీ టౌనుహాలు, మొదలగునవి సమకాలీన సాంఘిక వాతావరణములు.

‘నడుమంత్రపుబ్బర సిరిన్దిని క్రొవ్వుజనులవలె నుబ్బుజలగలను, గార్కొను చున్న ధవళమేఘంబులవలె బ్రేలెడు ప్రతిచేలను నిరతాన్నదాతల వలె చేరు వన్సులభజీవనము చేతికందెడు జలాశయంబులను, లేజవ్వనముమాడ్కి జిగురు బలసిన యుద్యానవనంబులను, వేదవిహితధర్మములమాడ్కి నొడ్డుచేర్చు నోడలను, నునుసిగ్గు వలపుక్రీగంటిచూపుమాడ్కి బ్రతిక్షణాహ్లాదకరములగు తీగ మెఱపుగము లను, మంటలమ్రోగు ఫిరంగులవలె మెఱపులన్ గర్జిలు కారుమబ్బులను, రేబవళ్లం దెరిపిలేక జీవనసంతుష్టిసలుపు సప్తాహంబులవలె విలసిల్లు ముసిళ్లును, విధివిహితం బుగ సకల జనాహ్లాదకరంబుగ జరుగు గణపతి నవరాత్రంబులను, లుబ్ధగేహంబు మాడ్కి పథిక సంచారవిరహితంబులగు మార్గంబులను, పరువుమాలిన పామరులవలె జెలరేగితిరుగు కుక్కురమిదునంబులను, బయల్పడని మునులవలె దలచూపని కోయిలలను (పు. ౧2)

శివాచారి వలె గోలబట్టి దిరుగు దాసుని కీతి పోతుపేరంటాలపోల్కి సాని పాపకై వడి శృంగారరసమును, శక్తిహీనునిభంగి మెట్టచేదాంతమును, అపన్నునిగతి భక్తియుం దెలుపుచు హరికథల జెప్పుచు (పు. ౧3)

కడుపున జఠరాగ్నివలె స్త్రీమరు నడుమ నగ్నికుండమున్నది (121)
ఏనుగుతల యాడునట్లు గాలికి స్త్రీమరు రెండుప్రక్కలం దూగుచుండెను
(121)

అనుకూలశత్రువుమాడ్కి బైకినల్లగ నుండినను సముద్రపు
గాలి లోపల కాక చేయుచుండును (117)

ఎవరికిం దెలియనటు ధనమార్జించుకొను దొంగవలె జప్పు
పోకింతయులేక పడవ పోవుచున్నది (128)

హరిదాసులవలె నాశ్రయించినవారలను మాత్ర మొడ్డున
జేర్చుచు దాము దరిజేరలేని కట్టమాకులును (128)

కాల్వ కీరుతట్ల నిండు జవ్వనమున గుబ్బిచన్లవన్ గ్రీక్కిరిసిన
మాడ్కి గెలలగుపర్చు కొబ్బరులును (128)

తాము సుఖముండినకొలది పలువురదోడ్కొని రక్షించు యజ
మానులవలె, దమ కడుపు నిండినకొలది పడవలం దత్తరగ నీడ్చి
కొనిపోవు తెరచాపలును, పరపతిం బోగొట్టు దబ్బరపల్కు రీతి
గాలింగూడనీని తెరచాప చిద్రంబులును ... (129)

మొదలగునవి అడుగడగున దాసుగారి లోకపరిశీలనమును నుడివెడి యువ
మానములు.

గూపాజీవలు శ్మశానకుసుమముల వలె వర్జనీయలు (134)

గుద్దులాడినగాని కులము బయలుపడదుగదా! (136)

పిల్లి చార్త్రదాయణమువలె గలికాలపు వైరాగ్యము నమ్మ
పొటముకాదు గదా! (156)

వెలబోటుల విశ్వాసము గగనారవిధము, శశీవిషాణము,
చంద్రాపుత్రులవంటిది (133)

వ్యసినరహితు లెక్కడనో తప్ప గొడ్డువారివలె గార్హస్థ్య
దూరులవలె కఠినాత్ము లయ్యెదరు (149)

సర్వలోక రంజకమగు విద్యావై భవము కలవాడొకచో తల
నమ్ముకొనబోడు (164)

పెద్దగురుడు నరికి చిన్నగురుడు పిరికి ³⁴ (181)

మొదలగునవి సంవర్షసుందరములై న సూక్తులు.

పితాపురం మహారాజు పశ్చెముతో రూపాయలనిచ్చుచు సంత్సప్తిపొందడు
అని యనుచు 'అసంతుష్టో ద్విజోనష్టః' అని చమత్కరింపగా వెంటనే దాసుగారు
'సంతుష్టః పాత్థినః' అని తిరిగి చమత్కరించుట - (112)

కొందరు బ్రాహ్మణులు 'సాహెబూ! సాహెబూ! ఎక్కువ జాతిపిల్లను
పెదవిమాత్ర మెంగిలిసేయకు' మనునట్లు తమజాతిం కాపాడుకొనుచుండిరనుట
(121)

ఒకపేశ్య దాసుగారితో 'మీవంటి శృంగారశేఖరులు, పరమపవిత్రులు నిష్కా-
ములు చేయదగు వృత్తికి జొరగొనుట తగదు' అనియన, 'కొలఁసునుండి కొండ
కేగిన కలహంసది తప్పుగాని కాకిది తప్పా?' అని యనుట - మొదలగునవి
చమత్కారములు. (150)

శివకోవెల, సర్పజెముడు, యుద్ధపుంజు, భరద్వాజవిందు, మొదలగునవి
వైరినమానములు.

తుంబ, తరవాణి, వంతర, పెయ్యమ్మ (పెద్దతల్లి), తోచ్చి (పినతల్లి),
అచ (అన్న), చిట్టి (పినతండ్రి), మొదలగునవి మాండలిక పదములు. పెద్దగురుడు,
చిన్నగురుడు, గోవిందుడు (మద్యములు) మొదలగునవి సాంఘిక పదములు.

34. 'నల్లమందు నరికి, గంజాయి పిరికి' అని శ్రీకాకుళు మాండలిక లోకోక్తి
'పెద్దగురుడు' అన నల్లమందు, బ్రాందీ, మొ॥ మద్యములు. 'చిన్న
గురుడు' అన భంగులేక గంజాయి.

ఈ స్వీయచరిత్ర వలన కొన్ని వింతలు విశేషములు వెలుగు చూచినవి. మచ్చునకు కొన్ని -

జగ్గవధాని బలము, తిండి :

జగ్గవధాని దాసుగారి పెద్దన్న. అజానుబాహుడు. దొంగలు ఒకసారి ఇతనిని చూచి 'యిదెక్కడి మనిషిరా! కొండలాగున్నాడు' అని పారిపోయిరి. మరి యొకసారి విజయనగరప్రభువు ఇతని విగ్రహమును చూచి 'ఏపాటి భోజనము చేసెదవయ్యా?' అని అడుగగా 'మహాప్రభో! నాతో దండెపట్టెలిని వారుగూడ బట్టలేరని నాయభిప్రాయము. క్రమాంతస్వాధ్యాయపేత్తను. ఏలినవారు చిత్త గించినచో నా భోజనవైభవము దెలియును' అని సమాధానమీయగా ప్రభువు సంతోషించి కోటకు రప్పించి, కాగినపాలను లడ్డుపులను ముందువెట్టి, జగ్గవధాని పన్నెండుసేర్ల పాలను, తొంబది లడ్డుపులను దిని 'యిది రాత్రిపూట. మధ్యాహ్నము నందైన నింతకు రెట్టింపు పుచ్చుకొందును' అన ప్రభువు నిర్దాంతపోయెను (పు. 81)

ఈ జగ్గవధాని అమానుషబలమును గూర్చి 'నాయెఱుక' లో విపులముగా గలదు. ఒకటి రెండు మాటలు -

'అతడు (జగ్గవధాని) క్రమాంతస్వాధ్యాయపేత్త. ఉర్లాము పరీక్షలో నుత్తీర్ణుడు. భోజనమునకు తగిన విగ్రహపుష్టి, విగ్రహమునకు తగిన యమానుష బలము, బలమునకు తగిన దైర్యసాహసములు, బలపరాక్రమములకు తగిన వైదికాచార సంపదయు నోర్పును గల సత్పురుషుడు. నవ్వులకైన నబద్ధమాడని సజ్జనుడు' (62, 63)

'మా పెద్దక్క యత్తవారి యూరగు పిడిసీలకు వచ్చుచున్నప్పుడు మొలబంటి యేటి దొంగయిసుకలో కూరుకొని కదలక యెడ్లతొటి బండిని మాపెద్దన్న బండి నొగలకును దన మొలకును పెద్ద మోకు చుట్టబెట్టుకొని యొడ్డున నిలబడి సుళువుగ నొడ్డెంక్కించుట నిజముగ నమానుషచేష్ట'. (పు. 63)

'మాపెద్దన్న యొక పెద్దకమ్మి బండియుండపై కోడెవయసువాండ్రను పదు గురను కూర్చుండబెట్టి పైకి తోడుట నేనెరుగుదును. ఆ బలమునకై యచటి చూపరులందరు మిక్కిలి యాశ్చర్యము నందిరి. మరొకపుడు రెండు గజముల రేవటియూబిలో గూర్కొని యుడుపుటాకు కట్టలతో నిండుకొన్న కమ్మిబండి కొక

వైపు పెద్దఎనుపోతును బూన్చి, యద్దాసిగ్గోవుల నదల్చమని, తానొకవైపున గుండె నాని, మా పెద్దన్న యొక్కడును నూరుగజములమేర నా బండిని మడిగట్టునకు లాగుకొని వచ్చినపుడిది యమానుషబలమని మా యూరువారందరును గొనియాడిరి' (23.)

'మా పెద్దన్న యీత చోద్యమైనది. యోడవలె కదలక మెదలకనీటిలో వెలికిల బడుకొంటయు నతనిపై పదిమంది కూర్చుండుటయు, ఇందరిని భరించుచు నెంతమాత్రము చలించక కాలిపట్టి యెటులాగిన నటు వచ్చుటయును మిక్కిలి యద్భుతము' (24).

శ్రీ జయంతి కామేశము పంతులుగారి కవితాప్రీతి :

శ్రీ జయంతి కామేశము పంతులుగారు 'చేయెత్తు పొడవగు రూపసి. లోకోత్తరుడు, భాగవతోత్తముడు, గొప్ప పండితుడు, కవి, హైకోర్టు వకీలు. పదిలక్షల రూపాయలకు పైగా నార్జించిన త్యాగభోగరాయడు' (4).

కామేశము పంతులు సంస్కృతాంధ్రములలో ప్రశస్తముగ కవితచెప్పగల డతడొనర్చిన జానకీవర శతకము రామశతకమును ముద్రింపబడినవి. ఇంగ్లీషున ఓధ్రమున మేటి పాండిత్యము గలదు. లా యందు మిక్కిలి నిపుణుడు' (95).

'కోటిపిల్లి యను గ్రామమున పంతులు (జయంతి కామేశముపంతులు) నేను [దాసుగారు] కలసి యేబదిగంటములకు చెరియొక పాదము చొప్పున నేబది పద్యములు కవిత్యము చెప్పితి మందులో నొక పద్యముదాహరించెద-

నాళీకంబులఁ గేరుకన్నఁగవ సన్నలెచ్చల్పు వాటింపఁగా
శ్రీలింతేసి పసందెచూతమనుచున్ జెన్నారు చందోయిపై
గాలింబయ్యెద దూలఁగా జనులు దగ్ధాంక్షించి వీక్షించఁగాఁ
గాళింగాంగన చెర్వుఁజేరు హొయలుంకంటెన్మనోజ్ఞంబుగా

ఇందులో విషమచరణంబులు నేను, సమచరణంబులు పంతులును జెప్పినాము' [99]

దాసుగారిని నాలుగునెలలకుపైగా తనతో నుంచుకొని. 'సింహాలలాటపు బంగరుమురుగులు, ఒక పట్టుపంచలచాపు, ఒక బనారస్సుఖండవా, ఒక జల్తారు తాజు, నాలుగువందల రూప్యముల నగదు' ఇచ్చి సాగనంపుచు, 'చంద్రునకు ఒక నూలుపోగన్నట్లు నీకిచ్చినాడ. ఋణస్థుడనైయున్నదశలో వచ్చినా వింకొక మాటు నేబ్రతికియున్నచో నీకధికముగా నిచ్చెదను' అని బండివెనుక ఫర్లాంగు కంటతడితో వెంటవచ్చి వీడ్కోలు చెప్పుచు 'సూరన్నా! లోకము నిన్నెరుగజాలక నీకవజ్జిత సేయుదురేమో' అని వగచిన కవితాప్రియులు కామేశము పంతులుగారు- [102]. ఈ అనుబంధము వలననే దాసుగారు ఈ స్వీయచరిత్రను వీరికి అంకిత మిచ్చిరి.

భీముడిగారి రసీకత :

భీముడుగారు రాజమండ్రి యందొక పేరుపడిన న్యాయవాది. దాసుగారికి ప్రాణస్నేహితుడు. 'మిక్కిలి రసజ్ఞుడు, మాటలపోగు'. భార్యమరణించిన తరువాత ఏలూరులో నొకపేళ్ళతో కాలక్షేపము చేయుచున్నవాడు. భీముడిగారి తల్లికోర్కి ప్రకారము దాసుగారు, వివాహము చేసికొనుమని కోరగా, భీముడుగారు 'రాత్రి పద్ద గోత పగలు పడునట్లు, డబ్బిచ్చి తద్దినము కొనునట్లు, వదిలిన పీడన్దిరిగి తెచ్చుకొనునట్లు నడికాలమున దిరిగి నాకు వివాహ మెందుకు? దేవుని కృపచే నొక పుత్రిక కలెగెను గదా! చాలును. నేనానందరాయుడను గనుక మరి సంసారపు చిక్కు నాకక్కరలేదు' [131] అని చెప్పినాడు. మరియొకనాడు 'ఓయీ! ఇక నాకు పెండ్లెందుకు? నీవు చూచితివిగదా యాపె [అ పేళ్ళ] నన్విడిచి యితరుల కూటమి చేసినట్లు నీవు రుజువు చేసినయెడల తప్పక తక్షణమే పెండ్లి చేసికొనెదను. విశ్వాసము కలది కులాంగనయైన నేమి? పేళ్ళాంగన యైననేమి? హాయిగ కాలక్షేపం సేయవచ్చునుగదా' [133] అని చెప్పిన భోగప్రియుడు. 'రూపజీవలు శృశాన కుసుమముల వలె వర్జనీయలు' అని దాసుగారనగా, దానికి 'వినుమోయీ! వేయేల! అపె నన్ను విడిచి యితరులతో సంభోగించినట్లు దృష్టాంత మగువరెచ్చెదవేని పెండ్లాడెదను. నీ వాపెను శోధించు, నీకు సందిచ్చెద. నేడే రాజమండ్రికిపోయి నెలరోజులలో తిరిగి వచ్చెద. పదప నీవెట్లు చెప్పిన నట్లు నమ్మెద' [134] అని చెప్పిన స్నేహశీలి.

విచిత్రవివాహకర్తతో విరసము :

శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులు గారికి దాసుగారు పెట్టినపేరు విచిత్ర వివాహకర్త. దాసు గారికి వీరేశలింగముగారు చేయుంచు పునర్వివాహములన్న గిట్టవు. పంతులుగారికి దాసుగారుచెప్పు హరికథలన్న పట్టవు. ఈ మహామహు లిరువురకు ఒకరిపై నొకరికి సదభిప్రాయము ఇట్లు లేకపోవుట ఈ స్వీయచరిత్ర వెల్లడిచేయుచున్నది. హనరబుల్ ఆపేట్రన్ పంతులుగారికి, విరేశలింగముగారికి, దాసుగారికి మధ్య జరిగిన ఒక సంభాషణము.

ఆపేట్రన్ : [దాసు గారిని గూర్చి] నిన్నటిరాత్రి యిత డత్యద్భుతముగ హరి కథ చెప్పి సభికుల రంజింప జేసెనట.

వీరేశ : [మొగము ముడుచుకొని] ఛీ! యేమి హరికథలు, వెధవ హరికథలు బండబూతు హరికథ.

దాసుగారు : [నవ్వుచు] పంతులు గారికి సహవాసబలము కాబోలు నెల్లప్పుడు విధవాస్మరణము చేయుచుందురు.

ఆపేట్రన్ : నిన్నరాత్రి దాసుగారి పాట దేవదుందుభులు మ్రోసెనట.

దాసుగారు : పాటసంగతి వారెరిగినచో వెధవ కథలని తిట్టెదరా?

వీరేశ : [పండ్లు కొరుకుచు] నీపాట పిచ్చాయికి [ఒక వేళ్య] తెలియును.

మరియొకరు : నారాయణదాసుగారి కవిత్వము వంటి ఒరిజనల్ ఛో సాధారణముగా మరెవరికిని లేదు.

వీరేశ : పోనిండు, ఆ మాటన్న నాకసహ్యము, పోకిరీగుంటకారు.

ఈ సంభాషణము [176] వలన వారిరువురి మధ్య అభిప్రాయభేదము లెట్లు న్నవో స్పష్టము. ఇట్లు భిన్నాభిప్రాయాలై యుండుట ప్రారంభము నందు మాత్రమే. తరువాత దాసు గారిని వీరేశలింగముగారు సన్మానించినట్లు సాక్ష్యము లున్నవి.

రాజమండ్రి టౌనుహాలు :

పనికిరాని కబుర్లతో కాలమును వ్యర్థముచేయువారందరు క్లబ్బులలో చేరెద రని దాసుగారి భావము. ఈ భావమునకు స్వభావోక్తులతో చేసిన వర్ణనము టౌను హాలు వర్ణనము. ఆ పెద్ద ఘట్టము ప్రారంభము నందలి పంక్తులు కొన్ని-

'ఉదయము నుండి సాయంకాల మైదుగంటల వర కుద్యోగముల నలసి డస్సి
యచట కాలయాపనము చేసికొనుటకై కొందరు, ఇంటిబాధ పడజాలక కొంతసే
పైన నొంటిగ సుఖముండుటకై కొందరు, గుట్టుబండ్లపై బైసిక్కిలపై నుండియు
వచ్చి తమ డాబు చెలాయించుటకై కొందరు, తగిన యధికార్లు సహవాసము దొరు
కును గదా యని యిచ్చకములు బిల్కాచు నాత్మలాభముకై కొందరు, ఇంటిలో
హారనార చూచుకొనక న్యూస్ పేపర్ల టప్పాలు రుచిమరగి మరింత మనఃశోభ
నొందుటకై కొందరు, ప్లీడర్లుద్యోగులు, కలిసి టప్పాలు కొట్టువారు, పనికి
మాలిన వృద్ధ ఘటములు, పెన్షనుదార్లు మొదలగు పలురకములు కల్బుపురువులు,
.....[174]

నాడేకాదు, నేడుకూడ 'కల్బు' లలో కన్పించువారలలో వీరలే ఎక్కువగదా!
ఉద్యోగుల ఎక్కువ తక్కువలు :

'గవర్నమెంటు నౌకరు మొదట గౌరవనీయుడందు క్రిమినలిథికారి శ్రేష్ఠుడు.
సివిలు రెండవరకము. మువైపు భోజనము చేయునేల ఫస్టుక్లాసు పంక్తిలో మొదటి
విస్తరి డిప్యూటీ కలెక్టరుగారు. తరువాత శిరస్తాదారు గారు, తరువాత సబ్ మేజి
స్ట్రేటుగారు, తరువాత మునుసబుగారు, తరువాత, ఇన్ స్పెక్టరుగారు, తరువాత
హెడ్ గుమాస్తాగారు, తరువాత నాజరుగారు, తరువాత ప్లీడరు, తరువాత చిల్లర
గుమాస్తాలు. రెండవక్లాసు పంక్తిలో జీతమునుబట్టి తరగతిగా జమీందారీ యుద్యో
గులు. మూడవక్లాసు పంక్తిలో స్కూలు మాష్టర్లు, విదప దిక్కుమాలిన
పంక్తిలో పండితులు, వైదికులు, కొట్టకొనకు గాయకులును భిక్షకులును' [పు. 165]

ఇంకను ఈ స్వీయచరిత్రలో టిక్కెట్టుపెట్టి చేసిన అష్టావధాన విశేషములు,
దాసుగారి 'క్లాసుమేట్సు' వివరములు, రాజోద్యోగుల కుట్రలు, రకరకములైన
దాసుగారి ఊహలు, మొదలగు విషయము లెన్నియో చోటుచేసికొన్నవి.

'స్వయముగ చెప్పవలసిన ఆగత్యమున్నంతటి తన జీవితకథను మాత్రమే
స్వీయచరిత్రకారుడు వస్తువుగా స్వీకరింపవలెను. అన్యమైన జీవితకథను ప్రద
ర్శించు పని జీవితచరిత్రకారునిది³⁵ అన్న సందేశ మందించు స్వీయచరిత్ర
'నాయెటుక'.

మృత్యుంజయాష్టకము :

ఇది మృత్యుంజయుని భక్తితో స్తుతించిన అష్టకము కావలెను.

'అతడు (విజయనగర న్యాయవాది శ్రీ జిల్లేపల్లి హనుమంతరావుపంతులు) చనిపోవుముందు దాసుగారిని పిలిపించి మృత్యుంజయాష్టకము చదువుడని కోరి విని, శ్రీ శంకరస్వాములవారి కవితవమువలె నున్నదని శ్రీ దాసుగారి కాళ్లు దన కన్నీట కడిగి యభయము నొంది స్వర్గస్థుడాయెను'³⁶ అను మాటలవలన దాసుగారు మృత్యుంజయునిపై ఒక అష్టకము వ్రాసినట్లు స్పష్టపడుచున్నది. కాని ఈ అష్టకము లభింపలేదు.

ఇది సంస్కృతభాషలో వ్రాసిన అష్టకమని జనశ్రుతి. కాని మార్కండేయ చరిత్ర హరికథలో సంస్కృత సమాసరచనాభూయిష్టమైన 'మృత్యుంజయా' అను మకుటముతో నున్న ఎనిమిది పద్యములే³⁷ దాసుగారి మృత్యుంజయాష్టకము అని అనిపించును.

ఇట్లు అనిపించుటకు వ్యస్తముగానున్న మంచి పద్యములను సందర్భానుసారముగా గ్రంథస్థములు చేయుదాసుగారి అలవాటు ఒకకారణము. సహజముగా తేటతెనుగులో వ్రాయు దాసుగారిట్లు సంస్కృత సమాసములతో కుప్పించుట వలన దీనిని సంస్కృతాష్టకమని విన్న జనులు భావించియుండవచ్చు నను అవకాశము ఇంకొక కారణము.

ఈ అష్టకము విడిగా దొరక కుండుటచే దీనినిగూర్చి ఇంతకన్న సమాచారములేదు.

బాలరామాయణకీర్తన :

ఇది బాలబాలికల కొరకు రామాయణకథను పదునొకండు చరణములుగా వ్రాసిన కీర్తన. ఈ కీర్తన ఇప్పటివరకు అముద్రితము. శ్రీ మరువాడ వేంకటచయనులుగారు వారు వ్రాసిన నారాయణదాస జీవితచరిత్రము నందు (పు. 169) మొదటి రెండు చరణములను ఉటంకించిరి.

36. నారాయణదాస జీవితచరిత్రము - శ్రీ మరువాడ వేంకటచయనులు,

పు. 192

37. 'మృత్యుంజయా' అను మకుటముతో నున్న ఎనిమిది పద్యములు మార్కండేయ చరిత్ర హరికథ యొద వచ్చినవి.

ఏ వృద్ధరసనయోవచ్చి రక్షించువరకు దాసుగారి ఈ కీర్తనకు ఆంధ్ర సాహిత్యలోకమున ఇట్లు చరణద్వయ సంచరణమేకదా అని బాధపడుచు-
దాసుగారి బంధువులను కనబడిన ఏ ఒక్కరిని కూడ వదలక అడుగగా,
అడుగగా శ్రీ మరువాడ నారాయణరావుగారు (వకీలు, రాజమండ్రి) వారి వదినె
గారికి నోటికి వచ్చునని తెలిపి, వారే కష్టపడి సేకరించి పంపిరి. ఇట్లు ఈ కీర్తన
నేటికి పూర్తిగా బైటపడి దాసుగారి రక్త బంధువులతో పాటు సాహిత్యానురక్త
బంధువులకు కూడ పరిచయమైనది.

కీర్తన :

1. ఆడుదమా గుమ్మి ఆడుదమా - మంచి
కోడెక త్రియలెల్ల గూడుదమా
పాడి మీరగ పాట పాడుదమా - భక్తి
తోడుత రాముని పేడుదమా

॥ఆడు

2. దశరథ నృపతికి బుట్టినాడే - అల్ల
కుశిక సుతుని వెంట బెట్టినాడే
నిశిచారుల నెల్ల గొట్టినాడే - తపసి
నెలత శాపమును బోగొట్టినాడే

॥ఆడు

3. మిథిలానగరు ప్రవేశించినాడే - నృపులు
మెచ్చ శివుని విల్లు త్రుంచినాడే
వృధివిసుతను వరియించినాడే - చాల
వృధుతరకీర్తిని గాంచినాడే

॥ఆడు

4. పరశురాముని భంగపరచినాడే - తన
పడతిగూడి సిరుల మించినాడే
గురువాక్యములు పాలించినాడే - (అంత)
గురుతరాటవుల కేతెంచినాడే

॥ఆడు

5. (నారీమణి ననసూయను) పొడగాంచినాడే - అచట
 నారచీరెలు ధరియించినాడే
 పొంగువెరాధుని త్రుంచినాడే - శర
 భంగుని చాల దర్శించినాడే ||ఆడు
6. పంచవటిని ప్రవేశించినాడే - శూ
 ర్పణఖ ముక్కుసెవులు ద్రుంచినాడే
 కంచుతీరులవారి త్రుంచినాడే - మాయ
 కాంచనమృగము నడంచినాడే ||ఆడు
7. సతి కోలుపోయి పలవించినాడే - తన
 సహజన్ముతోడ దుఃఖించినాడే
 కతము తెల్పెడు పక్షి కాంచినాడే - దాని
 కరుణతోడుత నగ్గి నుంచినాడే ||ఆడు
8. హనుమంతు జూచి భాషించినాడే - వాలి
 నని గూల్చి యినజు బోషించినాడే
 వనచరుల దెసల బంచినాడే - తనదు
 వనిత సేమము నాలించినాడే ||ఆడు
9. జలనిధివేగ గమియించినాడే - వన
 చరులతో లంక నాక్రమించినాడే
 దనుజులపై విక్రమించినాడే - అల్ల
 దశకంఠుని విదళించినాడే ||ఆడు
10. సతి పుష్పకమ్మపై నుంచినాడే - సహ
 చరులతో రథ మారోహించినాడే
 అతివేగాన పురికి నేతెంచినాడే - వసి
 స్థాదుల సమ్మతి గాంచినాడే ||ఆడు

11. పట్టాభిషిక్తుడై మీరినాడే - భక్తి

పాలన కలన పెంపారినాడే

దుష్టజనులనెల్ల కేరినాడే - రాజ

(దృష్టి) తప్పక కడతేరినాడే

॥ఆడు

వేల్పుమాట :

‘వేల్పుమాట’ అను గ్రంథనామము ‘భగవద్గీత’ అను నామమునకు అనువాదము. కాని గ్రంథవిషయము ప్రసిద్ధ ‘భగవద్గీత’ కు అనువాదముకాదు. శ్రీకృష్ణుడు అర్జునునకు జ్ఞానబోధచేయుట అన్నది యొక్కటే ప్రసిద్ధ భగవద్గీతలో, దాసుగారి ‘వేల్పుమాట’ లో కన్నడు సమానాంశము. ఇంతకన్న ‘వేల్పుమాట’ కు ‘భగవద్గీత’ తో మరేవిధమైన సంబంధములేదు. భగవద్గీతా శ్లోకానువాదములు కాని, వ్యాఖ్యానముల అనువాదములుకాని ‘వేల్పుమాట’ లో నుండవు. అక్కడక్కడ భగవద్గీతాశ్లోకతాత్పర్యములకు నీడలు కన్నడును. అవికూడ చాలతక్కువ ఇందులో శ్రీకృష్ణుడు చేయు ఉపదేశమంతయు దాసుగారి సొంతమే. ‘భగవద్గీత’ లో గల కృష్ణునిదికాదు. దాసుగారి ‘వేల్పుమాట’ లో శ్రీకృష్ణుడే నిమిత్తమాత్రుడు.

‘వేల్పుమాట’ లో ‘భగవద్గీత’ లో వలె పదునెనిమిది అధ్యాయములులేవు. అందిక, పొందిక, అచ్చిక, మచ్చిక, ఎమ్మిక, నమ్మిక, కోరిక, చేరిక - అని ఎనిమిది విభాగములున్నవి. ఈ గ్రంథమున దాసుగారు వాడిన చందము ‘బడి’ (మంజరీద్వీపద).

దారి తోచకున్న తనబత్తునకు మంచి

వెరపు వెల్పు నల్ల వేల్పుమాట

వినుము వెల్లడింతు వివరించి తగులము

తెగులు మాన్చు వెజ్జ! జగము నొజ్జ! - పు. 1

అను ‘గెల్పు’ తో (అటవెలదితో) జగద్గురుని స్తుతించి. గ్రంథవిషయములోనికి దిగుదురు.

తనహాయినిగోరి తనతోటివారలను చంపదలకొనలేక వాసికెక్కిన మగవాడు (అర్జునుడు) నల్ల పేల్పుతో (శ్రీకృష్ణునితో) విన్నవించుకొనుమాటలతో గ్రంథమారంభమగును. ఇదేకదా అర్జునవిషాదయోగము. నల్ల పేల్పుబిత్తుడు (అర్జునుడు) పిన్న వించుకొన్న విధానమును దాసుగారు వ్రాసినతీరు -

బ్రతుకనెంచెదరు నావలె నెల్లవారు
తమకోరినట్లది తప్పగుటెట్లు?
నన్నెదిరించు నందరిని జక్కాడి
ములుచనై మూనాశ్లముచ్చట బ్రతుకు
పోడిగించుకొన లేనిపోని తంటాలు
గొనజాల నెత్తురుకూడు నాకేల?
మగవారల నడంచి మగువల యుసురు
పోసికొనుటయొక పోటరితనమ?
ఏది యెఱునఁగానీ తాల్మి విడిచి
తగువాఁడు జగడము తలపెట్టలేడు
ఇర్లుపోర్లులకన్న నెక్కువకుడిచి
మత్తిలి తిరుగుట మరియాదకాదు
నన్నుండి యొరులు వంతంబడనేల?
కూశనై నాపయి స్థూరిమికలుగు
పేర్గర పిన్నలం బెద్దలఁజేలుల
చుట్టాల నొజ్జల సూరుమానులను
సుళువుగాఁ ద్రుంచవచ్చున్దాని, యుసురు
వాసినవారల బ్రతికింపఁదరమ?
కావున నాకేల కట్టడిపట్టు?
నేనేమిజుట్టుకొనెదఁ బోరుగెల్చి?
బంటులనందఱుం బరిమార్చినపుడు
నామంచిచెడ్డలఁ బరికింతురెవరు?

మానిసిమరియాద మంటిసాల్చేసి
 యొరులఁదున్ముటకన్న నొరులచేఁదెగుట
 నయము నాకున్నవంతలు తుదముట్టు
 బ్రతుకుసతంబ యెవ్వారలకైన
 మీసాల పై తేనె మేనిసుగంబు
 కనుక నోయబ్బ జగడమాడనొల్ల
 నిన్దొనియాడుచు నేనూరకుందు
 అని చతికిలఁబడును' - పు॥ లు 1, 2

ఇట్లు చతికిలబడిన తన బిత్తుని [అర్జునుని] చూచి నల్లవేల్పు [కృష్ణుడు] -

ఓ నిండుమగవాఁడ యో పోటుబంట!
 ఆడంగితనమెట్టులబ్బె నీకివుడు
 పెద్దలపరువెల్లఁ బెంటలోఁగల్పి
 పేరెల్లఁ జెడఁగొట్టి పిఱికివైనావ? - పు. 3

అని ప్రారంభించి బోధచేయును. ఈ బోధ బిత్తుని ప్రశ్నములతో నల్లవేల్పు సమాధానములతో ఎనిమిదివిభాగము లైనది. ఆ ఎనిమిది విభాగములే - అందిక, పొందిక, అచ్చిక, మచ్చిక, ఎమ్మిక, నమ్మిక, కోరిక, చేరిక.

‘అందిక’ నుండి కొన్ని పంక్తులు-

‘పనికిమాలిన పిచ్చివలవంతమాని
 గుండెదట్టముచేసికొని నిలఁబడుము
 అంతయుద్దలిసిన యట్లుపల్కెదపు
 కటకటపడదేల కల్లయిబ్బంది
 ఎఱుకువగలవారలేది యెఱునఁ
 దల్ల డిల్లరు బిగిదప్ప రుల్లముల - పు. 3

అని అజ్ఞానముతో మాటలాడుటవలదు, అనవసరమైన బాధపడకుమని యనును.

వచ్చినపనిచూడ పగఱజక్కాడు
 కొట్టగల్గితి ననుకొని నట్టివాఁడు
 దెబ్బ తింటిననుచు దిగులందువాడు
 తెల్విమాలిన యుత్తదేబె లిర్వురును - పు. 5

అని కొట్టితి ననుకొనువాడు దెబ్బతింటి ననుకొనువాడు ఇరువురు అజ్ఞానులే.
 వీరిరువురు నిమిత్తమాత్రులు. నిజముగా నున్నదానికి మార్పులేదు అని అనును.

ఎఱుకువకలవాని కిజ్జగమెల్ల
 నింగినలుపువలె నిక్కముకాదు .. పు. 6

... ..

నీనీడ నీమేను నిక్కముకాదు
 నిజముగ నీవేపనిజ్ఞేయలేదు
 నీకున్న రూపొక్క నిక్కపుటెఱుక
 పుట్టపు గిట్టపు పొదలవోయప్ప
 నీవీజగంబు నంటి యంటకుందు
 నిజము తామరమీఁది నీటిచందమున - పు|| 6 7

అని బోధచేసి-

నీ కగపడబోదు నిజమైనదారి
 తెప్పు త్రోవంబడి తల్లడిల్లుకుము
 నామాట చొప్పున నడుపు మెల్లపుడు
 కోరినమేలు చేకూరునోయబ్బ - పు. 10

అని దైర్యము చెప్పును.

పొందిక లో అద్వైతసిద్ధాంతముపై అర్జునుడు వేసిన ప్రశ్నముల వంతులు -

నీకంటె వేరుగా నేను లేననుచుః
 దెలిసియు నాకేల తెలిపెదవిట్లు?
 నిండుతనివితప్ప నీకొడలేక
 యెట్లు నన్బరికొల్పె దిక్కల్లయనికీ?
 వీనులులేక నన్వినజాలదెట్లు?
 నాతోఁ బలికెదెట్లు నాలుకలేక?
 ఎట్లు నాకగపడె దీరూపు లేక?
 కల్ల యెట్లు నిజంబు కనిపెట్టఁగల్గుఁ?
 దొలికబ్రద్దలుచేయ దొరకొనునట్లు
 నీడతోడనోర్ నెగడుదునెట్లు?
 ఊరకే కాల్సేతు లూపుటకన్న
 మిన్నకయుండుటే మిక్కిలినయము
 కల్ల కల్ల నిక నిక్కంబు నిక్కమును
 రేయినిరేయి మఱియుఁ బ్రౌద్ధుఁ బ్రౌద్ధు
 తనకుఁ దానెడయుచున్దాఁకుట యెట్లు?
 కోరికన్గోరెఁతోఁ గొట్టఁదరంబ?
 చిచ్చుచేతనమ్రతీ చిచ్చార్పవీల?
 ఏతలంపునేక యేపనిచేయఁ
 దొడరుటకున్దారి తోఁచదెద్దియును
 నీ పలు కొక్కటేని యెరుంగలేక
 పొగలెడు నన్నెటు ప్రోచెదోవేల్పు! - పు. 11

ఈ ప్రశ్న పరంపర చమత్కారముగా నున్నది. 'అద్వైతులు వచ్చుచున్నారు
 చెంబు, చేట జాగ్రత్త' యన్న లోకములోని హాస్యపు మాటకు దగ్గరగా
 నున్నది.

‘అద్భుత’ యందలి కొన్ని పంక్తులు -

చూడఁగలను నేను చూపులులేక
 వినఁజాలుదును నేను వీనులులేక
 చేయనేర్తును నేను చేతులులేక
 మాటలాడెదనేను మరినాల్కలేక
 తనఁజాలపీపు నిక్కముగ నారూపు
 గట్టినమ్మిక చేతఁగాని సుంతయును
 నీవు కర్జము మఱి నేను కతంబు
 నీవు చెట్టువు మరి నేను విత్తనము
 నాకు నీకు స్రవంతయు లేదు వాసి
 ఈవు నేనొక్కటియే యెప్పటికిని
 ననునమ్ము మరియాద నడిపెదనేను - పు. 21

అని తన సర్వేశత్వమును, తనకు జీవులకు గల సంబంధమును ‘నల్లవేయి’ వివరించినాడు.

నడిపింతు నిన్నునే నాయుచ్చకొలది
 ఆడుదువీవు నేనాడించువాడ
 ఏడ్చెదవేల? నీకేజోలిలేదు
 ముద్దుకొఱకుఁ దల్లి బుడుతనివలెను
 వేడ్కొకై నిన్నే డిపించెదన్నను
 ఏడ్చినఁగాని పాలిఁబోదు తల్లి
 ననువేడకున్న నిన్నాపాడనేను
 నడుపుట మరియాద ననువేడుకొంట
 పొగలక పగనోర్చు ప్రోచెదన్నిన్ను
 నేనిన్నుఁ బ్రోచుట నీవు నేనగుట
 ఏమగునోయని యాడ్గిలఁబడకు
 ననునమ్మి మరియాద నడుపుము నీవు-పు. 28,29

అవి తనకు జీవులకు మాత్రాళికు సంబంధమనియు, జీవులకు విమగునోయను
చింత అనవశ్యమనియు తెల్పినాడు.

'మచ్చిక' లో బిత్తుడు-

మునుపటికంటె నిప్పుడు కొంతదారి
యగుపడుచుండె నీ యాసరాచేత
తెల్లముగా నచ్చ తెలుగుతోఁజెప్పు - పు. 30

అన, నల్ల వేల్పు చెప్పిన పంక్తులలో కొన్ని -

కడముట్ట వెట్టి తోకలి తలచుట్టు
మనునట్టు లడిగెదో యబ్బాయిసీకు
చెవిపట్టలేదు నాచెప్పినమాట - పు. 31

...

...

...

అద్దముకను పిచ్చుకటు తమకమున
నీనీడతోడనే నీవు పోరెదవు
నను నమ్మలేదు తిన్నఁగనీవుగనుక
మదిలోన నీకరమర తీరకుండె - పు. 31

...

...

...

కోరికచేతనే కోరికన్గొట్టు
వెరవున విసముచే విసమూడ్చవలయు - పు. 31

...

...

...

తలఁపు తనంతగదలుచు నిల్చుండు
కదలికనీవు నిల్కడనేను మఱియు
నీరూపు కల మఱి నిదుర నారూపు
చాటుపడుము నన్నుఁ బాపింతువీవు - పు. 32

అని బోధచేయును. ఇట్లే గ్రంథమంతయు బత్తుని సందేహములు తీర్చుచు నల్ల పేల్పు బోధచేయును. బత్తునకు జ్ఞానోదయ మగుటకు నల్లపేల్పు తన విశ్వరూప మును చూపును. బత్తుడా విశ్వరూపమును జూచి, నల్లపేల్పు మాటలపై నమ్మకము కుదిరి-

నీ యద్భుదమ్ములన్నేఁ గొల్చుకొందుఁ
దొంటి చందమున నాతోనుండు మబ్బ
ఏచవియున్నేని యెఱుక నాకేల?
నీవు చేయఁగలవు నీయిచ్చకొలది
నాకోరినట్లు నస్రస్థితికించుమప్ప
అడించు పాడించు హాయికావించు
జగమెల్లననుఁజూచి సంతోసమంద
నన్ను నీలోఁజేర్చు నాయిలవేల్పు! - పు. 79

అని 'కోరిక' కోరుకొనును. ఈ 'కోరిక' అను విభాగముతో నల్లపేల్పు, బత్తుల సంభాషణము సమాప్తమగును. అనగా గ్రంథవిషయము పూర్తయగును. చివరి విభాగమైన 'చేరిక' దాసుగారి మాటలు.

అని తనబత్తిరూపందినట్లున్న
మచ్చర మెఱుఁగని మంచిమానిసిని
తనతోటివారి సంతసమెంచువాని
ఒగుల నొప్పించుట కొల్లనివాని
ఇర్లుపొర్లులకు మేలేకోరువాని - పు. 79

....

....

....

తనకూర్మిబత్తునిఁ దనలోనఁజేర్చి
యేలుచునుండె హాయిగ నల్లవేలుపు
విన్నవించితి నల్లవేలుపుమాట
తనర నారాయణదాసుడఁ నిట్లు - పు. 80

అని దాసుగారు ఈ 'వేల్పుమాట' గ్రంథమును పూర్తిచేయుదురు.

ఈ గ్రంథమున 'బత్తుడు' అని అనుటతప్ప అర్థముని నామస్వరూపే లేదు. బహుళః నిమిత్తమాత్రుడని కాబోలు నామము చెప్పలేదు.

దాసుగారు ఈ గ్రంథరచనమున ఒక చమత్కారము చేసినారు. అదియేమన దాదాపు ఈ గ్రంథములోగల ప్రతిపంక్తి ఒక సంపూర్ణవాక్యమే. ఒక సూక్తియే.

ఇట్లు దాదాపు ప్రతిపంక్తి ఒక వాక్యముగా వ్రాయుట కాకతాళీయముగా జరిగినదికారు. దాసుగారు కావలెననియే చేసినారు. అట్లుచేయుటకు ఒక పవిత్ర లక్ష్యమున్నది. ఆ పవిత్రలక్ష్యమిది-

'ఇరువదేడంతెలలో నెద్దియైన నొకయంతెను దలచుకొని యీ వేల్పుమాట పొత్తములో నెద్దియైన నొక పెడ తెఱచి మీఁదినుండి క్రిందివరకు లెక్కింపఁబడిన యిరువదేడు బంతులలోఁ దాఁదలంచిన యంతెగల బంతి చదువుకొన్నపుడు తాననుకొన్న పనియేమగునో తప్పక తెలియఁగలదు.'³⁸

'వేల్పుమాట' తేటతెనుగులోగల దాసుగారి పేదాంతసారపుబాట.

అచ్చ తెలుఁగు పల్కుబడి :

అచ్చతెలుఁగు పల్కుబడి' నూటపదునాలుగు 'అడుగు' ల (మంజరీద్వీపదల) 'పద్దెము' గల పదునొకండు పుటల చిన్నపుస్తకము 'అచ్చ తెలుగుపల్కుబడి' అను గ్రంథనామమునకు 'అచ్చతెలుగుభాషను గూర్చి వివరించు మంజరీద్వీపద' అని దాసుగారి అర్థము. ఈ యర్థమునకు దాసుగారు గ్రంథాంతములో-

అగుబడి తర్వోజ యద్గుసంగోరు

పోలుదీనికిఁ దొల్లిపూగు త్తిపేరు - 110

అని వ్రాసిన 'అడుగు' ప్రమాణము. తరువోజపాదములో సగమైనది, పూగుత్తి (మంజరి) అను ప్రాతపేరు కలదీ, ఈ 'బడి' అగును అని కదా భావము.

ఈ అర్థమును దృష్టిలోనెట్టుకొని దాసుగారు గ్రంథమునకు నామకరణము చేసినను, ఈ గ్రంథనామమునకు 'అచ్చతెలుగును పలుకు బడి' (పాఠశాల), 'అచ్చతెలుగుయొక్క పలుకుబడి' (మాటచెల్లుట) అని గ్రంథప్రధానవిషయ సూచకములైన మరి రెండర్థములు కూడ స్ఫురించుచున్నవి.

అట్లే గ్రంథప్రారంభమునందున్న 'బడిపద్యము' అనుదానికి 'మంజరీద్వీపద పద్యము' అనునది దాసుగారి అర్థమైనను, 'చిన్నపిల్లలు బడిలో వల్లింపదగిన పద్యము' అను రెండవ అర్థము కూడ స్ఫురించుచున్నది. ఈ రెండవ అర్థమునకు-

వల్లించుకొనసుళ్ళు పద్యముకూర్పు
మాటలన్ గురుతిడ మదిగొనదోర్పు - 118

అను 'అడుగు' కూడ కొంత అడుగుజాడ.

ఇక ఈపుస్తకము నందలి ప్రధానవిషయము నాటతెనుగుభాష మిసమిసలు.

తీయన మెత్తన తేటతెల్లంబు
నుడులలో నచ్చ తెనుంగు నయంబు - 1

అని అంత్యప్రాసముతో మూసపోసిన 'బడిపద్యము' ను ప్రారంభించిరి.

తేటతీయమైన తెనుగురాకున్న తెనుగువానికి మరియొకభాష యేదైనను వచ్చుట సున్న - అను భావమును బలపరచుచు చేయుచున్న తర్కము-

తేటతీయని యచ్చతెలుగురాకున్న
తెలుగువారికికెద్దితెలియుట సున్న
ఉట్టికెగురలేక యురుకునా మింట?
తెన్నెరుంగక యురుగ్దా గనునంట!
తాబొత్తిటన్విన్న తన తల్లిపాట
తెలియజాలకికెటు తెల్పుబై మాట?

తెన్నఁగాఁదనయిల్లు తెలియనిజోసి
చుక్కల నెఱుగడించు న్ననుమూసి? 4-7

సంస్కృతభాషలో మాటాడట గొప్పయని భావించువారలకు ఎరవుసొమ్ము
బరువుచేటు అని చెప్పుచున్న విధము -

వేల్పుబాసాడిన వెలయునామెప్పు?
సిరితోడబోవునా చీకటితప్పు?
బరువగుటేగాక పరువుాడ్చునెర్పు
నగుబాటగున్నాడిన నెబ్బడదర్పు
కొట్టు పల్కెంతయున్ముద్దులమూట
కొనితెచ్చుకొన్న తెగుల్పెటమాట - 15-17

సంస్కృతభాషరాకున్న లోటురాదనియు, తానెరిగి యితరులకు ఎరిగింపదగినది
తెనుగేయనియు, జీవనయాత్రకు తెలుగుచాలనియు చెప్పుచున్న దాసుగారి భావముల
మూలములివి-

లోటురాబోదు వేల్పునుడిరాకున్న
దరుగదు పెరుగ దద్దములోని జొన్న - 25

....

....

....

తానెర్గి యెర్గింపదగు నాటుమాట
బ్రతుకుహాయిగ బయల్పడు నెల్లచోట - 28

....

....

...

....

మనుగడకున్నాటు మాటలేచాలు
పడనేల దయ్యపుపల్కు తంటాలు? - 35

దాసుగారికి తెలుగుభాషపై నెంత మమకారము ముదిరినదనిన అది వేల్పు
భాషపై ద్వేషముగా కూడ కుదిరినది. మానవుడు వేల్పుభాషను మాటాడరాదని

శాసించుచున్నారు. వేల్పుబాసను తెనుగుతో కలుపుటకు కూడ నంగీకరింపకున్నారు.
ఈ భావచ్ఛాయల నిజరూపములు-

మంచినలుపు నాటుమాటలకన్న
జగమున వేల్పుబాస మరినున్న - 47

....

మానిసి వేలుపు మాటాడరాదు
నంటిజన్నముచేయ నాయముకాదు - 49

....

వేల్పుబాసకుఁ దలవితీచిన తెనుఁగు
నీరుల్లి పాయకంటించిన వునుఁగు - 50

....

తరలిపోయిన యవ్వ దయ్యపుగోస
బ్రతికున్నతల్లి యిప్పటి నాటుబాస
దండుగే నోటికి దయ్యపుగోస
పండుగే చెవుల కిప్పటి నాటుబాస - 55, 56

వీరి అభిప్రాయముప్రకారము తెనుగునకు వర్ణములు ముప్పదిమూడు.
వేల్పులు ముప్పదిముగ్గురుకాన తెనుగున ముప్పదిమూడు అక్షరములున్నవటఁ
ఇదియేమి సంబంధమోఁ ఒక్కటే సంబంధము. దాసుగారికి ఈ నాటుతెనుగుపై
నున్న అభిమానసంబంధము.

దాసుగారు వెలిబుచ్చిన 'మాటాడుట వచ్చిన చాలును. వ్రాత మంచిదికూడ
కాదు. కృత్రిమమైనది' అను విచిత్రభావమునకు మూలములైన వ్రాలు.

వ్రాత యెరవుసొమ్ము పల్కుసొజమ్ము
వ్రాత కొంటెతనమ్ము పల్కునిజమ్ము - 80

....

మోసకార్లుడకుఁ బొత్తములు పనిముట్లు
వ్రాతతెచ్చునమ్మించి వారి కిక్కట్లు - 82

సంస్కృతభాష లోకమునకు యేలునలుపని భాషయట - అటువంటి
భాషలలో కబ్బిములుండరాదట, నోటబట్టని మాటలతో వెట్టులు కూర్చినభాష యట
సంస్కృతము. ఈ తీవ్రభావాలు చూచుచున్న అక్షరాల గవాక్షలు-

జగమునకున్నేలు సల్పనివ్రాత
తగదెంతయు న్నూళ దయ్యముకూత - 101

... ..

అచ్చపు నాటుమాటాడుటేనీటు
కలగల్పు బాసలు కబ్బముచేటు - 103

... ..

నోటబట్టనిచిక్కు నుడి వెట్టులల్లి
వేల్పుబాసయని పేర్వెట్టిరి తొల్లి - 105

ఇది 'అచ్చతెలుగు పల్కుబడి' లో కన్నడు దాసుగారి భావముల స్వరూపము.

ఎల్ల బాసలకుఁ దెల్లే కడుమేలు
చాటబాడుచు మచ్చపడనియిల్లాలు - 12

అన్నది వారి గ్రంథసారాంశము.

ఈ 'అచ్చతెలుగు పల్కుబడి' గ్రంథము దాసుగారిపై అచ్చతెలుగునకు
గల పల్కుబడిని తెలియుజేయు గ్రంథము.

అస్వతంత్ర గ్రంథములు :-

అస్వతంత్ర గ్రంథములన స్వీయభావ సంపద నిక్షిప్తముకాని గ్రంథములు-
అనగా ఇతరులు వ్రాసిన గ్రంథములకు ఆంధ్రీకరణములు.

ఈ అనువాద గ్రంథములు ఆరు : 1. నవరసతరంగిణి 2. ఉమరుకయాము
రుదాయెతు 3. నూలుగంటి 4. వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి 5. మొక్కుబడి
(ఋక్సంగ్రహము) 6 తల్లివిన్ని.

నవరస తరంగిణి

నవరసతరంగిణి దాసుగారి గ్రంథములందేకాదు, ఆంధ్రసాహిత్యగ్రంథము
లందే అమూల్యమైన గ్రంథము, అనివంపూర్వమైన గ్రంథము. ప్రపంచ ప్రసిద్ధ
కవులైన షేక్స్పియరు, కాళిదాసుల కవిత్వముల సొగసులను నవరసములుగ
విభజించి, తెనుగులో అనువదించిన గ్రంథము. ఈ ఆంధ్రీకరణము మరల
ద్విపథము. అంగ్లము ననువదించునపుడు మిత్రాంధ్రము, సంస్కృతము నను
వదించునపుడు అచ్చాంధ్రము. ఎడమవైపు షేక్స్పియరు, కాళిదాసుల గ్రంథము
లందలి మూలములు, కుడివైపు దాసుగారి అనువాదములు ఉండుటచేత భిన్నరుచులు
గల పాఠకులకు సౌకర్యముగా నున్నది. కేవలము షేక్స్పియరు, కాళిదాసుల
కవిత్వముల సొగసులను మాత్రమే తెలిసికొనదలచిన అంగ్ల గీర్వాణభాషల పరి
చయముగల పాఠకులకు మూలములు ఉన్నవి. అంగ్ల గీర్వాణభాషల వాసనలేని
పాఠకులకు మూలముల అవసరములేక తెనుగులో అనువాదము లున్నవి. ఆ తెనుగు
అనువాదము లందలి పద్యములలోగల తెనుగుపదములకు అర్థములు తెలియనివారలకు
అనుబంధముగా అర్థములనుగూడ నిచ్చిరి. షేక్స్పియరు గ్రంథములకథలు కూడ
పరిచయములేనివారలకు ఉపయోగముగా కథలనుగూడ అనుబంధముగా వ్రాసినారు.
అనువాద సామర్థ్యమును తెలిసికొనదలచిన అంగ్ల గీర్వాణాంధ్రభాషలపై అధికారము
గల పాఠకులకు మూలములు, అనువాదములు పరిశీలించుటకు వీలుగా ఎదురెదురుగా
నున్నవి. సాహిత్యరసాస్వాదన తృప్త్యాశువులకు షేక్స్పియరు, కాళిదాసుల
గ్రంథములన్నియు చదువుశ్రమ అవసరములేకయే, ఆ మహాకవుల కవిత్వముల
సొగసులు ఒక్కచోట రాశిపోసి యుంచబడినవి.

గ్రంథప్రారంభము నందలి -

కాలిదాసపేక్స్వియదుల కవితల పయిఁ
బ్రేమ పడెదవుగాన నర్పించినాఁడ
ఈ కృతిస్థయతోడ నంగీకరించు
మలక నారాయణగజేంద్ర! యధిపచంద్ర!

అనుపద్యము వలన ఈకృతి అలకనారాయణ గజపతి కంకిత మని వెల్లడియగు చున్నది.

ఈ గ్రంథమునకు దాసుగారు నలువది యెనిమిది పుటల పీఠికను వ్రాసిరి. ఈ విపులపీఠిక పాఠకుల మనస్సులను ఎన్నోవైపులకు పరువులెత్తించును. దాసుగారి నిశితపరిశీలనశక్తిని అనేక కోణములలో ప్రదర్శించును. అపీఠిక యందలి కొన్ని భావములు-

భాషలకెల్ల సంస్కృతము తల్లియు న్రాజువంటిది స్వతస్సిద్ధమగు దేవ భాషన్ జదువునపుడు రసోదయమగునట్లు దేశభాషన్ జదువుగానేరదు (పు. 1).

నిజమగు కవులొకరికొకరీడు తీయ కుండ్రు. వారిలో నొందొరులఁ బోల్చి పీలుకాదెవనిమట్టుకు వాఁడేమనుఁడు (పు. 3).

రసము చెడనీక యమకపుష్టిగఁజెప్పుట, సందర్భశుద్ధిగల పదప్రయోగము, స్వతంత్రముగఁ కథను గల్పించి యపూర్వమగు నూహలందెల్పుట, యతుకుంచక పద్యములట్లుట, పండితపామరరంజకముగ మృదుమదురోచిత శబ్దంబులం బొందు పర్చుటయుం గవిత్వమున ముఖ్యాంశములు (పు. 3).

సంస్కృతమునందు హివైచాదులుం దెనుఁగున నొగిమొగ్యాదులుం బాద పూరణమాత్రఫలకములయ్యుఁ జీట్ల పేకలోని జోకరు బొమ్మవలె నభీష్టార్థసిద్ధి దాయకము లయి పద్యమును మేకుబిగింపువలె దృఢపర్చును (పు. 5).

బాల్యయౌవన వార్ధకదశ లందు నరుఁ డవస్థాభేదమున నెల్లగతుల మారు చుండియుఁ దా మారనట్లాచారములు న్నాషలు కాలానుసారముగాఁ బ్రవాహోదకముల రీతి మారుచుండియు మాటకుంట చిత్రము (పు. 5).

జాతి సాంకర్యము, నాస్తికత, గ్రామ్యభాష మొదలగు పెదత్రోవలు
స్వభావసిద్ధముగా లోకముతోనేయున్నవి యొకరు క్రొత్తగా నేర్పర్చనక్కఱలేదు
(పు. 6).

తన కావ్యదర్పణంబున జగములనెల్లఁ జూపిన మహానుభావుఁడు భారతీయు
లలో వ్యాసుఁడు నాంగ్లేయులలో షేక్స్పియరుని నా యభిప్రాయము (పు. 8),

శాస్త్రము చదివి సుశిక్షితుడై సొగసుగ నిల్లుకట్టిన మానుషశిల్పి చాతుర్యము
కన్న సహజపాండిత్యంబున రమ్యముగఁ దన గూడల్లుకొనిన బంగరుపిచ్చుక నేర్పు
క్లామ్యము (పు. 9).

రఘువంశమున నవసానసర్గములు, కుమారసంభవములోని పదవసర్గ మొదలు
కడమసర్గలును, మాళవికాగ్నిమిత్రము, నలోదయము, ఋతుసంహారము, శృం
గారతిలకము, పుష్పదాణవిలాసము, రాక్షసకావ్యము, ప్రహసనము కాళిదాసకృతు
లగునా? యేమో దేవున కెరుక (పు 11).

కాళిదాసుఁడు షేక్స్పియరునివలె స్వతంత్రుఁడు కాడతని కవిత్వము వాల్మీకి
వ్యాసకవిత్వముల ననుసరించినది. భారతీయగ్రంథములలోని యాహలన్నియుఁ
గలిపినచో షేక్స్పియరుని యాహలగునేమో పూర్వులలో వాల్మీకి వ్యాసులు,
నవీనులలో జయదేవ మాఘ భవభూత్యాదులు న్నాళిదాసునకు సమానులో లేక యధి
కులోగాని లోకమునందలి కవులలో షేక్స్పియరునకు సమానుడుగాని అధికుడుగాని
లేడనవచ్చును. నామట్టుకునాకుఁ గాళిదాసుం జదువునపుడు షేక్స్పియరు, నగరున
సున్నపుడు పట్టణమువలె స్ఫురించెను. షేక్స్పియరునిం జదువునపుడు కాళిదాసుఁడు
మహారణ్యము న్సరిశీలించునెడ నుద్యానమువలెదోచెను (పు. 11).

కావ్యంబులం గీతగోవిందము వంటి గీతప్రబంధముత్తమము. మాఘము
వంటి కేవల పద్యకావ్యము మధ్యమము. శాకుంతలము వంటి గద్యపద్య మిశ్ర
రూపక మధమము. మొదటిది సంగీతసాహిత్య విద్యాచేత్రల కానందదాయకము.
రెండవది కేవల భాషాపండితైకచేద్యము. మూడవది పండితపామరభయ నేత్ర
శ్రోతమాత్ర రంజకము. మొరటిదాని న్రచించుటకు వాగ్గేయకారుడే తగును.
రెండవదానికిఁ గేవల భాషాపండితుఁడు చాలును. మూడవది పలువుర వాలకము
లతోఁగాని యక్కరకురాదు (పు. 12, 13).

అంగ్లేయభాషకాంధ్ర మొనర్చునెడ నాంగ్లేయభాషాపదముల వాడుటెట్లు తగదో దేవభాష నైలిగించునపుడు తత్సమ మట్లుపయోగింపరాదు (పు. 12).

నాటకాంతం కవిత్వ మనుదానికి నాటకరచనమే యుత్తమకవిత్వమని యభిప్రాయమా? లేక కవికిఁగవ్యరచనాశక్తి తగ్గినపుడు నాటకరచన మొనర్చుననియా? నాటకవిరచనములు చెట్టు చచ్చెడుకాలమునకుఁ గుక్కఁమూఁతిపిందెలనఁ దగునేమో. ప్రసూతాంతం యావనమన వయసు చెడుటకు గుర్తు కాన్పుకాదా? (పు. 13).

భారతీయనాటకములలో దక్షిణనాయకత్వము దుర్బీతిబోధకము. విక్రమోర్వశీయశాకుంతల మాళవికాగ్ని మిత్రములలో నాయకులు పేశ్యనాకఁడు పేశ్యకూఁతు నాకఁడు పేశ్యపేషమున నున్నదాని నాకఁడు క్రమముగా వలచి యగ్నిహోత్ర సాక్షిగాఁ బరిణయమాడుకొన్న భార్యలన్వంచించిరి (పు. 18, 19).

దేవుఁడంతట వ్యాపించినట్లు షేక్సుపియరుని జ్ఞానమఖిలమానుషానుభవముం బొదవెను - షేక్సుపియరు కనిపెట్టని మనుష్యానుభవము లేదు. సకల మానుష సంఘము నోధించి శోధించి తచ్చేష్టితముల న్లోకులకుఁ దేటతెల్లముగ వెల్లడించెను. కాళిదాసుని కవిత్వమందుఁ బూర్వులు త్రొక్కని క్రొత్తమార్గ మెద్దియులేదు కొంతవరకు జయదేవ భవభూత్యాదులు నవీనభారతీయ కవులలో స్వతంత్రులుగాఁ గాన్పించిరి (పు. 23).

భారతీయ నాటకములలో మృచ్ఛకటికా పేజీసంహారములు మిక్కిలి రమ్యములు (పు. 23).

షేక్సుపియరువలె హాస్యరస మంత మృదువుగా భారతీయుకపు లెవ్వరైనం జెప్పఁజాలకుండిరి (పు. 26).

షేక్సుపియరుని కృతులందు నీయిష్టానుసారమను (As you like it) నాటకమునుఁ గొరియలేనస్సను (Coriolanous) నాటకమును సత్కావ్యములు. కాళిదాసు కృతులందు రఘువంశకుమారసంభవమేఘసందేశములు సత్కావ్యములు (పు. 47)

రఘువంశమున శ్రీరామచరిత్రాంతము వరకునుం గుమారసంభవమున మొదటి యెనిమిది సర్గలునుఁ బూర్వమేఘము నుత్తరమేఘమునఁ గొంతయు న్మొదటి కాళిదాసకవిత్వము. తక్కినభాగము లల్పకవి విరచితములు (పు. 47, 48).

ఇట్లు ఈ పీఠిక యందు దాసుగారు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయములుకో కొల్లలు. ఈ అభిప్రాయములలో కొన్ని పరమసత్యములు, మరికొన్ని ఆశ్చర్యకరములు, మరికొన్ని తీవ్రభాష్యములు. ఏమైనను ఈ అభిప్రాయములు దాసుగారి సర్వ తంత్ర స్వతంత్ర దృగ్వాగ్వాగ్వాపారములకు నిదర్శనములు. వీనిలోని ఎన్ని అభిప్రాయములను లోకము అంగీకరించుననునది వేరేవిషయము.

‘కేవల మాంగ్ల భాషా పాండిత్యము మాత్రమే కలిగి సంస్కృతమెదుంగని వారు షేక్సుపియరు కాళిదాసునికంటె నెక్కువ కవియనియు, సంస్కృతజ్ఞాన ముండి యాంగ్ల భాషాపరిచయములేనివారు కాళిదాసు ని్మించినకవి లోకమున లేడని వాదించుచుందురు. గీర్వాణాంగ్లేయభాషలు రెండుగూడఁ దెలిసిన వారికా సందియ ముండనేరదు (పు. 1).’ అను దాసుగారి మాటల వలన ఏకభాషాధికార పండితుల భ్రాంతులను తొలగించుటకు ఈ గ్రంథరచన చేసినట్లు అనిపించును.

ఇక ఆంధ్రీకరణమును గూర్చి అన్నమాటలు-

‘ఒకభాష యింకొకభాషకు సరిగా మారదు - చాల మట్టుకూఁ దెల్పునట్లు మాత్రమే మార్చవచ్చుఁగాని యథాస్థితిగ భాషాంతరీకరణ మసాధ్యము. పుట్టుభాష తల్లిపాలవంటిది. పట్టుభాష యెంతచదివి యంటించుకొన్ననుఁ బోతపాలవలె నంతగా నొడలుపట్టదు. లాఁతిభాష పొంకము కూలంకషముగఁ దెలియఁబడదు మేనమామపోల్కిగాఁ గొంతవరకు భాషాంతరీకరణమున నూహదెల్పుఁ బీఠులాడ వచ్చును. విధిప్రేరితుఁడనై షేక్సుపియర్కాళిదాసుల కవిత్వమందు నా యెన్నిన కొన్ని సొగసులు సాహసంబునఁ దెలుఁగునం దెలిపినాఁడ నీయాంధ్రంబున నొక పేళ నంతగా రుచిపొడమనిచో నాంధ్రీకరణమున నా శక్తిలేమిగాని యక్కవీశ్వరుల కొంత యేమాత్రము న్లాదని నేఁదెల్ప నవసరములేదు. షేక్సుపియర్కాళిదాసుల తారతమ్యము కొంతవరకీ పుస్తకంబున నాంధ్రులకుఁ దెలియఁగలదనినానమ్మకము. (పు. 4).

ఈ పలుకులు కావ్యశాస్త్రసత్యమునకు, అనువాదనిర్వహణదక్షులైన దాసుగారి వినయమునకు నిలయములు.

ఈ గ్రంథమున దాసుగారు నవరసములను గ్రహించిన క్రమమిది. వీరము, శాంతము, కరుణము, శృంగారము, హాస్యము, అద్భుతము, రౌద్రము, బీభత్సము భయానకము.

పీరు ఈ క్రమముగ రసములను గ్రహించుటకు ఒక కారణము కలదు. 'భరతముని చెప్పిన విభావానుభావ వ్యభిచారిసంయోగమునఁ గల్గు తొమ్మిది రసములలో నుత్తమ జనులగ్గనించు వీర, శాంత, కరుణలు సత్వగుణప్రధానములు. మధ్యమ జనులగపర్చు శృంగార, హాస్య, అద్భుతములు రజోగుణ ప్రధానములు. అధమజనులలో నుండు రౌద్ర, బీభత్స, భయానకములు తమోగుణ ప్రధానములు (పు. 45)., ఈ గుణత్రయము ననుసరించి దాసుగారు ఈ క్రమమును గ్రహించిరి.

ఈ రసముల సంజ్ఞానామములను గూడ దాసుగారు అంగములోనికి, అచ్చ తెనుగులోనికి అనువదించిరి. ఆ నామము లివి -

వీరము	-	Honour	-	వీరము
శాంతము	-	Gentleness	-	ఓర్పు
కరుణము	-	Mercy	-	వంతు
శృంగారము	-	Love	-	సింగారము
హాస్యము	-	Merriment	-	నవ్వులాట
అద్భుతము	-	Marvel	-	అబ్బరము
రౌద్రము	-	Wrath	-	కినుక
బీభత్సము	-	Austerity	-	ఏవ
భయానకము	-	Timidity	-	వెటపు

షేక్స్పియర్కాళిదాసుల గ్రంథములనుండి దాసుగారు గ్రహించిన నవరసముల మూలముల సంఖ్యావివరము లివి -

రసము	షేక్స్పియరు	కాళిదాసు
వీరము	69	22
శాంతము	59	15
కరుణము	58	35
శృంగారము	36	43
హాస్యము	58	7
అద్భుతము	297	129
రౌద్రము	16	3
బీభత్సము	7	4
భయానకము	5	3

అనగా దాసుగారు పేక్కుపియరు గ్రంథములనుండి గ్రహించి అనువదించిన భాగములు 801. కాళిదాసుని గ్రంథముల నుండి గ్రహించి అనువదించిన భాగములు 261. మొత్తము అనువదించిన భాగములు 882. ఈ నవరసముల అనువాదములలో అద్భుతరసము అర్థభాగము (426). తక్కిన ఎనిమిది రసములు కలిసి అర్థ భాగము.

ఇక వారి అనువాదశక్తి పరిశీలనమునకు రసానుగుణముగా కొన్ని ఉదాహరణములు -

పీరరసము :

Cowards die many times before their deaths;
The Valiant never tastes of death but once ¹

ఎన్నఁ బిటికివార లెన్నియో మాటులు
చచ్చుచుండు తాము చావకమును
పెన్నడై న ధైర్యమున్న జనులు చావు
చని యెఱుంగరొక్కసారి తప్ప

Friendship is constant in all other things
Save in the office and affairs of love;
Therefore, all hearts in love use their own tongues;
Let every eye negotiate for itself,
And trust no agent; for itself,
Against whose charms faith melteth into blood ²

వలపునఁ దప్పమైత్రి పెర వస్తువులన్నిట నుండు నిల్కడన్
వలచిన యెల్ల డెందములు వాడుట మేల్దమనోళ్లఁ గావునన్
దెలపుతఁదన్నఁగూర్చి ప్రతిదృష్టితనంతట నమ్మకన్యనిన్
బాలపోకమంత్రకాడతని బూమెల నెమ్మికరంగు మల్లుగాన్

1. Julius Caesar – Act. 2, Se.2

2. Much Ado About Nothing – Act. 2, Se.1

ఇక కాళిదాసుని శ్లోకానువాద మొకటి

అసంశయం త్వత పరిగ్రహక్షమా
యదార్యమస్యా మభిలాషి మేమనః
సతాంహి సందేహ పదేషు వస్తుషు
ప్రమాణ మంతఃకరణ ప్రవృత్తయః³

అరమరికలేదు రాచయాలగుటకుఁదగు
నీపెయెడ నాదుమది తగులెనయుఁ గాన
సందియంబున్న తావుల సాదల కెద
పోకడలు దినుసులఁగూర్చి సాకిరికడ

శాంతరసము :

But thoughts, the slaves of life, time's fool,
And time, that takes survey of all the world,
Must have a stop.⁴

బ్రతుకుదాసులు తలఁపులు బ్రదుకుకాల
మున కగు విదూషకుఁడు మతీయును సమస్త
జగముఁ బరిశీలనముచేసి సరిగఁ గొల్చు
నట్టి సమయంబుకూడ నిల్పందవలయు

We profess
Ourselves to be the slaves of chance and flies
Of every wind that glows⁵

మనము విధికి బంట్లమని మన యరితట
నొప్పుకొనుచునుందు మెప్పుడై నఁ

3. అభిజ్ఞానశాకుంతలము - 1-20

4. Henry IV - Part 1 - Act. 5, Se. 5

5. The Winter's tale - Act. 4, Se. 4

బదపడియు విస రెడు ప్రతిమారుతమునకు
నెగిరిపోవుచుండు నీగలమని

కాకి దాస శ్లోకానువాదముకట్ -

మరణం ప్రకృతిశ్శరీరణం వికృతిజ్జీవితముచ్యతే బుద్ధేః
క్షణమప్యవతిష్ఠతే శ్వసన్యదిజరతుర్నను లాభవానశ్చ

చావు మైతాలుపులకు సాజరబు దాని
మాటుపనెద రెటుకగలవారు బ్రతుకు
ఒక నిమిషమైన నూర్చుచు నుండెనేని
పోందినయది మేలే బూతము నిజముగను

కరుణారసము :

Thou seest, we are not all alone unhappy;
This wide and universal theatre
Presents more woeful pageants than the scene
Wherein we play in 7

కనుచునుంటివొక్క మనము మాత్రమే దుఃఖ
తులముకాము చూపు పెడద భువన
రంగమిద్ది మనము రాజులు తెరకన్న
బెక్కు శోకపూర్ణ వేషములను

What's here? A cup, clos'd in my true love's hand?
Poison, I see, hath been his timeless end
O Churl! drunk all, and left no friendly drop.
To help me after? I will kiss thy lips;
Haply, some poison yet doth hang on them,
To make me die with a restorative⁸

6. రఘువంశము - సర్గ. 8, శ్లో. 87

7. As you like it - Act. 2, Se. vii

8. Romeo & Juliet - Act. V, Se. iii

పేమిదిచ్చోట నొకగిన్నె నా మనోహ
 ర కర సంలగ్నమైన దారా విషంబు
 వాని కపమృత్యుకరమయ్యె బరమలుబ్ధ!
 క్రోలితవ యంతయు మఱి మిగుల్చలేద
 ప్రణయబిందువు నాకుఁ దోడ్పడుట కింక
 ముద్దుఁబెట్టెదనేను నీమోవి నిప్పు
 డంటుకొని యుండవచ్చు నేమైనఁగొంత
 చిసము - నన్నది చంపు నిర్వృతిచెలంగ

కాకి దాసుని శ్లోకానువాద మొకటి-

నఖలు నఖలు బాణః సంనిపాత్యోయమస్మిన్
 మృదుని మృగశరీరే పుష్పరాశా వివాగ్నిః
 క్వబతహరిణకానాం జీవితం చాతిలోలం
 క్వచ నిశిత నిపాతా వజ్రసారాశ్శరాస్తే

వలదు వలదయ్య యీ యిట్టి తలిరుమేనఁ
 బూవు ప్రోవునఁ చిచ్చట్లు ములికి వడుట
 లేడిపిల్లల నిలుకడలేని బ్రతుకు
 లకట యెచ్చటనీవాఁడి యలుగు లెచట

శృంగారరసము :

Love is a smoke rais'd with the fume of sighs;
 Being purg'd, a fire sparkling in lovers' eyes;
 Being vex'd, a sea nourish'd with loving tears;
 What is it else ? a madness most discreet,
 A chocking gall, and a preserving sweet ¹⁰

9. అభిజ్ఞానశాకుంతలము - 1-10

10. Romeo and Juliet - Act. 1, se. i

వలపనఁగ వెచ్చనూర్పులఁ గలిగినపొగ.
కాముకులకన్నులందునఁ గ్రాలు నగ్గి
సాయికానాయకాశ్రులన్ బ్రబలుకడలి
వైరియున్, జరపఁ బెంపఁగ విషమమృతము

That man that hath a tongue, I say, is no man.
If with his tongue he can not win a woman ¹¹

మాటాడు వాఁడెల్ల మగవాడుకాఁడు.
మాటలచేతఁ జామలఁగెల్వకున్న

ఇక కాళిదాస శ్లోకానువాద మొకటి -

అనధిగత మనోరథస్య పూర్వం
శతగుణితేవ గతామమ త్రియామా
యదితు తన సమాగమేత్తథైవ
ప్రసరతి సుభ్రుతతః కృతీ భవేయమ్ ¹²

నాదు కోరిక తీరకున్నతఱి మునుపు
రేయి నాకబ్బెడు న్నూరురెట్టులగుదు
నీదు కూటమి యందల్లు నెగడునేని
పునెమునాదె చక్కని కనుబామలదాన!

హాస్యకొసము :

There was never yet philosopher
That could endure the toothache patiently ¹³

పలునొప్పికిన్బాధఁ బడఁబోక సైఁపఁ
గలిగిన వేదాంతి కలుగఁ డిప్పటికి

11. Two gentlemen of Verona - Act. III, Se, i

12. విక్రమోర్వశీయము - 3-22

13. Much Ado About Nothing - Act. V, Sc. i

Men are April when they woo, December when the wed; maids are May when they are maids, but the sky change, when they are wives.¹⁴

మగవాండ్లు తముఁబెండ్లాడని కన్నియల బతిమాలుకొనునప్పుడు చైత్ర మాసము వంటివారు. కాని పెండ్లియైనపిదప శూన్యమాసమువలె నుందురు. కన్నియలు తమ కన్యాత్వమందు వైశాఖముం బోలెదరు. వారిల్లాండ్రైన పిమ్మట నాకాలము మాటును.

కా శిదాసుని శ్లోకానువాద మొకటి -

ఏనం వయోధరయుగం పతితం నిరీక్ష్య
భేదం వృథావహసి కిం హరిణాయతాక్షి
స్తబ్ధో వివేకరహితో జనతాపకారీ
యో త్యున్నతః ప్రపతతీతి కిమత్రచిత్రమ్¹⁵

పడినగుబ్బచోయిఁ బరికించి యిద్దాని
వాలుఁగంటి! యార కేల పొగల?
తెలివిలేని మొద్దు బలుదుండఁగోడయి
యెదుగువాఁడు కూలుటేమి నింత?

అద్భుతరసము :

Make the doors upon a woman's wit, and it will out at the casement; shut that, and 't will out at the key hole; stop that, and 't will fly with the smoke out of the chimney¹⁶

అడుదాని చమత్కారము న్దలుపులు మూయు, దది కిటికీ చూరిపోవు, నా కిటికీ మూసినచో, నది తాళముకన్నము నుండి బైలువెడలు, నా కన్నమున్నప్పిన యెడ - నద్ది పొగతోఁ గలిసి, పొగవెలుపు నందునుండి పైకివచ్చును.

14. As you like it - Act. IV, Sc. i

15. శృంగార తిలకము

16. As you like it - Act. IV, Se. i

Where love is great, the littlest doubts are fear;
Where little fears grow, great, great love grows there ¹⁷

అక్కజంపుప్రేమ యెక్కడనుండునో
యచటఁ గొద్దిశంకలగు భయంబు
ఎచటఁ జిన్న వెలుపు లెదుగుచు నుండునో
పెరుఁగుచుండు గొప్పప్రేమ యచట

When beggars die there are no comets seen;
The heavens themselves blaze forth the death of Princes ¹⁸

కనపడవు తోఁకచుక్కలు
మినుచుకీర్తి నిచ్చుగాండ్రు మృత్యులై నయెడన్
పనివడి రాజుల చావున్
జనములకుఁ దనంతబయలుదాటుచు నుండున్

Virtue itself turns vice, being misapplied
And vice some time's by action dignified ¹⁹

గుణమే దోషంబుగా మాటుఁ గొన్నిచోట్ల
కరమ ప్రయుక్తంబగు కారణమున
విరచనాకౌశలంబున మతియు నొక్క
కాలమందున దోషమే గణుతికెక్కు

ఇక కాళిదాస శ్లోకానువాదములు రెండు —

గచ్ఛతి పురశ్శరీరంధావతి పశ్చాదసంస్తుతం చేతః
చీనాంశుకమివ కేతోః ప్రతివాతంసీయమానస్య ²⁰

-
17. Hamlet - Act. III, Se. ii
18. Julius Caesar - Act. 2, Se.2
19. Romeo and Julies - Act. 2, Se. 3
20. అభిజ్ఞాన శాకుంతము 2-31

బొంది మును నడుచుచున్నది
 జెందమెఱుకలేక పారెడిన్వెనువెన్నున్
 దొందరగ నెదురుగాలిన్
 జెంది పడగనున్న పట్టుచీర వితమునన్

రమ్యాణి వీక్ష్య మధురాంశ్చ నిశమ్య శబ్దాన్
 పర్యుత్సక్తోభవతి యత్సఖితో పి జంతుః
 తచ్ఛేతసా స్మరతి నూన మభోధపూర్వం
 భావస్థిరాణి జననాంతర సౌహృదాని²¹

అందములజూచి తీయ సద్దాలకించి
 వనరు సుకమున్న పజదేని వలన నాక
 తంబుచేఁ దొలిపుట్టులందలి యితములఁ
 దెలియకెద నాటినవి మదిందలచుచుండు

శ్రాద్ధరసము :

It it will feed nothing else, it will feed my revenge. He hath disgrac'd me and hind'ed me half a million; laugh'd at my losses mock'd at my gains, scorned my nation thwarted my bargains, cooled my friends, heated mine enemies. and what's his reason? I am a jew. Hath not a Jew eyes? Hath not a Jew hands; organs, dimensions, senses, affections, passions, fed with the same food, hurt with the same weapens, subject to the same diseases, healed by the same means, warmed and cooled by the same winter and summer, as a Christian is? If you prick us, do we not bleed? If you tickle us, do we not laugh? If you poison us, do we not die? And if you wr ang us, shall we not revenge? If we are like you in the rest, we will resemble you in that, If a Jew wrong a Christian, what is his humility? Revenge. If a Christian wrong a Jew, what shoud his sufferance be by Christian

21. అభిజ్ఞాన శాకుంతలము 5-2

22. The Merchant of Venice - Act.3, Sc..1

example? Why, revenge. The villainy you teach me, I will execute; and it shall go hard but I will better the instruction. 22

అది మఱిదేనిన్నేపకున్న నాపగన్నేపును. వాడు నన్నవమానపర్చెను. నాకైదులక్షలదెను. నా నష్టములయెడ నవ్వెను. నా లాభముల నెక్కిరించెను. నా జాతినిరస్కరించెను. నా బేరములు చెడగొట్టెను. నా మిత్రుల నడచెను. నా శత్రుల రేపెను. వాని ప్రయోజనమేమి? నేను యాదియా దేశస్థుడను. యాహూదీయునకు నేత్రములుండవా? యాహూదీయునకు హస్తము లవయవములు కొలత లింద్రియముల కోర్కులు కామక్రోధాదులుండవా? క్రీస్తుమతస్థుని వలె నా యన్నమున మేపబడియె - నాయాయుధములచేతనే హింసింపబడియె - నా రోగములకే లోబడియె - నా మందులచేతనే కుదుర్చబడియె - సీతావేసఁగి చేతనే చర్వెక్కింపబడి తపించబడియె. నీవు మము రక్కినచో మాకు నెత్తురు కాఱదా? నీవు మాకు జక్కలిగింత లిడిన మేము నవ్వమా? నీవు మాకు విసమిడిన మేము చావమా? మఱియు నీవు మా కన్యాయము చేసిన మేము పగదీర్చుకొనమా? నీవలె మిగిలిన దానిలో మేమున్నయెడల నందులో నిన్నుఁ బోలుదుము. యాహూదీయుఁడు క్రీస్తు మతస్థునకు హానిచేసెనేని వాడగపర్చవలసిన దయయేమి క్రీస్తుమతస్థుఁడు జహూదీయున కపకార మొనర్చినయెడ క్రీస్తు మతస్థుని నిదర్శనమున వానికెట్టి యొర్పుండ వలయును? నేమి? పగ. నీవు నాకు నేర్పు దుర్మార్గము నెఱవేర్చెదను. మరి యది కఠినముగా నుండుగాని నేనా మప్పుబడి న్మఱింత చేసెదను.

ఇక కాళిదాసుని శ్లోకానువాద మొకటి —

సరోపష్టాధిక లోహితోష్ణై

ర్వ్యకోర్ధ్వరేఖా భ్రుకుటీర్వహద్భిః

తస్తార గాంభల్ల నికృతకంఠై

ర్హంకారగర్భైర్ధ్వితాం శిరోభిః 23

కినుకమై గర్వపడి కడుఁగెంపు మిగులు

పలుదెఱలు - మీఁదిరేకలఁ దెలుపు బొమ ము

డులు - ములుకులఁదెగిన కుత్తుకలును బొబ్బ
లొప్పు పగఱ తలలనేలఁగప్పె నతఁడు

చీభత్సరసము :

As the poor frightened deer, that stands at gaze,
wildly determining which way to fly
or one encompass'd with a winding maze,
That cannot tread the way out readily,
So with herself is she in mutiny
To live or die which of the twain were better,
when life is sham'd and death reproach's debtor 24

తా వేటకానికిఁ దారసమై యెటు
పారిపోవుదునంచు వలనుమిగుల

జంకునఁ జూచెడు జింకకై వడి లేక
కడుఁ జిక్కుతావునఁబడి బితానఁ

ద్రోవ యెయ్యదియైనఁ ద్రొక్కలేకుండిన
దానిపోలికఁ దనలోనఁ దానె

గుంజలాడుచుఁ దన్ను కొనుచుండె నచ్చెలి
బ్రతుకు సిగ్గునకు లోఁబడిన యప్పు

మఱియు నెంతయు నప్పునంబడినవానిఁ
దెల్లముగఁ జావు వేలుపు తెగడునపుడు
బ్రతికియుంటయొ-యటుకాని పట్లఁజావఁ
దివురటయొ-లెస్స-యా రెండు తెఱఁగులనని

కాళ్ళ వాడుని శ్లోకానువాద మొకటి -

సఘేన తోలావృత వక్త సంపుటం
వినిస్పృతాలోహిత జిహ్వామున్ముఖమ్
తృషాకులం నిఃసృత ముద్ర గహ్వరా
దవేక్ష్యమాణం మహిషీకులం జలమ్ ²⁵

నునుగునగదుల పొడవగు నోటికొప్పు
లెంతయుం బై కిజాపిన యెర్రనాల్క
లెనసి కడుడప్పిగుంది నీటిని పెదకుచు
గొంఠపల్లము గార్దున్న పిండు నెడలె

భయానక రసము -

Ay, but to die, and go we know not where;
To lie in cold obstruction and to rot;
This sensible warm motion to become
A kneaded clod; and the delighted spirit
To bathe in fiery floods, or to reside
In thrilling region of thick ribbed ice;
To be imprison'd in the viewless winds,
And blown with restless violence round about
Of those that lawless and incertain thought
Imagine howting 'tis too horrible
The weariest and most loathed worldly life,
That age, ache penury, and imprisonment,
Can lay on nature is a paradise
To what we fear of death ²⁶

సరికాని చచ్చుట - మరియు బోవుట యెట్ల
శో తెలియఁగ నేర ముంట - పేరు

25. ముతుసంహారము - సర్గ. 1, శ్లో. 21

26. Measure for Measure - Act, III, Sc. i

కొనిన చలువనెత్తుటను మరి మురుగుట
 మెలకువగల వెచ్చ మెయి విడిచిన
 ముద్ద యగుట మోదముంబొంది యెంతయు
 ననవరతమునున్న యట్టి జీవుఁ
 డగ్గి యేళ్లందానమాడుట కొరడు పా
 తించెడు దళసరి మంచుదిబ్బ
 పై నెలకొనుటయున్ గానిపించనిగాడ్పు
 లం జెఱవోయి నిల్కడగలుగక
 వడితోట నూగులాడెడు జగమునకుఁ జా
 ట్టునెగురఁ గొట్టబడుటయు - లేక
 హద్దుమీరుచు మఱి యఱమర తీఱని
 తలఁపులను కొనెడు దానికన్న
 నెక్కువ యిడుమలఁబొక్కుట - యిదికడు
 గోరము ముదిమి నొగులును లేమి

బంది మఱియు మనల నందించి బడలిక
 చీదఱలను మిగులఁజేయునట్టి
 యీఁ బ్రతుకె యరయఁగ నెంతయు మేలగుఁ
 జచ్చి పొందెడు నగఁచాట్లకన్న

ఇక కాళిదాసుని శ్లోకానువాద మొకటి -

గ్రీవాభంగాభిరామం మహారనుపతతి స్యందనే బద్ధదృష్టిః
 పశ్చాద్ధేన ప్రవిష్టశ్శరపతనభయాద్భూయసా పూర్వకాయమ్
 దర్భైరర్థావలీఢైః శ్రమ వివృతముఖభంశిభిః కీర్ణవర్షా
 పశ్యోదగ్రస్తుతత్వానద్వీయతిబహతరం స్తోకముర్వ్యాంప్రయీతి ²⁷

పెంబడు తేరువంక మెడనెట్టి పారింబొరిజూచు నమ్ముపై
నిం బడునంచు నెద్దలకు నిన్వెరముందటి నేనుకుంచుబొం
తం బలుపున్సగంబు తినుదబ్బనుడయ్యుచు నోరువిప్పి యే
గుం బరికించు మా దిగునగొడ్డిగ మెండుగ మింటదాటులన్

ఈ ఉదాహరణములవలన ఈ నవనాటరంగిణిలో కన్నడుచున్న అనువాద ప్రణాళిక -

షేక్స్పియరు గ్రంథములున్నభాష అంగ్లము. కాళిదాసు గ్రంథములున్న భాష సంస్కృతము. అంగ్ల గీర్వాణభాషలను అంప్రేకరించునపుడు 'అంగ్లేయభాష కాంధ్రమొనర్చునెడ నాంగ్లేయభాషా పదముల వాడుటెట్లు తగదో, దేవభాష ల్దొలిగించు నపుడు తత్సమ మట్లునయోగింపరాదు' (పీఠిక - పు - 12) అనునది దాసుగారి ఈ గ్రంథపీఠికలో చెప్పిన నియమము.

దేవభాషయైన సంస్కృతమును తెనుగుచేయునపుడు తత్సమముల స్వర్భయే యుండదు. అంగ్లమునుండి తెనుగునకు అనువదించునపుడు తత్సమపదములు దొరలినను అభ్యంతరములేదు. అంగ్లమును అనువదించునపుడు తత్సమములు దొరలు చున్నను, అంగ్లానువాదమున హెడ నాటుతెనుగు పెత్తనమే ఎక్కువ. అనువాదము సంస్కృతపదాలకు 'సమువులు' చేర్చిన తెనిగింపుకాక, మూలరూపము మాయము కాని, తృప్తిమయుకాని చక్కని నాటుతెనుగులోసాగును. మూలమును నాటుతెనుగు భాషలో అనువదించుటకు అవకాశమున్నను, మూల పదానువాదముకొక, నాటు తెనుగుసీమ వాతావరణమును సృష్టించును.

కుమారసంభవము నందలి -

‘విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య
స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్’

అనుదానిలోని 'విషవృక్షమ్' అనుదానికి 'వినపుచెట్టు' అని అనువదించుటకు అవకాశముండగా -

మును దానుబెంచిన ముసిడి చెట్టయినఁ
దనచేత నఱకుట దమ్ముము 'కాదు'

అని 'ముసిడిచెట్టు' అని వ్రాసిరి. 'ముసిడిచెట్టు' తెలుగుగడ్డపెగల ఒక విషవృక్ష విశేషము.

ఇట్లే షేక్స్పియరు వ్రాసిన 'The earth hath roots' అనుదాని యందలి 'roots' అనుదానికి 'దుంపల్' అని వ్రాసిరి.

మూలభావములకు సందర్భోచితములైన క్రొత్తక్రొత్త పదబంధములను నిర్మింతురు. పదబంధనిర్మాణదక్షత కవి ప్రతిభకు ప్రమాణము కదా.

కుసుమ ప్రసూతి - పువ్వుసమర్త; పేదాంతేషు - ప్రాజదువులకొనల;
రాగబంధ ప్రవాళమ్ - తగులు తలిరు; పరాజ్ఞాఖ - పెడమొగము; లక్ష్మీంతనోతి -
మెఱుగునిడు; అర్కః - జగముకన్ను; పరితాపం - వలవంత; ప్రతిబోధపత్యః -
నెఱజాణ, మొదలగునవి.

మూలభావముల సారాంశమును మాత్రమే ఒక్కొక్కప్పుడు అనువాదమున తెత్తురు.

Even so she kiss'd his brow, his brow, his chin,
And where she ends she doth a new begin

అనుదానికి - 'అటది యటిముటిన్ ముద్దిడియె వాని యవయవములు' అని వ్రాసిరి.

ఒక్కొక్కసారి మూలమునకు మెరుగులు దిద్దుటకై గ్రమముమార్చుదురు, అభిజ్ఞానశాకుంతలమందలి 'అనాఘ్రాతం పుష్పం....' (2-10) అను శ్లోకమునకు వీరి అనువాద మిది-

క్రోలని క్రొత్తజేనె - మొనగ్రుచ్చని మానికె - గోరునాటులన్
దాలచనట్టి లేజివురు - తాని గొనంబడనట్టి పూవునుం-
బోలిన దానిసోయగము ముందిట నోముల మేటిపంట గా
బోలును దాని నేలుటకుఁ బుట్టిన యాతని దెంత పున్నెమో

‘ఆ మూలశ్లోకమున నొక ధ్వని విశేషమును కనిపెట్టి దానికి సహజమగు నట్లు అనువాదమున క్రమము మార్చిరి. అనువాదమునగల క్రమమునుబట్టి ఆ నాల్గు మాటలకు అర్థాంతరముల నేనిట్లుహించితిని. 1. చుంబనము (అధరామృతపానము), 2. దంతక్షతము, 3. నఖక్షతము, 4. అసలనుభవము (సంభోగము). పరిణామ క్రమ రమణీయమైన పద్ధతి యిదే మరి. ఆ దాసును మించిపోయినా దీదాసు’ అని అనువాదమున దాసుగారు క్రమము మార్చినదానికి ఆచార్య యస్వీజోగరావు గారు చేసిన వ్యాఖ్యానము. 28

ఇక పాదపూరణ ప్రయోజనదృష్టితో వ్యర్థములైన పదాలతో సాగదీయక, తెనిగింపు సౌంపయిన కుదింపుతో నింపుట. అన్నది దాసుగారి లేఖనికి జన్మ లక్షణము.

ఇది దాసుగారి నవంసతరంగిణీ గ్రంథానువాదమున కస్పడు ప్రధాన ప్రణాళిక.

ప్రాచీనాంధ్రకవులకు షేక్సుపియరు నెరుగుటకు అవకాశము తక్కువ. అందువలన షేక్సుపియరు గ్రంథములను చదివి మురిసిపోయి తెలుగుచేయు అదృష్టము వారికి లేదు. ఎరిగినచో షేక్సుపియరు భావరత్నములను బండ్ల కెత్తెడివారు. ఆదునికులకు ఆ అవకాశము ఆకాశమంత యున్నను, పరవశించినవారు బహుశ ముగా నున్నారు గాని తెలుగున ప్రతిధ్వనించిన ప్రసిద్ధులు మృగ్యము. ఈ ఖ్యాతి దాసుగారికే దక్కినది. ఇక కాళిదాసు భావసంపదను పంచుకొన్న భారతీయు లసంఖ్యాకులు. తక్కినవారిమాట యెటులున్నను కాళిదాసుని ప్రతిభామూర్తిని స్వభాషాదర్శములో దర్శించిన ఆంధ్రులనేకులు. ఎందరోయున్నను శాకుంత లాంధ్రీకరణమున రావుబహదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు, విక్ర మోర్వశీయాంధ్రీకరణమున వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు లబ్ధప్రతిష్ఠులు. వసు రాయలు ఈ రెండు గ్రంథములను ఆంధ్రీకరించిన వారిలో ప్రసిద్ధులు.

తారతమ్య పరిశీలముకై వీరేశలింగముగారి శాకుంతలానువాదము నుండి,
వేంకటరాయశాస్త్రిగారి విక్రమోర్వశీయానువాదము నుండి ఒక్కొక్క ఉదాహరణ
ముతో దాసుగారి అనువాదములు -

యదాలోకే సూక్ష్మం వ్రజతి సహసా తద్విపులతాం
యద్ధరే విచ్ఛిన్నం భవతి కృత సంధానమివ తత్
ప్రకృత్యా యద్వక్రం తదపి సమరేఖం నయనయోః
నమేదూరే కించిత్ ఊణమపి స పార్శ్వే రథజవాత్.

అను కాళిదాస శాకుంతల శ్లోకమునకు (1-9) -

ఏది కడుచిన్నదై యుండు నిప్పుడదియ
ఊణములోపల గొప్పదై కానిపించు
నేది నిడుమను నెడముండి యెసగుచుండు
నదియు నొకటిగా కలిసియున్నట్లు తోచు

ప్రకృతిచేతను నెయ్యది వక్రమగునా
పరగనయ్యది సమరేఖవలెనె యుండు
దూరమిది చేరువిది యని తేరువడిసి
నిర్ణయింపగ రాదేక నిముషమునని

అని రెండుపద్యములలో వీరేశలింగముగారు అనుందించినారు. ఈ శ్లోకమునే -

చిన్నది పెద్దదిగా విడి
యున్నది కలిసినటు వంక నురునది సరిగాఁ
జెన్నాఁరు దవులఁ జెంగటఁ
గన్నులబడదెద్ది తేరు కడువడిఁబోవన్

అని ఒక్కపద్యములో నారాయణదాసుగారు అనువదించినారు.

ఉష్ణాలుశ్శిశిరే నిషీదతి తరోర్ములాలవాలే శిఖ
నిర్భిద్యోపరికర్ణికారముకులాన్యాలీయతే షట్పదః
తప్తం వారి విహాయతీరనలినీం కారండవఃసేవతే
క్రీడావేశ్మనిచైషపంజరశుకఃక్లాంతో జలంయాచతే

అను విక్రమోర్వశీయశ్లోకమునకు - (2-22)

ఉలికి వేడికి నెమలి గూర్చుండు సరిగ
వలిదొలకు తరుమూలాల వాలమండు
కొండగోగున ముకుళంపు కొనను దెలిచి
లోన నిందిందిరమ్ము దాలీనమగుచు

క్రాగినజలంబు విడిదన్ని కన్నెలేడి
గట్టునగు మెట్టదామరచెట్టు చేరె
కేళిగృహమున పంజరకీర మిదిగో
వినుము క్లాంతమై సారెకు వేడు జలము

అని రెండు పద్యములలో పేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు అనువదించినారు. ఈ శ్లోకమునకే దాసుగారు ఒక్క పద్యములో చేసిన అనువాదమిది.

ఉడుకున కోడిజుట్టు పులుఁగుండెడుఁ జల్లనిచెట్టు పాదునం
దెడఁజేసి గోఁగు మొగలెంతయు లోననణంగుఁదేటి బి
ట్టుడికిన నీటిఁబాసి చనునొడ్డునఁగల్గిన దమ్మికంచ నీ
రడిగెడు గూటిచిల్క దగనల్లలనాడుచు నాటపట్టునన్.

ఈ తారతమ్యపరిశీలనము వలన తక్కిన గుణములమాట యటులుండ, దాసుగారి అనువాదమున సంక్షిప్తత, తత్పరమపదవాసన కూడలేని నాటుతెలుగు కన్నడుచున్నది.

గ్రంథరచనాప్రణాళిక దృష్టిలో, నవరసతరంగిణి ఆంధ్రసాహిత్యమున అనిదంపూర్వ గ్రంథము. ద్వితీయములేని గ్రంథము.

రుబాయెతు ఉమర్ ఖయాము²⁹ :

ఉమర్ ఖయాము వ్రాసిన రుబాయాలు (రుబాయాన్) ప్రపంచప్రసిద్ధములైనవి. రసికుల రసనలతో కొన్ని వందలయేండ్ల బాంధవ్యమున్న ప్రాచీనులములు. ఉమర్ ఖయాము వ్యవహారనామము ఉమర్. ఇతని పూర్తిపేరు ఖియాత్ ఉద్దీన్ అబ్దుల్ ఫతహ్ ఉమర్ బిన్ ఇబ్రహీమ్. ఇతనికాలము క్రీ. శ 1048-1122. పరిషియాదేశము నందలి నైషపూరు పట్టణమితని నివాసస్థలము.

చిత్రముగా నారాయణదాసు గారికిని, ఉమరునకు కొన్ని సామ్యములున్నవి. వీరిరువురు సూర్యభక్తులు, ప్రకృతి సౌందర్యోపాసకులు, యథేచ్ఛా విహారులు, మదవతిని మద్యమును బాగుగా అనుభవించినవారు, సంగీతవిద్వాంసులు, గురువుల చేత చిత్రీకృతబడని కవులు, ఉమర్ కవి ప్రాధాన్యమిచ్చిన 'మదువు, మదుపాత్ర'లను 'దైవభక్తి, శ్రద్ధలు'గా, అతని మితాహర వాన ప్రస్థములను వానప్రస్థాశ్రమ ధర్మములుగా సమన్వయించి దాసుగారు ఉమర్ కవిని బ్రహ్మవేత్తగా భావించినారు.³⁰

విజయనగరమహారాజు లలితాకుమారీదేవి ప్రోత్సాహమున దాసుగారు తమ అరువదితొమ్మిదవయేట, ఈ గ్రంథమును వ్రాసి, అప్పటికే కీర్తిశేషులైన మహారాజు శ్రీ విజయరామరాజునకు అంకిత మిచ్చిరి.

దాసుగారి గ్రంథములలో దేనికికూడ ఇతరుల పీఠికలుగాని, అభిప్రాయములుగాని యుండవు. వారికట్లు యితరులచేత వ్రాయించుకొనుట యిష్టములేదని - It is not my habit, like many authors; to get my works corrected and recast by others. - అను వారి మాటలే సాక్ష్యములు³¹ కాని ఈ రుబాయెతు గ్రంథమునకు సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణసండితుని 'ముందుమాట' యున్నది.

29. ఉమరుఖయాము అనుపేరును దాసుగారు 'అమరకాయము' అని ఈ గ్రంథముయొక్క అంగ్లపీఠికలో వ్రాసిరి.

30. దైవభక్తి రేవోమరు కవినోద్దిష్ట సురేతి,
శ్రద్ధైవ తస్య పాన పాత్రీతి నిశ్చినుమః అర్థగ్రాసో²
రణ్య నివాసః సంతత శివశక్తి నామాభ్యాస ఏవోమరు
కవి నాకాంక్షి - ఉమరకవిప్రశంసా - పుట - 5

31. ఉమరుఖయాము - అంగ్లపీఠిక, పు. 1

దీనిలో సుండుటకు కారణమేమన, ఈ రుణయెతును అచ్చువేయించిన లలితాకుమారి దేవిగారు ఒకప్రతిని అప్పుడు విశాఖపట్టణమున ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమునకు 'వైస్‌చాన్సలరు' గా నున్న రాధాకృష్ణన్ గారికి పంపి అభిప్రాయము సేకరించి ముద్రించుట జరిగినది.

ఈ గ్రంథమునకు దాసుగారు మూడుభాషలలో (ఆంగ్లము, సంస్కృతము, అచ్చతెనుగు) మూడుపీఠికలు వ్రాసిరి. ఈ మూడు పీఠికలందున్న ప్రధాన విషయము ఉమర్‌కవి యొక్క ప్రశంస. అంతేకాక 'ఉమర్కయ్యాము- పద్యముల సుతుల వివరము' : 'ఉమర్కయ్యామునకు నాచేసిన పద్యములందలి మాటలమాల మాటలకు వరుసగా వివరము' అని రెండు పెద్ద అనుబంధములను గ్రంథాంతమున దాసుగారు చేర్చిరి. మొదటి అనుబంధము వలన పాఠశీకపదములకు, రెండవ అనుబంధము వలన అచ్చతెనుగుపదములకు అర్థములను తెలిసికొనవచ్చును.

తెలుగుదేశములో పేమనపద్యముల వలె ఉమర్ వ్రాసిన రుణాయాల సంఖ్య విషయములో గూడ విమర్శకులకు ఏకాభిప్రాయములేదు. రుణాయాల సంఖ్య ఐదువందలకు పదమూడువందలకు మధ్య ఉండవలెనని లాగుచున్నది. దాసుగారు గ్రహించిన రుణాయాలసంఖ్య నూటపది. ఈ నూటపది రుణాయాలకు ఏడవ్వు ఫిట్స్‌జెరల్డు చేసిన ఆంగ్లానువాదమును గూడ గ్రహించి అనువదించిరి.

దాసుగారు ఈ గ్రంథమున చేసిన అనువాదము నాలుగువిధములు. మూలమైన రుణాయాకి ఒక సంస్కృతీకరణము, ఒక అచ్చతెనుగు అనువాదము. అట్లే ఫిట్స్‌జెరల్డు ఆంగ్లానువాదమునకు ఒక సంస్కృతీకరణము, ఒక అచ్చతెనుగు అనువాదము. పాఠశీకాంగ్ల గీర్వాణదేశ్యాంధ్ర భాషలలో ఏ యొక్క భాషలో పరిచయమున్నవారైనను ఉమర్కయ్యాము భావసంపదను గ్రహింపవచ్చును.

ఉదాహరణమునకు గ్రంథప్రారంభము నందలి మొదటిరుణాయాకి, ఆంగ్లానువాదమునకు దాసుగారు చేసిన సంస్కృతదేశ్యాంధ్రానువాదములు -

ఉమరు రుణాయి :

భుగ్నీద్ కమంది సుబ్‌హాబ్‌బామ్ అఫ్‌గన్
కైభుస్‌రవి రోజ్ ముహూర దర్‌జామ్ అఫ్‌గన్

మయ్ భోర్కి మనాది యీ సహర్ గ ఖై జాన్
అవాజయి ఇష్ రబ్వా దర్ అయ్యామ్ అఫ్గన్ద్

దీనికి దాసుగారి సంస్కృతీకరణము -

సూర్యః ప్రభాతజాలంగృహే పరితలే సమస్తతో షైన్యానీల్
దినపతిరప్యస్థ తృప్తానమణిం భాజనే ప్రయాణాయ
ప్రాతః సజాగరుకః ప్రతిహర్యవ్యహరహః సఉత్తిష్టన్
పిబహ్లామిత్యైర్వ్యజిజ్ఞాపత్సంభ్రమేణ కర్తవ్యమ్

అచ్చతెనుగు అనువాదము -

కావిరా పొద్దువలవైచే గప్పమింద
వెలుగు తేడదిగాఁ దన యిల్వెడలుచుండె
ద్రాగుడన వేగరియుఁజాటె - వేగుఁబోక
హాయిగామిరు నీవీరి నానుకొనుడు

పారశీకమూలమునకు ఫిట్స్జెరల్డ్ అంగ్లానువాదము--

Awake! for morning in the bowl of night
has flung the stone that puts the stars to flight;
and lo! the hunter of the East has caught
the Sultan's Turret in a noose of light.

ఈ అంగ్లానువాదమునకు దాసుగారి సంస్కృతీకరణము -

ప్రబోధయప్రభాతో నక్షత్రాణ్యస్తర దీధపత్
ఇనో షైస్సీన్నవీనాంశుజాలం రాజగృహోపరి

అంగ్లానువాదమునకు అచ్చతెనుగు అనువాదము -

మెలకువగను మీయదె తూ
ర్పలరారె మినుమినుకు లడుగంటదొడంగెన్

జెలఁగి పగటివేలుపు నే

దల యాదలకెండువిడి యెడవల దనిలిచెన్

ఇట్లే నూటపది రువాయిలకు అనువాదములు సాగును.

బుట్టా శేషగిరిరావుగారు బందరులో జరిగిన నవ్యసాహిత్య పరిషత్తు ఆరవ వార్షికోత్సవసభలో (12-2-1938) అధ్యక్షోపన్యాసము చేయుచు ఈ గ్రంథమును గూర్చి అన్న కొన్ని వాక్యములు- 'తత్సమములు వదిలి కేవల తద్భవము దేశ్యములతోనే శుద్ధాంధ్రగ్రంథములు చేసిన పాండితీధనులు కలరు. ఇంతకుమించిన కుస్తీ పని, తద్భవములు కూడ తీసివేసి కేవలము దేశ్యముతోనే కావ్యకల్పనచేయిట. ఈ అతిమానుషమైన పనిచేసిన జెట్టి శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ల నారాయణదాసుగారు. సంగీత సాహిత్యములలో పండిపోయిన ఆటపాటలమేటి. ఈయన ఉమరుఖయ్యము తెలుగు సేతలోనిది ప్రఖ్యాతమైన కేవల దేశితెలుగుభాష స్వతంత్రముగా కావ్యకల్పనకు చాలినదని రుజువిచేసి తెలుగుదనము స్వాతంత్ర్యమును బిస్తీమీద సవాలుచేసి సలిపినది. ఇందుకు మనమంతా ఆ మహాపండితునికి కృతజ్ఞులముగా నుండవలసి వుండే' 32

'ఈ గ్రంథము నందలి అచ్చతెనుగుభాష అందరికిని బోధపడదు' అను అక్షేపమునకు దాసుగారు చెప్పిన సమాధానము-

'మొట్టమొదట వెగటుగాఁ దోచిన దినుసైనం జవిచూచిన కొలది నల వాటుమై నింపుగాకమానదు కనుక నోర్మిగల మంచి చదువరులకీ నా పన్నిక కొన ముట్ల నారసిన కొలదిఁ జవిగొల్పక తీరదను నిండు నమ్మిక నింతతో నీవ్రాత ముగించినాఁడను'. 33

ఈ 'రువాయెతు - ఉమరుఖయ్యము' పాఠశీకాంగ్ల సంస్కృతదేశ్యాంధ్ర భాషలపై దాసుగారి ప్రభుత్వమును ప్రకటించు గ్రంథము.

32. నారాయణదాస జీవిత చరిత్రము - శ్రీ మరువాడ వేంకటచయనులుగారు, పు. 234

33. ఉమరుఖయ్యము ముచ్చట - పు 13

నూలుగంటి :

‘నూరుగంటి’ నూరుపిట్టలకథల చిన్నపుస్తకము. ‘నూరుగంటి’ అన నూరు కన్నులు కలవాడు అని అర్థము.

‘నూలు కనులవాని తీరునఁ దెల్వితో
దీనిఁ జదువువారు తిరుగుచుండు
నూలుగంటి య నెడిపేరు దీనికిఁ దగి
యుండ నిదియుఁబెంపునొందుచుండు.³⁴

అని దాసుగారు, ఈ నూరుకథలను చదువువారు నూరుకనులు కలవానివలె తెలివితో తిరుగుచుందురు, అందులకే ఈ గ్రంథమునకు ‘నూరుగంటి’ అనుపేరు తగియున్నదనియు వివరించినారు.

‘జగమంతట స్మిగులఁదెలివిగల వారిచేత నెన్నికకెక్కి యడుగడుగునకు మంచి తెలిపెడి యీ ముచ్చటలు వందలకొలది మూడు నాల్గువేలయేండ్ల క్రిందట నొక పడమటి నాటు చదువరి మిన్న పన్నెను - మేల్మీవలె మెత్తనైన తెలుఁగునందీ సామెత లున్నయెడల మరింత వన్నెకెక్కునని యెంచి నూరేర్చి ఛార్చినాడను’³⁵ అను దాసుగారి మాటలవలన ఈ ‘నూరుగంటి’ మూడు నాలుగువేల సంవత్సరములకు పూర్వమందున్న ఒక పాశ్చాత్యపండితుని కథలలో నూటికి అనువాదము అని తెలియుచున్నది.

దాసుగారు చెప్పిన ‘పడమటి నాటు చదువరి మిన్న’ యెవరో కాదు - క్రీ. పూ. 620-560 ప్రాంతమున సామోస్ అను గ్రీకురాజు చెంత కథలు చెప్పిన ఈసప్ అను ఒక పండితుడు. ఈసపు తన కథలన్నియు సశుపక్ష్యదులతో నల్లినాడు. ప్రపంచప్రసిద్ధభాష లన్నిటిలోనికి ఈ నీతికథలు అనువదించబడినవి. తక్కిన భాషల సంగతి యెట్లున్నను, ఈ కథలను తెనుగునకు అనువదించినవారు ముగ్గురు. 158 కథలతో ‘నీతికథామంజరి’ అనుపేర శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులు

34. నూలుగంటి - వివరము, పు. 2

35. పైది పు. 1

గారు, సూరుకథలతో 'సూరుగంటి' అనుపేర శ్రీ నారాయణదాసుగారు, 316 కథలతో 'ఈసప్ కథలు' అనుపేర శ్రీ భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారు.

ఈ ఈసపుకథల పుట్టుపూర్వములను గూర్చి శ్రీ మల్లంపల్లి సోమేశ్వరశర్మ గారు అన్నమాటలివి ³⁵

'ఈసప్ నీతికథలను బౌద్ధజాతక కథలను ఒండొంటితోఁ బోల్చి పరిశీలించినచో ననేక కథ లింపుగా నొకటిగానే కనబడును. యూరోపు హిందూదేశములలోని నీతికథలను బరస్పరము పోల్చి పరిశోధించిన పరిశోధనపండితులు ఈసప్ నీతికథలలో ననేకములు హిందూదేశము నుండి యూరోపునకు వెళ్లినవే యని నిర్ధారించియున్నారు.'

దాసుగారు అనువదించిన సూరుకథలివి -

1. కోడిపుంజు - అవ, 2. తోడేలు - గొట్టెపిల్ల, 3. చొరనుగోరిన కప్పలు, 4. మాలకాకి, 5 కుక్క - దానినీడ, 6. సింగము - కొంగ నక్కలు, 7. వఱుడు - కొంగ, 8. దుప్పిపోతు - నీడ, 9. కాకి - నక్క, 10. రెండొడు కుక్కలు, 11. పొగరుపోతు కప్ప, 12. నక్క - కొంగ, 13. దేగ - గుంటనక్క, 14. గాడిదె - ఎలుగుబంటి, 15. తంపరకప్పలు-దీకొన్న యాబోతులు, 16. గ్రద్ద - గువ్వలు, 17. ఇద్దరాండ్రవాడు, 18. పెంపుడుకుక్క - చిఱుతపులి, 19. నక్క - అందని పండ్లగుత్తి, 20. ఆకురాయి - కట్ల పాము, 21. నక్క - మేకపోతు, 22. చూలుకొండ, 23. ముసలి - వేటకుక్క, 24. సింగము - చిత్తెలుక, 25. గుఱ్ఱము-దుప్పి పోతు, 26. పల్లె యూరియెలుక - పట్నపుతెలుక, 27. కడుపునకుఁ గాల్చేయి నోళ్ళకును జగడము, 28. వానకోయల - దానిపిల్లలు, 29. దాదినక్క, 30. దేగ - తాబేలు, 31. గాలి - ప్రోద్దు, 32. సింగపుడోలును గప్పు కొనిన కుంటిగాడిదె, 33. పెంకెకుక్క, 34. ఇద్దరు బాటసార్లు - వెలుగు బంటు, 35. బిందె - కడవ, 36. నెమలి - పెద్దటికొంగ, 37. చింతచెట్టు తెల్లుదుబ్బు, 38. పులి - వఱుడు, 39. సింగము - నాలుగాబోతులు, 40. కాకి - చెంబు, 41. బండివాడు - వేల్పు, 42. బంగారుగుడ్డుపెట్టు

36. నీతికథామంజరి పీఠిక

బాతు, 43. నక్క - పిల్లి, 44. ముసలివాడు - చావు, 45. వలపుగల
 సింగము, 46. ఆడుపంది - ఆడుసింగము, 47. రెండు కప్పలు,
 48. పిసినిగొట్టు, 49. తేతుచెట్టు - చిట్టివాకతుప్ప, 50. ఎద్దు - మేక,
 51. పిల్లి - ఎలుకలు, 52. గ్రుడ్డి గంటిదుప్పి, 53. కుందేలు - పిచ్చుక,
 54. ఎండ్రకాయలు, 55. దొంగ - పిల్లవాడు, 56. పేలుపు - కట్టలుకొట్టు,
 వాడు, 57. కొయ్యదేవర, 58. గాడిదెముద్దు, 59. మేకపిల్ల - తోడేలు,
 60. మితుత - చీమ, 61. నక్క - కోడి, 62. గడ్డిమేటిపై నున్న కుక్క,
 63. గువ్వ - దేగ - బోయ, 64. చీమ - గువ్వ, 65. దేగ - కాకి,
 66. పెంపుకుచిల్క, 67. కాపువాడు - వానికొడుకులు, 68. ముసలివాడు -
 కొడుకులు, 69. ఏడుపంది - పాములు, 70. అలకాశరి - పులి, 71.
 చెవులపిల్లి - తాడేలు, 72. అంగూరుతోట - లేడి, 73. త్రాగుబోతు,
 74. గొడ్డలివంతు, 75. బెస్తవాడు, 76. కోడిపెట్ట - పాముగ్రుడ్లు,
 77. ఒట్టు, 78. దాకకడ్డరాయి, 79. మున్నీరుత్రాగుట, 80. రొడ్దె
 గంప, 81. పొడుముడబీ - ముక్కద్దము, 82. మేకపెంచిన గొట్టెపిల్ల,
 83. జబ్బుపడిన గడ్డ, 84. చెట్లు - చెట్లునరకువాడు, 85. పేలుపు - ఒంటె,
 86. ఎద్దు - దూడ, 87. గాడిదె - కాపు, 88. గాడిదె - సింగము,
 89. మేకపోతు - సింగము, 90. కోతి - దొర, 91. దొంగ - కుక్క,
 92. బయకాడు, 93. కోడి - సింగము - గాడిదె, 94. గూడకొంగ,
 95. నక్క - తోడేలు, 96. కోతిప్రాపు, 97. ఉప్పుమోయుగాడిదె,
 98. బంగారు పిచ్చుక - కోతి, 99. కోతి - పిల్లలు, 100. తోడేళ్లు -
 జబ్బుతోనున్న గాడిదె.

దాసుగారు గ్రహించిన ఈ నూరుకథలు వీరేశలింగముగారి 158 కథలలో
 నున్నవి. కాని కథానామములు మాత్రము భేదించినవి. వీరువురు కథలను
 వ్రాసి కథాంతము లందు ఆ కథానీతులను పద్యములుగా వ్రాసిరి.

రచనా సాక్షాత్కారమునకు కొన్ని ఉదాహరణములు -

నక్క - కొంగ (పన్నెండవకథ)

ఒకప్పుడొక నక్క కొంగతో నేస్తము గట్టుకొని దానిని దనయింటికి విందు
 వత్తె పిలిచెను. ఆ నక్క నిబ్బిలో, దిమ్మనముపోసి కొంగను ద్రాగుమని తానుం

గూడ దెబ్బన నాకజొచ్చెను. కొంగముక్కునకు, గొంచెమైనను దిమ్మనము రాకుండెను గాని చిటికలోనే నక్క తన నాలుకతో, దిమ్మనము కసింతయున్నిగుల నీక జుట్టివేసెను. మఱి కొన్నాళ్ళకా కొంగ నక్కను విందునకు, బిలిచి యొక సన్నపు మూతి బుడ్డిలో, దేనెనుబోసి ముందుపెట్టి పీల్చుమని తన ముక్కు దాని లోదూర్చి తేనెను వల్లనె నంత తొందరలో, పీల్చు చుండెను. నక్కకు మూతి బుడ్డిలో దూరకుండుటచే, గొంగముక్కు నుండి రాలిన దొట్లు నాకుటతప్ప మఱే మియు దొరకలేదు. అది చూచి నక్క 'ఒకనికి మించిన టక్కరి యొకడుండును గదా! నాకు, దగినట్లు చేసినావు' అని చెప్పి పారిపోయెను.

తానె టక్కరి యనుచుఁ బైవాని మోస
పుచ్చెడు నతండు బదులుగ మోసపోవు
కొంగయెడఁ డక్కరితనంబుఁ గొనిన నక్క
బదులుగా దానిచే మోసపడఁగ లేదె

కాకి చెంబు (నలుపదియవ కథ)

ఒక కాకి మిగుల దప్పిలో నీటికై నలువైపులు కనిపెట్టుచు నొక చోట, జెంబులో నీరుండఁజూచి త్రాగుటకు తొందలతో, జెంబు యొద్దకు వచ్చి దానియంచుపై నిలబడెను. అది మెడ యెంత వంచినను దానిముక్కునకు నీరందీ యందనట్లుండెను గాని పీల్చుటకు వీలుకాలేదు. పిమ్మట, కాకి చెంబు నొత్తిగిల, జేయబోయి యట్లు చేయఁజాలక. యాదగ్గరనేయున్న కొన్ని చిరురాళ్ళ నొక్కొక్కటిగా దెచ్చి యా చెంబులో, బడపేయఁజొచ్చెను. అంతట, గొంతసేపటికి చెంబులోని నీరంచుల యొద్దకు వచ్చెను. అప్పుడు దప్పితిర్చుకొని యా కాకి యెగిరిపోయెను.

నేర్పుగలుగువాఁడు నెరవేరు నందాకఁ
బనికిఁ జొచ్చికోర్కిఁ బడయుచుండు
మూతి కందనట్టి ముంతనీటనురాలు
గూర్చి కాకిదప్పి తీర్చుకొనదె

ఉప్పుమోయు గాడిదె (తొంబదియేడవ కథ)

ఒకడు సంతలో నుప్పుగొని గంతలోఁబోసి గాడిదెపై నెత్తి తోలుకొని యింటికి బోవుచుండెను. అదారిలో నొక కాలువ పారుచుండెను. ఆ గాడిదె కాలుజారి యా కాలువలోఁ బడెను. అప్పుడుప్పుకరఁగి పోయెను. పిమ్మట గాడిదె బరువు చులకపడి చెలరేఁగి పరుగిడి యిల్లుచేరెను. మరి యొకనాఁడు మునుపటి వలె గాడిదె యుప్పుగంత మోయుచు గాలువలో నడుచునపుడు కాలుజాటి పడినట్లు లుప్పుగంత కోరి నీటిలో ద్రోసివైచెను. ఆ యుప్పెల్ల గరఁగి బరువు చులకపడెను ఇట్లు తన యుప్పు చెఱుటఁజూచి వాఁడది తన గాడిదె చేసిన పనియని తెలిసికొని మరియొకనాఁడా గాడిదెపై దూదినిండిన గంతను వేసి యా కాలువ నుండి తోలు చుండెను. అప్పుడుగాడిదె తన బరువును మునుపటివలె మరింత చులకపరచదలఁచి నీటిలోఁబడి దొర్లెను. పిమ్మట దూదియంతయు నీటిలోఁదడిసి నూరురెట్లు బరు వాయెను. అది మోయఁజాలక గాడిదె పడదెద్దిలు తిని 'చేసికొన్నది కుడువక తీరునా' అని వగచెను.

చేయవలయు దానిఁ జేయకమానఁ
బూను నట్టివాఁడు మోసపోవు
ఉప్పుగంత బరువుఁ దప్పించి గాడిదె
దూదిగోనె తడిపి తొఱుపడదె

మహాపండితులయిన నారాయణదాసుగారు బాలురకు నీతులు గరపుట కొరకు అనువదించిన గ్రంథము ఈ 'నూరుగంటి'.

వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి :

వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి అనునది విష్ణుసహస్రనామ కీర్తనము అనుదానికి అప్పతెనుగు అనువాదము. విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రము వ్యాస భారతము నందలి అనుశాసనిక పర్వమున గల భీష్మయుద్ధిష్ఠర సంవాదమను అధ్యాయమున వచ్చును. అదిశంకరులు దీనికి వ్యాఖ్య వ్రాయుట వలన ఈ స్తోత్రము విలువను వేరుగా వెల కట్టపనిలేదు.

సంస్కృతమున ఈ సహస్రనామములు 'విశ్వమ్' అను నామముతో ప్రారంభమై, 'సర్వప్రహరణాయుధః' అను నామముతో సమాప్తమగును. దాను గారు ౨: వరుసను మార్చి అనువదించిరి. ఉన్న పేయిపేర్లను అకారాది క్రమముగ పేర్చి అనువదించిరి. అందువలన వీరు అనువదించిన సంస్కృతనామములు 'అక్షరః' అను నామముతో ప్రారంభమై 'హేమాళ్లః' అను నామముతో సమాప్తమగును.

మొదటిక్రమమునం దొక గొప్పతనము కలదు. దానుగారు క్రమము మార్చినపుడు కూడ ఆ గొప్పతనము చెడనీయలేదు. ఆ రెండుక్రమములలో గల గొప్పతనమును దానుగా రిట్లు వివరించిరి -

'వెన్నుని వెయిపేర్లలో(దొలుఁబల్కు లందున్న వరుసంబట్టి మొట్టమొదటి పేరు విశ్వమ్ అనియును గట్టకడపటి పేరు సర్వప్రహరణాయుధః అనియును గూర్చఁబడెను. విశ్వమ్ అనగా మంచి మరియుద, సర్వప్రహరణాయుధః అనగా నా మంచి మరియుద నెన్నటికిం జెడనీక నిల్వఁదగిన మెలఁపినుకేల్పు, విశ్వమ్ సర్వప్రహరణాయుధః అను రెండుపేర్లకు నడుమునున్న తొమ్మిదివందల తొంబ డ్మిది పేర్లన్నియు నెన్నఁచికింజెడని హాయి నొందుటకై యెల్లరు నడుచుకొన వలసిన మేటి త్రోవలనే చాటుచున్నవి. తెలుఁగుభాష చరువరులకు మరింత గురుతు తగులుటకొరకై వేల్పుదాసలో నా కూర్చిన చొప్పున వెన్నుని వెయిపేర్లలో మొట్ట మొదటిది అక్షరః అను పల్కు. తుట్టుతుదది హేమాళ్లః అను పల్కు. అక్షరః అనగా జెడని తనివి. హేమాళ్లః అనగా నా మేలును సమకూర్చుకొనఁదగిన మంచి నడువడి తీరునై యున్నవి'.³⁷

దానుగారు ఈ గ్రంథపీఠికలో 'విష్ణుసహస్రనామములు' అను మకుటము నకు చేసిన చమత్కార వ్యాఖ్యానము -

'వెన్ను(డన(గా(బరాకు మెల(కువ యోర్పులను మూ(డు రూపులతో జగ మంతయు స్థానేయై యాటాడుకొను వేల్పు నేను నాది యనుకొనుట పరాకురూపు తన కోరిక చెడనిహాయి వెదకికొనుచుంట మెల(కువ రూపు. నిండుతనివి పొంది

యేతలంపు లేకుండుట యోర్మిరూపని వెన్నుని గూర్చి వెల్లడించు తొలుఁబల్కు
చెట్టు తన పేయి కొమ్మలంబండిన పండ్లే యా వెన్నుని పేయిపేర్లయి యొప్పారు
చున్నవి'.³⁸

దాసుగారు సంస్కృత నామములను తత్సమములుగా చేసి, ఆ తత్సమములను
అచ్చతెనుగు పద్యములలో వివరించినారు. అనువాద ప్రణాళిక అర్థమగుటకు
కొన్ని ఉదాహరణములు -

1. కృతాంతకృత్, కృతిః, కృశః, కృష్ణః, క్షేత్రజ్ఞః, క్షేమకృత్,
కేశవః, కేశహ - అను నామముల అనువాదము.

వడిగఁ గృతాంత కృత్తిడుమ లెడపురాజు
కృతి పనిపాటులన్ ద్రిప్పు మేటి
కృశుఁడగపడఁ డెవ్వరికినైనఁ గృష్ణుండు
మంచికిదారి చూపించు వేల్పు,
కృష్ణుండు తప్పుల నెల్ల యొప్పులు చేయు
క్షేత్రజ్ఞఁ డిచ్చవచ్చినటు లుండఁ
దగు, క్షేమ కృత్తన్న సొగసును గాపాడు
తేఁడు కేశవుఁ డందకాఁడు కేశ
వుండెల్లెడన్వెల్లు పుట్టించువేలుపు
కేశిహుండు స్త్రీడు గెంటుబంటు (పు. 34, 35)

కృతాంతకృత్తు, కృతి, కృశుడు, కృష్ణుడు, క్షేత్రజ్ఞుడు, క్షేమకృత్తు,
కేశవుడు, కేశహుడు - అనునవి క్రమముగా కృతాంతకృత్, కృతిః, కృశః,
క్షేత్రజ్ఞః, క్షేమకృత్, కేశవః, కేశహ అను నామముల తత్సమ రూపములు.
కృతాంతకృత్తు అన బాధలను పోగొట్టు ప్రభువు, కృతి అన పనులు చేయించు
మనుడు, కృశుడు అన కనవడనంతటి సూక్ష్మమైనవాడు, కృష్ణుడు అన సన్మార్గ
మును చూపించువాడు, తప్పులను ఒప్పులుగా చేయగలవాడు, క్షేత్రజ్ఞుడు అన కోరి

నట్లు ఉండువాడు, క్షేమకృత్తు అన క్షేమమును ఇచ్చువాడు, కేశవుడు అన అంద
గాడు, అన్నివైపుల ప్రకాశించువాడు, కేశిహుడు అన కీడును తొలగించువాడు.

2. 'జీవః, జీవనః, జ్యేష్ఠః' అను నాల్గు నామముల వివరణాత్మకాను
వాదము -

జీవుఁడు బొందియందు నురు చెల్వుగ నిల్పెడువేల్పు - జీవనుం
డే వలనై నఁ జూపి తగనెల్లర హాయిగఁ బెంచు మంచి రా
జౌ - వడితోడ జేతకలియంబడి చెడ్డులఁ జిక్కడంచు బం-
టేవలనేని జ్యేష్ఠుఁడు మజ్జంతఁడు నందతీకంటఁ పెద్దయా

జీవుడు, జీవనుడు, జేత, జ్యేష్ఠుడు - అనునవి క్రమముగా జీవః, జీవనః,
జేతా, జ్యేష్ఠః అనువానికి తత్సమ రూపములు.

జీవుడు అన బొందిలో ప్రాణము నిల్పువాడు, జీవనుడు అన హాయిగా
పెంచువాడు, జేత అన చెడ్డను పోగొట్టువాడు, జ్యేష్ఠుడు అన అందరికంటె పెద్దవాడు.

దాసుగారు ఈ గ్రంథము నందు ప్రసిద్ధములైన ఛందోభేదిముల సంజ్ఞలకు
కూడ తెనుగుపేరులు పెట్టినారు ఈ విధమైన అనువాదము దాసుగారి నాటుతెనుగు
చాదస్తమునకు గీటురాయి రసాస్వాదన తత్పరునకు పంటిరాయి అని అనకతప్పదు.
దాసుగారి ఈ విధమైన అనువాదమును చూచియే పాఠకుల నాడిని పసికట్టుటలో
ప్రవీణులైన శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు 'తొండ ముదిరితే ఝాసరవిల్లి అవు
తుందన్నట్లు యిటీవల యాయన కవిత్వం పేర్ల దగ్గరనుంచిన్ని (వెన్నున్ని వెయి
పేళ్ళ వినికిడి అని కాబోలును వొకపుస్తకం పేరు) అచ్చతెలుగులోకి మారి కొంత
రసాన్ని కోలుపోతూ వుంది. కాని హరికథారచనాకాలంనాటికి యీచేదస్త్రం యీ
యనకు పుట్టలేదు. అది అదృష్ట మనుకోవాలి. లేకపోతే యాయన రచనలు
యాయనతోడే అంతరించిపోయేవి. సంశయం లేదు ³⁹ అని అన్నది.

దాసుగారు ఈ అనువాదమునుగూర్చి చేయు వాదమిది -

ప్రాజెదువుల నారితేరిన జగము నొజ్జ (వేదపండితుడైన శంకరాచార్యులు)
వెన్నుని వెయిపేర్లను బ్రాజెదువుల నేర్చుకొనఁదగిన తెలివిగల వారికొరకే పేల్పు

బాస యందు (సంస్కృతభాష యందు) వివరించెను. జగమునొజ్జ వంటి తెలివి తేటలు గలవారికేకాని తొలుఁబల్కును (పేదమును) పేల్పుబాసయును సరిగాఁ దెలియఁబడనేరవు. కాబట్టి పిన్ననాటనుండియు నలవాటుపడిన తెలుఁగు మొదలగు నాటమాటలతోఁ దెల్పినంగాని సగటునఁ గొంతవరకైన వెన్నుని వెయిపేర్లు తెలిసికొననలవికాదనియును, పేల్పుబాసను పేల్పుబాసచేతనే పేల్పుబాసరానివారి కెరింగించుట కొరగాని పని యనియును నా నేర్చిన కొలంది నచ్చతేట తెనుఁగున నిట్లు వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి చేసినాఁడను'. 40

మొక్కుబడి :

మొక్కుబడి అను ఈ అనువాదగ్రంథమునకు 'ఋక్సంగ్రహః' అను సంస్కృతనామము కూడ నున్నది. 'పెద్ద లేర్చికూర్చిన మూఁడువందలనాల్గు ప్రాఁబల్కు పద్దెములను దర్వులుగా మార్చి యచ్చతెలుఁగు పద్దెములచేత వివరించి నాఁడను' 41 అని దామగారు పీఠికలో ఈ గ్రంథానువాద ప్రణాళికను గూర్చి చెప్పిన మాట. అనగా ఈ గ్రంథరచనలో నున్నవి రెండు ప్రణాళికలు. పెద్దలు కూర్చిన ఋక్కులలో మూఁడువందల నాలుగు గ్రహించి, ఆ ఋక్కులను స్వర పరచి దర్వులుగా మార్చుట అన్నది ఒకటి. ఆ సంస్కృతఋక్కులను అచ్చతెనుగు పద్యములలో అనువదించి వివరించుట అన్నది మరియొకటి.

దర్వు అనగా దాసుగారి మాటలలోని నిది -

'దరువు కొలతవడి యనఁబడును. 1-2-4-8-16 రూపులుగ నైదుతీరుల రెట్టింపఁబడిన యొక కుఱుచయక్కరము పల్కినంతసేపు వడియనఁబడును. ఈ యైదురూపుల వడులలో నే వడితోనైన మూఁడువంతులకు, దగ్గ కిరువదితొమ్మిది వంతులకు హెచ్చుకొకసారిగాని రెండుసార్లుగాని, మూఁడుసార్లుగాని, నాల్గుసార్లుగాని చప్పుడుచేయు వంతులన్నినపడని తక్కిన వంతులతో నాటపాటలు నడుపుపని దరువనంబడును.' 42

40. వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి - వివరణము, పు. 23

41. మొక్కుబడి టూకీ వివరము, పు. 1

42. పైది పు. 3

'వేరు వేరురూపులు గల దుర్వులన్నియుం బదికిమించి లేవు. ఈ మొక్కు బడి ప్రాబల్య పదైములు 1-2-3-4-5 వడులలో నెద్దానితోనైన నీ పది దర్వులలో నేదోదర్వుతో నేర్పర్పబడి యాయా పదైముల కాయా పదుల యంతెలతో నాయావంతుల మొత్తము నైలుపు నంతెలతో నాయాదర్వులు పేర్కొనబడెను' 43 అను మాటలవలన దర్వులన్నియు పదిరకములనియు, ఈ అనువాదములో గూడ ఈ పదిదర్వులలోనే చేయబడెనని తెలియుచున్నది.

దాసుగారు ఈ గ్రంథమున పదునొకండు పేల్పులను మూడువందల నాలుగు దర్వులలో స్తుతించిరి.

చల్వపేల్పు (వరుణః)	- 41
పేల్పుతేడు (ఇంద్రః)	- 66
వేకువ (ఉషః)	- 32
కవలు (అశ్వినౌ)	- 48
పేల్పుటొజ్జ (బృహస్పతిః)	- 21
ప్రొద్దుపేల్పు (సవితా)	- 19
పేడిపేల్పు (అగ్నిః)	- 23
ఏటిపేల్పు (నదీ)	- 19
కవపేల్పులు (మిత్రావరుణౌ)	- 15
ఎరుకువ (అదితి)	- 9
రాయబారము (సరమా)	- 11

ఇట్లు పదునొకండు దేవతలకు సంబంధించిన ఋక్కులను మాత్రమే గ్రహించుటకు దాసుగారు చేసిన వ్యాఖ్యానమిది -

'ఒడలంటులు - చూపురూపులు - చెవివిన్ములు - నల్కచవులు - ముక్కుగబ్బులు - ఉల్లము లనెడు పదకొండుదినుసులతో, గదలాడు మైతాల్పులను వరుణః (చల్వపేల్పు) - ఉషః (వేకువ) - ఇంద్రః (పేల్పుతేడు - అశ్వినౌ (కవలు) - బృహస్పతిః (పేల్పుటొజ్జ) - సవితా (ప్రొద్దుపేల్పు) - అదితిః (ఎరుకువ) - సరమా (రాయబారము) ననెడు పదునొకండు పేల్పు లేలుచున్నారీ

వేల్పుల నందరిన్గొనియాడి లోబిర్చుకొనువారికెల్ల దమ కోరికల చొప్పున బ్రతుకు హాయి సమకూరును.'⁴⁴

వేదము ఉదాత్తము, అనుదాత్తము, స్వరితము అను మూడు స్వరములతో ప్రసిద్ధము. ప్రచయము అను నాల్గవస్వరము కలదు కాని అది ప్రసిద్ధము కాలేదు. దాసుగారు ఈ గ్రంథమున వేదబుక్కులను స్వరపరిచిన విధానమిది 'బ్రా(బిల్లులం దలి 'ని' మెల్లగా, 'రి' బిగ్గరగా, 'స' ను 'నిరి' లకు నడుమగా రవలిస్పల్క వలెను. అనగా 'ని' అను స్వరమును అనుదాత్తమునకు, 'రి' అను స్వరమును ఉదాత్తమునకు, 'స' అను స్వరమును స్వరితమునకు సంజ్ఞలుగా నేర్పరచి స్వరపరిచినారు. అనగా ఈ గ్రంథమున 'స, ని, రి' అను మూడుగుర్తులే వచ్చును.'⁴⁵

అనువాద పరిశీలనమునకు ఒకటిరెండు ఉదాహరణములు -

సా నీ స నీ స రీ స నీ స దీ ససససానిసా
యచ్చిద్ధితే విశోయ ధాప్రదేవవసుణవ్రతం
నినీస నీస రీస సా
మినీమసిద్య విద్య వి

ఇట్లు వేదబుక్కును స్వరపరచి, దీని వెంటనే అనువదించి వ్రాసిరి. ఆ అనువాద మిది -

నిన్నుఁ దిన్నఁగగొల్వ నేరని మమ్ము
మన్నించుమారేపు మాపునోవేల్పు! పు. 1

ఇట్లే మరియొక ఉదాహరణము -

సి స నీ సా రీ స ని సా రి ని సా సా రి నీ సరీ
ఉదతా సంకాలితరం బృహతః పర్వతాదధి
సరీ సా సా ని సా రిసా
అహహన్నింద శంబరం

44. మొక్కుబడి - టూకీవివరము, పు. 4

45. మొక్కుబడి టూకీ వివరము

అనువాద పద్యము -

మోట్టపైఁ దెగనీల్లు మేటిరక్కసుని
మట్టిమల్లాడిన మగవేల్పుతేడ వుల్లులి విరి, వి4

ఇట్లు మూడువందల నాలుగు బుక్కులకు స్వరము కలదు. అనువాదములు కలవు.

దాసుగారు ఈ గ్రంథమున మంజరి, కందము, ద్విపదలను పేర్లుమార్చి వాడిరి. మంజరికి బడి అనియు, కందమునకు తండ్రియనియు, ద్విపదకు సైదోడు అనియు వీరి క్రొత్తపేరులు. ఈ క్రొత్తపేరులు ఈ గ్రంథమునకు ముందు వ్రాసిన 'వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి' గ్రంథములోనే ప్రారంభించినారు.

దాసుగారు ఈ గ్రంథ రచనను గూర్చి చెప్పిన అభిప్రాయమిది -

'ప్రాబుల్కులును వాని పల్కుబడి వివరించు పడికట్లన్నియు నటుండఁగా నా యీ యచ్చతెలుఁగు మొక్కుబడియొక్క యల్లిక నా తలంపుల చవి మరిగిన చదువరుల స్థనియింపఁగలదని నానమ్మకము.' 46

ఈ గ్రంథము దాసుగారి వేద వైదుష్యమునకు, శారీర శాస్త్రశక్తికి అక్షర రూపము.

తల్లి విన్కి :

తల్లివిన్కి అన తల్లిని గూర్చి వినుట. ఇది లలితాసహస్రనామములకు అనువాదము.

ఉపాసన విద్యలలో ఉత్తమోత్తమమైన విద్య లలితావిద్య. ఈ లలితాపరదేవతోపాసనమును (శ్రీవిద్య యనియు) అందలి ప్రధానప్రతీకమునకు 'శ్రీచక్రము' అనియు అనుట సంప్రదాయము. ఈ శ్రీవిద్యోపాసనమునకు ప్రధానప్రమాణ

గ్రంథము 'గుణనికా' రూపమునగాల లలితాసహస్రనామ గ్రంథము. ఈ లలితా సహస్రనామములు నూటఎనుబదిరెండు శ్లోకములుగా బ్రహ్మాండపురాణాంతర్గతములు.

ఈ సహస్రనామ ప్రాశస్త్యమును బ్రహ్మశ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రిగారు వివరించిన విధానము-

'శివ-విష్ణు (రామ-కృష్ణ-హయగ్రీవ) - గణపతి-అంబికా (లక్ష్మీ, సరస్వతీ) సూర్యదేవతాసహస్రనామ రూపములతోఁ బెక్కులు గలవు. వీని యన్నింటిలోను బ్రకృతమగు 'లలితారహస్యనామ స్తోత్రము' ఉత్తమోత్తమమైన దని చెప్పవలయును. ఈ ప్రశస్తి 'వ్రతానా ముత్తమం వ్రతం' అను స్తుతి వంటిది మాత్రము గాదు. వీల యనఁగా మిగిలిన సహస్రనామములలోని పదములన్నియు తత్తదేవతానామ పర్యాయములు, దేవతాసామాన్యరూపబోధకములు, దేవతావిజయసూచకములు, భక్తానుగ్రహ ప్రతిపాదకములే యగుచున్నవి, కాని యీ లలితారహస్యనామము లట్లుగాక 'శ్రీమతా' యను తొలినామము మొదలు 'శ్రీశివా శివశక్త్యైక్య రూపిణీ లలితాంబికా' యను తుదినామము వఱకును గంభీర బహుగ్రహస్వార్థభావములతో వెలయుచు వ్యర్థమగు పదముగాని వర్ణముగాని యెందును గానఁబడక సూత్ర శైలితోఁ బ్రకాశించుచున్నవి. ఒక్కొక్కనామము ఒక్కొక్క మహాభాష్యమున కర్హమై యొప్పును. ఈ నామగంభీర్యమును బరిశీలించినచో వాస్తవముగా వాగ్దేవతలు జగదధిష్ఠాత్రి యగు పరదేవతనెట్లు స్తుతింపవలయునో యట్లే స్తుతించినవని విద్వాంసులకుఁ దోచును. ప్రతిపదము గూడ సామాన్య జనావబోధ్యమగు వాచ్యార్థమునేగాక, లక్ష్య వ్యంగ్యార్థములను బహుభంగుల బోధించుచుండును. యథార్థమును దెలియఁ జెప్పవలయునన్నచో వేదిచతుష్టయము నందును దెలియఁజెప్పఁబడిన విషయజాతము నంతను సంగ్రహరూపమున సార్థమగు నూటయెనుబదిరెండు శ్లోకములతో వాగ్దేవతలు గానము చేసినవి. అట్టి యద్భుతమగు దర్శనము వాగ్దేవతలకే చెల్లినది. అది సామాన్యులకు ఎంతమాత్రము అలవికాదు. కావుననే ఈ నామసాహస్రపాఠమును గావించినవాఁడు అజన్మమునే తన తుదిజన్మముగాఁ జేసికొనఁజాలునని' అని పూర్వము చెప్పఁబడినది.⁴⁷

దాసుగారు ఈ నామములను కూర్చినవాడు సామాన్యుడుకాడని, మహావిజ్ఞానియని చెప్పినారు.

‘ఐతల్లి వెయిపేర్లలోఁ దక్కిన పేల్పు పలురకముల వెయిపేర్ల యందు
వచ్చిన పేరు తిరిగిరాకుంటయు, నదుకు పొల్లుమాటలు లేకుంట వలన, పేల్పు
నుడుల నీతల్లి వెయిపేర్ల కూర్చిన మాటలల్లువాఁడెంతయు న్నొగడఁనగు దీద
(విజ్ఞాని).’⁴⁸

దాసుగారు వారి అనువాదమున మొదట సంస్కృతనామము లిచ్చి, తరువాత
సామర్థమును, నామవివరణమును వ్రాసిరి. ఈ వివరణము ఒక భాష్యమువంటిది.

మచ్చునకు కొన్ని ఉదాహరణములు -

శివా : ముక్కంటి తానెయ్యా ముద్దులగుమ్మ
పెంద్రోప నిలువగు వెలిదొరరాణి
ఎల్లపుడున్నంచియే సల్పు పేల్పు
వంచపాల్మగవాఁడు పగడవంతు చెవి
పగడమేనెల తాల్పు వలిగట్టు పట్టి - నామము, 53

భనానీ : ముక్కంటి కంతు బాములఁగాచు పడచు
పునుక తాలుపునంటు ముద్దులగుమ్మ
లావున నింగినేలల నేలుతల్లి
ఎల్లెడలన్నంచియేసల్పుపేల్పు
వరపుల వందేండ్లు బ్రతికించు జేజె - 112

శర్వాణి : మొగిలు విటేయయి యిమ్ము సల్పుపేల్పు
నేలనిల్వగు వేత నెలతాల్పురాణి - 124

సర్వమంగళా : ఎల్లమేలుల నిలువే గట్టుపట్టి
అడియనికెపుడు లగ్గరించు పేల్పు - 201

పార్వతీ : చలిమలి తొలుచూలు సామికిదల్లి
ఎల్లిడింగరులగట్టెక్కించు వేల్పు 247

పరా : అన్నిదిన్నుల వెలుపల నలరు తెలివి
బొడ్డులోన. నాపయి డెందము, మెడయెడ
బలు తెఱిగుల వెల్పుడుపల్కు నిల్పు
వరపులన్దా యిగాఁ బలికించు వేల్పు - 367

బాలా : తొమ్మిదేడుల యీడు తులకించు పడుచు
ఎల్లపన్నికకుఁ దానే తొలినిలుపు
డింగరు నాటలాడించెడు వేల్పు - 965

లలితాంబికా : అన్నిదిన్నులమించి యీటాగుపడుచు
లాలించి యడియకు లగ్గిడుతల్లి
కోర్కు లన్నిటికెల్ల గుబ్బిలిపిల్ల
నింగినేల లివి తానే యగువేల్పు 1000

ఇటువంటి ఉత్తమగ్రంథమును ప్రతిసామాన్యుడు వివరించుటకు యోగ్యుడు
కాదని, ఉండవలసిన యోగ్యతలను వివరించినాడు. ఆ మాటలివి -

‘సింహారు నోరిమి నిబ్బరికంబు
మాటనిల్కడతన్ని మంచినడువడి
గుండెబిగువు కల్పుగోలుతనమ్ము
తొల్మి దొఱగబోసి దక్కోలు బ్రతుకు
అపిటులబిల్లల నరగడంబులను
నొప్పించకెప్పుడు న్రోచెడినేర్పు
జంజాట మెడలి పీచమెడసి మిగుల
నడకువతోడుత నందరిపట్ల
నడుచుచుద్రాగక సంజుడు తినక

చదువుగోటునఁ దెగసాఁగక పనికే
 మాలిన కోర్కెలంబడయక లేని
 పోని తలంపులఁ బొరయక తనకుఁ
 గలదాని తోడుతన్గడుదెన్వొందొంది
 పాటించి మైవంచి పాటున కోర్కె
 కూడుగుడ్డలు కూర్చుకొని తోటిపాటి
 వారలతోఁగూడి వంతు పంచుకొని
 క్రుంగుసొంగులు మానుకొని రేపుమాపు
 లిమ్ములఁగుడ్చువాఁడే తల్లివిన్ని
 గిడియతోఁ జాటదగిన మొనకాడు⁴⁹

దాసుగారు అనువాదమున ఎక్కువగా చెండును (మంజరీద్వీపవను) గ్రహించినను, అక్కడక్కడ సీసము, కందము, గీతమును గూడ గ్రహించినారు.

అనువాదమును ఇట్లు నాటుతెనుగులో చేయుటకు వారు చెప్పిన కారణమిది—

ఎల్లనుడులకుఁ దెల్లె మేటిమాట
 యని చాటిచెప్పెద నందటి కిటుల⁵⁰

ఈ నాటుతెనుగు అనువాదము ఎవరికి అర్థమగును? అని ప్రశ్నించువారలకుఁ దాసుగారి సమాధాన మిది—

‘చదువు వ్రాయఁగల్గినమేటిచదువరి కొరకేగాని, సంతకము చేయఁజాలని ములచలకుఁ గాదుగా. నాటుతెలుగు నలుకు చవి తెలిసినవారికే యీ నా తల్లివిన్ని చవి గొల్పుగాక. నా యిలుపేల్పు తెలుగు చదువర్ల హాయిగాఁ బెక్కిందెల్ల వసకు లొసగి కాపాడుగాక.’⁵¹

49. తల్లివిన్ని - కుదురు. పు. 5

50. పైది పు. 1

51. తల్లివిన్ని మట్టు పు. 5

స్వతంత్రాస్వతంత్ర గ్రంథములు:-

ఇవి సొంతము అమూలకములైన స్వతంత్రములుకావు. అట్లని అనువాదములైన అస్వతంత్రములు అంతకంటెకావు. అందులకే ఇవి స్వతంత్రాస్వతంత్ర గ్రంథములు. అనగా స్పష్టపూర్వములైన అంశములతో నిండిన శాస్త్రగ్రంథములు

దాసుగారి బహుశాస్త్రగ్రంథ పరిశీలన పరిశ్రమ జనిత సంస్కార సారాంశములైన ఈ శాస్త్రగ్రంథములు ఎనిమిది. తర్కసంగ్రహము, వ్యాకరణ సంగ్రహము, చాతుర్వర్ణ్యసాధనమ్, మన్కిమిన్కు, సీమపల్కువహి, జగజ్జ్యోతి, పురుషార్థసాధనమ్, దశవిధరాగ నవతికుసుమ మంజరి.

ఈ కృతులలో తర్కసంగ్రహము, వ్యాకరణసంగ్రహము వ్రాసినట్లు విన్నవారు చెప్పుచున్న మాటలను వినుటయేకాని కన్నవారిని కనుటజరుగలేదు. కనుక నివి అలభ్యకృతులైనవి. చాతుర్వర్ణ్యసాధనము అచ్చయినట్లును, సంస్కృతకృతియనియు శ్రీ నారాయణదాసుగారు 1930లో (శ్రీ పేదవ్యాస ముద్రాక్షరశాల, విజయనగరము) ముద్రింపించి ప్రచురించిన శ్రీహరికథామృత హరికథ వెనుకలట్లు అట్టపై కన్నడుచున్న -

మయా విరచితాని కావ్యాని సంస్కృతభాషయా

1. తారకమ్	0-5-0
2. రామచంద్రశతకమ్	0-2-0
3. కాశీశతకమ్	0-2-0
4. చాతుర్వర్ణ్యసాధనమ్	0-6-0
5. శ్రీహరికథామృతమ్-హరికథా	1-4-0

అన్న వివరణమువల్ల తెలియుచున్నది. సుమారు మూడువందల శ్లోకములు గల తారకము వెలకన్న, చాతుర్వర్ణ్యసాధనము వెల ఎక్కువ కనుక, చాతుర్వర్ణ్యసాధనమును అలభ్యకృతి తారకముకన్న పెద్దగ్రంథమని మాత్ర మూహింపవచ్చును.

ఇక ఈ శాస్త్రగ్రంథములలో ఇపుడు లభించుచున్నవి ఇవి .. మన్యుమిన్యు, సీమపల్కువహి, జగజ్ఞోతి, పురుషార్థసాధనమ్, దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి. వీనిలో ఒక్క పురుషార్థసాధనముతప్ప తక్కిన నాలుగు ముద్రితములు.

మన్కి మిన్కు :

‘మన్కిమిన్కు’ అచ్చతెనుగుభాషలో వ్రాసిన శాస్త్రగ్రంథము. మన్కి అన ఆయువు. మిన్కు అన వేదము. మన్కిమిన్కు అనగా ఆయుర్వేదము.

విజయనగరము నందలి అదిభట్ట నారాయణదాస అముద్రితగ్రంథప్రచురణ సంఘ కార్యదర్శియైన శ్రీ వసంతరావు బ్రహ్మజీరావుగారు ఈ ‘మన్కిమిన్కు’ గ్రంథమును 1961 లో ప్రచురించుచు ‘తొలిపలుకు’ లో వ్రాసిన - ‘శ్రీమదజ్ఞానాది భట్ట నారాయణదాసుగారు వేదములు, స్మృతులు, అష్టాదశపురాణములు పరిశీలించి, ఆయుర్వేదము గురించి వ్రాయబడిన విషయములు సేకరించి, అచ్చతెనుగులో ‘మన్కిమిన్కు’ అనుపేరుతో రోగలక్షణముల గురించి, మందులు తయారుచేయుటకు నుపయోగించు ఓషధులు గురించి యొక పెద్దగ్రంథము రచించినారు. అందులో నొకభాగమైన ‘కుదురు’ ప్రచురించగలిగితిమి. ‘కుదురు’ అను ఈ గ్రంథములో అధర్వసంహిత, తైత్తిరీయారణ్యకము, ఋగ్వేదము, ఐతరేయబ్రాహ్మణము, ఛాందోగ్యోపనిషత్తు, మొదలగు వానిలో నాయుర్వేదము గురించి చెప్పబడిన విషయములన్నియు వివరించబడినవి.’ అను వాక్యములవలన దాసుగారు ఆయుర్వేద విషయములను ఒక పెద్దగ్రంథముగా వ్రాసిననియు, ప్రస్తుతము ముద్రితమైన ‘మన్కిమిన్కు’ ఆ పెద్దగ్రంథము నందలి యొకభాగమును మాత్రమే యనియు తెలియుచున్నది.

ముద్రితమై ప్రస్తుతము లభించుచున్న తొలిపలుకునాలుగు పుటల ఈ గ్రంథమున తొమ్మిది విభాగము లున్నవి - 1. కుదురు, 2. సర్వవిద్యా సారేదశమః సంపుటః, 3. అధర్వసంహితనుండి, 4. తైత్తిరీయారణ్యకము, 5. ఋగ్వేదీయ తైత్తిరీయారణ్యకము, 6. ఐతరేయబ్రాహ్మణము, 7. ఛాందోగ్యోపనిషత్తు, 8. అధర్వసంహిత - మందులు, 9. యజుర్వేదము - మందులు.

మొదటివిభాగమైన 'కుదురు' పదమూడు పుటల విషయము. 'కుదురు' అనగా పీఠిక.

'తొల్పల్కులు (వేదములు), తలపులు (స్మృతులు), ప్రాత ముచ్చటలు (పురాణములు) మొదలగు పదునెనిమిది చదువుల (అష్టాదశ విద్యల) నెల్ల బాగుగా నరసి యందీ మన్నిమిన్కున్గురించి చెప్పబడిని పేల్పు నుడువులనే నాతెలిసిన కొలంది నేనీ నాటు తెలుగుమాటల న్వెల్లడించినాడను.' ¹

అను 'కుదురు' ప్రారంభవాక్యమువలన దాసుగారు దములలో, స్మృతులలో, అష్టాదశపురాణములలో సంస్కృతభాషలోనున్న ఆయుర్వేద విషయములను బాగుగా పరిశోధించి నాటుతెలుగులో వ్రాసినట్లు స్పష్టము.

ఈ పీఠికలోగల అనేకాయుర్వేదాంశములు గరుడపురాణములోనివి. తల్లి గర్భములో ప్రవేశించినది మొదలు పుడమి తల్లి గర్భములో కలయువరకు గల జీవుని జీవితమును చెప్పిన విధానము.

'తాజేసికొన్న పనియంటు [కర్మానుబంధము] చొప్పున మేనితాల్పు [శరీరధారి] పుట్టువు నొందును విత్తనము [కుక్లము] ఎక్కువై నచో మగ వాడు, నెత్తురు [శోణితము] మిక్కిలి యయున నాడుది, నెత్తురు విత్తనములు రెండు సాబాళ్ళగునెడల అన్నగళ [షండుడు] పుట్టును. బిక్కనాటికా నెత్తురు విత్తనములు చూలాలికడుపులో ముద్దకట్టును. అయిదునాళ్ళకు బుడగ అగును. పదునాల్గవనాటికి గాలి, కిత్తి, తెమడలు [వాత పిత్త శ్లేష్మములు] కలిసి చియ్య [క్రొవ్వు] అగును. ఇరువదినాళ్ళకు గట్టినంజుడు [మనమగు మాంసము] అయి తల్లికడుపులోని మైతాలుపు వరుసగా ముదురుచుండును. ఇరువదైదునాళ్ళ కలపు [బలము], లాపు [పుష్టి] తో నుండును. ఒక్కనెలకాగానే నింగి, గాలి, దిగ్గి, తడి, నేలల యోజను [పంచభూతత్వము] చాల్చును రెండునెలలకు అంట [త్వక్కు], నెత్తిక్రొవ్వు [మెదడు] పొడమును. ఎముకల యందలి నేయి [మజ్జ], ఎముకలు మూడునెలలకు గలుగును. తలవెండ్రుకలు, వ్రేళ్లు నాల్గవనెలకు బుట్టును. అయిదవనెలకు వీనులు, ముక్కు, బోర [గుండె] తొచును. గొంతు కన్నము, కడుపు అరవనెల కేర్పడును. ముడ్డి మొదలు ఏడవనెల కొదవును. మేను, మేని వంతులు [అవయవములు] ఎన్నిదినెలలకు

జూలు నిండాను. ఎన్నిదినెలల పిమ్మట, దల్లికడుపులో నునురు [జీవుడు] మాటిమాటికిన్నదలాడు చుండును. తొమ్మిదవనెలకు, గండు [శిశువు] ముదిరి గట్టిపడును తలక్రిందుగా మొదట మూతి పిదప కాళ్లు వచ్చునట్లు కడుపునుండి గాలి కందునాగుచుండును. మోకాళ్ళవైపుల న్నేలవ నుంచుకొని కడుపులో, బాప పెరుగుచుండును. రెండు బొటమనప్రేళ్లు రెండు ముడుకులమీద న్ముడుముల క్రిందవద్దకిన కైగవప్రేళ్ళనడుమ న్ననవన్ముక్కు నుంచుకొని యీ తీరుగా నాడు దాని కడుపులో నిరవుకొని మైతాల్పు వరుసగా నెరుగుచుండును. ఎముకలవలన గట్టిపడును. తిండి తాగుదులచేత బ్రతుకుచుండును. తల్లిబొడ్డు చేరిక మాతాకు నరము [అప్యాయని] చేతన్జుట్టబడియుండు తల్లిప్రేగు కన్నమందిరికికొని మెల్ల మెల్లగా, గ్రిందికి జాటిపడును. తల్లి తిని త్రాగిన కూడు నీళ్ళన్నట్టి యాపె కడుపులో మేను పెంచుకొనుచు అన్నివైపులన్నలగును పగుచు, బెరుగుచుండును. తానిదివరకు, గొన్న పెళ్లు పుట్టువలనన్న మేల్కొస్తుల [మంచిచెడ్డలు] స్థూర్పి తలపోసికొనుచు బ్రతుకుపై రోతపడుచుండును. కడుపునుండి వెలువడినతోడనే నా మునుపటి పుట్టువులందువలె తస్పృహనులజేయక తిరిగి పుట్టిచావని తెన్నున నడిపించి మంచిపనులే కావింపదలకొనెదను. ఈ తీరున, దల్లికడుపులోనున్న మైతాల్పు తొల్లింటికెక్కుకు మిక్కిలియైన పుట్టువులందెల్ల తెరగుల, దాబడిన పాట్లు తలంచుకొనుచు, దరి [కాలము] గడచుచున్న కొలది న్యూతి క్రిందుగా, దిరుగఁబడి తొమ్మిదిగాని పదిగాని నెలలు నిండినపిమ్మట న్పురిటిగాలివే, బిసుకబడుచు, పైకి ద్రోయబడుచు నొగులుచే వనరుచు, పుట్టినతోడనే పైపరాని సొమ్మగాని నేలన్న దిన వెంటనే పైగాలితాకు సూపిరాడ దెలివిగాని హాయిగా నుండును. అంతట నా యునురు తాల్పు న్నెరుమాళ్ళ గారడము [దైవమాయ] తను గ్రమ్మఁగా నద్దానికి లోనై తన తెలివిన్గోలుపోవును. ఎరుకఁదొరగి మాడేండ్ల లోపున జంటపాపయై యెన్నిదేండ్ల యాడువరకు, జిరుతయై, కోడయై, ముసలియై, వచ్చుచు నిద్రిగి పుట్టుచుండును. ²

ఇంకను ఈ 'కుదురు' ఆను విభాగమునందు పుగవాని నుడుటిపై నుండు గీతలనుబట్టి ఆయుఃపరిమితి స్త్రీపురుషుల అంగములనుబట్టి లక్షణములు, వివిధ రత్నములను ధరించుట వలన కలుగు ఫలితములు, ఆరోగ్యసూత్రములు మొదలగు అనేకాయుర్వేదాంశము లున్నవి.

2. మన్త్రి మిన్త్తు కుదురు, పు॥ 2, 3, 5, 6.

'తన యొడలే యన్నిటికాసరా (బాజనము). మేనిన్దాపాడకొనుటకై మిక్కిలి తలకొనవలయును' - అని యొడలు నిలుపుకొనుట చాలముఖ్యమని చెప్పుచునే ఒడలినుండి ప్రాణము వెడలుచోపల మేలుచేయుట కలవాటుపడవలె నని వారు చేసిన హితోపదేశ మిది -

'గాలిన్జుట్టచుట్టవీలగును, మింటిన్మృక్కలచేయ వలనుపడును, అలలన్మృడి పేయ వచ్చును, ఉసురును (ప్రాణమును) నిల్పుకొని పూనిక హోదా పనికిరాదు. తరిచేత నేలకాల్చబడుచున్నది. పేల్పులయిల్లు (మేరువు) కూల్చబడుచున్నది. కడలిసీగింకింపబడుచున్నవి, యొడలిమాట చెప్పనేలా? 4

కుదురు (పీఠిక) తరువాత, దాసుగారు ప్రాచీనములైన పేదముల నుండి, స్వృతులనుండి, అష్టాదశపురాణములనుండి అనేకాయుర్వేదాంశములను సేకరించి వివరించినారు. మచ్చునకు కొన్ని -

"ఓ తెగులుగొట్టా! (ఓ రోగీ!) నీ గుండెజబ్బు, నీ పచ్చతెగులు (కామిలాది రోగకనిత శారీరహరిద్వర్ణము), ఈ రెండు తెవుళ్ళన్నగటిరేడు (సూర్యుడు) చురుకుఁబెండపోగొట్టున్గక. అవు నెత్తురిని దీసి నీ యొడలి కెక్కించి నీమేని మంచి యెరువు తక్కున్బుట్టించెదను. 'అను సూర్యముదయతాం పరిత్వా రోహితైః' (పు. 32)

'తెల్లపొడల యులుపునోగొట్టుటకై మావులనుబట్టి పెరుగు గుంటగలిజేరు (భృంగరాజము), పసపు (హరిద్ర), పెద్దపావర (ఇంద్రవారుణి), నల్లవావిలి చెట్టు, నల్లగోరంట, నీలిచెట్టు ఈ దినుసుల పసరావుపేడ విడకలో, గలిపి నెత్తురుచిమ్మువరకా బొల్లిపొడలకుఁ బూసి ప్రాముచున్న నెరిసిపోయిన తలవెండ్రు లకు, గూడఁబట్టించిన యొడల నత్తెవుళ్లు రెండున్మాసిపోవును (న క్తం జాతస్యోపదే) (పు. 32, 33).

ఈ గ్రంథము నందు రకరకములైన మంత్రములు కూడ కలవు. మచ్చునకు కొన్ని -

స్త్రీవశీకరణమంత్రము -

వశ్యే మిత్రావరుణౌ హృదశ్చిత్రా న్యస్యతమ్
అథై నామక్రతుం కృత్వా మమైవ కృణుతంవశే పు. 43

ఓ మిత్రావరుణలారా! ఈ చెల్వయుల్లము నుండి తెలివినొప్పగొట్టుడు.
పిమ్మట మంచి చెడ్డల స్తుతింపజాలక నాకే లోకువ కానిండు.

పాముమంత్రము :

దిదిర్హి మహ్యం వరుణోదివః కనిర్వచోభిరుగైర్నిరిణామివేవిషమ్
భాతమభాత ముతస క్తమగ్ర భమివేవధన్వన్నిజజానశే విషమ్
అలిగిన విలిగిన పితాచ మాతాచ
విద్మవః సర్వతోబంధ్వరసాః కింకరిష్యథ
ఉరుగూలాయదుహితా జాతాదాస్యసిక్వా
పత్రం కం ద్రదుషీణాం సర్వసామర సంవిషమ్

ఈ మూడు మంత్రముల (మంత్రముల) జెప్పుచు, బాము కరచినవాని జుట్టు
ముడిచేసిన యెడల నెక్కడనున్న చిలుము (విషము) అక్కడనే నిలిచిపోవును.
తేనెటీగల నిప్పచెట్టు మొదలునున్న పారి (మన్ను) కలిపి నూరి నీళ్లలోగలిపి
త్రాగింపవలయు నన్నిరకముల చిలుములు (విషములు) పోవును (పు. 48).

అసాధ్యవ్యాధులకు మంత్రము -

ఏయమగన్నోషధీనాం వీరుధాం వీర్యావతీ
అజశ్యంగ్యరాటకీ తీక్ష్ణశ్యంగీ వ్యృషతు
యోగిరిష్వజాయథా పీరుధాం బలవత్తమః
కుష్ఠే హీతక్మనాశన తక్మానం నాశయన్నితః

అను మంత్రము (మంత్రము) చేత మంచి చెంగలికోష్టు (వ్యృషము) దంచి
పొడిచేసి యావెన్నలో, గలిపిన ముద్దనాళ్లు మొదలుకొని నెత్తివరకు స్నిందినుంచి

మీడి, దెగులుగొంటు (రోగి) మేనిపై రాసినయెడల నలుదెవులు (రాజయశ్శ్రము), పులుము (పెద్దరోగము), మొదలయిన గడ్డుతెవులు (అసాధ్యవ్యాదులు) చప్పున న్నుదిరిపోవును (పు. 47).

కత్తివలన కలిగిన గాయములు త్వరగామాను మంత్రము -

రాత్రీమాతా నభః పితార్యమాతేపితామహః

సిలాచీనామవా అసిసాదేవానామసి స్వసా

అను మిడియ (నూక్తము) చేత మంతరించి (మంత్రించి) లక్షక (లక్క) కలిపి మరిగించిన యావుపాలు త్రాగించినయెడల కైదువ వలన, బడిన కాయములు దబ్బిన మాసిపోవును [పు. 47].

ఈ గ్రంథము నందు రకరకములైన తాయెతులు వివరింపబడినవి. మచ్చున కొకటి -

భూతభవిష్యద్వర్తమానములను తెలిసికొను తాయెతు -

అపశ్యతి ప్రతిపశ్యతి పరాపశ్యతి పశ్యతి

దివమస్తరి శుమాద్ భూమిం సర్వం తద్ దేవిపశ్యతి

ఓ యేలికా: తెల్లజిల్లేడు పేరు గల తాయెతా: నిద్రాల్చినవాడు నింగినేల లందు జరిగినవి, జరుగుచున్నవి, జరగఁబోవున వెవ్వియైన పనులెల్ల, దెలిసికొని యన్నియు నెరుగఁజాలినవాడై యే వెరపున్పొందఁబోవడు. (పు. 46)

వాజీకరణ ప్రక్రియకు సంబంధించిన యొక చిట్కా -

యాత్వాం గన్ధర్వో అఖసదేవదుణాయమృతభజే

తాం త్వావయం ఖనామస్యోషధిం శేఫహర్షణీమ్

వెలగచెట్టు పేరు త్రవ్వితీసి నూరి పాలలో, గలిపి మరిగించి, యా చిక్కని పాలు త్రాగిన ప్రేలబడిపోయిన మగగురి [శిశ్నము] బిగిచిగిలి మిక్కిలి పైకి నిక్కును. [పు. 43]

ఇట్లు ఈ గ్రంథము నందు మానవునకు మిక్కిలి యుపయోగకరములైన అనేకాయుర్వేదరహస్యములు గలవు.

ఇది చాల విలువైన పుస్తకము. ఈ గ్రంథము అస్తవ్యస్తముగా ముద్రింపబడినది. ఈ గ్రంథముద్రణమును గూర్చి శ్రీ మిన్నకంటి గురునాథశర్మగారు అన్న పల్కులివి -

‘ఇది నాటుతెలుగు. పై (గా) మంత్రములు. ఇవి యెవరికి నర్థముకావు. కాన నచ్చునేయించుటలో నెంతయో జాగ్రత్తపడవలసి యున్నది. ఇందొక మంత్రమున కింకొకదాని తాత్పర్యము పడినది. పేరాల విభజనలో ఆ తార్కారు జరిగినది. అందువలన పుస్తకమంతయు తప్పుగా పడినది. దాసుగారు ముందు తాత్పర్యము వ్రాసినదానికి ప్రమాణముగా నామంత్రము నిచ్చిరి. అచ్చులో మంత్రము ముందుండి తాత్పర్యము దాని నానుకొనియున్నది. ఇది పెద్దతప్పు. మంత్రము లందును అచ్చుతప్పులు గలవు. పునర్ముద్రణమందు తప్పక వీనిని సవరించుకోవలె మరియు కొన్నితావుల మంత్రము వ్రాసి దాని తాత్పర్యమును వ్రాసిరి. అట్టివియు గలవు. కుదురు అనునది పీఠిక. ఇది ప్రధానగ్రంథముగా నచ్చుపడినది. అదియు సవరించుకోవలె. 5

ఈ గ్రంథము దాసుగారి వైదికపాండిత్యమునకు, ఆయుర్వేద విజ్ఞానమునకు ఉదాహరణము.

సీమపలుకువహి :

సీమపలుకువహి యను గ్రంథము నాటుతెలుగు పలుకుల నిఘంటువు. సీమ పలుకు అన నాటుతెలుగు. వహి యన గ్రంథము. ఇది శబ్దశాస్త్రగ్రంథము.

ప్రస్తుతము ముద్రింపబడిన సూటమున్నదిరెండు పుటల గ్రంథము నందు ‘అ’ నుండి ‘కందు’ వరకు మాత్రమే కలదు. నారాయణదాస అముద్రితగ్రంథ ప్రచురణసంఘ కార్యదర్శి అయిన శ్రీ వసంతరావు బ్రహ్మజీరావు గారి పీఠికలోని ‘ప్రభుత్వమువారు చేసిన ధనసహాయముతో సీమపల్కువహి మొదటిభాగము ప్రచురించగల్గితిమి. ప్రభుత్వమువారి సహాయముతోను, ప్రజల ఆనరాధిమానములతోను అచిరకాలములో పూర్తిచేయగలమని విశ్వసించుచున్నాము.’

5. శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాస సారస్వతనీరాజనము, పు. 516

అనుమాటలవలన దాసుగారు ఈ నిఘంటువును పూర్తిగా వ్రాసినట్లు అర్థమగుచున్నది. మిగిలినభాగము విజయనగరవాస్తవ్యులైన శ్రీ పేరి నరసింహశాస్త్రి గారియొద్ద కలదని తెలిసినది. ఈ నరసింహశాస్త్రిగారు ముద్రితమైన మొదటి భాగపు అచ్చుప్రతిని సిద్ధముచేయుటలో సహకరించినవారు.

ఈ గ్రంథమునకు దాసుగారు 'కుదురు' అనుపేరుతో గొప్ప పీఠికను వ్రాసిరి. ఈ పదునైదుపుటల పీఠిక దాసుగారి భాషా పరిశ్రమను భద్రపరిచిన పేటిక.

ఈ పీఠిక యందు సంస్కృతపదములవలె నుండు నాటతెనుగు పదములను, సంస్కృతమునందు నాటతెనుగునందు ఏమాత్రము భేదములేక కన్నడు పదములను, పారసీమలక నుడులని భ్రమపడిన నాటతెనుగు పదములను, తద్యవములని పొర పాటుపడిన నాటతెనుగుపదములను, నాటతెనుగుని కాదని చెప్పిన పదములను పట్టికలుగా కొన్నివందల యుదాహరణములను అకారాదిక్రమమున వ్రాసిరి. ఈ పట్టికలను చదివి జీర్ణముచేసికొన్నచో నెవడైనను పండితుడు కాగలడు.

పేల్పునుడి [సంస్కృతము] వలె కన్నడు నాటపదములు కొన్ని-

అంకము - అంగము - అరి - కంకణము - కంటకము - కలాపము -
కాయము - కుసుమము - కోదండము - గగనము - గాత్రము - గురువు - చుండు
తన్ని - తరుణము - తోయము - నామము - నికటము - వసతి - వారము -
సంప్రతించు - సీమ, మొ॥

ఇవి దాసుగారు ఇచ్చిన మూడువందలతొంబదియైదు పదములపట్టికలో కొన్ని మాత్రమే. ఈ పదములకు నాటతెనుగుభాషలో కూడ అర్థములున్నవా? అని పించును. వీనన్నింటికి దాసుగారు వారి నిఘంటువులో అర్థముల నిచ్చిరి.

'పారసీమలకనుడులు [పారసీకము, ఉరుదూపదములు] తెలియక గుడ్డెడ్డు చేనునబడినట్టుల దాముకూడ నుడువుల యానెరింగినవారివలె తాము పన్నిన తెలుగుపలుకుల పట్టిలో గొన్ని నాటనుడులని పేల్పు నుడిమార్పులని వ్రాసినవి అని చెప్పుచు వారిచ్చిన పెద్ద పట్టికలోని పదములు కొన్ని -

అంగి - అంగూరు - అంబారి - అత్తరు - అసలు - కయిజారు - కవులు
కిటికీ - కురిచీ - జముకాణము - జరీ - జలతారు - జిరాయితి - దస్త్రము - తరాజు
తరాసు - దీనారము - నమాజు - పంచాయతి - పాదుసా - మతాబు - మసీదు -
నస్తరు - మస్తు - మొలాము - రుమాలు - రూపాయ - సేబాసు - స్వారి -
హజారము, మొ॥

ఈ పదములన్నియు అన్యదేశ్యము లనిపించును. వీనన్నింటికి నాటుతెను
గులో అర్థములు చెప్పిరి.

‘వేల్పునుడుల నుండి పుట్టినవని తబ్బిబ్బుగా మార్పబడిన యాదిగువ వెల్ల
డించిన నొడుపులన్నియు నోజగా నాటుతెలుగులే’ అని చెప్పుచు వారిచ్చిన వందల
పదముల పట్టికలోనివి కొన్ని -

అంకె - అందియ - కంబము - కత్తెర - కబ్బము - చాగము - పగ్గియ
మండపము - మందనము - రాకాసి - రాణి - రాతిరి - విద్దియ - విద్దె - వీదె -
వేసవి - సిరి - హత్తి - హితవు, మొ॥

ఇట్లే ‘నాటుతెలుగని’ కొందరు కాదని కొంతమంది వేరువేరుగా బేర్కొన్న
తెలుగుపల్కాలు, వేల్పునుడి జోలి యిసుమంతయు న్లేకున్నప్పటి కెద్దియో పగడ
వ్రాయిపోల్కి యున్నట్లాలు నాటుతెలుగు మొదలగు లాఠిపల్కాలెల్ల వేల్పునుడి
నుండి పుట్టినవనియే తాముగూడ జదువరులనిపించుకొనుటకై గ్రుడ్డిగా నొందారుల
న్వేంబడించు బొప్పండ్ర దుడ్డు లాగుకొను వెరవున, దమ పన్నిన వహులన్నేర
బడిన నుడులు’ అని రెండు పెద్దపట్టికల నిచ్చిరి.

దాసుగారు ఈ సీమపలుకువహి గ్రంథపీఠికలో [కుదురులో] ఇట్లు ఐదు
పెద్దపట్టికల నిచ్చిరి. ఈ పట్టికలలోని ఒక్కొక్కపదము దాసుగారి భాషాపరి
శ్రమకు, పరిశోధనకు ఒక్కొక్క మచ్చుముక్క. ఈ గ్రంథపీఠికలో కన్నడు
చున్న దాసుగారి పరిశ్రమను గూర్చి -

‘ఈవిధముగా తెలుగుపలుకులను గాలించి గాలించి చూచిన పూర్వపండితు
లవరున్నారు? దీని కెన్నిగ్రంథములు కావలయు? ఎంతసమయము కావలయు?
ఎంత శ్రద్ధకావలయు? ఎంతపరిశ్రాసము కావలయు?’ అని ఉభయభాషాకోవిదులైన

శ్రీ మిన్నికంటి గురునాథశర్మ గారు పొందిన ఆశ్చర్యము - ఆ గ్రంథపీఠికను చూచిన ప్రతిపాఠకుడు పొందెడి ఆశ్చర్యమే. ⁶

జగజ్జ్యోతి :

జగజ్జ్యోతి అను గ్రంథము దాసుగారి విజ్ఞానభాండాగారము. ఇది శతాధికాంశములపై దాసుగారు వ్రాసిన ఎనిమిది ప్రకాశముల వచనగ్రంథము. విజయనగరమందలి ఆదిభట్ట నారాయణదాస అముద్రిత గ్రంథప్రచురణసంఘము ఈ గ్రంథమును ప్రచురించుచు—

‘వారికి (దాసుగారికి) పేదాంతములోఁగల అసమాన ప్రజ్ఞను వ్యక్తమొనర్చుటకు జగజ్జ్యోతి అనుపేరుతో నొక ప్రకరణగ్రంథము వ్రాయుటకు 1922 సంవత్సరమున ప్రారంభించిరి. అప్పటప్పట, ఒక్కొక్క ప్రకరణము వ్రాయుచు, ఎనిమిది ప్రకరణములు పూర్తిచేసిరి. మరియు నెన్నిప్రకరణములు వ్రాయదలచిలో యూహింపఁజాలము’⁷

అని అన్న కార్యదర్శి ‘విజ్ఞాపన’ లోని పలుకుల వలన ఈ బృహద్గ్రంథమును (879 పుటలు) దాసుగారు 1922లో ప్రారంభించి, అప్పుడప్పుడుగ వ్రాసినవియు, గ్రంథమింకను వ్రాయదలచినవియు తెలియుచున్నది.

అముద్రితగ్రంథసంఘము వారు ఈ గ్రంథమును రెండుసంపుటములుగా ప్రచురించిరి. ‘ప్రథమసంపుటము’ ను ఫిబ్రవరి 1959 లో, ‘ద్వితీయసంపుటము’ను మే 1960 లో ప్రచురించిరి. ప్రథమసంపుటములో మొదటి నాలుగు ప్రకాశములు ద్వితీయ సంపుటములో మిగిలిన నాలుగు ప్రకాశము లున్నవి.

ఈ గ్రంథప్రారంభమున దాసుగారు వారి వంశచరిత్రను ‘వంశావళి’ యను శీర్షికలో నిరువది యెనిమిది పద్యములలో వివరించిరి.

6. ఆదిభట్ట నారాయణదాస సారస్వత నీరాజనము, పు. 505

7. జగజ్జ్యోతి - విజ్ఞాపన, పు|| లు 2, 3.

మునులందెల్ల విధంబుల

మొనగాఁడు గడింపరాని మూఁకలతో ప

చ్చిన శ్రీరామున్విందున

దనువు భరద్వాజఋషికి దండంబిడెదన్ - పు. 1

అని దాసుగారు వారి వంశ స్థితి యైన భరద్వాజమహర్షిస్తుతితో ఈ వంశావళిని ప్రారంభించినారు. ఈ వంశావళిలో వారి వంశమును గూర్చి వ్రాసిన యొక పద్యము -

అన్నదాతలని దిగంతనిఖ్యాతులై

పరఁగి రజ్జాడాదిభట్లవారు

బ్రాహ్మణప్రభువులై బహుయజ్ఞశౌలలం

బన్ని రజ్జాడాదిభట్లవారు

కఱివు వచ్చిన ఘన కుటుంబములఁ గా

పాడి రజ్జాడాదిభట్లవారు

విజయరామగజేంద్రు విందొనర్చిరి తమ

పట్ట నజ్జాడాదిభట్లవారు

శ్రీగలిపి యింటిపేర్ ఖకారించి చేతి

వ్రాలు సచరించి లక్ష్మీసరస్వతులకుఁ

బొందుగావించి యేలిన ప్రహరెదిరి

పల్క- నోపరజ్జాడాదిభట్లవారు - ప. 18

కావ్యము వ్రాయవలెనన్న వాల్మీకి కావలెను. శాస్త్రవిషయములు తెలుపవలె నన్న వ్యాసుడొక్కడే తగినవాడు - అని తెలిసికూడ విధివశమున సిగ్గుపడి తెలిసిన వానివలె నటించుచున్నానని వినయముతో నని, ఈ గ్రంథరచనకు కారణము నిట్లు చెప్పినారు.

తేలుఁగువారలకు నేటతెల్లముగను
 దెనుఁగుతో నెల్లవిద్దెలఁ దెలుపనెంతు
 అన్నివిధముల ననుగాచు నాంధ్రదేశ
 మునకు నా యచ్చియున్న యప్పనముదీర్తు - ప. 27

గీర్వాణభాషలో నున్న నకల విద్యలసారము తేటతెనుగుభాషలో తేటతెల్లముగ తెలిపి నన్ను కాచుచున్న నా తెలుగుసీమ ఋణమును తేర్చుకొందును - అన్నది దాసుగారి జగజ్ఞోత్తిగ్రంథ రచనానముద్దేశము.

ఈ 'వంశావళి' తరువాత ఇష్టదేవతా ప్రార్థనము వచనమున చేయుదురు. ఇట్టి వచనరూప ప్రార్థనము ఈ జగజ్ఞోత్తిగ్రంథాదిని తప్ప మరియొకగ్రంథము మొదట కన్పడదు.

'భరద్వాజః తపస్విరాజః రవినిభతేజాః అవధరింపుము' అని గ్రంథమును ప్రారంభించుటనుబట్టి ఈ గ్రంథమును దాసుగారు భరద్వాజమహర్షికి అంకితమిచ్చినట్లు అనిపించును. భరద్వాజునకు భారద్వాజుడు చేసినవిందు ఈ గ్రంథము.

ప్రథమసంపుటము మొదటి నాలుగుప్రకాశములతోనున్న నాలుగువందల యెనుబదియేడు పుటల గ్రంథము.

పౌరుషదైవవిచారము, కృతాది యుగలక్షణ నిరూపణము, కాలకర్మములు, జాగ్రద్యవస్థల నిరూపణము, సృష్టిక్రమము, చార్యాకమతము, బృహస్పతి మతమునకు తప్పు వ్యాఖ్యానములు మొదలైన పన్నెండు అంశములతో గూడినది మొదటి ప్రకాశము.

దైవపౌరుషనిర్ణయము, వర్ణాశ్రమవ్యవస్థ - గోత్రావళి, తత్త్వనిర్ణయము, వేదార్థము, స్మృత్యర్థము, దర్శనపరామర్శ, జగన్నిర్ణయము, వైద్యజ్యోతిషా వశ్యకత, మొదలైన పదియారు అంశములతో గూడినది రెండవ ప్రకాశము.

నికృష్టప్రత్యభిజ్ఞానము, సంస్కారసంగ్రహదశ, యజ్ఞకర్మము, మిశ్రవాద నిరాదరణ, శాబ్దికక్రియాతత్త్వము, విశ్వమాంగళ్యబోధ, మొదలైన పదియంశములతో గూడినది మూడవ ప్రకాశము.

కాలగతి, ఉపనిషద్గ్రాథ, ఆరణ్యకములు, యుగస్వరూపము, యజ్ఞపశు విచారణ, వేదవిజ్ఞానము, వర్ణవ్యవస్థ, శిక్ష, లోకవ్యవహారము, నాదబ్రహ్మము, ఆప్తవాక్యప్రమాణస్థితి, వ్యక్తావ్యక్తజగత్సృష్టి, స్వరవల్లరి, చసపిపాస, నాద బిందుకళ, అక్షరమహత్త్వము, ధ్వనివిశేషము, భాషోత్పత్తి రహస్యము, వాగర్థ వైఖరి, గీర్వాణవాగ్గీల, ధ్వనివర్ణవిభేదము, నాదబ్రహ్మోపాసనము, జగద్భితము మొదలైన నలువది రెండు అంశములతో గూడినది నాలుగవ ప్రకాశము.

ద్వితీయసంపుటము చివరి నాలుగు ప్రకాశములు గల మూడుసందల తొంబది రెండు పుటల గ్రంథము.

శబ్దసిద్ధి, నక్షత్రశాస్త్ర పక్షఖండనము, నిరుక్తవాద నిరాదరణము, నైఋతిక శ్రోతవిదుల భ్రాంతివాదము, శ్రుత్యర్థవివరణ. మొదలైన పదిరెండు అంశములతో గూడినది యైదవ ప్రకాశము.

పంచమశబ్దమర్యాద, నాట్యవేదవైఖరి, మార్గదేశిప్రకయము, వేదశాస్త్రాధ్యైత ప్రసంగము, మొదలైన తొమ్మిది అంశములతో గూడినది ఆరవ ప్రకాశము.

శబ్దప్రపంచనిత్యోత్పత్తి, మిథ్యాప్రకృతిస్వరూపము, కర్మము - బ్రహ్మము వేదవైదికవిజ్ఞానము, పరాపశ్యస్తీ మధ్యమావైఖరులు, నాదబ్రహ్మము, మానవ ప్రవర్తన, మొదలైన పదియారు అంశములతో గూడినది ఏడవ ప్రకాశము.

నిత్యశుద్ధ బుద్ధముక్త బ్రహ్మస్వరూపము, సంగీత సాహిత్య సంబంధ గంధము, విద్యాప్రకాశిక, బుద్ధిస్వరూపము, వేదపౌరుషేయ ప్రమాణత్వము, మొదలైన ఏడు అంశములతో గూడినది ఎనిమిదవ ప్రకాశము.

ఇట్లు ఈ జగజ్జ్యోతి గ్రంథమున గల ఎనిమిది ప్రకాశములలో నూట యిరువదినాలుగు అంశములున్నవి.

ఈ గ్రంథమున గల అంశములూ శతాధికము. నిర్వహించినతీరా పరమ ప్రామాణికము. పరిమితమైన అయువుగల ఒక మానవుడు తానెంత విద్యాతృష్ణ కలవాడైనను, ఇన్ని విషయములను సాధికారికముగా బోధింపకలుగుట సాధ్యమగు షయమా? అని ఆశ్చర్యము కలిగించు గ్రంథము ఈ జగజ్జ్యోతి. ఈ జగజ్జ్యోతి

గ్రంథమునకు 'అష్టాదశవిద్యాప్రకాశిక' అను నామాంతరమున్నదట. ఇది నిజముగా అష్టాదశవిద్యాప్రకాశికయే, జగజ్ఞోతియే.

పురుషార్థసాధనమ్ :

ఇది సంస్కృతభాషలో వచనమునవ్రాసిన చిన్నగ్రంథము⁸ ఈ గ్రంథము లభించువరకు, ఈ పురుషార్థసాధనము చాతుర్వర్ణ్య సాధనము ఒకేగ్రంథము కావచ్చునని అనుకొనుట జరిగినది. కాని పురుషార్థ సాధనము పేరు, చాతుర్వర్ణ్య సాధనము పేరు. ఈ మాట అనుటకు చాల ముఖ్యమైన ఆధారమిది -

శ్రీ నారాయణదాసుగారు 1930 లో (శ్రీ పేదవ్యాస ముద్రాక్షరశాల, విజయ నగరము) ముద్రింపించి ప్రచురించిన శ్రీహరికథామృతమును సంస్కృత హరి కథ వెనుకతట్టు అట్టపై -

మయా విరచితాని కావ్యాని సంస్కృతభాషయా

తారకమ్	0-5-0
రామచంద్రశతకమ్	0-2-0
కాశీశతకమ్	0-2-0
చాతుర్వర్ణ్యసాధనమ్	0-6-0
శ్రీహరికథామృతమ్ - హరికథా	1-4-0

అని యున్నది. తారకము వెలకన్న చాతుర్వర్ణ్యసాధనము వెల అణా ఎక్కువ. తారకము 298 శ్లోకముల గ్రంథము. చాతుర్వర్ణ్యసాధనము తారక గ్రంథముకన్న పెద్దది కావలెను. లభించిన పురుషార్థసాధనము రామచంద్ర శతకము, కాశీశతకములకన్న కూడ చిన్నది. కనుక దీనివెల రెండు అణాలు

8. ఈ గ్రంథము ఇప్పటిదాక అలభ్యకృతి. దాసుగారి మునిమనుమడు శ్రీ ఉపాధ్యాయుల రామదాసు సంపాదించి యిచ్చుట వలన ఇప్పుడు లభ్య కృతి యైనది.

కూడ నుండుటకు వీలులేదు. కనుక పురుషార్థసాధనము వేరు. చాతుర్వర్గ్య సాధనము వేరు.

లభ్యమైన 'పురుషార్థసాధనమ్' ఎనిమిది అరటావుల ముప్పది యెనిమిది వచనముల వ్రాతప్రతి. మొదటి అరటావుభ్రష్టమగుటచే గ్రంథప్రారంభము నందలి మొదటి పండ్లెండు వచనములు లభింపలేదు. పదుమూడవ వచనమునందలి 'భైషజ్యం కృషి వాణిజ్య వివిధశిల్ప కర్మాణ్యేవ జనసామాన్యేన వేదితవ్యాని' అను వాక్యము నుండి గ్రంథము లభించినది.

ఈ గ్రంథము పేరే పురుషార్థసాధనముకదా. ధర్మార్థకామమోక్షములు చతుర్విధ పురుషార్థములు. భారతీయుడైనవాడు మోక్షమును పొందుటకు ఏయే విధములైన కర్మలను ఆచరింపవలెనో తెలుపుగ్రంథ మిది. ఇది వేదాంత గ్రంథము కాదు. మనుస్మృతివంటి గ్రంథము. దీనిలో దాసుగారు చెప్పిన 'భారతీయుడు ఆచరింపవలసిన మార్గము' లన్నియు దాసుగారి సొంత అభిప్రాయములు.

అష్టాదశవర్షవయస ఉత్థ్వం పుమాన్వాస్తీర్వా స్వదేశరక్షణార్థం సంగ్రామ సంనద్ధాభవేయః - శ్రీసేనా సంగ్రామసీమ నాతికమేత్ సర్వేషా మార్యాణామ నార్యాణాం చ సమానమేతద్విధీయతే [14]

(పదునెనిమిది వత్సరముల వయసుదాటిన పురుషుడు కాని, శ్రీకాని స్వదేశ రక్షణమునకై యుద్ధమునకు సంసిద్ధులు కావలెను. శ్రీసేన యుద్ధపు పొలిమేరను దాటగూడదు. అర్యులకు అనార్యులకు గూడ ఇది సమానముగా విధింపబడుచున్నది.)

భిక్షవృత్తి స్ఫురరాం నిషేధ్యత - అలసా నపుంసకాః నిద్యావిహీనశ్చ పండితబాహ్యాభవేయః [17]

(భిక్షవృత్తిని పూర్తిగా నిషేధింపవలయును. బద్ధకన్థులు, నపుంసకులు, చదువులేనివారు పండితులుగా గణింపబడరాదు)

పండితబాహ్యాః సర్వసభ్యసేవయైవ జీవేయః. రణరంగం గచ్ఛేయర్న చ సభ్యా భవేయః [18]

[పండితులుకానివారు సభ్యులను సేవించి జీవింపవలయును. యుద్ధ రంగ మునకు వెళ్ళవలయును. ఎన్నడును సభ్యులు కాగూడదు]

భారతీయా నానామతావలంబిన ఆర్యా మేచ్ఛాశాన్యోన్య సారస్యే నస్వదేశం
పరేభ్యో రక్షేయః [19]

[భారతదేశము నందున్న నానామతస్థులగు ఆర్యులు, మేచ్ఛులు [ఆర్య
తరులు] గూడ పరస్పర సుహృద్భావములతో తమ దేశమును ఇతరులనుండి
కాపాడుకొనవలయును].

సర్వదాపి సకల విదేశవస్తుని ఐహిష్కర్తవ్యాని వినాఽహరపదార్థాన్ [23]

[ఆహరపదార్థములను తప్ప మిగిలిన విదేశవస్తువుల నన్నింటిని ఎల్లప్పుడు
ఐహిష్కరింపవలయును]

భారతవర్ష నివాసినామేవ భారతవర్షభూస్వామ్యం స్యాత్, విదేశజనాభా-
రతవర్ష ఏకమాసాదధికకాలం ననివసేయః [24]

[భారతవర్షమున నివసించువారలకు మాత్రమే భారతవర్షభూస్వామ్య ముండ
వలెను. విదేశీయులు భారతవర్షము నందు ఒక నెలకంటె హెచ్చుకాలము నివసింప
గూడదు]

అబాలగోపాల మఖిల మఖిల భారతీయా యథా సుఖం శీతలోదకేన వోష్ణ
జలేన వా ప్రాతఃస్నానం కుర్యుః - వనమూలికావైద్యమేవ సర్వరోగనివారణార్థం
ప్రశస్యేత - కోమలనింబ విటపేనైవ దంతదావనం కుర్యుః - ప్రత్యహ మార్ద్రకం
భక్షయేయః - శిరాంసి సుతరాం నముండయేయః - నాపి దీర్ఘశ్మశ్రు నఖ కేశన్
ధారయేయః - జఘనం కచ్ఛయావక్షః కంచుకేన శిర ఉష్ణేషేణ ఆచ్ఛాదయేయః -
సర్వేపి పుమాంసః విధవాం వినా నకా పిస్త్రీగ్రామే ముఖావకుంఠనం ధారయేత్ -
గోమయభస్మనా వాకేసర కర్పూరాగరు మిశ్రితమలయజేన వా శరీరం విలిప్తవ్యమ్ -
కషాయ తిక్త రసా వితర రసేభ్యః అధికం సేవితవ్యా - గోపయోఘృతాద్యేవ
సర్వ విషహారణ్యాయుర్వృద్ధికరాణి సేవితవ్యాని సర్వదా - మృణ్మయ భాండాశన
మేవ ప్రశస్యతే - తులసీ మాలికాం వాక్షమాలికాం వా పద్మబీజమాలికాం వా రస
గోలిక మాలం వా స్వర్ణమాలాం వా ధారయేయః - తామ్రభాజనస్థ జలమేవ పిబే
యః - వివిధ మాదకద్రవ్యాణి వర్జనీయాని - ప్రతివర్ష మేకవారం సముద్రస్నానం
తామ్రపర్జీనదీ స్నానసానం చావశ్య కర్తవ్యం - నివృత్తరజస్కానార్యః పంచా

శద్వర్ణవయస్కాః పుమాంసవీవ తీర్థాటనం కుర్యుః - వివిధవీరాణాం వీరమాతృ
 జాం పుణ్యకథా ఏవ విరచయితవ్యాః శ్రోతవ్యాశ్చ - శ్రీరామచంద్రాది ధర్మావ
 తార సంకీర్తనం తౌర్యత్రిత సహితం ముహూర్ముః కుర్యాత్ - న కామపిదేవతా
 ముద్దిశ్యజన్తూన్ హన్యాత్ యథాపూర్వం వివిధమతవిహితోత్సవా నహంసావ్రత
 మనుల్లంఘ్యైవకుర్యుః - సర్వకావ్యేషు సంభోగశృంగార హాస్యభయానక బీభత్స
 రౌద్ర రస వర్ణనం విసర్జనీయమేవ [28]

(భారతీయు లందరు హాయిగా చల్లనినీటితోగాని వేడినీళ్ళతోగాని ప్రాతః
 స్నానము చేయవలయును. సర్వరోగ నివృత్తికొరకు మూలికావైద్యమునే కావిం
 చుట మంచిది. లేతపేపకొమ్మతోనే దంతధావనము చేయవలయును. ప్రతిదినము
 అల్లమును తినవలయును. శిరసులను పూర్తిగా గొరిగింపకూడదు. పొడుగైన
 గడ్డములను, మీసమును, గోళ్ళను ధరింపకూడదు. పిరుదులను వస్త్రముకొంగు
 తోను, కొమ్మును చొక్కాతోను, తలను తలపాగతోను కప్పకొనవలయును.
 పురుషు లందరును, విధవకాని స్త్రీయు ఊరియందు ముసుగు ధరింపకూడదు. ఆవు
 పేడ బూడితోగాని, కేసరము అగరు, కర్పూరము మేళవించిన మఁచిగంధముతో
 గాని శరీరమును అలదుకోవలయును. ఇతర రుచులకంటె చేదు ఒగ్గులనే హెచ్చు
 సేవింప వలయును. ఆవుపాలు నేయి మాత్రము సర్వవిషహరములు, ఆయుర్వృ
 ద్ధిదము లగుటచే ఎల్లప్పుడు సేవింపవలయును. మట్టికుండతో వండిన అన్నము
 మాత్రమే ప్రశస్తము. పాదరసగోళకమాలను గాని, బంగారుపూసల మాలను
 గాని ధరింపవలయును. రాగిచెంబులోని నీటినే త్రాగవలయును. నానావిధ మాదక
 ద్రవ్యములను విడువవలయును. ప్రతిసంవత్సర మొకపర్యాయము సముద్ర
 స్నానమును, తామ్రపర్ణి జలస్నానములను తప్పక కావింపవలయును. ముట్టులు
 డిగిన స్త్రీలు, ఏమిది వత్సరములు గల పురుషులు మాత్రము తీర్థాటనము చేయవల
 యును. దహవిధ వీరులయొక్కయు, దహవిధ వీరమాతల యొక్కయు పుణ్య
 కథలనే కవులు రచింప వలయును, జనులు వినవలయును. నృత్తగీతవాద్యములతో
 గూడిన శ్రీరామ చంద్రాది ధర్మావతారుల సంకీర్తనమును మాటిమాటికి కావించు
 చుంపవలయును. ఏదేవతకైన జంతుబలి కూడదు. అహింసావ్రతము నతిక్ర
 మింపకుండగనే ఆయా మతములకు సంబంధించిన ఉత్సవముల నొనరింపవలయును
 అన్ని కావ్యములలోను సంభోగశృంగార, హాస్య భయానక బీభత్స రౌద్రరస
 వర్ణనమును [అతిగా] విడువ వలయును)

సూన్యతా హింసావ్రత, యథాలాభసంతుష్టి, స్వదేశధర్మరక్షణాన్వేష
స్వర్గ సోపానాని - అధివ్యాధి విరహితం దేశసంరక్షణైకతత్పరం, సంగీత సాహిత్య
రసావిష్టం సభ్యమాన్యం సహస్రమాసపరిమితం నరాయణమేవ స్వర్గః ప్రాప్నోతి
(37)

(సత్యవచనము, అహింసావ్రతము, యథాలాభసంతోషము, స్వదేశ స్వధర్మ
రక్షణములే స్వర్గసోపానములు. మానసికబాధ గాని, శారీరకబాధ గాని లేనట్టియు,
దేశసంరక్షణమునందే తత్పరుడగునట్టియు, సంగీత సాహిత్య రసానుభూతి నంది
నట్టియు సహస్రమాసపరిమిత పురుషాయుషము గల మాన్యుడగు సభ్యుని స్వర్గము
పొందును. అట్టి పురుషుని స్థితియే స్వర్గమనుట)

పండితులుకానివారికి భూమికాని గృహముకాని యుండకూడదు(20), నానా
విధములగు యంత్రముల ధాన్యముల మార్పిడితో వ్యాపారమును చేయుచుండ వల
యును. నాణెముల అచ్చులను ఉపయోగింపకూడదు (22), శ్రీపురుషాత్మకమగు
భారతవర్ష వాస్తవ్యులందరిలోను పదికోటుల మిదునములు మాత్రము సభ్యపదవి
నందవగినవారు (25), ముప్పదిమూడుకోటుల జనులు పండ్రెండు వత్సరముల
వరకు ప్రతిదినము తిండిపెట్టదగిన సకలధాన్యములను సంపాదించి సభ్యులచే
ఆధాన్యమును పర్వతగుహలయందు జాగ్రత్త చేయబడవలయును, కరవుకాలమున
సముద్ర జలమును పానయోగ్యమగునట్లు ప్రయత్నింపవలయును (29), యావజ్జీవ
కారాగారశిక్ష తప్ప మరణశిక్షను అతతాయెలకు గూడ విధింపగూడదు (30), నలువది
వత్సరముల వయసు మొదలు అరువదినాలుగు వత్సరముల వయసు వరకు సేనాధి
పతిత్వము, న్యాయాధికారిత్వము, వైద్యము చేయవలయును (31), విదేశీయు
లను భరతవర్షమున నివసంపనీయగూడదు (32), శ్రీపురుషు లెవ్వరును చతుష్పా
జ్జంతువులను ఎక్కగూడదు (33), శ్రీసంఘము పురుషసంఘముకంటె వేరుగా
నుండవలయును (34) - మొదలగునవి ఈ పురుషార్థసాధన గ్రంథములో కనపడు
దాసుగారి భావములు.

ప్లేటోవ్రాసిన 'రిపబ్లిక్' వలె నదికూడ నొక 'యుటోఫియా'. ఇది యీ
నవయుగ దృక్పథమునకు ఈనాటి పాశ్చాత్యదేశానుస్మృతసాంఘిక వ్యవస్థకును
అత్యంత సన్నిహితముగ నుండుటయు, పైగా నిది దాసుగారి స్వతంత్ర భావనా
ఫలితమగుటయు ఆశ్చర్యకర విశేషము. మాతృదేశక్షేమముకొరకు ఆయన చేసిన

ఆ భావనయంతయు తర్కసహజముగను, యుక్తిసహజముగను, ఉపరి ఆచరణ యోగ్యముగను సంక్షేపమోదర్శకముగను నున్నది. తాతకమునందు కూడ దాసుగారు సంభావించినది ఏతాదృగాదర్శకవ్యవస్థనే 'పురుషార్థసాధనమ్' దాసుగారి మనస్సులో గల ఆదర్శభారత వర్ణము.

దశవిధరాగ నవతికుసుమమంజరి :

ఇది సంగీతశాస్త్రగ్రంథము. దశవిధ జాతులలో తొంబదిరాగములతో కూర్చిన మాలిక.

'ఇది సంగీతప్రపంచమున హనుమంతుని సముద్రలంఘమున వంటిది. ఒక అపూర్వకౌశల ప్రదర్శనము. 1938లో దాసుగారు కన్యాకుమారి యందు అమ్మ వారిని దర్శించుకొని ఆ పరమానుభూతితో పది వివిధజాతులలో తొమ్మిదేసి పంక్తులకు తొమ్మిదేసి రాగముల చొప్పున అనగా మొత్తము 90 రాగములలో అమ్మవారి పరముగ అన్వర్థమగునట్లు రాగనామనిర్దేశము చేయుచు సర్వతాత్కృత పంచజాత్యేక తాళముతో సస్వరముగ వివరించిన దేవీస్తవము. ఆరోహణక్రమమున సాగిన ఆ తొంబదిపంక్తులు చక్కని సంస్కృత రచన. అనంతరము అవరోహణక్రమమున సస్వరముగ సాగిన తొంబది పంక్తులు మిశ్రభాషాత్మకములు⁹ అనునది దశవిధ రాగనవతి కుసుమమంజరి యందలి సూత్రము, సర్వలక్షణసారసంగ్రహము.

ఈ సంగ్రహస్వరూపమునకు విగ్రహస్వరూపమిది -

ఈ సంగీతప్రబంధములో దశవిధజాతు లున్నవి. 1. సర్వసంపూర్ణ రాగములు, 2. సంపూర్ణషాడవరాగములు, 3. షాడవసంపూర్ణరాగములు, 4. సంపూర్ణబౌడవరాగములు, 5. బౌడవసంపూర్ణరాగములు, 6. శుద్ధషాడవరాగములు, 7. షాడవబౌడవరాగములు, 8. బౌడవ-షాడవరాగములు, 9. శుద్ధబౌడవరాగములు, 10. వక్రరాగములు. ఈ పదిజాతులలో మరల ఒక్కొక్కదానిలో తొమ్మిది స్వరసాహిత అవర్తము లున్నవి. అనగా ఈ పదిజాతులలో గల రాగముల మొత్తము $(10 \times 9 = 90)$ తొంబది. ఇదియే దశవిధరాగనవతికుసుమమంజరి అను నామము పెట్టుటకు గల కారణము.

9. యస్వీజోగారావుగారు - కచ్ఛపీశ్రుతులు - అనుబంధము, పు. 28

ఈ సంగీతకృతి యందలి ప్రతిపంక్తిలో, ఆ పంక్తిని పాడవలసిన రాగము పేరు వచ్చునట్లు సాహిత్యమును దాసుగారు కూర్చినారు. ఈ కృతిలో నున్నవి తొంబది పంక్తులు. తొంబదిపంక్తులు తొంబదిరాగములలో పాడవలెను. ఆ తొంబది పంక్తులలో పాడవలసిన ఆ తొంబదిరాగముల నామములను చమత్కారముగా చొప్పించి ముద్రాలంకారపద్ధతిలో రాగనామ నిర్దేశము చేసినారు.

ఉదాహరణమునకు మొదటిజాతిలోని తొమ్మిది రాగములు -

1. శ్రీధరశంకరాభరణే
2. పాహిమామ్మహానటభైరవి
3. త్వమేవశరణం శ్యామలాంగి
4. సదామాం పాలయ సరసాంగి
5. సేవేంబ త్వాం కీరవాణి
6. సంరక్షమాం పతితపావని
7. భువనై కమోహన రూపవతి
8. సేవేత్వాం గాయకప్రియే
9. త్రిభువనజ్యోతి స్వరూపిణి

ఈ తొమ్మిదిపంక్తులలో వచ్చిన 'శంకరాభరణ, భైరవి, శ్యామలాంగి, సరసాంగి, కీరవాణి, పతితపావని, రూపవతి, గాయకప్రియ, జ్యోతిస్వరూపిణి' అను పదములు దేవీసంబధార్థములేకాక రాగనామములు కూడ కదా.

మరియొకవిశేష మేమనగా ఈ రాగమాలిక సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళమున రచింపబడినది. సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళ మనగా సర్వతాళము లలో పాడుటకు వీలుగా రచించిన పంచజాతుల ఏకతాళము. దీని వివరణ మిది.

పంచజాతులు అనగా ఐదుజాతులు. పంచజాత్యేకతాళము అనగా ఐదు జాతుల ఏకతాళములు. త్రిస్రజాతి, చతురస్రజాతి, ఖండజాతి, మిశ్రజాతి, సంకీర్ణజాతి అనునవి పంచజాతులు. వీని ఏకతాళములు పంచజాత్యేకతాళములు.

ఈ పంచజాతుల ఏకతాళములలో నున్న అక్షరముల మొత్తము సంఖ్య 28.

త్రిస్రజాతి ఏకతాళము - 3 అక్షరములు

చతురస్రజాతి ఏకతాళము - 4 ,,

ఖండజాతి ఏకతాళము - 5 ,,

మిశ్రజాతి ఏకతాళము - 7 ,,

సంకీర్ణజాతి ఏకతాళము - 9 ,,

ఈ 28 అక్షరములతో 1260 స్వరసాహిత్యాక్షరము లేర్పడును. అదియెట్లన-
అయిదుజాతులలో ఒక్కొక్కజాతి లఘువులలో 9 రాగముల చొప్పున ఏర్పరిచిన
(9 × 5) 45 రాగములగును. ఈ 45 రాగములందలి స్వరసాహిత్యములను ఐదు
జాతుల అక్షరముల మొత్తమైన 28చే గుణించిన (45 × 28) 1260 స్వరసాహిత్యా
క్షరములగును.

ఈ 1260 అక్షరములు త్రిస్రఏక, చతురస్రఏక, ఖండఏక, మిశ్రఏక,
సంకీర్ణఏక తాళమునకైనను, లేక అన్ని తాళములకును సరిపోవును. ఎట్లు సరి
పోవుననగా -

త్రిస్రఏక 1260/3 - 420

చతురస్రఏక 1260/4 - 315

ఖండఏక 1260/5 - 252

మిశ్రఏక 1260/7 - 180

సంకీర్ణ ఏక 1260/9 - 140

ఇట్లు సర్వతాళములతో సరిపోవుటయే సర్వతాళాత్మకత. సర్వతాళములతో సరిపోవు పంచజాతుల ఏకతాళముల రచన యగుటయే సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళము.

ఈ రాగమాలిక స్వరసహిత మగుటకూడ ఒక విశేషము. మచ్చునకు మొదటి రెండు పంక్తులు -

1. కా చ చ శు అ
సని సారి నిధప మగమ పధని
(శ్రీ) ధీర శంక రా భరణే

2. సాచ కై శు శు
గారి సారి నిధప మాపద
సాహి మామ్మ హానట బై రవి

ఈ సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళప్రబంధమునకు పంచముఖి యను పేరు కూడ కలదు. ఈ అంశమును సంగీతశేఖర శ్రీ నూకల చినసత్యనారాయణ గారిట్లు వివరించిరి-

“ఇంకొక విశిష్టమైనది విచిత్రమైనది అగు విశేషమేమన, ఈ రాగమాలికను ఒకరు పాడుచుండగా అయిదుగురు విద్వాంసులు ఒక్కొక్క ఏకతాళమున వేయు చుండిన రాగమాలిక మొదలుపెట్టి ముగించునరికి అయిదు ఏకతాళములు ముగియును. మధ్యలోమాత్రము ముగియదు. కాగా ఈ అయిదు తాళములు ఒకరే వేయుచు పాడుటకు అపూర్వసాధనచేసినచో ఇదియొక అద్భుతమైన క్రియ యగును. అయిదు తాళములు ఒకరే వేయుట అసాధ్యము. శ్రీదాసుగారు వారి శిష్యులలో ధారణ

సాధనచేయగల ఓర్పు ఓపిక గల ఒకరిద్దరకు శిక్షణ గరిపిరి. అయిదు తాళములు ఒకేసారి అయిదు శరీరాంగములతో పేయవలెను.

1. త్రిస్రగతి - కుడిచేయి, 2. చతురస్ర - ఎడమచేయి, 3. ఖండ-కుడిభుజము, 4. మిశ్ర - ఎడమభుజము, 5. సంకీర్ణ - శిరస్సు.

ఈ పద్ధతికి 'పంచముఖి' అని శ్రీ దాసుగారు పేరు పెట్టిరి. పరమశివునికి అయిదుముఖములు. సద్యోజాత, వామదేవ, ఈశాన, తత్సరుష, అఘోర. ఈ అయిదుముఖముల నుండి అయిదుజాతులు, తాళములు, సప్తస్వరములు ఉద్భవించినవి. అను నార్యోక్తి ననుసరించి శ్రీ దాసుగారు ఈ పప్తతాళాత్మక పంచ జాత్యేక తాళమునకు పంచముఖి అని నామ మొసంగుట ముదావహము¹⁰.

మరియొక విశేష మేమన ఈ దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి రాగమాలికలో మొదటి తొంబదిపంక్తులు సంస్కృతము. ఆరోహణక్రమమున శంకరాభరణ రాగముతో ప్రారంభమై కుసుమమంజరి రాగముతో ముగియును. తరువాత మరల తొంబదిపంక్తులు వచ్చును. ఆ రచన సాగినది మిశ్రభాషలో. ఈ రచనలో అవరోహణక్రమమున కుసుమమంజరి రాగముతో ప్రారంభమై శంకరాభరణ రాగముతో ముగియును.

ఉదాహరణమునకు మొదటి తొంబది పంక్తులలో (రాగములలో) చివరి పంక్తి (రాగము) -

సగరిగ మప నిధ నిసని దపమగరి

దశవిధ రా గ కుసుమ మంజరి

ఈ చివరి రాగమైన కుసుమమంజరితో ప్రారంభమైన మిశ్రభాషాత్మకమైన తరువాతి తొంబది పంక్తులలోని మొదటి పంక్తి -

సనిధప నిదనిరి నిసరిస నిదపమ గామగ రిసగా రిగామ

అనినిను వినయముగ వినుతి సలిపెద నంబిక దయజూడు చుమ్మ

ఇట్లు ఈ రాగమాలిక శంకరాభరణ రాగముతో ప్రారంభమై మరల శంకరాభరణ రాగముతో ముగియుచున్నది.

మరియొక విశేషమేమన, పంచముఖి యనుపేరు గడించిన ఈ రాగమాలికను ఆరవ తాళమునందు కూడ ప్రయోగించుటకు వీలుగా దాసుగారు ఈ రచన చేసిరి.

ఇట్లు ఆరవతాళము నందు అనుష్ఠించుటను 'షణ్ముఖి' యనియు, శాస్త్ర పరిభాషలో 'లఘుశేఖరము' అనియు నందురు. ఈ లఘుశేఖరము నందు పాడినచో కృతి పూర్తియగునరికి (1260/6 - 210) రెండువందలపదిసారులు అవృత్తియయి సరిపోవును. ఇదియొక విశేషము.

ఈ పంచముఖి తాళద్వయప్రదర్శన ప్రజ్ఞాప్రవీణుడైన సుబ్రహ్మణ్య అయ్యరునకు గర్వభంగము చేయించి, అతనిచేత వీరఘంటా కంకణము విప్పించినది. దాసుగారికి 'పంచముఖి పరమేశ్వరులు' అను గొప్ప బిరుదమును ఇప్పించినది. ఈ అంశమును బరంపురము కల్లికోట కళాశాలాంధ్ర పండితులైన శ్రీ పసుమర్తి కృష్ణమూర్తిగారు వారి యక్షగాన ప్రబంధమైన పార్వతీ పరిణయమును దాసుగారికి 1922లో అంకిత మిచ్చుచు - ఇట్లు గ్రరీభస్థము చేసిరి.

పంచముఖి పరమేశ్వర

అంచిత త్రిపురారి సమమహానట విలయా

కుంచిత సుబ్రహ్మణ్య సు

కాంచన మణి ఘటిత వీరఘంటాపలయా

దాసుగారు వారు ప్రిన్సిపాలుగా పనిచేయుచున్న విజయనగరము నందలి 'విజయరామగానపాఠశాల' వార్షికోత్సవ సందర్భమున (1-2-1933) సమగ్రముగా

రెండవసారి ఈ పంచముఖీ ప్రదర్శనము చేసిరి. ఈ సందర్భములో వారు నెత్తిపై నిమ్మపండు నిడుకొని క్రిందపడకుండ 'షణ్ముఖి' తాళమును లోకోత్తర ప్రజ్ఞా పాటవముతో ప్రదర్శించినారట.

ఈ దశవిధరాగనవతికుసుమమంజరి సంగీత ప్రపంచమున ఉదయించిన వీక్షక భాను బింబము.

ప. సాహితీకోణములు

హా యనిపించు నాట - యహహా యనిపించును పాట-తేనెసో
నా యనిపించు మాట-వహవా యనిపించును తేట-కైత వ
హ్వ యనిపించునో హరికథామృతసాగర! ఆదిభట్ట నా
రాయణదాస! నీకడ సమస్తము నన్వయమయ్యె నద్దిరా¹

వస్తు స్వీకరణము :

వస్తువు అనగా కథాంశము లేక కలివృత్తము. వస్తుస్వీకరణమనగా ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు వారి సర్వ గ్రంథములందు స్వీకరించిన కథాంశముల ఆకరముల వివరణము.

దాసుగారు వ్రాసిన గ్రంథములు నలువదియారు. హరికథలు పదునాలుగు. హరికథేతరకృతులు ఐదున్నదిరెండు. హరికథేతరకృతులలో స్వతంత్రగ్రంథములు పదునెనిమిది. అనువాదగ్రంథములు ఆరు. శాస్త్రసంబంధ గ్రంథములు ఎనిమిది.

1. కళాప్రపూర్ణ మధ్వ శ్రీ కాశీ కృష్ణాచార్యులు-నాయెలుక-పూజాపుష్పములు, పు. 23

పదునాలుగు హరికథలలో ద్రువచరిత్రము, అంబరీషచరిత్రము, గజేంద్ర మోక్షణము, ప్రహ్లాదచరిత్రము, రుక్మిణీకల్యాణము, గోవర్ధనోద్ధరణము, శ్రీహరి కథామృతము అను ఏడుకథలకు బమ్మెరపోతనామాత్యుని శ్రీమదాంధ్ర మహాభాగ వతమునందలి కథలు మూలాధారములు. భీష్మచరిత్రము, సావిత్రిచరిత్రము అను రెండు కథలకు కవిచరిత్రమువారి శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము నందులి కథలు ప్రధానాధారములు. యథార్థరామాయణము, జానకీశపథము అను రెండు కథలకు వాల్మీకిమహర్షి వ్రాసిన శ్రీమద్రామాయణ కథాసారము అస్థిపంజరము వంటి ఆధారము. సందర్భోచితముగా అనేకములైన ఆ వాల్మీకియఘట్టములను, ఇతర రామాయణముల నుండి గ్రహించి చేర్చిరి. మార్కండేయచరిత్రము మాఘపురాణము ననుసరించి, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము గౌరన ద్విపదకథ ననుసరించి వ్రాసిన పురాణహరికథలు. గౌరమ్మ పెండ్లి మూలవాసన కూడ లేని స్వతంత్ర హరికథ.

కథావస్తువు దాసుగారి సొంతము కాకపోయినను, కథనవిధానము దాసుగారి సొంతమే. ప్రతికథలో మూలకథనేపథ్యము నెరపుచుండ, దాసుగారి కథనవిధానముగజ్జెకట్టి రంగస్థలముపై ప్రతిభాజన్య నైకవిధ విలాసములను ప్రదర్శించుచుండును. ప్రతికథ -

సరస్వతీస్వాదు తదర్థవస్తు
నిఃష్యందమానా మహతాం కవీనామ్
ఆలోకసామాన్య మభివ్యసక్తి
పరిస్ఫురంతం ప్రతిభావిశేషమ్ ²

అన్న లక్షణమునకు ఒక లక్ష్యమే.

ఇక హరికథేతరకృతులలో ఏడుశతకములు (వేల్పువంద, కాశీ, రామ చంద్ర, ముకుంద, శివ, సూర్యనారాయణ, సత్యవ్రత శతకములు); నాలుగు

2. ధ్వన్యాలోకః - ప్రథమోద్యోతః, శ్లో. 6

మహాకవివాణి వస్తుతత్త్వమును నిష్యందింపజేయునదియై, మహాకవులకు ఆలోకసామాన్యమైన ప్రతిభావిశేషమును పరిస్ఫురించుదానిగా అభివ్యక్తీకరించును - పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారి అనువాదము.

ప్రబంధములు (బాటసారి, ట్రావెలరు, మేలుబంతి, తారకము): రెండురూపకములు (దంభపురప్రహసనము, సారంగధరనాటకము): నాయెఱుక, మృత్యుంజయాష్టకము, బాలరామాయణకీర్తన, పేల్పుమాట, అచ్చతెలుగుపలుకుబడి అను పదునెనిమిది గ్రంథములు స్వతంత్రగ్రంథములు. స్వతంత్రగ్రంథము లనగ మూలములు లేనివేకదా. వీనిలోని వస్తువంతయు దాసుగారి సొంతమే.

అనువాదగ్రంథములు ఆరు. వీనిలోని వస్తువంతయు మూలగ్రంథకర్తలదే. దాసుగారి సొంతము సుంతైనను లేదు. రుణాయతు గ్రంథము ఉమరుకయ్యాము, ఫిట్స్ జెరల్డు గ్రంథములకు, నవరసతరంగిణి గ్రంథము షేక్స్పియరు కాళిదాసుల కవిత్వములకు, నూరుగంటి గ్రంథము ఈసపు వ్రాసిన కొన్ని కథలకు, మొక్కుబడి గ్రంథము ఋక్కులకు, తల్లివిన్ని గ్రంథము లలితాసహస్రనామములకు, వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి గ్రంథము విష్ణుసహస్రనామములకు యథామూలకములైన అనువాదములు.

శాస్త్రసంబంధములైన గ్రంథములు ఎనిమిది. ఇవి అనువాదములు కావు. స్వతంత్రములు కావు. స్వతంత్రాస్వతంత్రములైన శాస్త్రగ్రంథములు. వీనిలోని వస్తువు సొంతము కాదు. అట్లని ఏకగ్రంథానువాదముకాదు. మన్కిమిన్కు అను గ్రంథము పేదములు, స్మృతులు, అష్టాదశపురాణములు పలిశీలించి వానిలో గల ఆయుర్వేదాంశములను ఒకచోట క్రోడీకరించి వ్రాసిన గ్రంథము. సీమపల్కువహి గ్రంథము అచ్చతెలుగుపదముల నిమంటువు. తర్కసంగ్రహము, వ్యాకరణ సంగ్రహము అను గ్రంథములు లభింపకపోయినప్పటికి నామములనుబట్టి తర్క వ్యాకరణాంశములపై సంగ్రహముగా వ్రాసిన గ్రంథములని స్పష్టము. జగజ్జ్యోతి అను గ్రంథము దాసుగారి బహుళవిషయపరిజ్ఞానము నూటయిరువది శీర్షికలలో వచనమున వ్యాపించిన గ్రంథము. పురుషార్థసాధనము అను గ్రంథము లౌకిక వ్యవహారములపై సంస్కృతవచనమున వ్రాసిన గ్రంథము. దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి యను కృతి తొంబదిరాగముల అపూర్వశాస్త్రగ్రంథము. చాతుర్వర్గ సాధనము లభింపలేదు. నామమునుబట్టి చతుర్వర్గములను గూర్చి వ్రాసిన గ్రంథ మని యాహింసవచ్చును. ఈ శాస్త్రగ్రంథములు దాసుగారి విజ్ఞానపీఠము గడించిన నిధులు.

హరికథలలో ఒక్క గౌరమ్మ పెండ్లిలో తప్ప, తక్కిన హరికథలలోని వస్తువంతయు భారత భాగవత రామాయణగ్రంథములలో, పురాణములలో ప్రఖ్యాతమైనదే. అనువాదగ్రంథములలోని వస్తువంతయు ప్రసిద్ధములైన మూలగ్రంథములందలిదే. శాస్త్రగ్రంథములందలి వస్తువంతయు విప్రకీర్ణముగా శాస్త్రసూలందున్నట్టిదే. స్వతంత్రగ్రంథములలోని వస్తువంతయు దాసుగారి సొంతము. కనుక దాసుగారి గ్రంథములలో ప్రఖ్యాతమైన వస్తువు ఎక్కువ.

వస్తువులో ప్రఖ్యాతమైనది యెక్కువ యున్నంతమాత్రమున దాసుగారి కీర్తికి తక్కువైనదిలేదు. దోషమంతకంటె కాదు.

యదపి తదపిరమ్యం యత్రలోకస్య కించిత్
స్ఫురితమిద మితీయం బుద్ధిరభ్యుజ్జీహేతే
అనుగతమపి పూర్వచ్ఛాయయా వస్తుతాదృక్
సుకవి కుపనిబధ్నన్నింద్యతాం నోపయాతి³

అను ఆలంకారికప్రమాణమే యున్నదికదా.

ప్రఖ్యాతమైన వస్తువును గ్రహించి కావ్యమును వ్రాయు కవికి ఆలంకారికులు పెట్టిన నియమములు కొన్ని యున్నవి.

సంతి సిద్ధరసప్రఖ్యాయేచ రామాయణాదయః
కథాశ్రయా న తైర్యోజ్యా స్వేచ్ఛారస విరోధినీ

తేషుహి కథాశ్రయేషు తావత్స్వేచ్ఛైవ నయోజ్యా..... స్వేచ్ఛాపి యది
యోజ్యా తద్రసవిరోధినీ నయోజ్యా ఇతివృత్తవశాయతాం కథాంచిద్రసా

3. ధ్వన్యాలోకః - చతుర్థోద్యోతః, 16

నవమిది విలక్షణస్ఫురణం బటంచు
నెచట సహృదయబుద్ధుల కించు దాని
పూర్వసుకవుల బాయల(బొందియున్న
వస్తువును గూర్చి సుకవికి వాడురాదు

- వేదాల తిరువేంగళావార్యులు గారి అనువాదము, పు. 725

ననుగుణం స్థితిం త్యక్త్వా పునరుత్ప్రేక్ష్యస్య నైరాభీష్టరసోచితకథోన్నయో విదేయః
కవినా కావ్యముపనిబద్ధతా సర్వాత్మనా రసతంత్రేణ భవితవ్యమ్. తత్రేతివృత్తే
యది రసాననుగుణం స్థితిం పశ్యేత్తదేమాం భంక్త్వాపి స్వతంత్రతయా రసానుగుణం
కథాంతరముత్పాదయేత్ నహికపేరితివృత్త మాత్రనిర్వహణేన కించిత్ప్రయోజనమ్,
ఇతిహాసాదేవ తత్సిద్ధేః 4

అందువలననే దాసుగారి కథలలో ఆనౌచిత్యస్పర్శ కల్గినచో మూలములు
కూడ తొలగినవి. సందర్భోచితముగా అమూలకములు, అన్యథామూలకములు
కూడి మెలగినవి. ఇక రసోద్దీపకములైన, పాత్రపోషణపరమార్థకములైన వర్ణనలు,
కల్పనలు కోకొల్లలుగ కలిగినవి.

రసనిర్వహణము :

కావ్యమునకు రసము జీవకళ. ప్రతిభాసామగ్రితో అలంకారముల తాలిం
పుతో, ఔచిత్యపు పాళ్లతో సలక్షణరుచితో నున్న రసపదార్థమునకై సహృదయుని
హృదయుము ఉప్పీకులూరుచుండును. ఎన్ని అలంకారములున్నను, ఎన్ని వాక్య
మత్కారములున్నను, కావ్యమునందు రసదేవత సాక్షాత్కరింపనిచో, ఆ కావ్యము
సహృదయ హృదయంగమము కాలేదు. రసజనకసామగ్రిసజ్జీకరణము అధికార
సూత్రము.

4. ధ్వన్యాలోకః - తృతీయఉద్యోతః - 14, 15 కారికల మధ్య

(సిద్ధరసములుగా ప్రఖ్యాతములైన రామాయణాదుల నుండి కథను గ్రహించి
నపుడు, రసమునకు విరోధమును కలిగించు కథాశ్రయమగు స్వేచ్ఛను
యోజింపరాదు. కథాశ్రయములైనవాని విషయమున స్వేచ్ఛ కొంచె
మైనను యోజ్యముకాదు స్వేచ్ఛను కొంత యోజించినను రసవిరోధిని
యైన స్వేచ్ఛను యోజింపరాదు ఇతివృత్తవశమున రసాననుగుణమైన
స్థితికలిగినచో దానిని పరిత్యజించి మరల అభీష్ట రసోచితమైన కథను
అవట కల్పించియైన మధ్యలో కూర్చవచ్చును. ప్రబంధము నిర్మించు
కవి సర్వవిధముల రసపరతంత్రుడగుట ఆవశ్యకము. ఇతివృత్తము
నందు రసాననుగుణమైన స్థితిని మాచివవో దానిని భంజించియైనను స్వతం
త్రముగా రసానుగుణమైన కథాంతరము కల్పింపవలయును ఇతివృత్త
మును మాత్రమే నిర్వహించిన కవికి కొంచమైన ప్రయోజనము లేదు.
ఇతిహాసాదుల వలననే కథ తెలియునుగదా!)

యథాబీజాద్భవేద్వృక్షో వృక్షాత్పుష్పం ఫలం యథా
తథామూలం రసాః సర్వే తేభ్యో భావావ్యవస్థితాః⁵

వాగ్వైదగ్యప్రధానేఽపి రస ఏవాత్ర జీవితమ్⁶

ఈ రసరాజ్ఞి ప్రభుత్వము దాసుగారి గ్రంథములందు సంపూర్ణముగా సాగినది. కాని హరికథల విషయమున ఒక చిన్న ప్రతిబంధకమున్నది. హరికథలు శ్రవ్య గ్రంథములుకావు, దృశ్యగ్రంథములు. దృశ్యగ్రంథముల రచన ప్రదర్శన దృష్టితో జరుగును కావున దృశ్యగ్రంథములలో గల రసదేవత శ్రవ్యస్థితిలో సంపూర్ణముగా సాక్షాత్కరింపదు. కనుక దృశ్యప్రబంధములైన దాసుగారి హరికథలలో ఆ రసదేవత ప్రదర్శనవేళ సంగీతహాసవిలాస లాస్యములతో అనంతముఖియై పఠనవేళ స్పష్టాస్పష్టముగ గోచరించును. అయినను సహజసౌందర్య స్ఫూర్తిస్ఫురింపకపోదు.

శృంగారరసము :

శృంగారరసము కవితకు మొదటి చుట్టము. శృంగారములేనిదే కవిత, కవితకాదను స్థితిని సాహిత్యలోకమున ఈ శృంగారరసము సంపాదించుకొన్నది. రసరాజమనిపించుకొన్నది. వ్యాస వాల్మీకిలచే అంగిరసగౌరవము నందరిపోయినను, తరువాత రాజయోగముచే ఈ రసరాజమునకు రాజయోగము పట్టినది. కవులు శృంగారరసముచే గ్రంథనాయకలకు అపాదమస్తకము అభ్యంగములు బహిరంగముగా చేయుచుటకు కూడ వెనుకాడలేదు.

దాసుగారి గ్రంథములలో శృంగారరసము బాగుగా సింగారించుకొన్నది, కాని పచ్చిపచ్చిగా పిచ్చిపిచ్చి పోకడలుపోక అదుపు అజ్ఞలతో ఉచితరీతిగా మెలగినది.

5. నాట్యశాస్త్రమ్ - అధ్యాయ. 6, శ్లో. 36

ఎట్లు బీజమునుండి వృక్షము, వృక్షమునుండి ఫలపుష్పములు కలుగుచున్నవో, అట్లే సర్వరసములు మూలములు. వానినుండియే భావములు 'వ్యవస్థితము' లగుచున్నవి)

6. అగ్నిపురాణమ్ - అధ్యాయ. 337, శ్లో. 33

వాక్చమత్కారము ప్రధానమైనను కావ్యమునకు రసమే జీవితము.

సారంగధరనాటకములో చిత్రాంగి వరుసలు తిరగవేయుచున్న సారంగధరు
వితో వలపునకు వానికి చాలదూరమని అడ్డముగా వాదించుచు అన్నమాటలు -

పుక్కి-టి పచ్చికప్పురపుతమ్మన్ బువ్వ
పుం బంతియాటలం బొదలకున్న
మంచిగంధపుతావి మించు నెమ్మేను మా
రొ-నుచు బల్లమిముద్దు గొనకయున్న
మనసుదీఱని పంతుమునకు రెట్టింపుచుఁ
జొక్కి తీయనిమోవి నొక్కకున్న
మరుని గద్దియబోలు నురముపై మెల్ల న
వాలుగన్నులుదేల్చి సోలకున్న
వన్నెలాడులు నీబోటి వన్నెకాని
డాసి యాగుట లెట్లు? నిన్నాసి తాళు
లెట్లు? చులకనచేయక యేలుకొమ్ము
వాడి వయసున ముదుసలి పల్కులేల?

, బ్రహ్మచారియైన సారంగధరుడు ఎరుగని ప్రణయోపనిషత్పాఠములను
బోధించి వశపరచుకొనుటకై ప్రయత్నించుచున్న చిత్రాంగి కామోన్మత్తశృంగార
వాంఛలను చక్కగా చెక్కి చూపుచున్న పద్యమిది.

బాటసారి గ్రంథమున విధివశమున భార్యపుత్రులకు మారమైన బాటసారి
తన భార్యను స్మరించినవిధము -

తాను ముందుగ లేచి తానము గావించి
... పొందమ్మివలె న్నాకు మోము చూపు
నిల్లు నీటుగఁ జేసి యెంతయున్ గ్రొంజపు
లూరు వంటలు కడుపార మేపు

నే బైకీ జని మళ్ళియేతేర నా యడా
గులఁ బట్టి నిమిరి బడలికఁ బొపు

నామాట కెన్నఁడై నన్ జవదాటక
నా నేర మెట్టిది యెన నోపు

కలిమి లేముల నిల్లొక్క కరణి జరపు
నన్నిటికి నెక్కడంచు మర్యాద నెరపు
కరము బీదలపైఁ గనికరము పరపు
నట్టియిల్లాలిఁ బాసి నే నెట్టులుందు?

అడఁగులు గంద నెన్నడుము వడఁక నీవు
తిరిగిచూడక నీళ్ళుతెచ్చ హోయలలి

చెక్కిళ్ళ కిరుగడ ల్పివురు చేతులఁజేర్చి
యొప్పుగా నీవు పొయ్యూదుతీరు

దాకెలు వెన్నుమీఁదనోపి నెమ్మేను
వంచుచు నీవు వడ్డించు చెల్వు

కొనగోళ్ల నీనియల్దునుముచు మడుపుల
మచ్చికతోడ నీవిచ్చు సొగసు

నన్నుఁ గనినప్పుడెల్ల నీకున్నజోక
నేను జబ్బుగనున్నప్పు నీ యలజడి
నాదుచుట్టములందు నీ నమ్మకంబు
నెండనుకఁ దలపోయుదు నెట్టులోర్తు?

తుచ్చమైన కామస్పర్శలేక స్వచ్ఛమైన దాంపత్యజీవితములో ప్రతివినము ప్రత్యక్షమగు అనుబంధములతో మన్న ఉదాత్త శృంగారరసపద్యములివి.

యథార్థరామాయణ హరికథలో శ్రీరాముడు ఉద్యానవనమున జానకిని చూచి అనందించుచుండ, జానకి అనురాగముతో చూచుచు వెడలును. ఆసందర్భమున ప్రేమతో శ్రీరాముడనుచున్న మాటలు -

కలసి నాచూడ్కులఁ జెలిమిదోడ్కొని యేఁగు

చేటవాలగుచూపు లిరులనీన

రవలకమ్మలు నిగారపుచెక్కు లొడ్డొంట

మెఱుఁగులు రెట్టించి మేళగింపఁ

బల్కరించినపోల్కిఁ బయ్యెద సరదెడు

కై పైడిగాజులు ఘల్లనంగ

జిక్కిలివని యెగసక్కెమాడుచుఁ బిఱుం

దుల జడకుచ్చులు త్రుళ్లి యాడఁ

జిఱునగవు నోరమోము నున్నిగ్గు వెనుకఁ

దిరిగి యడుగులు తడఁబడ నరుగ నెంత

పోడి, మా చేడెపోడవు నాబుజముబంటి

యే మిరువుర మాలుమగల మింతనిజము¹⁰

సీతాదేవి చూపులు శ్రీరాముని చూపులతో చెలిమిచేసి శ్రీరాముని చూపులను తీసుకొని వెళ్లుచున్నవట. రవ్వలకమ్మలు, నింగారపుచెక్కిళ్లు కలిసి కాంతిని రెట్టించు చేసెనట. పయ్యెద సర్దుకొనునపుడు ఘల్లుమనుచున్న సీతాదేవి చేతిగాజులు పల్కరించుచున్నట్లున్నవట. పిరుదులపై ఎగురుచున్న జడకుచ్చులు చిక్కిలివి అని పిరుదులను ఎకసక్కెమాడుచున్నట్లున్నదట.

గౌరవ్య పెండ్లికథలో గౌరవ్య విరహముతో అంగమొలవేల్పును (పరమేశ్వరుని) సాధించుచున్న విధము-

అలరువిల్తుని తిమురడచిన నీ కాఁడూ
దానిపైఁ గోరిక తగులదేము!

గడుచు బిత్తరి బూటకపుమాట నమ్ముట
తగవుకాదని పాటె తప్పదేము!

చడలేరు నామేర లెదురయి నిన్దన
బిగికొఁగిటన్ గ్రుచ్చి విడువదేము!

సా మంచి తలిదండ్రులేమరి నీ వెడ
పాలకమున కొప్పఁ జాలరేము!

నిన్నుఁగానక నులియైన నిల్వనోప-
మించిపోసీకు - నన్బ్రతికేంచు వడిగ-
నేలజాలము? నన్నిఁక నేలుకొనుము
కడలి మిసిమితాల్ప? కనుమంగములవేల్పు!¹¹

తనచెంతకు తనప్రియుడైన గంగాధరుడు ఎంతకు రాకపోవుటచే గౌరవముకు
వచ్చిన అనుమానముల పరంపర ఈ పద్యము. ఈ అనుమానపరంపరలు శ్రీ
సహజ స్వభావ ప్రదర్శకములుగా నున్నవి.

దాసుగారు రాజాస్థానములలో అనేక శృంగార చాటువులను చెప్పినారు.
మచ్చునకు ఆ రసికోపనిషత్సంత్రములుకొన్ని-

ధనమా రాదు, దురాశసోదు, పరతత్వజ్ఞానమాలేదు, కృ
ష్ణునియందా మదినిల్వబోదు, సుమబాణున్నోర్వఁగారాదు, ని
న్నెనయన్లోకములోన పాదు, విరహం బిట్లుండగా నీదు, పా
వన వంశంబు స్వతంత్రమీదు, చెలియా! పాంఛల్తుదల్ముట్టునే?

గోరిక తీరదాయె - నిను గొబ్బునఁ జూడఁగ దూరమాయె-నీ
వారికి భారమాయె - సునుబాణునివైరము ఘోరమాయె-నీ

కరుణారసము :

‘ఏకోరసః కరుణఏవ’ 14 అని భవభూతిచే ప్రశంసలందుకొన్న దీ కరుణారసము. భారతీయనాయకలలో జానకి కరుణారసముకన్న మొదటియాడుబిడ్డ. ఈ రామ రామను రావణుడు అడహరించి లంకలో మంచును. పీతాశ్వేషణమునకై రామచూతగా ఆంజనేయుడు సాగరము లంఘించి లంకకు వెళ్లి, అక్కడ అశోక వనములో శోకసాగరములో మునిగియున్న పీతను జూచును. దానిగారి యథార్థ రామాయణములో ఆంజనేయుడు దీనావస్థలో నున్న ఆ పీతను చూచి వాధపడుచున్న కరుణారసదృశ్యము -

అమ్మా యిట్లుంటివ! నీత! యా-హా-నిధిచేత ||య
ఎమ్మెయి వ్రాసె నీకీవ్రాత జగదేకమాత! ||య
ముద్దుగ జనకుడు గనుబాలా! సంపూతశీలా!
ప్రొద్దిటు గడుపవలసె నేలా-రాము నిల్లాలా! |య

చెక్కిటం జెయిచేర్చి వెక్కి వెక్కికెడ్చుచుఁ
గడ్డోయి వేడి నీగ్ధారైదేల!
ముక్తర నల్లాడు ముత్తైము విరియఁగ
నుస్సురంచున్ వెచ్చనూరైదేల?
పలవించి వడి సొమ్మసిలి వడంకుచుఁ జల్వ
చప్పరంబున నొడ జ్జూరైదేల?
యట్టగట్టిన కొప్పు నట్టిటు పీకి కొం
చొర సామీ యని యారైదేల?

అననిలో ధర్మమున్ నిల్ప నవతరించు
నాదిదంపతులార! యన్యోన్యవిరహ

తాపమునఁ గ్రాగుచుంటిరా - తల్లిదండ్రు
లార! యో జానకీరాములార! మీరు¹⁵

అంజనేయుడు విరహముతో క్రుంగుచున్న రాముని చూచినాడు. ఇప్పుడు మూర్తీభవించిన కరుణరసమువలె నున్న సీతను జూచి, గుండె బండలయి రాముని గూడ గుర్తుతెచ్చుకొని బాధపడినాడు. ఈ పద్యమున గన్నడు సీత చూచువారి గుండె బండలగునట్లున్నదికదా.

రామాజ్ఞచే సౌమిత్రి అరణ్యములో నొంటిగా విడిచివెళ్లినపుడు, జానకి విలపించిన విధము జానకీశపథ హరికథలో ఒక కర్షణరసమట్టము -

ప। ఎంతపని చేసితివి రామా నీ వింత కఠినుడవని యెరుగ ॥నెం

అ। సంతతంబు నిన్నె నమ్మిన సాధ్వీ నడవి కప్పగించి ॥యెం
నీచులాడుకొన్న నేమి నిజము నీవెరుగవా

నా చరిత పవిత్రమని యనలుడు సాక్ష్యమియలేదా ॥యెం

అపవాదమూడ్చి రాజ్యంబున నీతి ని
ల్పుటకు నన్ విడనాడె భూమిభర్త,
కాన స్రాణేశుపై నే నేరమును లేదు,
కలవార్తఁ దెల్పక కన్మోరంగి

యడవిలో ననుడించి యరిగిన సౌమిత్రి
తప్పిది, రామాజ్ఞ చెప్పినంత

నిండుగర్భిణినగు నేబడు దూరవస్థఁ
బరికింపలేకెట్లు ప్రతమందు

వ్రాసిపోయిన లక్ష్మణు వలనఁగీడు
నాకుఁదోచదుగాని, యెన్నంగ దుష్ట

రావణాసురుచేతఁ గొంపోవబడిన

నాడె చావక బ్రతుకుట నాదె తప్ప

ప॥ రమ్మా మృత్యువ వే నం జేకొమ్మా చచ్చి సుఖంతు నిపుడు ॥ర
నమ్మకొన్న రాముడు నన్నిడచెను నాకు నీకన్న మిత్రులెవ్వరిక ॥ర
తినుచో పులులార దీనులార మీ యాకలిదీరగ
ఇనకులదీపమైన రఘురాముని కిల్లాలనయ్యు నిదంబడి యీ
వనమున నొంటి విడువబడితి నింక బ్రతుకనొల్ల మీకు
పుణ్యమగునదైన ¹⁶ ॥ర

ఇట్లు సీత మృత్యువును కోరుకొనుటకు కారణము వైరాగ్యముకాక, భర్త
లోకులమాటలచే వెడలగొట్టెనను దాదయే. కనుక నిదియొక కరుణరసమట్టము.

హరిశ్చంద్రుడు సత్యమునకు దొరికిన శోకసార్యభౌముడు. దాసిగానున్న
చంద్రమతి స్వచ్ఛందమై మరణించిన పుత్రుని శవమును తీసికొని కాడికి వచ్చి, కాటి
కాసరిగా నున్నవాడు తన భర్తయగు హరిశ్చంద్రుడని గ్రహించిగెపుడు చంద్ర
మతికి శోకము కట్టలు తెందుకొన్న మట్టము -

అయ్యవచ్చి పల్లరించు కొడుక! ముద్దెయ్యవేల? నేల కేలపడక! ॥అ
నీతండ్రి కన్నీళ్లుల జూడు కొడుకా! యీ
రాతిరినుండి మరి యగుపడవా కొడుకా! ॥అ

ఎంత వచ్చె బ్రాణేశ్వర నేడు మన
చెంతఁ గొడుకీలు పడినాడు ॥అ

నీ కాకలిదప్పిక లికలేవా? కొడుకా! యీ
లోకనింద లిక నిన్నంటవురా ॥అ

పుట్టెడాస నీపై బెట్టుకొంటేని కొడుకా! న ॥అ

న్నట్టేటం బడలదోసితివా? కొడుకా?
ఎంత సుందరుండ వెంత సుగుణివి కొడుకా, నే
నెంత తలఁచుకొందురా? కొడుకా! |అ|

కొనసాగు వంశమందున నాణెము తైము
బుట్టితీవని నిన్ను ముద్దుబెట్టు
వీర ప్రసూతివై తే రమణీ యని
రెట్టిగాఁ బ్రేమ నా తట్టుజూపు
సకల సామంతరాట్చక్రంబునకు నిన్ను
భావి ప్రభునిగఁ గన్పర్చుచుండు
నీదు సౌజన్యము మోదంబుగాఁ జూచి
నావంక గర్వించి నవ్వుచుండు
నట్టి నీతండ్రి సర్వం సహాధినాథు
డిట్టు నిం గూర్చి బిట్టు శోకించుచుండె
జూడవేమి? మఱయును మాటాడవేమి?
యెంటిగా నేలపడక? నా చంటికొడుక!''

ఈ కడుపు తరుగుకొనిపోవు కరుణరస ఘట్టమును దాసుగారు కావలెనని 'శోకవరా?' రాగముతో అక్షరబద్ధము చేయుటవలననే, దాసుగారు రసపోషణ విషయమున ఎంత శ్రద్ధ తీసికొనినారో వేరుగా చెప్పనక్కరలేదు. ఇక చంద్ర మతి నోట పల్కించిన మాటలు కత్తిపీటలు.

గజేంద్ర మోక్షణ హరికథలో మకరిబాధకు తట్టుకొనలేక పట్టు సడలిన కరిరాజు చేసిన దీన ప్రార్థన యొక కరుణరస ఘట్టము (పు. 25). భాగవతమున బిమ్మెర పోతరాజు గజరాజులో పరకాయ ప్రవేశము చేసి ప్రార్థింపగా, దాసుగారు పోతనగారికన్న ఇంకొక మెట్టెక్కి -

వరనారాయణదాసావనుడౌనని - నినునే

కరము స్మరియించితిని గదరా

నిరంతరము విజయనగర వరంబునను వెలసిన సామి

రార గోపబాల యిది త

గురా సరిసరిరా మనుపవృరాత్వరగ.¹⁸

అని గజేంద్రుడుగా నవతారమేదాల్చి అభేదాధ్యవసాయముతో ప్రార్థించినారు. ఇక విజయనగర గోపబాలుని సంబోధించుట దాసుగారి గడుసుతనము. ఇది ప్రతి భాగవత పఠన ప్రాణికి పరిచయమైన ప్రసిద్ధ కరుణ రస ఘట్టము.

అట్లునకు ఆత్మజను అప్పగించుఘట్టము కన్నతండ్రులకు అకపిల్ల పుట్టగనే నిర్ణయింపబడిన తప్పించుకొనలేని కరుణరసఘట్టము. అశ్వపతిమహారాజు తన పుత్రికయైన సావిత్రిని సత్యవంతుని చేతిలో పెట్టుచు వగచుచున్న ఘట్టమును దాసు గారు సావిత్రి చరిత్రములో పోషించిన విధము-

ప| అప్పగించినాము నీ కన్నా మాయొక్క పిల్ల |న

అ| ఎవ్వడడిగెడైన నడిచి యెరుగదయ్యయో సుకుమారి |న

మి| అప్ప - యిచ్చకముల గొప్ప - దాడినమాట

తప్ప - దాజ్ఞకు మారుచెప్పదు -

మదిగప్పదు-వంత విప్పదు-చెరువుమప్పదు-సుగుణాలకుప్ప |న

నిన్ను కలంగన్న మొదలెంత నిన్వలచెన్

అన్నము పానమన దొక్కింతైన నిద్రపోదు

ఎన్నోనోములు నోచి కన్నా మెంతయు బెంచు

కొన్నా మిప్పు డెడయుచున్నాము నీ సుగుణము

విన్నాము గతియన్నాము నీవె మన్నాము దుఃఖమాచి |య

కాత్యాయనీపూజకై సన్నజాజులు
 గోయ మాయమ్మకుఁ జేయికందు
 నొకసారి సాష్టాంగ మొనగూర్చ మాపిల్ల,
 చెక్కిళ్ళు ముత్తైంపుఁ జెమటగాఱుఁ
 గూతమేరను దుర్గగుడికి నడువగ మా
 బొట్టె యడుంగులు పొక్కులెక్కు
 హంసతూలికతల్పమైన మా కూతున
 కొత్తిగిల్లిన పక్కలాత్తుకొనును
 బలుతపంబునఁ సావిత్రివరమువడసి
 కాంచి యెంతయుముద్దుతో బెంచినార
 మకట యిమ్మందఱూస నీ యలసుఁబోడి
 నెట్టులేదా? తండ్రి! నీ కిచ్చినాము¹⁹

ఈ పంక్తులు సావిత్రి పవిత్రజననకారణము, సావిత్రి సౌకుమార్యము, సావిత్రిని తల్లిదండ్రులు పెంచిన గారావము, సావిత్రికి సత్యవంతునిపై గల ప్రేమను వెల్లడించుచు, అశ్వపతియొక్క పుత్రికావియోగశోకమును హృదయ విదారకముగా శ్రోతల కందించుచున్నవి.

సారంగధరనాటకమున రాజాజ్ఞచే హంతకులు సారంగధరుని కాలుచేతులు ఖండించుటకు తీసికొనివెళ్ళిన ఘట్టము ఒక కరుణరస ఘట్టము. ఆ ఘట్టము నందలి సారంగధరుని మాటలు -

శుభపంథవరాళి - రూపకతాళము

ప। నీవే నాయాత్మకు శరణ - నిఘలాదికారణ |నీ
 అ। స్థావరముగఁబుట్టింపక - కేవల తిర్యక్కుఁజేయ
 కీ వసుమతి నను నరునిగ - నేల పుట్టించితివి తండ్రి |నీ

సువివేకమే తప్పయ్యెను - సూన్యతంబె ముప్పయ్యెను
భువీబాతకి రక్షబొందె - పూతజనుడె శిక్షబొందె 13

హరహరా! సర్వేశ్వరా! నాకెంత దుర్గతి పెట్టితివి. నిర్దోషునగు నాకుఁ
బిత్తవిరోధము, మృషాపవాదము, ఘోరమరణము వ్రాసితివా? కానీ, మించినది
తలపోసి కుందనేల? అక్కటా! ప్రాణస్నేహితుడా!

క్షణమెడబొసినప్పు నినుగన్నులఁ జూచినదాకఁ దోచకుం
డునుగద - రాత్రి నాదాకలనున్? నినుదప్ప మఱెవ్వనిం గనుం
గొనగద - ప్రాణమిత్రుడవు - కోవిదుడౌ నినుద్రోయు చేతులి
ష్టనఘుడ! శాస్త్రిబొందెడు సుమయ్య సుబుద్ధి! ననున్ తమించుమా

అడ్డుపల్కని వీణియ! యనుగె పారు
వంబ! నామాట వినినంత వంగు విల్ల!
తత్త్వమెరింగించు భాగవతంబ! మిమ్ము
బట్ట నా కరములకీకఁ బ్రాప్తిలేద?

నాబిడ్డకన్న సుందరుడెడని పారిం
బారి మోవినొక్కి నన్ ముద్దుపెట్టు
నాయన్న జగదేకనాయకుఁ డగునని
మఱిమఱి నన్ దన యరముజేర్చు
నాయయ్య చదువులోనం బ్రోడయని పలు
మఱు చెంతజేర్చి నాకురులు దువ్వు
నాతండ్రి శాశ్వతఖ్యాతి నొందు నటంచు
నన్ను! గన్నపుడెల్ల మిన్నముట్టు

అట్టి ననుగన్న తల్లి నాయాపద విని
యెట్లు భరియింపగల్గు? నింకెట్లు బ్రతుకు?

హరహరా! సర్వలోకేశ! పరమసాధ్వి
నిట్లు కుండింప నను సృజియించినావ?²⁰

అర్చిలో నున్న సారంగధరుని మాటలలో ఒక క్రమమున్నది. మొదట తాను నిర్దోషియైనను తనకు ఈ దుర్గతి పట్టెననియు, తరువాత తన ప్రాణసఖుడైన సుబుద్ధి చెప్పు మంచిమాటలను వినక అతనిని త్రోసిపోయిన దోషమునకు తన చేతులకు ఈ శాస్తి జరుగుచున్నదనియు, తరువాత వీణెను, పారువమును, ధనుస్సును, భాగవత గ్రంథమును తన చేతులలో పట్టుకొను ప్రాప్త మిక లేదనియు, తరువాత తన కన్నతల్లి ప్రేమ గుర్తుకు వచ్చి, ఆ పరమసాధ్విని బాధపెట్టుటకు తన్ను సర్వలోకేశుడు సృష్టించెననియు బాధపడినాడు.

దాసుగారు నృభావసిద్ధముగా కరుణాహృదయులు.²¹ కరుణరస పోషణావకాశము వచ్చినచో పోషించుటలో అశ్రద్ధ చేయుదురా?

హాస్యరసము :

నాట్యకావ్రమునుండి రసముల పట్టికలో హాస్యము వల్లింపబడుచున్నను, పూర్వగ్రంథములందు హాస్యము హాస్యముపాలే యైనదనియనక తప్పదు. లక్షణ రక్షణమున్నంత హాస్యమునకు లక్ష్యశిక్షణము లేదు. శ్రవ్యకావ్యము లందు సరిగా వినబడదు. దృశ్యకావ్యములందు మాత్రము నామమాత్రముగా విచూషక పాత్రయందు భయభోజనములతో బ్రతికినది.

ఈ సందర్భములో హాస్యరసమును గూర్చి శ్రీ మదునాపంతుల సత్యనారాయణకావ్రీగారి వాక్యములు జోక్యము చేసికొనదగినవి -

‘మన సారస్వతంలో మొన్నమొన్నటి వరకు హాస్యమనేది అనుషంగికంగా సాగుతూవచ్చిందేకాని, ఆధికారిక రసం కాలేక పోయింది. శృంగార రసానికి

20. సారంగధర - పు॥లు 94, 95-

దాసుగారి వ్యక్తిత్వమే యిట తొంగిచూచినది.

21. దయ అను అర్థమున నున్న ‘కరుణ’ అను శబ్దము అకారాంతము, స్త్రీలింగము (కరుణా), రసపరమైన ‘కరుణ’ అను శబ్దము అకారాంతము, పుంలింగము (కరుణః)

వెనుక ఉండి చెంగు పట్టుకొని నాటకరంగంలో మధ్యమధ్య నడవడం తప్ప, హాస్య రసం స్వతంత్ర విహారం చేసింది లేదు. ఇటు భారతీయ వాఙ్మయమూ, అటు పడమటి రచయితల పోకడలూ ఆకళించుకొన్న కొందరు మేధావులు, హాస్యరసానికి దాస్య విముక్తి కలిగించి స్వతంత్ర ప్రతిపత్తిని ప్రసాదించారు.”²²

కథాకథనము ప్రధానముగా వ్యక్తినిష్ఠము. కథకునకు సమరూపిత ప్రజ్ఞా ప్రదర్శనము ఉండవలసిన ప్రాథమిక లక్షణము. ఈ ప్రజ్ఞాప్రదర్శనమునకు తక్కినవాని విషయ మెట్లున్నను ప్రాస్తావిక పద్యములు, ఛలోక్తులు, చమత్కారములు, హాస్యప్రసంగములు, పిట్టకథలు వాగ్రూపమైన సామగ్రి. ఈ సామగ్రి దాసుగారికి అపారము అనుటకు లోకము ఆయనకు ఆరతి పట్టుటే తరుగు లేని సాక్ష్యము. కాని ఈ విషయము వ్యక్తినిష్ఠము.

దాసుగారి హాస్యము గ్రంథనిష్ఠమై యెంత యున్నదని గ్రంథములవైపు దృష్టి ప్రసరించినచో, దాసుగారు హాస్యరసప్రధానముగా సూటిగా వ్రాసిన గ్రంథము దంభపుర స్రహసనము. అది లభింపలేదు. ఇక వారు సూటిగా హాస్య రసమునకు ఆలంబనముగా చిత్రించిన పాత్ర సారంగధరనాటక మందలి విమాషకుడు. ఈ విమాషకునకు వారు పెట్టినపేరు ‘గిలిగింత’ ఈ గిలిగింత యను నామకరణమే దాసుగారి హాస్యదృష్టికి తార్కాణము. ఈ గిలిగింత పెట్టిన రెండు గిలిగింతలు —

సారంగధరుని పావురము చిత్రాంగి మేడపై వ్రాల, ఆ పావురమును తీసి కొనిరమ్మని సారంగధరుడు గిలిగింతను పంప, గిలిగింతకు చిత్రాంగి మేడయొద్ద చిత్రాంగి దాసియైన అంటింత ఎదురగును. అప్పుడు జరిగిన గిలిగింత అంటింతల హాస్యసంభాషణము—

అంటింత : (ప్రవేశించి) ఓరీ! ఓసీ! గిలిగింతగారూ! చాలా దినములకు నీరాక. నీవు నా మగడవై నచో నిన్ను నాపైటలో నిముడ్చుకొని దాచుకొనక పోదునా? యీ మామిడిపండ్లు కావలెనా?

గిలిగింత : కోతపండ్లుకావు. తట్టపండ్లునుం గావు. నీ- యీ రాలుగాయలు నాకెందుకు?

అంటింత : నిజమైన మగవాడవై నచో మరెంత గోటు చేయుదునో?

గిలిగింత : చేయుదునో, మానుదునో, రాలుగాయలం బండించకపోవుదునా? రసము
పిండించకపోవుదునా? నీ బలుపెండించకపోవుదునా? 23

ఈ సంభాషణమునందలి హాస్యము సహృదయైకవేద్యమే కదా. మామిడి
పండ్లు హాస్యమును పోషించుటకు రంగస్థల మెక్కినవే కదా. 'రాలుగాయలు'
ప్రాత సాహిత్యములో దొరకనివి.

మరియొక ఉదాహరణము-సారంగధరున తండ్రి యగు రాజరాజనరేంద్రుడు
పేటకు వెళ్లి తిరిగి వచ్చుచు గిలిగింతను చూచును. అప్పటికే చిత్రాంగి సారంగ
ధరుని బలవంతముచేసి విఫలమనోరథ యగును. అప్పుడు రాజరాజనరేంద్ర
ప్రభువుతో ఏమి మాటలాడవలెనో తెలియక మాటాడుచున్న గిలిగింత పలుకులు-

గిలిగింత : గిలిగింతా, వలవంతా, అంటింతా, ఎంట్రింతా, ఎకిరింత, చికి
లింత, బాలెంత, చూలింత, కుక్షిణీదొంత, చింత మంచిపేర్లే. ఓహో,
ఏలినవారు కనులపండువుగా విచ్చేసిరి. ఎన్ని సొట్టనక్కల పేట్రాడి
నారు? మరెన్ని గుడ్డికొంగలకు వలవైచినారు? ఇంకెన్ని చచ్చుతొండల
కురిపన్నినారు? మరియునెన్ని యడవి దోమలంజంపి తెచ్చినారు? తమ
పేట్రవైభవ మొకసారి నెలవిండు. వివేక సింహముం బట్టిరా లేదా? 24

ఈ గిలిగింత మాటలలో మొదట తొట్రుపాటు, తరువాత ముఖ్యమైన విష
యమును దాచుకొనలేక 'వివేకసింహముం బట్టిరా లేదా?' అని యనుటయు
హాస్యధోరణిలో నున్నది.

రుక్మిణీకల్యాణకథలో రుక్మిణీని కృష్ణుడు తన యింటికి తీసికొనివచ్చినపుడు
భర్తగదిలోనికి రుక్మిణీని పంపుచు సుభద్ర రుక్మిణీని 'గేలిచేసిన కీలుపట్టెను
మాటలు'.

ప! వదినె! యెంతటి ముద్దరాలవె-శా

బాసు-మోహముదెల్పె జాలవె!

1వ

23. సారంగధర పు॥లు 26, 27

24. సారంగధర - పు॥లు 56, 57

అ! గదిమెదేల? తోటికాంతల సిగ్గెన

గరితపు-నాయన్నన్ గడు నలయించకు |వ

1. పదంపడి పసినాటనుండియు వలచినావు సరోజిలోచను
అదునెఱిగిరమ్మని రాయబార మంపుకొన్న వగల
పంకాయ |వ

2. వెన్నెది నెడుగాన కృష్ణుడు మెత్తన
కన్నెరో! నీ రాచకఠినతఁ జూపకు
పిన్నాడబిడ్డకుఁ బ్రియముగ గదిజారు
చిన్న మేనల్లుని శీఘ్రమె కనవలె

3. పన్నెదేలా గడుసుమాటల? పన్నెలాడిరొ రాత్రిమించె

వెన్నునకుం సేవలంజేయుము-వెల్లివచ్చెద రాము మరల ²⁵|వ

ఇందలి మృదుహాస్యము పల్లవి యందలి స్రవతిపదము. అనుపల్లవి యందలి 'తోటికాంతల సిగ్గెన గరితపు'; చరణము లందలి 'అదునెఱిగి రమ్మని రాయబార మంపుకొన్న వగలపంకాయ.', 'పన్నెదేలా గడుసుమాటల' అను పంక్తులు వ్యక్తము చేయగా, తక్కిన పంక్తులు ఈ హాస్యమునకు భాభాగి యనుచున్నవి. అన్నియు నొకయెత్తు 'వగలపంకాయ' యొక ఎత్తు.

భీష్మచరిత్ర హరికథలో వెనుక ఆడుదియైన శిఖండి భీష్మునితో యుద్ధము చేయుటకై అర్జునుని రథమెక్క, అపుడు 'వింతనవ్వున' భీష్ముడు శిఖండితో ననుచున్న మాటలు -

ప! మగవాడవై తివా? మగువ! యిప్పుడు నీవ

తగిలి నన్ను జయింపఁ దగనోచినావ |మ

అ! ఎగచుమా గొణములు-నేమారు దొడుగఁజూసు

నగరె నీతోబోర-నాసాటివారెల్ల |మ

1. నాఁడు భార్గవు ప్రాపునన్ మోసపోతివా?

నేఁడు పార్థుని దాపు నీకోర్కె నొడఁగూర్చు ²⁶ |మ

ఈ పల్కులు ఎగతాళి పలుకులు. 'మగువా! ఇప్పుడు నన్ను జయింప మగవాడవైతివా? నేను బాణములు మారుపేయను. నేడు నీకోరిక పార్థుని దాపున తీరును. నీవు నోచినావు' అను మాటలు హేళనాత్మకములైన హాస్యపు పలుకులు.

అంబరీషచరిత్ర హరికథలో దుర్వాసుని సుదర్శనచక్రము వెంబడింప, అతడు కైలాసమున కేగి పరమేశ్వరుని శరణము వేడ, పరమేశ్వరుడు తాను అశక్తుడనవియు, తాను వెనుక విష్ణుమాయచే పరాభవము నెందిన విషయము చెప్పు సందర్భములోని శివకేశవుల హాస్యసంభాషణము-

1. వినుము తొల్లి నాకడకు శ్రీవిభుం డొకనాఁడు రాఁగ

వినుతి చేసి యిట్లంటి నాస్థైర్యవిభవము చూపఁగ బాగ

2. అఁడుదానవై యల్లనాఁడు నీ వసురుల వలపించుగతి

నేఁడు నీప్రజ్ఞ చూపి నన్ భ్రమ పెట్టగలవె? శ్రీపతి!

3. అనుచు గర్వపడ మీసముందువ్వి హాస్యముగా నేబల్క

వనజాక్షుడు నాతో నిట్లనియెం బలుమరు చిఱునవ్వొల్క

కామము ద్రెంచినావు-మరి కంఠములో విషముంచినావు-బ

ల్పముల దాల్చినావు-సులభంబుగ మృత్యువు గెల్చినావు-దు

ర్భామి వసించినా-వహహ-పుట్టెను జేతధరించినావు-నిన్

జామ భ్రమింపసేయుటెటు? స్థాణుడ! నిర్ణిత పంచబాణుడా?

సగము మగవాడ! నీవు మీసముదువ్వి

నన్ను నెగతాళిసేయు మెంతయునునవ్వి

నింతవాడను నిన్ను భ్రమింపజేయ?
దిస్సమొలవేల్పు! సెలవిమ్ము తిరిగివత్తు²⁷

ఇవి హాస్యపు పలుకులు. గంగాధరుడు విష్ణునితో 'నీవు వెనుక ఆడుదానవై రాక్షసులను భ్రమపెట్టినట్లుగా నన్ను భ్రమపెట్టగలవా?' అని సవాలుచేయగా, విష్ణుడు హాస్యగర్భితముగా అతని గొప్పలు చెప్పి, 'నిన్ను భ్రమింపజేయగా నేనెంత వాడను?' అని సమాధాన మిచ్చును. ఈ విష్ణుని సమాధానము హాశనాత్మకము. తరువాత విష్ణువు మాయా భామపేశముతో వచ్చి శివుని పరాభవింపును. 'దిస్సమొల వేల్పు! సెలవిమ్ము తిరిగివత్తు' అను పాదములో 'మరల వచ్చెదను. నీ గుడ్డల నూడదీయించి నీ గర్వమును రూపుమాపెదను' అను వ్యంగ్య మున్నది.

రాద్రసము :

ప్రహ్లాదచరిత్ర హరికథలో తన తమ్ముడైన హిరణ్యాక్షుని సంహరించిన విష్ణుని సర్వేశ్వరుడని తన పుత్రుడైన ప్రహ్లాదుడు వాదించుచుండ, క్రోధముతో హిరణ్యకశిపుడు మండిపడినవిధము-

ప। వెరువవదేలరా తులువా నీకేది దిక్కు నామ్రొల 10

అ। తరమా నాయాజ్ఞుందాట సరిగా ముల్లోకములందైన 11

మి। మెరయలేకు మిక్కిలి రవి మింట, వి

సరగబోదు కరువలి వడితోడన్

చురకద్గి మిగుల, జముడు ప్రాణుల

బారిగొనండు నా సెలవు దప్పి

1. చెడుగా విష్ణుండే వీరుడని చెప్పెదా నీ నార్నాప్పిగా

వెడగా యటువంటివాడేనివాడు వేల్పుల నేజంపనెటుపోయె

కడున్నీతోడి బాలకులకు మోక్షమందాసబుట్టించి విష్ణుని బా

గడి కులాచారముల్ జెరచు నిన్నుగను దురాత్ముఁ జంప

బూజ్యుమగు²⁸

27. అంబరీషచరిత్రము - పు. 19

28. ప్రహ్లాదచరిత్రము పు. 26

తులువా! నాయాజ్ఞను పాటింపకపోయినచో ఈ మూడులోకాలలో నీకు దిక్కేదిరా? నా అనుమతిలేక సూర్యుడు పేడి నెక్కువ చూపలేడు. గాలి పేగముగా వీచదు. అగ్ని మిక్కిలి కాలదు. యముడు ప్రాణులను కొనడు. నీ నోరు నొప్పిపుట్టునట్లు విష్ణుడే వీరుడని చెప్పెదవేలరా? వాదంతటి వీరుడైన నేను దేవతలను చంపునపుడు ఎక్కడకు పోయే? మోక్షమని ఆశపుట్టించి తోటిబాలురకు కూడ విష్ణుభక్తి ప్రచారము చేయుచున్నావు. కులాచారములను పాడుచేయు నిన్ను చంపుటయే పుణ్యము- అను హిరణ్యకశిపుని క్రోధవూరిత మగు పలుకులలో నున్నది రౌద్రరసము.

మార్కండేయచరిత్ర హరికథలో, బాలమార్కండేయుని ప్రాణములు తీసికొని పోవుటకు వచ్చిన యమ భటులు, అతని దరిచేరలేక, ఆ విషయమును యమునితో చెప్పి, ప్రళయానలమువలె రౌద్రాకారుడై యముడు, తపము చేయుచున్న మార్కండేయుని చెంతకు వచ్చి క్రోధముతో ననుచున్న మాటలు-

ప! ఔర కన్నుగానక నాయాజ్ఞ మీరితివా | ఔ

అ! వరీ నీదిక్కు వచ్చు వారిపు | ఔర

మి! సారసభవాండమందు నాదు శాసనముం ద్రిప్పబాలువారలె
వ్వారు గానరాదు నీవనఁ దృణప్రాయముగద చూడు నా
తమాస || ఔ

1. ఇంద్రునై నఁ పెకలింతు నా. యు

పేంద్రునై నఁ గబళింతు చంద్రసూర్యాది గ్రహములుంగూడ
శాసింపబడు నావలన ని

స్త్రుంద్రుడనై జగమునందుఁ దిరిగెద

సాంద్ర యశోనిధి న్గాలుండ²⁹

|| నౌరార

ఔరా! బాలకా! కన్నుగానక నాయాజ్ఞ మీరితివా? ఇప్పుడు నీకు దిక్కేవరురా? బ్రహ్మాండమందు నాయాజ్ఞను దాటగలవారెవ్వరు లేరు. ఇక నీవ తిరస్కరించునది. నీవు నాకు గడ్డిపోచవంటివాడవు. ఇంద్రుని పెకలింతును. ఉపేంద్రుని

2. మార్కండేయ చత్రము, పు|| లు 42, 43

కబళింతును. చంద్రసూర్యాది గ్రహములు నాచే శాసించబడుచున్నవి. ఎదురులేక లోకములో తిరుగు కాలుడనురా. బౌరౌరా; నా యాజ్ఞను మీరితివా? అని యొడలు తెలియని క్రోధములో యముడు పలుకుచున్న ఈ ఘట్టము రౌద్రరసము పోషింప బడిన ఒక ఘట్టము.

అంబరీషచరిత్ర హరికథలో చక్రానలజ్వాలలకు భయపడి దుర్వాసుడు మహేంద్రుని శరణువేడ, మహేంద్రుడు తాను అశక్తుడనని తెల్పుచు, వెనుక తాను పొరపడి కృష్ణునకు అపరాధము చేసిన వృత్తాంతమును వివరించును. ఆ వృత్తాంతములో శ్రీకృష్ణుడు తానే భగవంతుడనని గోపబాలకులకు చెప్పి, ఇంద్రునకై యాగములు చేయుట అనవసరమని బోధింప, ఇంద్రునకు కోపము వచ్చి మేఘములను పిలిపించి, వానితో అనుచున్నమాటలు -

ప॥ అనాహ యెంత విపరీతము నా గొల్లడొనర్చె ॥అ

అ॥ మహిలోపల నాయాగము మాన్పి కాటులార్చె ॥అ

మి॥ గహనంబుల పశువులుం గడునర్చింపఁదగిన వఁట
ఇహీహీ త్రిభువనేశ్వరుఁడ నేదనపూజకుఁ దగనఁట ॥య

1. కర్మమేవైవమనుచు జ్ఞానము బోధించెన్
దుర్మదమున నన్ను మహేంద్రుని తృణీకరించెన్
పేర్మిశ్రుతి స్మృతి చోదిత విధులెల్లన్ వ్యర్థములఁట
ధర్మమే గోరక్షణమట తన మాటలె వేదములఁట ॥య

భళిర యాడింభ నా స్తికు పల్కు- నమ్మి
యాదవులు నన్ను మఱచిరి యవనిలోనఁ
గావునన్ మీరు దబ్బునఁ గడు ప్రళయముఁ
బెంచి వారల కొంపలు ముంచిరందు³⁰

అహహ! ఆ గొల్లడు (శ్రీకృష్ణుడు) ఎంత విపరీత మొనర్చెను? నేను పూజకు తగనట. యాగములు మాన్పించి పాడుకూతలు కూయుచున్నాడు. కర్మమే దైవ

మని మహేంద్రుడనైన నన్ను గూడ తృణీకరించెను. గోరక్షణమే ధర్మమట. తన మాటలే వేదములట. తక్కినవన్ని వ్యర్థములట. ఓ మేఘరాజములారా! అచింభ నా స్తికుని మాట నమ్మి యాదపులు నన్ను లెక్కచేయకున్నారు. మీరు వెంటనే ప్రళయము సృష్టించి అ గొల్లపల్లెను ముంచివేయుడు - అను యెంద్రుని అవమానజనిత క్రోధపూర్వక ప్రతీకారవచనములుగల ఈ ఘట్టము ఒక రౌద్రరస ఘట్టము.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథలో హరిశ్చంద్రుడు విశ్వామిత్రునిచే సృజింపబడ్డ మాలగతితలు హరిశ్చంద్రుని రతిక్రీడలకు పురిగొల్పి, హరిశ్చంద్రుడు తిరస్కరించును. అపుడా మాలెతలు ఏడ్చుచుండ, 'ప్రళయాగ్ని విధమున రౌద్రమూర్తియై కౌశికుడు వచ్చి హరిశ్చంద్రునిపై మండిపడుచున్న ఘట్టము -

ప! ఔరార! క్రూరరాజాధమా!

నా ఆశ్రమంబులోన నీకీ అల్లరేమిరా! ఔ

అ! ఏరక నన్గానక నా పెంపుడు లేడి

నెంతయు నెదిరించి బెదిరించినదికాక | యశా

1. వేటాడి యపనితంపు భటులతో

గోటున నా యజ్ఞవాటమున విహరించె | డా

2. నాకుఁదెలుపఁబోక నాముద్దుకన్నెలఁ

జీకాకుపరచి శిక్షించినావే | మా

వీరి నేడ్చింపనేల - ఇవ్వారి నాదు

కన్నుఁగవకన్న నెక్కుడు కాఁగఁజూచు

కొందు నా ముద్దుకూతులఁ గొట్టితేమొ

పల్కుమా వేగ మతోపభాజనమ్మ!³¹

ఔరార! ఓరీ! క్రూరరాజాధమా! నా ఆశ్రమములో ఈ అల్లరేమిరా! నా పెంపుడులేడిని బెదిరించినావు. అసవిత్రులైన భటులతో నా యజ్ఞవాటమున

తిరుగుచున్నావు. నాకు తెలువకుండ నా ముద్దుకన్నెలను ఏడ్పించినావు. కొట్టినావు. ఈ చేష్టలన్నియు ఏమిటికిరా? పేగమే పల్కుము - అని గద్దించు విశ్వామిత్రుని పల్కులు గల ఈ ఘట్టము ఒక రౌద్రరసఘట్టము.

భీష్మచరిత్ర హరికథలో అంబా నిమిత్తమై జరుగు యుద్ధమున, జామదగ్ని తన మాటవినక, తనతో యుద్ధమునకు తలపడ్డ శిష్యుడైన భీష్మునితో 'పటసట పంక్తి కొరుకుచు' నిప్పులు క్రకక్కుచున్న ఘట్టము.

ప॥ నిన్నటి జయమున కుబ్బి గర్వించు నీపని పట్టెద నేడు ॥ని

అ॥ పిన్నపెద్ద తారతమ్య మెరుగవ పీచమడంచెదః జూడు ॥ని

1. కండ్లకొప్పు మెండు నీకుఁగలదని కన్నుగానవు కుమారా
కొండ యెంత వజ్రమెంత తెలియవు కొంచెమైన నారార ॥ని

మొన్నటివాఁడవు తెలిసిన

తెన్నునఁ బెద్దల నెదిర్చి తెగ నల్లెదు నీ

కన్నమ్మ కడుపు చల్లగ

నున్నేనియు బ్రతికెదేమొ యోరీ కుట్టా!

ధర్మమనంగ సత్కర్మమ్ము, పెద్దల

పర్తనమున దాని భంగితోఁచు

సీతిగల్గిన సర్వభూతహితంబగు

బ్రహ్మఋషులతోడ వాడు తగదు

లతకుఁ బందిరిమాడ్కి రమణికి మగనిని

జతగూర్పఁదలఁచుట జడ్డితనమ?

పిల్లను గ్రుడ్డు లా వెక్కిరించిన యట్టి

గురునకు శిష్యుండు గతిమే దగవు

యావన మదంబునం దగరాపనిమ్ము

కొమ్ములందాకి ఢీకొని కొంఠమీఁద

సహజశత్రువు నాకు నీ శత్రుజాతి

కనుక నిన్ ద్రుంతుఁ జెల్లినఁ గాచుకొనుము³²

ఓరీ! కుఱ్ఱా! నిన్నటి తాత్కాలిక జయమునకు ఉబ్బి గర్వించు నీపనిపట్టెదను. పిన్న పెద్ద తారతమ్య మెరుగక, కండక్రొవ్వు కలదని కన్నుగానకున్నావు కొండ శక్తివజ్రశక్తి కొంచెమైన తెలియకున్నావు. నిన్నమొన్నటి వాడవు. తెలిసినవాని వలె పెద్దల నెదిరించుచున్నావు. నీ కన్నతల్లి కడుపు చల్లనిదైన ప్రతికెడపేమో. మాబోటి పెద్దల వర్తనము వలన ధర్మమన నేమియో తెలియును. మాబోటి బ్రహ్మర్షులతో వాదుతగదు. గమణిని మగనితో చేర్చుట మూర్ఖత్వమా? సిల్లను గ్రుడ్డు వెక్కిరించునట్లు గురువునకు నాకు శిష్యుడవైన నీవు న్యాయము తెల్పెదవు. మదమున పొద్దేలు కొమ్ములతో కొండను ఢీకొనునట్లున్నది నీ పద్ధతి. నీ శత్రు జాతి నాకు సహజశత్రువు. కనుక నిన్ను చంపెదను. శక్తియున్న కాచుకొనుము అను పరశురాముని పల్కులు గల ఈ ఘట్టము ఒక రౌద్రరసఘట్టము.

వీరరసము :

ఉత్సాహాత్మకమైన ఈ వీరరసము ఉత్తమప్రకృతికము. ఈ వీరరసము దానవీరము, ధర్మవీరము, యుద్ధవీరము, దయావీరము అని ప్రధానముగా నాలుగు విధములు. 'సచ దానధర్మయుద్ధైర్దయయాచ సమన్వితశ్చతుర్థాస్యాత్'³³

భీష్మచరిత్ర హరికథలో, భీష్ముని జయించుట అసాధ్యమని, కొంతేయులు కృష్ణసహితులై చాటుగా రాత్రిసమయమున భీష్ముని చెంతకేగి, తమకు విజయము కల్గునట్టి మార్గము' చెప్పుమన, గాంగేయుడు తన్ను వధించు నుపాయమును చెప్పిన ఘట్టమొక దానవీరరసఘట్టము (పు. 27)

పితృకార్యసిద్ధికై తన నకల శక్తులను దారపోయుట పుత్రుని విధి అని చాటి చెప్పినవాడు గాంగేయుడు. పితృసౌఖ్యమునకై రాజ్యమును, వివాహమును కాల వన్నిన దేవప్రతుడు, భీష్మచరిత్ర హరికథలో శసథము చేసినభీష్ముడైన ఘట్టము ఒక ధర్మవీర ఘట్టము.

32. భీష్మచరిత్రము, పు||లు 18, 19

33. సాహిత్యదర్పణః-తృతీయః-పరిచ్ఛేదః - శ్లో 234

ప॥ నేనొల్లనిక రాజ్యభోగము నీ మనుమలే చేరినీ

అ॥ భూనాథుండు నీ కొమార్తెయు మోదవార్నిధిఁదేలనీ "నే

1. బ్రతుకు వరకున్ బ్రహ్మచర్యవ్రతమునేఁ గావించెదన్
హితముగా నా కన్నతండ్రికి ఋణము తీర్చి తరించెదన్ ॥ మే

తనయుఁడు కల్గినాఁడని మదంబునఁ బొంగెడు తల్లి దండ్రులన్
మనమునఁ గుందనీక కడు మన్ననతోడత వారి యాజ్ఞ చొ
ప్పునఁ జరియించు చుంట విధి పుత్రునకుం బితృకార్యసిద్ధికై
కనుకఁ బ్రతిజ్ఞ నీ విధముగా నొనరించితి ధీవరోత్తమా!

రాలనీ చుక్కలు కూలనీ కులగిరు

లిలఁగుంకనీ వార్ధులింకిపోని

ఆకస్మికముగ సూర్యాచంద్రముల్ గతుల్

దప్పనీ జగమెల్ల తల్లడిలని

పిడుగులు గురియనీ పెరిలిబ్రహ్మాండముల్

పేలాల పోలికం బేలిపడని

ప్రళయము పెట్టనీ భైరవుఁడు త్రిశూల

ధారుడై ఫాలనేత్రము తెరువని

దోడియెఱునఁగాని యొక్కింతయైన

నాప్రతిని తప్పిపోవడు నమ్మవలయు

అఖిల పావని నాతల్లి యయ్యేనేని

ధర్మవెప్పుడు నాతండ్రి తప్పఁజేనీ³⁴

ఈ ఘట్టము నంబలి 'హితముగా నాకన్నతండ్రికి ఋణము తీర్చి తరించెదన్, వారి యాజ్ఞచొప్పునఁ జరియించుచుంట విధిపుత్రునకున్' అను భీష్మునిమాటల వలన, ఇందు పోషింపబడిన రసము ధర్మవీరము. 'రాలనీ చుక్కలు కూలనీ

కుల గిరులు....' అను సీసపద్యమున దాసుగారు భీష్ముని స్థిరసంకల్పమును సంగీతాత్మకముగా చదువుటకు అనువైనదై లిలో వెల్లడించినారు.

భీష్ముడు తన తమ్మునికొరకై రాజులనందరిని జయించి కాశీరాజపుత్రులను మువ్వరను రథముపై నెక్కించుకొని తీసికొనివచ్చుట ఒక యుద్ధ వీరరస ఘట్టము.

ప। వీరులున్న నెవ్వరై న వీరల విడిపించుకొండు ||పీ

అ। పోరిలోన మీకుగల్గు భుజాబలము చూపరండు ||పీ

1. తమ్మునకు బెండ్లి సేయదలచి వీరిగై కొంట
ఇమ్మహిలో రాక్షసోద్వహమ్ము త్కృత్యధర్మమంట ||పీ

అనుచుం బల్కెడు గంగసూనుపయి నానాస్త్రాళి సాశ్వాది ముఖ్య నృపాలుర్గురియింప వాని నడుమన్ ఖండించి భీష్ముండ నేక సరాధీశుల చెంతయున్ విరథులన్గావించి యడ్డెమి లేక నిరాయాసముగా స్వకీయపురి వేడ్కన్జొచ్చె బ్రఖ్యాతుడై

'వీరులున్న నెవ్వరై న వీరల విడిపించుకొండు, పోరిలోన మీకుగల్గు భుజాబలము చూపరండు' అను పల్లవి యందలి పలుకులు 'సవాలు' చేయు సందర్భములో ఎదురగు తొలిపలుకులు. ఇందు పోషింపబడిన రసము యుద్ధవీరము.

సావిత్రిచరిత్ర హరికథలో సత్యవంతుని మిషగా గొని దయావీర రసమును గ్రుమ్మరించిన ఒక ఘట్టము-

అంతట సత్యవంతుడు మహాటవిలో నొక వేలపోతు నత్యంత రయంబునన్ బెనగి వ్యాఘ్రాఘనాస్యము నుండి కాచి తానెంతయు లేతపచ్చికల నిట్టికి మేపి భయంబువాపి విశ్రాంతి యొసంగి, బల్ కనికరంబు మెయిం దలపోసె నిట్టులన్

ప॥ ఎందుకింత కనికారము డెందము! నీకేమి కార్య ॥మె

అ॥ ఎందైన నివృత్తాజ్ఞ నెవరితరము తప్పింపగ ॥నెం

మి॥ అందముగా భూతంబుల కన్యోన్యం బాహరము
సందియంబులేదిది సహజంబు సృష్టిగొన గావున ॥నెం

1. నీకు నిష్పాద గబీల్చు నీటి నగ్గి దెగగాల్చు
నారయ సరిబలములైన నవి రెండున్గలసి నిల్చు
ధారుణిలో హింసయు దయ కారము పరస్పరంబు
నూరకుండ మేల్కొలుపు-డల కున్నది నైవ మఠాణా ॥యెం

ఎట్టియాకలియైనఁ జెట్టుకాయన్ద్రుంపఁ
జెల్లవు చివురైనఁ జిక్కలేవు
ఈగల న్బాధించి యెంతయుఁ గోర్కెయుఁ
దేనెపట్టులు తీయఁబూనుకొనవు

దవ్వులనుండి యందంబుగ పూలు గ
న్గొనుచుందువేకాని కోయఁబోవు
తొడరి నీపై వచ్చు దుష్టజంతువుఁ జంప
నొప్పవు నేర్పునఁ దప్పకొనెడు

ఆత్మవలె నీ సమస్త చరాచరముల
నెంచి ప్రేమించు నీకు హింసించఁదగిన
వస్తువెయ్యది యింకెట్లు బ్రతుకవచ్చు
కటకటా! దయకన్నను గట్టమేది?

పెనిమిటికడ ముద్దుగునిసెడి గువ్వ స
దేల సాళువ డేగ యెగదదన్నె?

పచ్చిక జివురించి బలసిన డొంకల
కెగ్గబాకి మేకపోతేల మేసె?

నీటియొడ్డున త్రుళ్లి పాటపాడెడు కప్ప
జెట్టిని పామేల పట్టిమింగె?
కొండను ఢీకొను కొమ్ము విదిలించు
నేన్నును సింగ మదేల చంపె?

ఇజ్జగంబున నన్యోన్యహింసవలనఁ
బ్రబలు భూతంబు లిది స్వభావంబుగాన
కాని ప్రకృతి విలక్షణ కార్యమైన
యీశు తత్త్వము దయ నాకెట్లు వచ్చె?³⁶

సత్యవంతుడు మహాబలిలో పులిలోబబ్బ వేటపోతును రక్షించి, ఇట్టికి లేత పచ్చికలను పెట్టి భయముపోగొట్టి, తనకు గల దయను గూర్చి ఇట్లు చర్చించుకొని నాడు-

దెందమా; ఎందుకు నీకింత కనికరము? శివుని ఆజ్ఞలేనిది ఏమియు జరుగదు గాదా. సృష్టిలోగల భూతంబులకు అన్యోన్య మాహారముగా భగవంతుడే కల్పించి నాడు. ఎంత ఆకలైనను చెట్టుకాయను ద్రుంపలేవు. తేనెటీగలను బాధించి తేనె పట్టులను తీయఘానుకొనవు. అందమైన పూలను దూరమందుండి చూచుచుండునే కాని కోయబోవు. నీపైకి వచ్చుచున్న దుష్టజంతువులనుండి తప్పుకొందువేకాని వానిని జంపదలపవు. సమస్త చరాచరములను ప్రేమించు నీకు హింసించదగిన వస్తువేమియు లేదే. ఇంక బ్రతుకుబెట్లు? లోకములో దయకన్న కష్టమైనది లేదుకదా. పెనిమిటి చెంత సుఖముగానున్న గువ్వను సాకువడేగ ఏల ఎగరదన్న వలెను? చిగిరిన లేతపచ్చికలను మేకపోతేల తినవలయును? నీటియొడ్డునగల కప్పను పామేల మ్రింగవలయును? కొండను ఢీకొనగల ఏనుగును సింహమేల చంపవలయును? కాన చూడగా ఈలోకమున అన్యోన్యహింసవలన భూతములు బ్రతుకుట సృష్టిస్వభావము. కాని ప్రకృతి విలక్షణమైన ఈ దయ నాకెట్లు వచ్చెను? ఈ సత్యవంతుని అవేదనమంతయు దయాపీఠమే.

భయానక రసము :

అంబరీషచరిత్ర హరికథలో దుర్వాసవహర్షి స్నానమున కేగి యెంతసేపటి కిని రాకపోగా, ద్వాపరశఘడియలు దాటుచుండ, అంబరీషుడు బ్రాహ్మణానుమతమున సలిలభక్షణము సేయును. తన్ను విడిచి అంబరీషుడు పారణచేసెనను కోపముతో దుర్వాసుడు తన జటను దీసి నేలమీద కొట్టగా, ఆ జటనుండి కయంకరముగా కృత్య పుట్టును. ఆ కృత్తి ఆకార వర్ణనమొక భయానక రస ఘట్టము (పు-9)

ఈ అంబరీషచరిత్రముననే శ్రీకృష్ణుని మాటలు విని యాదవులు తన్ను ప్రార్థించుట లేదను కోపముతో ఇంద్రుడు మేఘరాజములను పిల్చి ప్రళయము సృష్టించి ఆ యాదవుల కొంపలను ముంచిరందు అని చెప్ప, ఆ మేఘములు పెను ప్రళయముగ యాదవుల ఘోషముపై వానకురియును. ఆ వానకు యాదవులు పొందిన భయమును వ్రాసిన ఘట్టము మరియొక భయానక రసఘట్టము.

గాఢాంధకారంబు కమ్మంగ భయపడి
యొండొరులం బిల్చుచుండువారు
ఇండ్లకప్పులు మింటికెగరించు గాలికి
నోర్వజాలక భూమి నొడుగువారు
మెఱుపులతోఁ బుట్టు నేటిపిడుంగుల
మ్రోతలకున్మూర్ఛపోవువారు
ఏన్లుతోండములంతలేసి ధారలబడు
వానకు వడవడ వడకువారు

అకట యిదియేమి విపరీత మనెడువారు
ప్రళయకాలంబిదేయని తలచువారు
అశన నిద్రల నెఱుంగక యడగువారు
నగచుఁ గృష్ణుని వేడిరి యాదవు లిటు

ప! చిన్నికృష్ణ వేగ రారా మముఁ గన్నులెత్తి చూడవేరా |చి

అ! కన్నతండ్రి నీకన్న దిక్కెవ్వారు కలరో భక్తమందార |చి

1. ములుగుచున్నవి కొంపలెల్ల యేమూల నున్నావయోచెల్ల
ప్రళయకాలమువచ్చె ప్రాణంబులకు దెచ్చె పాడుదై వంబికే
వల్ల |చి

2. ఉన్నసొమ్ములు పాడువారె మన యూరెల్ల చెక్కుగా మారె
అన్నన్న యింకెటి యాస మాపనితీరె నందరికి |ః
చేకూరె |చి

3. ఇంతవరకునోవలేదా మమ్మిపుడు విడుచుట మర్యాదా
పంతమా మామీద బాలగోపాల నీభక్తులము కాపాడ
రాదా³⁷ |చి

గాఢమైన చీకటికి భయపడి ఒకరినొకరు పిల్చుకొనువారు, ఇండ్లకప్పులను ఆకాశమున కెగిరించు గాలికి తట్టుకొనలేక భూమికి నొడుగువారు, మెరుపులతో గూడిన పిడుగుల మ్రోతలకు మూర్ఛపోవువారు, ఏనుగు తొండములంతలైన ధారలతో కురియుచున్న వానకు వణకువారు, అకట యిదియేమి విపరీతమనువారు, ప్రళయకాలమన్న నిదేయని తలచువారు, నిద్రాహారములులేక అడరువారునై కృష్ణుని గూర్చి 'ఓ కృష్ణా! నీకన్న దిక్కెవ్వారు? కొంపలు ములుగుచున్నవి. ప్రళయ కాలము వచ్చినది. ప్రాణాలమీదకు వచ్చినది. ఉన్నసొమ్ములు పోయినవి. ఊరంతయు చెరువు అయినది. అందరికి పస్తులైనవి. ఎక్కడనున్నావో! ఇంత వరకు మమ్ము కాపాడి యిపుడు విడుచుట తగునా? మాపని యైనది. త్వరగా వచ్చి కాపాడుము' - అని భయాందోళనములతో ప్రార్థింతురు. ఇది భయానకరస ఘట్టము.

ఈ అంబరీషచరిత్ర హరికథలోనదే మరియొకఘట్టము. దుర్వాసుడు తన్ను సంహరింపదలచి వెంబడించుచున్న చక్రమునకు భయపడి ఎందరినో ప్రార్థించి,

వారు రక్షింపకష్టంగా తిరిగి అంబరీషుని చెంతకు వచ్చి శరణము వేడును. అంబరీషుని శరణు వేడునప్పుడు దుర్వాసుడున్న పరిస్థితి—

ప। చచ్చిపోతినే భూప నొచ్చుచున్నదే 1చ

అ। చచ్చిపోతి, జక్రపు మంట మచ్చికం జూడువూ కంట
పెచ్చగ నెన్నడిక వెంట తెచ్చకొన నిటువంటి తంట 1చ

1. కనులజూడవే భూప మనఁగఁ జేయవే

వనజనాభుని భక్తుడవని కనుగొనలేనైతి నయ్యో
తినియెద నీయెంగిలైన దిక్కుచూడవే భూప 1చ

2. పొట్టజేల్చుచున్నదె విడిచిపెట్ట నంచున్నదే

ఒట్టుపెట్టుకొన్ననాడ నొరులజోలికి బోనటంచు
నెట్టన నీపాదములను పట్టు ముసలిబడుగునయ్యో 1చ

3. ఎందరి వేడితినే నేనెంత కుయ్యడితినే

అందరు నోమందుఁడా! గోవిందుని భక్తుని దూరితెందుకు
క్రిందుమీఁదెరుఁగకటంచు నిందించి కాని కాపదు³⁸ 1చ

ఓ అంబరీషభూపా! జక్రపుమంటకు చచ్చిపోవుచుంటిని. దయతో చూచుము. బుద్ధివచ్చినది. ఇటువంటి తప్పు ఇంకెప్పుడును చేయను. విష్ణు భక్తాగ్రేసరుడవని తెలిసికొనలేకపోయితిని. నా అహంకారము నశించినది. నీ యెంగిలిన నను తినెదను. ఒట్టుపెట్టుకొనుచుంటిని. ఇక నెప్పుడు ఇతరులజోలికి పోను. నీ పాదములను పట్టుకొన్న ఈ ముసలివానిని రక్షింపుము. ఎందరిని శరణువేడితినో ఎంత వేడితినో, అందరు నీవంటి భక్తుని క్రిందుమీఁదెరుగక తిట్టి నందుకు నన్ను నిందించిరికాని, ఎవరును రక్షింపలేదు. దయతో నన్ను రక్షింపుము— అన్న దుర్వాసుని మాటలన్నియు భయమునుండి పుట్టినవే. ఇదియొక భయానక రసఘట్టము.

సావిత్రీచరిత్ర హరికథలో సావిత్రీ సావిత్రేయని 'పాపపుణ్యము లన నేమి? వానికేయే ఫలములు కల్గును?' అని ప్రశ్నింప, ఆ సందర్భమున యముడు, తన భటులు దుర్మార్గులైన వారలను నరకమున ఎట్లు శిక్షింతురో వివరించిన ఘట్టము ఒక భయానకరసఘట్టము.

అలనాడు పరభామ నాశించి చూచిన
 వీని పాపము కనులెరుకుఁ డంచు
 భర్తను మరిపించి పరునితో నవ్వె ని
 క్కులటకుఁ బండ్లుడగొట్టుఁడంచు
 నితరకాంతన్దాగలించె నీ దుర్మార్గు
 నగ్గి కంబంబున నడుముఁ డంచుఁ
 బై కేఁ బత్రివతవలె నటియించె నీ
 పెంకెజెల్లం గొర్తవేయఁ డంచు
 పటుతరంబగు తర్జనభర్జనముల
 వ్యభిచరించిన జనముకుఁబట్టి మిగుల
 నాదాదూతలు నా ఘోర నరకమందఁ
 జెలఁగి తగునట్లు శిక్షలు చేయుచుండు

పలురకంబుల దొంగవారలఁబట్టి కాళ్ళను జేతలన్
 గులికితిట్లుచు ముక్క-ముక్కలు గొట్టి ముక్కుచెవుల్ హఠా
 హఠిగఁగోయుచు నుప్పుకారము నద్ది యెర్రగా గాల్చి సూ
 దులను గన్నుల గ్రుచ్చుచుండురు తోయజేక్షణ! నాభలుల్

మర్మంబెద్దియులేని మానవులకున్ బల్వాను పుట్టించుచున్
 ధర్మస్థానములోన వారి ధనమున్ వ్యర్థంబు గావించుచున్
 దుర్మార్గంబున న్యాయవాది మిషనంతో కూటసాక్ష్యంబులన్
 నిర్మాణించెడు వారి నాలుకల ఖండింపింతు బాపోజులన్

పాలుచక్కెర ధాన్య ఫలములన్నాని దు
ష్టాశనులౌ మనుష్యాధములను

యంత్రవితతి నభీష్టార్థముల్ సలుపక
పశుల బాధించెడి పాతకులను

అధికారమున సంధులై వ్యర్థముగ సేవ
కులను బీడించెడి క్రూరమతుల

తమకు సంపదఁగోరి దైవతములకు జం
తువులను బలియిచ్చు దుర్జనులను

పలురకంబుల మతీయును బ్రాణిహింస
బరపు కఠినాత్ములంబట్టి విరచి కట్టి
మేని చర్మంబు లొలుచుచు మీఁద వేడి
చమురుఁ జల్లుచు నాభుటుల్ సంతసింతు

త్పిచ్చుచు తన తలిదండ్రులఁ
గొట్టుచు వారలకుఁ గూడుగుడ్డలిడక తా
పొట్టి బలియఁదిను దుష్టుని
బట్టి వడిఁ జీము నూతఁబడియఁ ద్రోయింతున్

లాతికొంపలుదీసి లంఛముల్ మేయు మూ
ర్ఖులను రంపంబులఁ గోయుచుండు
తగఁదీర్థదైవ నిందకుల నెల్లప్పుడు
మంచి నిష్పలఁ బొరలించుచుండు

లేలి గురుద్రోహులం బలుశూలములఁ పొడి
పించి పాతరలఁ ద్రొక్కించుచుండు
త్రుళ్లి లోభులఁబట్టి నోళ్ళ మన్నంగొట్టి
చెట్టులకున్ వ్రేలగట్టుచుండు

పొరిఁబొరి వరకన్యాశుల్క-ములను దినెడు
కుత్సితుల డొక్కఁజేల్చి రాల్గొట్టుచుండ్రు
మరి కృతఘ్నులఁబట్టి మా నరకమందుఁ
జెలఁగి సకలశిక్షలకుఁ బాల్సేయుచుండ్రు³⁹

నరకమునందు రకరకముల దుర్మార్గులకు యమభటులు పేయు ఈ శిక్షలు
వినుటకే మిక్కిలి భయంకరములుగా నున్నవి. ఇది యొక భయానకరస ఘట్టము.

యథార్థరామాయణ హరికథలో విశ్వామిత్రుని వెంట రామలక్ష్మణులు అడవిలో
నేగుచుండగా, ఎదురైన తాటక యొక్క భయంకరరూపము—

పదఘట్టనమునకుఁ బెదరి జంతులు పాటఁ
బెనుహుంకృతికి దెసల్పేటదేఱ
వ్రేలాడుకొప్పున వెదురు డొంకలు చిక్కు
వడి నేలనూడ్చు చప్పుడు నొనర్పఁ
గాల్గ్ల కుఁదగులు వృక్షంబు లన్నియు గడ్డి
కాడలవలెఁ జాపకట్టుకొనఁగఁ
నడు గడ్లునకుమధ్య నాపాటి యీపాటి
యేఱులుం గుట్టలు నిముడుచుండ
లోనికిం బై టికూర్పు పుల్లులను లాగ
నర కపాల ముక్తాభరణంబు లెసఁగ
నగ్నికుండములట్లు రక్తాక్షు లలర
వచ్చి తాటక పిడుగులు వడగఁ బల్కె⁴⁰

పాదముల చప్పుడునకు జంతువులు పెదరి పారిపోవుచుండ, హుంకారము
నకు చిక్కులు బద్దలుకాగా, వ్రేలాడిన పెద్దకొప్పులో వెదుళ్ళపొదలు చిక్కువడి

39. సావిత్రిచరిత్రము పు॥ లు 45, 46

40. యథార్థరామాయణము - సీతాకల్యాణవిభాగము, పు. 68

నేలను ఊడ్చునట్లు చప్పుడుకాగా, కాళ్లకు అడ్డుతగిలిన పెద్దపెద్ద వృక్షములు గడ్డి కాడలవలెనై చాపవలె కాగా, అంగకు అంగకు మధ్యలో ఆపాటి యీపాటి వీరులు, గుట్టలు దాటుచుండగా, ఉచ్చాసనిశ్శ్వాసముతోపాటు జంతవులు లోనికి దైతకు తిరుగుచుండ, నరుల పుట్టెలు ముత్యాల అభరణమువలె నొప్పగా, ఎఱ్ఱని నేత్రాలు అగ్నికుండములవలె నుండ తాటక వచ్చి పిడుగులు పడినట్లు పల్కినదట. ఇది తాటకయొక్క భయంకరమైన బృహదాకారము. ఈ అకారవర్ణనము నందున్న రసము భయానకము.

బీభత్సరసము :

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథలో హరిశ్చంద్రచక్రవర్తి వీరదాహుడను చండాలునకు సేవకుడై, కాటికాపరి యైన సందర్భము నందలి శ్మశాన వర్ణనము-

పెదురునిచ్చెనలపైఁ బీనుంగు లొకచోట

నొకచోట, గుండల నుబుకు మంట

కటిక యొజ్జల మంత్రకర్మంబు లొకచోట

నొకచోట నత్తెనీరుడుకు తంపి

చచ్చినవాండ్రకు శకునముల్దీర్చు కా

కులొకచో నేడ్చుబండు లొకచోటఁ

బాతిన శవములఁ బైలాగు నక్క లొ

క్రైడ నొక్కచోఁ బ్రేవు లీడ్చు గ్రద్ద

లుండు ఘోరశ్మశానము దండఁజేరి

తనదు దుస్థితిఁ దలపోసి తలయు నూచి

వెల్లబడి పైకిఁజూచి నిస్సృహత నవ్వి

యీశ్వరునపుడతండు ప్రార్థించె నిట్లు⁴¹

పరమ జుగుప్సాకరములైన ఈ అంశము లన్నియు నిత్యము శ్మశానమున కన్పడునవి. ఇదియొక బీభత్సరసఘట్టము.

గౌరమ్మ పెండ్లి హరికథలో గౌరమ్మ కడకు ముక్కంటి ముసలిపేషముతో
వచ్చి సరసము లాడును. పరమాసహ్యముగా నున్న ఆ ముదుసలి ఆకారము-

వలముగ వాచి పిల్లలు పెట్టి చీమూరు
నడుగుల నొరసి వ్రేలాడు పుచ్చె
బొడ్డుకయికి నందబోనట్టు పొడవుగా
ముడుతల్లదోగాడు పొడక పొట్ట
యెండిపోయిన లోత్రు గుండియ కిరుతట్టు
సొట్టయై కదలాడు వట్టి రెట్ట
మురిగిపోయిన ముక్కు మొటీపెదపులు, పాచి
పట్టి విస్త్రగమ్ము మిట్టపండ్లు
పుసులు వాతెడు మిడిగ్రుడ్లు బురక బొంది
యెలుకజానుగ ల్వెట్టిన వ్వెలు పెల్లు
గూనుసడ్డి మొలనదగుల్కొన్న పోచ
గలుగు ముత్తయ విటిపాటుదులికి పలికె⁴²

పరమాసహ్య జుగుప్సాకరమునైన ఈ ముదుసలి వర్ణనము నందున్నది
బీభత్సరసము.

భీష్మచరిత్ర హరికథలో భీష్ముడు చేసిన యుద్ధము వలన గగ్గోలు చెందిన
పాండవనైన్య పరిస్థితి-

విరిగెడు నరదము లొరిగెడి గుర్రముల్
తెగిపడు సిడములు వ్రేళ్ళుకగులు
బంతులవలె ద్రుళ్ళు భటుల శిరంబులు
మొత్తంబులై యాడు మొండెములును

పోడియగు శస్త్రాస్త్రములు మూలబడిన సా
 రథులు మూర్ఛిల్లిన రథికవరులు
 ఘన రాసులౌ మాంసఖండము లేరుల
 సాబగున బారెడు శోణితంబు

గలుగు నట్టుల పాండవబలము ద్రుంచు
 భీష్మువిక్రముంజూచి బీరమెడలి
 యున్న నర్జును బరికించి వెన్నుండవుడు
 తలను బరికించి యిట్లనె దాల్మి దొరగి⁴³

ఈ పద్యము నందున్నది బీభత్సరసము.

యథార్థరామాయణములో కుంభకర్ణుడు చేసిన యుద్ధవర్ణనము - 'ఇట్లు
 కుంభకర్ణుఁ డేతెంచి యేడీ రాముఁడేడీ రాముఁడని సింహగర్జనలు నల్పుచు నొడు
 గటచుచుఁ గవులఁ గొందఱ్ఱల్పేతుల నల్లలమాడ్కి నేలరాయుచుఁ గొందఱ
 న్వేనగలవలె నమలుచుఁ గొందఱ న్వేన్నముద్దలకరణీ మ్రింగుచుఁ గొందర న్దోమల
 లాగునఁ దోలుచుఁ గొందఱ న్నొడుమట్లు దిగబీల్చుచుఁ జెఱకు తోట విఱచి తిను
 మదపుటేనుఁగుతీరునఁ బచ్చిపుట్టలఁ గొమ్మల విదల్చుచు బలిసిన పచ్చికబయలునఁ
 జెఱలాడు కొరపోతుకీవిజ్జెదలకుఁ దలపడిన యెల్లుబంటివిధమున నెండుపూఁతికప
 స్తగిలిన కార్పిచ్చు చంచమునఁ బ్రళయభైరవుని రీతి నివృజ్యంభింప నద్దనుజుని
 యుచ్చాస నిశ్వాసంబుల నవశురై చిక్కువారును, మరియును రోషహాప ద్వార
 ముల వెడలువారును గొండమీది చీమలబారుమాడ్కి నమ్మేటి రక్కసుని మేన
 సంచరించుచు మెలపునఁ దమ సూక్ష్మపాధి సాహాయ్యంబున నయ్యసుర దెబ్బ
 తప్పించుకొనుచు నతని కనుముక్కుచెవులఁ జొచ్చి బాధించుచుఁ జచ్చుచు నొచ్చు
 చుండ.....⁴⁴

కుంభకర్ణుని ఈ యుద్ధవర్ణన మంతయు బీభత్సమే.

43. భీష్మచరిత్రము - పు. 24

44. యథార్థరామాయణము - సామ్రాజ్యసిద్ధి, పు. 239

అద్భుతరసము -

సావిత్రిచరిత్ర హరికథలో అశ్వపతి మహారాజు సంతానార్థియై కులదేవతయైన సావిత్రిని గూర్చి అనశనవ్రతుడై తపమొనరింప, ఒకరాత్రి సావిత్రిదేవి ప్రత్యక్షమగును. ప్రత్యక్షమైన సావిత్రిరూపము-

చేమంతిపూవుగ శీతాంశు సీలించి

యొప్పుగ గగనంబు కొప్పుబెట్టి

తారలన్ ముత్యాల చేరు చుక్క నమర్చి

నుదుటిపై సూర్యుడన్ బొట్టు దిద్ది

చందోయిగా మేరు మందరములఁజేర్చి

జలధితరంగముల్ వళులఁజేసి

రోమావళిన్ వనస్తోమంబు గావించి

ఘన జఘనము భూమిగా నొనర్చి

తన యధఃకాయ మఖిల పాతాళమగుచు

నశ్వపతి జ్ఞానదృష్టి యం దవతరించె

విశ్వరూపంబుతోడుత వేదమౌత

పాలితాశ్రితవర్గ సువర్ణదుర్గ⁴⁵

చంద్రుడు చేమంతిపూవుగా, అశాశము కొప్పుగా, నక్షత్రములు ముత్యాల చేట్టుక్కగా, సూర్యుడు నుదుటిబొట్టుగా, మేరు మందర పర్వతములు స్తనద్వయముగా, సముద్రతరంగములు వళులుగా, వనముల సమాహము రోమావళిగా, భూమి జఘనముగా, అఖిల పాతాళము అధఃకాయముగా విశ్వరూపముతో సావిత్రిదేవి అశ్వపతి జ్ఞానదృష్టి యందు సాక్షాత్కరించెను. ఈ సాక్షాత్కారఘట్టము అద్భుతరస ఘట్టము.

ప్రహ్లాదచరిత్ర హరికథలో హిరణ్యకశిపుడు హరిచింతనామృతాస్వాదుడైన ప్రహ్లాదుని పలువిధాలుగా చంపప్రయత్నించినను, అ బాలుడు చెక్కుచెదరక

యుండుటను జూచి, హిరణ్య కళిపుడు విస్మయమందిన ఘట్టము ఒక అద్భుతరస ఘట్టము. (పు॥ లు - 21, 22)

ఈ ప్రహ్లాదచరిత్రయందే - 'చక్రిని ఈ స్తంభమునందు చూపగలవా?' అని హిరణ్యకళిపుడు అడుగగా, 'అట్లే' యని ప్రహ్లాదుడు సమాధానమీయ, హిరణ్య కళిపుడు స్తంభమును భేదింప, నృసింహస్వామి ఆవిర్భవించిన విధము మరియొక అద్భుతరసఘట్టము.

ప! నరకేసరియై పొడమె నారాయణుడా కంబమున |న

అ! చరాచరేశుండు ప్రళయచండమార్తాండు పగిది |న

మి! సురలు పూలుకురియ నచ్చరలు నాట్యమాడఁ గిం
కరుడే ప్రహ్లాదుగావఁ గనక కళిపుఁ జంపి పోవ |న

గంభీర భీకర గర్జారవంబున

బ్రహ్మాండ భాండ కర్పరము పగుల

చటుల సటాచ్చటాచలన సంజాత ప్ర

చండ వాతాహితిన్ గొండలెగయ

కాలానలాభీల కీలాభజిహ్వ ప్ర

భావళిన్ జగమెల్లఁ జేవురింప

తరుణేందు భాసుర దంష్ట్ర నఖిచ్ఛాయ

లలమి దిక్కులకు వెన్నెలలు గాయ

కరము లురమును శిరము సింగంబు మాడ్కి

నాభికిన్ గ్రిందిభాగము నరునిపోల్కి

నలర నరసింహరూపున నవతరించె

నాశ్రితపరాయణుండు నారాయణుండు⁴⁶

డింభకుని మాట నిల్పుటకు భగవంతుడు స్తంభము నుండి ఉద్భవించుటయే అద్భుతవిషయము. అ ఉద్భవించిన భగవంతుడు నాభికి పైభాగమున సింహకార

మున, సాధికి క్రిందిభాగమున నరాకారమున నుండట మహద్భుతవిషయము. ఇది యొక అద్భుతరసఘట్టము.

మార్కండేయచరిత్ర హరికథలో తపమునందున్న మార్కండేయుని యమ కింకరులు తీసికొనిపోవుటకు వచ్చి, ఆ బాలుని దరిచేరలేక యముని చెంతకు చేరి ఆ అద్భుతవిషయమును విన్నవించుకొనువిధము-

ప1 అయ్యో మాతరమ్ముగా దక్కుమారుని దరిజేర 1న

అ1 చయ్యన బట్టెదమన్న జ్వాలాజిహ్వాడై తోచు 1న

1. ఏమిచోద్యమోకాని యే మాతని గాంచునపుడు

మా మనములు వైరముడిగి మరిగె శాంతివైరాగ్యము

1లయ్యా

2. పంచశరాకారుఁ డతఁడు బొలసూర్యజేజుఁ డతఁ

డంచితంబుగ శివలింగము నర్చించుచునుండె నతం 47

1డయ్యా

బాలమార్కండేయుని తపశ్శక్తికి యమదూతలు విస్మయమందిన ఈ ఘట్టము ఒక అద్భుతరసఘట్టము.

భీష్మచరిత్ర హరికథలో భీష్ముడు తన కోరిక చొప్పున దేహశ్యామము చేయు ఘట్టము-

శ్రీకృష్ణు నప్పుడు చిత్తమందునిచి

సంయమచతురుఁడా శాంతనవుండు

ప్రాకటముగఁ బ్రాణవాయువు నూర్ధ్వ

ముఖముజేయఁగ నాత్మమూర్ధంబు వెడలి

లోకులాశ్చర్యాభిలో మున్గుచుండ

నాకసమంటె నుల్కాకార మొప్ప⁴⁸

47. మార్కండేయ చత్రము, పు॥ 42

48. భీష్మచరిత్రము, పు॥ 36

మహాజ్ఞానియైన భీష్ముడు యోగశక్తితో దేహత్యాగము చేసివ ఈ ఘట్టము ఒక అద్భుతరసఘట్టము.

రుక్మిణీకల్యాణ హరికథలో శ్రీకృష్ణుని గదిలోనికి రుక్మిణిని సుభద్రాదులు పంప, గదిలోనికి ప్రవేశింపగానే శ్రీకృష్ణుడు విశ్వరూపముతో పాక్షాత్కరించును. అ ఘట్టము-

1. అప్పడబ్రముగ రుక్మిణీకాంత యక్షులు మిర్మిల్లమ్రవన్
జప్పన మెరయగ కృష్ణునకున్ విశ్వరూపమెంతయు నొదువన్
2. వేలకొలంది శిరస్సులక్షులున్ వింతకరములుంబదముల్
చాల వెలుంగగ జూచి మిగుల నాశ్చర్య భీతి సమ్మదముల్
3. ముప్పిరిగొన మైబుల్కరింప సమ్మోదాశులు జడి గురియన్
జప్పన సిగ్గును సంబంధ మెదన్మరచి భక్తిరస మొరియన్
4. బ్రసూవర్షము వేల్పులు గురియింప జయనాదములు నింగిన్
బ్రసరింప గేల్మోడ్చి సాష్టాంగపడి నుతించె నిబ్బంగిన్⁴⁹

భార్య తన భర్తగదిలోనికి పోగా, భర్త పేలతలలతో కన్నులతో కరములతో పాదములతో కన్నడు ఈ ఘట్టమొక అద్భుతరసఘట్టము.

అంబరీషచరిత్ర హరికథలో శ్రీకృష్ణుడు యాదవులను, గోవులను రక్షించుటకై చిటికినప్రేలిపై గోవర్ధనపర్వతమును అనాయాసముగ నెత్తుట-

వ। గోవర్ధనగిరి కేలనెత్తెన్ గోవిందు డంతన్

అ। చేవఁగనుంగొని మిక్కిలి నేనున్ సిగ్గుపడగ వింతన్ ।గో

మి। ఈనైపునకు రండు మీరలందరు నించుకైన వర్షబాధ
చెందరు

గోవులతోడుత తలిదండ్రులార కుఱ్ఱలార షెడలార యను
చున్

తనదు చేయి కామగాఁ బై ధరాధరంబున్ గుబ్బగా
 ఘన నితాన మామీద బట్టఁగా జెనుముఁజైములాచుట్టు
 చిన్నగాఁ
 గొనకొని మిక్కిలి కుర్రవీడున్ కొండ దొడ్డదని శంకింపకుఁడీ
 పనివడి నాదగు కేలల్లాడదు బ్రహ్మాండమెల్ల పైబడని
 యని⁵⁰ | గో

ఈ మాటలు తన్ను చక్రానలజ్వాల నుండి రక్షింపుమని వచ్చిన దుర్వాస
 మహర్షి తో, తాను అశక్తుడనని తెల్పుచు చెప్పిన మహేంద్రునివి. బాలుడైన
 శ్రీకృష్ణుడు ఇంద్రుని అహంకారమును అణచుటకు, గో గోపకులను రక్షించుటకు,
 శ్రేణితో గోవర్ధనగిరి నెత్తుట అద్భుతవిషయము. ఇదియొక అద్భుతరసఘట్టము.

శాంతరసము :

సారంగధరనాటకమున, తానెంత ధర్మదీక్షపరుడైనను చిత్రాంగీకపట నాట
 కము వలన తన తండ్రి ప్రివ్యామోహమునకు చిక్కి తన్ను శిక్షింపనున్నాడని, తన
 మిత్రులైన గిరిగింత (విహాషకుడు) సుబుద్ధుల వలన తెలిసికొని, సారంగధరుడు
 వైరాగ్యముతో పలుకుచున్న పలుకులు-

సారం : దీనికేమి? చావున కిన్ని చావులు లేవుగదా! ఈ
 పాపిష్టిలోకము న్విడచుటయే మేలు. సుబుద్ధీ! లెమ్ము
 సర్వేశ్వరుం బాడి చిత్తశాంతిఁ జేసికొందము.

ప। ఓ పరమేశ్వరా! యో దీనమందారా!
 యో దేవదేవ! నీ వెందుంటివో?

| ఓ

అ। ఈ పాపజన్మములిక నెత్తనీక మ
 మ్మెట్లు కాపాడెదవో రక్షక!

| ఓ

1. సత్యంబు తెలియఁగఁజాలునె యొరునకు?

సర్వేశ! నీకుదక్క సత్యస్వరూప! ని
స్వరణువేడినాము సంసారభ్రమ మాన్చర 11

2. దిక్కులన్నింటికి దిక్కై-న తండ్రీ! మా
దిక్కుజూచి కావరా నిక్క-ముగా మేము
నిన్నే కొలిచినాము నీలోన మముజేర్చర 51 11

సత్యనిష్ఠను, ధర్మదీక్షను అర్థము చేసికొని గుర్తింపలేని ఈలోకమును విడుచుటయే మేలు అని నిర్ణయించుకొనిన సారంగధరుని ఈ వైరాగ్యపు పలుకులలో నున్నది శాంతరసము.

భీష్మచరిత్ర హరికథలో భీష్ముడు అంపశయ్యపై పరుండి సర్పిన పరమేశ్వర ధ్యానము-

ప. కొలిచెదను మదిఁ బుండరీకాక్షుని శుచిన హంసని బరున్ 1.కొ

అ. తెలియలేరెవ్వని మునులై న దివిజవంద్యు మహోత్తరున్

1. జగములను సృజించె పెంచి సమయించు త్రిగుణాత్మునిన్
నిగమవేద్యునిన్ భవవైద్యుని నిత్యసత్య దయాఖనిన్ 1.గొ

2. పిన్నకుం బిన్న మరి పెద్దకుఁ బెద్ద యగు పరమున్ హరిన్
వెన్నునిన్ నారాయణు నఖిల వేదమయు నే నిత్తరిన్ 1.గొ

3. అగణితములగు తలలు కన్నులు నడుగులున్న సుధామయున్
సగుణ నిర్గుణ భక్తిగమ్యుని సత్యరూపుని నెంతయున్ 1.గొ

4. ధరణిభారముమాన్ప దేవకితనయుడౌ ప్రభవిష్ణునిన్
పురుషోత్తముని సర్వజ్ఞునిఁ బుణ్యమూర్తిఁ గృష్ణునిన్ 1.గొ

సూర్యాత్ముని మహాత్ము సోమాత్ముః దాక్ష్యాత్ము
క్షేత్రాత్ము సాంఖ్యాత్ము సిద్ధభవ్య

యోగాత్ము మోక్షాత్ము నుకు భువనాత్ముని
మాయాత్ముః దోయాత్ము మహిత సర్వ

వణ్ణాత్ముః గాలాత్ముః బ్రథితశేషాత్ము వే
దాత్ముని సర్వాత్ము నండజాత్ముః

గూర్మాత్మునిన్ ఘన క్రోడాత్మునిన్ మహా
బల నృసింహాత్ముని వామనాత్ముః

గొలుతుః గ్రోధాత్ము క్షేత్రాత్ముకుం ద్రికాల
ములను భోగాత్ముః గృష్ణాత్ము మోదమొప్ప
జెలఁగు కల్యాత్ము సూక్ష్మాత్ము శ్రీనివాసు
శంఖచక్రగదాధరు శార్ఙ్గధరుని⁵²

సర్వసమర్థుడైన గాంగేయుని ఈ స్తుతియంతయు మోక్షేచ్ఛతో గూడినదే.
ఇది దేవవ్రతాశ్రయమైన ఒక శాంతరస ఘట్టము.

సావిత్రి చరిత్రమున సావిత్రి తన భర్తయైన సత్యవంతుని ఆయువు మరు
నాటితో ముగియునని పతిప్రాణ రక్షణకై చేసిన దేవీస్తుతి ఘట్టమొక శాంతరస
ఘట్టము. ఈ ఘట్టమున [పు. లు - 31 - 34] పతి ప్రాణరక్షణము ప్రధానాశ
యము. నియమములు, అధ్యాత్మిక ధ్యానము, ఉపాసనము విభావములు.

మార్కండేయచరిత్ర హరికథలో చిరాయువు అగుటకు పరమేశ్వరారాధన
మున మునిగిన బాలమార్కండేయుని ప్రార్థన-

ప! భీతభ క్తపాలా నావెరవు మాన్వవేల
ప్రీత భూతజాలా గౌరీమనోనుకూల

భీ

1. పాలి కరుదెంచు నాసలుకు లాలకించు

కాలబాధమాన్వు నన్గరుణతోడఁ బెండు

భీ

2. మించనీయవద్దు అరుదెంచుమా యీప్రొద్దు

మంచికొరై కద్దు చెల్లించుమా నా ముద్దు

భీ

నత బృందాభయదాన! ఫాలవలపిన్యస్తోషరాటూస! సం

తత సామాగమగాన! యోగిజనహృద్యన్మోక్షసంధాన! ప్రో

ద్ధత హాలాహలపాన! రక్షి తకనద్దాక్షాయణీమాస! సం

గతకారుణ్యనదీన! శశ్వదపరోక్షజ్ఞాన! మృత్యుంజయా! 53

మార్కండేయుని ఈ తపశ్శక్తి యమదూతలను దరిచేరనీయలేదు. పాలా
జుని ప్రత్యక్షము చేసికొన్నది. ప్రేతపతి అహంకారమును అణచినది. నియమ
నిష్ఠలతో పరమేశ్వరద్యానముతో నిండిన ఈ ఘట్టము ఒక శాంతరస ఘట్టము.

ఇది నవరసతరంగిణీ గ్రంథకర్తలైన నారాయణదాసు గారి గ్రంథములలో
కన్నడు నవరసపోషణమునకు మార్గసూచి.

పాత్రపోషణము :

పాత్రలు రసమునకు ముఖ్యలంబనములు. కవి లోకమునకు పెట్టెడి
అనందభిక్షకు ప్రధానాధారములు. ఒక్క పాత్రనైనను లోకములో సజీవముగా
నిల్చగల్గినచో కవి కృతార్థుడైనట్లే. సజీవపాత్ర నిర్మాణదక్షత సామాన్యకవులకు
అందని అంశము. మహాకవులను వరించు విషయము. పాత్రనిర్మాణము బొమ్మ
చెక్కినట్లు స్పష్టముగ నిర్మించుట మహాశిల్పులగు కవులకు కలము పట్టుకొనగనే
కొగలించుకొను కౌశలము.

వస్తుతత్వమునుబట్టి పాత్రలు ప్రధానముగా రెండురకములు. పురాణేతి
హాసములలో ప్రసిద్ధములైన ప్రాతపాత్రలు. కవిచే కల్పింపబడిన క్రొత్తపాత్రలు.
ఈ ప్రాత క్రొత్త పాత్రలను ప్రవేశ పెట్టునపుడు కవులకు కొన్ని సాధకబాధకములు

ఎదురగును. ప్రాతపాత్రలు నమయ పరిపాలితములు. అనగా ఈ పాత్రల జీవలక్షణ మిదివరకే లోకమున సుస్థాపితము. వీనిని తన గ్రంథమునందు కవి పునః ప్రవేశమొనర్చునపుడు కవికి స్వేచ్ఛయుండదు. ఆ పాత్రల స్వభావలక్షణము నకు వ్యతిరేకముగా వర్ణింపరాదు. అవసరమైనచో స్థాపితమైన సహజస్వభావమును ప్రకాశవంతము చేయుటకు కల్పనలను చేసికొనవచ్చును. భాసాదులు పాటించిన పద్ధతి యిదే. అంతేకాని ప్రహ్లాదుని పితృవాక్యపరిపాలకునిగా, శ్రీరాముని పితృ విరోధిగా మార్చరాదు. కవి చేయు మార్పులు పాత్రల స్వభావములను ప్రకాశవంతములు చేయునట్లుండ వలెనే కాని, పరమార్థభంజకములుగా నుండరాదు.

క్రొత్తపాత్రలను ప్రవేశ పెట్టునపుడు కవికి ఈబాధ లేదు. ఈ క్రొత్త పాత్రలు ఇతని సొంతములు. వీని నిర్మాణ విషయమున కవికి సంపూర్ణస్వేచ్ఛ కలదు.

ప్రాత పాత్రల నిర్మాణమున క్రొత్తకవికి పాత్రచిత్రణాధికారముండదు. పాత్రపోషణాధికారము మాత్రమే యుండును. క్రొత్తపాత్రల నిర్మాణమున కవికి పాత్రపోషణాధికారమే కాదు, పాత్రచిత్రణబాధ్యత కూడ నుండునని సారాంశము.

ఇంతవరకు ఎందుకు చెప్పవలసివచ్చినదన్న - దాసుగారు చేపట్టిన పాత్రలలో ఈ రెండురకముల పాత్ర లున్నవి. కాని ఈ రెండురకములలో క్రొత్త పాత్రలకన్న ప్రసిద్ధములైన ప్రాతపాత్రలే ఎక్కువ. ముందు ప్రాత పాత్రలను పరిశీలింతము -

దాసుగారి హరికథలలోని పాత్రలన్నియు ప్రాతగ్రంథములలో ప్రసిద్ధములైన ప్రాతపాత్రలే. అనగా ఈ పాత్రల స్వభావములు దాసుగారు గ్రహింపక పూర్వమే స్థాపింపబడినవి. కనుక వీరి హరికథలలోని పాత్రలను పాత్రచిత్రణ దృష్టితోకాక, పాత్ర పోషణ దృష్టితో పరిశీలింపవలసినదే.

ప్రహ్లాదచరిత్ర హరికథలో ప్రహ్లాదుడు -

ఇతరుల మనము నొప్పించడే కరు

ణా విశిష్టుడు తనకంత చెల్లియైన

జోద్యమునకునయ్యుఁ జూడఁడే ధృతిశాలి
 పరకాంతఁ దానెంత సరసుఁడైన
 నఖిలజనంబుల కడఁకువఁ జూపునే
 విజ్ఞాని తా దొరబిడ్డఁడైనఁ
 దెలియనియట్టులఁ దిరుగునే తత్త్వవి
 స్ఫూర్తి తా సర్వజ్ఞమూర్తియైన
 వ్యసనముల కెదుర్చుక్క సత్యంపు మొక్క-
 అందపు తుదిమెట్టు తెలివి కాటపట్టు
 జ్ఞానభాగవతాగ్రణి దానవమణి
 అజునకున్ శక్తి సున్న ప్రహ్లాదు నెన్న ¹

ప్రహ్లాదునిలో గల భూతదయ, పరకాంతాపరాజ్ఞుభిత్వము, విజ్ఞానము, వినయము, భగవద్భక్తి, మొదలగు భాగవతలక్షణము లన్నియు పోషింపబడినవి.

అంబరీషచరిత్రము నందలి -

స్థిరమతితోడన్ సర్వజగంబున్ శ్రీహరిమయమని మొంచున్
 బరోపకారమె తనునెత్తుటకున్ ఫలంబని నిశ్చయించున్
 మెలపున నాహారవిహారములన్ మితముగాఁగఁ జరియించున్
 అల యంరీషుఁ డెంతయు భాగవతాగ్రగణ్యుడై మించున్.

అని ఉపోద్ఘాతముగా అంబరీషుని గూర్చి దాసుగారు సూటిగా అన్న పల్కులను -

ప| ఇక భోగములు చాలునే జీవేశ్వరి మన 13క
 అ| ఇక భోగములు చాలు - నెందుకే వెయివేలు

ప్రకటమౌ శ్రీహరి భక్తి కడ్డులుగాన
 మి| సకియనే నిశ్చింత నడవికిఁ జనెదనే - మునివృత్తితో నట
 సకలభూతసముండనై మరి శాశ్వతానందముం బొందెద నిక

1. సంసారమిదియెల్ల స్వప్నమునవలె గల్ల

హంసపాదము దీని యందంతనో చెల్ల

కంసారి నే నేకాంతముగొల్తునే జితేంద్రియుడనై

హంసస్వాధీనము సేసికొని యాత్మారాముడ నయ్యెద ² | నిక

అని అంబరీషుని నోటనే పక్కించిన మాటలను పూర్వమందున్న అంబరీషుని మూర్తికి సంప్రేక్షణమే.

భీష్ముడు తండ్రి పెండ్లికై తాను వివాహమును, రాజ్యమును త్యజించుట, అంబవలన తన గురుడైన పరశురామునితో యుద్ధము చేయుట, మొదలగు భారతాంశములను దాసుగారు భీష్మచరిత్ర హరికథలో పోషించినవిధము -

ప। నేనొల్లనిక రాజ్యభోగము - నీ మనుమలే యేలనీ

అ। భూనాథుండు నీకొమార్తెయు మోదవార్నిధిఁ దేలనీ | నే

1. బ్రతుకువరకున్ బ్రహ్మచర్యవ్రతము నేగావించెదన్

హీతముగా నాకన్న తండ్రికి ఋణముతీర్చి తరించెదన్ | నే

అనునది దాసుగారు భీష్మనిజేత చేయించిన భీష్మమగు ప్రతిజ్ఞ. ఇట్లే తనకు తన గురువగు భర్గవునితో అంబానిమిత్రమై యుద్ధము జరుగునపుడు, భర్గవుడు మూర్చిల్లును. అపుడు భీష్ముడు బాధపడిన విధము -

ప। ఈగనైన వాలనీక నేగొల్చితిని నిన్నుఁ నొల్లి

అ। ఈగతి నొనరించితినా - యిప్పు డాచార్యదేవ | ఈ

1. నిటలమునందుఁ గ్రొన్నెత్తురు నిర్భరంబులవలెబొల్లెడు

కటకట నీకిట్లుసేయఁగా వ్రాసెనా క్రూరవిధి || ఈ

మూర్ఖునుండి తేరుకొని జామదగ్ని తన శిష్యుని శక్తికి మెచ్చుకొనుచునే, కోపముతో చంపెద ననుచుండ -

2. అంబరీషచరిత్రము - పు. బు 5, 6

ప! ఏమి నేర్చున్న నీ కృపకదా గురువర్య
అ! సామినేటికిబోరు చాలు సూర్యుడు గ్రుంకె

1. శరణువొచ్చిన యంబ చాడీలు విని యిట్లు
చెఱపజూచితె నీదు శిష్యు నన్యాయముగ 16

2. పరమమానివి నీకుఁ బంతంబు తగునయ్య
దొరఁగెదన్ బ్రాణములు దుర్జయంబున కొప్ప 16

అని భీష్మ దనును. ఈ యుద్ధములో భీష్మడు గురువుకంటె పైచేయిగా నున్నను 'ఈగనైన వలసీక నేఁగొల్పితిని నిన్నుఁదొల్లి, ఈగతి నొనరించితిరాఁ యిప్పుడాచార్యదేవ!' అను పల్కులలో పూర్వపు శైష్యోపాధ్యాయకాస్యతి, 'ఏమినేర్చున్న నీకృపగదాఁ గురువర్య' అన్న పల్కులలో గురుభక్తి, 'దొరగెద న్బ్రాణములు దుర్జయంబున కొప్ప' నను పల్కులలో ధర్మనిష్ఠ చక్కగా పోషింప బడినవి.

యథార్థరామాయణమున పుత్రకాషేష్ఠి చేయదలచుకొన్న దశరథుని మనస్సును వివరించిన తీరు -

ప! కాలము మల్లిన యాలు మగలేము
కలిగెదరెటామాకు సుతు లిపుడు 17

అ! ఏల యీపిచ్చి యాసలో గురుజ!
ఋతువిరుద్ధమగు ఫల మెటులబ్బెడు 17

1. పండుగాని బీజక్షేత్రంబులు బాగుగ జతపడిన పంట
మండువేసవిన్ మంచుకురియఁ పెట్టు?
మానివర్య! నాకోర్కెదీరునా?

ఎండమావుల నీటినుండి యొట్టుల చల్వ
తెమ్మెర యేతెంచి తీర్చు దప్పి?

3. భీష్మచరిత్ర - పు॥ లు 9, 15, 17

కుందే లెదిరి తన కొనవాడికొమ్ముల
 గుచ్చి పులిన్ నేలఁగూల్చుటెట్లు?
 పుట్ట గొడ్డాలి తొమ్ములు చేవునకువచ్చి
 పసిబిడ్డ చూకలిం బావుటెట్లు?
 మట్టి విత్తున్నాట మట్టి దానివలన నె
 ప్పడయిన మామిడి మొలుచు టెట్లు?

గాడినిప్పునఁ దామర కలుగుటెట్లు?
 లెండమావుండు టెట్లు? లెద్దీను టెట్లు?
 ముసలివారికిఁ బిల్లలు పుట్టుటెట్లు?
 లాఱునూత్తైన సాజంబు మాఱుటెట్లు?⁴

దశరథుడు ఎంతకాలమునకు సంకతిలేక చింతచెంది, తరువాత పుత్రకామేష్టి చేయుట వాల్మీకిరామాయణము నందలి అంశము దాసుగారు ఈ ప్రసిద్ధాంశమును పోషించుటకు చేసిన పూర్వరంగ మిది. ఇంతకాలములేని సంతానము, ఈ ముసలి వయసులో పుత్రకామేష్టి చేసినను కలుగునా? అని దశరథుని సందేహము. అది అసంభవమని చెప్పటకు అనేకములైన అసంభవములగు ఉపమానములను దశరథుడు చెప్పెను. ఇన్ని యుపమానము లిక్కడ వ్రాయుట దశరథుడు తనకు సంతానము కలుగుట అసంభవమని నిశ్చయించుకొని ఎంత బాధపడుచున్నాడో తెలుపుటకే. సంతానార్థమైన దశరథుని పాత్ర ఈ ఘట్టము వలన చక్కగా పోషింపబడినది.

ఇట్లు సంతానములేక బాధపడిన దశరథుడు సర్వ సుగుణాభిరాముడైన శ్రీరాముని విడిచియుండగలడా? పైగా నారణ్ణులతో అడవికి పంపగలడా? కాని దశరథునకు అపరిస్థితి కైక కిచ్చిన వరముల వలన వచ్చినది. ఆ కైక కోరికను శ్రీరామునకు చెప్పలేక బాధపడును. కాని శ్రీరాముడు పితృవాక్యసరిపాలకుడై సంతోషముగా నడవి కేగును. ఈ వాల్మీకీయమైన అంశమును దాసుగారు తీర్చి దిద్దిన తీరు -

ప! తప్పనాడలేని నాతండ్రి? చితించెదేల?

యిప్పుడె నా పినతల్లి యభీష్టమ్ములఁ జెల్లింపుము |త

1. తల్లిదండ్రులు కోరుదు రాత్మజులచేఁ తరియించుటకు

ఫలించె నాజన్మము నీపలుకు నిలుపు సాధనమై |త

2. నిఖిలజ్ఞుడ పీ వెఱుఁగని నీతికలదె యోకంబున?

నఖిల జంతువులు స్వకర్మ మనుభవింపకతీరునా? |త

దైవంబుచేత యంతయు మేలేసూచించు

దిక్సూచియంత్రం బుదీచివలెను

గానిచోఁగైక నన్తానలోఁ బదునాలు

గేండ్లు మాత్రమె యుంచ నెంచుటెట్లు?

ఏలాభమబ్బునో యేను విదేశాట

నము సల్పుకతన మన కులమునకు!

జననీజనకుల యాజ్ఞను నెరవేర్చెడు

భాగ్యము సుతులకుఁ బట్టుటెట్లు?

తల్లడిలనేల నీవంటి ధర్మమూర్తి?

సుధృఢసత్యవ్రతాసూన సూర్యకాంతి!

పుత్రమోహాంధకారంబుఁ బోవనూడ్చి

నాయనా! వేగ సెలవిమ్ము, పోయివత్తు⁵

'తప్పనాడలేని నాతండ్రి! చింతించెదేల?' అను పల్కులలో దశరథుని సత్యనిష్ఠ, 'నాతండ్రి!' అను సందోధనలో నేను నీకొడుకునుగానా? నేను నీమాట నెరవేర్చనా? అని అనియు, 'ఫలించె నాజన్మము నీపలుకు నిలుపు సాధనమై' అను పంక్తిలో తాను బాధపడుటలేదనియు, సంతోషపడుచుంటిననియు, 'అఖిల జంతువులు స్వకర్మ మనుభవింపకతీరునా?' అను పాదములో దశరథుని శాపము, తన శాపమును వ్యంగ్యముగా స్ఫురింపజేసెను. 'కైక పదునాలుగేండ్లు మాత్రమే

కోర్కుటలో మనకులమునకు ఏలాభము కలుగనున్నదో, తల్లడిలవలదు అనుమానింపక పేగముగా సెలవిమ్ము. పోయివత్తును' అను మాటలు శ్రీరాముని ధీరోదాత్తతను చక్కగా పోషించినవి. 'సుధృఢసత్యవ్రతానూన సూర్యకాంతి' అను సంబోధనము సందర్భోచిత్యవంతము. 'దైవంబుచేత యంతయు మేలె సూచించు దిక్పాచియంత్రంబుదీచి వలెను' అను ఉపమానము పరమ రమణీయము.

పాతివ్రత్యమహాత్యముచే యమునితో పోరాడి తన భర్తను బ్రతికించుకొన్న మహాసాధ్వి సావిత్రి. ఈమె మద్రదేశాధీశుడైన అశ్వపతి పుత్రిక. అశ్వపతికి మొదట సంతానముండదు. తరువాత సావిత్రిదేవి వరప్రసాదమున సావిత్రి పుట్టును. ఇది భారత కథ. సావిత్రిచరిత్ర హరికథలో దాసుగారు సంతానము లేక సంతాపమందుచున్న అశ్వపతి మన స్తత్త్వమును వివరించుచున్న విధము -

కొడుకు లెందరటంచుఁ గ్రొత్తవా రెవ్వరైన
నడుగ నేనేమని నుడువువాఁడ

వడుగులు పెండ్లిండ్లు బుడుతల కొనరించు
చుట్టాల నేనెట్లు చూడఁగలను

సాలంకృతముగఁ గన్యాదానముంజేసి
యీమేను దరియింప నోచునైతి

నాకుఁగల్గిన విద్య నారాజ్యమంతయు
నెవ్వని కింక నప్పగింపఁగలను

కడుపు ఫలియింపకుండిన కారణమున
నెంత యవ్వంతచేఁ గృశియించుచున్న
ప్రాణనాయిక నెటు సమాధాన పరతు
నేనుఁబున్నామనరకంబు నెట్లు గడతు

భారతకథలో సంతానములేదని మాత్రమే యుండ, దాసుగారు సంతానము లేకపోవుట వలన అశ్వపతి పొందుచున్న సంతాపమును గూడ వివరించినారు. ఈ పద్యమున దాసుగారు చెప్పిన ఒక్కొక్క అంశము సంతానరహితులకు అనుదిన

మును హృదయమును చీల్చు ఒక్కొక్క వజ్రాయుధమేకదా. సంతానరహిత స్థితిలోనున్న అశ్వపతిపాత్రనీ పద్యము చక్కగా పోషించినది.

సావిత్రి సామాన్యప్రబంధనాయక వంటిది కాదు. పతివ్రతాభిరోమణి.
ఈ సావిత్రి పాత్రను దాసుగారు తీర్చిదిద్దినతీరు -

అఖిలకళాప్రౌఢి నందియు సుంతయుం
గర్వంబు దెలియని కమలగంధి
జగదేకమోహన సౌందర్యఖని యయ్యు
నద్దము చూడని ముద్దరాలు
ఒగి గాకుమారి యయ్యును భృత్యులన్నిర
సనముచేయని శుద్ధసత్వమూర్తి
అతి సుకుమారాంగియయ్యు నార్తులజేరి
పనిఁబూని రక్షించు నెనరు కుప్ప
దానమున వేల్పుటావు సత్యమ్ముప్రోవు
మెఱుఁగు మరుదంతి పల్కుల మేలుబంతి
శీలపుంగొట్టు ఖలులకుఁ జెంపపెట్టు
ఎలమి సావిత్రి కెనగలదే ధరిత్రి

సావిత్రి లోకోత్తర సౌందర్య సౌకుమార్యములు కలదియైనను అంతకన్న సౌశీల్య సౌజన్యములు కలది అని ఈపద్యము సావిత్రి పాత్రపోషణ బాధ్యతను సమర్థముగా నిర్వహించినది.

దాసుగారి పాత్రపోషణ సామర్థ్యమునకు ఒక మచ్చుతునక యైన ఈ పద్యమునకు డా॥ కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తిగారు చేసిన వ్యాఖ్యానము -

'ఒకింత కళాప్రౌఢి ఒదవిన ఎక్కడలేని గర్వము బలియట పరిపాటి. అట్టిది సావిత్రి అఖిల కళాప్రౌఢి నందియును ఎంతమాత్రము గర్వంబు ఎరుగదు.

7. సావిత్రీచరిత్రము - పు. 15

అంత నిగర్వి. అది సుగుణము. కానంత అందము కలదేని అర్థమునకు అంకితమై పోవుట అలవాటు. అట్టిది సావిత్రి జగదేకమోహనసౌందర్యుని అయినప్పటికి అర్థము చేపట్టదు. అనఁగా మిడిసిపాటు వేదని అర్థము. సౌందర్యమునకు తగిన సౌశీల్యము అరుదైన విషయము. అందుకు సావిత్రి అసవాదము. అది మేటి గుణము. మేలి గుణము కూడ. వీపాటి అధికారమున్నను పరిచారకులమీద ప్రభుత్వము చెలాయించుట నైజము. కాని రాకుమారి అయినను - అనఁగా సర్వాధికారము లున్నను - సేవకురాలను చిన్నచూపుచూడని శుద్ధసత్వమూర్తి సావిత్రి. రాజసప్రవృత్తికి విరుద్ధమైనది సత్యగుణము. అయినను సావిత్రి శుద్ధసత్వమూర్తి. అది మహాగుణము. ఒకమాదిరి సుకుమారత కలదేని ఒడలు వంగుట కష్టము. అట్టిది సావిత్రి అతి సుకుమారాంగి అయిపాడ కోరి ఆర్తరక్షణముచేయు దయార్ద్రహృదయ. అంతేకాదు, దానపరాయణ, సత్యనిరత, శీల నిధానము. ఇది నారాయణదాసుగారి నాయికా వర్ణనము. నాయికా వర్ణన మనిన నఖిఖపర్యంత ప్రత్యంగవర్ణనమయిన సముదాచారమును సంస్కరించిన వర్ణనమిది. అంతేకాదు. : తివృత్తమునకు తగినది. భౌతికవిలసితము. 8

నారదుడు కలహభోజనుడుగా ప్రాత గ్రంథాలలో ప్రసద్ధిచెందినవాడు. ఈ అంశమును దాసుగారు మార్కండేయచరిత్ర హరికథలో గ్రహించి పోషించినారు.

మార్కండేయునకు మహేశ్వరుడు పదియారు వత్సరాల ఆయువు నొసగ, బ్రాహ్మ పౌరపాటున 'చిరాయుః' అని దీనించి, తరువాత తన పలుకును సత్యము చేయుటకు మార్కండేయుని తపమునకు సంపును. ఇక్కడ కలహమునకు అవకాశమున్నది. ఈ అవకాశమును గ్రహించి నారదుడు యముని కడకేగి ఉసికొల్పిన విధమిది -

ఁ! జముడా జనసముడా దురితచయదముడ

1జ

అ! సమయమిది నీదుశక్తిజూప జముడా

1. అరవిందనూతి యల్పాయుండగు

ధరణీసురు నొకని దీర్ఘాయువుగ మరచి దీనించి

యిప్పుడు తనమాట నెఱప నతని తపముదు నిలిపె 1జ

2. కనుక నీవు త్వరగ గౌతమీతటమునకు బోయి
యచట బాలుని మెడన్ ఘనపాశంబు దగిల్చి
నీదు శాసనమునకున్ లోబడచేయుము

జ1

మరియు విను - సర్వలోకే
శ్వరుడౌ చంద్రార్థమాళి శాసించె ధరా
సుర తనయుడు షోడశ వ
త్సరములు మన - బ్రహ్మ యెల్లు తప్పించునొకో!

అన విని యముడను - నా శా
సనమున కడ్డాచరింప శక్తులు గలరే
వనజభవ్రుడు కా దా నిట
లనయనునికిగూడ మస్తరంబగుఁ జుమ్మిన్

నారదుడు యముని కడకు వచ్చి కలహబీజము నాటగా, యముడు వనజ
భవుడేకాదు, ఆ నిటలనయనునకు కూడ నాశాసనము దాటగ శక్యమగునా? అని
అహంకారముతో అనును. ఏమియు నెరుగని యముని రెచ్చగొట్టి కలహము
కల్పించినాడు కదా కలహప్రియుడైన నారదుడు.

హరిశ్చంద్రుని భార్యయైన చంద్రమతి, భర్త సత్యరక్షణకై తాను గూడ
కష్టముల పాలైన సహధర్మచారిణి - అను ప్రసిద్ధమైన అంశమును దాసుగారు
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన హరికథలో పోషించినవిధము-

‘కౌశికుని అప్పును తీర్చి నిన్ను కలసికొందును. అప్పు నేర్చువరకు నాతో
కష్టములపాలుకాక పుట్టింటి కేగుము’ అని అన్న హరిశ్చంద్రుని మాటలకు,
చంద్రమతి ‘కటకటంబడి కన్నీళ్ళను గోట నెగరజిమ్ముచు దగ్గుత్తికతో’ సమాధాన
మిచ్చినతీరు -

9. మార్కండేయ చరిత్ర - పు. 35

ప| ఇట్టులాడితేమిరా నిన్నెడబాసి నే నిముసమోర్వగలనా | ఇ

అ| నట్టడిసివై న నీతోడ నున్న నాకేమిలోపమురా ప్రాణనాథా

1. పురుషు విడనాడి పుట్టింటనుండిన పొలతికి పరువుండునా
మరచితివా నన్బాయ ననుమాట - మరి నన్ను జంపి

తిరుగుమెచ్చటకైన | ఇ

పతికిదూరమున్న సతి కిల్లరణ్యంబు

పాలుచేదు మరియు బ్రతుకుచావు

అకట! నిన్నుఁబాసి యరుగుమంటివి నాథ!

తోడి నీడ నీకు దొలఁగు టెట్లు?¹⁰

'ఇట్టులాడితేమిరా' అన్నది అద్భుతమైన ప్రారంభము. 'ఇన్నిసంవత్సరములు కాపురము చేసి, నన్ను అర్థము చేసికొన్నదింతేనా?' అన్న బాధను వ్యక్తము చేయుచున్నది. తక్కినమాటలెల్ల చంపూటకు వ్యాఖ్యానములు. 'తోడినీడ' అన్నది ప్రాత ఉపమాన మైనను సందర్భోచితము.

హరిశ్చంద్రనికథలో శాశికప్రేరితుడైన ఒక విప్రుడు హరిశ్చంద్రుని దారాపుత్రులను కొని, పేరమ క్రూరస్వభావుడై ఆ తల్లిబిడ్డలను ఏడ్పించెనన్న గౌరవ కథార్థమును దాసుగారు, కవట విప్రుని మాటలలో యథార్థము చేయుచున్న విధము-

1. అటు పలవించెడు చంద్రదమతి కడకు నరుడెంచెను యజమాని
పటు రోషముతో పరుషములాడుచు పలికె నిట్లు దయమాని

2. బాడిసెదానా - తలవారిన పెద పండువను చెరుక లేదా
వేడి స్త్రీగాచి వేకువకుముందు వేగ మము లేపరాదా

3. ఏమి కష్టపడుచుంటి వింత సొమ్మిచ్చుకొంటినే తులువా
సోమరివై పూట పూట తట్టెడు చోడితోప తినగలవా

4. తరిపిదూడవలె నీ తనయుడు సుంతయైనం బనికేగాడా
సరిబాబురవలె తోటలకుపోయి సమిధలైన తేలేడా¹¹

ఇవియన్నియు లోకములో అనాథలైన పనికితైలకు క్రూరులైన యజమానులు సల్పు సుప్రభాతములే.

సారంగధరుని కథలో చిత్రాంగి మోసపుమాటలను నమ్మి ప్రభువు కామోన్మత్తుడై సారంగధరుని కరచరణములను ఖండింపింప పూనెనను గౌరన కథాంశమును దాసుగారు సారంగధరనాటకమున వ్రాసినవిధము -

రాజు : 'అహ! సర్వేశ్వరా! యిది యెంత తలవంపు నాహృదయ సౌఖ్యము నేటితోసరి. మఱేమున్నది - నేనెంత పరాక్రమశాలినినను, మరెంతటి చక్రవర్తినినను లోకములోఁ దిక్కిన భ్యాతుల నే నెన్ని వహించినను నాకీ మచ్చపోదు గదా! జారత్వపోష మెరుగని మృగామ రెంత దన్యములు. ఒకవైపునఁ గ్రోధ మింకొకవైపున సిగ్గును నొక్క పెట్టున నుబ్బి నాహృదయమునఁ బట్టఁజాలకున్నవి. ఆ పితృద్రోహిని ఖండించి నంత నీక్రోధము శాంతింపవచ్చును గాని లోకములో నాకీ నగుబాటు నాలోఁగాని పోదుగదా! ఇంకెక్కడి పౌరుషము? భార్యాదుఃఖములేని నపుంసకుఁ డెంతటి యవృష్టవంతుడో! ఉచ్చిష్టమైన చిత్రాంగిని నే నిక నుట్ట కుంటయు, నా దుర్మార్గుని బ్రతుకనీకుంటయు నిదియే నానిశ్చయము.

తనను నీడ తనకు దయ్యమానట్టుల
నాకుఁదోచినాఁడు నా సుతుండు
తానొకటితలంప దై పమొక్కటి సేత
యకట! యెంత స్వప్తమయ్యె నిపుడు'¹²

ఈ పలుకులు సత్యము తెలిసికొను చారచక్షువు పలుకులుకాక, కామోన్మత్తుడైన జారచక్షువు పలుకులై గౌరనకథలోని ప్రభులిక్షణము పోషించినవి.

చిత్రాంగి అనుచితప్రణయోసనిషద్రహస్యములను దోధించు నుపాధ్యాయులలో నొకతే. వాడనై పుణ్యమున వహుధినికి వరుసలు తిరుగవేయుటలో ఉచ్చికి, ప్రణయ

11. హరిచంద్రోపాఖ్యానము - పు. 37

12. సారంగధర - పు. 65

పాఠములు చెప్పటలో తారకు సహోదరి, సహపాఠిని. ఈ చిత్రాంగి యుక్తి సంపద, ఉక్తిసంపద కలసికూడ సారంగధరుని ధర్మఋద్ధిని లోగానలేకపోయినవి. విఫలమైన చిత్రాంగీకోపకారణము సారంగధరుని కరచరణముల ఖండన కార్యము నకు దారి తీసినది ఇది చిత్రాంగి పాత్ర జీవలక్షణము. ఈ లక్షణమును దాసు గారు సారంగధర నాటకములో పోషించినతీరు -

చిత్రాంగి తనలో తాననుకొనుచున్న పల్కులు -

నడుసముద్రములో దిగవిడిచినట్లు
దొడ్డచీకటి నూతిలోఁ ద్రోసినట్లు
లయ్యె నాపని - వలచిన యతఁడులేక
నాకుమాత్రము దుఃఖపుం దనువిదేల?

కాని మోహము తగవని విదిల్చినాఁడు. వాని తప్పేమున్నది? - మొదట నాకుమాటాడబడినవాఁడు. ప్రధానము జరిగినది, అనవాళ్లంపుకొన్నాము. ఇట్టి హేతువుల వలన వానిం గోరినాను. నా తప్పేమున్నది? - ఉన్నపు డిద్దరి యందుం. కప్పులున్నవి. నా తప్పునకేమిగాని, వాడంతచక్కని వాడేల కావలయును? వానియందే తప్పు - మొదట నన్యోన్యముం బ్రేమించి మధ్యను విఘాతము వచ్చి యిట్లరువురము చచ్చుటకు విధి వ్రాసెను. నావంటి వలచినదానిం గాదన్న సారంగధరుఁడు చచ్చుట న్యాయమే - అయ్యో! మనసున్నవాఁడు కట్టుకొనకపోయె. కట్టుకొన్న వానిపై మనసు కుదరదాయె, స్త్రీ లనాథలు కదా! - కార్యము మించిపోయె నిక న వెట్టిరాజు వానిం జంపుట రూఢి - కన్నెతనము నుండియు వానిపైఁ బ్రాణము పెట్టుకొన్న నా కొకసారి మోవి యిచ్చి యైనం దుష్టి పొందించక విదిల్చి పోయినాఁడు గావున, వానికే దగిన శాస్త్రి యిక నే స్త్రీకిని నే వలచిన దేహ మొర్పగించకుండఁ జంపబడుటయే - మఱియు నింత చదువు చదువుకొనియు నేల్పువంటి సారంగధరునిం జంపించిన నాకు తగిన శాస్త్రి యీ వజ్రపుపొడి మ్రింగి చచ్చుటయే. మా యిద్దరి కింతయే దేవుఁడు వ్రాసినాఁడు.)అని విషముతోడి వజ్రపుపొడి మ్రింగి) ఇక చీకటిగదికిఁబోయి సుఖించెద. రమ్మ మృత్యువా! నీవు నాకు రుచించినట్లు మరెవ్వరికిం దోచఁబోవు. నాకు

సారంగధరునిపై గల్లు మోహము న్యాయమని లోకమెరుగనీ. ఒకసారి నా ముద్దుల సారంగధరునిం బాక్షకొని తుదిహాయి పొందెదను.¹³

ఇది చిత్రాంగి లోకమున కందించిన అంతిమ సందేశము. కాదుకాదు. అంతిమసందేశమును మిషతో చిత్రాంగీపాత్రపై దాసుగారికి కల సానుభూతి-గౌరవ కథలోని చిత్రాంగీ ప్రధాన లక్షణములను ఒక్కటికూడ వీడక పాత్ర పోషణము చేసియు, ఆ పాత్రపై సానుభూతిని ప్రదర్శించుట విశేషము.

యశోద తన బాలుని భగవంతుడని అనుకొనుటకన్న, కన్నపుత్రుడనుకొని యానందించుటకు యష్టపడిన తల్లి. బాలకృష్ణునకు బాలారిష్టములు చలిగినపుడెల్ల నెత్తిబాదుకొని లోదించినది. ఎవరైన కొందెములు చెప్పిన మొంటిగా ఎదురు చెప్పినది. గోల చేసినపుడు కోప పడినది. తోటికి కట్టినది. నోటిలో గ్రుచ్చాండము చూపిన మ్రొక్కినది. మరల తల్లియై లాలించినది. మూర్తిభవించిన సూత్రప్రేమ యశోద. ఈ లక్షణమును నారాయణదాసు గారు శ్రీహరికథామృత హరికథలో పోషించినవిదము.

ఉ, కింకరోమి కిం వదామి కీర్తనీయ పుత్ర

త్వం కుతోగతోసి సంత్యజ్యమామముత్ర 1కిం

1. హాహ ధిగుర్విధిం కథమాగతో భ్రమివాతః

ఆహా కిం త్వామేవాహర్షీ ద్ధుర్విసీతః 1కిం

2. బాలక సత్వరమేహి పిబ పిబ మమ స్తన్యమ్

నాలీకాయతనేత్ర వినాశయ మేదై న్యమ్

ఇహైవోపావిశ్చ త్స్థితీభలిత జామీఫలమనో

జిఘత్సన్నాక్రీడి దిహపరిమృశం స్తర్ణకతనుమ్

ఇహైవవ్యాభాతీ త్సకలసవయోభ్యశ్చిపిటశాన్

శిశుర్మేకిం వచ్చి భ్రమి పవనభూత స్తమహృత¹⁴

13. సారంగధర - పు॥ లు 76, 77

14 శ్రీహరికథామృతమ్ - పితృబంధవిమోచనమ్ - పు. 49

ఇంతవరకు పూర్వగ్రంథాలలో ప్రసిద్ధిలైన పాత్రల జీవలక్షణములను దాసు గారు పోషించినవిధము. ఇక ఇక్కడనుండి దాసుగారు కల్పించిన క్రొత్తపాత్రల విషయము.

పాత్ర అనిపేరు రసమునకు అధారమగుట వలన వచ్చిన పేరు. పాత్రలు రసమునకు ప్రధానాధారములు. పాత్రల ప్రవర్తనలనుబట్టి రసము నిర్ణయమగును. ఈ ప్రవర్తనలు అనేకవిధములు. ఈ అనేకవిధాలైన ప్రవర్తనలకు అవకాశ మిచ్చునది ఇతివృత్తము. కనుక పాత్ర - రసము - ఇతివృత్తము పరస్పరాశ్రయ ములైన అంశములు.

ఈమాటలు ఎందుకు చెప్పవలసి వచ్చినదనగా, దాసుగారు కల్పించిన పాత్రలను పరిశీలించునపుడు నూత్నకథాశ్రీతములైన గ్రంథములే ఉపయోగించును అని చెప్పటకు. దాసుగారు సొంతకథతో వ్రాసిన గ్రంథములు నాలుగు - 1. బాటసారి, 2. ట్రావెలరు, 3. సారంగధర¹⁵, 4. తారకము. ట్రావెలరు బాటసారికి ఆయనయే చేసిన అంగ్లాను వాదము. కనుక ట్రావెలరులో బాటసారిలో లేని అంశములేదు. ఇక మిగిలిన స్వతంత్రకథాగ్రంథములు బాటసారి, సారంగధర, తారకము.

బాటసారి గ్రంథమునందలి ఇతివృత్తము, పాత్రలు సంపూర్ణముగా దాసు గారి సొంతములే కాని, ఈ గ్రంథము గూఢార్థప్రబంధము. అందువలన ఈ బాటసారి యందలి పాత్రలు గూఢార్థప్రతిపాదన మనెడు ప్రధానలక్ష్యమును నిర్వృత్తిండు నిమిత్త మాత్రాధారములైన ప్రతీకలు మాత్రమే. కనుక ఈ గ్రంథమున సజీవములైన పాత్ర లుండుటకు అవకాశములేదు. దాసుగారికి కూడ ఈ గ్రంథము నందు సజీవపాత్రనిర్మాణము చేయవలెనను చూపులేదు. ఈ మాట అనుటకు ఆధారము దాసుగారు ఈ గ్రంథమునందలి పాత్రలకు నామకరణములు కూడ చేయక పోవుటయే.

ఇగ సారంగధర నాటకము. దీనిలోని రత్నాంగి, చిత్రాంగి, ప్రభువు, సారంగధరుడు, సుబుద్ధి అను ముఖ్యపాత్రలు ప్రాచీనపాత్రలే యైనను, క్రొత్తగా

15. 'సారంగధర' ఎట్లు స్వతంత్రనాటకమో సారంగధరనాటక సమీక్షలో వచ్చినది.

కల్పింపబడిన పాత్రలు కూడ కొన్ని కలవు. గిజిగన్న, గిలిగింత, జబ్బిన్న అను నామకరణము చేయించుకొన్న పురుషపాత్రలు, మంత్రి, మహాకవిగాయకశిరోమణి. పురోహితుడు నామకరణభాగ్యము కూడ నోచుకొనని పురుషపాత్రలు, వలవంత, అంటింత అను స్త్రీపాత్రలు. వీనిలో మరల గిలిగింత సంస్కృతరూపకము లందలి విదూషకుడే. గిజిగన్న చాకలి, అంటింత మగడు. జబ్బిన్న 'హంతకనాయకుడు', వలవంత రత్నాంగి దాసి. అంటింత చిత్రాంగి దాసి. కనుక ఈ క్రొత్తపాత్ర లన్నియు చాల చిన్నపాత్రలు. ఇవి తేవలము కథాచిత్రము నందు చిన్నమేకుల వంటివి మాత్రమే. ఇటువంటి చిన్నపాత్రలను సజీవపాత్రలుగా చేయవలెననెడి శ్రద్ధ సామాన్యముగా కలుగదు. దాసుగారికి కూడ కలుగలేదు. అపాత్రల స్వభావ ములను సూచించు నామకరణములు మాత్రము చేసి, చాలు అనుకొనినాడు.

ఈ తారక గ్రంథములో ప్రధానపాత్ర తారకుడను బ్రాహ్మణుడు. ఈ తార కుడు సర్వవిధాల నారాయణదాసుగారే.¹⁶

సారాంశముగా తేలినదేమనగా, దాసుగారి గ్రంథము లందరి పాత్రలలో ప్రాచీనగ్రంథాలలో ప్రఖ్యాతములైన పాత్రలే ఎక్కువ. కొన్ని చిన్న పాత్రలను సృష్టించినను, అవి దాసుగారి పాత్రనిర్మాణశక్తికి ఉదాహరణములుగా సనివచ్చునవి కావు. కనుక దాసుగారి గ్రంథములలో, వారెట్లు ప్రాతపాత్రలను పోషించిరో చూడవలసినదే కాని, క్రొత్తపాత్రల నెట్లు సృష్టించిరో అని చూచుటకు అవకాశము లేదు. దాసుగారు ఒక్క క్రొత్తపాత్రనైనను సజీవముగా సృష్టించుటకు ప్రయత్నము చేయలేదు.

వర్ణనావైభవము :

వర్ణనములు కవి ప్రతిభకు కొలతబద్ధలు. కావ్యకారణకరణమైన ప్రతిభా లతకు ప్రాకును కొమ్మలు. కవి యని బిరుదప్రదానము చేయు ఉపకరణములు.

నాన్యమి కవిరిత్యుక్త మృషిశ్చ కిల దర్శనాత్
విచిత్రభావ ధర్మాంశ తత్త్వప్రఖ్యాచ దర్శనమ్

16. 'తారకము' సమీక్షలో వ్రాసిన 'అన్యూపదేశధోరణి' అను, అంశములో ఈ విషయము వివరింపబడినది.

స తత్త్వదర్శనాదేవ శాస్త్రేషు పఠితః కవిః
 దర్శనాద్వర్ణనాచ్చాథ రూఢాలోకే కవిశ్రుతిః
 తథాహదర్శనే స్వచ్ఛే నిత్యేష్యాది కవేర్మునేః
 నోదితాకవితాలోకే యావజాతా న వర్ణనాః¹

నారాయణదాసు గారి ప్రతిభకు ప్రతిబింబములైన వర్ణనలు వారి గ్రంథము లలో కోకొల్లలు.

కవిభావకోశాగారమునకు ప్రకృతివర్ణనము ముఖద్వారము. ఆ తలుపుతట్టని కవియే యుండడు. ప్రకృతికి కవిని కవ్వించుటయే ప్రకృతి. ఆ ప్రకృతి తాను భగవద్స్వరూపమని తెల్పుటకో యన్నట్లు ఒక్కొక్క కవికి ఒక్కొక్క అవతారముతో ప్రత్యక్షమగును.

చిలుతాలపై జిలజిలఁబాటు సెలయేటి
 నీటిపై లకుముకిదాటు చూచి
 నానాట నలవాటుఁబూని మెల్లనఁ జేర
 వచ్చు జింకల కూర్మిపాట చూచి
 మడుగులఁజెఱలాడి బెడిదపు టొడ్డులఁ
 బొలయించు నేనుఁగుపోటుచూచి

1. ఈ శ్లోకములు తొతభట్టు వ్రాసిన కావ్యకౌతుకము నందలివని హేమచంద్రుడు తన కావ్యానుశాసనమున (పు. 316) చెప్పినాడు. తొతభట్టు వ్రాసిన కావ్యకౌతుకము లభింపలేదు. తొతభట్టు అభినవగుప్తుని గురువులలో నొకడు (లోచనము - ధ్వన్యాలోకము 25, 26 కారికల నడుమ). ఋషికానివాడు కవి కాలేడని చెప్పబడినది. ఋషి యని యనుట దర్శనము వలననే కదా. విచిత్రభావములను, ధర్మాంశతత్త్వములను గ్రహింపగల ఖ్యాతియే దర్శనము. ఆ తత్త్వదర్శనము కవికి ముఖ్యమని శాస్త్రములలో చెప్పుచున్నను, ఆ దర్శనము వర్ణనగా మారినప్పుడే ఋషికి కవి యను ప్రసిద్ధి లోకమున కలుగును. అందువలననే మునియైన వాల్మీకికి తత్త్వదర్శనమున్నను, వర్ణన ఆయనవేయనంతవరకు లోకమున కవిత పుట్టలేదు.

దువ్వి ముద్దుగొనుచు దొడ్ల పులులతోడ
నాటాడు చెంచెత నీటుచూచి

వర్ణనము సేయుచున్ భూరివనములందుఁ
బలురకంబుల పిట్టల పలుకులకును
స్వరము గట్టుచుఁ జెట్టుల పట్టలందుఁ
బద్యములు వ్రాయు భాగ్యంబు పట్టునెపుడు²

ప్రకృతి దృశ్యములను పరికించి వర్ణనలు చేయుచు, పిట్టల పలుకులకు
కట్టుచు చెట్లపట్టలపై పద్యములు వ్రాయుట మహాభాగ్యముగా భావించిన ఈ పలు
కులు దాసుగారికి ప్రకృతిపై గల గాఢానురాగమునకు స్వతః ప్రమాణములు.
ప్రకృతిచేత ప్రభావితులైన దాసుగారి ప్రకృతివర్ణనల ప్రకృతిని పరికిలింతము -

ప్రభాతకాల వర్ణనము -

తప్పుబయల్వడ్డచొప్పున నోడిన
వెరపునఁ జంద్రుఁడు వెల్లఁబారె
సిరిదొరింగినవాని పరివారమటు సన్న
సన్నఁగఁ జుక్కలు సాఁగదొడఁగెఁ
గ్రొత్తగాఁ గవగూడుకొన్న దంపతులకు
గుండియల్ ఝల్లనఁ గోడికూసె
దవ్వెంతయేఁగియుఁ దలక్రిందుపిట్టలు
దారితప్పక తమ తాపు చేరె

గలువలున్వాడె దమ్మిపూవులును వీడె
బులుఁగులున్ బ్రొద్దునకు మేలుకొలుపుపాడె

బన్నులే కెల్లరికి నబ్బె బైదుగాలి
తెల్లముగఁ దూన్పు బళ్ళున తెల్లవారె

ఇందులోగల అంశములన్నియు ప్రత్యహప్రభాతమున ప్రత్యక్షము లగు
నవియే. కాని వానిని వర్ణించినవిధ మద్భుతము. చంద్రుడు వెలవెలబారుట తప్పు
బైటపడ్డవాని వలెను, ఓడినవానివలె నున్నదట. చుక్కలు మెలమెల్లగా మాయ
మగుట ఐశ్వర్యము నశించిన వాని పరివారమువలె నున్నదట. పిట్టలు అరచుట
మేలుకొలుపువలె నున్నదట. తెల్లవాడువేళ వచ్చి అందరిని అనందపెట్టుగాలి
చన్నులేనిదట. ఇవి ఈ పద్యము నందలి చక్కని ఊహలు. తక్కినవి స్వభావ
సుందరములైన స్వభావోక్తులు.

సంపూర్ణముగా స్వభావోక్తులతో నిండిన మరియొక ప్రభాతకాల వర్ణన పద్యము-

ఒంటిపాటునఁ బొక్కి యురువయి కెంపెక్కి

విన్ను తొర్పునఁదూరె వేగుఁజుక్క

తెక్కలు జాడించి ముక్కును గోడించి

కొక్కొక్కోక్కో యని కూసె గోడి

నీటితావులఁదారి తోటల గడితేరి

రెండుడలు చల్ల నసేయుచుండె గాలి

యైదుజాముల పద్దుగాఁ దోచునికఁ బ్రాద్దు

పొడమెడు నని చాటదొడఁగె గంట

పట్టులెడఁబాసి పిట్టలు బయటఁబాతె

దలలు తీక్కించి మొక్కులు చెలువుమీతె

బలిమితోడుత నిద్దుర బరువుజాతె

దెబ్బనస్వేసనిన్ రేయి తెల్లవాతె

వేగుచుక్క తూర్పున దూరుట, కోడికూయుట, చల్లనిగాలి వీచుట, గం
టలు వినబడుట, పిట్టలు బైటకు వచ్చుట, మొక్కులు తలలెత్తుట, నిద్దురవదలుట,
మొదలగునవన్నియును వేసవి తెల్లవారుజామును తెలుపు సంకేతములే.

3. యథార్థరామాయణము - సీతాకల్యాణవిభాగము - పు. 88

4. బాటసారి - ప. 61

వేగుజుక్క అంతర్ధాన వర్ణన -

‘వెన్నెలకాచి కాచి ననవిల్తుని మామ చనంగ నీవు నీ
చిన్నెలజూపనేల కడుసిగ్గును మాలిన బేల’ యంచుఁ ద
న్మన్ననచేయ రెవ్వరని మంచి చెలింబలె వేగుజుక్క హొం
జెన్నుల లేతయెండయను చిచ్చునజొచ్చెననంగఁగ్రుఁకెడిన్

చంద్రాస్తమయము అయిన పిదప, సూర్యోదయకాంతులు ప్రసరింపగా వేగుచుక్క మాయమగుట ప్రకృతిసత్యము. ఈ సత్యమును ‘వెన్నెలకాచి కాచి చంద్రుడు పోగా, సిగ్గులేకయున్నది అని తన్ను మన్నన చేయరను భావముతో వేగుచుక్క లేతయెండ యను అగ్నిలో పడినది’ అని ఉత్పేక్షించినారు.

సూర్యవర్ణన -

తొంటికొండకు జేగురు తోడుకుండ
చేతులం జూచి వచ్చిన లేతయెండ
జగములకు నెల్ల వాచి పెద్దగనుదోచి
చిన్నయాటకు వేడిమించెను మరీచి

ప్రభాతకాలమందలి లేతయెండ, తూర్పుకొండకు ఎరుపురంగును తోడునటు వంటి కుండ యట. ఆ లేతయెండ చేతులను చాచి వచ్చినదట. సూర్యబింబము మొదట పెద్దగా నుండుటకు కారణము లోకములను చూచుటకు మొగము వాచి యట. ఆ బింబము చిన్నవగుటకు వేడి యెక్కువగుచున్నదట.

ఔర! గారడి సూర్యుండ! అబ్బురంబు
కద బ్రదుకువలె నీ కరకాశలంబు
అల్పభౌమంబులన్ జూపి యధిక దివ్య
ములను గన్నట్టనీయక మోసపుచ్చు

5. మేలుబంతి - పు. 172

6. రుక్మిణీకల్యాణము - పు. 25

7. బాటసారి - ప. 21

‘ఇందు - నీ కిరణప్రసరణనై పుణ్య మాశ్చర్యకరమని ప్రకృతార్థము. కాని హస్తలాఘవవిద్య అద్భుతావహము గద అను నర్థాంతరచమత్కారము గూడ గమ్యమానము. అద్భుతత్వవిషయమై బ్రదుకుటోడి సామ్యము హృదయంగమము. పద్యాంతమున అబ్బిములైన ఆదిభౌతిక విషయములను ప్రకటించి అంతకంటె జీవికి పరమ ప్రాప్త్యములైన దివ్యముల గోచరింపనీయవను నుదాత్తగంభీరమైన యూహ మృదంగవాద్యమునకు ముక్తాయంపువలె నున్నది. 8

మట్టమధ్యాహ్న వర్ణనము -

తమ్ము మాలినధర్మంబు తగదటంచుఁ
దలల నలరించు తమ మొదళులను గావఁ
బూని చాచిన నీడల ముడుచుకొనియెఁ
బొదవంబుల - నడుమింట భానుఁడొప్పె

మట్టమధ్యాహ్నవేళలో చెట్లనీడలు పొట్టివగుట సహజము. ఆ సృష్టి సహజ లక్షణమును దాసుగారు చమత్కరించినారు. చాచిననీడలను చెట్లు కావలెనని ముడుచుకొనెనట. దానికి కారణము వాని తలలను రక్షించు మొదళ్ళను కాచుటకట. చెట్లు చేయుటకు ప్రమాణము తమ్ముమాలినధర్మము తగదని యట.

స్వభావోక్తులతో నిండిన మాధ్యాహ్నిక వర్ణనలు రెండు -

అకై న నల్లాడకుక దిగ్బంధన
ముగ గాలి చెమ్మటం బొదవె నుక్క
మిన్నంటి చెల్వకై మెలపుతోడుత గ్రద్ద
చాలుగ నిరుప్రక్కఁజాచె రెక్క
ముంగాళ్ళతోఁ జెట్టుమొదట గాతన్ ద్రవ్వి
కుదురుగఁ బడుకొనె గుంటనక్క
యెండమావులఁగాంచు చెంతయు దప్పితో
వాడి పరువువెట్టె లేడిబక్క

8. ఆచార్య యస్వీజోగారావు గారు-కచ్ఛపీఠతులు-సంపాదకీయము. పు. 15

9. సారంగధర- పు. 105

యొడళు లుడుకెత్తి తుమ్మెద లుడిగె సద్దు
రగులుకొను నగ్గికిం గనరాదు హద్దు
అడవి పందికి బురదనీరయ్యె ముద్దు
నెలసెబనిరద్దు నిడువేసవి నడుప్రాద్దు¹⁰

నెమరువేయుచు లేళ్ళునీడలనాగె, లోఁ
బొదలలో నెమళ్ళు కుదురుకొనియె
లోఁతు మడుంగుల నీతాడె నేన్దులు
పందులు బురదలఁ బాదుకొనియెఁ
గొమ్మలపైఁ జేరుకొనియెఁ గోతులు పుల్లు
లన్నియాఁ దొర్రల నణఁగఁజొచ్చె
లోవలబడి పులు లావులింతలు దీసె
నొండులలోఁబాము లూర్పు లుచ్చె,

నడవినందడితగ్గె, నల్లడల యందుఁ
జెలఁగి పొగచిమ్ముకొంచు కార్చిచ్చుపెచ్చె,
రెండుజాముల వేసవి మండిపడుచుఁ
గొండబీటలు వాఱంగ నెండకాసె¹¹

అకైన కదలకుండ ఉక్కపోయెట, గ్రద్ద ఆకాశమున రెక్కలు చాచుట,
నక్క గోతిలో పడుకొనుట; ఎండమావులను చూచి దప్పికతో లేడి పరుగులెత్తుట,
తుమ్మెదల సద్దులేకుండుట ప్రజలు పసులకై తిరుగకుండుట, లేళ్ళ నీడలందుండుట,
నెమళ్ళ పొదలలో చేరుట, ఏనుగులు లోతుచుడుగులోనికి దిగుట. పందులు బుర
దలో పొర్లాడుట, కోతులు కొమ్మలపై నుండుట, పిట్టలు తొఱ్ఱలలో దాగుట,
పులులు బయటికి రాక నిద్రించుట, పాములు పుట్టలలో నిట్టూర్పుట, కార్చిచ్చు

10. జానకీశపథము - పు॥ లు 19, 20

11. బాటసారి - ప. 12

హెచ్చుట, కొండలు బీటలువారుట, మొదలగునవన్నియు వేసవి ఘట్ట మధ్యాహ్నపు వేడిమివలన జంతుజాలములు పడు అవస్థలే.

సాయంకాల వర్జనము -

ఉడుకెత్తి పొదలన్ముడిగిన నీడలు
 చల్లఁగఁదూర్పున సాగుచుండె
 వడదాకి తొట్టల నడగిన పిట్టలు
 ముదముగఁ బైటను మ్రోగుచుండె
 కడువేడిమిన్ గ్రాగిన గాడ్పు హా
 యిగ మంచుకొండకై యేగుచుండె
 కొండను దిగి యెరకొఱకు బెబ్బులు లుమ్మి
 రిగఁ బల్లములఁ జెలరేగుచుండె

పాములకుఁ బుట్టనోనుండి పడగహెచ్చె
 మడుపు నెడబాసి యేనుంగు లడవిజొచ్చె
 ప్రొద్దు పడమటిమలకుఁ గెంపు జిగితెచ్చె
 నెగడి జానకి వాలుకన్నుఁగవ విచ్చె¹²

నీడలు పొడవగుట, పిట్టలు తొట్టలనుండి బైటకు వచ్చుట, గాలి చల్లబడుట, పులులు పాములు ఏనుగులు బైటకు బయలుదేరుట, పడమటికొండ ఎత్తిబడుట, మొదలగునవి యన్నియును పశుపక్షదుల సాయాహ్వాకృత్యములే.

తన్ను వెంటఁదగులుచున్నట్టి కోడె చీ
 కటుల కెదిరి నీల్చు కడిమిలేక

12. జానకీశభద్రము - పు. 22 - ఈసీసము నందలి గీతములో గల మూడవ పాదము 'ప్రొద్దుపడమటకున్ వ్రాలి ముద్దువచ్చె' అని ముద్రితపాఠము. గ్రహించిన పాఠము దాసుగారు చెప్పిన హరికథల పుస్తకములో దాసు స్వహస్తముతో మార్చి వ్రాసినది. దాసుగారు వేతపట్టుకొని చెప్పిన హరికథల పుస్తకము నా కందవేసినవారు శ్రీ కత్తా ఈశ్వరరావు గారు

పశ్చిమాబ్ధియందుఁ బడి దాగె సూర్యుండు
కాలమొక్కరీతి గడపఁగలమె? ¹³

చీకటిపడుచున్నది. సూర్యాస్తమయమగుచున్నది - అను అంశమును. కోడెచీకటుల నెదిరించుచులములేక సూర్యుడు పశ్చిమాబ్ధిలో దాగినాడనుట, కాల మొక్కరీతిగా గడపగలమా? అనుట ఒక ఊహ.

చంద్రోదయ వర్ణనము -

తరణియు బశ్చిమాంబుధికిఁ దారె విహంగము లున్ని-పట్లకుం
బిరబిరఁబారెఁ జీకఁటులుమీరె సమీరుఁడు చల్లవారె నం
బరమునఁ గుందసూనముల మాడ్కిని రిక్కలు జాలునారె బం
ధురగతి కై రవాపుఁడు దితుండయి వెన్నెల వెండిగారగన్ ¹⁴

సూర్యుడు పడమటి సముద్రము చేరుట, పక్షులు గూండ్లకు వెళ్లుట, చీకటి బాగుగా వ్యాపించుట, గాలి చల్లబడుట, నక్షత్రములు మొల్లపూలవలె నేర్పడుట అన్నవి చంద్రోదయ సమయ పరిస్థితులే. ఇట్లు స్వభావోత్పలతోగాక, ఆలంకారి కముగా చేసిన మరియొక వర్ణన

ప్రాద్దు పండుటాకు పోలిక రాలెఁ గెం
జాయ చివురులెత్తెఁ గోయిల లనఁ
జెలఁగి కవిసెఁ జీకఁటులుఁ బూచెఁ జుక్కలు
పైని చందమామ పండుదోఁచె ¹⁵

సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయములను ఒక వృక్షముతో పోల్చుట ఈ వర్ణనము నందలి విశేషము. సూర్యుడు పండిన ఆకు విధాన రాలెనట. ఎరువురంగు చివురులవలె, చీకట్లు కోయిలల వలె చుక్కలు, పూచిన పుష్పాలవలె, చందమామ పండువలె నున్నదట.

13. గజేంద్రమోక్షణము - పు. 9

14. మార్కండేయ చరిత్రము - పు. 22

15. గజేంద్రమోక్షణము పు. 10

పడమట విశ్రాంతిబడు రవి తన సిరి
 నుదితుడౌ చంద్రున కొప్పగించె
 జానకి సత్కీర్తి భూనభోంతరముల
 నిండినయట్లు వెన్నెలలు గాచె
 సెగమందమై పగల్ నిగురుగప్పి యడంగు
 పాంథుల విరహంబు ప్రజ్వరిల్లె
 సహజగాన కవిత్యశాలి దరిన్ శుష్క
 శాస్త్రజ్ఞువలె జుక్క సౌరుమాసె¹⁶

పడమటి దిక్కున విశ్రాంతి తీసికొనపోవుచు సూర్యుడు తన ఐశ్వర్యమును
 ఉదయించిన చంద్రున కొప్పగించెనట. జానకీదేవి సత్కీర్తివలె వెన్నెల భూమ్యా
 కాశముల మధ్య నిండినదట. పగలు నిగురుగప్పి యణగిన బాటసారుల విరహము
 అతిశయించినదట. సహజముగా కల్గిన గానకవిత్యమాదుర్యములు కలవానిచెంత
 కేవల శాస్త్రవేత్త కాంతిహీనుడైనట్లు నక్షత్రములు కాంతిహీనములైనవట. ఈ
 ఉపమానము 'ప్రతిభావ్యుత్పత్తులలో ప్రతిభయే గరీయసి' అను అలంకారికుల శాస్త్ర
 సంస్కారము తెరవెనుక చేరి చెప్పించినది.¹⁷

అర్థనిశీధ వర్ణనము -

ఆకసంబున నడుగంటి చుక్కలు అవ
 లట్లు చీకటి నీట నలరుచుండె
 గరగిన వెండి నీర్పరపిన తీరున
 నలలవాలుగ మీలు తలుకుమీతె
 మీఁదు క్రిందులఁబొల్చు మింటినట్టనడుమ
 గారడియద్దమై కడలితోఁచె

16. జానకీశపథము - పు. 37

17. ప్రతిభై వచ కవీనాం కావ్యకరణ కారణమ్ వ్యుత్పత్త్యభ్యాసౌ తస్యా ఏవ
 సంస్కార కారకౌ నతు కావ్యహేతుః (వాగ్భటుడు)

దొప్పచేతులవలె దూఁగాడు కరడముల్
 గొప్పచందువల జోకొట్టుచుండె
 చుక్కబాడలఁ బొగయోడ చొక్కుచుండె
 గాడు పెల్లెడలన్ జోల పాడుచుండె
 నిగిడి గడియార మిదిగొ పన్నెందువేసె
 నిఁకఁ జెలిమికాడ! మనము పండుకొనవలయు¹⁸.

ఇది సముద్రములో నున్న పొగయోడలో కూర్చుండి చేసిన అర్థనిశీధ వర్ణనము. చీకటి అరెడి నీటికి అడుగున నున్న ఆకాశమున నక్షత్రములు రవ్వల వలె నున్నవట. అలలపై వాలుగా తేలుచున్న చేపలు కరిగించిన వెండినీరువలె తళుకుతో అతీతయించెనట. పైనుండి క్రిందిదాక యున్న సముద్రము ఆకాశమధ్యమున గారడి అద్దమువలె నున్నదట. గొప్పగొప్ప జంతువులను దొప్పచేతులవలె ఊగుచు అలలను జోకొట్టుచున్నవట. నక్షత్రములనుచూచి పొగయోడ పగవశించుచున్నదట. గాలి అన్నిదిక్కులను జోలపాడుచున్నదట. గడియారము పన్నెండుగంటలు కొట్టినదట. ఈ ఊహలన్నియు పాతవాసనలేనివి. ప్రతిభా సురభిశములు.

తొలకరి వర్ణనము -

తొలి తెల్లకొండలవలె నున్న మొగుళులు
 గొప్పలై నీలిరంగులఁ దనరెచ్చ
 దూదిపింజలలాగు దొడ్డమబ్బుల నేకి
 కరువలి వతివులుగా నొనరెచ్చ
 వెండిచబుకుఁ ద్రిప్పివేసిన యట్టులు
 మెఱుముతోడుతఁ బెద్దయురుము పుట్టె
 నేలఁగమ్మని తావి నెగడించు చందంద
 వలుదలై లెక్కచిన్నులు మొదలిడె

మింటికీ న్మంటికీ దఱచు మీఱవాన
 యుడుగులను తీగెల బిగించి యూతవవడి
 వీణె వాయించు నెఱజాణ గొణమాడ్కి
 నందముల గుప్పి గాలి పాడదొడంగె¹⁹

తెల్లకొండలవలెనున్న మేఘములు నీలిరంగులతో నొప్పినవట. గాలి పెద్ద పెద్ద మబ్బులను దూదిపింజలను ఏకినట్లుగా ఏకి వర్షములేకుండగ చేసినవట. మెఱపులతో గూడిన యురుములు వెండికొరడాతో త్రిప్పికొట్టినట్లున్నదట. నేలను మంచి వాసనలతో గుఱింపజేయుటకు లెక్క పెట్టదగినన్ని చిన్నులు స్థూలములై మొదలిడెనట. భూమ్యాకాశము లేకమగునట్లుగా వాన కురువ, అరుగు లనెడి తీగెలను బిగించి అరవవడిలో వీణవాయించు నేర్పరివలె గాలి పాడదొడగెనట.

అమవి వరనము -

చెవులకు జల్ల గొండ జెలగి కోయిలకూసె
 సందడి పెండ్లిబాజాలు మ్రోసె
 కన్న వేపయు దొగర్లున్న సమర్తాడె
 జలివేంద్రదాపున సంతగూడె
 కమ్మమామిడితోట కాపుల పనిహెచ్చె
 బీల్ల గాలులు మురిపించి వచ్చె
 గొడుగులు జోలైండ చిడిముడిజల్లార్చె
 దాటిముంజలు కడు దప్పిదీర్చె

కారడవి వెల్లె బడవషికారు గల్లె
 సందెలింపాయె గొంగుళి సడలిపోయె
 ప్రొద్దులేపారె మాపులు పొట్టివారె
 అమని మొదలుపెట్టె బల్ హాయిపుట్టె²⁰

19. బాటసారి - ప. 163

20. సావిత్రిచరిత్రము - పు. 22

కోయిలలు కూయుట, పెండ్లిండ్లు జరుగుట, చెట్లు చిగుర్చుట, దప్పికతో జనులు చలివేంద్రముల చెంతచేరుట, మామిడికాయలు వచ్చుట, సన్నగాలులు పీచుట, ఎండకు గొడుగులు చెప్పులు అండలగుట, తాటికాయలు వచ్చుట, అడవి కాలుట, పడవషికారులు పెరుగుట, సాయంకాలములు సౌఖ్యములుగానుండుట, కౌగిళులు నడలుట, పగళ్లు ఎక్కువగుట, రాత్రులు తగ్గుట, మొదలగున వన్నియు వసంతర్తువు గుర్తులే. ఈ వర్ణనమున పాత పుస్తకాల వర్ణింపుకన్న ప్రకృతి పరిశీలనము మిన్నగానున్నది.

శ్రావణమాస వర్ణనము -

తేనెపట్టులవలె వానమబ్బులగ్రమ్ముఁ
 బైరుపంటలకెల్లఁ బ్రాపకమ్ము
 జాజి చెంబేలి గొజ్జఁగి తావులం జిమ్ము
 నేరేడు తాటిపండ్లూర రెమ్ము
 ఏళ్ల జెర్వులనీళ్ల కెఱ్ఱరంగుల తీమ్ముఁ
 ద్రోవలందు నడంగఁ ద్రొక్కు దుమ్ము
 నెఱయు నాఁగార నేతిదొండల కిమ్ము
 మఱపించు ముసురుల మన్నఁగ్రమ్ము
 చవక పచ్చికలుం గ్రొత్త జన్నిదమ్ము
 వరినుడుచుపాట గుగ్గిళ్ల వాయనమ్ము
 జాడలిడువేలు క్రొవ్వెల చేడెసామ్ము
 పావుకోళ్లమ్ము హాయియా శ్రావణమ్ము²¹

ఈ వర్ణనమున ప్రకృతిలక్షణములు, ఆచారములు ఓతప్రేతముగ పెనపేసి కొని యున్నవి.

పౌష్యమాస వర్జన -

ముంగిటవాకిళ్ళ ముగ్గులు జెన్నోందుఁ
గల్మికూర్పుల నెలగంటముందు
అత్తవారింటిలో నల్లుడున్న పసందు
వెల్లుచూపుల భోగివేగు సందు
పెతల కెల్లరికిఁ బేర్వెరునఁ బిలుపందు
రచ్చసండువగు సంక్రాంతిపొందు
పాటలాటలు దక్కఁ బనులన్నిటికి బందు
కనుమ జాతర పేదకాపువిందు

ప్రొద్దురాకకు నిట్టార్పు పొగలజిమ్ము
క్రొత్తచాపును వడ్లును గుత్తకమ్ము
కుంపముల్ గొగ్గిలిల్ గోరుకొన్నసామ్ము
పౌషమాసమ్ము సర్వ సంపోషణమ్ము²²

ఇవియన్నియు తెలుగుదేశమున పౌష్యమాసపు పేడుకలే.

హేమంత వర్జనము -

నీరపిపాసాఽతి మితాగతిరివ శీతే కఠోరగర్భిణ్యాః
స్వప్నావస్థా బహుళా సందర్భవిహీన కావ్యరచనేవ²³

శీతకాలమున దప్పిక గర్భిణీశ్రీ నడకవలె చాలమితముగా నున్నదట. నిద్రా
కాలము సందర్భకుద్ధిలేని కావ్యరచనవలె ఎక్కువగా నున్నదట. హేమంతర్తు
వర్జనలో అనాచిత్యములతోగూడిన కావ్యములను పోలికగా చొప్పించుట విశేషము.

22. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 36

23. మేలుబంతి - పు. 172

మరియొక ఋతువర్ణనము -

‘అంత న్నొండ యెక్కెడుపోల్కి, నూబి యిసుకలన్నడుచు విధంబున,
గొడిరాళ్ళన్ముండ్ల బిర్విడు తెన్నున, బస్తుండు తెటంగున, బల్మిన్జాగరంబుసేయు
కరణి, గాఢముగా నలవడిన వ్యసనముల మానుకొను వడుపున, స్వభావము నడ్డు
మాడ్కి కష్టతరమైన గ్రీష్మమునగడిపి, కార్కొను మబ్బులంగని పిండములు విప్పి
శ్రీశైలాగ్రము నన్న మాత్ర నుల్లసిలు శివభాగవతుల వలె దాండవమొనర్చు నెమ
ళ్లును, జిన్నులెపుడు పడునో యని దేవాలయ ప్రసాదమునకు గనిపెట్టుకొను తీర్థ
వాసులభంగి నోరైటచుకొని చూచు చాతకంబులును, బ్రకృతి సంపర్కంబున సగు
ణులవలె దోచు పురుషుల చందంబున గ్రొమ్మొయిళుల నీలిచాయల న్గననట్లుండు
మొట్టలును, నీటిగాలిం జల్లబాటి యాకలి తీరినవెన్క శాంతిన్వహించి యసుగ్ర
హంబు చూపు ప్రాణుల సొబగున సంచారయోగ్యంబులైన సైకతప్రదేశంబులును,
మింజితో సందిజేసికొన బుడమి పంచిన రాయబారి తీరున నెగయు పరాగంబును,
గిటికీల సందున దళక్కున మెరిసి దోబూచులిడు రాణివాసము వలె దళాలున దోచి
తోచకుండు తీగె మెరిపులును, ద్రిస్థాయిక్రమంబున వినబడుచు ధృష్టులన్మానినులు
తమంత గొగిలింపజేయు నుచుండులును, బతివ్రతాశాపంబుమాడ్కి నప్రతిహతంబు
లగు నశనిపాతంబులును, సజ్జనుల వలె గణనార్హంబులై పచ్చి వట్టిచేళ్ళ తెన్నున
నేలగమ్మని తావి పుట్టించు వలుచచిస్కులును, కర్పూరఖండములరీతి ముత్యాలసేనల
కరణి బుడమిబడు వడగండ్లును, సమరేఖలై యొండొంట గలియక హయవశంబున
నొకప్పుడు ఋజువులై యింకొకదేశ నేటవాలులై సమానన్యూనభావ విశేషంబుల
జూపు త్రాసుముండ్ల పోల్కి గన్నట్టి రాజభటుల విధంబున ప్రచ్ఛన్న వస్తువులం
బయలుచేయుచు సాదువర్తనచు కీతి గల్మషంబువాపుచు మిట్టు నుండి పల్లమునకు
దొర్లునట్లు సత్వరంబులై యగ్నిజ్వాలల సొబగున దేలచూపులభంగి సూర్యాగములు
గాక ప్రేమదృష్టుల పొలపున గ్రిందుగ ప్రసరించుచు లేజవ్వని కేశపాశము వలె
గార్కొను వరిమొక్కల చెలువున నిబిడంబులై పడు సలిలధారలును, లంచగొండి
ధనమురీతి బాన గోష్ఠికాన్నేహముకరణి దొంగవినయము మాడ్కి ప్రసూత్యాది వైరా
గ్యము వలె నల్పజ్ఞుని గర్వము కీవిన సందర్భవిహీనలాపము తెన్నున గపటనిష్ఠ
విధంబున సోమరి యొడలిరీతి న్నెచ్చుపెటిగి దుర్జనము టాతి రంధ్రాన్వేషణం బొన
ర్చుచు మంచిచెడ్డలరయక ప్రవర్తిల్లుచు మదపుటేనుగు కరణి నొడ్డుల బడగూల్చు
చెదురుతగులునెడ నుడివడియు శూరసైన్యమురీతి వెన్కనాగక త్రోవఁజించుకొని యుం

దంజవేయచు జెత్తల నంచుగట్టి పొర్లి పారు వరదలును, ఘన స్వస్తి చెప్పునట్లు
కుతప సంగీతము మాడ్కి విలంబమధ్యద్రుతలయ లింపార గుంపుకట్టి రొదవెట్టు
కప్పలును, కెంపులు తాపిన తివాసి వలె నారుద్ర పురుగులవైఱయు పచ్చికబయ
ళ్లును, సాత్వికాన్నదానమున నశించు పాపములమాడ్కి బధ్యాశనమున నుపశమిల్లు
రోగంబుల కరణీన్ దైవభక్తి స్థుల్లనంతశృతువర్గంబు తెన్నున రూపుమాసిన
కొండపోళ్లును, స్త్రీమనసు మాడ్కి రోతెఱుగరాని జలాశయంబులును, వృద్ధుల
యింద్రియంబుల తెఱంగున ననుపయుక్తంబులగు త్రోవలును, నూత్నాధికారులకు
బ్రతుకత్తానమొనరించు పౌరులవలె గ్రొత్తవిందుల బ్రతీక్షించు పూటూళ్ళవాండ్ర
చందమున వింత వింత సరసుల న్గనిపెట్టు వెలయాండ్రసగిది న్నొన్నీటికెదురు
నడుచు మిట్టమీలును జెలంగ, క్షేమ వార్త వలె సంతాపోపశాంతికరంబై దాతమాడ్కి
బహుజీవన సందాయకంబై తూచినట్లు సమానాహారాత్రంబై వర్షాకాల మతిక్రమింప,
సాదుహృదయంబుల తీరున బ్రసన్నంబులైన నీటిపట్టులును ధర్మసభల మాడ్కి
నిష్పంకంబులైన మార్గంబులును శ్రీహరి భజనమందిరము కరణీ నివమలాభాంచిత
విష్ణుపదంబును భాగవతసమాజంబుపోల్కి స్వచ్ఛజీవనంబును సత్త్వభు పరిపాల
నంబు పొలుపున నముల్లసిత కవలయంబును వణిగ్గృహంబు తెఱగున సకల ధన
దాన్యసమృద్ధంబును, మరీచరసము విధమున సమశీతోష్ణంబు నగు శరత్సమయం
బున²⁴

స్వరూపచిత్రణము -

నీలి కొండలన్ బోలు నెమ్మేన నొగరు దు

ప్పటి సంజకెంజాయ పగిది మెరయ

స్వప్రతాపానల జ్వాల లనంగ నొ

దల మీరి పల్లజడలు వెలుంగ

నఖల జగజ్జయ ప్రాప్తకీర్త్యంకురా

కారత నెలవంక కోరలలర

నోలి ముప్పిరి గొన్న యుక్తుదూలమ్ముల

నదగు చేతులఁ బెద్దగద చెలంగ

ధరణి యడుగుల కదర - నమరులు బెదర
 దిక్కులన్ గెల్చివచ్చెద దీవన లిగు
 మన్న! యని నాకు మ్రొక్కు స్వర్ణాక్షుడేగె
 ననుజునిన్ మల్లిగన నోచనైతి నకట!²⁵

ఇది విష్ణువును చంపుటకై బయలుదేరి నప్పటి హిరణ్యాక్షుని ఆకారమును, హిరణ్యకశిపుడు స్మరించిన విధానము. హిరణ్యాక్షుని బృహదాకారము కనులకు కట్టినట్లుగా నున్నదీ వర్ణన

ఎక్కడఁజూచిన నక్కడనే వీని
 రూపునఁ జిక్తె నాచూపుదోయి
 యేవంకయున్నేని యిటువంటి రూపరి
 కలఁడె నిజముగ జగమ్మునందు
 మొల్క మీసలు నగుమోము ముద్దులు మూలు
 గట్టెడు నిడువాలు కన్నుఁగవయు
 సోగముక్కుఁగ్రాల జుట్టెగు బుజములు
 కడుసన్నంపుంగొను వెడఁదఱొమ్ము
 ఎంత సింగారమో బీరమంత కలిసి
 యొడలు దాల్చెను సరియగు నొడ్డుపొడవు
 మగఁడు నాకీతఁడైన నేమనెద వీనిఁ
 బెండ్లియాడిన వెలఁదియే వెలఁది బళిర²⁶

శ్రీరాముని చిత్రపటమును చూచుచు సీత తలపోసిన విధము వర్ణనము. శ్రీరాముని ఏ శరీరభాగమును చూచినప్పుడు చూపులు ఆ శరీరభాగమందే నిల్చునట. అంతకన్న ప్రత్యంగసౌందర్య వర్ణన మేమి చేయవలయును? ఉఁగరాలజుట్టనుట విశేషము.

25. ప్రహ్లాదచరిత్రము - పు. 7

26. యథార్థరామాయణము - సీతాకల్యాణవిభాగము - పు. 8()

కొప్పు నిలువబడి విప్పినన్ నీలిగా
 జలమలారముపోల్కిఁ జెలఁగు నేల
 ఏవంక గన్గొన్న నావైపుననె నల్ల
 కల్వలు దండలు గట్టుచుండు
 చిన్నారిపొన్నారి చిఱునవ్వు నవ్వి
 జలజలముతై ము లొలుకుచుండు
 పలికినఁ గోయిలల్ చిలుకలు గోరలు
 బ్రమసి మ్రోగుచుఁజేరబొలుచుండు
 బళిర! యాయితీ యద్దాని చెలువుచూచి
 తీరవలెఁగాని కొనియాడ నేరితరము?
 యాపెతో నొక్కసారి మూటైన నాడ
 కున్న నీ మగబ్రతుకన్న యుత్తరి త్త²⁷

ఇది సీతాపాండర్యవర్జనము. నిలబడి కొప్పువిప్పిన నేలమీద నీలిగాజల
 మలారమువలె జుట్టుపడునట. అంత పొడవైన జుట్టు, అంత నల్లనిజుట్టు అన్న
 మాట. నీలిగాజల మలారము పోలిక పాతబాణి కాదు. దాసుగారి వాణి. సీత
 యేవైపు చూచిన ఆవైపు నల్లకలువలదండలు కట్టినట్లగునట. ఇది అద్భుతమైన
 ఊహ.

మొకరితుమ్మెదల నారోఁబసిన యట్టులు
 ముంగురుల్ నొసటిపై ముద్దులూర
 తెలిదమ్మిరేకులఁ దెగడు వాల్లందోయి
 నెమ్మియు నోరుపు నెనరు దెలుప
 పలుచాలు మల్లెమ్మిగ్గులు చివుర్వారై
 కార్జొంపము బవిరిగడ్డ మమర

కుంచపు మొదలటు గొప్పమెడయుఁ బెద్ద
తలుపువలెన్ రొమ్ము తనరుచుండు

భళిర! ముంగాళ్ళదాటు చేతులును మఱియు
నడుము పిడికిట నిముడు కుందనపుచాయ
యొడలు తిన్నని యేరాసి యొడ్లుపోడువు
ఆడదేమితనిని మగవాడె వలచు²⁸

ఇది కలలో కాంచిన సత్యవంతుని గూర్చి సావిత్రి చేసిన వర్ణనము. నొస
టిపై గల ముంగురులు ధ్వనిచేయు తుమ్మెదల వారనుట, మెడను కుంచము
(కొలమానము) మొదలనుట క్రొత్త ఊహలు.

నిర్జిత పంచబాణుడైన స్థాణుని గర్వభంగము చేయుటకై విష్ణువు నారీయాప
మున వచ్చినప్పటి ఆ మాయామోహిని వర్ణనము.

ప। ఏరీ వాహ్వోరీ యా నారీమణికి సరి యీరేడుగోళంబుల వే
సారి గులుకు మిటారి మదనుని కటారి యెయ్యారి యదోరీ
జడదార్తి

1. తొయ్యలి నెమ్మొము పున్న మచందురు-దోసిరాజనిపించురా
వయ్యారికొప్పు చమరీమృగవాలముపై కోతకోయిగురా ||యే
2. తెరవ జెదర్చాపులేడిపిల్ల దృష్టిం గిడ్డనిపించురా
తరుణి కెమ్మొవియు దొండపండు నొకతాకున గూలించురా||యే

చిలుగుంట కల్గిన చెక్కి-లితోడుత
నద్దిగా యద్దమెట్లగునుసాటి?

ముక్కుప్రక్క మొదలు మోవిమూలవఱకుఁ
బొల్పారు వంక కే పోల్కిగలదస?

హోయలుగఁ బల్చలు నొకవైపు గన్పర్చు
 పిన్ననప్పున కెటు వెన్నెల యెన?
 నడుమ చక్కని నొక్కు తొడరిన గడ్డము
 పొలపున కెద్దానిఁ బోల్చవచ్చు?

భళిర! యాత్మైకవేద్య స్వభావమహిమ
 నుపమలుశ్చేక్షులం దమయాహఁ బన్ని
 తప్పఁబల్కుటగాక సత్యమునఁ దరమె?
 యజునకై నను మఱివాని యబ్బకై న²⁹

ఇట్లు దాసుగారి రచనమున శారీరకసౌందర్యవర్ణనములు మాటిమాటికి కన్పడుచుండును.

ఇక దాసుగారు వివిధవిషయాలపై చేసిన వర్ణన లనేకము³⁰ వానిలో మచ్చునకు కొన్ని -

ఋరనామసంవత్సరములో ఆంధ్రదేశము భయంకర జ్వరమునకు గురియైనది. ఆ భయంకర జ్వరపరిస్థితులను కన్నులకు కట్టినట్లుగా దాసుగారు అక్షరరూపము చేసినతీరు -

మింటఁబవలు బొల్లి మేఘంబులున్ రాత్రి
 తోఁకచుక్కయు నెఱ్ఱ తోఁచుచుండె
 వాన యొక్కింతయు లేనికారణమున
 నేళ్ళు చెర్వులు నూతు లింకిపోయె
 సోఁతనీటన్ జవివోయి కొంచెములగు
 కూరగాయల వెల గొప్పదయ్యె

29. అంబరీషచరిత్రము - పు॥ లు 20,21

30. దాసుగారు ఆంధ్రదేశమునందలి ప్రసిద్ధ నగరాలపై, ప్రసిద్ధ వ్యక్తులపై ఇంకను అనేకాంశములపై చెప్పిన చాటువులు కొన్ని వందలు ఉన్నవి. ఇవియన్నియు 'మేలుబంతి' అను చాటుప్రబంధమున చేరినవి. వాని వివరములు 'మేలుబంతి' గ్రంథసమీక్షయొద్ద వచ్చినవి.

నిలువచేసిన ధాన్యములు కొట్లలోనుండి
యంగళ్లు చేరక యణగియండె

ధాన్యవర్తకు లడియాసఁ దగులుచుండ
నగరవర్తకులకుఁ బెద్ద దిగులుపుట్టె
పొలము కాపుల నాఁగళ్లు మూలపట్టె
పశువు లెంగిలియాకుల పాలబడియె

త్యాగముచెడఁ బేదలు కా
రాగృహమున్ దిండికై చొరన్లడఁగిరి బల్
తీగలు చెల్లు న్నాడెన్
గ్రాఁగిన చమురువలె నెండకాయుచు నుండెన్

వారుణజపములు పలుమాఱు చేయించి
చేయించి తుదకు విసిగెడు వారు
తాయి లింగముగాఁగ వేయికుండలనీళ్లు
వెలిపించి పెదవులు విఱుచువారు
భక్తితోడ విరాటపర్వపారాయణం
బొచరించి నిరాశనందువారు
గొప్ప పిరంగులు కొండమీఁదన్నిన్న
గుఱిపెట్టి పేల్చి వేసరెడువారు

కలియఁగాంతంబిది యనుచుఁ దలఁకువారు
పాలకుల దోసమిదియని పలుకువారు
తేఱి సిద్ధాంతులను వెక్కిరించువారు
సగుచు నన్నియెడల జనమడరఁజొచ్చె

పగలుడాఁగి రాత్రిపడినతోడనె తోచు
చుక్కలవలె స్త్రీలు సొంపుమీఱ

గములుగట్టి నీళ్ళకై బయల్వెడలుట
వయసువాండ్ర కన్నుపండువయ్యె

అంగనలకు శ్రమయయ్యెన్
గంగాధరులకును మిగిలి గర్వంబయ్యెన్
రంగుచెడె స్నాననిష్ఠలు
ఎరిగిలిభాండముల శుద్ధి యిసుకయె చేసెన్

తోమ్మిదినుతులు తోడితిఁ గుండకు
సగమైనఁగాదని వగచునొకతె

తాటిచేదకు మడి దక్కమిదేనైతి
ముంతమునుఁగదంచు మూల్గునొకతె

బిందె బోరగిలంగఁబెట్టి కూర్చుండి నీ
రెప్పటి కూరునం చేడ్చునొకతె

ఇంతదూరమువచ్చి యింక నెట్టులూరక
పోఁగల్గెదననుచుఁ బొగులు నొకతె

కాలుజాతీయు బావిలోఁగూలకొడ్డుఁ
బట్టి బ్రతికి వచ్చితినని వడకు నొకతె
కడవ నడిదారిలోఁగ్రిందబడి చెడ శివ
మెత్తినట్లార్చు చింటికి నేఁగు నొకతె

చీటులంటించి పోషింపజాలక పసు
లెచ్చటికైనఁ బోనిచ్చువారు
వర్తకుల్ నెత్తి నోర్బాదుకొనుచుండ
దొమ్మిధాన్యపుకొట్లు దోచువారు
నీరయినను గడ్పునిండఁదావుటకు లే
కెండి వర్గయి పడియుండువారు

ఇదిగో వీసెడు పైడియిండుచేరెడు జొన్న
లైన నం చింటింట నడుగువారు

అన్నపానములకు నేడ్చు నర్భకులను
గాంచి యెంతయు, గన్నీరు గాన్చువారు
మీకె బానిసలొదుము మాకు గంజి
పోయిడని వీధులందు వాపోవువారు

తలుపులు మూసిలేవెచటఁ దాళము పెట్టెకువేసిలేదు కు
క్కలయిన బంటులైన మఱి కావలియందుట కానరాదు వీ
ధులఁబడియుండినన్ ధనము దొంగిలఁబో రెవరైన సంతయున్
భళిభళి రాజెవండు పరిపాలనమున్ గణవట్లు చేసెడఁన్?³¹

కరవులో నీటికై కూటికై నాటిప్రజలు పడిన అష్టకష్టాలకు ఈ పద్యాష్టకము
కవితృపు కళాయిగల చర్పణము.

అడవిని రాజ్యముగా మార్చిన దాసుగారి యాహ ఒకటి -

ధరణి తివాసి, వితానము విను, వ్రేలఁ
బడు దీపగోళము లుడులు, వెల్లు
చూపెడు దివిటీలు సూర్యచంద్రులు, కొండ
గాలిజంత్రము, తలగడలు తాలు
సౌధరాజము పర్ణశాల, కాశ్మీరములు
ద్వారపాలురు, మంటి యరుగుగడ్డె,
కరములు బంటులు, కాళ్లు గుఱ్ఱములు, మం
పలు భోజనము, చెట్టుపట్ట దుస్తు

జడలు సొమ్ములు, ధర్మరక్షణము ధనము
 దుర్గముగుహ, యథాలాభతుష్టిమాళి,
 శమము మిత్రము, శుద్ధసత్వము సచివుడు,
 యడవిరాజ్యము, మఱి మన మధిపతులము³²

ఇట్లేచేసిన మరియొక యాహ. పీఠభీభత్సరసములకు కదనరంగము రంగ
 స్థలము. కల్యాణము శృంగారరవము తాళికట్టి అధికారము చెలాయించు
 శుభలగ్నము. ఈ విరుద్ధరసములకు దాసుగారు తమ ప్రతిభాబంధముతో బంధించి
 ప్రక్కప్రక్కన పీటలపై కూర్చుండబెట్టి వివాహము చేసిన విధము -

భూమిపీఠము, నభంబున్నేటిపందిరి,
 బహుశస్త్రతతి సాక్షి వహ్నిగాఁగ
 ముకుట తనుతాణముల నుండి డుల్లెడు
 రవము తైముల్ దలఁబాలుగాఁగ
 జంబుక స్వస్తివాచకులకు శత్రుల
 తలలెంతయు ఫలప్రదానములుగఁ
 గూలెడి భటహయ కుంభిభూరిధ్వను
 లోలి బాజాబజంత్రీలుగాఁగ

బలువసంతము నెత్తురు వరదగాఁగ
 నాకబలి మ్రుగ్గులట్టు లాంత్రములు మెఱయ,
 మఱీయుఁ బగయొజ్జరంకృతి మంత్రములనఁ
 బెండ్లి యాడుదు నన్నహో విజయలక్ష్మి³³

విద్యాప్రాశస్త్యమును వర్ణించిన పద్య మొకటి -

‘రిఫ్లేక్టురుం’ పోలి రెట్టిచేయును నైజ
 మగు తెల్విదీపంబు నంటి విద్య’

32. యథార్థరామాయణము - పు. 129

33. సావిత్రిచరిత్రము - పు॥ లు 25, 26

కష్టకాలంబునఁగడు బీదరికమున
 నుల్లము నోదార్చుచుండు విద్య
 దుర్వార దుర్మోహ గర్వాబ్ధిలోమున్గు
 నప్పుడు పైఁదేల్చు తెప్పవిద్య
 సర్వోపకారంబు సలుపఁగఁజాలెడు
 నెల్లయంత్రముల పుట్టిలు విద్య
 యట్టి విద్యలఁబ్రతిఫలమడుగఁబోక
 బోధచేయుచునుండు నీ మూగగురుల
 పొత్తముల నిట్లు 'పబ్లికు' సొత్తుగాఁగ
 నిచ్చు నాతని శ్రేష్ఠిగా మెచ్చరాదో⁴

తెలివి అనెడు దీపపుకాంతిని విద్య రిఫ్లెక్టరు వలె రెట్టింపుచేయుననుట,
 పుస్తకములు వ్రాసినవారు ప్రతిఫల మడుగక బోధచేయు మూగగురు లనుట దాసు
 గారి ప్రతిభాదీపకాంతులు. 'రిఫ్లెక్టరు, పబ్లికు' అను నాంగ్లపదములను కూడ
 గ్రహించుట విశేషము.

రాచపుట్టులను తిట్టినతీరు -

ధనముల నాసించు దంభవిద్వాంసుల
 యుత్తపొగడ్తల కుబ్బియుబ్బి
 కష్టార్జితంబుగఁ గొన్నెన తేలేక
 కూటిసోమరియయి క్రొవ్వి క్రొవ్వి
 తక్కులాడుట మాయ చిక్కులలోఁబడి
 మోహంబులోపల మున్గిమున్గి
 యందరికన్నఁదా నధికుఁడనని విర్ర
 వీగి మీసలు పెనపెట్టి పెట్టి

చదువులకుఁ జెంపపెట్టు దోసముల పట్టు
వ్యసనములకొట్టు పుణ్యకార్యముల తిట్టు
పాపములమెట్టు కడుబట్టబయలుగుట్టు
నీచు పనిముట్టు సత్తైమే రాచపుట్టు³⁵

ఈలక్షణము లన్నియు రాచపుట్టులకు పుట్టుకతో వుట్టిపెరుగునవే. రాచపుట్టులకే కాదు, ఈ వ్యసనములన్నియు ప్రతి అధికారాంధుని ద్వారబంధమును వదిలిపెట్టక కావలికాయనట్టివే.

వెన్నెలలో వన్నెలాడుల ఆటల వర్ణనము -

సన్నపుటెలుగుతోఁ గిన్నెర జతఁజేసి
తేఁడు సొగడఁబాటఁబాడు నొకతె
యదిగొఁ జందురుఁడు నా కందె చూడుఁడి యని
యేలిక మోము ముద్దిగు నొకరై
చెల్లరే వెన్నెల చీరఁగట్టితినని
తొడవులూడిచి నవ్వఁదొడఁగు నోరై
యీతలో నాకెవ్వ రెన యని నున్నని
రతనంపుఁ దిన్నెపైఁ బ్రాకు నోరు
కోయిలల వెక్కిరించుచున్ గూయు నొకతి
యొద్దియో తలపోయుచు నేడ్చు నొకతి
యేమి యల్లరి యని కనుఁబ్రాము నొకతి
సోలియాడెడు నొక్కతి చొక్కు నొకతి³⁶

ఈ వర్ణనము జయదేవుని 'హరిరిహముగ్ధవధూనికరే....³⁷ అను అష్టపది యందలి 'శిష్యతికామపి చుంబతికామపి రమయతి కామపి రామాం' అను చరణము

35. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 9

36. బాటసారి - ప. 56

37. గీతగోవిందమ్ - ప్ర. స. అష్టపది 4, పదము 7

నకు శీర్షపూజ. దాసుగారికి సంస్కృతకవులలో జయదేవుడన్న చాల పూజ్య భావము.

తాను పంపిన వర్తమానమును గౌరవించి వచ్చిన శ్రీకృష్ణుని దుష్టగుడిచెంత చూచి రథమును చేరుచున్న రుక్మిణీ వర్ణనము -

అడుగులు తడబడ నడుము వడఁక సిక
ముడి విడి పూవులు పుడమిరాలఁ
బుత్తడి మే న్నగుర్పొడువఁగ నానంద
బాష్పముల్ గందోయిఁ బప్పుచుండు
సంభ్రమంబునఁ బైటజారఁగ నవరించు
కరకంకణంబులు ఘల్లనంగఁ
జెక్కుటద్దంబులు చెమరింపఁ జిరునవ్వు
ముద్దుమొగంబున మొల్కలెత్త
సందియము సిగ్గు వలపును సందడింపఁ
దన రథము చెంగట నలసటను నటించి
కోర్కెలూరఁగఁ దనుజూచు కొమ్మను హరి
లేరిపైఁ జేయిచాచి రాదిగెచెనంత³⁸

సందియము, సిగ్గు, వలపులతో నిండిన రుక్మిణీలో కల్గిన సాత్త్వికభావముల వివరణమీ వర్ణనము.

ఇక దాసుగారి వచన వర్ణనానర్తకి వేసిన వాలకముల కీలకము లనేకము. ప్రాబంధిక శ్రీకైలాషీ విలాసములు, ఉపమాలంకార సార్వభౌమత్వము వచన మున అడుగడుగున కనబడు అంశములు.

కల్పనా శిల్పము :

వర్ణనలు, కల్పనలు రెండును రసనిర్వహణమునకు, పాత్రపోషణమునకు సహకరించు ప్రధానాంశములు. ఈ రెండును ఉతివృత్తమునకు సంబంధించినవి. కాని వర్ణనలు ప్రధానముగా కథాంశ వివరణములు. అనగా ప్రాతకథకే సందర్భోచితముగా ప్రతిభతో రంగరించి పూసిన క్రొత్తయూహలు. కల్పనలు కథాంశవివరణములు కావు. సందర్భోచితముగా ప్రధానకథకు కలిపిన క్రొత్త కథాఘట్టములు. వర్ణనములు భావములకు సంబంధించినవికాగా, కల్పనలు కథాఘట్టములకు సంబంధించినవి. ఈ కల్పనల కూర్పునేర్పు కల్పనా శిల్పము.

ఇట్లు కల్పనలు చేయుటకు ధనంజయుని అంగీకారమిది -

యత్తత్రానుచితం కించి గ్నాయకస్య రసస్యవా
విరుద్ధం తత్పరిత్యాజ్యమన్యథావా ప్రకల్పయేత్¹

మెరుగుపెట్టబడిన ప్రాతనగలు క్రొత్తనగలవలె తళతళలాడినట్లు ఈ క్రొత్త కల్పనముల వలన పరిచితపూర్వములైన అంశములే రసోజ్జ్వలములై క్రొత్తకాంతులతో ప్రకాశించును.

దృష్టపూర్వా అపి హ్యాథా కావ్యేరసపరిగ్రహాల్
సర్వేనవా ఇవాభాంతి మధుమాస ఇవద్రుమాః²

1. దశరూపకము - 3 ప్రకాశము - 24 శ్లో. ఉత్తరార్థము 25 శ్లో పూర్వార్థము - అందు (వస్తువునందు) ఏ కొంచెమైనను అనుచితమైన దున్నను, నాయకునికిగాని, రసమునకుగాని విరుద్ధమైన దున్నను, దానిని విడువనైన వలయును, వేరుగా కల్పింపనైన వలయును.

పై శ్లోకమున మొదటి యెనిమిది యక్షరములకును 'యత్యాదనుచితం వస్తు' అను పాఠాంతరము కలదు. అందు స్పష్టప్రతిపత్తియే కాని అర్థమునందు భేదములేదు.

2. ధ్వన్యాలోక : చతుర్థ - శ్లో. 4 - అర్థములు ఇదివరకు చూచినవేయైనను, కావ్యమునందు రసపరిగ్రహణము వలన వసంతర్తు నందలి వృక్షములవలె నవ్యములై ప్రకాశించును.

ఇట్లు క్రొత్తగాచేసి చూపించుచే కవి ప్రతిభ. ఇట్లుచేయుట కవిబ్రహ్మలకు బ్రహ్మవిద్య కాదు. కాని బ్రహ్మసృష్టికి కలిబ్రహ్మ సృష్టికి నొక భేదమున్నది. బ్రహ్మసృష్టిలో ముందు కాంతి దానివెనుక శబ్దము పరువులెత్తును. కవిబ్రహ్మ సృష్టిలో ముందు శబ్దము, తరువాత శబ్దము ననుసరించి కాంతి పరువులెత్తును.

కల్పనలు రసపోషణకు బాగుగా నుపకరించు వను రహస్యము నెరిగినవారగుటచే, దాసుగారు వారి గ్రంథములలో అనల్పముగా కథాకల్పనలను నిల్పిరి.

అంబరీషచరిత్ర హరికథలో విష్ణుచక్రము వెంటబడి తరుమగా దుర్వాస మహర్షి భయపడి పాకారిని పరమేష్ఠిని పరమేశ్వరుని శరణుపేడును. ఈ సందర్భమున దాసుగారుక కల్పన చేసిరి. దుర్వాసమహర్షి శరణుపేడగా ఇంద్రుడు తాను గోవర్ధనోద్ధారణ వృత్తాంతములో భంగమొందిన ఉదంతమును, చతుర్ముఖుడు గోవులను గోపబాలకులను మాయమొనరించి అవమానముపాలైన విషయమును శివుడు మాయామోహినీరూపములో వచ్చిన విష్ణువు వలన భ్రమకులోనైన కథను చెప్పి వారి అశక్తలను చెప్పుదురు. దాసుగారు చెప్పిన ఈ మూడు కథలు భాగవతాంతర్భాగములే కాని, అంబరీషుని చరిత్రమునకు ఎట్టిసంబంధములేదు. ఈ మూడు కథలకు, అంబరీషుని చరిత్రతో సంబంధమును కల్పించినది దాసుగారిలేఖనియే. ఈ కల్పన వలన చతుర్ముఖ పరమేశ్వరులకన్న విష్ణుచే శక్తిమంతుడని వివరింపబడినది.

రుక్మిణీకల్యాణ హరికథలో రుక్మిణి ముసలిబ్రాహ్మణునిచే శ్రీకృష్ణునకు సందేశము పంపుటయేకాక, అనవాలుగా నొక లేఖకూడ నిచ్చును. ఈ లేఖ దాసుగారి కల్పనము. ఈ కల్పనము వలన రుక్మిణి తన ప్రేమను తన స్వయమునకు తానై వివరముగా వెల్లడించుకొను అవకాశము చిక్కినది. ముసలిబ్రాహ్మణుడు సూచించుట ఔచిత్యము కాని, వివరించుట ఔచిత్యము కాదు కదా. రుక్మిణియే వివరించుకొనుట ఔచిత్యముగా నున్నది.

ఈ రుక్మిణీకల్యాణ హరికథలో మరియొక కల్పన కలదు. రుక్మిణిని శ్రీకృష్ణుడు ద్వారకకు తీసికొనివచ్చిన తర్వాత, శ్రీకృష్ణుని గదిలోనికి రుక్మిణి ప్రవేశింపగనే

గదిలో శ్రీకృష్ణుడు విశ్వరూపముతో దర్శనమిచ్చును. ఇట్లు రుక్మిణికి విశ్వరూపముతో శ్రీకృష్ణుడు దర్శనమిచ్చుట దాసుగారి కల్పనము. ఈ కల్పనమువలన ఒక ప్రయోజనమున్నది. రుక్మిణి శ్రీకృష్ణుని గూర్చి వినుటయేకాని ఇంతకు పూర్వము చూడలేదు. కనుక తాను ప్రేమించినవాడు సర్వేశ్వరుడను అభిప్రాయము ఈ విశ్వరూపసందర్శనము వలన స్థిరపడును. క్రొత్తగా గదిలో కలసికొన్న నూత్నదంపతులమధ్య ఒక సరసవిनోదముగా గూడ నుండును.

శ్రీహరికథామృత హరికథ యందలి శ్రీకృష్ణజనన మను 'బిందువు' లో 'అహింసాపరమోధర్మః' అను లక్షణమునకు ఉదాహరణముగా లుబ్ధక కపోతోపాఖ్యాన కథను వ్రాసిరి. ఈ కథ శ్రీకృష్ణజనన కథతో సంబంధములేనిది. భారతము నందలి ఈ కపోతకథను ఈ కథతో అతికించినది దాసుగారే. ఈ కల్పనము వలన దాసుగారు ప్రచారము చేయదలచిన అంశము 'అహింస'. ఆ ప్రయోజనము సిద్ధించినది.

సావిత్రిచరిత్ర హరికథలో కథానాయికయైన సావిత్రి విశ్వమాతయైన సావిత్రిదేవ్యంశముగా చెప్పుట దాసుగారి కల్పన. సావిత్రి దేవ్యంశసంభూతగా కల్పించుట వలన సావిత్రిపావిత్ర్యము రవ్వలు రువ్విన కాంతిపొందినది.

ఈ సావిత్రిచరిత్రము నందలి మరియొక కల్పన. సావిత్రి భారతకథలో వలె సత్యవంతుని వినుకలి వలన ప్రేమింపడు. సావిత్రికి స్వప్నములో సత్యవంతుని దర్శన మగును. ఈ స్వప్నవృత్తాంతము దాసుగారి కల్పన. వినుకలికన్న కనుకలి బలవత్తరము. కనుక సావిత్రి మనస్సు సత్యవంతునిపై అధికముగా లగ్నమగుటకు ఈ స్వప్నదర్శన కల్పనము ప్రయోజనకరము.

జానకీశపథ హరికథలో చాలకల్పనలు కలవు. ఈ హరికథకు జానకీశపథ మనుపేరు పెట్టుటకు కారణము ఈ హరికథలో జానకి చేసిన శపథము దాసుగారి కల్పన యగుటయే.

‘నిరతమున్ శ్రీరామపాదసరసిజంబులు మగువనేనిన్

మరియునే రామాజ్ఞదప్పక ధరణిలోఁ జరియింతునేనిన్

సురుచిరముగనే సాధ్యునై నచో నిపుడొక్క గడియలోనఁ
గరువుదీరఁ బ్రజకు హాయిగాఁ గురిపించుగాత పర్జన్యము వాన' 3

అని దాసుగారు జానకిచేత క్రొత్తగా చేయించిన శపథము. ఈ శపథమునకు రామాయణము నందు జానకి చేసిన శపథమునకు పోలికలేదు. 'మనోవాక్కాయ కర్మలచే శ్రీరామచంద్రుని తప్ప మరియొకరిని మనస్సులో నేను తలసనిమాట నిజమైనచో, తల్లియైన భూదేవి నాకు దారియిచ్చుగాక' అని వాల్మీకి రామాయణ (ఉత్తరకాండ - స. 110) మందలి జానకిశపథము. వాల్మీకి రామాయణమున శపథానంతరము, భూవివరము నుండి సింహాసనమురాగా, ఆ సింహాసనముపై కూర్చుండి జానకి రసాతలమున కేగును. సీతారాముల పునస్సమాగమ ప్రస్తావన లేదు. దాసుగారు క్రొత్తగా కల్పించిన శపథము 'వానకురియుట' కదా! శపథానంతరము వానకురియును. సీతారాముల పునస్సమాగమావకాశ మేర్పడినది. ఇట్లు హరికథను సుఖాంతముచేయుటయే దాసుగారు కల్పించిన క్రొత్తశపథము వలన ప్రయోజనము.

ఈ హరికథలో చిన్న చిన్న కల్పనలు చాలనున్నవి. వాల్మీకిరామాయణములో వలె సీతాపవాదమును భద్రుడను గూఢచారివలన గాక, శ్రీరాముడు మారు పేషములో నుండి తానే వినుట, సీతను గంగయొడ్డున గాక ఏటియొడ్డున లక్ష్మణుడు విడచుట, రామాజ్ఞను సీతకు లక్ష్మణుడు నోటితో సూటిగా చెప్పక ఎండ బడలికతో నిద్రించుచున్న సీతప్రక్కన రామాజ్ఞను ఒక పత్రముపై వ్రాసి వెళ్లుట, ఒంటిగా శోకించుచున్న సీతను వాల్మీకి శిష్యులు చూచి వాల్మీకికి చెప్పటకాక వాల్మీకియే చూచుట, సీతకు వాల్మీకి మారుపేరుతో రహస్యముగా నుంచుట, సీతావియోగ దుఃఖముతో నిద్రించిన శ్రీరామునకు కలవచ్చుట, ఆ కలలో సీత కన్పడుట, తరువాత శివలింగదర్శన మగుట, మొదలగునవి దాసుగారు చేసిన కల్పనలు. భద్రుని వలనగాక శ్రీరాముడే అపవాదును వినుట వలన, వార్త సత్యమునకు సమీపమైనది. తానై వినుట వలన శ్రీరామునిలో ఔధ యెక్కువగును. అప్పుడే నియమకాఠినముతో అటువంటి కఠినాజ్ఞ నీయగలడు. గంగయొడ్డునగాక ఏటియొడ్డున సీతను విడచుట వలన, జీవవ్యాహినియైన గంగవలెకాక, తాత్కాలికముగా అతిపేగముగా ప్రవహించి మాయమగు ఏటివలె సీతాపవాదము తాత్కాలికమని సూచించుట.

రామాజ్ఞను లక్ష్యణుడు పత్రముపై వ్రాసివెళ్లుట సుకుమారహృదయయైన సీతతో, అదరముగల లక్ష్యణుడు నోటితో చెప్పుటకు మొగముచెల్లకపోవుట, సీత యేమగునో యని భయపడుట, సీతను వాల్మీకియే చూచుట వలన వాల్మీకికి సీతదీనావస్థ ప్రత్యక్షముగా చూచుట యొకటి, తరువాత వాల్మీకి సీతను మారుపేరుతో ఆశ్రమమున కాపాడుట కవకాశ మేర్పడుట. శిష్యులు చూచి వాల్మీకికి చెప్పినచో సీతను మారుపేరుతో నుంచుటకు అవకాశముండదు కదా. శ్రీరామునకు సీత కలలో కన్పడుట శ్రీరాముని మానసికపేదనకు, శివలింగదర్శన మగుట శుభాంత మగునని సూచనలు. ఇట్లు దాసుగారు చేసిన చిన్నచిన్న కల్పనలు కూడ నిష్ప్రయోజనములు కావు.

యథార్థరామాయణము కల్పనలకు ఒక గని. ప్రస్తుతము మన యొద్దుట నున్న వాల్మీకిరామాయణము నందనేక ప్రక్షిప్తము లున్నవని దాసుగారి అభిప్రాయము. అందువలన వారికి నచ్చిన అంశములను ఇతర రామాయణముల నుండికూడ గ్రహించి చేర్చినారు. కొన్ని వారు చొప్పించినారు. వారు కల్పించిచొప్పించిన అంశములివి-

1. కాముని జయించితి ననుకొనుచున్న నారదునకు విష్ణువు గర్వభంగము చేయ, కోపముతో నారదుడు విష్ణుని హానవునిగా పుట్టుమని శపించును. విష్ణువు శ్రీరాముడుగా (మానవుడుగా) పుట్టు కారణములలో నిది యొంటి. ఈ యంశము తులసీరామాయణ మందలిది.

2. అహల్య పాషాణరూపసులో పడియుండును. ఇది ఆధ్యాత్మరామాయణ, పద్మపురాణము లందలి అంశము. దాసుగారి కథలో అహల్య రాయిగా మారినది గౌతముని శాపము వలన కాదు తనంతట తానే సతీమాహాత్మ్యముతో రాయిగా మారును. శాపావధిని గూడ తానే నిర్ణయించుకొనును.

3. సీతాస్వయంవరమునకు రాజులు చిత్రపటములు పంపుట, సీత రాముని చిత్రపటమును జూచుచు ప్రేమాలాపము లాడుట, సీతారాములు వివాహపూర్వమే ఉద్యానవనములో ఒకరినొకరు చూచుకొని పరవశులగుట - అను అంశములు దాసుగారి యథార్థరామాయణము నందున్నవి. ఈ అంశములు తులసీ రామాయణము నుండి గ్రహించినవి కావచ్చును (ఇవి యజ్ఞఫల నాటకమునను గలవు. కాని యప్పటికది వెలుగులోనికి రాలేదు).

4. తాను చేసిన పనికి కైక పశ్చాత్తాపమందును. ఇది ఆధ్యాత్మరామాయణాంశము.

5. సీతాపహరణ సమయమున రావణుడు సీతను భూమితోగూడ పెళ్లగించినట్లున్నది. ఇది ఆధ్యాత్మరామాయణాంశము.

6. సీతాన్వేషణము చేయుచు సుగ్రీవుడున్న కొండప్రాంతమునకు రామలక్ష్మణులు వచ్చినపుడు, హనుమంతుడు రామలక్ష్మణులను తెలిసికొనుటకు వానరరూపముతోడనే వచ్చును. వాల్మీకీయము నందు వలె భిక్షుకుని రూపములో రాడు.

7. రక్షింపుమని భయపడి పర్యెత్తుచున్న సుగ్రీవుని వెంటపడి తరుముచున్న వారిని శ్రీరాముడు ఎదుటనుండియే బాణమువేసి చంపును. వాల్మీకీయము నందువలె చెట్టుచాటునుండి చంపడు.

8. సుగ్రీవుడు సీతను వెదికిపెట్టువరకు బ్రహ్మచర్యమును పూనును. వాల్మీకీయమునందు వలె భోగముల ననుభవింపడు.

9. సముద్రమునుదాటి లంకాద్వారమును చేరిన హనుమతో ద్వారపాలకురాలైన లంకిణి వాల్మీకిరామాయణము నందు వలె యుద్ధము చేయును. యుద్ధము చేయకయే ప్రసన్నురాలై లోనికి పోనిచ్చును.

10. దుఃఖముతో తలనరుకుకొనబోవు జానకిని హనుమంతుడు చెట్టు దిగి వచ్చి రక్షించును.

11. ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుని రావణుని సింహాసనమునకు కట్టును. హనుమంతుడు తోకతో నిర్మించిన పీటపై కూర్చుండును.

12. సముద్రునిపై శ్రీరామునకు కోపమువచ్చు అవకాశము లేకుండగనే, సముద్రుడు సంతోషముతో పొంగి శ్రీరామునకు లొంగును.

13. ఇంద్రజిత్తు చేసిన అస్త్రమునకు వాల్మీకిరామాయణమునందు వలె రామలక్ష్మణులు మూర్ఛచెందరు. కపిసేన మాత్రమే మూర్ఛచెందును.

14. మందోదరి సహగమనము చేయును. ఇంద్రజిత్తు పెద్దకుమారుని యువరాజు చేయుదురు.

15. శ్రీరాముడు రావణవధానంతరము పుష్పకవిమానముపై వాల్మీకి రామాయణము నందువలె నేరుగా ఆయోధ్యకు వెళ్ళును. ముందు నందిగ్రామము వెళ్లును.

ఇవి దాసుగారి యథార్థరామాయణము నందు ప్రవేశించిన అవార్హికీయములైన ప్రధాన నూతన కథాంశములు.

సారంగధరనాటకమున గౌరనకథలో వలె రాజాజ్ఞచే భటులు సారంగధరుని కర చరణములు ఖండింపబడవు. జబ్బిన్న యను సత్యమెరిగిన హంతకనాయకుని వలన సారంగధరుడు రక్షింపబడును. దీనితో గౌరనకథలోవలె కరచరణరహితుడై పడియున్న సారంగధరుని సిద్ధుడు వచ్చి రక్షించు అతిమానుషచర్యకు అవసరము లేకపోయినది.

ఇక హరికథలలో గౌరమ్మ పెండ్లి, ప్రబంధములలో బాటసారి, తారకము సంపూర్ణ స్వతంత్ర గ్రంథములు. వీనిలోని కథలన్నియు దాసుగారి కల్పితములే.

ఇవి నారాయణదాసుగారి గ్రంథములందున్న కల్పిత కథాంశములు, కల్పిత కథలు.

అలంకారశోభ :

‘అలం’ అనగా ఆభరణము - ‘అలంకారము’ అన్న పదము ‘అలం’ నుండి యేర్పడినదే. అలంకారమన్నను ఆభరణమనియే అర్థము. దాదాపుగా ఆలంకారికులందరు కొంచెమో గొప్పో అలంకారములను గూర్చి చర్చించుట వలనను. భామ హోద్యటరుయ్యకాప్పయదీక్షితులు అలంకారములను గూర్చి ప్రత్యేకముగా గ్రంథములు వ్రాయుటవలనను, సాహిత్యశాస్త్రమును అలంకార శాస్త్రమనియు, సాహిత్య శాస్త్రవేత్తలను ఆలంకారికులు అనియు ననుటవలనను ఈ అలంకారములకు సాహిత్య శాస్త్రమునందున్న ప్రాధాన్యము వెల్లడియగుచున్నది. కావ్యనిర్వచనమున’..... అనలంకృతీపునఃక్వాపి’ (కావ్యప్రకాశము - ప్రథమోల్లాసము) అని అన్న మమ్మటుని ఖండించుచు, పీయూషవర్ష జయదేవుడు -

‘అంగీకరోతి యః కావ్యం శబ్దార్థావనలంకృతీ
అసౌనమన్యతే కస్మానుదష్టమనలంకృతీ”¹

-
1. చంద్రాలోకము- 1-7 - ఎవడు కావ్యము అనలంకృతముగా నుండ వచ్చునని అకగీక రించునో, అతడు నిప్పువేడి లేకుండగ నుండునని ఎందులకంగీకరింపడు ?

అన్నమాటలు అలంకారముల ప్రాధాన్యముపై అలంకారికులకున్న చూపుకు నిదర్శనములు.

నారాయణదాసుగారి సాహిత్యసంపద యంతయు అలంకారములమయమే యైనను ఎక్కువగా పెత్తనము చెలాయించినవి శబ్దాలంకారమైన అంత్యానుప్రాసము, అర్థాలంకారమైన ఉపమ. ఈ రెండింటికీ దాసుగారు ప్రాధాన్యమిచ్చుటకు కారణ మిది - హరికథ లాబాలగోపాలమున కుద్దిష్టములు. అంత్యప్రాసలు సర్వజనాకర్షకసాహిత్యప్రభాస్ఫులింగములు. ఉపరి రచన కొక సంగీతపు మొలాము వేయునట్టివి. ఉపమ కవియొక్క సువిశాల లోకజ్ఞతకు తగిన తార్కాణము. ఉపరి భావముయొక్క యుటితిస్ఫూర్తికి చక్కని సంచకారము.

అంత్యానుప్రాసమునకు ఉదాహరణములు కొన్ని -

బొజ్జనుండ్రాళ్ళ నించిన గుజ్జవేల్పు!
పాప జన్నిదములు వెలవంకదాల్పు!
రమ్ము భక్తుల భవసాగరమునఁదేల్పు
తగునె నాబోటి నీదు తత్త్వంబుఁబోల్పు?²

పిక్కు చిట్టవల్లింపు తబ్బిబ్బుపాట -
పొసఁగ గొంతు తెఱవలేని ముక్కుమాట -
కంపుతీఁగ పరంగి వాయింపుతాట -
యనువుకాదు తెనుఁగుచోట-నఱవపాట³

ఆంధ్రగీర్వాణహూణభాషాళి చేపు
బహుల విద్యార్థినోములపంటకాపు
శ్రీమదానందగజపతి చేత్రిపాపు
విజయనగరము కాలేజి వెల్లుచూపు⁴

2. మేలుబంతి - పు. 1

3. దెబ్బకు దెబ్బ - అడ్వర్తయిజరు - 1-4-1942

4. మేలుబంతి - పు. 61

తీయన మెత్తన తేటతెల్లంబు
 నుడులలో నచ్చ తెనుంగు నయంబు
 వాడుకన్దొలినాటుపల్కుల స్తప్ప
 మరిలేదు మానిసి మాటలగొప్ప⁵

జానుగానుండు ఫలవృక్షసంకులంబు
 లలితబహువిధఖగమృగకలకలంబు
 పూర్వవేలాసమాప సముజ్జ్వలంబు
 అఖలపురుషార్థకలిత సింహాచలంబు⁶

దాసుగారు శబ్దాలంకారముల నాదరించె ననుటకు ఈ ఉదాహరణములు చాలు.

ఇక అర్థాలంకారములు - అర్థాలంకారములలో అధికాధికముగా దర్శన మిచ్చు నది ఉపమాలంకారము. “ఇంచుమించుగా దాసుగారి ప్రతిపద్యము చదువరి పెండ్లి కొడుకునకు సాలంకారకన్యాదానమే. అందలంకారముల వైవిధ్యము గలదు గాని దాసుగారు ఉపమకు తాగట్టిరి అని అచార్య యస్వీజోగరావుగారి పరిశీలన సారాంశ వాక్యము⁷ ‘కవిత్వమునకుఁ బ్రాణ ముపమ గదా’ అని రాజరాజ నరేంద్రునిలో పరకాయప్రవేశముచేసి దాసుగారన్న మాటయే.⁸ కనుక దాసుగారి ఉపమోపజ్ఞకు అగ్రతాంబూలమిచ్చుట విజ్ఞత.

వలయరేఖకుఁబోలి వశమె తెల్పంగ నీ

కాదిమధ్యాంతము లప్రమేయ!

యెల్ల జగంబుల కీవె యధారము

లెక్కలకన్నింటి కొక్కటివలె

5. అచ్చ తెనుగుపల్కుబడి పు. 1 - ఈ అచ్చతెనుగు పల్కుబడి గ్రంథము ఆదినుండి అంతమువరకు అంతయు అంత్యానుప్రాసాలంకారభూషితమే.

6. మేలుబంతి - పు. 98

7. కవచప్రశ్నకులు - సంపాదకీయము - పు. 19

8. సారంగధర - పు 9

ధర్మమువై పె యెంతయు జోగుచుందువు
 బలువువంకన్ ద్రాసుములు విధమునఁ
 బెఱుగవు తరుగవు విభజింపఁబడవు శూ
 న్యాంకమువలె నకలంకచరిత!

పిన్నకుం బిన్న పెద్దకుం బెద్దనీవు
 కొలతకందవు నిన్నెన్న నలవికాదు
 చెలఁగు సరిబేసియై నీవు తలఁచినంత
 భక్తమందార! భరదూర! పరమపురుష!⁹

ఇది భగవంతుని కొలుచుటకు ప్రయత్నించినతీరు. ఇందలి గణితశాస్త్రోప
 మానములు అదృష్టపూర్వములు.

వేసవియెండై నఁ బ్రియమగుచుండు ని
 ల్లాలి చూపుల పొలయల్కమాడ్కి
 హితమయ్యెడు నకాల హిమపాతమయ్య వి
 వాహమందలి యుపవాసమట్లు
 పరుషప్రకృతియయ్య బహుఫలదంబగు
 ననవరతంబు పితౄజ్ఞకరణి
 అభ్యున్నతంబయ్య నతిసులభంబగు
 సాధులన్ భగవత్ప్రసాదమువలె

చెమటపట్టని తావు - సౌఖ్యములప్రోవు
 అలసటలగొట్టు - దొరలకు నాటపట్టు
 క్రూరజంతుల వేర్వీత్తు - ఖోణినత్తు
 కనుక నీ నీలగిరియె స్వర్గంబుతునుక¹⁰

9. యథార్థమాయణము - పు - 137

10. మేలుబంతి - పు. 105

ఇది నీలగిరిని ఉపమించినరీతి. నీలగిరి దృశ్యములవలె ఈ ఉపమానములు నిరుపమానములు. ఎత్తగీతిలోని అంత్యప్రాస, ఉపమానముల భావ సౌందర్యము నకు పరవశించి గంతులువై చుచున్నట్లున్నది.

పల్ల మువంకబ్రవ ర్తించె నీర్విశే
 వ్యము జూడఁజను విశేషణముభంగి
 అశవి కార్చిచ్చుల కాదేశమై కొండ
 వరద యీగమమయ్యె జెరువులకును
 అల ప్రకృతిప్రత్యయము లట్టు లన్యోన్య
 మెడయ కేళ్లుం గాల్వలేకమయ్యె
 కర్మభావప్రయోగములందుఁ దప్పని
 యాత్మనేపద మట్టులలరెఁ గప్ప

వడి నలొకకన్గహవాక్యము గతిఁ
 గోకిలరవంబు వాడుకన్లేకయుండె
 పల్ల నిత బహువ్రీహి సంపటలమగుచుఁ
 బ్రబలివ్యాకరణమువలె వాన వెలిసె¹¹

ఇది వర్ణమును ఉపమించిన విధము. ఉపమానము లన్నియు వ్యాకరణ శాస్త్రసంప్రదాయము లగుట విశేషము. శాస్త్రానందమునందే మునిగితేలు వైయాకరణులను గూడ వశము చేసికొని, శాస్త్రానందముతోపాటు సాహిత్యానందము కూడ కల్గించి పరవశింపజేయగల పద్యమిది -

ధర్మార్థమెగచు మత్స్యముల లంకించు
 గ్రద్దలగతి బంతికోలలు చలింప

అస్వతంత్రపు బ్రతుకట్టలిట్ట ల్తూలఁ
 గొట్టఁబడిన చెండ్లు విట్టి పడఁగ
 రాణివాసపు తెరలాగంటరాక మ
 ధ్యస్తమా జూలు మర్యాద నిలుప
 యజ్ఞవాటమువలె స్వచ్ఛమై నున్నని
 హద్దులనాటపట్టలఁగుచుండ

భటులు మగ్గపుకండెల పగిది తిరుగ
 ఓటమి నైల్పు లెక్కించు మాట చెలఁగ
 అలక నారాయణ గజేంద్రుఁ డతిలఘువుగ
 వేడుకలుమీరఁ గందుకక్రీడ సల్పె¹²

ఇది విజయనగరాధిపతియైన అలకనారాయణగజపతి కందుకక్రీడను (ఔన్నిసు
 అట) ఉపమించినతీరు. ఉపమానము లన్నియు దాసప్రతిభా భాస్వంతములేయైనను,
 అటమధ్యలో నుండు తెర (నెట్) రాణివాసపు తెరవలె అంటరానిదనుట పరమాకర్ష
 ణీయముగా నున్నది.

ఒకసారి వాస్తవమొదిగివచ్చినయట్లు
 వానకోయిల పిట్టపలికినట్లు
 ఒకపరి మేల్పటా నొడిసిపట్టినయట్లు
 మించుతో మబ్బు గర్జించునట్లు
 ఒకమారు వెన్నెలలోలికి కాసినయట్లు
 కొలనిలో జలకేళి సలుపునట్లు
 ఒకతూరి గవ్వ గిలకరించినట్లులు
 చేడెతో పూలచెండ్లాడునట్లు

చిన్నినాయన్న నీపాట వెన్నముద్ద
 లేసినట్టులు, జవ్వల నెగించినట్లు
 సన్నచెంబేలిజాజులు జల్లినట్లు
 చిన్నపూఁదేనె పైఁబయి చిందునట్లు¹³

ఇది ఆనందగజపతి అస్థానగాయకగ్రాహణయైన పప్పు వెంకన్నగారి గాన
 మాధుర్యమును ఉపమించిన విధము. గాత్రమాధుర్యమువలె ఈ ఉపమానము
 లన్నియు సున్నితములు. మానసికానందప్రదములు.

పాలుపొంగు చూపిపై మాతలు బిగించి
 పడెడుపోల్కి డెందముడికి నిదుర
 నైన నుబ్బికనులయందు నీరై పొర్లు
 చెలియవంత యెంత చెప్పుదాన¹⁴

ఇందు ఉపమింపబడిన విషయము 'భర్తృవియోగదుఃఖముతో నున్న ఇల్లాలి
 కన్నీరు'. పాలుకాగి పొంగుచూపి పై మాతలను బిగించి పడినవిధముగా మనస్సు
 ఉడికి ఉబ్బిన కనులనుండి కన్నీరు పొర్లుచున్నదట. ఈ ఉపమానము ప్రాత
 గంధాల పాతరత్రవ్వితీసినది కాదు. దాసుగారి పరిశీలన కూపము నుండి పూరినది.

శ్వాస సంగతి యటు సంసారమిది సౌఖ్య
 మామీఁద బహుళదుఃఖాకరంబు
 పానక్రాలాయని బలుడుప్పివలెను భో
 గేచ్ఛయెన్నటికి శాంతించబోదు
 ఆకాశమందు నల్పటు తనపై బాంధ
 వప్రీతి గల్గుట భ్రమకృతంబు
 ఎనుముతో కన్నట్టి యీతకు దిగినట్లు
 క్షోణీపతుల నమ్మి కోల్చుచుంట

13. శ్రీనారాయణదాస జీవిత చరిత్ర - శ్రీ మరువాడ వేంకటచయనులు

14. బాటసారి - ప. 169

అనుచు రూఢిగఁదెలిసి సత్యంబు దయయు
గడిమిదప్పక ధర్మార్థకామములను
పరహితంబుగ సల్పెడి భాగవతులు
సంతతానంద పదవికి సాదుచుండు¹⁵

సంసారసౌఖ్యము కుక్కబుద్ధితో, భోగేచ్ఛ పానకాలరారూని దప్పికతో,
బిందుప్రీతి నభోనైల్యముతో, రాజసేవ ఎనుముతోకను పట్టుకొని ఈతకు దిగుటతో
పోల్చబడినది. కుక్కబుద్ధి స్థిరములేనిది. మంగళగిరి పానకాలరాయని దాహము
సకు అంతములేదు. అకాశము నలుపురంగులో నున్నదనుకొనుట భ్రమ. ఎనుము
తోక ఈతకు నమ్మవగినదికాదు. ఇట్లు ఈ ఉపమానములన్నియు సార్థకములు,
సుపరిచితములు.

బలయుతుని శూలజాడ్యంబు పట్టినట్లు
లుత్తముని దుష్టకామిని యెడసినట్లు
ధ్యానవంతుని క్షుద్ధర పూనినట్లు
సమదగజమును మొసలి వాజాచి పట్టె¹⁶

ఇక్కడ మదకరిని మకరి పట్టుట అన్నది ఉపమింపబడిన విషయము. ఈ
ఉపమానములన్నియు చక్కగా నున్నవానికి కలుగుచిక్కులే. లోకమున నిత్యము
తటస్థించు నవస్థలే.

రెమ్మదాల్చిన యెలమావి కొమ్మమాడ్కి
బాలకుని జంకఁజెట్టి యప్పంకజాక్షి
నూదివెంబడి దారంబు మాదిరిగను
ధరణిసురువెంటనేగు నత్తైరువునందు¹⁷

15. సావిత్రిచరిత్రము పు. 6

16. గజేంద్రమోక్షము - పు. 13

17. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 32

ఇది దరణీసురుని వెంట అమ్ముడుపోయిన హరిశ్చంద్రుని భార్యపుత్రులు
వెళ్లుటను గూర్చి చెప్పిన పద్యము. తల్లికొడుకులను కొమ్మరెమ్మలతో, బ్రాహ్మ
ణుని వెంటబడియేగు చంద్రమతిని సూదివెంటాడిపోవు దారముతో పోల్చుట
చక్కగామన్నది. రెమ్మకొమ్మను వీడకయుండునది. దారము సూదిని అనుస
రించుటతప్ప వేరే దారి లేనిది.

ఎఱ్ఱచీరఁజూచి నెఱ్ఱయెనలు జెట్టి
పరుగులిడుచు నాన్న బత్తైబోలి
ప్రతిభగాంచి యొన్న ప్రాజ్ఞ తలేమిఁ బై
కుబ్బి శక్తిహీను లుల్కుచుండు¹⁸

ప్రతిభను చూచి యోర్చలేని శక్తిహీనులను ఎర్రచీరను చూచి బెదురు బత్తై
లతో పోల్చి చెప్పిన ఈ శక్తికి గురువు లోకము.

ఒకటిసున్ననుగూడి యున్నప్పు పదిగతు
లందు పోలిక మాయనొంది యతఁడు
లోలుతను బదివేషములఁజూపు నెవ్వని
జాడల జంగమసంఖ్య పెరుగు¹⁹

ఒకటి అను అంకె సున్నతో గూడి పదియను అంకె అయినట్లు, భగవంతుడు
మాయతోగూడి పదివేషములను జూపెనట. ఒకటి అను అంకెను ఏకేశ్వరుడైన
భగవంతునకు, విలువలేని సున్నను మాయకు, పది అను అంకెను దళాశతారము
లకు ఉపమానములుగా చెప్పుట అనిదంపూర్వము.

ఎన్నఁగఁగోరనప్పు లభియించును సంపద తాతిబొమ్మకున్
సన్నత పూజమాడ్కి, బెలుచం దనుగోరిన రాదులచ్చి బల్

18. మార్కండేయచరిత్ర - పు. 7

19. గజేంద్రమోక్షణము - పు. 6

చన్నులు మాసకమ్మకట్టు, చావకతీరని గూనివంపు లా
గున్నది స్వేచ్ఛలేని బ్రతుకోజనులార! యింకేటి సౌఖ్యము? ²⁰

కోరని రాతిబొమ్మకు పూజ కలిగినట్లు, సంపద కోరనప్పుడు కలుగునట.
కోరుకొనినప్పుడు మాసకమ్మకు చన్నులు రానియట్లు సంపద కోరుకొన్నప్పుడు రాదట.
ఈ స్వేచ్ఛలేని బ్రతుకు ఇష్టములేకపోయినను మోయు గూనివంటిదట. ఈ ఉప
మానములకు జన్మస్థలము దాసుగారి మనఃక్షేత్రము.

పానగోష్ఠి నెమ్మివలె గొన్నికాల్వలు
వానకురియునంతవఱకు దోచి
పంకశేషములయి యింకెడున్, మఱిగొన్ని
మన్నునపుడు సుజనమైతి బోలు ²¹

కాటువలను మద్యపానగోష్ఠిలో నుపమించినది దాసుగారి లోకక్షత.

సంజకెంజాయచే సంజగాచలమటు
కావిదుస్తుల నీలికాయమమర
నిగుగడ మేగుశిఖర మినచంద్రుల
వలె దలకుండలంబులు వెలుంగఁ
గ్రొమ్మెఱుంగులతోడి కొక్కారు మబ్బిల్లు
తారహారముల నెద విలసిల్లఁ
గొండలన్నలైపూచెండులగతి నెత్తఁ
జాలిన శూలము కేలదనర

ప్రళయ భైరవువలె చాండవము సలుపుచు
నట్టిహాస మశనిశబ్ద మపహాసింపఁ

20. సావిత్రిచరిత్రము - పు. 5

21. మేలుబంతి - పు. 169

గోట గోడనొక్కడుగునదాటి కుంభ

కర్ణుడేతెంచె గపులు నల్లడలఁబాట²²

‘ఇరుగడ మేరుశిఖర మినచంద్రులవలెఁ దలకుండలంబులు వెలుంగ’ అనునది మాఘుని ఘంటామాఘునిగా జేసిన శిఖుపాలవద్దలోని భావమునకు (4-20) బంధువుగా నున్నది.

స్వచ్ఛాయాం దర్పణేపశ్యన్ యుధ్యతే చటకోయథా

మామాయాం స్వం వీక్షమాణం తథామూఢో విముహ్యతి²³

మాయావృతుడైన మూఢమానవుడు దర్పణములో తన నీడతో తాను యుద్ధముచేయు పిచ్చుకవంటివాడట.

దృశ్యాప్యదృశ్యా సదసత్ స్వరూపా

త్వదీయమాయా భ్రమకారణం సా

దిగంతరేఖావదతీంద్రియం తే

తత్త్వం జగన్నాటకసూత్రధారః²⁴

భ్రమకారణమైన భగవంతుని మాయను దిగంతరేఖతో పోల్చుట చమత్కారమైన ఉహ. దిగంతరేఖ ఉహలలో ఉన్నది. నిజముగా ఉన్నదనుకొనుట భ్రాంతికదా.

22. యథార్థరామాయణము - పు॥లు 238-39

23. శ్రీహరికథామృతమ్ - పు. 82

24. తారకము - ప్రథమ - 15 - ౬ జగన్నాటక సూత్రధారీ! నీ మాయ విత్రమైనది. అది దృశ్యము, అదృశ్యము. సత్తు, అసత్తు అది సకల భ్రాంతి కారణము. అది దిగంతరేఖ వంటిది. నీతత్త్వము అతీంద్రియము

భేదోయథా కాండ తరంగయో ర్న
 స్యాత్తే స్య లోకస్య తథై వ దేవ
 సర్వప్రపంచ స్త్వయి కల్పితో వా
 ఘోణో భవేద్దస్యురివభ్రమేణ²⁵

నీటికి, కరటమునకు భేదము లేనట్లుగా భగవంతునకు ప్రపంచమునకు భేదములేదనుట మరియొక చక్కని పోలిక.

యమునాప్రముఖా నద్యోగంగాయాం సంప్రవేశనాత్
 తస్యానామైవాప్పువ స్తి పత్యుర్గోత్రం యథా స్త్రియః²⁶

యమున మొదలగు ప్రముఖ నదులు గంగలో చేరి గంగానది యనుపేరు పొందుట, వివాహానంతరము స్త్రీలు భర్త్యుగోత్రములను పొందినట్లున్నదట. ఒక భౌతిక సత్యమునకు మరియొక సంప్రదాయ సత్యమును ఉపమానముగా చెప్పట ఇందలి విశేషము.

సాగస్తై నపురుషుని మగువ చేరుచునుండు
 పల్లంబు వంక నీర్వాణునట్లు²⁷
 'తవ్వు బయల్పడ్డచొప్పున, నోడిన
 వెరపునఁ జండుఁడు వెల్లఁబొతె

25. తారకము - ప్రథమ - 13 ఓదేవా! నీటికి, తరంగమునకు భేద మెట్లు లేదో, అట్లే నీకు ప్రపంచమునకు భేదము లేదు. సర్వప్రపంచము నీయందు కల్పితము. మొద్దును చూచి దొంగ అనుకొన్నట్లు ఇదంతయు భ్రమ.

26. కాశీశతకమ్ - శ్లో. 92

27. యథార్థ రామాయణము - పు. 48

సిరి దొరికినవాని పరివారమటు సన్న
సన్నగజుక్కలు సాగదొడగె²⁸

‘దై వంబుచేత యంతయు మేలె సూచించు
దిక్కుచియంత్రంబుదీచి వలెను’²⁹

మోద భేదము లొక్క- ముగి నెండయున్నాన
కలసినయట్టు తమ్మలము చుండ³⁰

‘కొప్పు నిలువబడి విప్పినన్ నీలిగా
జల మలారముపోల్కి చెలగునేల’³¹

‘రిఫ్టెక్ రుంబోలె రెట్టిజేయును నైజ
మగు తెల్విదీపంబు నంటి విద్య’³²

‘సహజగానకవితాశాలిదరిన్ శుష్కు
శాస్త్రజ్ఞువలె జుక్కసోరుమాసె’³³

‘బంతు లెగర్చిన పగిది గాలజ్ఞతన్
జాతిమూర్ఛనలొప్ప స్వరముబాడు’³⁴

ఇక వచనమున దాసుగారి ఉపమాన క్రికి ఉపమానము లేదు. మాసపుని విజ్ఞానమంతయు దాని కసరత్తునకు గరిడిసాలయే. ఒక్కొక్క చిన్న అంశమునకు ఎన్నెన్ని ఉపమానములో! హచ్చునకు కొన్ని -

28. యథార్థరామాయణము పు. 88

29. .. పు. 108

30. .. పు. 162

31. .. పు. 250

32. మేలుబంతి - పు. 181

33. జానకీ శపథము - పు. 37

34. దాసుగారు వ్రాసిన ‘హరికథ’ అను వ్యాసము - ఆంధ్రపత్రిక - సంవత్సరాది సంచిక (1911)

‘వ్యర్థము’ అను అంశమునకు -

శ్రీరామచంద్రుని యీ పాటకొంప యయోధ్యలో నుండుట - ‘వృద్ధుని వివాహమాడినట్లు, లాసరక్షేత్రమున విత్తులు చల్లిన పోల్కి, నవివేకిన్సేవించిన కరణీ, పముద్రములో వానకురిసినచందమున, సపాత్రుల కిచ్చిన దానముచొప్పున, గ్రుడ్డి కద్దము చూపిన తెన్నునఁ, జెవిటి చెంత సంహదినరీతి, దోసినోటికిఁ జెలుకు ముక్క లందించిన లాగున, నీట్రవాసినమాడ్కి, నరణ్యరోదనము చాడ్చున, మూర్ఖున కొనర్చిన సదుపదేశముభాతిఁ, గృతమునకుఁ జేసిన మేలు విధమున, నరసికుని కడ వినియోగించిన విద్య తెలుగున, లుబుని ధనము పగిది, నస్వతంత్రుని బీరముతీరున, ధర్మశూన్యుని బ్రతుకభంగి, నూకదంపువలె వ్యర్థము కదా’ అని అయోధ్యానగర ప్రజలు బాధపడిరట.³⁵

‘పరువుదక్కించుకొనుట దుస్తరము’ అను అంశమునకు -

తన భార్యనె్వంట నిడుకొని విదేశాటనఁబుడేయువాడు - ‘మొద్దున్నోదించు నొజ్జవలె, సన్నిపాతచికిత్సచేయు వైద్యునికరణీ, శ్లేషప్రబంధమల్లు కవిమాడ్కి, నెలుగుంటి నెదుర్కొను వేటకానిపగిది, తుపానున నోడనడుపునోడంగి భంగి, గడపై గిజితిరుగు వీటివాని పోల్కి, ద్రుతకాలంబున నురుకు జారులు జూపు సంగీతజ్ఞుని పొలుపున, కారకార్థవాద మొనరించు శబ్దికుని చందమున, అధ్యా రోపాపవాదంబుల నిరూపించు నద్వైతిదెలుపున, అనమనంబు సాధించు నైయా యికుని తీవిన, విధిలిఖితము నృత్యించు మౌహూర్తికుల వడుపున, లంచగొండి న్గొలుచు సత్యశీలుని గమనికన్, స్లేచ్ఛావేనుండగు నాద్యుని విధమున, లుబ్ధురాలిఁ కాపురముచేయు దాతలాగున, సంసారమున జిక్కు ముముక్షువు తెలుగున పరువు దక్కించుకొనుట దుస్తరము గదా.’³⁶

‘కర్తవ్యలోచనము’ అను అంశమునకు -

హనుమదంగద జాంబవదాది కపివీరులు శ్రీరామచంద్రభక్తిపరవశులై - ‘కట్టె లోకై లాసమేగ నుంకించు ముముక్షువుల లాగున, పూర్వపశ్చిమ భూగోళంబు

35. యథార్థమాయణము - పు|| - లు 144-15

36. „ - పు|| లు 119-20

లకు రాకపోకలకై యేకబిలము ద్రవ్యయత్నించు క్షేత్రగణితజ్ఞులవలె, కుజమండల ముతో తంత్రీవార్త లేర్పగ్గ నూహించు శిల్పుల కరణి, రసభస్మము చేయనెంచు వైద్యుల చందమున, సగుణపరమాత్మ నిరూపణమునకై తంటాలుపడు తార్కికుల సౌఖ్యన, పృథివ్యాప్తజోవాయువులు తప్ప నితరద్రవ్యమే లేదని సిద్ధాంతీకరింప దేవులాడు నాస్తికుల చెలువున, భూతహింసమాన్వింప దొరకొను కారుణీకులకీతి కర్తవ్యమాలోచింపుచు' 37

'కుశలపుల రామాయణగాన మాదుర్యము' అను అంశమునకు -

'ఆబ్బాలకులు తుమ్మెద కొదలమాడ్కి, తంత్రీనాదంబుల హెచ్చరింప కోయిలలు మ్రోగునట్లు, నెమళ్లు కూయుభంగి, బొట్లు పేలుకరణి, తారాజువ్వ లేగయు లాగున, డింకీ పావురంపు మొగ్గల తీరున, మేల్పటాసామొనర్చినగతి, చక్రంబులు తిరుగు చాచ్చున, పెగ్గాపోనీల ఖదమువలె, అరబ్బిగుఱ్ఱంబులను దాంబాజీ పసందున, నేపాళపు బుంగలాడు నట్లు, నీటిపై వినరునప్పు చిల్ల పెంకు లెగురు గమనికను, సన్నజాజులు జల్లు తెరంగున, కపురంపుటనటి పండ్లొలచు భంగి, మలయ మాటతము వీడు సౌఖ్యగున, కొండ ప్రక్కల మాటిమాటికి హెచ్చు తగ్గులం బొర్లిపడి సుడిగొని రేగు సెలయేటి కెరటంబుల విధంబున, పూలచెండ్లాడు పొలుపున, గవ్వలు గిలకరించుకీతి, తేనియలారు తెన్నున, చిత్తజల్లులాగున, పన్నీకాలుకు పోల్కి, పండుపెన్నెల కాచు పోడిమి, అమృత సారంబుగరిమ నిరుపమానంబుగ పల్కురాగభేదంబులం ద్రిస్తాయి గ్రామ మూర్ఖున లొప్పఁ బెక్కు తాళంబుల దళప్రాణంబులేర్పడం బ్రస్తుట చ్చందో వ్యాకరణార్థంబుల నవరసంబు లుట్టిపడ వాడవాడల శ్రీరామ చరితంబు పాడుచు నుండ.' 38

ఇది ఆయోధ్యానగర వీధులలో కుశలపులు చేయుచున్న రామాయణ కథాగాన మును ఉపమించిన విధము. ఈ ఉపమానములన్నియు దాసుగారికి గానము వలె పరమానంద ప్రదములు- ఇన్ని ఉపమానముల నుపయోగించుకొని కూడ 'నిరుపమానముగ' కుశలపులు పాడుచుండిరనుట దాసుగారి గాన ప్రీతికి నిదర్శనము.

37. యథార్థరామాయణము - పు॥ లు 192-93

38. జానకీశపథము - 43

దాససాహిత్యమునుండి గ్రహించిన ఈ కొన్ని ఉదాహరణముల వలననే దాసుగారి ఉపమానసంపద జలధితరంగములవలె గణనాతీతమని స్పష్టము. అసంఖ్యాకములేకావు, అస్పృష్టపూర్వములు కూడ. ఈ ఉపమానసంపద యంతయు దాసుగారి అనేకజ్ఞత ఆర్జించిన స్వీయస్థిరాస్తి.

ఉపమాలంకారానంతరము దాసుగారి రచనలో తరచుగా దర్శనమిచ్చు అలంకారము స్వభావోక్తి. స్వభావోక్త్యలంకారమన ఉన్నదియున్నట్లు చెప్పటమాత్రమే యని యనుకొనుట పొరపాటు. ఉన్నదియున్నట్లు చెప్పిన స్వభావోక్తి యగును కాని స్వభావోక్త్యలంకారము మాత్రము కాదని సాహిత్యదర్శణము నందలి స్వభావోక్తి: దురూహార్థస్వక్రియారూప వర్ణనమ్' అను లక్షణమును వ్యాఖ్యానించుచు మహామహోపాధ్యాయ పి. వి. కాణే పండితుడు చెప్పిన మాటలివి -

1. The description must be charming.
2. The description must be in reference to the 'క్రియా' and 'స్వరూప' of an object, such as child, lower animals, etc.
3. The actions and characteristics described must be peculiar to the object described and must not be such as to be common to it and others
4. The description must be faithful and not hyperfolical.³⁹

స్వభావోక్త్యలంకారమునకు రెండు ఉదాహరణములు -

ఒకలు బాగుగఁదోమి యుడుకు నీఘలఁ బోసి
 పొలుపుగఁ గురులార్చి బొట్టు పెట్టి
 ముచ్చట లెప్పచు బూచిబూచి యటంచు
 పొట్టనిండగఁ జల్లి బువ్వమేపు
 దలకి నే పడినపు దబ్బున వచ్చి త
 న్నుం దిట్టి కొంచు నన్బుజ్జ గించు
 నయ్య నాపయి నల్లు నప్పడీ తప్పుగా
 పందగు నంచుఁ దా వచ్చునడ్డు

అట్టి నాతల్లి యిపుడెట్టు లహలుచున్న
 యదియో? ఘోర తపంబుల నాచరించి
 నన్నుగన్నట్టి తండ్రి యెల్లున్న వాడో?
 నారదా! వారినోదార్చు జేరరాధ.⁴⁰

ఇది బాలమార్కండేయుడు తన తల్లి లాలనలను నారదుని చెంత తలపోసిన విధము. చిన్న పిల్లలను పెంచు కన్నతల్లులకు మాత్రమే యుండునవి కదా ఈ దిష్ట చర్యలు.

తొలుదొల్లఁ గాలుసేతులు కొంచెము కదిల్చి
 యొప్పుగ నొకప్రక్క- కొత్తిగిల్లి
 వెండియుఁ బిమ్మట వెలికిలఁబడి బొజ్జ
 యున్ తొమ్ము నెగయ లోనూర్పుదీసి
 బడలికన్ గన్నుఁగవన్ నీరుజారఁగ
 మైవిరపునను బిట్టాపులించి
 పిదప మెల్ల న చూపువిచ్చి యిల్లాలి నె
 మ్మొగము కన్నడ, జిఱునగవు నవ్వి
 శివశివా యంచుఁ గూర్చుండి చివురుబోడి
 యింతసేపయ్యెనను లేపకేల జాగు
 చేసినావని మిగుల నచ్చెరువు వంత
 సంతసము ముప్పిరిగొనంగ నింతి పల్కె⁴¹

ఇది సావిత్రి సతీమాహాత్యముతో పునర్జీవితం దగుచున్న సత్యవంతుని వర్ణనము. స్వభావోక్త్యలంకారమునకే అలంకారమీ పద్యము.

40. మార్కండేయ చరిత్ర - పు - 37

41. సావిత్రి చరిత్రము - పు. 48

ఇక ఉత్పేక్షలంకారమునకు ఒండురెండు ఉదాహరణములు -

విశ్వేశ్వరాభిషేకాయ సతి భాగీరథీజలే
కాశ్యాంకోమాం హంఘ్రీతి నారికేళో న జాయతే⁴²

విశ్వేశ్వరాభిషేకమునకు గంగాజలముండగా నన్నెవడు కోరుకొనునూ? అను కారణముతో కొబ్బరిచెట్టు కాశీలో పుట్టలేదట. హేతువుకానిదానిని హేతువుగా చెప్పుటచే నిందలి యలంకారము హేతుత్పేక్ష.

త్రిగుణైరేవ సంసారచక్రం భ్రమతి తత్త్వతః
బ్రువన్నితీవానడుద్భిశ్శకదోగచ్ఛతి త్రిభిః⁴³

సంసారచక్ర మెప్పుడు త్రిగుణములతో తిరుగుచుండును అని చెప్పుచున్నదా యన్నట్లు మూడు ఎద్దులతో గూడిన శకటము తిరుగుచున్నదట. ఇది యొక ఉత్పేక్ష.

ఇక దాసుగారి లేఖనీశ్లేషాశ్లేషములు కాన్ని -

నవరసరుచివేదీ సర్వభూతాను వాదీ
లలితదరణచారీ సాధ్యలంకారధారీ
వరవశుసుఖయోగశ్చిత్ర సంకల్పభోగః
కనిరివ స కుమారః ప్రస్తుతో భూదుదారః⁴⁴

ఈ శ్లోకమున కుమారతారకునకు, కవికి శ్లేషింపబడినది. కుమారతారకుడు అన్ని రుచులను తెలిసికొన్నవాడు. సర్వప్రాణులను అనుకరించుచున్నవాడు. మెత్తని పాదాలతో నడుచుచున్నవాడు. మంచి అభరణములను ధరించినవాడు. పరవ

42. కాశీశతకమ్ - శ్లో. 84

43. కాశీశతకమ్ - శ్లో. 83

44. తారకమ్ - ప్రథమసర్గ - శ్లో. 59

శించిన సుఖముతో, చిత్రమైన ఆలోచనలతో నున్నవాడు. కవి శృంగారాది నవరసముల నెడిగినవాడు, సర్వసృష్టిని సాహిత్యమున ప్రతిబింబింపజేయువాడు. మృదువైన కవిత్వపంక్తులలో చరించువాడు. ఉపమాద్యాద్యలంకారములను కూర్చు వాడు. పరవశించి కవితాసుఖములో, లోకోత్తరములైన ఊహలలో నుండువాడు. ఇట్లు బాలతారకుని చేష్టలు, కవిచేష్టలు శ్లేషబంధముతో యుగంధరము చేయుట జరిగినది.

వాతప్రకోపం శమయన్దీపయన్జ్వరరానలమ్

నౌ తనోరూర్జయధాతూన్వైద్యామాస సనావితైః⁴⁵

ఈ శ్లోకమున నౌకను, వైద్యునితో శ్లేషించుట జరిగినది. వాయుతీవ్రతను తగ్గించుచు (వాతరోగమును తగ్గించుచు), ఇంజను నిప్పును రగుల్చుచు (జ్వరరాగ్నిని రగుల్చుచు), కావలసినవన్నియు సమకూర్చుకొనుచు (ధాతువులను సమపరచుచు) నావికులు ఓడను వైద్యునివలె చేసినారు.

ఎదిరిపట్టునేరు లెట్లు నాకోడి

పదును కొలంది నా వాల్చూపువాఁడి⁴⁶

ఈ ద్విపదలో దాసుగారు వారి ప్రతిపక్షములో చేరుట సాధ్యమగునా? నా కోడి (కోడిపుంజు) ఎదుటివారి దగ్గర నుండునా? కోడిపుంజు అనగా ప్రతిభ. నమయము వచ్చినకొలది నావాలుచూపు వాడి. నూరినకొలది అవాలు (అ క త్తి) వాడి (వాదర). నూరిన కొలది అవగింజలకు ఘాతెక్కువ అని ఇంకొక అర్థము. ఇది వారి బుద్ధితీక్షణత. ఇట్లు మొత్తము సూచనలేని శ్లేషతో వ్రాయుట చాలకష్టము. అందులకే దాసుగారు -

ఈ యడ్లుదోయి లాగిం కొక్కదాని

జేయఁజాలిన మాసిసే నల్యసాని⁴⁷

45. తారకమ్ - మూడవసర్గ - శ్లో 3

46. మేలుబంతి - పు. 141

47. మేలుబంతి - పు. 141

అని ఈ అడ్డుదోయి (ద్విపద) వలె ఇంకొక దానిని వ్రాయగల్గిన మనుష్యుడే సరస్వతి యని పందెము వేసినారు.

చక్రభ్రమణ కరత్వాత్కుదృష్టిభిగ్దారం వర్జమానత్వాత్
శ్రుత్యంత ఖేలనత్వాత్ మశక! త్వమేవ మాధవం మన్యే⁴⁸

ఈ శ్లోకమున దోమకు, నిష్టువునకు శ్లేష. ఓ మశకమా! చక్రభ్రమణ కరత్వము వలనను (చక్రమును త్రిప్పుట, గుండ్రముగా తిరుగుట), కుదృష్టుల చేత (భూలోకముపై గల దృష్టిచేత, చెరుదృష్టిచేత) దూరమును వర్జించుట వలనను. శ్రుత్యంత ఖేలనము వలనను (వేదాంతవిహరణము, చెవిచెంత తిరుగుట) నిన్ను మాధవునిగా అనుకొనుచున్నాను అని భావము.

దాసుగారు శ్లేషను తక్కువగా అవరించినను, నిరాపరణమునకు కారణము అసామర్థ్యము కాదు అనుటకీ యుదాహరణములు చాలును. ఇవి దాసుగారి గ్రంథ కోశాగారములో గల అలంకారముల తళతళలు.

భాషా వేషము :

అభిప్రాయప్రకటన సాధనములలో నుత్తమోత్తమమైనది భాష. ఈ భాషను ఏకభర్తయై యేలెడివాడు కవి. ఒక కులసతియే తన పతిచెంత వివిధ సందర్భములలో దాసిగా, మాతగా, మంత్రిగా నెట్లు ప్రవర్తించునో, అట్లే కవిభాకాంతకూడ కవిచెంత భావభారమునకు కగిన నడకలతో, అలంకారములతో వైవిధ్యమును ప్రదర్శించుచు ప్రవర్తించును. పతివ్రతకు గుణసౌందర్యముతోపాటు సౌందర్యగుణము కూడ నుండిన భర్తయెట్లు అధికతరముగా స్వాధీనమగునో, అట్లే భాషకూడ లక్షణానుసారితోపాటు రసకహృదయాకర్షణ లక్షణము కూడ కల్గియున్నచో పాఠకులు కవికి పాత్రలవలె వశులగుదురు.

భాషాదృష్టితో విభాగించినచో, దాసుగారి గ్రంథములలో గెండువంతులు మిత్రాంధ్రము, ఒకవంతు సంస్కృతము, ఒకవంతు అచ్చాంధ్రము [నాటుతెనుగు]

కన్నడును. రచనలదృష్టితో పరిశీలించినచో దాసుగారి సాహిత్య జీవితకాలము మూడుభాగములుగా కన్నును. ప్రథమభాగములో మిశ్రభాషపై, ద్వితీయ భాగములో గీర్వాణాంగ్లాది భాషలపై, తృతీయభాగములో అచ్చాంధ్రము [నాటుతెనుగు] పై శ్రద్ధచూపినట్లు కన్నడును.

మిశ్రభాష :

మిశ్రభాష యనగా తత్సమ తద్భవములతో గూడిన భాష. దాసుగారి ఉపలబ్ధిగ్రంథములలో మొదటిదియైన అంబరీషచరిత్రము ఈ మిశ్రభాషతో వ్రాసిన దగుటచేత, ప్రాచీనభాషలో ఈ మిశ్రభాష యెట్లున్నదో తెలిసికొనుటకు అవకాశమున్నది. ఆ అంబరీషచరిత్రము నుండి ఒక్క ఉదాహరణము -

పాతాళగంగ నుపాయంబునం బైకి

రప్పించవచ్చు యంత్రములచేత

మెలపున జీవనదులఁ గాల్వలం దీసి

నీరు వలయుచోట్ల నింపవచ్చు

పర్వతములఁగల బలు నీటిధారల

నెప్పట్టులనునైనఁ ద్రిప్పవచ్చు

వేయోల మఱియొన్ని వెరవులఁ గోరిన

వేళ వాన స్తురిపించవచ్చు

కర్మమునగానిదెద్దియుఁ గానరాదు

కర్మమే దైవతము జగత్కారణంబు

కర్మవశమున స్వర్గాధికారమందు

వాని కిటు లంచమిచ్చుట వట్టి వెర్రి - పు॥ లు 12, 13

ఈ అంబరీషచరిత్రము వ్రాసినది క్రీ. శ. 1884 లో. అప్పటికి దాసుగారి వయస్సు ఇరువది సంవత్సరాలు. ఇరువదియేడు సంవత్సరాల వయస్సులో [క్రీ. శ. 1891] వ్రాసిన మార్కండేయచరిత్రము నుండి ఒక్క ఉదాహరణము -

శారద చంద్రికా విమల చారు శరీర - సమస్తజీవనా
 ధార-భుజంగహార-వినత త్రిదివాంచితవార-వేద సం
 చార-తమోవిదూర-గిరిజాసుమనోధన చోర-భక్త మం
 గార-లలాట లోచన వినాశిత కామవికార - శంకరా! (పు-18)

మధ్యవయస్సులో [క్రీ. శ. 1903] వ్రాసిన శ్రీసూర్యనారాయణ శతకము
 నుండి యొక యుదాహరణము -

పాముం జావదు కట్టయునున్విలుగదన్ వార్తానుసారంబుగా
 సామర్థ్యంబున వస్తుశోధనయెడన్ శంకాసమాధానముల్
 నీమంబందపుగాన జ్ఞానమునఁ దుష్టింజెందరాదెందునన్
 స్వామీ! నీ పదభక్తియోగమునఁదప్పన్ సూర్యనారాయణా!

ప. 95

దాసుగారు క్రీ. శ. 1110 ప్రాంతముదాక సంస్కృతమున గ్రంథమేదియు
 వ్రాయలేదు. అప్పటివరకు వ్రాసిన గ్రంథము లన్నియు ఈ మిశ్రభాషయందే.
 అనగా దాసుగారు నలువదియారు సంవత్సరముల వరకు శ్రద్ధచూపిన మిశ్రభాషా
 యోషా పేషమిది.

సంస్కృతభాష : దాసుగారు వ్రేసిన సంస్కృత రచనలు - 1. కాశీశతకము
 2. రామచంద్రశతకము, 3. తారకము, 4. పురుషార్థసాధనము, 5. చాతుర్వర్గ్య
 సాధనము, 6. వశవిధరాగనవతికుసుమమంజరి, 7. శ్రీహరికథామృతము,
 8. రుద్రాయతు సంస్కృతీకరణము, 9. మృత్యుంజయ్యార్చనమ్, 10. కావ్యనక్షత్ర
 మాల, 11. చాటుపులు, 12. అభ్యర్థయిజరు అను పత్రికలో వ్రాసిన విజ్ఞా
 పనమ్, విచారణా, దుఃఖస్వభావః, దేశారిష్టమ్, వైపరీత్యమ్, నిర్ణయః,
 అను శీర్షికలు, అంధ్రపత్రికలో వ్రాసిన 'త్రిలింగ దేశప్రశంసా', విడిగావ్రాసిన
 పేదపాఠకః, మొదలగునవి.

త్రిలింగదేశమును గూర్చి, త్రిలింగదేశభాషను గూర్చి చెప్పిన శ్లోకములలో
 కొన్ని -

సమశీతోష్ణస్థిత్యా సంతత ధనధాన్యభోగ సంపత్త్యా
విద్యావినయవిభూత్యా త్రిలింగదేశశ్చ కాస్తివిఖ్యాత్యా

తృణకాష్ఠజలసమృద్ధః సంతత పావనకులీన పరిశుద్ధః
శిష్టాచారనిబద్ధః త్రిలింగదేశః ప్రసిద్ధకవివృద్ధః

త్రిలింగదేశభాషైవ పరుషాక్షర వర్జితా
విస్పష్టా సర్వసులభా స్వతంత్రా సార్వలౌకికా

త్రిలింగభాషైవాస్మాకం నాంధ్రభాషా కదాచన
వయం ప్రమాదతోఽహ్యంధ్రా ఇత్యాఖ్యాతా నసంశయః

త్రిలింగభూరేవభూమిః త్రిలింగనరపవ నా
త్రిలింగభాషైవభాషా నాత్ర కార్యవిచారణా¹

కవిని, కావ్యమును గూర్చి వ్రాసిన ఇరువదియేడు శ్లోకములలోనివి కొన్ని-

నృత్యన్దాయన్ స్వరచితం కావ్యమాలాపయన్కవిః
స్వయం తీర్త్వా తారయతి సంప్రదాయా త్పరానపి

సరసం సందర్భశుద్ధ మపూర్వం లక్షణాన్వితమ్
సాహిత్యం సుప్రసన్నం స్యాత్ గుణాలంకార భూషితమ్

సంగీతమపి సాహిత్యం కవిపండిత శబ్దవత్
పర్యాయ పదతాంయూతి కావ్యత్వ ముభయోర్యతః

సంగీతం పుష్పముద్దిష్టం సాహిత్యం తద్రజః స్మృతమ్
ఆస్తికత్వం ఫలం ప్రోక్తం కైవల్యమ్ రస ఈరితమ్²

1. త్రిలింగదేశ ప్రశంసా - ఆంధ్రపత్రిక - 23-11-1941

2. కావ్యనక్షత్రమాలా - మేలుబంతి - పు. 136

దాసు గారికి సంస్కృత భాషపై, శ్లోకరచనపై ఎంతటి ప్రభుత్వమున్నదో ఈ శ్లోకములే సాక్ష్యములు.

నాటు తెనుగు : అచ్చ తెనుగునకు దాసు గారు పెట్టిన పేరులు నాటు తెనుగు, సీమ పలుకులు. ఈ నాటు తెనుగునకు, వ్యాకర్తల అచ్చతెనుగునకు నొక భేదమున్నది. వ్యాకర్తలు చెప్పిన అచ్చతెనుగు నందు తద్భవము లుండును. దాసుగారి నాటు తెనుగులో తద్భవముల స్పర్శ కూడ నుండదు. చిన్నయసూరి చెప్పిన 'త్రిలింగదేశ వ్యవహార సిద్ధాంతగు భాష దేశ్యంబు' అనురానికి మారు పేరు నాటు తెనుగు. 'దేశ్యము' అను పదము సంస్కృత వాసన కలదగుట కాబోలు తెనుగు పేరులైన నాటు తెనుగు, సీమ పలుకులు అని కల్పించుటకు కారణము.

తెలుగు మాటాడువారలు తెలుగువారు
కాన చెడుగులౌ యాంధ్రులు కాను కనుక
ఆంధ్ర రాష్ట్రము మాది, మే మాంధ్రులమని
చెప్పుకొనరాదికఁ దెల్లుసీమవారు³

అను మాటల వలన తెలుగు మాటాడు ప్రజలను ఆంధ్రులని, తెలుగు సీమను ఆంధ్ర రాష్ట్రమనియు ననుటకూడ దాసుగారికి నిష్టము లేదు. కారణము పురాణాదులలో ఆంధ్రులను చెడుగులని/ష్లేచ్చ జాతివారని/అనుటయే.

ఈ నాటు తెనుగును గూర్చి చాటుచాటుగా గుసగుసలాడుకొను వారికై దాసు గారు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయము లివి.

'పేల్పు బాసను పేల్పు బాసచేతనే పేల్పు బాసరాని వారి తెలింగించుట కొఱ గాని పని⁴

'మొట్టమొదట పెగటుగాఁ దోచిన దినుసైనం జవిచూచిన కొలంది నల వాటుయై నింపుగాక మానదు కనుక నోర్మిగల మంచి చదువరులకీ నా పన్నిక కొస ముట్ట నారసిన కొలదిఁ జవిగొల్పక తీరదు.⁵

3. మేలుబంతి - పు. 87

4. వెన్నునివెయి పేర్ల వినకరి - వివరము - పు. 23

5. ఉమరుకై యాము/తెలుగు పీఠిక/ - పు. 13

‘తమ సీమపల్క పడువు నిల్చుకొను తగు చదువరులు తమవారి చెంగటన్దమ
 తేటనాటు పల్కనదప్ప వ్రాతలన్వల్లిండుకొని యెరువు తెచ్చుకొన్న వచ్చి రాని
 లాతి యాటపాటమాటమీటల న్గోటుసల్ప నోడుదురు- నిక్కమగు తెలుగు
 వాడటవయేసన్నాడునా - యరుబుట్టు వెవ్వదైన తనబిడ్డడు మలకపోలిక
 నుండగోరునా - ఎవ్వని మట్టునకు వాడే యెక్కువ-యెవని గొప్ప వానిది -
 పరువైనవాడు లాతివానివలె వలకము పేయనీయకొనునా-యెదిరికిన్లొంగునా-తనకు
 దోచినట్లు పాడి యాడి వ్రాతకూతల న్నెఱపేర్చుకొనునాని పైవారలతోవ
 ద్రొక్కునా - ఏ సీమ వారి కాసీమ న్నొల్లంటినాటినుండి వాడుకలో నున్న యాట
 పాట మాట మీట మెలపులో జమ్మెనింపు - ఎవరి వంటలు వారి వెవరి నడవడికలు
 వారివే సీమపల్క లాసీమవారల కింపు.’⁶

తర్కసహములైన ఈ అభిప్రాయములను ఖండించుట కష్టము.

‘తెనుగెన్నదెనుగా? కలితీలేని తెనుగు. నాటుతెనుగు. తెలగన్న,
 తిమ్మన్న, మున్నగు మున్నున్న కైసరులు అంకునుడిమార్పులను (తద్భవములను)
 పెరనాడుపల్కలను (అస్యదేశ్యములను) గల్చుకొని బుల్చుపొల్చునఁ దెనుగు
 వహుల (పుస్తకముల) సల్పిరిగాని, నాటుతెనుగు తేటమాటలతో నిబ్బరముగా
 గబ్బిములల్ల నొల్లరైరి. వారి పేదయాదలో నంత యీడు దిటము లేదనవలె.
 మరి మన నారన్న యడియరియో నారాయణదాసు జబ్బచటచి పని ముంగిటి
 కురికి యెల్లచట్టముల, నెల్లమినుకుల, ప్రాబుల్కు తలమిన్నలనైతము తేటనాటు
 తెనుగు మాటమాటలతో నవారిగా నవారి సేసిరి. దినుసులలోగాని, సరకుల
 వంతులలోగాని, దేనికిగాని, యే పగడ యంకునుడికైనఁ దెనుగు నుడి దొరకక
 తడఁబడి యుడిగినదిలేదు. పలురకముల కమ్మని నుడికూర్పులు తెలుగులకయి
 యసలు పుట్టువులఁబెట్టి తన మిడుకు కలిమిబంటపొలము నలుపుకొనిరి.’⁷ అని
 పొగడిక లందుకొన్న ఈ తెనుగు లెంక ముచ్చటపడి మచ్చిక చేసికొన్న నాటు
 తెనుగువంక చూపునిల్పుదము.

నారాయణదాసుగారు నాటుతెనుగున పన్నిన పొత్తములు తొమ్మిది. ఆ కబ్బి
 ములకు వారు పెట్టినపేరులే వారి అచ్చతెనుగు ముచ్చటకు మచ్చులు.

6. గౌరమ్మ పెండ్లి - కుదురు - పు॥లు 11, 12

7. శ్రీ మిన్నకంటి గురునాథశర్మ గారు - తెనుగురవ (తల్లివిన్ని పీఠిక)

1. వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి (విష్ణుసహస్రనామ సంకీర్తనము)
2. మొక్కుబడి (ఋక్సంగ్రహము, దేవతాస్మార్తనము)
3. మన్నిమిన్కు (అయిర్వేదము, మన్ని-అయివు, మిన్కు-పేదము)
4. నూలుగంటి (నూరుకథల సంపుటము)
5. పేల్పుమాట (భగవద్గీత)
6. పేల్పువంద (స్వామిశతకము)
7. సీమపలుకువహి (అచ్చతెనుగు నిఘంటువు, వహి-పుస్తకము)
8. గౌరమ్మ పెండ్లి (గౌరీకళ్యాణము)
9. అచ్చతెలుగు పల్కుబడి

వీనిలో మొదటినాలుగు మూలములున్న గ్రంథములు. యిగిలిన ఐదు మూలములు లేని స్వతంత్రగ్రంథములు. ఈ గ్రంథము లందలి నాటతెనుగు భాషకు కొన్ని ఉదాహరణములు-

అచ్చతెనుగుశతకమైన 'పేల్పువంద' నుడి ఒక పద్యము-

పులిపొదువుఁ బిదుకఁ బోవనోఁ గాని ని

స్థలఁపని చెనఁటిచెంతఁ జనరాదు

పామునోటన్గయి పలుపనోఁగాని ని

న్గనఁబోని మ్రుక్కడి నెనయరాదు

మొసలిగలుగు నేట మునుఁగనోఁగాని ని

నైనకెడు ములుచ తిండి తినరాదు

వెట్టివేపి చెలిమి పెరయనోఁగాని ని

న్నమ్మని తులువ కాన్కఁ గొనరాదు

ఏనె నిక్కము తక్కిన దెల్ల కల్ల

యనుచుఁ గూడుకూటములకుయ్యూడు కొంటె

పల్కువినరాదు, జాళువా వలువగాల్పు!

రెంట్రతాగుడు తిండి మెట్టంటువేల్పు!

గౌరమ్మ పెండ్లి హరికథలో - పరమేశ్వరుని భర్తగా పొందగోరి భయంకర
మైన తపము చేయుచున్న గౌరమ్మ చెంతకు వచ్చి, తపము మానుమని పరమేశ్వరి
పలుకుచున్న విధము-

‘ఎవనిగూర్చి సల్పుచుంటి విట్టి బెటుకాక |యె

తవులుదాన ని న్దాబిలితాల్పు తాళలేక |యె

కోరి పెండ్లియాడు నిను న్గుబ్బలి విలుకాడు

పేరు నింగినేల లేలు వేల్పుల యెకిమీడు |యె

కడగి నీ కోరుకొన్న మగండు వాడె

యంగమొలవేలు పీడెందునై నగనడు

నచ్చి నీయొద్దకు న్దానె వచ్చి నిన్ను

గలియు బతిమాలుకొని యింకఁ గాకమాను’ పు-6

పొరపాటునగూడ ఒక్క తద్వవపుముక్క కూడ లేక రచన యెట్లు చక్కగా
సాగినదో తెలిసికొనుటకు ఈ ఉదాహరణములు చాలును. చక్కగా సాగుటయేకాక,
కృత్రిమతకు చిక్కకుండుట విశేషము.

దాసుగారికి ఈ అచ్చతెనుగునెచ్చెలిపై ముచ్చట ఎంత పెచ్చుమీరినదన్న-

‘మొలక లేతతనము తలిరుల నవకము

మొగ్గసోగతనము పూవి తావి

లేనె తీయదనము తెలుగునకే కాని

మొలకు కలుకు దయ్యపు నుడికేడి?’

రి. ఈ పద్యము అనేక పాఠాంతరములతో కన్పడుచున్నది. ప్రస్తుత పాఠము
వివరి రోజులలో దాసుగారు స్వహస్తముతో వ్రాసికొన్నది. ఇది వారి
వ్రాతతో అనుబంధముగా నిచ్చుట జరిగినది.

అని దేవభాషను నిందించుటదాక పోయినది. నాటుతెనుగు గొప్పతనమును గూర్చి ప్రత్యేకముగా వ్రాసిన పుస్తకము 'అచ్చతెలుగు పల్కుబడి'. ఈ గ్రంథము నందు కూడ మాటిమాటికి దయ్యపునను (దేవభాషను) దుయ్యపట్టుపిరు.

తానెర్గి యెర్గింపదగు నాలుమాట
బ్రతుకు హాయిగ బయల్పడు నెల్లచోట
వింట నల్లిన మిద్దె వేలుపుబాస
తగదు మానిసులకా దయ్యపుగోస
ఎల్లతెఱంగినదే తెల్లుబాస
తక్కినదంతయు న్దయ్యపుగోస
ఒండొరులకు నేస్తమొనరింపజాలు
మానిసులకు నాటు మాటలే మేలు

ద్విపదలు. 28-31

'వేల్పుమాట' గ్రంథములో ఐత్తుప (అట్టునుడు), నల్లవేల్పు (శ్రీకృష్ణుడు) చేయు వేదాంతబోధ సంపూర్ణముగా నర్థమగుటకు -

మునుపటికంటె నిప్పుడు కొంత దారి
యగపడుచుండె నీ యాసరాచేత
తెల్లముగా నచ్చ తెనుగుతోజెప్పు

పు-30

అచ్చ తెనుగులో చెప్పుమనుట, దాసుగారికి అచ్చతెనుగుపై గల అభిమానమే కారణము.

దాసుగారు వారి నాటు తెనుగు పోత్తములలో లోకమున ప్రసిద్ధములై స్థిర పడిన సంజ్ఞలకు కూడ నాటుతెనుగుభాషలో క్రొత్తగా పేరులు పెట్టిరి.

ప్రసిద్ధములైన కొన్ని పద్యసంజ్ఞలకు వారు పెట్టిన నాటుతెనుగు పేరులు-

అటవెలది

తేటగీతి

గెలుపు

ఇలవేల్పు

సీసము

సీసమాలిక

ద్విపద

మంజరి

తరువోజ

మధ్యాక్కరము

కందము

ఉత్పలమాల

ఉత్పలమాలిక

చంపకమాల

మత్తేభవిక్రీడితము

శార్దూలవిక్రీడితము

మత్తకోకిల

భుజంగప్రయాతము

పంచచామరము

స్రగ్వీణి

పృథ్వి

కవిరాజవిరాజితము

వీరరూపావృత్తము

కవికంఠభూషణము

మణిమాల

ప్రీతివృత్తము

మహాస్రగ్ధర

ఉపేంద్రవజ్ర

వనమంజరి

మధురాక్కరము

ఋజు

తల్లి

నై (దోడు

బడి

కన్నబిడ్డ

చదువునేర్పు

తండ్రి, మాపు

కలువదండ

పాలబువ్వ

తుమ్మెదకంటు

పుట్టిల్లు, ఏనుగుచెఱలాట

పుట్టుచేవ, బెబ్బులిచెఱలాట

ముద్దుపల్కు, గండుకెంపుకంటి
మేడ

పెండ్లి వేడుక

దొడ్డకాపురము

చక్కదనము, అందము

కోరనికోర్కె

మంచినడత

గండ పెండెరము

వియ్యము

బారసాల

నగుమోము

పెత్తనము

గొప్పబ్రతుకు

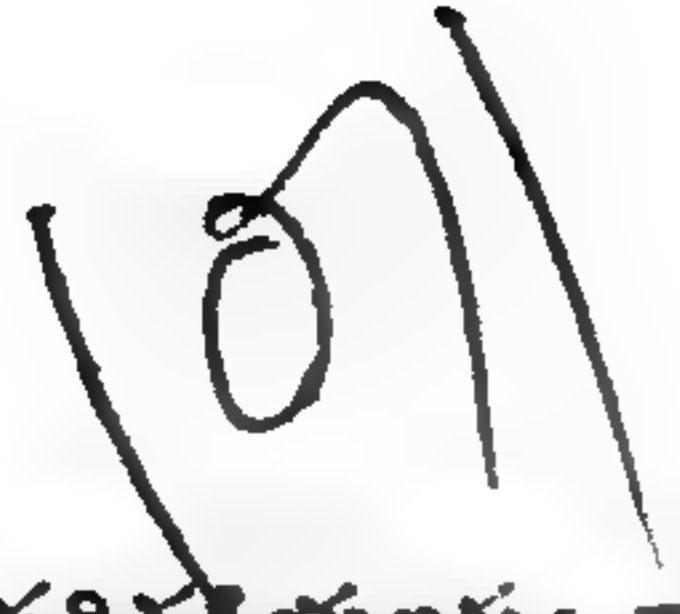
ఇల్లాలు

మహాక్కరము	తెగువ
ఇంద్రవంశము	కై వారము
శిఖరిణి	మేల్గడన
ప్రియంవద	పెద్దపేరు
చంద్రశ్రీ	ఈవి
సుముఖి	తనిపి

ఇట్లే ప్రసిద్ధరాగములకు, సంజ్ఞలకు దాసుగారు క్రొత్తగా పెట్టిన తెనుగు పేరులు కొన్ని -

శ్రీ	కలిపి
వసంతము	ఆమని
కేదారగాళి	పొలముగౌరు
సూర్యకాంతము	వేడి
జంఝూటి	చెంజోటి
దర్బారు	దొరకొలుపు
ముఖారి	నోటిపగ
శంకరాభరణము	లేనెల
పూర్ణచంద్రిక	వెన్నెల
కాంతామణి	పెండ్లాము
రాగము	అవరి
పల్లవి	ఎత్తుగడ
అనుపల్లవి	తోడు
చరణము	అడుగు

ప్రసిద్ధసంజ్ఞలకు దాసుగారు క్రొత్తగా పెట్టిన ఈ నామములను వెంటనే గుర్తు పట్టుట కష్టము. పాఠకులకు ప్రసిద్ధసంజ్ఞలు పరిచితములైనట్లు ఈ క్రొత్త పేరులు పరిచితములుకావు కదా. ఇంతవరకెందులకు? దాసుగారు వారి జగన వివరమును-

'నెత్తురుగంటియేడు తూపురిక్క నెలబూది పెద్దవారము రేయి పదిగడియలకుఁ బాలకీ బొంగుడుక్క నాలవ యడుగున నేబుట్టితినఁట' అని వ్రాసికొనిరి. నెత్తురుగంటి యేడు - రక్తాక్షిసంవత్సరము, తూపురిక్కనెల - శ్రావణమాసము, బూది-కృష్ణ చతుర్దశి, పెద్దవారము (బిది మిశ్రసమాసము, 'పెద్దవంతు' అని అనవలసినది;) పాలకీబొంగుడుక్కనాల్గవ యడుగు- మథానక్షత్రచతుర్థపాదము అని వెంటనే తెలియుట కష్టము.

ఇట్లు కష్టమని యన్న దాసుగారు అంగీకరింపరు. నాటుతెనుగు భాషా పదములను తెలిసికొననివారిని గూర్చి 'తెలుఁగున్నోమరులు వెదకి యేర్చికూర్చుకొన నేరకపోయిరి' అని మందలించిరి. నాటుతెనుగుభాష అంత సమర్థమైనదా? అను సందియముగలవారికి 'నేలదినుసులన్నిటిం గూర్చిన పలుకులను నాటుతెనుఁగునఁ గొడువ సుంతయును లేదు' అని వారి సమాధానము. ఈ మాటలపై లోకమునకు నమ్మకము కుదురుటకై వారు చేసి చూపించిన క్రియాఫలము 'సీమపలుకువహి' అను నాటుతెనుగుపదముల నిఘంటువు.

ఈ సీమపలుకువహి పీఠికలో సంస్కృతపదాలవలె నున్న నాటుతెనుగు పదాలను, సంస్కృతమందు నాటుతెనుగునందు సమానరూపముతో కన్పడుపదాలు, పారశీక పదాలని భ్రమకల్గించు నాటుతెనుగు పదాలను, తద్భవము లనిపించు నాటు తెనుగు పదాలను, నాటుతెనుగు అవునా? కాదా? అనిపించు పదాలను పట్టికలు పట్టి కలుగా కొన్నివందలను అకారాది క్రమములో తెలిపినారు. ఈ విధముగా నచ్చ తెనుగు పదాల పరిశోధన దాసుగారికి పూర్వము గావించినవారు లేరనుట, అ గ్రంథ పీఠికను చూచినవారికి సాహసోక్తి అనిపింపదు.

మచ్చునకు, సంస్కృతమునందు నాటుతెనుగు నందు సమానరూపముతో కన్పడుపదాలు ఐదారు -

పదము	సంస్కృతార్థము	నాటుతెనుగర్థము
గురువు	దేశికుడు	పరుగు
గాత్రము	శరీరము	స్థూలము (లావు)

పంకము	బురద	పాలు (క్షీరము)
తల్లి	యువతి	మాత
ముసలి	బలరాముడు	వృద్ధుడు
మూల	ఒక నక్షత్రము	మధ్యభాగము (విదిక్కు)
కల	చంద్రకళ	స్వప్నము

గురువు, గాత్రము, పంకము అనుపదములు సంస్కృతపదములు మాత్రమే యనిపించును. తల్లి, ముసలి, మూల, కల, అను పదాలు తెనుగుపదాలని మాత్రమే యనిపించును. ఇట్లు వారు చెప్పిన పదములెన్నో, చెప్పినతీరులెన్నో, ఒక్కొక్కపదము దాసుగారి పరిశ్రమను ప్రచారముచేయు ఒక్కొక్క చాటింపుడస్ప.

అంగ్లేయపదాలు : దాసుదారి గ్రంథభాషలో, ముఖ్యముగా హరికథల పీఠికలలో అంగ్ల భాషాపదములు చెదురుమదురుగా కన్పడును.

ఉపకార మెంతయో యొనరించు ముసలి బ
క్కలఁజంపనమ్ము 'మార్కట్టు' (జూచి)
... ..

'బ్రాండికి' దోడుగా భక్షించు బ్రాహ్మణ
'ప్రొఫెసర్లు' చే 'బీపు' ముక్కఁజూచి¹⁰

సరదాగా చెప్పిన చాటువులలో సందర్భోచితముగా అంగ్లేయపదములను వాడుట కన్పడును. రెండు ఉదాహరణములు-

'రిఫ్లెక్టురుం' బోలి రెట్టిజేయును నైజ
మగు తెల్విదీపంబు నంటివిద్య¹¹

చోడవరము 'డిస్టిక్టుమునసబు' అయిన శ్రీ బుట్టా రాజలింగశాస్త్రి గారి వీధోక్తులు సందర్భమున చెప్పిన దొకటి-

10. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 6

11. మేలుబంతి - పు. 181

- ప॥ ఘేర్వేల్వేర్వేల్వేరాజలింగ-శర్వాణీప్రియ పాదజలజాతభృంగ
1. ఘేర్వేల్వేర్వేల్వేమలాంతరంగ-సర్వదాజనహితసత్యప్రసంగ
 2. లాంగ్లీన్ లాంగ్లీన్ లబ్ధాచ్చవర్ణ - అంగ్లేయాంధ్రవిద్యాపరిపూర్ణ
 3. ఘేర్వేల్వేర్వేల్వేతార్తిభంగ-గర్వితకామాంధకారపతంగ¹²

స్వీయచరిత్రమైన 'నాయెటుక' లో అన్యదేశ్యపదములతో, వైరిసమాసములతో, వ్యావహారికపదములతో భాష చాలిస్వేచ్ఛగా నుండును. రాజమండ్రి టౌను హాలు' వర్ణనము నందలి కొన్ని పంక్తులు-

'అమెరికాలో పైన్డిస్టు వీనసులో మిరపకాయలతోట కనిపెట్టినాదనియు.... సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీ గారు స్వరాజ్యముం గూర్చి లెక్కరులో భూమిని మన్నుచేసి పేసినారనియు.... లండన్ తెలిగ్రామునుబట్టి చూడగా ప్రయివేటుశక్రటరీగారికి ఇండియా యొక్క యభివృద్ధికై యాలోచన పుట్టకలదనియు, అల్లాబాదులో గొందరిని ప్రోసిక్యూషన్ జేసిననియు.... గవర్నరుగారు ఫలానా తేదీ మూడుగంటలకు పడేసి మినిట్లకు విజయనగరం మహారాజావారిని కలుసుకొని అయిదుగంటలకు వార్తేరు రైలుప్లాట్ ఫారమున నడ్రస్సందుకొని ప్రెసిడెన్సీలోని భాగ్యపాటి స్థలములన్నియు జూచుకొని మరియు స్వదేశమునందు సెటిల్ కాబోవుచున్నారనియు....',¹³

సూక్తి శుక్తిజములు :

దాసుగారి వృత్తియే తన ప్రజలకు హంచిమాటలను ఆడుచు పాడుచు చెప్పుట ఇక ఈ లక్ష్యమునకు అక్షరాకృతులు వారి కృతులు. కనుక సూక్తి శుక్తిజములకు వారి రచనలు ఒక రత్నాకరమగును-వారిసూక్తుల నన్నింటిని వ్రాయుట యన్న వారి గ్రంథముల నన్నింటిని తిరిగి వ్రాయుటే, అందువలన సారంగధర నాటకమునుండి మాత్రమే కొన్ని-

1. నగర కృత్రిమములకన్న వనగిరి సహజములు రమ్యములు (పు. 10) -
2. వలపు పాటయును వానియంతట నవియే కలుగవలెనుగాని యొర్లులు మప్పిన నేపాటి వచ్చును? (పు. 21)

12. మేలుబంతి - పు. 52

13. నాయెటుక - పు. 175

3. పాపపు బుద్ధిగలవారు గోడను జూచి నయితము చెదరెదరు (పు-23)
4. లిఖిత మెన్నటికిని గూడదు (పు-24)
5. నిప్పుదాపున వెన్న యెట్లు కరుగకుండును (పు-25)
6. ఎంత వానినైనను కొలువులొంగదీయును (పు-56)
7. మంచినడతకలదాని యందు చదువు పరిశుద్ధ పాత్రయందున్న భక్త్యమువలె నింపవును (పు. 45)
8. నీతులు పోత పాలవంటివి (పు- 54)
9. జారత్వదోషమెరుగని మృగాదు లెంతధన్యములు (పు-65)
10. భార్యదుఃఖము లేని నపుంసకు డెంతటి యదృష్టవంతుడో [పు. 65]
11. పాడు మనుష్యుల కన్న పశువులు నయము [పు- 71]
12. చావున కిన్ని చావులు లేవు [పు- 73]
13. వింతలేని యావు లింత పుట్టుటెట్లు? [పు - 78]
14. శ్రీ హృదయము చాపక్రింద నీరు వంటిది [పు-78]
15. పాతివ్రత్యము దేవుడు ఈ రెండను శబ్దమాత్రములే కాని యనుభవములో లేవు కాబోలును [పు - 78]
16. స్థితులు కట్టు వస్త్రముల వంటివి.

దాసుగారి సూక్తి శుక్తిజ సంపదనుండి కన్పలు మూసికొని సంగ్రహించినవి మాత్రమే ఇవి.

ఇది దాసుగారి లేఖని ప్రసవించిన భాషాబాలిక రూపురేఖలు. దాసుగారు అనేక సాహితీప్రక్రియలలో సిద్ధహస్తులైనను. ప్రసిద్ధి హరిదాసుగా నెట్లువచ్చెనో, అట్లే నైకవిధ భాషాయోషావేషములను వారు ప్రదర్శించినను, దాసుగాదు అనగనే గుర్తువచ్చునది నాటుతెనుగు.

అనువాదావతారము :-

అనువాదముచేయుట సొంతముగా గ్రంథమువ్రాయుటకన్న కష్టకార్యము. సొంతముగా గ్రంథమువ్రాయుటకు ఒకభాషపై ఆధికారమున్న చాలును, అనువాద

యితకు మూలగ్రంథభాషపై, అనువాదభాషపై, ప్రభుత్వముండవలెను. అందులకే కొఱవి గోపరాజు -

ఈ సరస్వతీ కావ్యమొకఁ డిమ్ముల సంస్కృతభాషనచ్చుగాఁ
జేసిననట్లవీఁడు మఱిచేయుట యేటిది యంచుఁ జెప్పఁగాఁ
జేసి యనాదరంబురక చేయకుఁడీ-విలుకాఁడు తూటుగా
నేసిన నందె పాఠమఱియేసిన వానిద సూటి గావునన్¹

అని అనువాదయిత్య ప్రావీణ్యమును ప్రశంసించినది. దాసుగారు బహుభాషా వల్లభులు. అందువలన వారి లేఖని బహుభాషాప్రభుత్వము ప్రదర్శించినది.

దాసుగారి అనువాద గ్రంథములు అరు- 1. నవరసతరంగిణి, 2. ఉమరు కైయాము రుదాయతు, 3. నూలుగంటి, 4. వెన్నుని వెయిపేర్లు, వినకరి, 5. మొక్కుబడి, 6. తల్లివిన్ని.²

1. నవరసతరంగిణి : దీనిలో ప్రపంచప్రసిద్ధ మహాకవులైన షేక్స్పియరు కాళిదాసుల కవిత్వములను నవరసములుగా విభజించి అంధ్రీకరించుట జరిగినది. ఈ అంధ్రీకరణము ద్వీవిధము. షేక్స్పియరు అంగ్లమునకు మిత్రాంధ్రము, కాళిదాస సంస్కృత స్రాకృతములకు అద్భాంధ్రము.

2. ఉమరు కైయాము రుదాయతు : ఈ గ్రంథమున దాసుగారు చేసిన అనువాదము నాలుగువిధములు. మూలమైన కైయాము రుదాయాకి ఒక సంస్కృతానువాదము, ఒక అచ్చతెనుగు అనువాదము. అదేవిధముగా ఫిట్స్ జెరల్డు అంగ్లానువాదమునకు ఒక సంస్కృతానువాదము, ఒక అచ్చతెనుగు అనువాదము.

3. నూలుగంటి : దీనిలో ఈసప్ నీతికథలనుండి నూటిని గ్రహించి వచనమున తెనుగునకు అనువదించుట జరిగినది. ప్రతి వచన కథాంతమున, ఆ కథా నీతిసారమున ఒక గీతపద్యమున వ్రాయుట జరిగినది.

1. సింహాసన ద్వైతింశిక - ప్రథమ - 35

2. ఈ గ్రంథముల నెట్లు అనువదించినది, ఆయా గ్రంథముల సమీక్షలలో ఉదాహరణములతో వివరించుట జరిగినది. ఇక్కడ వ్రాసినది దాసుగారి అనువాద గ్రంథములలో కన్పడు సూత్రప్రాయమైన అనువాద ప్రణాళిక.

4. వెన్నుని వెయిసేర్ల వినకరి : దీనిలో వ్యాసభారతము నందలి అనుశాసనిక పర్వమునందున్న భీష్మయుధిష్ఠిర సంవాదమును అధ్యాయమునవచ్చు ప్రసిద్ధమైన విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రమును గ్రహించి, ఆ నామములను అకారాదిక్రమముగా పేర్చి వివరించుట కరిగినది. దీనిలో సంస్కృతనామములను తత్సమములుగానే వ్రాసిరి. ఆ తత్సమనామములను అచ్చతెనుగుపద్యములలో వివరించుట మాత్రము జరిగినది. అనగా సంస్కృతనామములకు అచ్చతెనుగు అనువాదము లేదు. ఆ నామముల వివరణము అచ్చతెనుగులో కన్పడును.

5. మొక్కుబడి : దీనిలో మూడువందలనాలుగు ఋక్కులను స్వరపరిచి దర్వులుగా మార్చి, అచ్చతెనుగుపద్యములుగా అనువదించుట జరిగినది. అనగా ఈ గ్రంథమున దాసుగారు చేసిన పనులు రెండు. ఋక్కులను స్వరపరిచి దర్వులుగా మార్చుట, ఆ ఋక్కులను అచ్చతెనుగుపద్యములుగా అనువదించుట. ఋక్కులన్నియు పదిరకముల దర్వులుగనే పేర్చబడుట ఒక విశేషము.

6. తల్లి విన్కి : దీనిలో బ్రహ్మాండపురాణాంతర్గతమైన ప్రసిద్ధమైన లలితాసహస్ర నామములను వ్యాఖ్యానించుట జరిగినది. మొదట సంస్కృత నామము నిచ్చి, తరువాత నామార్థము, నామవివరణము మంజరీద్వీపదలో నివరించుట జరిగినది.

ఈ అనువాదగ్రంథములకు సంబంధమున్న భాషల వివరములు-

1. సంస్కృతము నుండి తెనుగు : మొక్కుబడి యను నామాంతరము గల ఋక్సంగ్రహము, నవరసతరంగిణి గ్రంథమునగల కాళిదాసుని సంస్కృత శ్లోకములు, విష్ణుసహస్ర నామములు. లలితాసహస్రనామములు.

2. ప్రాకృతము నుండి తెనుగు : నవరసతరంగిణి గ్రంథములో అనువదించిన కాళిదాసుని ప్రాకృత శ్లోకములు.

3. ఆంగ్లము నుండి తెనుగు : నవరసతరంగిణి గ్రంథములో అనువదించిన పేక్స్పియరు మహాకవి గ్రంథముల ఆంగ్ల ఘట్టములు, ఉమగుక్త యామరుణాయతు గ్రంథములో అనువదించిన ఫిట్జ్ జెరల్డు ఆంగ్ల పద్యములు.

4. అంగ్లము నుండి సంస్కృతము : సరదాగా మేలుబంతిలో సంస్కృతీకరించి చేర్చిన కొన్ని షేక్స్పియరు అంగ్లఘట్టములు, ఉమరు కైయాము గ్రంథములో సంస్కృతీకరించిన అంగ్లపద్యములు.

5. పారశీకము నుండి తెనుగు : ఉమరు కైయామురుబాయతు గ్రంథములో తెనుగునకు అనువదించిన కైయాము కవీంద్రుని పారశీకము.

6. పారశీకము నుండి సంస్కృతము : రుబాయతు గ్రంథములో సంస్కృతమునకు అనువదించిన కైయాము పారశీకము.

7. సంస్కృతమునుండి అంగ్లము : ముచ్చటపడి అంగ్లానువాదము చేసి మేలుబంతి గ్రంథములో చేర్చిన కొన్ని కాళిదాసుని సంస్కృతశ్లోకములు - మచ్చున కొక అనువాదము -

తస్మిన్ శ్యామా శిఖరిదశనా పక్వ బింబాధరోష్ఠీ
మధ్యేక్షామా చకితహరిణీ పేక్షణా నిమ్ననాభిః
శ్రోణీభారాదలసగమనాస్తోకనమ్రాస్తనాభ్యాం
యా తత్రాస్తే యువతి విషయే సృష్టిరాద్యేవ ధాతుః

She who is there, a lovely and dslicate woman of middle age, sharp-toothed, scarlet lipped, tender waisted, gazzle eyed, deep navelled, slow footed on account of heavy loins, slightle bent down by breasts, is like the first female creation of thy creator³

ఇట్లు అనువాదగ్రంథములలో కన్నడు భాషలను పరామర్శించిన పిదప, ఈ భాషానువాదములలో కన్నడు దాసుగారి ప్రణాళిక⁴

1. సంస్కృతమును ఆంధ్రీకరించునపుడు పొరపాటున గూడ తత్సమపదమును గ్రహింపరు.

3. మేలుబంతి - పు|| లు 216-17

4 అనువాదగ్రంథములలో నిచ్చిన ఉదాహరణము లన్నియు ఈ లక్షణము లకు లక్ష్యములే.

ఈ మాటలకు 'అంగ్లేయభాష కాంధ్ర మొనర్చునెడ నాంగ్లేయభాషాపదముల
వాడుపెట్టు తగదో, దేవభాష నైలిగించునపుడు తత్సమ మట్లుపయోగింపరాదు' అని
పీరు పెట్టుకొనిన నియమమే ప్రమాణము⁵

2. అంగ్లేయభాషను ఆంధ్రీకరించునపుడు కూడ తత్సమపదరహితమైన నాట
తెనుగు పెత్తనమే యెక్కువ. తత్సమపదము లిండకూడదను కఠిన నియమము
మాత్రములేదు.

3. అనువాదధోరణి 'మక్కికిమక్కి' గా కాక, తెనుగుభాషకు, తెనుగు
వాతావరణమునకు దగ్గరగా నుండును.

4. అనువాదమున సంక్షిప్తత వీరి సొమ్ము.

దాసుగారి అనువాదప్రణాళికను గూర్చి - 'అనువాద మెప్పుడును అహో
మూలచ్ఛేదీతవపాండిత్యమ్మునునట్లు నేలవిడిచినసాము కారాదు. అట్లని మూలము
నకు చిత్తము బత్తెమనుచు అయినదానికి కానిదానికి మక్కికి మక్కిగా నుండగూడదు
అనువాదభాషయొక్క స్వభావజీవలక్షణమునకు తగినట్లు తజ్జాతీయతా వాతావరణము
నకు తగినట్లు సహజత్వమును కలిగియుండవలె. స్వతంత్రతపేరిట మూలాతిరేక
సాహసము తగదు. అనుసరణపేరిట మూలవిధేయసాధ్యసము వలదు. ఈ అను
వాద ధర్మముల కనుగలముగనేయున్నది దాసుగారి కృషి. స్వతంత్రకృతిప్రణేత
యైనవాడు అనువాదయితయైనచో, అత డెదిరికొశలమును గుర్తింపగలడు. తన
కొశలమును దాచుకొనలేడు, ఆ అనువాదము రాణించును అని విచారించిరాయన⁶
అన్న ఆచార్య యస్వీజోగారావుగారి వాక్యములు సత్యములు.⁶

5. నవరసతరంగిణి - తీరిక - పుట - 12

6. కచ్ఛపీశుతులు - సంపాదకీయము - పు|| 40, 41

ద. సంస్కార భూమికలు

మీసములేరు లేరు హరిమీదఁగఱల్ పఱరించు వారనన్
మీసము లుంచి యీ తెలుఁగుమేదిని నాటను బాట వేటియశా
దాసున కరిజలించెద యథార్థకథాకథనై క కీర్తికిన్
వ్యాస పరాశర ప్రభృతి భాగవత ప్రతిమాన మూర్తికిన్¹

భక్తి పథము

దాసుగారి కళాకల్పకము హరికథాకథనముతో అంకురించి, ఆ కథాకథన బలముచే తల్లిదండ్రులు పెట్టిన సూర్యనారాయణ అను పాతపేరు రాలిపోయి నారాయణదాసు అను పేరుగా చిగిర్చి, అరువది సంవత్సరాలు అదేపనిగా దేశము నందలి నలుమూలల హరికథలను చెప్పి హరికథాపితామహా తిరుదమున పుష్పించి, హరికథాప్రక్రియను జగజ్జ్యోతిగా ఫలింపజేసిన నారాయణదాసుగాడు మేటి హరిదాసు అన్నది స్థితవిషయస్థాపనము.

హరికథలు ఆ స్తికబుద్ధి ప్రచార లక్ష్యప్రధానములు. కనుక ఈ హరికథాకథన వృత్తిని చేపట్టు హరిదాసుల మనఃప్రవృత్తి ఆ స్తికతామయమై యుండుట సాధారణ విషయము. ఇక కావలెనని కోరుకొని, ఎక్కడనో నక్కియున్న హరికథా ప్రక్రియను చేతబట్టి బహుళప్రచారము కావించిన దాసుగారు ఆ స్తికబుద్ధి కలవారగుటలో ఆశ్చర్యమేమున్నది? పైగా వీరు ఈ హరిదాసవృత్తిని చేపట్టినది జీవనోపాంకారకై కాదు, కళాతృప్తతృప్తికై, వారానందించి ఇరుగుపొరుగు వారలను ఆనందింపజేయుచు ఆ స్తికమార్గప్రచారమునకై. అంతేకాక కళలు భగవదారాధన సాధనములైనపుడే అవి సార్థకములని వీరు మాటిమాటి కనుమాట.

1. కళాప్రపూర్ణ శ్రీ పెన్నెత్తన సత్యనారాయణరాజు - పీఠిక-వ్యాసపీఠము అను దాసుగారి వ్యాసముల సంకలన గ్రంథము.

వేల్పులం గొల్పుకొనుటకు వీలుకాని
 యాటపాట చదువులెల్ల బూటకములె
 కూట్కై దేవులాడు టాటోటు టంకు
 బొంకు టకటొంకు బడి మునిముచ్చుపనులె

వేల్పులను గొల్పుటకు పనికిరాని చదువులెల్ల వ్యర్థములవి చెప్పిన ఈమాట
 చాలదా దాసుగారు మహాభక్తులనుటకు?

ఇక దాసుగారి రచనలవైపు చూపు పెట్టినచో వీరు వ్రాసిన హరికథలు పదు
 నాలుగు - 1. ద్రువచరిత్రము, 2. అంబరీషచరిత్రము, 3. గజేంద్రమోక్ష
 ణము, 4. మార్కండేయచరిత్ర, 5. రుక్మిణీకల్యాణము, 6. హరిశ్చంద్రో
 పాఖ్యానము, 7. ప్రహ్లాదచరిత్ర, 8. భీష్మచరిత్ర, 9. సావిత్రీచరిత్రము
 10. యథార్థరామాయణము, 11. జానకీశపథము, 12. గోపర్థనోద్ధరణము,
 13. శ్రీహరికథామృతము, 14. గౌరమ్మ పెండ్లి. ఇవియన్నియు భగవత్కథా
 సంబంధులే. అ స్తిక్యబోధ ప్రధానదృష్టికలసే.

మచ్చునకు ఒండు రెండు ఉదాహరణములు -

నీవే సర్వంబని నిశ్చయించినవాఁడు
 భవరోగ మంటఁడో పద్మనాభ!
 త్వద్దివ్య నామామృతముఁ గ్రోలువాఁ డిహ
 భోగంబు లొల్లఁడో భోగిశయన!
 నీ పదాంబుజ భక్తినిరతుఁడౌ వాఁ డన్య
 కర్మముల్ సేయఁడో జ్ఞానరూప!
 నీదు గాసులతోడ నేస్తమందినవాఁడు
 పకుల సేవించఁడో పరమపురుష!

నీవలన బ్రతుకున్ గాంచు నేను నిన్ను
 మోసపుచ్చఁగఁబూనితి మాఘఁడనయి
 అక్కటా! గుడ్డు పిల్లను వెక్కిరించు
 నట్లు మాధవ! గోవింద! హరి! ముకుంద!¹

అని సర్వేశ్వరుని సర్వవిదాల గొల్పుటకు అలవాటుపడిన భక్తుని లక్షణమును వివరించిన విధమిది.

దేవదేవ నీమహిమము దెలియు నెంతవాడరా మిని
 భావనా మహేశ పతిత పాప నాశితావనా ||దేవ

మి|| ఈ వనపర్వతవాహిను లీయిన శశి సత్త్రము
 లీ విలసత్పాణికోటు లెల్లయు నీ నీడలుగద ||దేవ

1. కలలోని పదార్థములటు కల్లులుగానియెడ నీజగముల
 శూన్యంబైన యాకాశమెటుల భరియించె
 పలుమాటలేల చిత్తభమలీ ప్రకృతివిధమ్ములు
 తెలిసి నిన్ను సేవించిన దీరు జనన మరణమ్ములు²

ఈ సృష్టియంతయు భగవంతుని నీడలు అనియు ఆ భగవంతుని సమ్మి న
 తప్ప ప్రాణులకు జననమరణబాధ వదలదని నమ్ముట అస్తికప్రాణికి ఆయుః
 స్నాయువుకదా.

ఇక దాసుగారు వ్రాసిన శతకములు ఏడు. అవి- కాశీ, రామచంద్ర,
 ముకుంద, సూర్య, మృత్యుంజయశివ, సత్యవ్రత, రెంటిత్రాగుడు తిండిమెట్టంటు
 వేల్పు శతకములు. వీనిలో ఒక్క సత్యవ్రతశతకము తప్ప తక్కినవన్నియు
 భక్తి సంబంధులే.

1. అంబషరీషచరిత్రము - పు॥లు 17, 18

2. మార్కండేయచరిత్ర - పు॥లు 48, 49

మచ్చునకు ముకుందశతకము నుండి -

సొందుగ నిన్నుం బొడుట

కుం దప్ప మఱ్ఱివృత్తిఁ గొల్పింపకు న

న్నుం దయతో నారాయణ!

కందళితాన దమూలకంద! ముకుందా! - ప. 94

ఇందలి లౌకికదంభము

లందున నామనసు నిల్ప కనవరతము నిన్

జెందించుము నారాయణ!

కందళితానంద మూలకంద! ముకుందా! - ప. 46

ఇక దాసుగారు వ్రాసిన మృత్యుంజయశ్లకము, చాలరామాయణకీర్తన, నేల్పుమాట, మొక్కుబడి, తల్లివిన్ని, వెయిపేర్ల వినకరి మొదలగునవన్నియు భక్తిభావభాండాగారములే.

దాసుగారి గ్రంథములలో అచ్చతెనుగు పలుకుబడి, తర్క-సంగ్రహము, వ్యాకరణసంగ్రహము, నవరసతరంగిణి, రుబాయతు, మన్నిమిన్ను-, సీమపల్కువహి మొదలగు ననేకవిచార గ్రంథములున్నవి. ఇవి భక్తికి సంబంధించినవి కావు. కాని అస్తికసిద్ధాంతమునకు విరుద్ధములైనవి మాత్రము కావు. అస్తికతను ప్రచారముచేయు భావము దాసుగారి నలువదియారు గ్రంథములను కంచు కాగడాలతో కనినను కన్నడదు.

దాసుగారి వేషము, భాష, వృత్తి, ప్రవృత్తి అవి యివి అననేల? సర్వము భగవంతుని నమ్మిన భక్తుని లక్షణానుసారులే. దాసుగారు పొట్టభక్తులు కారు. పుట్టుభక్తులు.

త్యాగరాజు సంగీతమును, పోతరాజు సాహిత్యమును భగవదన్వేషణ కర దీపికలుగా చేసికొనగా, ఈ హరిదాసరాజు సంగీతసాహిత్యముల రెండింటిని రెండు నేత్రములుగా చేసికొని భగవంతుని అన్వేషించిన మహాభక్తభామణి.

కళా కేళి :-

మానవబుద్ధి పరిధిలో పరిభ్రమించు సంస్కారగ్రహములు రెండు.

1. శాస్త్రము, 2. కళ. శాస్త్రము మానవబుద్ధి పరిశ్రమకు ఫలితము, కళ మానవునిలో దాగియున్న వాసనలకు ప్రతిబింబము, శాస్త్రము ప్రయత్న సాధ్యము, కళ అప్రయత్నదత్తము, శాస్త్రము వస్తునిష్ఠము, కళ వ్యక్తినిష్ఠము, శాస్త్రము సత్యదృష్టిప్రదానము, కళ సౌందర్యదృష్టి ప్రధానము, శాస్త్రము వ్యుత్పత్తికి రూపాంతరము, కళ ప్రతిభకు ప్రతిరూపము.

శాస్త్రప్రావీణ్యము (వ్యుత్పత్తి) మిక్కిలి అవసరమైన అంశమైనను, కళాకౌశలము (ప్రతిభ) లేనిచో శోభింపదను మాటకు

అవ్యుత్పత్తి కృతోదోషః శక్త్యా సంప్రియతే కవేః

యస్త్విశక్తి కృతస్తస్య యుటిశ్యేవ భాసతే¹

అని ఆరింకారికుల ప్రమాణము కూడ నున్నది కదా. దాసుగారు కూడ-

సహజగాన కవితాశాలి దరిన్ శుష్క

శాస్త్రజ్ఞువలె జుక్క సౌరు మాసె²

అని ప్రకృతి వర్ణనలో కావలెనని ఆరింకారికుల ఈ శ్లోకార్థమునకు అర్థము పట్టినారు.

దాసుగారిని ప్రధానముగా పాణిగ్రహణము చేసిన కళలు సంగీత నాట్యములు.

సంగీతము :

ఈ సంగీతకళారహస్య నిధికి నామమాత్రముగానే ననుగురువు అనుస్వారమే (శూన్యమే) యైనను, ఈ సంగీతకళ అనుస్వార మగుట (స్వరమును అనుసరించి వచ్చుట) దైవకృప.

ఐదవయేటనే పార్వతీపురమునందు రామానుజుల రంగయ్య అను పుస్తక విక్రేత ఆశ్చర్యపడునట్లుగా భాగవతపద్యములు మంచిస్థితిస్థాయముగా చదువుట,

1. ధ్వన్యలోకః - ఉద్యో. 3- 5,6 కారికల మధ్యగల పరికర శ్లోకము.

3. జానకీ శపథము - పు, 37

పదేండ్లవయసున మాతామహ స్థలమైన వంతరాము గ్రామములో బొబ్బిలి సంస్థాన వైణికులైన శ్రీ వాసా సాంబయ్యగా రంతటివారు దిగ్భ్రాంతి చెందునట్లు యథేష్ట రాగలయలతో పాడుట, విద్యార్థిదశయందే సంగీతముతో పరిసరగ్రామ ప్రజలను పరవశింపజేయుట, మొదలగునవి పుట్టుకతోడనే దాసుగారికి దైవానుగ్రహము వలన రాగతాళజ్ఞాన ముచ్చినట్లు తెలుపు సాక్ష్యములు.

బందరు పట్టణములో తమ శ్రోతృరంజకగాత్రముతో విరోధులను గెలిచి విజయధ్వజము నాటుట, మద్రాసు, మైసూరు మొదలగు పట్టణములలో సంగీతశక్తి వలన అనేకములైన ప్రశంసలను సన్మానములను పొందుట, విజయనగరమున రెండుతాళములతో పల్లవి పాడుట యందు ప్రవీణుడైన సుబ్రహ్మణ్యఆయ్యరు అను దాక్షిణాత్ముడే నిశ్చేష్టుడై తన వీరఘంటాకంఠణము విప్పదీసి నమస్కరించునట్లుగా అయిదుతాళములతో పల్లవిపాడి పంచముఖీపరమేర్వర బిరుదముతో ప్రసిద్ధి చెందుట, అనిదంపూర్వముగ సంగీతసాహిత్యాత్మకమైన అసాధ్యాష్టావచానము సల్పుట, ముప్పది యైదు రాగాంగములతో కీర్తనలను వ్రాసి జానకీ శపథహరికథ నొక సంగీత కళా ఖండముగా నిర్మించుట, తొంబదిరాగములతో రాగనామ నిర్దేశము చేయుచు సర్వతాళాత్మక పంచజాత్యేక తాళముతో సస్వరముగ దశవిధరాగనవతికుసుమమంజరి యను నొక అపూర్వదేవీ స్తవమును కూర్చుట, ఋక్కులను స్వరపరిచి దర్వులుగా నాంధ్రీకరించి అద్భుతగ్రంథమగు మొక్కుబడిసి వ్రాయుట, మొదలగునవి దాసుగారి అసామాన్య సంగీతశాస్త్రవైదుష్యమునకు జోహారు లందుకొను సాక్ష్యములు.

ఇక వీరి పర్జన్యగర్భాగంభీరగాత్రశక్తికి, మాదుర్యమునకు, సంగీతశాస్త్ర పాండిత్యవీరమునకు పామరులు, పండితులు, ప్రభువులు వారు పీఠననేల? విన్న ప్రతి రసికుడు పరవశించి చేసిన ప్రశంసలు లెక్కపేసి చెప్పవలెనన్న, వారెన్ని సారులు పాడిరో లెక్కవేయుటే.

మచ్చునకు కొన్ని గగుర్పాటులు -

1. విన్నామురా పాట-కన్నామురా నృత్య
విన్యాసవీచికల విహరించు మధురిమలు

2. పలుకుతేనెలజిల్కు పద్మజుని రాణివిర
కవిత వేదవ్యాసు గంభీర వాక్కురా

1. విన్నా

3. ఆ నడక ల నృత్య మా నాట్యగతులతో
కరగించు లాస్యాల భరతముని యాడెరా |విన్నా
4. సంగీతవిద్యలో చక్రవర్తివి నీవు
మహాతీ విపంచికా మహానీయ రూపమవు |విన్నా
5. శంభో పదమ్ములో అంభోధి యరచెరా
కాళ్ళ గజ్జెలమోత కంపించె కులగిడులు |విన్నా
6. సప్తదశవర్షాలు లిప్తలై నడచెరా
వాగ్గేయకారకా! ప్రజ్ఞాధురంధరా!² |విన్నా

మరియెకరి ఆనందము -

స్వరము నుచ్చస్థాయి పయికొని విహరించి
యంతలో మంద్రంబు ననుకరించు

పైనుండి క్రిందకుఁ బూనినచో స్వర
మందక యెంతయు నధిగమించు

పాటబొడుచునుండు భరతమాడుచునుండు
బహురీతి గీతులఁ బలకరించు

ఆడునో పాడునో యభినయమందునో
పైచేయి యగుచునె వన్నెఁగొంచు

ఇంతవఱకును లేడెందు నిట్టివాఁడు
నింక ముందును గల్గఁబోఁ డెంచిచూడ

సతతముండును నిండు తేజమ్ము నొంది
ధార్మికుండు నారాయణదాసు జగతి³

ఇంకొకరి అనుభూతి -

చిల్ల పెంకేట వాలుగఁ జెయ్యనందు
విసరగాఁదేలి వలయంబు లెసఁగునట్లు
పాట నారోహ మవరోహ పాటవంబుఁ
దప్పకుండఁగఁ బాడెను దా సొకండే⁴

సంగీతరసికులు పరవశించి దాసుగారికి అర్పించిన బిరుదము లివి -
లయబ్రహ్మ, సంగీతసాహిత్య సార్వభౌముడు, పంచముఖీపరమేశ్వరుడు, గాయక
ప్రేక్షక శేఖరుడు.

పండితులన్నట్లు 'దాసుగారికి నొడలంతయు లయయే'.

'అతఁడు చేయిత్రిప్పిన ముఖాంబుజము స్వీరియంగఁజేసినన్
మూతిబిగించినన్ గనులు మోడ్చినఁగాళ్లు కదల్చి మోపినన్
బాతగజూచినన్ లయప్రభావము తాంహవమాడుచుండు నా
జాతకుఁడెట్టి పుణ్యమును సల్పెనో! తా లయబ్రహ్మమొంతకున్"⁵

నాట్యము :

నేడు లోకమున నాట్య, నృత్య శబ్దములను ఒకే అర్థమున ప్రయోగించుట
జరుగుచున్నది. కాని శాస్త్రదృష్టితో పరిశీలించినపుడు వీని అర్థములు వేరు. ప్రాచీన
లంకారశాస్త్రగ్రంథమైన భరతుని నాట్యశాస్త్రము నందు 'నృత్య' అను శబ్దమే కన్ప
డదు. 'నృత్త, నాట్య' అను బిద్ధములు మాత్రమే కన్పడును.

3. శతావధాని శ్రీ భమిడిపాటి అప్పయ్యశాస్త్రిగారు - నాయెటుక - పూజా
పుష్పములు-పు॥ లు 26, 27.

4. శ్రీ ఆదిభట్ట సూర్యప్రకాశం గారు - పైది - పు. 44

5. శ్రీ కణ్ణా గోపాలముగారు - నాయెటుక-పూజాపుష్పములు - పు- 33

‘నృత్త-నాట్య-నృత్య’ పదముల సంబంధమును గూర్చి డాక్టరు పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు గారు చేసిన సమన్వయ మిది-

‘కరణ-అంగహార సంపన్నమైనది నృత్తము. ఇది అర్థములను బోధించదు. కేవలము అవయవ విన్యాసములతో కూడియుండును. నాట్యము నాలుగు విధములగు అభినయములతో కూడియుండును. నృత్తము నందలి అంగ విన్యాసమును, నాట్యము నందలి అభినయమును కలిపినచో ‘నృత్య’ మగును. భరతుడే ఈ సమ్మేళనము చేసినట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఇట్టిదానికి ‘నృత్య’ మనుపేరు తరువాత వాడుకలోనికి వచ్చినది. కాగా నృత్తము మొదట జనించినది. తరువాతిది నాట్యము. ఈ రెండింటి సమ్మేళనమే నృత్యము’ .’

‘తాండవం నటనం నాట్యం లాస్యం నృత్యంచ నర్తనమ్’

అను అమరసింహుని మాటలవలన ఆకాలమునాటికే (క్రీ. శ. నాలుగవ శతాబ్దము) ‘నాట్య, నృత్య’ అనునవి పర్యాయపదములై నవని తెలియుచున్నది.

భరతుని నాట్యనిర్వచన మిది -

యో యం స్వభావో లోకస్య సుఖదుఃఖసమన్వితః
సో గాద్యభినయోపేతో నాట్యమిత్యభిదీయతే⁶

భరతుని ఈ నిర్వచనము ప్రకారము, ‘నాట్య’ మనగా - సుఖదుఃఖములతో గూడిన ఈ లోకస్వభావమును అంగాద్యభినయములతో ప్రయోగించు రూపకము.

కాని నేడు ‘నాట్య’ మను పదము ‘నృత్య’ మను నర్థమున వ్యవహరింపబడుచున్నది. భరతనాట్యము, కూచిపూడినాట్యము, మొదలగునవి.

‘నాట్యము’ అను పదమును ప్రాచీనుడైన భరతుడు ‘నటన’ అను నర్థమున ప్రయోగింపగా, నేడు ‘నృత్యము’ (Dance) అను నర్థమున వ్యవహరింపబడు

6. నాట్యశాస్త్రము-డా॥ పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు-పు. 20

7. అమర కోశము - ప్రథమకాండము - నాట్యవర్గము

8. నాట్యశాస్త్రమ్-అధ్య. 1, శ్లో. 119- సుఖదుఃఖసమన్వితమైన ఈ లోక స్వభావము అంగాద్యభినయోపేత మగుచు ‘నాట్య’ మనబడును.

చున్నదని పారాంశము. 'నాట్యము' అను శబ్దమునకు గల ప్రాచీనార్థమైన 'నటన' అర్వాచీనార్థమైన 'నృత్యము' రెండును దాసుగారిలో ఉండుట విశేషము.

పాత్రోచితమైన నటనలో దాసుగారు అసాధారణప్రజ్ఞకలవారు. సమకాలీన ప్రసిద్ధనటులకు సైతము ఆశ్చర్యము కలిగించు నటన వారిది.

శ్రీపాత్రలను ధరించి నటించుటలో మేటి యని ప్రశంస లందుకొన్న శ్రీ స్థానం నరసింహారావుగా రంతటివారే ఒకసారి విజయనగర మందు 'బళ్ళారి రాఘవ మెమోరియల్' అసోసియేషను, వారు నిర్వహించిన సభలో దాసుగారి నటన నైపుణ్యమును ప్రశంసించిన విధము -

'శ్రీ నారాయణదాసు గారు నటకావతంసులు. ఆయనకు ఇతర నటులకు చాల భేదం వుంది. మాటవరుసకు నేనే ఉన్నాను అనుకోండి. "జహ్వరీబాయి" పేషం పేస్తాను. చీరకట్టి రైకతోడిగి కొప్పుముడిచి కాటుకపెట్టి మొగమునకు (మీనములేనిదానికి) కోటా పూస్తాను. అడు తొడుపులన్నీ ధరిస్తాను. తీరా స్టేజీమీదకు వచ్చి జహ్వరీపాత్ర నభినయిస్తుంటే పైటజారినా సర్దుకోటం అలవాటు లేక మానివేయగా ఒక ప్రేక్షకుడు వెటకారంగా 'కిట్టికి మూసేయమ్మా' అంటాడు. నాటకంలో అభినయిస్తున్నది 'స్థానం' అంటారు కాని జహ్వరీబాయి అనే భ్రమ వారికి నూటికి నూరుపాళ్లు కలుగదు. ఇంతచేసినా నేను ప్రేక్షకులకు భ్రమ కల్గింప లేకపోయాను.

ఇక శ్రీ నారాయణదాసు గారికి పైన పేర్కొన్న పరికరములేవీ లేవు సరి కదా కాళ్ళకు గజ్జెలు, చేతిలో తాళపుచిప్పలు, సింహతలాటపు మురుగులు, మూతికి అందమైన మీసలు, లొంగని బిరుసుజుత్తు క్రొమ్ముడి, దానిపైన పూలదండ, గంధంమీద అత్తిన కుంకుమబొట్టూ ప్రస్ఫుటంగా కనబడుతూ వుంటాయి. అందులో ఆడుది అని భ్రమింపజేసే పరికరా లేవి? అయినప్పటికి ఆయన కథామధ్యలో 'రుక్మిణి యిలాగ అన్నది' అని బుగ్గమీద పేలుపెట్టుకొని అభినయిస్తే నిజంగా రుక్మిణియే ఎదురుగుండా వున్నదా? అనుకుంటాము. మూతిమీద మీసాలు మరిచి పోతాము. ఇదీ ఆయన విశిష్టత. మాకూ ఆయనకు ఎంతదూరమున్నదో గమనార్హము'.⁹

9. శ్రీ నారాయణదాసుగారి జీవితవిశేషాలు - శ్రీ కర్రా సూర్యనారాయణ-నారాయణదాస శతజయంత్యుత్సవ సంచిక-సంస్కృతి సమితి, చీరాల, పు.242

దాసుగారి పాత్రోచిత నటనకు 'స్థానం' వంటివారు చేసిన ఈ ప్రశంస చాలదా? ఇక దాసుగారి నృత్యమును గూర్చి కొంత-

దాసుగారికి పూర్వము, హరికథలలో సమయోచితమైన అభినయమున్నట్లు కన్నడును గాని, నృత్యమున్నట్లు కన్నడదు. హరికథలలో సంగీత సాహిత్యము లతో పాటు నృత్యమునకు కూడ ప్రాధాన్య మిచ్చినది దాసుగారే. వీరికి పూర్వ మున్న కథకులు పాటలమేటులు మాత్రమే. అందులకే వారి హరికథలు శ్రవః పర్వములు మాత్రమే. దాసుగారు పాటలమేటియే కాదు, అటలమేటికూడ. అందులకే ఈయన హరికథలు పాటలతో శ్రవఃపర్వములేకాక, అటలతో చాక్షుషక్రతు పులుకూడ. అందులకే దాసుగారికి లోకము 'అటపాటలమేటి' అని బిరుద మిచ్చి సత్కరించుట.

దాసుగారి నృత్యమున కానందించి రసికులు పేసిన తాళములలో మచ్చున కొకటి-

'ఒక చరణంపుటందె పుగుఱోచిత తాండవకై లి చింద వే
తొక పదనూపురమ్ము లలనోచిత లాస్యవిలాసమాడ నీ
వొకడవె నాచికాభినయ మొప్పగ పాత్రలు పెక్కుదాల్చి నా
టకగతి యక్షగానముల డక్క-గ నేలితి దాస సద్గురూ!¹⁰

'నాట్య' కళను కూడ దాసుగారు ఏ గురువు చెంత చిరతలదెబ్బలు తిని నేర్చు కొనలేదు. దేవదత్తమువంటి గాత్రముతోపాటు ఈ నాట్యకళ కూడ దైవదత్తమే.

లోకాలోకనము :

రచన పదునుగా నుండుటకు, సమాజమునకు సమీపముగా నుండుటకు రచయితకు తప్పనిసరిగా నుండవలసిన లక్షణము లోకజ్ఞత. ఈ లోకజ్ఞత పూర్వ గ్రంథపఠనము వలనకన్న, లోకపరిశీలనము వలన కలుగునది యెక్కువ. పండితులకు 'దేశాటనము' కూడ చాలముఖ్యమని పెద్దలనునది అందులకే.

10. నాయెటుక-పూజాపుష్పాలు-పు.35-శ్రీ బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావుగారు

నారాయణదాసుగారికి ప్రామాణిక పఠనగ్రంథము, ఆదర్శగ్రంథము లోకమే. వారు తమ పందొమ్మిదవయేట (1883) కణజీవిగా (హరిదాసుగా) జీవితమును ప్రారంభించినది గ్రంథములను చదివి నేర్చుకొని కాదు. లోకములో నున్న హరిదాసును (కుప్పుస్వామివాయుడు) జూచియే.

రచయితకే లోకజ్ఞాన మవసరమైనపుడు, నిత్యము ప్రజాసమాహము ఎదుట మెప్పులను కప్పములుగా గొనవలసిన సభారంజకవిద్యలను గూర్చి చెప్ప వలసినదేమియున్నది? సభారంజక లక్ష్యప్రధానములైన విద్యలలో హరికథా గానము కూడ చేరును గదా. అందులకే 'హరికథాగానము గొప్ప లాయరు వృత్తివలె నెన్నియో ప్రజలున్నగాని బాగుగా నెరవేరదు'¹ అని పెద్ద లనుట. న్యాయవాద వృత్తి వలె, అవధానవృత్తివలె హరికథా కథనవృత్తి కూడ ప్రతిదిహస ప్రసవము. వెనుకటి గొప్పలు అప్పుడు పనికిరావు. ఎప్పటికప్పుడే క్రొత్త. ప్రతిపర్యాయము ప్రత్యక్షమగు ఈ సంకటపరిస్థితిని గూర్చి శతావధాని శ్రీ చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి గారి స్వానుభవాత్మకములైన పలుకులిట స్మరణీయములు -

చేసితిను? యెవండెఱుఁగు? చేయ నెలేదో? శతావధాన మం
బా! సకలేశ్వరీ! గతమునందరు నమ్మరు, నేడెటో రసా
భాసముగాక యుండఁగఁ గృపన్గను, మెప్పటికప్పుడే యిటుల్
దోసిలియొగ్గు నీతఁడని తోచి త్యజించెదవేమొ శాంకరీ!²

ఇక అరువది సంవత్సరాలు పేల సభలలో చెప్పిన కథలనే చెప్పియు లక్షలాది ప్రజలను ఆనందదోలికలలో నూపి, రససామ్రాజ్య పౌరులుగా ములిచిన కథక చక్రవర్తియైన దాసుగారి లోకజ్ఞతను తూచుట వారిని అవమానము చేయ చూచుటే.

వారికథలు సదస్సునుబట్టి క్రొత్తక్రొత్త అవతారము లెత్తెడివి. కొన్ని వ్యాకరణాది శాస్త్రచర్చావేదికలు. కొన్ని పాట 'కచేరీ' లు, కొన్ని సాహిత్య సభలు అవి యివి యననేల? వారి ప్రతికథ సభాభిరుచికి సాక్షాత్కరించిన

1. నారాయణదాస జీవితచరిత్రము - శ్రీ మరువాడ వేంకటచయ్యులు గారు

2. శతావధానసారము . పు. 139

రసదేవత. వారి హరికథలలో కథ నిమిత్తమాత్రము. సభాతలపకత్వము అప్రమత్తసూత్రము. అందువలననే వారి బహుముఖప్రజ్ఞ కథన నిష్ఠమైనంతగా కథా నిష్ఠము కాదు. కనుక సంగీతనాట్యముల వలెనే దాసుగారు కథన సమయమున ప్రదర్శించిన లోకజ్ఞతా ప్రభుత్వమును కొలుచుటకు అవకాశము తక్కువ. ఇక కొలుచుటకు ఇప్పుడున్న ఆధారములు వారి శక్తిలో ఏకదేశలేఖములైన వారి గ్రంథములే.

దాసుగారి లోకజ్ఞత వారి రచనలందు అద్యంతము అల్లుకొనియున్న వల్లరియే. దిక్రదర్శనముగా రెండు ఉదాహరణములు :-

1. కొందొకచో లుబ్ధుని ధనంబువలె నిష్ప్రయోజనంబులగు నూనర క్షేత్రంబుల మెండుకానియు, కొందొకచో వ్రతభ్రష్టు మొగముకరణి వెల్లిపడియు, కొందొకచో మాటుమనువు తెన్నున నందడి తగ్గియు, కొందొకచో బ్రహ్మ సమాజంబు జొడ ద్విజకుల బాహ్యంబయి, కొందొకచో పాశ్చాత్య విద్యా పాఠశాలలంబోలి ద్రవ్యమూలైక గమ్యంబై, కొందొకచో గ్రామ్యబాషాకావ్యంబు కైవడి నీచజనప్రియంబై, కొందొకచో సూరభూపతి క్రతువుల గరిమ ప్రభూత బలి ప్రియంబై, కొందొకచో తురుష్కపురంబు చొప్పున మద్యగంధబహుళంబై, కొందొకచో నాడునిక చాతుర్వర్ణ్యంబు పొలుపున సంకీర్ణంబై పరవశంబై దుర్వి నీతంబై కొందొకచో నవనాగరక జీవనంబు సొంగున కాంచన ప్రధానైక గౌరవంబై నిరర్థకంబై దుష్పథంబై, కొందొకచో బాలికన్ జెట్టవట్టిన ముసలిచాయ నిర్లజ్జంబై కర్కశంబై, కొందొకచో కన్యాకుల్కము మాదిరి విప్రకృతంబై, కొందొకచో కాపురుష గణంబుబాతి ననుదారువై, కొందొకచో బాల్యవివాహవిధమున మన్మథదూరంబై ప్రియాశబ్దంబై, కొందొకచో పాషండసంరక్షణంబునం బెరిగిన యార్యకుమారుని గమనిక కులధర్మశూన్యంబై వెలయు ఘోరాటవి

ఘోరాటపీవర్ణన వంకతో ఇందు బైటపడినది దాసుగారి లోకజ్ఞతయే.

2. సోదెలు, పుక్కిటి పురాణములు, మెట్ట పేదాంతములు, పొరోహిత్యము జ్యోతిషము, వైద్యము కొందరికి పుణ్య వశమున ధనార్జరమునకు దోడ్పడుచున్నవి.

3. యథార్థరామాయణము - పు. 67.

సింహాద్రి యవ్పడనై యుంటిని జూడుమి, నల్లబండనై యుంటిని జూడుమీ నరుడా” యిట్లు కొప్పు విరిబోసి తలనాడించుచు దేవతలాసేళించినట్లు సోదెలు చెప్పవారికి దప్పి తీరనోట బాలు బోయుచు గుగ్గిలపు పొగ సేయుచు నొడల జందనము రాయుచు పరట్లారగింప జేయుచు బ్రశ్నములు వేసి యుత్తరములు వినుచు దక్షిణ బెట్టువారును, “అంజనేయుడు సంజీవ పర్వతమును దెచ్చుచుండగా భరతుడొక కోరితో గొట్టెనపుడు కొండతో గూడ హనుమానుడు రామనామోచ్ఛారణము సేయుచు నేలగులగా జూచి భరతుడు తన కరస్పర్శన మాత్రమున హనుమంతుని మూర్ఛదేర్చి యొకబాణాగ్రమున గొండతో గూడ నాంజనేయులనునిచి యా బాణమును రాముని చెంత నెగిచె” ననగా సంతోషించి పురాణములు చెప్పవారికి సత్కారము సేయువారును, ‘జగత్తు కల్ల నేనెవరు నీ వెవరు అంతయు బ్రహ్మయే” యిరెడు మెట్ట వేదాంతి కాపూట బత్తెమొనగువారు, “నేను మీ యమ్మ గారి తద్దిన ముల్లి బచ్చల కాడ వంకాయ మొదలగు కూరలు పనికిరావు మీ తల్లి వైతరణీనది దాటుటకు గోటనము చేయక తీరద”ని పెక్కురకములగు కర్మముల జేయించు పురోహితులకు ధనధాన్యము లిచ్చి యాదరించు వారు, నేడమావాస్య సూర్యగ్రహణ పుణ కాలము నేడు పద మూడింట వర్షము, గొల్లవాని చేత నున్నది కుంచ మీ యేడు పంటలకు లోపము లేదు పగలు సూర్యుడు కాన్పించును, రాత్రి చుక్కలు కనబడును. నీకు గ్రహ చారము బాగున్నది. రాహువు ముందు శని చుట్ట కాల్పుచు దూర్పు మొగముగా గూర్చున్నందున దేశారిష్టము కలుగు నని చెప్పు జ్యోతిష్కునకు డబ్బిచ్చువారు, “ఈ యాషాఢము కనక సుందరి కుద్ధిచేసిన రప విష గంధకములతో తయారైనది, యేడు మాత్రలు మూడు పూటలు సరీగా తూచి పుచ్చుకొన్నచో మీ యామ వాత ముపశమించును రోగి చేయి చూచినాను. మీ రెందరేమో భయపడుచున్నారు గాని నాకెంత మాత్రమును భయములే” దనుచు వ్యాధి కుదిరనచో తన ప్రజ్ఞయనియు లేనిచో నపథ్యదోషముకాని దైవముకాని కారణంబనియు పల్కు భిషక్కులకు సామ్మిచ్చువారును సర్వదేశములలో కలరు.⁴

ఈ యుదాహరణములు దాసుగారి లోకాలోకన లోకమునకు చిత్రపటము మాత్రమే.⁵

4. నా యెరుక పు॥ లు 203, 204

5. దాసుగారి లోకజ్ఞతకు నిదర్శనములు ‘సాహితీ కోణములు’ అను శీర్షికలో కోకొల్లలు.

చమత్కార చారుత్వము :

సహృదయుని ఆకట్టు కొను సాధనములలో చమత్కారము చాలి ముఖ్యమైనది ఈ 'చమత్కారము' ను హాస్యమునకు పర్యాయ పదముగా ప్రయోగించుచుదుందు. అది పొరపాటు. ప్రతి హాస్యోక్తి చమత్కారజనక మగును కాని ప్రతి చమత్కారోక్తి హాస్యజనకము కాదు. హాస్యము శాస్త్రవాసన లేని సామాన్యునకు గూడ నందుబాటులో నుండు నంశము. కాని చమత్కార మట్లుకాదు అది యే శాస్త్ర సంప్రదాయము తోడనో ముడిపడి యున్నచో, ఆ శాస్త్ర ప్రవేశము లేనివానికి కొరకరాని కొయ్య యగును. అంతేకాదు, చమత్కారము హాస్యరసము తోడనే కాక ఏ రస సంబంధమైనను గల్గియుండవచ్చును.

ఉదాహరణమునకు -

పల్లమువంకఁ బ్రవర్తించె నీర్విశే
 వ్యము జాడఁజను విశేషణముభంగి
 అడవి కార్చిచ్చుల కాదేశమై కొండ
 వరదయాగమమయ్యెఁ జెరువులకును
 అల ప్రకృతిప్రత్యయము లట్టు లన్యోన్య
 మెడయ కేళ్లుం గాల్వలేకమయ్యె
 కర్మభావప్రయోగంబులం దప్పని
 యాత్మనేపదమట్టు లలరెకప్ప
 వడి నలౌకిక విగ్రహవాక్యము వలెఁ
 గోకిల రవప్రయోగంబులేక యుండె
 పల్లవితబహువ్రీహి సంపటలమగుచుఁ
 బ్రబలి వ్యాకరణమువలె వాన వెలిసె¹

వైయాకరణఖసూచి యగు పాఠకుడు కేవల శబ్దార్థజ్ఞానముచే ఈ పద్యములో కవి సూచించిన చమత్కారము నందుకొనలేడు. దీనిలోని చమత్కారము వ్యాకరణ శాస్త్రప్రవేశమున్న పాఠకునకే అర్థమగును.

అంతమాత్రమున సాహిత్యములోని ప్రతి చమత్కారము శాస్త్రపాండిత్య ప్రభావితమై యుండునని అర్థముకాదు. శాస్త్రవాసనహాడలేని చమత్కారముండ వచ్చును. ఉదాహరణమునకు -

మొసలిచేఁ బట్టువడి నీటమునిగియున్న
గజమును సుదర్శనంబునఁగాచు శౌరి
మోహమునఁబట్టువడి భవమున మునుంగు
మనలఁగూడ సుదర్శనముననె కాచు²

ఈ పద్యములోని చమత్కారమును గ్రహించుటకు 'సుదర్శనము, సు-దర్శనము' అని విడదీసికొనగలుగు సాహిత్యపరిజ్ఞానమున్న చాలును.

ఈ రెండు ఉదాహరణము లందలి చమత్కారములకు హాస్యముతో నెట్టి సంబంధములేదు కదా.

ఇక దాసుగారి చమత్కార నర్తకికి ప్రదర్శనావకాశము కలిగిన రంగస్థలములు మూడు. 1. గ్రంథస్థములు, 2. చాటువులు, 3. సంభాషణములు.

గ్రంథస్థములు :

కోరికల కడ్డుతగిలెడు వారిలోన
గొప్పవాడవుగాన నిన్గొల్ప వలసె
అడ్డుదగిలెడువాఁ డెక్కుడైన యప్పు
వేడుకొన కేమిచేయుదు? విఘ్ననాథ³

2. గజేంద్రమోక్షణము - పు. 8

3. గజేంద్రమోక్షణము పు. 2

శుభకార్యారంభమున విఘ్నోపశాంతికై గణనాథారాధనము సంప్రదాయము. ఇక్కడ దాసుగారు కూడ ఆ సంప్రదాయద్వష్టితోడనే గ్రంథారంభమున విఘ్నేశ్వరుని ప్రార్థించినారు. కాని ఈ ప్రార్థించుటలో నొక చమత్కారమున్నది. 'కోరికలకు అడ్డువచ్చెడివాడే గొప్పయైనపుడు, వేడుకొనక ఏమిచేయుదును?' అనునది దెప్పుచు ప్రార్థించుట చిన్న చమత్కారము.

యథార్థరామాయణ హరికథను దాసుగారు వారి ధర్మపత్ని యైన వరసమ్మగారికి అంకితమిచ్చుచు, ఆమెనామమును శ్లోకములో చమత్కారముగా చొప్పించినారు.

రసనా నరసమ్మ ఇచ్చతి త్వదధర సుధయా వినా ప్రియే⁴

'ఓ ప్రియా! నీ అధరసుధకప్ప నా నాలుక మరియొక రసమును కోరదు' అని తాత్పర్యము. ఈ అర్థములో చెప్పినదానిలోని 'రసనానరసమ్మిచ్చతి' అను పదముల కూర్పు ఒక చమత్కారము. న రసం మే ఇచ్చతి అను సామాన్యార్థము కల పదముల కూర్పులో 'నరసమ్మ' అని వారి భార్యా నామము కూర్పుట ఇచటి చమత్కారము.

గజేంద్ర మోక్షణ కథలో గజేంద్రుడు అర్తితో భగవంతుని ప్రార్థించి ప్రార్థించి, విసువుపుట్టి నిందించుట గజేంద్రునకు పోతనగారు నేర్పిన విద్య. ఆ మార్గముననే ప్రయాణించుచు దాసుగారు గజేంద్ర మోక్షణ హరికథలో చేసిన ఒక చమత్కారము -

దేశి-అటచాపు :

ప! ఏమిటికింక రావీ వెందున డాగినావు?

అ! ప! నీమము జేసినావా? నేరము లెంచినావా? 16

1. ఆపద తటస్థించెనా? యప్పుల మునిగిపోతివా?

వీవునఁ గొండపడెనా? వెతల నొంటర్నివైతివా? 16

2. బలుకంబమున గట్టిరా? బల్లికై యొప్పగించిరా?

అల నిజ జనకుఁజంపిరా? యాలినిఁ జెరగొనిరా?

కల్లును ద్రావినావా? చెల్లెల నవమానించిరా?

కాళ్లు సేతులు లేవా? కళ్ళెము నోటనిడిరా? 16

3. దూషణజేసితినని దోషములెంచకు స్వామీ

పోషణజేసినగాని నీకవె పదివేషములపు పోనీ 16

4. ఎంతనియోర్తు నీ బాధ? చింతలు తీర్పరావా?

సుంతయు దయలేదా? పంతమాయెనా నామీద? 16

5. విజయనగరపాలా! వెతలను బాపవేల?

విజిత దుష్టశీలా! వేణుగోపాలబాలా! 16

మకరిబాధ తట్టుకొన శక్తిలేక కరీంద్రుడు దూషణ ప్రారంభించినాడు. 'ఇంత చేతకానివాడవా?' అని అవతారములలో తటస్థించిన కొన్ని ఆపదలను గుర్తుకు తెచ్చినాడు. 'ఏమిటి కింకరావు? ఎందున దాగినావు?' అని 'ఇప్పుడు మరల ఆపదలపాలైనవా?' అని సామాన్య బాధలను అడిగినట్లు అడుగుచు వ్యంగ్యముగా దశావతార విశేషములను స్ఫురింపజేసినాడు. ఇట్లు స్ఫురింప జేయుట ఇక్కడగల చమత్కారము.

సారంగధర నాటకములో - సారంగధరుడు, సుబుద్ధి, గిలిగింత వారి పావురములను ఎగురవేయ, సారంగధరుని పావురము చిత్రాంగి షేడపై వ్రాలిన సందర్భములో ఆ మువ్వరి సంభాషణము -

సారం : నేస్తమా! యా పావురమును దీసికొని వచ్చుటకీ నపుంసకలింగమును బంపింతమా?

సుబద్ధి : చిత్రము

సారం : ఓరీ:

గిలి : తాము చదువుకొన్నవారు కదా? ఓరీ: యేలింగము?

సుబ : ఓరీ: ఇక్కోవి యనవలెనా?

గిలి : ఇద్దరి కిద్దరే, ఇదేనా మీరు చదివిన వ్యాకరణము? ఓరీ: యోసులకు మధ్యగా నన్ను, బిలిచినందప్ప నేఱలుకనే పలుకను.

సారం : ఇక నవ్వులు చాలించి మా పినతల్లి

గిలి : మాపిన తల్లి

(పు॥ బు 19, 20)

ఈ జిన్న నంబాషణమున గిలిగింతదేత వామగారు రెండు గిలిగింతలు పెట్టించి నారు. నపుంసకలింగమును ఎట్లు సంబోధింపవలెను? అన్నది ఒక వ్యాకరణ చమత్కారము. 'మా పినతల్లి' అనుదానిని 'మాపిన తల్లి' అని మార్చి పలికినది ఒకొక చమత్కారము.

సారంగధర నాటకములో మరియొక చమత్కారము - గిలిగింత చిత్రాంగి మేడ చెంతనుండి పావురమును తేకుండగ రాగా, సారంగధరుడు తన పావురమును గూర్చి అడుగగా, గిలిగింత చెప్పిన చిత్రాంగి సందేశాత్మక సమాధానము -

గిలి : అయ్యా! పావురమా! మీ పినతల్లిగారు తల్లి యొద్దకుఁ గొడకు వచ్చుట కేమి అభ్యంతరము? వ్రతములోనున్న నా యొద్దకుఁ జేడి నంపనేలా? యని దెలుప నెరివిచ్చినారు. ఆ పావురముం దిట్టించి వారియొద్దనే యుంచుకొన్నారు. (పు. 32)

ఈ వాక్యములలోని 'అభ్యంతర మేమి? వ్రతములో నున్న నా యొద్దకుఁ జేడి నంపనేలా?' అను మాటలోని అర్థాంతరము చమత్కార జనకము.

సారంగధర నాటకములో నింకొక చమత్కారము - సారంగధరుడు పావురము కొరకై చిత్రాంగి చెంతకేగి సమస్కరింప, చిత్రాంగి తన ప్రణయోపనిషత్పాండిత్య ప్రదర్శనము చేసిన ఘట్టము -

సారం : అమ్మా! మా తండ్రిగారు పేటకు పేంచేయునపుడు మంత్రితోఁ గొన్ని రాచకార్యములనుఁ గూర్చి నన్ను మాట్లాడుమని నెరివిచ్చినారు. ప్రొద్దు

పోవుచున్నది గనుక నేటోవలెను. కటాక్షించి బిడ్డనికి నెలవిప్పించ గోరెదను.

చిత్రా : నిన్ను గటాక్షించి యెవరె విడువగలదు? మంత్రితో నావల రాచకార్యముల కేమిగాని, నాతో నీ వలరాచకార్యములఁ జూడుము (పు. 40)

'కటాక్షము' అను శబ్దమును సారంగధరుడు 'కృపావీక్షణము' అను అర్థములో ప్రయోగించి, చిత్రాంగి ఆ 'కటాక్ష' శబ్దమునే 'కడకంటి చూపు' అను అర్థములో ప్రయోగించినది. అట్లే సారంగధరుడు రాచకార్యములన, చిత్రాంగి వల రాచకార్యములని వల వేసినది. వలరాచకార్యములన కంతుని గంతులని సంగీత సాహిత్యవిద్వాంసుడైన సారంగధరుడు గ్రహింపలేడా? ఇది యొక చమత్కారము

రుక్మిణీకల్యాణ హరికథలో రుక్మిణీ సౌందర్యవర్ణనము చేయుచు రుక్మిణీ వయసు చెప్పినవిధ మొక చమత్కారము -

కాయజుకటారి కలికి మిటారి హా

హాయిర నెమ్మొముతీరు నోర్మాయుర చందురుసోరు నా

రాయణదాస నుతిమీరు వయసు ముద్దుగారు పు-7

ఇందులోని 'వయసు ముద్దుగారు' అను దానిలోనున్నది చమత్కారము. 'ముద్దులుకారు వయసు' అని ఒక అర్థము. 'పన్నెండుసంవత్సరములవయసు అని మరియొక అర్థము. దుగ - రెండు, మూడు - దుగ - ముద్దుగ ($3 \times 2 = 6$), ముద్దుగ + ఆరు ($6 + 6 = 12$.)

శ్రీ హరికథామృత హరికథ సంస్కృత భాషలో వ్రాసిన హరికథ. దీనిలో తెలుగుభండస్పంజంధమైన సీసమును (యతిప్రాసలతో, ఎత్తుగీతతోసహా) వ్రాసినారు.

పాహిప్రసన్నరూప దయాకలాప స

త్యాలాప సర్వశోకైక దీప

విజ్ఞాన కన్ద గోవిన్ద ముకున్ద ని

త్యానన్ద సుస్మితాస్యారవిన్ద

పద్మావిలాస తాపత్రయోన్ముల స
 తీర్తి విశాల సదార్త పాల
 భవ పాతక త్రాస వైకుంఠ వాస స
 జ్జీత పేద నిశ్వాస చిద్విలాస

జలధర శ్యామ దేవతా సార్వభౌమ
 భవ్య నుతి పాత్ర పతిత పావన చరిత్ర
 భక్త మందార కైవల్య పద విహార
 హే జగన్నాథ సంశ్రిత హృద్విబోధ. పు-17

ఇట్లు సంస్కృతచృందమునకు సంబంధము లేని వియమములతో సంస్కృత
 భాషలో వ్రాయుట ఒక చమత్కారము.

సావిత్రిచరిత్ర హరికథలో అలంకారములసేరులు వచ్చునట్లుగా సత్యవంతుని
 పౌందర్యవర్ణన చేసినారు.

కందున్న పున్నమచందురుఁ గాదంటి
 మో వీని మోమున కుపమ యేది?
 ఆబ్జముల్వాడు నటున్న నిక్కందోయి
 కగు నెచ్చట నిదర్శనాతిశయము!
 ఏన్గుతోండమ్ము లిస్సీవంకలన వీని
 హస్తములకును దృష్టేంతమున్నె?
 మఱి యనంగుండగు మరుని కితనితోడ
 నకియరో! సుంతై న సమ మదెట్లు!

సహజ సద్గుణసాందర్య శాలికై న
 సతతదోషాధిక కురూపయుతనకై న
 చాన! యెందు కలంకారశాస్త్ర గరిమ
 యింక నీయందకాని వర్ణించుటెల్లు? పు-లు 18,19

ఈ పద్యమునందు 'ఉపమ, విదర్శనము, దృష్టాంతము, సమము' అని అర్థాలంకారనామములను కూర్చుట ఒక చమత్కారము.

ఈ సావిత్రి చరిత్రమునందే దాసుగారు చేసిన హరియొక చమత్కారము ప్రతికీర్తన చివరలో, ఆ కీర్తన పాడవలసిన రాగనామమును చొప్పించినారు. మచ్చునకు ఒక ఉదాహరణము -

కుంతల వరాళి - చతురస్ర.

ప|| పిలిచిన పలుక విడే మలుక - లలితా

శ్రుతి పంజరపుంజలుక ||పి

అ|| పలుమరువాగా-నే నిను నమ్మలేదా!

పాలించు నీ దాన గాదా మర్యాదా ||పి

1. సరగున రమ్మా - తరియిచె సుమ్మా

భక్తాళి మానస మూళీ కుంతలవగాళి ||పి పు- తిరి

ఇక్కడ 'కుంతలవరాళి' అను రాగ నామమును కథానుగుణ సంబోధన ముగా మార్చి చొప్పించుట చమత్కారము.

చాటువులు : కథానూత్రము ఏ మాత్రము లేకుండగనే రసవివరుని కట్టి వశ పరచు కొనగల శక్తకలది చాటువు. ఈ రసకజన మనోరంజకశక్తియే 'చాటువు' అనుపేరు తెచ్చినది. దాసుగారు చెప్పిన వందల చాటువులలో కొన్ని-

విభాషరముపై చెప్పిన ఒక చతుర్థాపాసీసము -

భాజితే కుక్కు-టేశ్వర మాధవాలయా

భ్యాం నభుశ్చుంబి సౌధాంతరేణ

హాసిల్వా మీషజహతాబ్నమూన బి

హీషస్తు నౌఖిర్జీహీతసాల

గ్రావుసూర్యారాద్విరాజా బుహుమర్ది

చారిటభిర్బూల్ పెజంబ్బరేవి

చదువులపుట్టిలు చల్ల గౌలి న్వద

జ్ఞలుబాగ డలివెల జెలు

మేటిపంటల టెంకి కల్మి మెడలంకి

బెప్పుచాని న్నొడావరీ యూస్తిసీజె

మరపీర్వజవాల్జవాల్ మీర్జనాన

పీఠికాపురమ స్తి త్రివిష్టపమివో

తెనుగు చందమున నల్లబావులో వ్రాయుట దీనిలోని చమత్కారము. ఇట్లే సంస్కృత-పాఠసీకాల్గేయంద్రాక్షణంలో కాకినాడపై చెప్పిన ఇంకొక పద్యము-

కాకినాడ వద్వితరణం క్యాపిచా స్తి

శహరే శేర్ కాకినాడ తన్న పర స్తహ

పేర్డైజ్ కోకొనాడ ఇన్ ఫేట్ డబుల్లు

కల్మి చదువుల పుట్టిలు కాకినాడ

6. మేలుబంతి - పు 97 - ఇది వ్రాసినతేది 19-1-1931

7. దాసుగార్తిచేతివ్రాతలో నేను సంపాదించిన ఈ పద్యమును అనుబంధముగా నివ్వించి. ఇది వ్రాసినది 1935 లో.

దాసుగారు అంగ పదములను కలిపి కృతులు వ్రాయుచుందురు. ఇది వారి సరదా. ఒక్క ఉదాహరణము -

చోడవరము 'డిస్ట్రిక్టు మునసబు' గారైన శ్రీ బుట్టా రాజలింగశాస్త్రిగారిపై చెప్పిన సందర్భమునందలిది -

- ప. ఫేర్వేల్స్ ఫేర్వేల్స్ రాజలింగ శర్వాణీప్రియ పాదజలజాతభృంగ
1. ఫేర్వేల్స్ ఫేర్వేల్స్ మలాంతరంగ సద్వదాజనహితసత్యప్రసంగ
 2. లాంగ్స్ లాంగ్స్ లబ్ధాచ్ఛవర్ణ - అంగ్లేయాంధ్రవిద్యాపరిపూర్ణ
 3. ఫేర్వేల్స్ ఫేర్వేల్స్ తార్కిభంగ - గర్వితకామాంధకారపతంగ⁸

దీనిలో 'ఫేర్వేల్స్, లాంగ్స్, బి. రాజలింగ' అను అంగ్ల భాషాపదములు లుండుట చమత్కారము.

ఇక మశకమును మాధవునిగా మార్చిన ఒక మాటల మాయ :

చక్రభ్రమణకరత్వా కుదృష్టిభిదూరం వర్జ్యమానత్వాత్
శ్రుత్యంతభేలనత్వాత్ మశక! త్వామేన మాధవం మన్యే⁹

చక్రభ్రమణకర్తవ్యము, కుదృష్టి, శ్రుత్యంతభేలనము' అను పదములలో గల రెండవ అర్థముతో, దోమను విష్ణువుగా చెప్పుట ఇందలి చమత్కారము.

బందరు పట్టణములో దాసుగారు పంతులుగారి మేడపై సంగీతసాహిత్యములతో అసాధ్యాష్టావధానము చేయగా, దాసుగారి ప్రతిపక్షిలలో ఒకరైన శ్రీ నాదెండ్ల పురుషోత్తమశాస్త్రిగారు 'బుధవిదేయిని' వత్రికలో దాసుగారి అవధానమును 'చిన్నపనులగుంపు' అని తేలికగా వ్రాసిరి. దానికి దాసుగారు గోపముతో నొక చాటువును చెప్పిరి. ఈ చాటువును విని శ్రీ చెళ్లపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారి యంతటి వారే ముచ్చటపడి కంఠస్థముచేసిరి. అంత ఆకర్షణశక్తిగల ఆ చాటువిది -

8. మేలుబంతి - పు. 52

9. మేలుబంతి - పు. 159 - ఈ శ్లోకతాత్పర్యము 'అలంకారశోభ' అను శీర్షికలో వ్రాయుట జరిగినది.

అలి యోరులకాయె అత్త నీ సాలాయె

ముడ్డి తుడుపులాయె బుధవిధేయి

నేతి బీరకాయ రీతి నీ పేరాయె

ఉత్తముండ! పూరుషోత్తముండ!¹⁰

ఈ పద్యమున పురుషోత్తముడైన విష్ణువునకు, నాదెండ్ల పురుషోత్తమశాస్త్రి గారికి అన్వయమగునట్లు అర్థద్వయముండుట చమత్కారము.

ఇట్లే రాజమండ్రిపై ఒకసారి చెప్పిన చాటువు -

స్థలమహాత్మ్యంబుపస్థలమహాత్మ్యంబు నీ
యూరనేకాని యేయూరలేదు

జలమహాత్మ్యంబు లంజలమహాత్మ్యంబు నీ
యూరనేకాని యేయూరలేదు

మలమహాత్మ్యంబు దోమల మహాత్మ్యంబు నీ
యూరనేకాని యేయూరలేదు

... ..¹¹

'స్థల - ఉపస్థల; మల - దోమల' అను పదములతో రాజమహేంద్రవర చరిత్రాంశాన్ని చెప్పుట ఇందలి చమత్కారము.

దాసుగారు చాటువుగా చెప్పిన ఒక అద్వితీయమైన ద్విపద -

ఎదిరిపట్టున్జేగుల్లు నా కోడి
పడునుకొలంది నా పాల్చుపువాడి¹²

10 శ్రీ మద్భాదాదిభట్ట నారాయణదాస జీవితచరిత్రము-శ్రీ మరువాడ వేంకట చయనులుగారు - పు. 81

11. ఈ చాటువును నేను సేకరించితిని. మూడుపాదములు మాత్రమే లభించినవి.

12. మేలుబంతి - పు. 141

చి: ద్విపదలో - 'నాకు ఓడిపోయి ప్రతిపక్షములో చేరుట ఎట్లు సాధ్యపడును అనునది సామాన్యార్థము. 'నాకోడి (కోడిపుంజు) ఎదుటివారిని చేరునా' అనునది విశేషార్థము. రెండవపాదములో 'సమయము వచ్చినకొలది నా వాలు చూపు వాడి' అనునది సామాన్యార్థము. 'సూరినకొలది ఆ వాలు (కత్తి) వాడి (వాదర)' అనియు, సూరిన కొలది ఆవాలు (అవగింజలు) ఘాటు ఎక్కువ' అనియు విశేషార్థములు. చి: యద్గుదోయి (ద్విపద) ఎంత గొప్పదన్న దాసుగారే, ఇటువంటి ద్విపదను వ్రాసినవాడు సరస్వతీమాపమని

'ఈ యద్గుదోయిలా గింకొక్కదాని

జేయజాలిన మానిసే నల్వసాని'

అని పందెముగా వ్రాసినారు. ఇట్లు మామూలు మాటలతో రెండు అర్థాలు వచ్చునట్లుగా, పైగా అంత్యప్రాసముతో అలంకరించుట ఇందలి చమత్కారము.

ఒకసారి దాసుగారు రీవరాణియొద్ద రుక్మిణీకల్యాణకథను చెప్పుచు, సందర్భోచితముగా 'రాధారుక్మిణుల సంవాదము' అను కీర్తన ఆకుపుగా చెప్పిరి.

రాధ : మిరమిరచూడుకుల నాసామికిన్ దిష్టిపెట్టకే
హరిదరి సేనున్నయప్పు డతివ నీ పప్పుడకడే |మిచ

రుక్మ : పరమపురుషుజూడకున్నవారి కన్నులెందుకే
అరయగ దేవునిపెండ్లికి నక్క! యందరు పెద్దలె |పర

రాధ : చక్కని చిన్నదానవని చాల విట్టవీగకే
నక్కయని నన్ వెక్కిరించి తక్కులాడి నిక్కకే |మిర

రుక్మ : మిక్కిలి హరిభక్తిలేని మేనిసాగసులెందుకే
అక్క-వై తివమ్మవైన నందుకే నేమందునే |పర

రాధ : కడు గయ్యాళిగంప గడుసుమాటలాడకే
సరిసడి నీకును నాకును సంబంధమెట్లులే |మిర

రుక్మ : వడిగ మేనల్లు నత్తవలచి ముద్దరాలగున్
కడలియువ్వు నడవియుసిరికాయ చందమాయనే |పర

గాధ : మేరమిరి పిన్న పెద్ద తారతమ్య మెరుగవే
కారు గాచదాన! చెంపకాయలివుడు తిందువే |మిర
కుక్కి : మీరు గొల్లవానుగాన మేరమీరు బుచితమే
నారాయణదాసుల కెన్నడును భయముకల్గదే¹³ |పర

ఈ సవతులకయ్యమం దంతయు నున్నది ఉక్తిచమత్కారమే కదా. ఈ చమత్కారసంభాషణ ఘట్టములో వ్యాకరణమర్యాద ననుసరించి 'అక్క-నక్క, అత్త-నత్త' అను రూపములను గూర్చుట షుక్కిలి సందర్భోచితము.

ఆ కాలమున పొడుగు మహాలక్ష్మి యనెడి పేశ్యాంగన యుండెడిది. ఆ రూపా జీవ యింట పలువురు సంగీతజ్ఞులు చేరి భంగు సేవించుచు, ఆ 'నిషా' తో వారివారి కౌశలములను ప్రదర్శించుచుండెడివారు. దాసుగారు కూడ ఆ యింటికి వెడలి భంగు సేవించుచుండెడి వారు. ఒకసారి భంగు సేవించి ఆ వెలవెలది కోవెలలో నొక పాటను ఆకువుగా పాడిరి.

మాలచ్చిభంగు పాట - నీ - ర్వుచ్చుకొన్నపూట - కడు
హెచ్చు నాదు పాట - జగమెల్ల నా కొక ఝూట ||మా
చెల్లువైన నోటి చుట్ట - యెక - చేత సొడుము చిట్ట
తొలుదొత్త నన్నపుటొడ్డు - తెలవా రేదాకాలడ్డు¹⁴ ||మా

ఒకసారి దాసుగారు కథ చెప్పుచున్నపుడు, వారు ప్రదర్శించుచున్న రాగ తాళమును సరిగా గుర్తింపలేక వాయించుచున్న 'వయొలినిస్టు' ను మెత్తగా నిట్లు మొత్తిరట.

13. శ్రీ మజ్జాడాదిభట్ట నారాయణదాస జీవితము - శ్రీ మరువాడ వేంకట చయనులు గారు - పు. లు 133-34 - ఈ కీర్తన దాసుగారి ముద్రిత రుక్మిణీకల్యాణ హరికథా గ్రంథములో జేరలేదు

14. నారాయణదాస జీవిత చరిత్రము - మరువాడ వేంకట చయనులు

నిగమ పద గరిమ మాదారి - పాపగాని పని నీ దారి
 గాఁగా నీ పని సరి గాదప్పా-నీదారి నీదారి మాదారి మాదారి
 మరి మాపని నీ దరిని దగదప్పా - దారి దప్ప పసగడ్డా
 పస మాపగా సరిగాదప్పా - పని సప్పగదా - పద పద.

అప్పటి కప్పుడే స్వరాక్షరములతో అశువుతో అర్థవంతముగా అట్లుట ఇందలి
 చమత్కారము. 15

సంభాషణములు : దాసుగారి సంభాషణ చమత్కారములు అసంతము.
 సంభాషణములలో ఏదో ఒక చమత్కారము చొప్పించనిది వారికి చోడెడిదికాదు.
 కాని ఆ సంభాషణ చమత్కారములు చాలవరకు అవి విని ఆనందించిన శ్రోతల
 తోడనే ఆంతరించి పోయినవి. చెదురుమదురుగా మాత్రము కొన్ని లోకమున
 నిలిచినవి.

ఒకసారి కొందరు దాసుగారిని 'హరికథాప్రక్రియను మీరే కనిపెట్టినారా?
 అదివరకెన్నడైన కలదా?' అని అసక్తితో అడుగగా దాసుగారు చమత్కారముగా
 చెప్పిన సమాధాన మిది -

'లేకేమి. చూడు. ఎండవేళ పొలముపను లేమియులేక వీరుపాటుగా సున్న
 సమయమందు పల్లెటూరిలో రావిచెట్టు నీడను జనులందరు కడియముకట్టి చూచుచు
 వినుచు నానందించుచుండగా నొక మాలదాసరి పేపచెక్కగంధము పూసికొని రాళ్లకు
 గజ్జెలు కట్టుకొని వెనుక నొకడు ఆయని నోటితో, శ్రుతి పేయుచుండగా, పాడి
 యాడి యేదో యొక కథ వినిపించుట చూడలేదా? వాని పేపగంధమునకు మారు
 మంచిగంధముపూత. నోటిశ్రుతికి తంబురాశ్రుతి మొదలగు మార్పులు చేసినానే
 కాని వేరుగాదు 16

15. శతజయంత్యుత్సవ సంచిక - పు- 55

16. శ్రీ మ మజ్జాదాదిభట్ట వారాయణదాస జీవితచరిత్రము - శ్రీ మరువాడ
 వేంకట చయనులు గారు పు. 39

ఈ సమాధానము చమత్కారముగా చెప్పినదేకాని వాస్తవముకాదు. దాసుగారు కుప్పుస్వామినాయుని హరికథను జూచి అకర్షితులై హరిదాసుగా మారినట్లుగా వారే చెప్పుకొనిరి.

ఒకసారి ఒక మిత్రుడు దాసుగారితో 'దాసుగారూ! మీ వలె హరికథలు చెప్ప గల్గెడివాడు ఎంకొకడుండడు. మీతోనే 'End' అనియన, దాసుగారు 'అలాగు నేమికాదు. నా పేరే 'AND' (A — Adibhatla, N = Narayana, D = das). అని సమాధానమిచ్చిరట. మిత్రుడు ఎండ్ (End) అనియన, దాసుగారుకూడ ఎండ్ (And) అను ఉచ్చారణముతో నున్న ఆంగ్లపు మాటను మార్చి తనపేరునకు అన్వయించి చమత్కారముగా వ్యాఖ్యానించిరట.

ఒకసారి కొందరు మిత్రులు దాసుగారి యథార్థరామాయణనామమును గూర్చి 'దాసుగారూ! మీరు వ్రాసిన రామాయణము మాత్రమే యథార్థమా? వాల్మీకివ్రాసిన రామాయణము యథార్థముకాదా?' అని ప్రశ్నించిగా, దాసుగారు 'అవును నేను వ్రాసిన రామాయణమే యథార్థరామాయణము, యథా-అనుకొన్నంత, అర్థ-ధన మును సంపాదించిపెట్టు, రామాయణము' - అని చమత్కారముగా చెప్పిరట.

రాజమండ్రి తొనుహాలులో ఒకరు శ్రీవీరేశలింగముపంతులుగారితో దాసుగారి హరికథను గూర్చి 'నిన్నటిరాత్రు యిత డత్యద్భుతముగ హరికథ చెప్పి సఖికులను రండింపజేసెనట' అని అనగా వీరేశలింగముపంతులు గారు 'చీ యేమి హరికథలు. వెధవ హరికథలు. బండబూతు హరికథలు' అని అనిరట. దానికి వెంటనే దాసుగారు 'పంతులుగారికి సహవాసబలముకాబోలు నెల్లప్పుడు విధవాస్మరణము చేయు చుందురు' అని చమత్కారముగా సమాధానమిచ్చిరట.¹⁷ వీరేశలింగముగారు విధవా వివాహములు చేయించెడివారు కదా! పంతులుగారిని దాసు గారు 'విచిత్రవివాహకర్త' అని అనుచుండెడి వారు.

ఒకసారి విజయనగర ప్రభువైన ఆనందగజపతి తనదర్బారులో 'దాసుగారూ మీ సంస్కృత పద్య మేదైన చదువుడు' అని కోరగా, దాసుగారు వారి శ్రీహరి కథామృత హరికథలోని 'నసాజయతు శూన్యవాక్ తవ మమేవ సంతాపయుక్' అని చదువగనే, సభలోని ఒక వైష్ణవకవీశ్వరుడు 'తవచమేచ సంతాపయుక్' అని

యుండిన బాగుండునని దిద్దెనట. దాసుగారు దానికి 'సామి: యిదివరకు సంగీతమున వైణికశిరోమణిగారొక చక్కారము పెట్టిరి. కాని కవిత్వమున తాము రెండుచక్కారములు పెట్టుట మరింత వింతగానున్నది. తమ దిద్దుబాటుతెల్వి మిక్కిలి క్లాఘ్యము' అని చమత్కారముగా త్రిప్పికొట్టి, వైష్ణవకవీశ్వరుడు నోరుతెరిచెనట. ప్రభువు ప్రక్కలు పట్టుకొని నవ్వెనట.¹⁸

ఒకసారి శ్రీ యామిజాల పద్మనాభస్వామిగారు దాసుగారు విజయరామ గాన పాఠశాలకు ఏబదియేండ్లకు పైబడిన తరువాత అధ్యక్షులైరను అంశమునుగూర్చి దాసుగారితో 'ఏభైయైదేళ్ళ యువకుడు' అని అరెనట. దానికి దాసుగారు 'కాదురా నీకు లెక్కలురావు. నేను అప్పటికి పదేళ్ళవాణ్ణి' అని స్వామిగారితో నన్నారట. అనగా పదినంవత్సరములనుండిమాత్రమే లోకము తన్ను గుర్తించినదని దాసుగారి భావము. అంతటితో ఆగక దాసుగారు 'ఒరే తాతా! అందరూ ఉద్యోగం నుంచి విశ్రాంతి తీసుకొనే వయస్సుకి విజయనగరసంస్థానంవారు నాకు ఉద్యోగం ఇచ్చారు అప్పటికి తెలిసింది వారికి నేనెవణ్ణో?' అని నవ్విరట. దానికి పద్మనాభ స్వామిగారు 'విచిత్రమే' అని యనగా, దాసుగారు 'విచిత్రం అనేది నాజీవితంలో లేదు. అంతా సహజమే నాకు. ఇంటగెల్చి రచ్చగెలవమన్న సామెత నాపట్ల తాగుహారయింది. మైసూరూ, మద్రాసూ, గుంటూరూ, గుడివాడ, ఇలా పై ప్రదేశాలలో నేను విజయభేరి మ్రోగించాక విజయనగరము సంస్థానములో నన్నానం పొందాను, అంటే ఏమిటర్థం? రచ్చ గెల్చి ఇంటగెల్చానన్నమాట' అని సమాధానము చెప్పిరట.¹⁹

ఒకసారి దాసుగారియొద్ద మహామహోపాధ్యాయ బిరుద మెవరికైన నీయ వచ్చునా? అను చర్చరాగా, దాసుగారు 'అతడు పరిశ్రమచేసి పడినసాము గుర్తించి హెచ్చరించుటకుగా నీ బిరుదియ్యబడెను గనుక తగునా? యను ప్రశ్నయు రాకూడదు. నిజముగా ఆమాటయొక్క అర్థమునుబట్టి చూచినయెడల నీర్వచనీతి తప్ప యెవ్వరికిని వర్తించదు' అని అనిరి. మరియొకరు 'దేశమంటటను వ్యాకరణ పండితుడని ప్రఖ్యాతిపొందిన పండితున కీయవచ్చునా?' అని అడుగగా దాసుగారు 'యొక్కములు వల్లించి యప్పగించిన ఈ బిరుద మిచ్చెదవా?' అని యొకసక్కెము లాడిరి. 'మరెవరికి ఈ బిరుదము తగును?' అని అడుగగా, శ్రీ దాసుగారు తన

18. నా యెటుక . పు. 231

19. పూర్ణపురుషుడు-కవిరత్న శ్రీ యామిజాల పద్మనాభస్వామిగారు-పు. 143

పొడుముకాయ చేతబట్టుకొని 'చూడు ప్రశస్తముగా పొడుము తయారుచేయువానికి బిరుదు మియ్యవచ్చును. అనగా వింత సృష్టి యొనరించునానికే ఈ బిరుదు తగున్నది' అని చమత్కరించిరి.²⁰

పితాపురమురాజు దాసుగారికి కైజారుపైనుండి నూటపదారు రూపాయలు, పాగాలు, పంచలచావులను ఇచ్చి 'సంతుష్టిపొందుడు. నే నప్పులో నుంటి, చంద్రునకొక నూలుపోగు. ప్రతిసంవత్సరము మీకిట్లు ముట్టు చుండును' అని, అంతటితోనాగక 'అసంతుష్టోద్విషోనష్టః' అని అన, వెంటనే దాసుగారు 'సంతుష్ట ఇవ పార్థివ' అని చమత్కరించిరి. ఈ చమత్కారమునకు ఆ ప్రభువు అనందించి, తాను గవర్నరు సభకు వెళ్లుటకై క్రొత్తగా కుట్టించుకొన్న అంగీని వారికి స్వయముగా తొడిగిరి.²¹

దాసుగారు విశాఖపట్టణములో విద్యార్థిగానున్నప్పుడు, విజయనగర సంస్కృత కళాశాలకు ప్రెస్సిపాలు శ్రీ రామానుజాచార్యులు గారు. వీరికి సాహిత్యముపైనున్న అసక్తి సంగీతముపైలేదు. ఒకసారి వారు గుఱ్ఱపు బండిపై వెళ్లుచుండగా, బండి అపినమస్కరించి 'అయ్యా! సంగీతసాహిత్యము లన్నారు కాని సాహిత్యసంగీతము లనలేదు' అని చెప్పి దాసుగారు పెళ్లిపోయిరట. ఆ ప్రెస్సిపాలు గారు ఈ బాలుని పంగీతాభిమానమునకు అశ్చర్యపడెనట.²²

ఒకసారి అనందజగపతి, దాసుగారు కాలక్షేపమునకై అగ్గిపుల్లల నొడ్డుచు జూచుచుండిరి. అనందజగపతికి మూడు అసులు, దాసుగారికి మూడు రాజులు సదెను. దాసుగారు అత్యుత్సాహముతో పుల్లలొడ్డుచుండగా, రాజు 'దాసుగారూ! మీరు నన్ను గెల్వలేరు' అని తనసట్టు చూప, దాసుగారు, 'మహాప్రభూ! సరసుడైన ప్రభువు ఒక్కడు దొరకుచే కష్టము. అట్టిస్థితిలో ముగ్గురు ప్రభువులు నాచేత

20 శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాసజీవితము - శ్రీ మరువాడ వేంకట చయనులుగారు పు. 187-88

21. నాయెటుక పు. 12

22. శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాసజీవితము - శ్రీ మరువాడ వేంకట చయనులు గారు పు. 30

చిక్కినారు. ప్రాణమైన నొడ్డెవను గాని సట్టు విడిచెదనా? అని మూడురాజులను చూపించి నవ్వెనట. అనందగజపతి అమాటలకు అనందించి 'క్రిందపడినను మీదినుండియే మాటాడుచున్నారు' అని అనెనట.²³

ఒకసారి సుబ్రహ్మణ్యఆచార్యుడు అను దాక్షిణాత్యుడు దాసుగారి యొద్దకు వచ్చి 'నేను రెండు చేతులతో రెండు భిన్నతాళాలు వేయగలను. నా యీవిద్యకు మెచ్చి పెద్దలు విజయఘంటాకంఠణము తొడిగినారు. నన్ను అందఱు ఘంటా అయ్యరు అని అందురు' అని గర్వముగా పల్కగా, దాసుగారు వెంటనే 'అలాగా మరి జోలేదిరా? గంటయ్యరా?' అని దెప్పకొట్టిరట. తరువాత తమ పంచముఖీ ప్రదర్శనముతో దాసుగారు ఆ అయ్యరుకు కంఠణము తీయించినారు.²⁴

ఒకసారి విజయనగరమున పండితసభ జరుగుచుండ, దాసుగారు అక్కడ కేగి, ఆ చర్చలో తలమార్చగా, అక్కడనున్న ఒక సండితుడు 'నీవీ చర్చలోనికి రావద్దు' అని యన, దాసుగారు నవ్వుచు 'సంగీతమంటే వాడు రావద్దంటాడు. సాహిత్యమంటే మరియొకడు, వ్యాకరణమంటే నింకొకడు, అన్ని శాస్త్రములు మీరే గుత్తకొంటే నాకేదైనా స్థానమున్నదా? లేదా?' అని యనిరట. అప్పుడక్కడ నున్న శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి గారు నవ్వుచు 'దాసుగారూ! మీ స్థానమొక చోటకాదు. అన్నిటిలోను మీకు ప్రత్యేకమైన ముఖ్యస్థానమొక కియ్యనక్కర లేకుండగ మీరే అక్రమించుకున్నారు' అని అనిరట.²⁵

ఒకసారి కాకినాడ గానసభలో దక్షిణదేశ విద్వాంసులు సల్లవి పాడుచుండ, దాసుగారు తన ప్రక్కనేయున్న శిష్యుడైన సుబ్బయ్యతో సుబ్బయ్యా! ఆ ముగ్గురేమి చేయుచున్నారు' అని హాస్యముగా అడుగగా, సుబ్బయ్య "వాటూ! సంగీతము పాడు చున్నారు' అని బదులుచెప్ప, దాసుగా రందులకు "అ! సంగీతమా! గుడ్డలాట కాదు కదా' అని చమత్కరింప అందరు నవ్విరట.²⁶

23. పూర్ణపురుషుడు-కవిరత్న శ్రీ యామిజాల పద్మనాభ స్వామి- పు॥లు 119-20

24. పైది పు॥లు 162-63

25. శ్రీ మదజ్ఞానాదిరిట్ట నారాయణదాస జీవితము-శ్రీ మరువాడ వేంకట చయనులుగారు . పు. 50

26. - పైది - పు. 67

ఒకసారి విజయనగర ప్రభువైన అలకనారాయణ గజపతి దాసుగారిని నీలగిరి తీసికొనివెళ్లెను. గజపతి మిట్టపల్లములుగా నున్న ఆ కొండల త్రోవలో కారును చాలవేగముగా నడుపుచుండగా, ప్రక్కనే కారులో నున్న దాసుగారు 'కొంచెము పేగము తగ్గివుడు' అన గజపతి 'నేను నడుపుచుండ మీకు భయమెందులకు?' అనిరట. దాసుగారు వెంటనే 'అందుకే, అందుకే' అని చమత్కారముగా సమాధానము చెప్పి, గజపతి నవ్వు ఆపుకొనలేక కారునుపూడ ఆవలసి వచ్చినదట.

ఒకసారి విశాఖపట్టణమున శ్రీ ప్రభుల లక్ష్మీనరసింహమువంతులుగారు దాసు గారిచేత హరికథ చెప్పించుచుండగా, జయపురాధీశ్వరులైన శ్రీ విక్రమదేవవర్మగారు వచ్చి కూర్చుండకుండ నిలబడియే హరికథ వినుచుండిరట. "కూర్చుండుడు" అని అక్కడవారలన, విక్రమదేవవర్మగారు "దాసుగారు నిలబడి హరికథ చెప్పుచుండ నేను కూర్చుండునా?" అని అనిరట. దానికి దాసుగారు "అయ్యా! నేను నిలబడి చెప్పటలేదు. ఆడుతూ పాడుతూ చెప్తున్నాను. కనుక మీరు కూర్చుండవచ్చు" అని చమత్కారముగా వన సదస్సు ఒకసారి పొంగినదట.

దాసుగారికి చదువుట బాగుగా వచ్చిన తరువాత లాంచనప్రాయముగ శిష్టుకరణ ముల బడిలో అక్షరాభ్యాసము చేయించుట జరిగినది. ఈ అంశమును దాసుగారు వారి మనుమడైన శంఖర సూర్యనారాయణశాస్త్రితో "ఓరే తాతా! మూడు మనువులు దాటి నాల్గో మనువుకు సిద్ధంగా వున్న ఆడుదానికి పెండ్లి చేసినట్లు నా కక్షరాభ్యాసం చేసారురా" అని చెప్పిరట.

ఒకసారి పాలకొండ గ్రామములో భూమిని పేలము నేయుచుండ, ఆ పొలము వారి పొలమునకు ప్రక్కదగుటచే, దాసుగారు కొనదలచి 250 రూపాయలకు పాడ, మరియొక వెలమదొర 300 రూపాయలకు పైపాట పాడెనట. అప్పుడు దాసుగారు 'నాపాటకు పైపాట ఉన్నదా?' అనుచు ఇంకను ఎక్కువగా పాడిరట. ఈ మాటల లోని అర్థాంతరము స్పష్టమే కదా.

ఒకసారి సుప్రసిద్ధ నటులైన శ్రీ స్థానము నరసింహరావు గారు దాసుగారిని దర్శింప, నరసింహరావు గారి ఆకారమును జూచి "రోపనారావేశం కడతావట నువ్వేరా అబ్బీ! వీపేరు విన్నాన్నే. అదేమిటోయ్ ఇలా ఉన్నావ్! ఆపేరుకు చిక్కేవా? లేక ఆపేరే నీకు చిక్కిందా?" అని చమత్కరించిరట.

ఒకసారి కాకినాడలో దాసుగారు యథార్థరామాయణము హరికథ చెప్పించుండి రట. ఆకథలో ముక్కుచెవులు కోయబడిన శూర్పణఖ ఖరాసురుని చెంతకేగి 'ఏమందున్ దయ్యము నాకింత తెచ్చినే' అను ఏళ్ళుపాటను 'అహిరి' రాగములో దాసుగారు కొంతపాడి, వెనుక పాటగాదైన పేరి బాబులయ్యకు వదిలిపెట్టెనట. అందుకున్న బాబులయ్య పాటలో స్వరము తప్పెనట. వెంటనే దాసుగారు "చూశారూ! ఏడుపులో అన్నమ్మరాగాలు వస్తాయి. స్వరంకట్టి ఏడుస్తారటండీ" అని పండితులు ఆక్షేపించకముందే సమయస్ఫూర్తితో పలికిరట.

ఇట్లు జనశృతిలోనున్న దాసుగారి సంభాషణముల చమత్కారములు కోకొల్లలు. ఇప్పటికే ఈ తరమువారికి అందక అనేకములు అచ్యుతములైనవి.

అరువది సంవత్సరములు కొన్నిసేల హరికథలు చెప్పి ప్రజలను రంజింప జేసిన దాసుగారిదే ఉచ్చిష్టముకాని చమత్కారముందునా? అసాధారణ చమత్కార శక్తిని కొలవబూనుట మిన్నందినవాని పొడవును కొలవబూనుటే, కడలిరాయుని యొడినుండి బయల్పెడలు అలలను గణంపబూనుటే.

విమర్శన వాదర :

కవి భావభాండాగార ప్రభువు. రసరాజ్యరమణుడు. చర్యచక్షువుల, చాచ చక్షువుల సహాయముతోగాక ప్రతిభాచక్షువుచే లోకమును పరిశీలించు చక్రవర్తి. ఇతని భావకిరణములకు అడ్డుగోడలు లేవు. అవదులులేవు. ఇతని ఈ ప్రతిభా వీక్షణమే అనేకాంశములను విమృశించును. ఈ విమర్శనముతో నింకొకరు ఏకీభవించక పోవచ్చును. ఎవరిద్రోవ వారిదే. ఎవరిచూపు వారిదే. ఏకత్వములో అనేకత్వము ప్రదర్శించు ఈ శక్తియే కవికి భేదించు ప్రధానాంశము.¹

దాసుగారి నిశితపరిశీలనదృష్టి ప్రసరించి, విషయములను విమర్శించిన విధానమే ఈ విమర్శన వాదర -

-
1. అనేకత్వములో ఏకత్వముదర్శించుట తత్త్వము, ఏకత్వములో అనేకత్వము ప్రదర్శించుట కవిత్వము-అచార్య యస్వీజోగారావుగారు, 'కర్ణకథార్థవము' అను బృహత్పద్య ప్రబంధపీఠిక.

ఆటపాటలు :

సంగీతసాహిత్యములు రెండు ఈ ఆటపాటల మేటికి రెండు నేత్రములు. వారికి వానిపై వామ దక్షిణ వ్యత్యాసభావము కూడ లేదు. రెండును వామనేత్రములే. రెండును దక్షిణనేత్రములే. ఆ సంగీతసాహిత్యముల అవినాభావ సంబంధమును సరస్వతీ స్తనంధయులైన దాసుగారికి రకరకములుగ స్ఫురించిన విధమిది—

‘సంగీతసాహిత్యాత్మకమై విద్య రెండు విధముల నున్నది. సంగీతము పని మఱియు సాహిత్యము ఆ పనినొనర్చు తెలివి, దృశ్యము సంగీతము దృక్కు సాహిత్యము, సంగీతము జగమును, సాహిత్యమాత్యయును, సంగీతము పౌరుషము సాహిత్యము దైవము, సంగీతము భోజ్యము, సాహిత్యము భోక్త, లోకోపకారము సంగీతము, లోకోపకారము సలుపు నేర్పు సాహిత్యము, సంగీతము ప్రకృతి, సాహిత్యము పురుషుడు, సంగీతము లౌకికము, సాహిత్యము పారమార్థికము, సంగీతము జగత్తు, సాహిత్య మీశ్వరుడు, సంగీతము వికృతి, సాహిత్యము ప్రకృతి, సంగీతము జీవితము, సాహిత్యము మరణము, సంగీతము మిథ్యయు ననిత్యమును, సాహిత్యము వాస్తవమును శాశ్వతమును, సంగీతము సగుణము, సాహిత్యము నిర్గుణము.²

ఈ సంగీతము ‘ముక్కు సెవులట్లు మేనితో పుట్టవలయును. ఈవు దంచుము ప్రక్కలే నెగురవైతును’³ అనునట్లుండరాదనియు పరిశ్రమ ప్రదర్శనముగాకాక, ప్రకృతి నిద్రముగా నుండవలెనని వీరన్న మాటలు—

క్రొత్తగా గవకూడు కొన్న యాల్మగల స
య్యాటకు మించిన యాట యేది?
లే యీడున స్గోర్క లేకయే వెలువడు
పాటకు మించిన పాటయేది?

తల్లి దండ్రుల యొడి నిబ్బల జలిబిలి
మాటకు మించిన మాట యేది?

2. జగజ్జ్యోతి - ద్వితీయ - పు. 370

3. మేలుబంతి - పు. 116

కూటమి ముద్దుల గుసగుస లీలల
మీటకు మించిన మీట యేది?

కూటికై దేవులాడెడు కొంటె యాట
పాటలివి యెల్ల వెలయాలి వగల మాడ్కి,
పూటకూళ్ళింటఁ గొసరిడు బువ్వలాగు
రొక్కమున్వెచ్చపెట్టు, పర్వ చెడగొట్టు⁴

లోకమందలి ప్రతివ్యక్తి ఆటపాటలకు పనికిరాదని దాసుగారి స్వానుభవ పూర్వకమైన సందేశము.

'ఆటపాటల నేర్పరులగు లోకీకమనుష్యులు గంధర్వు లనబడుదురు. కామ్య కర్మపరులగు శ్రోత్రియు ఆటపాటలకు పనికిరారు. సుందరాకారము లేనివాడు గంధర్వుడు గానేరడు. కాబట్టి యాటపాటల కందగాడు తప్ప కురూపి తగడు.'⁵

ఆటపాటలు మైకపు విద్యలనియు, అవి యేజాతి సంసారస్థిలకైనను నేర్ప రాదని దాసుగారి అభిప్రాయము.

ఆటపాటల మరులుకొన్నట్టివారు
కాపురమునకుఁ గొఱగారు - కనుకఁ గోరి
మగువలకు మైకపు చదువు మప్పరాదు
తెల్విఁజేటలుగల నాల్గుతెగల మగలు⁶

లోకములో గద్యపద్యగీతములను గొణుగుచు చదువరాదని దాసుగారను చున్న మాటలు-

4. మేలుబంతి - పు. 111

5. గానము అను వ్యాసము. పు. 1

6. మేలుబంతి - పు. 117

‘పఠనశక్తి జనరంజకముకానపుడు రుచ్యముగఁ జదివి సుస్వరముగఁ బాడ లేనపుడు ఛందోలయలతోఁ బనియేమి? మనసులోఁ జదువుకొనుట చెల్లును గాని యెలుగెత్తి సుస్వరముగఁ బఠించినపుడుకదా గద్యపద్యగీతముల సార్థకము. కేవల వర్ణాత్మకముగఁ జూచి మాత్ర మెఱుంగుటకు గద్యపద్యగీతము లన్నియు నొక్కటియే.’⁷

సంగీతకళను అపమార్గము పట్టించువారలు రెండురకములని యనుచున్న మాటలు-

‘సంగీతకుఠారములలో నానవేసిన గొడ్డళ్లు, నానవేయని గొడ్డళ్ళని రెండు తెఱింగులు. సహజ కృత్రిమ సంగీతములు వ్యయప్రయాసలతో వినుచుం గనుచు వెట్టియానంద మానందించుచుండియు నాడెము కట్టలేక నందిం బందియనియుం బంది నందియనియుం దెలిసినట్లు నటించి యభిప్రాయమిచ్చు రసికమ్మన్యులు మొదటి మచ్చు. సంగీతమందభిరుచియే లేనివారు రెండవరకము. లోకమందలి ముదిరిన మనుజులలోఁ బలువురీ రెండువిధములలోఁ జేరినవారే.’⁸

తలయీపుట, మెడను త్రిప్పుట, శరీరమంతయు నెగురవేయుట వ్యాయామ మగును గాని సంగీతము కాదని దాసుగారి హేళనము.

తెనుగుభాష యరవల దౌడపాటకు సరిపడదనియు, తెనుగు నసహ్యించు కొనెడి యరవలను తెనుగుపాటలను పాడనీయక వెలిపేయవలెనని దాసుగారి తీవ్ర విమర్శ.

రెండునాల్కల తైర్వడ గాండ్ర పాట

వారిచే చమురంటని బాతుచేట

మనము తెలుఁగు వారమిఁక నేమటక యటవ

బొల్లి యొకిరింత వాలక మొల్లదగదు

7. అంబరీషచరిత్ర - ఉతోద్ఘాతము - పు. 1

8. నవరసతరంగిణి - పీఠిక

తెలుఁగుశీట్టని యటవల వెలియెనర్ప
 వలయు నన్నిట నిగ్గున్న తెలుఁగువారు
 అద్దెయిచ్చి యేడ్పించెడు నటవకొయ్య
 ద్రిప్పుదాడపాటకుఁ దేటతెనుఁగు పడదు⁹

అటపాటల పరమలక్ష్మము జనరంజకముకాని, పడికట్ల బంధనములతో
 కూడిన శుష్క-శాస్త్రప్రదర్శనము కాదని వీరి భావము.

కన నింపుకాని దాటా?

విన సాంపాదవింపని గడబిడ యొకపాటా?

తనవిన్నెంచుట కన్నన్

బనులకు లేనిపోని మఱి పడికట్టెలా?¹⁰

కూటికక్కూర్తికై అటపాటలను ఉపయోగించుకొనరాదని వారి మతము.

కూటి కక్కూర్తినాడిన దాటగాదు

పాడినది పాటకాదెదో చీడకాని

లాతికిన్లొంగి కడుదగులమునఁజిక్కు

మందికన్న మిగుల కాలుపందినయము¹¹

జనసమూహమును ఆనందింపజేసెడి కళయే కళ యనియు, ఎవని కళను
 జూచి ఆనందించుటకై తండ్రోపతండములుగా ప్రజలు పరువులెత్తి వత్తురో అతడే
 కళావేత్త యని దాసుగా రనుచున్న మాటలు-

9. అడ్వర్తయిజరు పత్రిక - 1-4-1942

10. మేలుబంతి - పు. 111

11. అడ్వర్తయిజరు పత్రిక - 1-3-1944

ఎవని నడతఁజూచి యెల్లవా రడఁకువ
 కొందురో వానిదే గొప్పయాట
 ఎవని కుత్తుక విననెంతరో యంవలు
 వానిదే కడు యెన్నయై నపాట
 బిరుల నేలున కెవఁ డొడలప్పగించునో
 యా వానిదే నిజమైన మాట
 ఎవఁ డిద్దుపోర్లుల నెల్ల మెప్పించునో
 యవ్వానిదే సుఖమైన మీట

మాటపాటాటమీట లెచ్చోటనైన
 దెల్లముగ కనువారి కెల్ల నెపుడు
 పిన్న పెద్దలకు న్వేనవేల కెవఁడు
 సలుపునో చూయి యట్టివాఁడె లయకాఁడు¹²

ఇవి దాసుగారికి అటపాటలపై గల అభిప్రాయములలో ప్రధానములైనవి.

కపులు - కవిత్వము :

దాసుగారికి సంస్కృతకవులలో జయదేవుడన్న, ఆంధ్రకవులలో బోతన
 యన్న గౌరవము మెండు.

పూర్వకపు లందఁకున్ గడు పూజ్యులందు
 భాగవతులయి గోస్తనీపాకముగను
 గృతులొనర్చు నధికుల సంస్కృతమున జయ
 దేవుఁ డెనుఁగునఁ బోతనం దెలిసి యెంత¹³

వీరిరువురిపై గౌరవముండుటకు కారణములు, వారు భాగవతులగుట, వారి
 రచనలు గోస్తనీపాకమునందుండుట.

12. ఆంధ్రగాయక మహాజనసభ - అధ్యక్షోపన్యాసము - 27-6-31

13. మేలుబంతి - పు. 148

పద్యకావ్యములందు రఘువంశము, నాటకము లందు ఉత్తరరామచరితము,
గద్యకావ్యములందు కాదంబరి పీఠిని ఆశ్చర్యపరచిన గ్రంథములు.

కాళిదాసుని రఘువంశకావ్యముఁగను
గొనియు భవభూతి నాటకమును జదివియు
బాణు గద్యమరసియుఁ గవనము చెప్ప
వెఱవఁ డద్దిర! నావంటి నెట్టివాఁడు¹⁴

కావ్యరచన చేయగల్గినవాడు వాల్మీకి యొక్కడే. శాస్త్రరచన చేయగల్గిన
వాడు వ్యాసు డొక్కడే యని పీఠిభావము.

కావ్యరచనకు వాల్మీకి కావలయును
తగు వ్యాసుఁ డొకఁడె శాస్త్రంబుఁ దెలుప
శక్తిలేమి నెఱిఁగియు లజ్జనొఱింగి
వేత్తవలె నటియించెద విధివశమున¹⁵

మహాభారతము నాంధ్రీకరించిన కవిత్వయముపై దానిగారికి సద్భావము
లేదని, 'వాగ్దేయకారహర్యక్ష' బిరుదాంచితులైన శ్రీ కర్ణా ఆచార్యుగారి భారత
మున కభిప్రాయ విచుచ్చు పల్కిన ఈ పంక్తులు సాక్ష్యములు.

బ్రమోహతన్న పన్నని 'భారతంబు'
కొఱత నీతోడ నచ్చయూ! కొంత వీఱె
... ..
'భారతము' వేల్పు నుడువులంబట్టి కెలుఁగు
ముక్కకున్ముక్క దోసిరి - ముందుగాని
త్రొక్కఁజాలరు ...¹⁶

14. మేలుబంతి పు. 148

15. జగజ్జ్యోతి - వంశావళి - పు 7

16. శ్రీకృష్ణావతార భారతము - పీఠిక - 3, 12 పద్యములు

ఈ పంక్తుల వలన కవిత్వయముకన్న, పోతన్నపై గౌరవము మిన్నయని స్పష్టము. కవిత్వయమువారి ఆంధ్రీకరణము స్వతంత్రత లేనిదని దాసుగారి విచిత్రవిమర్శ.

ప్రసంపమునంతయు వారి కావ్యములలో ప్రతిబింబింపజేసిన మహానుభావులు ఆంగ్లకవియైన షేక్స్పియరు, సంస్కృతకవియైన వ్యాసుడుమాత్రమే అని వీరి యుద్దేశము.

'తన కావ్యదర్పణంబున జగమునెల్లఁ జూపిన మహానుభావుఁడు భారతీయులలో వ్యాసుఁడు నాంగ్లేయులలో షేక్స్పియరుని నా యభిప్రాయము.¹⁷

కాళిదాసు, షేక్స్పియరుల శక్తులను పోల్చినవిధము-

'కాళిదాసుఁడు షేక్స్పియరునివలె స్వతంత్రుడు కాఁడతని కవిత్వము వాల్మీకి వ్యాసకవిత్వముల ననుసరించినది. భారతీయ గ్రంథములలోని యాహలన్నియుఁ గలిపినచో షేక్స్పియరుని యాహలగునేమో, యెన్ని మహానదులు కలిసి పాటినను సముద్రమున కొకమూలకు వచ్చునా పూర్వలో వాల్మీక వ్యాసులు, నవీను లలో జయదేవ మాఘ భవభూత్యాదులు న్నాళిదాసునకు సమానులో లేకధికులోగాని, లోకము నందలి కవులలో షేక్స్పియరునకు సమానుఁడుగాని యధికుఁడుగాని చేడనవచ్చును.¹⁸

ఆంగ్లకవియైన షేక్స్పియరుని ఆకాశమున కిట్లెత్తిన మరియొక భారతీయకవి యుండడు. ఏకభాషాపరిచయస్థుల మాటవలెగాక, ఆంధ్రాంగ్లగీర్వాణభాషలపై అధికారముగల దాసుగారి ఈ కతపత్రము మిక్కిలి విలువైనది. దాసుగారు షేక్స్పియరును అంత ఆకాశమునకెత్తి కూడ, అతని ప్రఖ్యాత నాటకమైన 'హేమెట్టు' లోని లోపములను విమర్శించినాడు. ఇట్లే కాళిదాసుని శాకుంతల నాటకమును దుయ్యబట్టినారు. ఒక్క శాకుంతల నాటకమునే కాదు, అతని ప్రఖ్యాతములైన మూడు నాటకములను తీవ్రముగా విమర్శించినయొక్క వాక్యము.

17. నవరసతరంగిణి - పీఠిక - పు. 8

18. „ పు. 11

‘విక్రమోర్వశీయ శాకుంతల మాలవికాగ్ని ఋత్రములలో నాయకులు వేశ్య నొకడు, వేశ్యకూతు నొకడు, వేశ్యావేషమున నున్నదాని నొకడు క్రమముగా వలచి యగ్నిహోత్రసాక్షిగాఁ బరిణయమాడుకొన్న భార్యల న్వంచించిరి.¹⁹

ఈ వాక్యము దాసుగారి విశితవిమర్శనదృష్టి ఎంత సూక్ష్మింశములపై కూడ ప్రసరించునో వివరించును.

ఇక పారికాలమున కన్నడుచున్న తెలుగుకవితను విమర్శించిన విధానము—

పూర్వప్రబంధము పోల్కికై చచ్చిన
యీగనంటిరచెడు హీనుడొకఁడు
ప్రౌఢకల్పనలని పన్ని తనకుదానె
యర్థంబెఱుంగలేని వ్యర్థుడొకఁడు
కృతిని నిఘంటువు పెతకి ముదూరు తాటి
ముంజవలెన్ జేయు మూర్ఖుడొకఁడు
తేటతెల్లంబని తెల్లబొసకు బట్ట
తెరచి చూపించెడి దేబె యొకఁడు

కలివశంబున శౌరద కలుషయయ్యె
బిడపకాలంబునఁ దలంపు పిచ్చియయ్యె
అచ్చుచవకయ్యె మూఢులు మెచ్చుటయ్యె
అహహ! యెందుకు కవులైరి యాధునికులు?²⁰

ఇట్లు నిషేధమార్గములను తెలిపి, ఇకకవిత యెట్లుండవలయునో విధి మార్గమున వివరించిన విధ మిది—

సాగి కమ్మెచ్చనన్ వచ్చు తీగకరణి
సాలెపురుగు కడుపులోని నూలువలెను

19. నవరసతరంగిణి పీఠిక - పు॥ లు 18, 19

20. ప్రహ్లాదచరిత్ర - పు॥ లు 4, 5

దబ్బునన్ బొర్లి పడు కొండధారమాడ్కి
సహజకవిత బయల్పడి సన్నుతిగను²¹

ఇట్లు సహజకవిత పుట్టవలెనని చెప్పి, ఆ వివరాలనా విధాన మిట్లుండవలెనని చెప్పుచున్నారు-

'స్వతంత్రముగఁ గథను గల్పించి యపూర్వమగు నూహలం దెల్పుట, యతుకులుంపక పద్యము లల్లుట, పండిత పామర రంజకముగ మృదు మదురోచిత శబ్దంబులం బొందుపర్చుటయుం గవిత్యమున ముఖ్యంశములు. సర్వసాధారణానుభవమున్ యథోచితంబుగఁ దెల్పి జనుల హృదయంబులకెల్ల రసమువృత్తిలంజేసి నీతి నుద్బోధించుటయే కవితకుఁ దగు ప్రయోజనము.²²

ఇవి దాసుగారు కవులను, కవిత్వములను విమర్శించుచు చెప్పిన అభిప్రాయములలో ప్రధానములైనవి.

సమకాలీన సమాజము :

సమకాల మందలి సంఘ మలో దాసుగారు తీవ్రముగా విమర్శించిన విషయములు బాల్యవివాహములు, మాటసాక్ష్యములు, ఉద్యోగుల దుర్మార్గములు.

'ఒహో! యా పండితాండ రూపేమి, బోసినోటి తీరేమి, దెబ్బదవపడి యేమి, బారసాఁగీటపై వడకచు కూర్చున్న సొంపేమి, ముసలికొఁమునకు ముచ్చట్ల ని యెగతాళిదేయుచు కొందరు'²³

'కొండొకచో బారికిన్ జెట్టవట్టిన ముసలిచాయ నిర్లజ్జంబై, కర్కశంబై; కొండొకచో కన్యాశుల్కము మాదిరి విప్రకృతంబై కొండొకచో బాల్య వివాహమువిధమున మన్మథచూరంబై, ప్రియానభిజ్ఞంబై²⁴

21. మేలుబంతి - పు. 147

22. నవరసతరంగిణి - పీఠిక - పు. 3

23. యథార్థరామాయణము - పు. 87

24. .. - పు. 67

‘శ్రీరామచంద్రుడులేని యీ పాడుకొంప యయోధ్యలో’ నికనుందుట వృద్ధు
వివాహమాడినట్టులు వ్యర్థముకదా? ²⁵

‘తరుణభార్య ప్రథమప్రసూతికై యధికధనవంతులగు వయసుమల్ల వ మగల
పోలి కన్’ ²⁶

‘పొరిపొరి వరకన్యాశుల్కములను దినెడు
కుత్తితుల డొక్కజీల్చి రాగ్నొట్టుచుందు’ ²⁷

‘పీనులఁ గన్యాశుల్కముపాడె - పెడబడుగు పెండ్లాడె

... ..

ము తైదువని మొజ్జనిగెడె-పొ త్తిబిడ్డకుఁ బుత్తె కనుబడె’ ²⁸

‘ముసలిముద్దకుఁ గడుఁ బసిపాప కర్థపుం
బేరాశతోఁజేయు పెండ్లి జూచి’ ²⁹

‘పశుహింస బాల్యవివాహ కన్యావిక్ర
యంబు లెవ్వని రాజ్యమునలేవు’ ³⁰

ఈవిధముగ సందర్భమును కల్పించుకొని దాసుగారు చాల్యవివాహములను,
కన్యాశుల్కములను తీవ్రముగా విమర్శించినారు.

ఇక సంఘములో దుర్మార్గులగు ఉద్యోగులను, కూటసాక్ష్యములచో, ఇచ్చక
ములచో బ్రతుకువారిని, అసత్యవాదులను, నీతిరహితులగు పలురకముల వారిని
మాటికి విమర్శించినారు. మచ్చునకొకటి రెండు సందర్భములు -

25. యథార్థరామాయణము - పు. 114

26. ,, - పు. 193

27. సావిత్రి చరిత్రము - పు. 46

28. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 5

29. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 6

30. ,, పు. 8

లొకచోట సాధులఁ దిక్మకలంబెట్ట
 బాధించి మను న్యాయవాది జనము
 లొకచోట రాజలయొద్ద నిచ్చకముఖ
 బల్కుచు నెగడు విద్యత్కులమ్ము
 నొకచోట లంచము లొడిసి మ్రొంగుచు దంభ
 మొయ్యనజూపు నుద్యోగిగణము
 నొక్కచో వెలివేత లెక్కించుకొనుచు రూ
 కలదీయు పీతాధికారిబలము

లక్కటా! వీరలే యిపుడవనియందు
 సకలజన సూత్రధారులై సాగుచుండు
 మారికిన్ వలె వీరికి మనుజులెల్ల
 వడకుచుందురు కలికాలవశముచేత³¹

మర్మంబెద్దియిలెని మానవులకున్ బల్వాదు పుట్టించుచున్
 ధర్మస్థానములోన వారి ధనమున్ వ్యర్థంబు గావించుచున్
 దుర్మార్గంబున న్యాయవాదిమిషతో కూటసాక్ష్యంబులన్
 నిగ్మాణించెడువారి నాలుకల ఖండింపింతు బాపోజులన్³²

ఇక నవనాగరక సంఘమును గూర్చి దాసుగారికి సదబిప్రాయములేదను
 మాటకు 'కొందొకచోఁ నవనాగరక జీవనంబు పొబగునఁ గాంచన ప్రధానైక
 గౌరవంబై, నిర్భకంబై, దుష్పథంబై³³ అను కల్పించుకొని తెచ్చిపెట్టిన
 ఉపమానము సాక్ష్యము. ఇట్లు ఉపమానములతోగక, నూటిగా 'రాజమండ్రి తొను
 హాలు వర్తనము'న నవ నాగరక సమాజ వ్యర్థజీవితమును విమర్శించినవిధ మొక
 మంచి యుదాహరణము

31. మార్కండేయచరిత్ర - పు॥ లు 8, 9

32. సావిత్రి చరిత్రము - పు. 45

33. యథార్థరామాయణము - పు. 67

'ఉపయమునుండి సాయంకాలమైదుగంటలవర కుద్యోగముల నలసి డస్సి
 యచట గాలయాపనము చేసికొనుటకై కొందరు, ఇంటిబాధ పడజాలక కొంతసేపైన
 నొంటిగ నుఖముండుటకై కొందరు, గుఱ్ఱపుబండపై టైసికిళ్లపై నుండియు వచ్చి
 తమ దాబు చెలాయించుటకై కొందరు, తగిన యధికార్ల సహవాసము దొరుకును
 గదా యని యిచ్చకములు బల్కుచు నాత్మలాభముకై కొందరు, ఇంటిలో గూరనార
 చూచుకొనక న్యూస్ పేపర్ల టప్పుల రుచిమరగి మరింత మనఃశోభ నొందుటకై
 కొందరు, ప్లీ డర్లుద్యోగులు కలిసిటప్పులు కొట్టువారు, పనికిమాలిన వృద్ధ ఘట
 ములు పెన్న నుదార్లు మొదలుగ బలురకములు క్లబ్బుపురువులు, టెన్నిస్సులో నాట
 కొంచెము గాని సోదా మొదలగు దిక్కుమాలిన మాదిగనీళ్లు కడుపున కామాధిక్యముగ
 మెండుగద్రాగు పడుచువాండ్రును, బాలెటెటు డిటగనో యట్లు రెస్సులు ద్రిస్సుచు
 ఒరుగుచు, ప్రతికక్షికేనన్ గాని పాకెట్ చేసినపుడు విధిలేక మెచ్చుచు, మాటిమాటికి
 స్కోరడుగుచు, మిస్సైనపుడెల్ల స్కూకొసకును తన చేతి బొటమనక్రేలి మొదటి
 కిం జీమసుద్దవ్రాయుచు రెస్టుపుచ్చుకొనియు మిస్ పాకెట్ చేసి తెల్ల బోవుచు, ప్రతి
 కక్షిక దా కూహకపు నలహలిచ్చుచు, గెల్పుగోరి బుద్ధి తీక్షణర్పుకొనుటకై మాటి
 మాటికి బొడుముబీల్చుచు చుట్టగొల్చుచు, సొమ్ము కొల్ల వెట్టి యట్లపైన నీళ్లుద్రావుచు,
 దెబ్బతప్పిపోయినపుడు స్కూటిప్పు రబ్బరరగిపోయినదనియు నేటి శకునము బాగు
 లేదనియు, సభీష్టానుసారముగ దెబ్బ తగిలినపుడు తనలో దా మెచ్చుకొని చెంగటి
 వారి మోములను గర్వముతో జూచుచు వెకలినప్పులు నవ్వుచు, ప్లేచ్చురేమే మాట్లా
 డుచు, యూరొపియన్ డ్రస్సులు వైచుకొని చేబడురుగ డనము సాడుచేయుచు,
 శద్దినమైన మానుకొని తప్పక బ్రతిదినము బిలియన్సాడు హీనసత్వమును, బురద
 నీట ద్రోక్కబడినట్లుపిరిదీయక ప్రాన్సుదేశములో నొక గాడిదకు క్రోతిబుట్టిన
 దనియు, నమెరికాలో సైన్టిస్టు వీనసులో మిరపకాయలతోట కనిపెట్టినదనియు,
 రష్యాచక్రివర్తిగారి గడ్డములో నొక వెండ్రుక తెల్లబడినదనియు, బిషానుయుద్ధ
 ములో నాడది పగవనిపై కెక్కి మీసము లాడదీసెననియు, మన చక్రవర్తిగారు
 మనదేశము ముసుపటికన్న నెక్కువప్రేమతో బరిపాలించుటకు ఖరాబుచేసినారనియు,
 సురేంద్రనాథ్ దెనర్జీగారు స్వరాజ్యముం గూర్చి రెక్కరులో భూమిని చున్నచేసినా
 రనియు, సరబింద ఘోషుగారు లండనులో మనకొరకై బాధపడుచు మాలకూడు
 దినుచున్నారనియు, లాల్ మోహనరాయుగారు క్రోతిసీలచెటకుచందమున ముప్పుతెచ్చు
 కొన్నారనియు, బొబ్బిలిమహారాజావారుగవర్నరుగారి సభలో జీతమునకు గుదుర్కొ

న్నారనియు, జాతివిచక్షణమాని హిందువు లంద రేకవర్ణముగ నున్నగాని మనదేశము బాగుపడవని లాల్ మిత్రగారుపన్యాస మిచ్చిరనియు, నొక నటాబుగారు మొన్నసాయం కాలము జొద్దెంక నొక నరుకునకు మూతున్నలు చేసిరనియు, లండన్ తెల్లగ్రా మునుట్టి చూడగా ప్రైవేటు శైక్రటరీగారికి ఇండియా యొక్క యభివృద్ధితె యాలోచన పుట్టకలదనియు, స్వదేశీమీటింగు చేసినందుకు అల్లాబాదులో గొందరిని ప్రోసెక్యూషన్ జేసిరనియు, జనులు చచ్చి సున్నమైనారనియు, నిచటి వేసవిబాధకు దాళలేక మైసూర్యహరాజావారు నీలగిరికొండలు పట్టిరనియు, మరియొక జమిందారు గారు సముద్రపుదొడ్డు జేరుకొనిరనియు, గవర్నరుగారు ఫలానా తేదీ మూడుగంటల పదేనుమినిట్లకు విజయనగరం మహారాజావారిని కలుసుకొని అయిదుగంటలకు వాల్తేరు రైలుస్టాటుపారమున నడ్రప్పందుకొని ప్రసిడెన్సీలోని భాగ్యపాటి స్థలము లన్నియు జూచుకొని చురియు స్వదేశమునందు సెటిల్ కాబోవుచున్నారనియు, వెర్రికుక్క కాటునకు బకోడీలు తినుమని జర్మను డాక్టరుపదేశించెననియు, ప్రీమేసన్ మీటింగులో నానాజాతి వారందరు కలిసి యన్న పానముల దృష్టిచెందిరనియు, మొవలగు వార్త లకిగినవారితో నడుగనివారితో దెల్పుచు వార్తాపత్రికల నూపిరిదీయక చదువుకొనుచు దలలాడించు వార్తా లాలసులును - బ్రిడ్జి కంప్లీటయినది. పేకాటలో నింత సొగసైనయాట యీ క్లియరెన్సు గాన యురోపియన్లకు సొమ్ము కొల్లబెట్టు కొనెదరోయి యిటువిను యూరోపియన్సొనైటియని చీట్లాడు ముదుసలివారును, రాజు ఆట కట్టి హాహా యిహిహీ మరియొక యెత్తు వేయుదుమా? ప్యూన్: స్వీట్సు న్నాయా యేదీ యొక తెచ్చేడు తెమ్మనుచు నేమో మిక్కిలి లోతుగ నాలోచించుచు, సంతలో మతిలేక బంటుముందు మంత్రిని బెట్ట యెత్తిమ్మని పీకులాడుచు, నూలులేని సంతగడబిడచేయు చదరంగపుటాటగాండ్రును మెండుకొను క్లబ్బులో 34

పరిణామసిద్ధాంత సమన్వయము :

దశావతారములను సృష్టిపరిణామ క్రమానుసారముగా వివరించుట.

పరిపూర్ణుడగు పరబ్రహ్మ సర్వప్రపంచ

చాకారుడై తనయందుఁ దానె

యవతరించు యథేచ్ఛనడఁగు నీ జగమెల్ల

సతనికి నాటపట్టయి చెలంగు

నొకటి సున్ననుగూడి యున్నట్లు పదిగతు
లందుఁ బోలిక మాయనొంది యతఁడు.

తొలుతను బదివేషములఁజూపు, నవ్వాని
జాడల జంగమసంఖ్య పెరుగుఁ

గేవల జలచరజీవులలోఁ జేప

పదివేషములలోన మొదటి మచ్చ

దీని రెక్కల జాడనాని పై కెగిరెడు

పక్షులు బుట్టె నాపైని, నాల్గు

కాళ్ళతో భూజలగతులందుఁ దాఁబేలు

రెండవరకముగానుండు, దీని

వలె పంచనఖములఁబరఁగు నడవిపంది

మూఁడవయది, దీని మొదలుచేసి

తోఁకలుగల మృగలోక మంతటిలోన

సింహము నాల్గవచెల్వు, తోఁక

గలుకక చేతులుఁ గాల్గేర్పడఁగఁ బొట్టి

యగు మేనుగల్గి మాటాడగలుగు

మనుజుడై దవతీరు, మతి వానికన్న వై

ర్యంబు కాంతియు బుద్ధినలరునట్టి

మనుజుఁడొకవసోల్కి, జనలోకపాలన

దత్తుడై యుత్తమోత్తముఁడుగాఁగ

నెగడు భూభర్త యేడగు వేష మదియె పృ

థ్ధికి మేర యంతతోఁ దీసివేత

క్రమముగా సృష్టికిఁ గలుగు నెన్నిదియవ

వేషము మత్తున వెలయునుండు

తొమ్మిదవరూపు వికృతవేషమ్ము మఱియుఁ
బదియువది మృగలీలతోఁ దరఁగుఁ దుదకు
భూమిచరములు జలములమున్ను, స్పృ
యెల్లయును దెగు మిగులు సర్వేశుఁ డొకఁడు³⁵

దశావతారములను జలమునుండి పుట్టి జలప్రళయములో అంతరించు సృష్టి పరిణామక్రమానుసార జీవులుగా అన్వయము చేయుట ఇందలి విశేషము. మత్స్య కూర్మవరాహనారసింహ వామన పరశురామ శ్రీరామ బలరామ బౌద్ధ కల్కులు పురాణ ప్రసిద్ధ దశావ తారములు.

ఈ అవతారములకు సృష్టి పరిణామక్రమమును ముడి పెట్టిన విధానమిది--

కేవలము జలచరమైనది చేప (మత్స్యము). తరువాత జలగతితో పాటు భూగతికూడ కలిగిన తాబేలు (కూర్మము). తరువాత తాబేలువలె పంచనఖములతో నుండు అడవి పంది (వరాహము). తరువాత తోకలు కలిగిన మృగము సింహము (నారసింహ). తరువాత తోకలేక పొట్టి కాలేసులతోగూడి మాటాడ కలిగిన మానవుడు (వామన). తరువాత మాటాడుటేకాక సౌందర్యము బుద్ధి కలిగిన మానవుడు (పరశురామ). తరువాత జనలోక పాలన దక్షిణైన ఉత్తమ మానవుడు (శ్రీరాముడు) ఇక ఇక్కడనుండి ఘరల మానవుడు పతనమయి మత్తలో నుండుట (బలరామ). తరువాత మృగప్రాయుడైన మానవుడు (కల్కి). తరువాత భూమి చరములన్నియు జలములో మునిగి పోవుట.

ఇట్లు దశావతారములను సృష్టిపరిణామ సిద్ధాంత పరముగా అన్వయించుట దాసుగారి విషయ విమర్శన విద్యకు నికషదృషదము.

సమ్మతమతము :

దాసుగారు లోకములోగల ప్రసిద్ధమతసిద్ధాంతములను పూర్వపక్షముచేసి వారికి సమ్మతమైన మతమును స్థాపించిన విధము --

ఆదికారణ మెన్నరాదు కాప్తన స్వభా
 వము లోకమనిచెప్ప బాధమతము
 జగమబద్ధము బ్రహ్మ సత్యం బటంచు నెం
 తయు బోధపర్చు సద్వైతమతము
 సగుణః డీశుఁడు స్రవంచమునాని రాజాచ్ఛవి
 భూతి యంచు గణించు ద్వైతమతము
 ఇహమె నిక్కము పరంబెల్లఁ గల్గ యటంచుఁ
 దెల్ల ముసేయు నా స్తికమతంబు

ఇన్నిమతములలో సారమెంచి యెంచి
 దయయు నిర్మోహమున్ భక్తి ధర్మబుద్ధి
 నాల్గిటన్ గ్రమముగఁ బొంది నయముమీఁది
 జయము మన మందవలయునో సభ్యులార!³⁶

ఉన్నదె జరుగుచున్నదటంచు ని
 ర్లక్ష్యంబు జూపెడు లక్ష్యపతులు
 నున్నదానికి లేనిచిన్నెల నలరించి
 నామంబుదిదెడు న్యాయమతులు
 నున్న దెటుంగక యున్నట్లు దెల్పంగఁ
 జాలుట లెక్కించు సాంఖ్యరతులు
 నున్నది మన మనుకొన్నది సత్య ని
 శేషమున్నదను విశేషగతులు

ఉన్నఁ జెల్లును లేకున్న నుత్తమంబు
 సందియంబేల? తలఁపుల శాంతిబూనుఁ
 డనెడు యోగవ్రతులు కలియందు శాస్త్ర
 వాదమాత్రులుగానపవాదు గొండు³⁷

36 అంబరీషచరిత్రము - పు. 3

37. మార్కండేయచరిత్ర - పు॥ బు 7, 8

ద్వైతంబుండుట యుక్తికాదు మతీ యద్వైతంబు ప్రత్యక్ష భా
వాతీతం బటుగానఁ గర్మములుసేయన్మానరా దెంతయున్
ద్వైతాద్వైతసమంబు బ్రహ్మమనుచున్ ధర్మంబు నిర్మోహియై
ఖ్యాతిన్సల్పినవాఁడె యుత్తముఁ డనంతా! సూర్యనారాయణా³⁸

ఇట్లు బౌద్ధ ద్వైతాద్వైత నాస్తికాది మతముల లక్ష్య (?) న్యాయ సాంఖ్య
వైశేషికయోగాది దర్శనములను తెలిపి, వానిలోగల లోపములను బైటకుచూపి, ఆ
సిద్ధాంతకర్తలను 'శాస్త్రవాదమాత్రులు' అని నిందించి, నిర్మోహియై భక్తిభావ
భరితధర్మ బుద్ధి కలవాడే యుత్తముడని సిద్ధాంతము చేసినారు.

క్రతుక్రథన విండనము :

క్రతుక్రథన మనగా యజ్ఞయాగాదులలో సలుపు జంతుబలి. దాసుగారు ఈ
జంతుబలులను పనికట్టుకొని తీవ్రముగా విమర్శించినారు.

'గగనారవిందంబుఁ గైకొందుమని నేక

లంబట్టి పిసుకు జన్నంబు జూచి'³⁹

'తమకు సంపదగోరి దైవతములకు జం

తువులను బలియిచ్చు దుర్జనులను'⁴⁰

శ్రుతిలోగల ఉత్తమమంత్రమైన 'న హింస్యాత్సర్వభూతాని' (ఏభూతము
నైనను హింసింపరాదు) అనుదానిని ఆదరింపక, అధమమంత్రమైన 'పశుమాలభేత'
(పశువును చంపవలయును) అనుదానిని అనుసరించి నీచులవలె జంతుబలులను
ప్రోత్సహించుచు పండితమానులై విజ్ఞవీగు విప్రుల వివేక శూన్యతను విమర్శించిన
విధానము -

38. సూర్యనారాయణ శతకము - ప. 82

39. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 6

40. సావిత్రిచరిత్రము - పు. 45

చేరుకు తీపి యనఁగఁ జేరి యద్దానిని
వేళ్ల మోయ ననులు వెడఁగు పగిది
వేదవాక్కులెల్ల విధులని పశుహింస
సలుపు కూళ భోగములను గోర⁴¹

శ్రుతివ్రతము ఒకవేళ బలిచేయచలచుకొన్నచో, మానవులను బలియిచ్చి
అంత్యమున ఆ యజమానికూడ అగ్నిలో ఆహుతికావలెను. స్వార్థముతో, ప్రాణ
ముల తీపిపై, అపనిచేయరు అని విమర్శించుచున్న విధానము -

యజ్ఞము మోక్షదాయకమగు పశుహింస
విధిచోదిత మటన్న వేదవాక్కు
లన్నియుఁ దా నమ్మి యజమానుఁ డెంతయు
సాహసధైర్య విజ్ఞానములను
మానవులనుబట్టి మఱి యూపములఁగట్టి
ముక్కుసెపులో నోరుమూసి చంపి
వసఁదీసి యగ్నిలోపలవేల్చి తాఁగూడ
నంత్యహోమంబుగా నగ్నిలోనఁ
బడి మృతఁబొందవలెనని నుడువ్రశుతులఁ
జెనటు, లిప్పు డలక్ష్యంబుచేసి తమకుఁ
బ్రాణము బెల్లమని సోమయాజి పేరు
లొంద మేకలఁగోయుదు నుందు రకట⁴²

ఇట్లు విమర్శించి, ఇక యజ్ఞముచేయించు కటికపండితులపై మండిపడుచున్న
విధము -

41. సావిత్రిచరిత్రము - పు - 8

42. ,, పు॥ అ 8, 9

శ్వర్గములోన రంభాభోగమిట బహు
 మానముగొన యజమానుడొకఁడు
 దక్షిణకై బకధ్యానంబు సల్పుచు
 బండితమ్మన్యుడౌ బ్రహ్మయొకఁడు
 సకలక్రియలఁ బృథక్జ్ఞనముల నియమించి
 దంభుడై తిరుగు నధ్వర్యుఁడొకఁడు
 కడుపు కక్కుర్తికై కమురుకంపున కోర్చి
 యుక్కిరిబిక్కిరౌ హోత యొకఁడు

శ్రుతులసారంబు దెలియక క్రతువులందు
 బశువులం జఁపి సౌఖ్యమల్పంబు గొందు
 రుచితమెఱుగక యిదియె విధ్యుక్తమంచు
 గూరకర్ములకుం దయ దూరము గద⁴³

ఈ పశుహింసకు వ్యతిరేకులు గనుకనే, దాసుగారు వారి గ్రంథములందు మాటిమాటికి మాంసాశనమును గూడ విమర్శించుచుందురు. మచ్చునకు రెండు ఉదాహరణములు -

ఆయురారోగ్యకరములై యతిశేయిల్లి
 పాలుచక్కెరధాన్యముల్ ఫలములుండ
 జంతువులబట్టి తిననేల జాలిమాలి
 జ్ఞానవతితులమనుకొను మానవులకు?⁴⁴
 'చూడన్మౌనసాశను లచ్చోట స్థైర్యరై న'⁴⁵

నందర్పమును కల్పించుకొని దాసుగారు అనేకాంశములను విమర్శించిన విధాన మిది.

43. సావిత్రిచరిత్రము - పు॥ అ 7, 8

44. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 5

45. అంబరీషచరిత్రము - పు. 5

ధిషణావిశ్లేషణము :

ధిషణ అన బుద్ధిలేక మేధాశక్తి. ధిషణా విశ్లేషణమన మేధాశక్తి యందుండు అంతరములు. ' ఈ మేధాశక్తి జీవి జీవికి భేదించుట సృష్టి లక్షణము. ఈ మేధాశక్తి యే జీవులకు లోకములో తరతమ భేదములను కల్పించునది. సామాన్య మానవునకు కవికి, కవికి మహాకవికి భేదమును నిర్ణయించునది. సామాన్య మానవుడు కవి యగుటకు, కవి మహాకవి యగుటకు ఏయే మేధా విశ్లేషము లుండవలెనో విశ్లేషించి, అవి దాసుగారిలో కొలుచుట ఈ ప్రకరణ లక్ష్యము.

మహామనీషి మనీషామంజూష యందలి ఆరలు - 1. అనుశీలన (observation) 2. ఆలోచన (thought), 3. విశేషన (diserition), 4. అవగాహన (Understanding), 5. ఊహశాలిత (imagination), 6. ధారణ (memory) 7. అనుభూతి (feeling), 8. భావము (idea), 9. ఉద్దేశము (attitude).

ఈ అంశములు చూచుటకు ప్రత్యేకములుగా అనిపించుచున్నను, ఒకదాని కొకటి సంబంధములేనివి కావు. సూచీసూత్రపత్రదశ న్యాయమున ఆంతర్లీనముగా క్రమవికాససూత్ర సంబంధమున్నవే. ఈ క్రమవికాసమునకు నివరణము-

1. అనుశీలన :

అనుశీలన మన పరిశీలనము. లోకములో అడుగుపెట్టిన ప్రతిప్రాణికి ఒక ప్రాథమిక లక్షణము. మనుగడకు మొదటిగురువు. ఈ అనుశీలన ప్రతిప్రాణి సాధారణ లక్షణమైనచో, మరి మహామనీషి లక్షణములలో టీనిని ప్రత్యేకముగా చేర్చుటెట్లు? అను శంకకు అవకాశమేర్పడును. దీనికి సమాధాన మిది, మనీషి కూడ తక్కిన సామాన్యమానవులు చూచిన ప్రపంచమునే చూచుచుండును. కాని తనకున్న విలక్షణ వీక్షణముతో వీక్షించును. ఆ మేధాశాలి కవియైనచో అతని ఆ విలక్షణ దృష్టియే కవిత్వసృష్టికి మూలమగును. సామాన్య మానవుల భౌతిక నేత్రములకు కన్నడు సృష్టియే యితని దృష్టితో మరియొక సృష్టిగా మారును. సామాన్యమానవునకు చంద్రుడు చంద్రుడుగా మాత్రమే కన్పింపగా, కవికి ఈ చంద్రుడు ఏ ప్రియురాలి ముఖముగనో, ప్రకృతికాంత నుడుటి తిలకముగనో, కాశ్మీరశంభులింగముగనో దర్శన మిచ్చును. ఏతత్వములో అనేకత్వము ప్రదర్శించుటయే కవితాజీవలక్షణ మగుటచే, కవికి కవికి కూడ వీక్షణము నందు విలక్షణత

యందును: కాన దర్శనమందు కూడ కవులకు వైలక్షణ్య ముండును. విలక్షణ వీక్షణ విశేషులైన కవులలోనే ఒకరి కొకరికే పొత్తుండనపుడు, ఇక భౌతికదృష్టి గల సామాన్యమానవులతో పొత్తుండునా? కనుక సామాన్య మానవుని అనుశీలన కేవలము భౌతికమైనదనియు, మేధావి అనుశీలనయు విలక్షణ సుందరమైనదనియు సారాంశము.

ఈ అనుశీలన లక్షణము దాసుగారి పుట్టువునకు తోబుట్టువు అనుటకు 'మొట్ట మొదట మదీయ త్వక్రొత్తరసనాఘాణ చక్షుఃప్రవృత్తిహేతువు మజ్జనని యయ్యెను నా చూపులకు నా తల్లి మోము, నా చెవులకు నాతల్లి పల్కరింపు, నా జిహ్వకు నా తల్లి చప్పలు, నా మేనికి నాతల్లి పొదిగిలియును దొలుదొల్త యనుభూతము లయ్యెను. క్రమక్రమముగా నా జ్ఞప్తి పెరిగినకొలది తప్పటడుగుల తోనే నా తల్లి దండ్రులు మొదలగు ప్రాణబిందువులను, సంతత పరిచారకులను, పృథివ్యప్రే తోవాయువులను, ఆతంకావకాశములను, ఊత్పిపాసలను, హేయాదేయ వస్తువు లను, ప్రియాప్రియ కృత్యములను, భయశోకకారణ విషయములను గుఱుతుపట్ట గల్గుచుంటిని'¹ అని స్వీయలోపములనే దాచుకొనకుండ బహిర్గతముచేయు సత్యసందు లైన దాసుగారి మాటలు ప్రబలి ప్రమాణములు.

ఇక దాసుగారి అనుశీలన లక్షణమునకు సాక్ష్యములుగా ఒండు రెండు లక్ష్యములు—

‘వెక్కి-వెక్కి యేడ్పు వెంటనే చిఱునవ్వు
నడుమ నడుమ బుస్సలిడుట పాల
గ్రుక్క-మ్రొంగినంత గునగున లాడెడి
వేడ్క-దెలిసి యనుభవించనైతి²

కది పసిపాప పద్ధతి. ఈ పద్యసారపాఠమును దాసుగారు మూగగురులైన పసిపాపల చెంత నేర్చుకొన్నదే గదా.

1. నాయెటుక - పు॥ లు 7, 8

2. మార్కండేయచరిత్రము - పు. 5

పరులకుఁ గనరాని వెరపున నొండొరు
 సొలపునఁ గ్రేగంటఁ జూచుకొంట
 వంగిలేచుచుఁ బరస్పరము లాఘవమున
 దోసిళ్లఁ దలఁబాలు పోసికొంట
 లంకెవడిన చెంగులన్ సప్తపద్మిదొక్కు
 తడబాటున మిథము తగులుకొంట
 మనసులఁ గల్పిన కనుల కన్యోన్యమున్
 జల్ప కప్రపుబుక్కఁ జల్లుకొంట
 బలువసంతపుబిందెలోఁ బరగునుంగ
 రంబు వెదకుచుఁ గెంగేలు రాచుకొంట
 మొలకనవ్వులు నవ్వుచు ముద్దుగొంట
 నవపథూవరచేష్ట లందముల పంట

తలుపు తెఱచుపాట తడబడి యొండొరుం
 బేర్కొన సిగ్గుననైనగులాట
 కెంగేలు గలిపిన సింగారపు పచారు
 నడ్లడున నివాళి నందు సౌరు
 అఱికోర్కి మడుపుల నందించుకొను నేర్పు
 నిముసమ్ములోన వేసములమార్పు
 ఇక్కువలఁ బుపుచెండేయు జాణతనంబు
 నెగసక్కెముల మొల్కనగుల డంబు
 గడుసుముద్దు వినీవినపడని సుద్దు
 కన్నుమెలపు కడున్గొత్తకొన్న వలపు
 క్రొత్త యాలుమగలు గయికొన్న వగలు
 పూని గడియించు టెటు? నల్వై న గాని

మధ్యలో నుండు బ్రహ్మముడికి తప్ప మరెవరికిని తెలియని క్రొత్త యాలు
మగల వగలమ పసికట్టి పట్టుకొని గుట్టు బట్టబయలు చేసినది అనుశీలనమే కదా.
ఆలోచన :

అనుశీలనము నిరంతరము చేయునపుడు, ఆ అనుశీలిత ద్రవ్యమూలస్వభావ
మును తెలిసికొనవలెనని సలిపెడి ప్రయత్నము ఆలోచన.

తరతరాలనుండి తర్కములో తిరుగుచున్నను తరుగనిది స్వర్గనరకముల సద
సత్సంశయ సమస్య. ఆ చర్చలో తలను దూర్చిన పీరి ఆలోచన -

బ్రతికియున్నంతకు స్వర్గనరకముల
సంగతిఁ దెలియ నసాధ్యముగద
తరలినవారలు పరలోకవార్తలు
చెప్పిరా మనతోడ నెప్పుడైన?
మర్త్యుల నోళ్లలో మలయు వేదములకుఁ
గనఁగన నొక ముక్కుమొనయుఁగలదె?
దీపమాతీనయట్లు తెల్విశూన్యంబగు
దేహాంతముల యందుఁ దెల్లముగను
మనకు గగనారవింద వర్ణనము లేల?
యిహమునందున స్వమతాభివృద్ధిమీఁ
నెల్ల రనోన్యమైతికి హేతువైన
ధర్మవర్తన మెప్పుడైనఁ దప్పఁజనదు⁴

ప్రభాకరుడు ప్రతిదినప్రాహ్లాణమున ప్రతిపాణికి సుప్రభాతము పలికి కరము
లతో తట్టిలేపు మిత్రుడు. అతని ఉదయమునకు కదలని కవిహృదయ ముండదు.
ఇక సూర్యనారాయణుని భక్తులైన దాసుగారికి ఒక్కొక్క కిరణము ఒక్కొక్క
ఆలోచన పుట్టింపదా? ఒక్క ఆలోచన -

నల్కునైనం భువిలోనఁజూపి, పరిమాణం బెంతయెనా కల్లు చు
క్కలకుం జాటొనరించి, భూమిజలమింకంజేసి, ధారాధరం
బుల మింటం గలిగించి, శూన్యమునకుం బొల్మేరఁ గల్పించు రా
యెలమిన్ నీకరకౌశలం బహుహా! మాయీ సూర్యనారాయణా!

భాసుమంతుని ఈ అత్యద్భుతములైన కరకౌశలమనత లన్నింటిని ప్రోగుచేసి
నది అనుశీలన వలన కలిగిన ఆలోచనయేకదా.

పుట్టిన ప్రతిజీవికి కోరుకొనకయే సాయుజ్యము ప్రసాదించునది మృత్యు
దేవత. ఆ మృత్యుదేవతను గూర్చి దాసుగారు చేసిన ఆలోచన -

అప్పెగవేయకుండ, మఱి యర్థము దొంగిలకుండ శత్రువుల్
చొప్పడకుండ, పాలకులు జూచినఁగాని, సమస్తసౌఖ్యముల్
చప్పునఁ బారఁద్రోలి యవశంబయి వచ్చెడు చావుదయ్యమున్
రొప్పగఁజాలినట్టి చతురుం డొక్కడైనఁ గనంగ వచ్చెనే?

ఎంత ప్రజానురంజకుడైన ప్రభువైనను, చావుదయ్యపుపీడను వదిలింపలేడు
అని వీరికి మృత్యుశక్తిపై కలిగిన ఆలోచన.

‘సత్యము, అహింస’ నేనుగొప్ప, నేనుగొప్ప అని భోటీపడు దిక్కలా
ద్యనవచ్చిన్నములైన ఉత్తమోత్తమ ధర్మములు. అట్టి సత్యమునకు లోకమున
పట్టిన దొర్లత్యమును పరిశీలించి చేసిన బాధామయమైన దాసుగారి ఆలోచన -

ధనముల నాశించి తగని బేరము చెప్పు

వర్తకు నోటికి వడకి వడకి

దీనుల కొంపలు దీసెడు ‘ప్రీడరు’

కూటసాక్ష్యంబులఁ గుంది కుంది

5. సూర్యనారాయణశతకము - ప. 5

6. మార్కండేయచరిత్రము - పు. 9

మిగుల లంచముమేసి నిగిడెడు నుద్యోగి
 కలమునఁ గన్నీరు గార్చి కార్చి
 సోమరిపోతులై సోదెలు పల్కె-డి
 మతగురువులచేంత మాడి మాడి

యెట్టులుంటివి? చెప్పమా, యెల్ల వేద
 సరసులంబొల్చు రాయంచ! సాధుమైత్రి
 గడవు చుక్కాని! సత్కలాంగనలసొమ్మ!
 సువ్రతమ్ముల ముఖ్యమ్మ! సూన్యతమ్మ!

వివేచన :

అలోచన చేయునపుడు ఎదురగు అనేక సమస్యలలో ఏదిముఖ్యమో, ఏది సమంజసమో, ఏది సత్యసమీపమో యని చర్చించుకొని మూలస్వభావమును తేల్చు కొను రక్షణము వివేచన.

ఉదాహరణమునకు పేదమున 'న హింస్యాత్సర్వభూతాని' [ఏజీవిని హింసింపరాదు] అను మంత్రమున్నది. అట్లే 'పశుమాలభేత' [పశువును చంపవలెను] అను మంత్రము కూడ నున్నది. ఈ రెండును వరస్పరవిరుద్ధ సిద్ధాంత స్థాపకములు. అప్పుడు ఈ రెంటిలో నేది గ్రహింపవలెను? ఏది సమ్యతము? అను సమస్య ఎదురుకాగా, దాసుగారి 'వివేచన' చెప్పిన తీర్చిది -

మొగి 'న హింస్యాత్సర్వభూతాని' యనుశ్రుతి
 నాదరింపక 'పశుమాలభేత'
 యనునట్టి యథమమంత్రానుసారంబుగ
 నల నీచకులము లెల్లమ్మ కొఱకు
 బలులిచ్చు తెఱఁగునఁ బండితమానులై
 విప్రుల మంచును విజ్ఞవీఁగి

జన్మంబునం బేదజంతువులం జంపు
కటిక యాజులకును గలదె ముక్తి?

ఉపనిషత్తులు శ్రుతికాంత కూర్వభాగ
మందహింసను స్థాపించు, నదియె మోము
కనుఁ డధఃకాయ మాపెకుఁ గర్మకాండ
మూని పశుహింసఁజెల్పు సపాన మచట⁸

లోకముతో మానవకల్పితమై ఇప్పటికి పూరణముకాని ఒక రావణకాష్టము
చాతుర్వర్ణ్య సమస్య. ఈ చిక్కు సమస్యలో చిక్కిన ప్రజలకు గాదుగాని 'వివేచన'
చెప్పిన విధము -

'యజ్ఞాది పుణ్యకర్మములు, గర్భాధానాది షోడశకర్మములు, జన తపములు,
వీరస్థానోపవాసాదివ్రతములు, వర్ణాశ్రమధర్మములును, పరలోకమును, ధర్మార్థ
కామమోక్షసాధనములును, సకల ప్రాయశ్చిత్తములను తేవలము స్వార్థ త్యాగపరు
లయి లోకోపకారముగా జీవించు పుణ్యాత్ముల కొఱకే ప్రాచీన షుభార్షులచే విధింప
బడెను. జనవంశకులై భూతద్రోహమాచరించు కుక్షింభరుల నిమిత్త మెంత
మాత్రమును గాదు. బ్రాహ్మణధర్మము జ్ఞానము, క్షత్రియధర్మము ప్రజారక్ష
ణము, వైశ్యధర్మము కృషి వాణిజ్యాదివ్యాపారము, శూద్రధర్మము సకల సజ్జన
పరిచర్య. ఈ నాలుగుధర్మములు కలిగి లోకోపకారమొనర్చువారె కులము కల
వారు. భూతద్రోహులై, వంశకులై, కుక్షింభరులైన దుర్జనులెల్ల జాతిభ్రష్టులే.
ప్రత్యేకము వీరు బ్రాహ్మణులు, వీరు క్షత్రియులు, వీరు వైశ్యులు. వీరు శూద్రులు
నని జనులకు జాతులు లేవు. లోకోపకారపరాయణుడగు నొక్క- సజ్జనుడె నిత్యా
నిత్య వస్తువివేక దశలో బ్రాహ్మణుడై, ధర్మచరణదశయందు క్షత్రియుడై,
కృష్యాది క్రియానిర్వర్తనదశ యందు వైశ్యుడై, జాలవృద్ధదీనార్తసాదుసేవాదశ
యందు శూద్రుడై సార్థకజీవనమున చాతుర్వర్ణ్యధర్మముల గడుపుచుండును.'⁹

8. సావిత్రిచరిత్రము - పు. 8

9. జగజ్జ్యోతి - ప్రథమ - పు. లు 15, 16

నిష్పాక్షికము, సత్యసాక్షికము నైన దాసుగారి ఈమాట పాటించినచో
లోకములో కులాలగోల నేలకూలును.

పరోపకారముకన్న మిన్నయైనది సున్నయని, 'ఆ పుణ్యము చేయలేదు,
ఈ పుణ్యముచేయలేదు' అని చింతించు మానవునకు దాసుగారి 'వివేచన' చేసిన
కర్తవ్యబోధ -

పసుల జన్మమునఁ జంపఁగనేల? నాకలి

గొన్న భూతమ్ముల కన్నమిడుఁడు

నోరు నొవ్వఁగ వేదపాగాయణములేల?

నందఱ్ఱిమోల సత్యము పలుకుఁడు

తీర్థయాత్రల డస్సి తిరుగులాడఁగనేల?

నార్తుల కెల్ల సహాయపడు డు

సంన్యాసి భిక్షు నెంచఁగనేల? మన తోటి

సాటివారలకునై పాటుపడుఁడు

ఎందుకింక వేయిమాట లీయిలనుసర్వ

జనుల కుపకారముగ నడువని మనుజుఁడు

జపతపంబులు నిష్ఠలు సలుపుఁటెల్ల

బూడిదంబోయు పన్నీటి పోల్చి గాడె¹⁰

ఈ కర్తవ్యబోధ -

శ్లోకార్థేన వ్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రంథకోటిషు

పరోపకారః పుణ్యాయ పాపాయ పరపీడనమ్'

అను ప్రసిద్ధ శ్లోకభావమునకు ప్రాణ బిందువు.

అవగాహన :

విపేచనదృష్టితో నిరంతరము చూడగా చూడగా కలుగు పరిశీలితద్రవ్య తత్త్వసంపూర్ణ సాక్షాత్కారము అవగాహన.

ఈ అవగాహనశక్తి దాసుగారిలో నెంతగా కలదన్న, ఇంతటి అవగాహన శక్తి ఒక్క మానవునకుండుటకు అవకాశముండునా? అని ఆనిపించునంతగా కలదు. ఏ గురు శుశ్రూషలేకయే స్వీయావగాహనశక్తి వలన సంగీతము, నాట్యము, వ్యాకరణము, వేదాంతము, ఆయుర్వేదము, నాలుగయిదు భాషలు అవి యివి యుననేల? ఒక కళాతృష్ట గల మానవుడైనను ఒక్కక్షణము పృథ్విముచేయకున్నను, ఇన్ని విద్యలను స్వాధీనము చేసికొనుటకు ఒక జీవితకాలము చాలునా? అని ఆశ్చర్యము కలిగించు నన్ని విద్యలను దాసుగారు అవగాహన చేసికొన్నారు. అందు లకే శతావధాని శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు - 'దాసుగారు పాణినీయంలో గూడా తగుమాత్రం ప్రవేశం సంపాదించారన్నది సత్యదూరం కాదు, అయితే అందులో యెవరి శిష్యులు అంటే, అందులోనే కాదు యెందులోనూ కూడా యెవరి శిష్యులు కాదు'¹¹ అని ఒకసారి అన్నది.

‘అస్తి సర్వేషాం మహానుభావానాం విద్యాధ్యయనార్థం
గురోరావశ్యకతా నారాయణదాసస్య కోఽపి గురుర్నదృశ్యతే’¹²

అని శ్రీ కర్ణ వీర నాగేశ్వరరావు గారు పలికినది.

ఈ పలుకులు ప్రత్యక్షర సత్యములు. దాసుగారు తమ అవగాహనశక్తి వలన స్వాధీనము చేసికొన్న విజ్ఞాన మపారము. అనువాద గ్రంథాలలో కన్నడు వారికి గల సంస్కృత ప్రాకృత హిందీ పాఠశీకాండ్రాంగ్ల భాషలపైగల ప్రభుత్వము. వేదములు, స్మృతులు, అష్టాదశపురాణాలలో మానవునకు ముఖ్యములైన ఆయుర్వేదాంశముల నెన్నింటినో ప్రోగుచేసి ‘మన్కిమిన్కు’ అని యొక గ్రంథముగా వ్రాయుట; తొంబది రాగములలో రాగనామసిద్ధేశము చేయుచు సర్వతాళాత్మక పంచ జాత్యేక తాళముతో సస్వరముగా అమ్మవారిపై నొక అపూర్వ సంగీతప్రబంధము

11. కథలు-గాథలు - ద్వితీయసంపుటము - పు. 664

12. వజ్రపాతః - పు. 2

వ్రాయుట; పంచముఖీ, షణ్ముఖులను చూచు సంగీతవిద్వాంసులే నిశ్చేష్టులగు నట్లుగా ప్రదర్శించుట, సంగీతసాహిత్యాత్మకమైన 'అసాధ్యాష్టావధానము' నలుపుట శతాధి: శీర్షికలతో భారతీయ విజ్ఞానభాండాగారముగా జగజ్జ్యోతి అను గ్రంథముగా వ్రాయుట, తద్భవవాసన కూడ లేని 'నాటుతెనుగు' లో అనేక రచనలు చేయుట, నాటుతెనుగు పదముల నిఘంటువును 'సీమపలుకువహి' అను పేరుతో సమకూర్చుట, గూఢార్థమయమైన 'బాటసారి' అను ప్రబంధమును వ్రాయుట; మహాభాష్యనిష్ఠా తులకే ఆశ్చర్యము కలిగించు ప్రౌఢప్రయోగములతో 'తారకము' అను సంస్కృత ప్రబంధమును గూర్చుట మొదలగు పరమాశ్చర్యజనక కార్యముల నెన్నింటినో సాధి కారముగా నిర్వహించినారు. ఇక వారి గ్రంథములలో, గ్రంథపీఠికలలో, ముఖ్యముగా నవసతరంగిణి, సీమపలుకువహి గ్రంథపీఠికలలో వారు తెలిపిన నూతనాంశములు సహస్రాధికములు.

ఊహకాలిత :

అవగాహన వలన కలిగిన వస్తుతత్వసంపూర్ణ సాక్షాత్కారసత్యము, సృష్టి లోపభూయిష్ట మని తెలియజెప్పగా, ఆ లోపభూయిష్ట సృష్టికి లోపపూరణము చేయుచు కళాత్మకముగా భాష్యము చెప్పదలచుట ఊహకాలిత.

నిరుపేదలకుఁ గుక్కమురికి సంతానమ్ము

కోటీశునాలికి గొడ్డటికము

చేతనై న కురూపిఁ జేరనీయదు చెల్వ

యందకానికి లోని యంగు సున్న

మృష్టాన్న మారోగ్యహీనుల కుండును

దినగలవారికిఁ దిండిలేదు

దాతను ముంగాళ్ళదన్ని యేగెడు కల్మి

కడులోభివానినిఁ గొగలించు

ఉన్నవారున్నదని యేడ్వ నుర్విలోన

లేదనుచుఁ గుండెదరు నిరిలేనివారు

చూడ నీలోకమంతయు శోకహతము
సత్యముం దయ గల్గిన జనము తప్ప¹³

ఏరియో యొక లోపముతో ఈ లోకమంతయు శోకహతమే యని చేసిన
భాష్య మిది.

ప్రౌద్ధ పండుటాకుపోలిక రాళెఁ గెం
జాయి చివురులెత్తెఁ గోయిల లనఁ
జెలగి కవిసెఁ జీకటులుఁబూచెఁ జుక్కలు
పైని చందమామ పండు తోచె¹⁴

ఇది చంద్రోదయ వర్ణనము. చంద్రోదయాత్పూర్వము ప్రౌద్ధత్రకుంకుట,
ఎఱ్ఱనికాంతులు ప్రసరించుట, చీకటులు వ్యాపించుట, చుక్కలు కన్నడుట అనునవి
ప్రకృతి ప్రకృతి. ఈ సందర్భమును చక్కని ఊహతో ఋశితముచేసి, ప్రౌద్ధ
త్రకుంకుటను పండిన ఆకు రాలినట్లుగా, ఎఱ్ఱనికాంతులను ప్రసరించుటను చిగుర్చు
టగా, వ్యాపించిన చీకటులను నల్లనికోయిలలుగా, చుక్కలను పూలుగా, చంద్రో
దయమును పండుగా చిత్రించి, ఈ సందర్భమును ఒక వృక్షముగా ఊహించుట
జరిగినది.

ఇంతకుపూర్వము వచ్చిన ఉదాహరణమున లోపఘాతైష్ట్యమైన సృష్టిని
వ్యాఖ్యానించుట జరుగగా, ఈ ఉదాహరణమున లోపప్రసక్తి తీసికొనిరాక, కేవల
సృష్టినే వ్యాఖ్యానించుట జరిగినది, భేద మిదే.

భగవంతుడు విశ్వస్వరూపుడని భక్తుల విశ్వాసము. భక్తులైన దాసుగారు
ఆ విశ్వస్వరూపతను వ్యాఖ్యానించుచు చేసిన ఇంకొక ఊహ ...

జలధులు రోమకూపములు, శల్యము లద్రులు, సూర్యచంద్రు ల
క్షులు, పవనంబు లూరుపులు, శుక్లము వర్షము, మిన్న శీర్ష, మి

13. సావిత్రిచరిత్రము - పు. 5

14. గజేంద్రమోక్షణము - పు. 10

య్యల జఘనంబు, మేను జగమెల్లయునై వెలుగొందునే విభుం
డలఘుఁడనంతఁ డవ్యయుఁ డనాది గురుండగువానిఁ గొల్చెదన్¹⁵

భగవంతుడు ఊహల కితీతుడు. ఊహల కతీతుడైన భగవంతుని ఉపమాన
సాధనములతో కొలిచిన ఊహ -

వలయ రేఖకుఁబోలి వశమె తెల్పంగ నీ
కాది మధ్యాంతము లప్రమేయ
ఎల్లజగంబుల కీవె యాధారము
లెక్కల కన్నింటి కొక్కటి వలె
ధర్మము వై పె యెంతయు జోగుచుండువు
బలువువంకన్ త్రాసు ములు విధమున
పెరుగవు తరుగవు విభజింపఁబడవు శూ
న్యాంకమువలె నకలంక సరిత!

పిన్నకుం బిన్న పెద్దకుం బెద్దవీవు
కొలఁత కందవు నిన్నెన్న నలవికాదు
చెలఁగు సరిబేసియై నీవు తలఁచినంత
భక్తమందార! భవదూరః పరమపురుష¹⁶

ఉపమేయము వక్తకు స్పష్టముగా తెలిసి శ్రోతకు తెలియనపుడు, వక్తకు
శ్రోతకు స్పష్టముగా తెలిసిన ఉపమానము వలన, వక్త శ్రోతకు ఉపమేయమును
తెలియబరచుట లోకస్థిత వ్యవహారము. అలంకారముల ప్రయోజనము కూడ నదే.
ఈపద్యమున ఉపమేయము వక్తకు గూడ స్పష్టముగా తెలియదు. కాని అత్యద్భుత
ములైన ఉపమానసామగ్రిచే ఉపమేయ స్వరూపమును తెలియపరుచుట జరిగినది.
ఈ యుదాహరణము దాసుగారి ఊహసాధ శిఖరాగ్రము.

15. గజేంద్రమోక్షణము పు. 19

16. యథార్థరామాయణము - పు. 137

భగవంతుని దాసుగారు సృష్టించలేదు. దాసుగారికి పూర్వమే భగవంతుని సృష్టి లోకమున జరిగినది. కాన భగవంతుడు దాసుగారికి పూర్వుల సృష్టిలో లభించినవాడే. కాన ఈ ఊహ సృష్టికి వ్యాఖ్యానము.

హరిశ్చంద్రచక్రవర్తి పాలనలోనున్న అయోధ్యానగర ప్రజలను దాసుగారు ఊహించిన పద్ధతి -

జయతు సత్యమని చక్కగా నుదుటిపయి పచ్చటాడుచువానిన్
అయయో త్రొక్కితినా చీమ నెంత దయమాలితి నను జ్ఞానిన్
వడ్డిగొనక మరి పత్రముగట్టక పదులిచ్చుచుండు వానిన్
గ్రుడ్డియై ముష్టిగొనక యేదయిన కూలిచేయు నభిమానిన్
అతిథి లేడొక్కడైన నొంటి నెట్లారగింతు ననువానిన్
బ్రతుకెల్ల పరోపకారమునకని పాడెడు పుణ్య నిధానిన్¹⁷

ఇది అయోధ్యానగర పౌరుల వర్ణనము కాదు. దాసుగారి కిష్టమైన ఆదర్శ రాజ్యమునందలి ప్రజలు. రాజ్యప్రజలందరు ఇంత సజ్జనులగుట సృష్టిలో జరుగని విషయము. కనుక నిది సృష్టిలోగల లోపము. ఈ అయోధ్యాప్రజల వర్ణన మిషతో దాసుగారు సృష్టిలోప పూరణము చేసిన ఊహ ఇది.

ధారణ :

ఊహలు గుంపులు గుంపులుగా ముసురుకొనగా, వానిని నెమరుపేసికొనుచు అదుపులో పెట్టు సంయమనశక్తి ధారణ. ఇది ఒక విధముగా రాజశేఖరుడు చెప్పిన కారయిత్రీ బావయిత్రీ శక్తులకు (ప్రతిభకు) తోడుపడు అంతర ప్రయత్నమైన సమాధి వంటిది.¹⁸ మరి యొక విధముగా అంగ్ల కవియైన Words worth చెప్పిన Tranquility వంటిది.

17. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - పు. 13

18. సమాధి రాంతరః ప్రయత్నో బాహ్యస్త్వభ్యాసః, తావుభాపి శక్తి ముద్భాసయతః సాకేవలం కావ్యేహేతుః - కావ్యామిమాంసా చతుర్థోఽధ్యాయః

దాసుగారికి ఒక చిన్న అంశమునకు గుంపులు గుంపులుగా ఊహలు ముసురు
కొను ననుటకు వేయి పదులకొలది ఉపమానములే ప్రమాణము. ఎన్నియో
స్ఫురించగా వానిని నెమరువేసికొని వానిలో సందర్భోచితములైనవానిని మాత్రమే
గ్రహించునట్లు చేసినది దారణ.

చేపలు గింజుకొనుట అను చిన్న అంశమును దాసుగారికి తోచిన ఊహలు-

'మృత్యువుల దప్పించుకొన ప్రయత్నించు వైద్యుల పోల్కి, తప్పని
ప్రకృతి నివారణకొన నుంకించు ముముక్షువుల మాడ్కి, పదార్థనానాత్వమున్నిరూ
పించు నైయాయకుల బాతి, లగ్ననిర్ణయముచేయు జ్యోతిష్కులవలె, స్వతంత్ర
పరిపాలనము న్గోరిన కలియుగ భారతీయుల తీరున, స్వకీయ జననమరణ స్థితుల
న్వర్తించ దొరకొను వివిధ లాగున నెట్లు గింజుకొనుచున్నవో యమ్మిట్టమీలు.'¹⁹

హనుమదంగద జాంబవదాది కపిషీరులు సీతాన్వేషణము సలుపుశ్రద్ధను
ఊహించిన విధము -

'ఒకప్పుడు దశదిశలన్ సంశయముతీరక చూచినచోటె పలుమార్లు చూచుచు,
ఒక్కవేళ నెల్లసందులు లోయలు నెటియలు గుహలు మూలలు వెదకుచు కొమ్మ
లాకులు చివుళ్ల యడుగులు న్నూడ దిరుగవైచి శోధించుచు, దేవతావ్రత్యక్షమునకై
భాగవతులమాడ్కి, పాతాళజలదారోత్పతనము కొఱకు యంత్రకూప ఖనికుల వలె,
భిషక్సమావేశమునకై విషమజ్వరార్త బంధువుల రీతి, అరోగ్యస్నానమునకై దీర్ఘ
రోగుల చాట్చున, తరుణభార్య ప్రథమప్రసూతికై యధిక ధనవంతులగు వయసు
మల్లిన మగల పోలిక, కారాగృహవిముక్తికై బందీలచొప్పున, సువృష్టికై జమ
పీడితుని తీరున, నిద్రాశనపానంబులకై పస్తున్న దేహధారుల కైవడి, నిత్యసంతు
ష్టికై సంసారుల వడుపున సీతా సందర్శనార్థమే ప్రతీక్షించుచు....'²⁰

నెట్లుకొని ఎన్నియో యాహలు ముసురుననియు, ఆ యాహలను నెమరు
వేసికొని తగినవానినే గ్రహింతురనియు చెప్పుటకు ఈ ఉదాహరణములు చాలును.

19. యథార్థరామాయణము - పు. 78

20. " " పు. 193

నేను నేనని వచ్చి పైబడు ఊహ లన్నింటిని దానుగారు తుదిరూపము దిద్దు వరకు ధారణ చేయగలరా? అను సందియమునకు తావే లేదు. ఒక్కరాత్రి రాత్రియే అంబరీషచరిత్రమును వ్రాసి ధారణపట్టి మరునాడు ఋహద్యుతముగ చెప్పిన దిట్ట. అనిదంఘూర్వముగ 'అసాధ్యాష్టావధానము'ను నిర్వహించినవా డీయన. ఇక హరికథలలో ప్రసంగములలో వీరి రసనపై లాస్యముచేయు ప్రాస్తావిక శ్లోకములు, పద్యములు సముద్రతరంగముల వలె అనంతములు.

అనుభూతి :

అవగాహన వలన కలిగిన వస్తుతత్వసంపూర్ణ సాక్షాత్కారముతో పుట్టిన ఊహలను ధారణచేసికొనగా కలుగు మహాకవీశ్వరైక సాధ్యమును నవనవోన్మేషమైన తీత్యసాక్షాత్కారము అనుభూతి.

అవగాహన వలన కలిగిన సాక్షాత్కారము సంపూర్ణమైనదే యైనను, అది కేవలము వస్తుగతమైనది మాత్రమే. ఈ తీత్యసాక్షాత్కారము వస్తుతత్వసాక్షాత్కారమును ప్రతిభాముద్రతో కళాత్మకముగా తీర్చిదిద్దినటువంటిది. వస్తుతత్వ సాక్షాత్కారము సామాన్య కవికి కూడ కలిగి, అతడు కూడ సూహించును, అతడు కూడ ధారణ చేయును. కాని మహాకవి లక్షణమైన ఈ తీత్యసాక్షాత్కారమును పొందలేడు. కవికి మహాకవికి భేదము కల్గించునది ఈ అనుభూతియే.

కవికి మహాకవికి భేదమును తెల్పుచు అచార్య యస్వీతోగరాపుగారు 'కవి సామాన్యుడై తే అతడే విషయము నేయుపాది నాశ్రయించి అవిష్కరించుచున్నాడో తేలిపోవును. అదే మహాకవియైతే అతడు సర్వమును అనుభూతి సాక్షికముగనే అవిష్కరించినట్లుండును. అయితే మహాకవియును సామాన్యకవి వలె సంఘోష జీవియే. ఇరువురి అనుభవపరిణాహమునకు నొక యవధి యుండును. ఆతడెంత మహాకవియైనను తత్కావ్యగత సర్వవిషయములు వతని అనుభూతి పరిధిలోనివే యైయుండుటకు సవరాళములేదు. కాని యతడు ప్రతివిషయమును తన ప్రతిభా ప్రకర్షమున హనశ్చక్షుషు జేసిరెడు సాక్షాత్కరింపజేసికొని ఆంతస్సన్నీధి చేసికొని తా ననుభవించినట్లుగనే అవిష్కరించును. అందులకే సామాన్యకవుల వాక్కులు చెవికెక్కవు. మదికించవు. అందు పేలత్వమే గాని మార్దవ ముండదు. కాని న్యమే గాని మస్పృణత్వ ముండదు. మహాకవుల వాక్యములు సద్యోహృద్యములు.

నహృదయనైవేద్యములు, శక్తిమంతములు, అర్థగంభీరములు, చిరస్మరణీయములు²¹ అని వ్రాసిన వాక్యములు మహాకవి మనఃప్రవృత్తికి అధికార సూత్రములు.

దాసుగారి అనుభూతులు కొన్ని -

ధరణి జీకటివేళ దవ్వు వెలుగుం దర్శించు కందోయి కి
నృతి యేవస్తువులై నఁ దోచనట్లు నిన్ ద్ధ్యానించు నవ్వాని క
ద్దిర యీలోకవికారముల్ మది రవంతేనిం గన్ననావు గా
యరయంగాఁ దన జీవితంబున మహాత్మా! సూర్యనారాయణా²²

‘మనస్సు భగవంతునిపై కేంద్రీకరించినపుడు ఈ లోక విషయములేవియు వట్టివు’ అను అనుభూతిని ఒక సృష్టినత్యమైన ఉపమాన పహాయముతో నహృదయని చెంత చేర్చినారు.

జలమందజ్ఞతచే జొరంబడిశ్రమన్ జానున్నచీమన్ గృహన్
బలుమాతౌడ్డున వైచినం దిరుగ నాపం బద్దియుం జేరు న
ట్టిల దుష్కార్యములందు మున్గునను నీవెంతో దయన్ దేల్చినన్
భళిరా సల్పెదనేరముల్ మతియు నప్పా! సూర్యనారాయణా!²³

‘చెడువైష్ణవమనస్సు ప్రదుగిడుట’ అన్న అంశము క్రొత్తది కాదు, కాని చీమ సహజలక్షణముతో పోల్చి చెప్పిన ఈ పద్యభావము ఎంతయో హృదయాకర్షణ శక్తి గడించుకొని క్రొత్తదిగా నై నది.

కలహోవ కష్టముల్ దొలగిన యట్లు

నప్పుడేలిన సూపిరాడినటు

21. కవ్యపీఠులు - సంపాదకీయము - పుట 10. 11

22. సూర్యనారాయణశతకము - పు. 75

23. .. ప. 38

పెను నగాధముదాటి వెల్లడి గనునట్లు
 చెదరిన సిరి మల్లి చేరినట్లు
 సతతశంకితము విస్వప్తంబునై నట్లు
 మూర్ఛదేరినఁదెల్పి మొనయునట్లు
 ఆస విడుచు నర్థమది యుట్టిపడట్లు
 ముప్పను గారడి ముగియునట్లు

హాయిగా రాచదంపతు లర్భకుండు
 బ్రతుకుఁగని కౌశిక మునీంద్రుఁ బ్రస్తుతించి
 యెల్ల దేవతలకు మ్రొక్కి ఋషుల కెరలి
 యెంతయుం గల్మి పుట్టిలొ యిల్లుఁజేర²⁴

ఈ పద్యమునందు గ్రహించిన కష్టములు, ఆ కష్టములు తొలగినపుడు కలుగు అనందములు సామాన్యమానవునకు గూడ నందుచాలులో నున్నవే. ఈ అంశము లన్నియు అనుభూతి వరియము నందలి వాకిటలే.

భావము :

అమూర్తస్థితిలోనున్న అనుభూతి, అభివ్యక్తీకరణవాహకముగా మారుటయే భావము.

‘అనుభూతి’ అను అంశమున కిచ్చిన ఉదాహరణము లన్నియు, అనుభూతి అభివ్యక్తీకరణముగా మారుటయే కదా. కనుక ఆ ఉదాహరణము లన్నియు ‘భావము’ అను అంశమునకు చూడ సరిపోవును.

అయినను ఒక్క ఉదాహరణము -

‘పతి చూచి జేకంబు పట్టిన యపుడు
 సతి వాని చిత్రంబు సరగునఁదెచ్చి
 కనుఁగొని యుప్పొంగుఁ గన్నీరు నిండుఁ

గొనియాడు మనవి గైకొనుమని వేడు
 నతిభక్తిగొల్పు నాథాయని పిల్చు
 బ్రతిమాలు పదములపైబడి సోలు
 దనగతిగని పొక్కు ధైర్యంబు దక్కు
 తనదు సొమ్ముదీయు ధర్మంబుసేయు
 బెనిమిటి చరితంబు వినిపించువారి
 గని గారవించు సత్కథల నాలించు
 నటువలె మనము నిత్యంబు సర్వేశు
 బటమున భావించి బ్రతుకుట మంచి²⁵

భక్తుడు చేయవలసిన భగవదారాధన మిషతో దాసుగారు, పతి దూరముగా
 మన్నపుడు నతి పతిని గూర్చి నలుపు సగుణోపాసన ప్రకారమును చిత్రించినారు.
 దాసుగారు దేశముల వెంట ఎప్పుడు తిరుగుచుంట వలన, దాసుగారి భార్యయైన
 నరసమ్మగారి కింట ఈ సగుణోపాసన దినచర్య యైనది. ప్రతిభాకాంత వరించిన
 పురుషులకు స్వీయకాంత ప్రతిభ పట్టకుండుట, కాలాంతరమున పశ్చాత్తాపము
 చెందుట ఎక్కువగా కన్పడు విషయము. ఇది దాసుగారు భార్యను జూచి పొందిన
 అనుభూతి.

ఉద్దేశము :

వ్యక్తిత్వముద్ర వడిన భావము 'ఉద్దేశము' అనగా బైట ప్రపంచము
 నుండి గ్రహించిన వస్తువిషయమైన 'భావము' పై స్వీయసంస్కార ముద్ర వడిన
 సందర్భ మునుట.

హరియని నవడని యందు రేని యతండె

ముఖ్యకారణమన్ని భూతములకు

అకాశమట్టల నంతయు నిండియు

దా నెద్దియుంగాక తనరుచుండు

కల్లను నిక్కంబు గావించు నాతండు
 సున్నకు విలువను బన్ననట్లు
 అతనికి వేతైన దదియె శూన్యము దాని
 నే మాయ యని మన మెఱుంగవలయు
 షెక్కులేల? యెల్ల వేదాంతసారంబు
 తేటతెల్లముగను తెలియపర్తు
 ఎద్ది కలదో యదియె యీశ్వరతత్త్వంబు
 ఎద్ది లేదో యదియె యీ జగంబు²⁶

భగవంతు రెవడు? అని ప్రశ్నించు వారలకు దాసుగారు చూచి చెప్పుచున్నట్లున్నదీ పద్యము. 'తేటతెల్లముగ తెలియపర్తు' అని యుండుటచే వ్యక్తిత్వముగ్రాస యున్నట్లే కదా.

సహజకవిత ఎట్లు పుట్టవలెనో దాసుగారు ఉద్దేశించిన విధము -

సాగి కమ్మెచ్చునన్ వచ్చు తీగకరణి
 సాలెపురుగు కడుపులోని సూలువలెను
 దబ్బునన్ బొర్లి పడు కొండధారమాడ్చి
 సహజకవిత బయల్పడి నన్నుతీగను²⁷

కవితను నిర్వచింపబానుట, కళను శాస్త్ర చక్రములో దిండింపదోపుట వలె సులభసాధ్యవిషయము కాదు. అట్లని కవియైన వాడు నివోమార్గమున చెప్పకుండగ నుండలేడు. ప్రతి ప్రసిద్ధకవియు చెప్పబూనినాడు. కాని వారు చెప్పిన కవితా లక్షణము లన్నియు, కవితకు సంపూర్ణలక్షణములుగాక వారి అభిరుచులకు, శక్తులకు లక్ష్యములుగా మాత్రమైనవి. అదే కళయొక్క గొప్పతనము.

26. ప్రహ్లాదచరిత్రము - పు. 23

27 మేలుబంతి - పు. 147

దాసుగారు కూడ కవితను నిర్వచించుటకు వీరి ప్రయత్నము వీరు చేసినారు. వీరు చమత్కారముగా, కవితను నిర్వచింపబూనుకొనక, కవిత యెట్లు సహజముగా పుట్టవలెనో చెప్పుటకు ప్రయత్నించినారు. అందులకే నృష్టలో సహజముగా జరుగు అంశములను ఉపమానములుగా తీసికొనినారు. ఇది కవితకు నీర్వచనముకాదు, సహజకవిత యెట్లు పుట్టవలెనో చెప్పనటదు. ఇది వారే ఉద్దేశము. ఇక రచన వెట్లుండవలెనో వారు ఉద్దేశించిన విధము -

“ఉద్రేక పూరితమగు మనసునందు ఉత్సాహ వశమున తోచు వింత వింత యాహులకు యథోచిత మగు నక్షర సందర్భములను గూర్చుట రచన. కాని యుద్దియో ఒకదానిని వ్రాయవలెనని పనిపట్టి యొకరిని మెప్పించ గోరియో లేక దనాశచేతనో తాత్కాలిక ప్రయోజనము కోరకు బుట్టు చిందుకొని వ్రాయు వ్రాత రచన కానేరదు”²⁸.

ఇది రచనను గూర్చి దాసుగారు సూటిగా వెలిబుచ్చిన ఉద్దేశము.

సరియైన భాగవతోత్తముని లక్షణమును ఈ భాగవతోత్తముడు ఉద్దేశించిన విధానము -

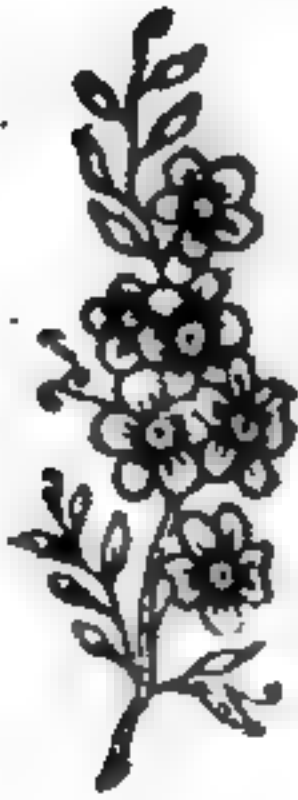
“సహజ సంగీత సాహిత్య ప్రతిభారంకృతుడయి శ్రోత్రియ కుటుంబములో జన్మించి, యైదేండ్ల వయసులోవు నుండియు నాదిన దాట పాదినది పాటగా నేక సంతాగ్రాహయై, అగదేక సహస్రావధాన ప్రజ్ఞా దురంధరుడై, యశేషదేవ దేశ్యభాషా విశేష పాండిత్య వైధవోపేత చతుర్విధానవద్య గద్య పద్య గేయ ప్రబంధరాజములన్ స్వతంత్రముగా శరపేగమునఁ గొంగ్రొత్త కల్పనములం బన్ని, యపూర్వ చతుర్విధాభినయ చాతురిన్ ఘనగంభీర మదుర త్రిస్తాయి గమక రాగ రూపకాలాప నైపుణి న్నొండల న్మాయ మ్రోగించుచు సున్నిగ్ధ దేవదత్త శంఖారావ రమ్య కంఠస్వర మూర్తీభూత నవనవరస స్ఫూర్తియై, నమ విభక్త సుదృఢారుణ సుందరాకారుడై, దినదిన ప్రవర్ధమాన యశస్సంపూర్ణ దళదిగంతురుడై, సర్వ

విద్యా పారంగతుడై, తృణీకృతపురందరుడై, దీర్ఘాయురారోగ్య భోగభాగ్య ప్రాభవించితుడై, నభూతో నభవిష్యతి యను గొప్ప మెప్పుంది కేవల స్వతంత్ర వైదిక జీవన వృత్తిన్పరగుచుఁ దాఁ దరించి పరులఁ దరింపఁ జేయు విష్ణు భావ తో త్రముందీ జగమున నలరారుట మిక్కిలి యరుదు" 21

ఇక దాసుగారు వారి గ్రంథములలో, గ్రంథ పీఠికలలో అనేకాంశములపై వెలిబుచ్చిన ఉద్దేశములు బిండ్లకు బిండ్లు.

ఇట్లు మహామనీషి మనీషాంక్షణములైన అనుశీలన, ఆలోచన, వివేచన, అవగాహన, ఉపాశాలిత, దాన, అనుభూతి, భావము, ఉద్దేశము దాసుగారి మేధా సాధములో కలిసి కాపురమున్నవని సారాంశము.

29. యథార్థరామాయణము - పీఠిక - పు - 26.

ని. స్థాన ప్రతిష్ఠ

చిటుతాశముల జత చే ధరించినఁ జాలు
లయతాశములు శుభోదయము పలుకు

కాలిగజ్జె లొకింత ఘల్లుమన్నంజాలు
భరతమ్ము నీముందు శిరసువంచు

వీణతంత్రుల మునివ్రేళ్లు సోకినఁజాలు
సంగీతనాహిని పొంగిపొరలు

గంటంబుఁబూని క్రీఁగంటఁ గాంచినఁజాలు
కవిత నీయెదుట సాక్షాత్కరించు

నేటి కథకులందు నీపేరు చొప్పక
గజ్జెకట్టువాఁడు కానరాఁడు
తెలుఁగువెలుఁగు దేశదేశాల నింపిన
హరికథావితామహా! నమోస్తు¹

1. ఉదయశ్రీ-తృతీయభాగము-కరుణశ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యశాస్త్రిగారు

స్థాన ప్రతిష్ఠ యనగా, ఆంధ్రసాహిత్యమునందు అదిభట్ల నారాయణదాసు గారి స్థానమును ప్రతిష్ఠించుట.²

నారాయణదాసుగారికి ఆంధ్రరసికహృదయములు ఎన్నుకొని పట్టముకట్టిన గౌరవబిరుదము 'హరికథా పితామహుడు'. దాసుగారు చేపట్టకముందు నామమాత్రముగా మూలలందు నక్కియన్న హరికథాప్రక్రియ, దాసుగారు చేపట్టిన తరువాత తెలుగుదేశము నందలి ప్రతివీధికి పరిచయమైనది. పామరులను పలకరించి అలరించుటయేకాక, పండితుల చూపును కూడ తనవైపు త్రిప్పుకొన్నది. ద్వారములను తెరపించి రాజాస్థానములందు 'తైత్తిరి' లతో కలికినది. అరుదశాబ్దములు సాటి సాక్షి తీవ్రప్రక్రియలతో పోటీపడి, గజారోహణాది ఘన సత్కారముల నందుకొన్నది. సమ్మోహనశక్తిచే తెలుగుదేశమును హరిదాసమయము చేసినది. ఇట్లు ఇంతగా హరికథకు మారుతపేగ ప్రచారము కావించి, ప్రాణప్రతిష్ఠచేసి జనాకర్షణ యంత్రము కట్టినవారు దాసుగారు. కనుకనే వీరు హరికథా పితామహులు.

దాసుగారు 'సహజ గానకవిత్వశాలి'. ఆ కారణముచేతనే హరికథా జీవితము ప్రారంభమైనది మొదలు వారి కథలను తప్ప మరియొకరి కథలను చెప్పలేదు. వారు సహజకవి యగుటచేతనే, వారి గ్రంథము లందలి వర్ణనలు అతిశయోక్తులతో అకాశసౌధములలో విహరింపక వస్తుతత్వదర్శనములైన స్వభావోక్తులతో, సహజ మానవునకు పరిచితములైన ఉపమానములతో నిండినవి. దాసుగారి గ్రంథములలో ప్రతిభాప్రతిబింబములు, కవి బిరుదప్రదాన సమర్థకములు నైన వర్ణనలు కోకొల్లలు. ఒక్క ఉపమాలంకారనిర్వహణము చాలు దాసుగారు మహాకవి యనుటకు. దాసుగారి రచనలలో కవిత్వము లేదనుట, అరువది సంవత్సరాలు ఆంధ్రప్రేక్షకులు పొందిన ఆనందమును త్రోసివేయుట. దాసుగారు సామాన్య హరికథా కథకులే కాదు, మహాకవులు కూడ.

దాసుగారు ఊహశాలియైన కవులే కాదు, విద్వద్విద్వద్వరులు. భగవద్దత్తమైన ప్రతిభను పాదుచేసికొని స్వయంకృషిదోహదముల పలన మహావ్యుత్పత్తిఫలములను పొందినవారు. గురుకుశూషలేకయే సంస్కృత ప్రాకృత హిందీ పారశీకాంగ్లాంధ్రాద్యనేక భాషలను, తర్క వ్యాకరణ వేదాంతాదుర్వేదాద్యనేక శాస్త్ర

2. ఈ విభాగమునందు నిర్ణయించిన అంశములకు సంపూర్ణ వివరణములు వెనుక ఆయా సందర్భము లందు వచ్చినవే.

ములను, శ్రుతి న్యుత్కష్టాదశపురాణముల పాఠమును స్వాధీనము చేసికొన్నవారు. ఒక వాక్యములో చెప్పవలెనన్న, గురుమంత్రోపదేశము లేకుండగా ఇంతగా న్యుత్కష్ట త్తిని స్వాధీనము చేసికొన్నవారు ఈ శతాబ్దిములో లేరన్నది వాస్తవము. వాక్తన వముకాదు.

దాసుగారు మహావ్యుత్పత్తిఫలముల నారగించి జీర్ణముచేసికొన్న మహాభక్తులు. మనస్సంన్యాసులు. వారి సర్వశక్తులు భగవత్ప్రసాదములనియు, ఆ శక్తులన్నియు భగవదారాధనసాధనము లైనపుడే సార్థకములనియు అధీతిబోధాచరణప్రచారణము లతో జీవితమును గడిపినవారు. హరిదాస జగద్గురువులైన భగవచ్ఛిష్యులు.

ఇక నైకకళాప్రపూర్ణులైన దాసుగారు తెలుగు సాహిత్యము నందలి యనే కాంశములకు ప్రథములు.

దాసుగారికి పూర్వమందున్న హరికథాప్రదర్శనములలో న్యుత్కమన్నది లేదు. ఉన్నది సందర్శించితమైన అభినయము మాత్రమే. హరికథా కథనమున సంగీత మునకు న్యుత్కమునకు బాగుగా స్నేహము కలిపిన ప్రథములు దాసుగారు.

తెలుగుభాషలో స్వీయచరిత్రరచనమునకు దాసుగారే ప్రథములు. వీరి 'నాయెఱుక' రచనాదృష్టిలో ప్రప్రథమాంధ్రస్వీయచరిత్ర (1898-1903 మధ్య కాలమున)

ఉమర్కయాము వ్రాసిన రుబాయీలను, ఈ రుబాయీలకు ఫిట్స్జెరల్డు చేసిన ఆంగ్లానువాదమును సంస్కృతీకరించిన వారిలో వీరే ప్రథములు.

షేక్స్పియరు కాళిదాసుల గ్రంథముల నన్నింటిని పరిశోధించి, వారి గ్రంథ ఘట్టములను నవరసములుగా విభాగించి తెనుగున కనువరించినవారిలో వీరే ప్రథములు.

ఆంగ్ల సాహిత్యమున గల 'ఎల్లిగరి' పద్ధతిలో వ్రాసిన వీరి 'బాటసారి' ప్రబంధము, తెలుగులో వెలిసిన గూఢార్థ గ్రంథములలో ప్రథమము.

సంస్కృతమున భట్టికవి వ్రాసిన 'రావణవధమ్' (భట్టి కావ్యమ్) ప్రౌఢ ప్రయోగప్రదర్శనదృష్టితో వ్రాసిన గ్రంథము. దాసుగారు సంస్కృతభాషలో వ్రాసిన 'తారకమ్' గ్రంథము కూడ దాని ఆకృతిగణమే. ఋహాభాష్య పరిపాలకులకు గూడ దిగ్భ్రాంతి కల్గించునట్లుగా ప్రౌఢాతిప్రౌఢ, గూఢాతిగూఢ సంస్కృత ప్రయోగములతో సంస్కృతప్రబంధము వ్రాసిన తెలుగువారిలో వీరు ప్రథములు.

'దశవిధరాగనవతికుసుమమంజరి' అని వీరు అమ్మవారిపై వ్రాసిన తొంబది రాగముల సంగీతప్రబంధము, సంగీతప్రపంచమున ఏకైకభానూదయము. ఇది యిప్పటికిని ద్వితీయములేని ప్రథమ సంగీతప్రబంధము. గాన భారతికి అనన్వయాలంకారము.

బహుభాషావల్లభులైనను, దాసుగారనగానే భాషాపరముగా వెంటనే గుర్తుకు వచ్చునది 'నాట్యతెనుగు' ఈ పేరు కూడ వీరి కల్పనమే. తదృవముల పొడకూడ లేని శుద్ధదేశ్యాంధ్రభాషా ప్రచారకులలో ప్రథములు.

భరతముని నాట్యశాస్త్రము నుండి అగ్రతాంబూల మంటుకొనుచున్న అలంకారము ఉపమ. ఈ ఉపమానైలాషి ప్రతి కవికి కొంచెమో గొప్పో తన విలాసములను చూపినను సంపూర్ణముగా స్వాధీనమైనది సంస్కృతకవియైన కాళిదాసునకు అని పెద్దలనుద్ది. (ఉపమాకాళిదాసస్య....) తెలుగున ఆ భ్యాతికి అర్హులు దాసుగారు. 'ఉపమా అదిభట్టస్య' అని యనదగినంతగా వీరి యలంకారమును పోషించిరి. వీరి గ్రంథములలో స్వీయస్థిరాస్తి అని చెప్పదగిన ఉపమానసంపద వాములు వాములు. ఇట్లు తెలుగున అధికాధికముగా ఉపమాను ఉపయోగించుకొన్నవారిలో ఇప్పటికిని దాసుగారే అనుయాయులులేని ప్రథములు.

ఇంతటి ప్రతిభావల్లభులు, ఇంతటి వ్యుత్పత్తిసంపన్నులు కనుకనే, ఆత్మ విశ్వాసముతో దాసుగారు మిత్రులతో 'నావంటవాడు వెయ్యిసంవత్సరాల కొకడైనా పుట్టాడా?' అని యనుచుండెడివారట. ఈ మాటలు వారిశక్తి నెరుగని వారికి అతిశయోక్తి అనిపించునేమోకాని, ఎరిగిన వారికి స్వభావోక్తియే.

దాసుగారు "సహజ పాండిత్య విలాసుడు" "శృంగార సర్వజ్ఞుడు" "అట పాటల మేటి" "కవిగాయక కథక మహర్షి" "సంగీత సాహిత్యసార్వభౌముడు"

“మహాకవి గాయక శిరోమణి” “పంచముఖి పరమేశ్వరుడు” “లయబ్రహ్మ”
 “హరికథా పితామహుడు” “ఆంధ్రదేశ భూషణము”.

దాసుగారు హరికథా కథనాంత మందు గానము చేయు మంగళమే ఈ కృతికి
 మంగళ మహాశ్రీ.

సర్వభారతీయా అపి పరస్పరమైత్ర్యామోదంతామ్
 ఉర్వీ మండలమనవరతం కృతయుగధర్మా వర్తంతామ్
 వాగ్దేవీ కృపయా నితాంతమ్ ॥వాగ్దేవీ॥
 ప్రతివత్సర మీ దృగ్గానసభా పత్తనేషు జాయంతామ్
 సతత మాసేతుశీతనగం సత్సంగ గుణౌ గీయంతామ్
 వాగ్దేవీ కృపయా నితాంతమ్ ॥వాగ్దేవీ॥

ల గ ము - సహకార గ్రంథములు

అగ్నిపురాణమ్ - చౌకంబాప్రతి

అధ్యాత్మసంకీర్తనలు - తాళ్లపాక అన్నమాచార్యులు, తిరుమల తిరుపతి
దేవస్థానము, తిరుపతి

ఆంధ్ర ధ్వన్యలోకము - శ్రీ పేదారి తిరువెంగళాచార్యులు, గుంటూరు.

ఆంధ్ర ధ్వన్యలోకము - శ్రీ పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, విజయనగరం.

ఆంధ్ర యక్షగానవాఙ్మయచరిత్ర - ఆచార్య శ్రీ యస్వీణోగారావు, ఆంధ్ర
విశ్వవిద్యాలయము, వాల్తేరు.

ఆంధ్ర వాగ్గేయకారచరిత్రము - శ్రీ బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావు, ఆకాశ
వాణి, విజయవాడ

ఆదిభట్ట నారాయణదాసు - శ్రీ గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణ, జె. కె. సి.
కళాశాల, గుంటూరు

ఉదయశ్రీ-కరుణశ్రీ జంభ్యాల పాపయ్యశాస్త్రి, పట్టాభిషేకము, గుంటూరు

కచ్ఛపీఠములు - రచయితల సహకారసంఘము, గుంటూరు

కిథలు-గాథలు - శతావధాని శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కడియము

కాళిదాసగ్రంథములు - కాళిదాసు (వివిధ ప్రచురణలు)

కావ్యప్రకాశః - మమ్మట కవిః

కావ్యమీమాంసా - రాజశేఖరః

గీతగోవిందమ్ - జయదేవకవిః (వావిళ్ళ ప్రతి)

చంద్రాలోకః - పీయూష వర్ష జయదేవః

తిరుపతి వేంకటకవులు - ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని

తెలుగు భాషలో ఛందోరీతులు - శ్రీ రావూరి దొరసామిశ్వర

దశరూపకమ్ - ధనంజయః

తెలుగు హరికథా సర్వస్వం - ఆచార్య శ్రీ తూమాటి దొణప్ప, నాగార్జున

విశ్వవిద్యాలయము, గుంటూరు

దాక్షిణాత్య సాహిత్యసమీక్ష - డా॥ జి. నాగయ్య, శ్రీ వేంకటేశ్వర

విద్యాలయము, తిరుపతి

- ద్వైతాలోకః - అనందవర్ధనః (చౌకంబాప్రతి)
 నాట్యకావ్యమ్ - భరతమునిః (బరోడా ప్రతి)
 నాట్యకావ్యము - డా॥ పి. యస్. ఆర్. అప్పారావు, హైదరాబాదు
 వారాయణదాసు గ్రంథములు - [వివిధ ప్రచురణలు]
 నీతికథామంజరి - కందుకూరి వీరేశలింగము
 పార్వతీపరిణయము - శ్రీ పసుమ రి కృష్ణమూర్తి, బరంపురము
 పూర్ణపురుషుడు - శ్రీ యామిజాల వేద్యనాథస్వామి, మద్రాసు
 బాలవ్యాకరణము - చిన్నయసూరి
 భగవద్గీత - వేదవ్యాసః
 బాస్కర రామాయణము - అనందాశ్రమప్రతి
 మదునాపంతురి సాహిత్యవ్యాసాలు
 మృదంగవాద్యబోధిని - శ్రీ మజుగాపు కృష్ణదాసు
 రామాయణమ్ - వాల్మీకిః [వావిళ్ళ ప్రతి]
 లక్షణశిరోమణి - పొత్తపి వేంకటరమణకవి
 వజ్రపాతః - కర్తవీర నాగేశ్వరరావః
 వాయుపురాణమ్ - చౌకంబాప్రతి
 శతావధానసారము - శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు, కడియము.
 శ్రీ ఆదిభట్టనారాయణదాస చరిత్రము - శ్రీ యం. వి. ఆర్. కృష్ణశర్మ,
 గుంటూరు
 శ్రీ ఆదిభట్టనారాయణదాస సారస్వత నీరాజనము - రచయితల సహకార
 సంఘము, గుంటూరు
 శ్రీ నారాయణదాస జీవితచరిత్రము - శ్రీ పెద్దింటి సూర్యనారాయణదీక్షితదాసు,
 నర్సాపురము
 శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాస జీవితచరిత్రము - శ్రీ మరువాడ వేంకట
 వయసులు, రాజమండ్రి
 శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాస శతజయంత్యుత్సవ సంచిక - సంస్కృతి
 నమితి, చీరాల
 శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము - కవిత్రియము [వావిళ్ళప్రతి]
 శ్రీ మహాభాగవతము - బమ్మెరపోతన [అకాడమీప్రతి]

సాహిత్యదర్పణః - విశ్వనాథః [చౌకంబాప్రతి]

సింహాసనద్వాత్రింశిక - కొఱవి గోపరాజు (అంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు ప్రతి)

స్వీయచరితము - కందుకూరి వీరేశలింగము

Adibhatla Narayanadas - Sri Vasanta Rao Brahmaji Rao,
Vijaya Nagaram

Notes on Sahitya Darpana - P. V. Kane, Motilal Banarsidass,
Varanasi

Shakespeare Complete Works - Shakespeare - English
Language book Society, London

వ్యాసములు :

దెబ్బకుదెబ్బ - శ్రీ నారాయణదాసు - అడ్వర్టయిజర్ (1-4-42)

నాట్యకళ - సంగీతనాటక అకాడమీ, ఫిబ్రవరి, 1965

బయలాట - శ్రీ ముట్నూరి సంగమేశం - అంధ్రప్రభ, సచిత్రవారపత్రిక
[4-1-1966]

భారతీయసంస్కృతి హరికథలు - శ్రీ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు,
ప్రొద్దుటూరు

సరస్వతీ పత్రిక, కాకినాడ

హరికథ - శ్రీ నారాయణదాసు - అంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచిక, 1941

హరికథా పరిణామము [రేడియో ప్రసంగము జనవరి, 1958] శ్రీ పెద్దింటి
సూర్యనారాయణ దీక్షితదాసు

పుతము.

సంబంధ సమాచారము

- త. దాసుగారి జాతకము
- కి. చెళ్ళపిళ్ళ - అదిభట్ల
- ట. పద్యావృత్తులు
- ధి. దస్తూరి
- మి. పంచముఖీ ప్రదర్శిని
- తోం. దాసుగారి గ్రంథములు

త. దాసుగారి జాతకము

రక్తాక్షి సంవత్సర శ్రావణ కృషచతుర్దశి సామ్యవాసర పూర్వరాత్రౌ చశ
ఘటికోపరి మఘానక్షత్ర చతుర్థవరణే పార్వతీపుర ప్రాస్థిత్యేకయో జననూరే మివర్ణ
ముఖీనదీ తీరస్థితాజ్ఞాదగ్రామేఽహముచ్చభావకిల (31-8-1864)

తాత్కాలికస్ఫుట నవగ్రహస్థితిగతీ సూర్యసిద్ధాంతత్యా వక్ష్యమాణే నిర్ణీతే
భవతి:

అజ్ఞాదగ్రామ స్కోత్తరాక్షంశాః - 0-18-40-0

రవేఃస్థితి	4-16-14-22	గతిః 0-0-58-5
చంద్రస్యస్థితిః	4- 6-36-20	గతిః 0-0-766-55
కుజస్యస్థితిః	1- 9-26-32	గతిః 0-0-28-30
బుధస్యస్థితిః	5-11-37- 7	గతిః 0-0-45-0
గురోస్థితిః	7- 1-56-53	గతిః 0-0-44-0
శుక్రస్యస్థితిః	5- 0-28-23	గతిః 0-1-11-49
శనేస్థితిః	5-21-8-24	గతిః 0-0-20-8
రాహుఃస్థితిః	6-24- 8-52	గతిః 0-0- 3-11
కేతోఃస్థితి	12-24-9-52	గతిః 0-0- 3 11

కీ. చెల్లపిల్ల - ఆదిభట్ల

(బారతి - అక్టోబరు - 1979)

చెల్లపిల్ల అంటే తిరుపతి వేంకట కవుల్లో ఒకరైన వేంకట శాస్త్రిగారు. ఆదిభట్ల అంటే హరికథా పితామహులైన ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు. అదేం దైవ చిత్రమోకాని, ఈ స్రుతివా వంతుల జీవితాల్లో సాదృశ్యాలు అనేకం కన్పడతాయి. ఆ సాదృశ్యాల్ని వివరించడం ఈ వ్యాస లక్ష్యం.

శాస్త్రిగారు, దాసుగారు ఇద్దరూ, చెరో ప్రక్రియను బహుళ ప్రచారంచేసిన ప్రక్రియా ప్రచారకులు. శాస్త్రిగారు అవధాన ప్రక్రియను, దాసుగారు హరికథా ప్రక్రియను తెలుగుదేశంలో స్రుతి బజారికి పరిచయం చేసినవారు. శాస్త్రిగారు చేపట్టడానికిముందు అవధాన ప్రక్రియ, దాసుగారు చేపట్టడానికిముందు హరికథా ప్రక్రియ లోకంలో లేకపోలేదు. ఉన్నా, ఈ రెండు ప్రక్రియల్ని సంపూర్ణంగా ఎరిగినవాళ్లు అక్షరాస్యుల్లో ఊడ తక్కువే. కొంత మందిచేతమాత్రం నామమాత్రంగా పలకరింపబడ్డూ ఎక్కడెక్కడో చెదురు మదురుగా వున్నయ్. ఇట్లా ఎక్కడెక్కడో మారుమూలల్లో అసూర్యంపశ్యలుగ, అనాథలుగా నక్కివున్న ఈ ప్రక్రియలు ఈ కళాకళాత్మక కరగ్రహణంతో సాటి ప్రక్రియల్లో పోటీబడ్డాయి. కొన్ని దశాబ్దాలు ప్రభుత్వం చేతాయి. పండితుల దగ్గరనుంచి పామరులదాకా అందర్నీ పలకరించాయి. శతావధాని అంటే వేంకటశాస్త్రిగారనీ, హరిదాసు అంటే నారాయణదాసుగారు అని వెంటనే గుర్తుకు వచ్చేటంతగా, ఈ ప్రక్రియలకి ప్రాణ ప్రతిష్ఠ చేసి జనాకర్షణ యంత్రం కట్టిన ప్రక్రియారాధకులు వీళ్ళిద్దరు.

ఈ మహామహులిద్దరూ నానరాజ సందర్శనం చేసి గజారోహణం మొదలైన అనేక సన్మానాల్ని పొందినవారు. అవధానాలనే వంకతో శాస్త్రిగారు, హరికథాలనే వంకతో దాసుగారు రాజాస్థానాలన్నింటినీ కారదా పీఠాలుగా చేసినవారు. రాజాస్థానాలన్నింటిలో, అవధానాలంటూ శాస్త్రిగారు సాహిత్య సరస్వతికి, హరికథాలంటూ దాసుగారు సంగీత సరస్వతికి ఆరతు లిప్పించినవారు. ఇట్లా ఈ ఇద్దరూ రాజాస్థానాలకు సరస్వతీ పురోహితులు.

వీరిద్దరూ అపారంగా శిష్య సంపద కలిగినవారు. దానికి కారణమిది. ఈ ఇద్దరూ చేపట్టకముందు ఆ ప్రక్రియల్ని ఆసరా చేసుకొని కవులు కాలక్షేపం చేసే వాళ్లు. ఈ కారణం తనయులు చేపట్టిన తర్వాత, ఆ ప్రక్రియలే వీరిద్దరినీ ఆధారం చేసుకొని బ్రతికాయి. మహాజ్యోతులై వెలిగాయి. అట్లా మహా జ్యోతిల్లాగా వెలుగుతున్న ఈ ప్రక్రియల్ని చూసిన ప్రతివాడూ అర్హులైనట్టాడు. అంతే ఇక వీరిద్దరికీ అపారంగా శిష్య సంపద చేకూరింది. ఈ శిష్యుకోటి దేశం అంతా ఎట్లా వ్యాపించిందంటే, దేశంలో గజ్జె కట్టినవాడల్లా దాసుగారి శిష్యుడే, పద్యం అల్లగల్గిన వాడల్లా శాస్త్రిగారి శిష్యుడే.

కవిసమ్రాట్ శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు పేంకట శాస్త్రిని గూర్చి అన్నమాటల్లో ఒక పద్యం -

తన యెద యెల్ల మెత్తన-కృత ప్రతి పద్యము నంతకంటె మె
త్తన-తన శిష్యులన్న నెడదంగల ప్రేముడి చెప్పలేని మె
త్తనయయి-శత్రు పర్వత శతారము, నల్కవి చెళ్ళపిళ్ళ నెం
కన గురువంచుఁ జెప్పికొనఁగా నది గొప్ప పాణింగుచాఁకునన్.

అట్లాగే చెళ్ళపిళ్ళ పేంకటశాస్త్రిగారు నారాయణదాసు గారిపై చెప్పిన పద్యంలో ఒకటి-

దాసు నారాయణునకు నీతండ, నీని
దాసు లెల్ల డంగల హరిదాసులెల్ల
నొక్క హరిదాసులేకాదు, నిక్క-మితని
యెడల నాదృతి లేని వాఁడెవఁడు పుడమి.

అదునికుల్లో ఈ ప్రక్రియల్ని చేపట్టిన వాళ్ళల్లో, వీరిద్దరికీ ప్రత్యక్ష శిష్యుల్లో, పరోక్ష శిష్యుల్లో, పరంపరా శిష్యుల్లో, ఏకలవ్య శిష్యుల్లో కాని వాళ్లు లేరన్నది సారాంశం. జన్మ వంశానికి సంబంధించిన జ్ఞాతులకంటె, విద్యావంశానికి సంబంధించిన జ్ఞాతులు ఎక్కువగా కలవారు ఈ సరస్వతీ స్తనంధయు లిద్దరు.

శాస్త్రిగారు, దాసుగారు చేపట్టి అనుభవిస్తున్న ప్రక్రియా నిమిలు వంశ పారం పర్యంగా పచ్చిననికావు. గురు శుశ్రూషా లబ్ధాలు అంతకంటె కావు. కేవలం

దైవదత్తాలు. శాస్త్రిగారు అవధాన నిర్వహణ వైపున, అట్లాగే దాసుగారు హరికథా కథన సామర్థ్యం ఎవరి దగ్గరా అక్షరాభ్యాసం చేయించుకోలేదు. శాస్త్రిగారికి మాడఘాషివారు, దాసుగారికి కుప్పుస్వామి నిమిత్తమాత్ర ప్రేరకులు.

పీళ్లిద్దరూ ద్రావిడులు. భారద్వాజ గోత్రులు. భారద్వాజ గోత్రులగుటచే కాబోలు వీళ్ళ ప్రక్రియలు భారద్వాజుని విందులైనాయి. ఆ భారద్వాజునికి (ద్రోణుని) ఒక్కడే పరివర్తన శిష్యుడు. ఈ భారద్వాజులకో పరివర్తన శిష్యులు అనేకం.

సంస్కృతిని కల్పించుకొని అయినాసరే, వీళ్ళ మనస్తత్వాల్ని గ్రంథాల్లో నింపడం పీళ్లిద్దరికీ బాగావున్న అంశాలు. అంతదాకా ఎందుకూ? వీళ్ళే వీళ్ళ గ్రంథాల్లో పాత్రలుగూడ అయ్యారు. శ్రవణానందం మొదట వ్రాసినప్పుడు దాట్లోనాయకుడు వేంకట శాస్త్రిగారే కదా.¹ అట్లాగే తిరుపతి వేంకటకవులు వ్రాసిన ప్రబావతీ ప్రద్యుమ్నం అనే నాటకంలో మూడు వంతులు వ్రాసింది వేంకటశాస్త్రిగారు. ఈ నాటకంలో శాస్త్రిగారు శుచిముఖిని అవధానిగా చిత్రించారు. అట్లాగే నారాయణదాసుగారు తారకము అనే సంస్కృత స్వతంత్ర ప్రబంధంలో నాయకుడై తారకుణ్ణి (రాక్షస దైన తారకుడుకాదు) మహాసంగీత విద్వాంసుడుగా చిత్రించారు. సారంగధర నాటకంలో మహాకవి గాయక పాత్రను ఒకదాన్ని సృష్టించారు. ఈ తారకుడి పాత్రలో, మహాకవి గాయక శిరోమణి పాత్రలో కనబడేది దాసుగారే.

పీళ్లిద్దరికీ తల్లిదండ్రులు పెట్టిన పేర్లు పేరు. లోకంలో పిలిచేపేర్లు పేరు. వేంకటశాస్త్రిగారికి తల్లిదండ్రులు పెట్టినపేరు వేంకటాచలం. లోకవ్యవహారంలో ప్రసిద్ధి కెక్కిన పేరు వేంకటశాస్త్రి అని కదా. అట్లాగే నారాయణదాసుగారి తల్లిదండ్రులు పెట్టిన పేరు సూర్యనారాయణ. లోకవ్యవహారంలో ప్రసిద్ధికెక్కిన పేరు నారాయణదాసు అని కదా. ప్రజలు వీళ్ళ పేర్లను అదేపనిగా జపించడంచేత కాబోలు, పీళ్లిద్దరి పేర్లు అట్లా అరిగిపోవడానికి కారణం. పేరు పెరిగినకొద్దీ పేరు తరగడం పెద్దల్లో కన్నడే ఒక వింత లక్షణం.

ఈ ప్రక్రియా పితామహు లిద్దరూ వాళ్ళ అవతారాల్ని చాలించడంలో కూడా సామర్థ్యం వుండడం లోకో విచిత్రం. శాస్త్రిగారు మహాశివరాత్రినాడు, దాసుగారు

1. చూడుడు నా వ్యాసం 'తిరుపతి వేంకటకవుల రచనా విభాగము' ప్రవంతి - అగష్టు - 1973.

త్యాగరాజస్వామి జయంతినాడు వాళ్ళ ప్రతివా సరస్వతుల గుర్తులను మాత్రం భూమిపై వదిలి స్వస్థానాలకు ప్రయాణం చేశారు. పర్వదినాలు స్వస్థాన ప్రయాణాలకు మంచివి కాబోలు.

వీళ్ళిద్దరూ మీసాల పండితులు. సర్వతంత్ర స్వతంత్రులు. దోషవిరోధులు. గుణ పక్షపాతులు, యథేచ్ఛా శృంగార విహారులు, బహుగ్రంథకర్తలు, కృతి స్వీకర్తలు, గజారోహణాది ఘన సత్కారాలను అనేకం పొందిన శారదామూలలు.

ఈ సమప్రతిభు ల్గూ సనుకాలికులు కూడా రావడం చేత, ఒకరి ప్రతిభను మరొకరు చూసి మురిసిపోవడం కూడా జరిగింది. ప్రశంసించుకోవడం కూడా జరిగింది.

వేంకట శాస్త్రిగారు దాసుగారిపై చెప్పిన పద్యం

ఆది భట్టితండయ్యను హరికథలకు
ఆది భట్టితండయ్య గేయపు ఫణితికి
ఆది భట్టితండయ్య నాట్యంపు కళకు
ఆది భట్టితండయ్య లోకాద్యతులకు

నారాయణదాసుగారు వేంకటశాస్త్రిగారిపై చెప్పిన పద్యం -

ఉభయ భాషాకవులలో సమున్నతిగని
సకల రాజ సభలయందు జయముగాంచి
శతవధానంబు సల్పు పండితులు లేరు
భళర-తిరుపతి వేంకటేశ్వరులు దక్క.

ఇట్లా ఈ సార్వస్వేతేయు లిద్దరూ సాదృశ్యాలు అనేకం ఉండటం, వాళ్ళిద్దరిలోపున్న దైవాంశ ఏకమేకం అని లోకం గ్రహించడానికే.

శ్రీ గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణ

ట. పద్యావృత్తులు

దాసుగారు మొదట చాటువులుగా చెప్పిన కొన్ని పద్యములను తరువాత వారి గ్రంథములలో చొప్పించిరి. వాని వివరము లివి -

1. 'మొలక తేతటికను శలిరుల నవకము.'
మేలుబంతి - 141 సారంగధర - 8
2. 'సాగితమ్మొచ్చునన్ వచ్చు తీగ కరణి'
మేలుబంతి - 147 సారంగధర - 9
3. 'పూర్వప్రబంధము పోల్కికై చచ్చిన
యాగ నంటించెడు హీనుడొకిడు'
మేలు - 188 ప్రహ్లాద - 4
4. 'ఘన శంఖమోయన కరంబు పూరించి
మేలుగా శ్రుతిలోన మేళగించి'
మేలు - 149 ప్రహ్లాద - 5
5. 'చీటులంటించి పోషింప జాలక పసు
రెచ్చటి కైన బోనిచ్చు వారు'
మేలు - 164 యథార్థ - 52
6. 'తలుపులు మూసిరేవెచట, తాళము పెట్టెకులేదు....'
మేలు - 165 యథార్థ - 52
7. 'పల్లము వంక బ్రవర్తించె నీర్విశే
ష్యము జాడ జను విశేషణము భంగి'
మేలు - 165 జానకీ - 59
8. 'రిష్టైక్యరుం బోలి రెట్టి జేయును నెజ
మగు తెల్వి దీపంబు నంటి విద్య'
మేలు - 181 ప్రహ్లాద - 14
9. 'అలరు తేనియలారు దలిరుల జిగి మీరు
ఎన్న గటవు దీరు బెంగుళారు'
మేలు - 108 నాయెదుక - 195
10. 'తరచుగ నల్లి తామర తంపరగ జివు
రించెడి విద్యల మించు నెద్ది'
మేలు - 89 నాయెదుక - 158

11. 'ఏ దినంబున శోక మెరుగని బుదులెల్ల
కప్పిటి వరదలు గార్చినారు'

మేలు - 58 నాయెరుక - 113

12. 'స్మిత పూర్వాస్య సరోజ మున్నత భుజాశ్లిష్టంబు....'

మేలు - 58 నాయెరుక - 113

13. 'అశ్రితుల పాలి దాక్షిణ్యమరుల యొద్ద
శౌర్యముం గోవిదుల కడ సాత్త్వికతయు'

మేలు - 221 నాయెరుక - 227 సారంగ - 3

14. 'సన్నని మబ్బులో మెరయు చందురు పోల్కి మొగంబు...'

మేలు - 32 నాయెరుక - 209

15. 'వాణి విలాసాక్షి చకోర చంద్రం
సౌజన్య సంతాన విభూతి సాంద్రం'

మేలు - 33 నాయెరుక - 209

16. 'ఏయమ్మ పాలింప నెల్ల హిందువులకు
నిర్మయ భోజన నిద్రలొదవె'

మేలు - 41 నాయెరుక - 219

17. 'వార్తాకో నాగవలీచ వనభోజన వెభవం
స్త్రీ పాఠశాలా గోజాతిః మైసూరీవ నకుత్తచిత్'

మేలు - 106 నాయెరుక - 217

18. 'అజ్ఞాద నా పుట్టినట్టి కుప్పమ్ము
నా తలిదండ్రులు పరసమ్మ చేన్లు'

మేలు - 225 నాయెరుక - 234

ఇక మొదట ఒక గ్రంథములో వ్రాసిన పద్యము తరువాత ఇతర గ్రంథములలో చొప్పించిన వివరములు -

19. 'కలయందెత్తెడు మేనుతోచెడు'

బాటసారి - పద్యము 109, నాయెరుక - 225 సారంగధర - 69

20. 'మునుపు నీటిలోన ముగ్గి యూపిరి యాడ
కున్న మాడ్కి నిడుమ లొందు చుంటి'

బాటసారి - పద్యము 178 సారంగ - 110

21. 'తమ్ముమాలిన ధర్మంబు తగదటంచు
దలల నలరించు దమ మొదఱులను గావ'

బాటసారి - పద్యము - 29 సారంగ - 102

22. 'ఇతరుల మనసు నొప్పించ దే కరుణావి
శిష్టుడు తనకెంత చెలియెన'

సారంగ - 80 ప్రహ్లాద - 13

౧ పుష్పం	౨౨ తోట
౨ నీలంకుళం	౨౩ వామనం
౩ కుంభం	౨౪ బెలగం
౪ కంకురం	౨౫ కంకురం
౫ కంకురం	౨౬ బాంతుకాదారం
౬ కంకురం	౨౭ కంకురం
౭ కంకురం	౨౮ కంకురం
౮ కంకురం	౨౯ కంకురం
౯ కంకురం	౩౦ కంకురం
౧౦ కంకురం	౩౧ కంకురం
౧౧ కంకురం	౩౨ కంకురం
౧౨ కంకురం	౩౩ కంకురం
౧౩ కంకురం	౩౪ కంకురం
౧౪ కంకురం	౩౫ కంకురం
౧౫ కంకురం	౩౬ కంకురం
౧౬ కంకురం	౩౭ కంకురం
౧౭ కంకురం	౩౮ కంకురం
౧౮ కంకురం	౩౯ కంకురం
౧౯ కంకురం	౪౦ కంకురం
౨౦ కంకురం	౪౧ కంకురం
౨౧ కంకురం	౪౨ కంకురం
౨౨ కంకురం	౪౩ కంకురం
౨౩ కంకురం	౪౪ కంకురం
౨౪ కంకురం	౪౫ కంకురం
౨౫ కంకురం	౪౬ కంకురం
౨౬ కంకురం	౪౭ కంకురం
౨౭ కంకురం	౪౮ కంకురం
౨౮ కంకురం	౪౯ కంకురం
౨౯ కంకురం	౫౦ కంకురం
౩౦ కంకురం	౫౧ కంకురం
౩౧ కంకురం	౫౨ కంకురం
౩౨ కంకురం	౫౩ కంకురం
౩౩ కంకురం	౫౪ కంకురం
౩౪ కంకురం	౫౫ కంకురం
౩౫ కంకురం	౫౬ కంకురం
౩౬ కంకురం	౫౭ కంకురం
౩౭ కంకురం	౫౮ కంకురం
౩౮ కంకురం	౫౯ కంకురం
౩౯ కంకురం	౬౦ కంకురం
౪౦ కంకురం	౬౧ కంకురం
౪౧ కంకురం	౬౨ కంకురం
౪౨ కంకురం	౬౩ కంకురం
౪౩ కంకురం	౬౪ కంకురం
౪౪ కంకురం	౬౫ కంకురం
౪౫ కంకురం	౬౬ కంకురం
౪౬ కంకురం	౬౭ కంకురం
౪౭ కంకురం	౬౮ కంకురం
౪౮ కంకురం	౬౯ కంకురం
౪౯ కంకురం	౭౦ కంకురం
౫౦ కంకురం	౭౧ కంకురం
౫౧ కంకురం	౭౨ కంకురం
౫౨ కంకురం	౭౩ కంకురం
౫౩ కంకురం	౭౪ కంకురం
౫౪ కంకురం	౭౫ కంకురం
౫౫ కంకురం	౭౬ కంకురం
౫౬ కంకురం	౭౭ కంకురం
౫౭ కంకురం	౭౮ కంకురం
౫౮ కంకురం	౭౯ కంకురం
౫౯ కంకురం	౮౦ కంకురం
౬౦ కంకురం	౮౧ కంకురం
౬౧ కంకురం	౮౨ కంకురం
౬౨ కంకురం	౮౩ కంకురం
౬౩ కంకురం	౮౪ కంకురం
౬౪ కంకురం	౮౫ కంకురం
౬౫ కంకురం	౮౬ కంకురం
౬౬ కంకురం	౮౭ కంకురం
౬౭ కంకురం	౮౮ కంకురం
౬౮ కంకురం	౮౯ కంకురం
౬౯ కంకురం	౯౦ కంకురం
౭౦ కంకురం	౯౧ కంకురం
౭౧ కంకురం	౯౨ కంకురం
౭౨ కంకురం	౯౩ కంకురం
౭౩ కంకురం	౯౪ కంకురం
౭౪ కంకురం	౯౫ కంకురం
౭౫ కంకురం	౯౬ కంకురం
౭౬ కంకురం	౯౭ కంకురం
౭౭ కంకురం	౯౮ కంకురం
౭౮ కంకురం	౯౯ కంకురం
౭౯ కంకురం	౧౦౦ కంకురం

April
 3-1-55
 V. Srinivasan

Handwritten text in Telugu script, likely a list or ledger. The text is written in a cursive style and includes numbers and names. The right side of the page contains a vertical column of numbers, possibly representing a count or index.

[illegible]

५०. कफिमाउ वीदु नरिणं - कूपि नाति
 شغیر شیز کا کیا آیتنا پرستینہ
 Paradise Command in - Jangal
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీట

(5) ౧౦. కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు

(౬) ౧౧. కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు
 కష్టములకు పుణ్యముగా కిరీటమునకు

क्रा० य न क्षात्र माला

१ लो० क म

(2) राधा मोहक राजेन्द्र, देवपुत्र सभापति.

५. किं नु ज्ञेयं जज्ञीथा. त्वमिहा प्राणवत्समः,

(3) समस्तविद्याकुवारा, सस्यस्ताराः कवोश्वराः

किं भूषणं न केव सा कावश न वं प चि यथा मति

(४) कविः प्रवा मुनिः, कश्चिन्मन्त्राचार्यरम्भः
नकारिष्ये सुतो भेदः काव्यकारणयोस्तथा।

(६) १०. विष्णु का काण्ड, विष्णु संप्रदायः

लो क स्थितौ सन दो जा
हि आ कां यं नि गद्य ने

तुल्यं भवति प्रकृति मयः।

विद्यया काष्ठं विप्रियते।

॥ वा. कं देवता स्नातु ॥ लौकिकं मलय पर्वत नमः ॥

(6) संस्कृतं प्राकृतमिति द्विविधं कृतं यमुच्यते।

श्रीः संस्कृतं पाण्डितालायः, प्राकृतं बालभाषितम्

(१५) कां० यं विद्यां दानं साधं भाषां रूपं न कविताम्

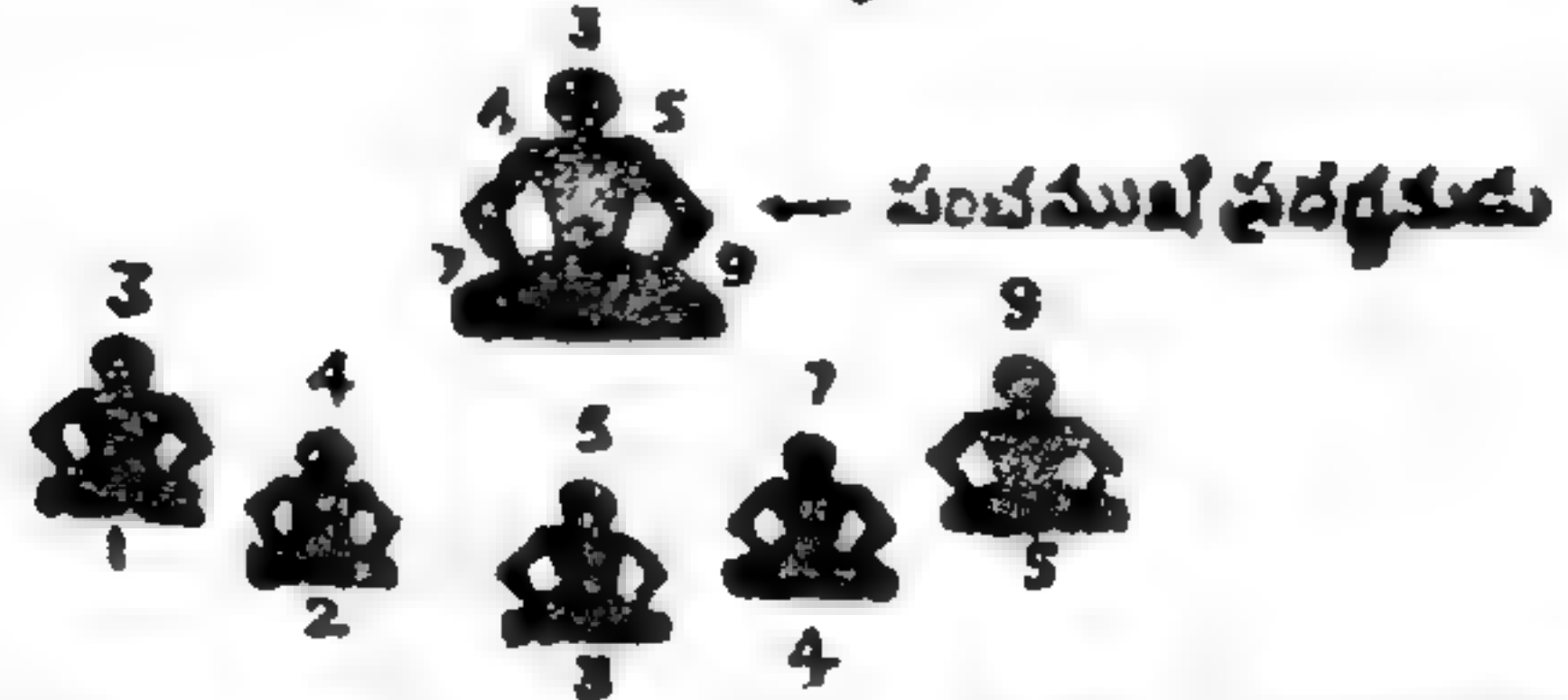
साम शोष कृदा मा दृष्ट, जेत गोविन्द नाम हारि

పంచముఖీ పరమేశ్వర
శ్రీమదజ్ఞానాదేభట్ట నారాయణదానోపజ్ఞ

పంచముఖ రాగవాళ ప్రబంధ స్వరూప త్రుదర్శిని

శ్రీపంపముఖే నామకాయంత్రః } ఆదిర్యమంబికాం విష్ణుం ।
 (పంపముఖే నామకాయంత్రః) } గణనాథం మహేశ్వరంభజ ॥
 } ధుంతపతిం వక్త్రధరుం వక్త్రపద్మినీం

పంచముఖి వ్రతార్థము

3, 4, 5, 7, 9 - రైస్ చమరస్ గుర్ర మత్త సంకీర్ణ పకవాడ/మయలు
1, 2, 3 4, 5 - పర్మిమలైక్ వాశిష్ట్య

1	మచకళాని
2	కాంభోజి
3	కైహరసౌఖ్య
4	రసికప్రియ
5	జిందగూటి
6	తొడి
7	ధన్యాపి
8	నవరోజు
9	నలాంబరి
10	నటప్రేరవి
11	ముఖారి
12	మోహన
13	కనకాంగి
14	రాగవర్ణి
15	శ్రీరాగం
16	మచకళాని
17	వానరూపి
18	రత్నాంగి
19	జయమనోహరి
20	తొడి
21	మధుమావతి
22	నటప్రేరవి
23	నలాంబరి
24	నటప్రేరవి
25	ముఖారి
26	మోహన
27	కళాని
28	రాగవర్ణి
29	శ్రీరాగం
30	కళాని
31	రామవర్ణి
32	కాఫీ
33	వగాళ
34	రసికప్రియ
35	జిందగూటి
36	తొడి
37	ధన్యాపి
38	నవరోజు
39	నలాంబరి
40	నటప్రేరవి
41	ముఖారి
42	మోహన
43	కళాని
44	తొడి
45	మధుమావతి

24. అక్షరములు లేక క్రియలు = 48 అవర్తములు = 1260 క్రియలు
 సంధి సంకీర్ణజాతి 1260 ÷ 9 = 140 సాక్షులు మిత్రజాతి 1260 ÷ 7 = 180 సాక్షులు
 సంధిజాతి 1260 ÷ 5 = 252 సాక్షులు వరుదక్షజాతి 1260 ÷ 4 = 315 సాక్షులు
 క్రిస్తజాతి 1260 ÷ 3 = 420 సాక్షులు అపృథ్వియగును

నిర్యాణాచారము: శ్రీ ముఖ వైద్యుల వ్రాసిన పుస్తకము నామకము
(1933)
పట్టకానిర్యాణము: శ్రీ వాచ సవాసనిర్యాణము
(దామోదరి ముఖ్యరీష్యుడు, విజయనగర సంగీతకళాశాలలో
వ్యవసంగి వ్రాసినది) 1-10-1933.

తేం. దాసుగారి గ్రంథములు

1. అంబరీషచరిత్రము
2. అచ్చలెలుగు సల్కబడి
3. ఉమరుత్తె యాము రుదాయతు
4. కాశీశతకమ్
5. గజేంద్రమోక్షణము
6. గోవర్ధనోద్ధరణము
7. గౌరమ్య పెండ్లి
8. చాతుర్వర్ణ్యసాధనమ్
9. జగజ్జ్యోతి
10. జానకీశపథము
11. బ్రహ్మచరిత్రము
12. తర్కసంగ్రహము
13. తల్లివిన్ని
14. తారకమ్
15. దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి
16. దంధపుర ప్రహసనము
17. ద్రువచరిత్రము
18. నవరసతరంగిణి
19. నాయులుక
20. నూలుగంటి
21. పురుషార్థసాధనమ్
22. ప్రహ్లాదచరిత్రము
23. బాటసారి
24. బాలరామాయణ కీర్తన
25. భీష్మచరిత్రము
26. మన్కిమిస్కు
27. మార్కండేయచరిత్రము
28. మురుంజతతము
29. మృత్యుంజయ శివశతకము
30. మృత్యుంజయాష్టకము
31. మేలుబంతి
32. మొక్కుబడి
33. యథార్థరామాయణము
34. రామచంద్రశతకమ్
35. రుక్మిణీకల్యాణము
36. వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి
37. వేల్పుమాట
38. వేల్పువంద
39. వ్యాకరణ సంగ్రహము
40. శ్రీహరి కథామృతమ్
41. సత్యవ్రతశతకము
42. సారంగధర
43. సావిత్రీచరిత్రము
44. సీమపలుకువహ
45. సూర్యనారాయణశతకము
46. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము

1071

572